

ISSN 2219-5408

ПАЁМИ ДОНИШГОҲИ ОМУЌГОРИ

Нашрияи Донишгоҳи давлатии омӯзгории
Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ

ВЕСТНИК ПЕДАГОГИЧЕСКОГО
УНИВЕРСИТЕТА

*Издание Таджикского государственного педагогического университета
имени Садриддина Айнӣ*

HERALD OF THE PEDAGOGICAL UNIVERSITY

*Publication of the Tajik State Pedagogical University
named after Sadriiddin Ayni*

№ 5-6 (112-113)

Душанбе – 2024

Маҷалла соли 1978 таъсис ёфтааст

Маҷалла ба феҳрасти маҷаллаву наирияхои илмии пешбари тақризишаванда, ки натиҷаи асосии рисолаҳо барои дарёфти унвони илмии номзад ва докторони илм дар онҳо бояд интишор гардад, шомил шудааст

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 01 майи соли 2023 таҳти № 291/МҶ-97 ба қайд гирифта шудааст

Маҷалла шомили пойгоҳи иттилоотии «Намояи иқтибоси илмии Русия» (НИИР) шудааст, ки дар сомонаи Китобхонаи миллии маҷозӣ ҷойгир аст

ISSN 2219-5408

Суроға: 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ, 121

Тел.: (+992 37) 224-36-91

Факс: (+992 37) 224-13-83

Почтаи электронӣ: vestnik.tgpu@gmail.com

Сомонаи маҷалла: www.vestnik.tgpu.tj

Сармуҳаррир: *Ибодуллозода Аҳлиддин Ибодулло* – доктори илмҳои таърих, профессор, ректори ДДОТ ба номи С. Айни

Муовини сармуҳаррир: *Сангинзод Дониёр Шомаҳмад* – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, муовини ректор оид ба корҳои илмии ДДОТ ба номи С. Айни

Котиби масъул: *Муборакиён С. М.*

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ:

Бозорзода Нуриддин Шодинур - доктори илмҳои филологӣ, профессор

Ғаффоров Абдушукур Одинашоевич - доктори илмҳои филологӣ, профессор

Каримзода Шухрат Бозор - доктори илмҳои филологӣ, дотсент

Қосимӣ Саъдӣ Абдулқодир - доктори илмҳои филологӣ, дотсент

Қосимов Олимҷон Ҳабибович - доктори илмҳои филологӣ, профессор

Муллоев Шариф Боқиевич - доктори илмҳои филологӣ, профессор

Саидмуроди Хочазод - доктори илмҳои филологӣ, профессор

Саломӣён Муҳаммаддодовуд Қаюм - доктори илмҳои филологӣ, профессор

Солехов Шамсиддин Аслиддинович - доктори илмҳои филологӣ, профессор

Худойдодов Аъзам Овлододович - доктори илмҳои филологӣ, профессор

Ҷаматов Самиддин Салоҳиддинович - доктори илмҳои филологӣ, профессор

Элбоев Вафо Ҷуракулович - доктори илмҳои филологӣ, профессор

Абдурашитов Фозил Маматович - доктори илмҳои таърих, профессор

Ёқубов Юсуфшо - доктори илмҳои таърих, профессор, академики АМИТ

Қурбонзода Хоналӣ - доктори илмҳои таърих, профессор

Пирумишоев Ҳайдаршо - доктори илмҳои таърих, профессор, узви вобастаи АМИТ

Расулиён Қаҳҳор Расул - доктори илмҳои таърих, профессор

Сайнаков Сайнак Парпишоевич - номзоди илмҳои таърих, дотсент

Ҳақназаров Абдуназар - доктори илмҳои таърих, профессор

Ҳусайнов Аҳмадҷон Қурбоневич - доктори илмҳои таърих, профессор

Журнал основан в 1978 году

Журнал включен в Перечень ведущих рецензируемых научных журналов и изданий, в которых должны быть опубликованы основные научные результаты диссертаций на соискание ученой степени доктора и кандидата наук

Журнал зарегистрирован Министерством культуры Республики Таджикистан 01 мая 2023 года за №291/ЖР-97

Журнал включен в «Российский индекс научного цитирования» (РИНЦ), размещенный на платформе Национальной электронной библиотеки

ISSN 2219-5408

Адрес: 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 121

Тел. : (+992 37) 224-36-91

Факс: (+992 37) 224-13-83

Электронная почта: vestnik.tgpu@gmail.com

Сайт журнала: www.vestnik.tgpu.tj

Главный редактор: *Ибодуллозода Ахлиддин Ибодулло* - доктор исторических наук, профессор, ректор ТГПУ им. С. Айни

Зам. главного редактора: *Сангинзод Дониёр Шомахмад* - доктор юридических наук, профессор, проректор по научной работе ТГПУ им. С. Айни

Ответственный редактор: *Муборакиён С. М.*

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Бозорзода Нуриддин Шодипур – доктор филологических наук, профессор

Гаффоров Абдушукур Одинашоевич - доктор филологических наук, профессор

Каримзода Шухрат Бозор - доктор филологических наук, доцент

Косими Саъди Абдулкодир - доктор филологических наук, доцент

Касимов Олимджон Хабибович - доктор филологических наук, профессор

Муллоев Шариф Бокиевич - доктор филологических наук, профессор

Саидмуроди Ходжазод - доктор филологических наук, профессор

Саломийён Мухаммаддодов Каюм - доктор филологических наук, профессор

Салихов Шамсиддин Аслиддинович - доктор филологических наук, профессор

Худойдодов Аъзам Овлододович - доктор филологических наук, профессор

Джаматов Самиддин Салохиддинович - доктор филологических наук, профессор

Элбоев Вафо Джуракулович - доктор филологических наук, профессор

Абдурашитов Фозил Маматович - доктор исторических наук, профессор

Якубов Юсуфшо - доктор исторических наук, профессор, академик НАНТ

Курбонзода Хонали - доктор исторических наук, профессор

Пирумшоев Хайдаршо - доктор исторических наук, профессор, член-корр. НАНТ

Расулиён Каххор Расул - доктор исторических наук, профессор

Сайнаков Сайнак Парпишоевич – кандидат исторических наук, доцент

Хакназаров Абдуназар - доктор исторических наук, профессор

Хусайнов Ахмаджон Курбонович - доктор исторических наук, профессор

The journal was founded in 1978

The Journal is included in the List of the leading peer reviewed scientific journals and publications, which should publish the main scientific results of dissertations for Doctor of science and Candidate of science degrees.

The Journal is registered by the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan from May 01, 2023 under No.291/JR-97

The Journal is included in the database of «Russian Science Citation Index» (RISC), placed on the platform of the National Digital Library

ISSN 2219-5408

Address: 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 121

Phone: (+992 37) 224-36-91

Fax: (+992 37) 224-13-83

E-mail: vestnik.tgpu@gmail.com

Journal website: www.vestnik.tgpu.tj

Editor-in-chief: Ibodullozoda Ahliddin Ibodullo - Doctor of Historical Sciences, Professor, rector of the TSPU named after S. Ayni

Deputy Editor-in-chief: Sanginzod Doniyor Shomahmad - Doctor of Law Sciences, Professor, scientific affairs of TSPU named after S. Ayni

Executive Editor: Muborakiyon S.M.

THE EDITORIAL BOARD:

Bozorzoda Nuriddin Shodipur – Doctor of Philological Sciences, Professor

Gafforov Abdushukur Odinashoevich - Doctor of Philological Sciences, Professor

Karimzoda Shuhrat Bozor - Doctor of Philological Sciences, Docent

Qosimi Sadi Abdulqodir - Doctor of Philological Sciences, Docent

Qosimov Olimjon Habibovich - Doctor of Philological Sciences, Professor

Mulloev Sharif Bokievich - Doctor of Philological Sciences , Professor

Saidmurodi Khojazod - Doctor of Philological Sciences, Professor

Salomiyon Muhammaddovud Qayum - Doctor of Philological Sciences , Professor

Solehov Shamsiddin Asliddinovich - Doctor of Philological Sciences, Professor

Khudoydodov Azam Ovlododovich - Doctor of Philological Sciences, Professor

Jamatov Samiddin Salohiddinovich - Doctor of Philological Sciences, Professor

Elboev Vafo Juraqulovich - Doctor of Philological Sciences, Professor

Abdurashidov Fozil Mamatovich - Doctor of Historical Sciences, Professor

Yakubov Yusufsho - Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of NAST

Qurbonzoda Khonali - Doctor of Historical Sciences, Professor

Pirumshoev Haydarsho - Doctor of Historical Sciences, Professor, Corr. member of NAST

Rasuliyon Kahhor Rasul - Doctor of Historical Sciences, Professor

Saynakov Saynak Parpishoevich – Candidate of Historical Sciences, Docent

Haqnazarov Abdunazar - Doctor of Historical Sciences, Professor

Husaynov Ahmadjon Qurbonovich - Doctor of Historical Sciences, Professor

МУНДАРИЧА / СОДЕРЖАНИЕ

ЗАБОНШИНОСӢ / ЯЗЫКОЗНАНИЕ

Гадоев Н. Мавқеи калимаҳо дар матн	7
Гулзода Н. Анвои фразеологизмҳо дар забони тоҷикӣ	12
Раҷабов А. А., Сатторов Н. С. Нақши феълҳои таркибӣ бо ҷузъи вожаҳои арабӣ дар ғӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ.....	18
Юсунов Ш. Р. Ибораҳои исмии изофӣ дар “Тазкират-ул-авлиё”-и Фаридуддин Аттори Нишопурӣ.....	24
Давлатзода Н. М. Воситаҳои грамматикӣ ҷумлаи пайрави замон дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ	30
Каримова Д. Н. Явление омонимии в системе терминов кожно-венерических заболеваний таджикского и английского языков.....	37
Даминова М. З. Анализ архитектурной терминологии в английском и таджикском языках с точки зрения их структурной и семантической организации	44
Шаҳлои А. Т., Камолӣён Ё. Ақидаҳои назариявии олимони оид ба ибораҳои исмии изофӣ	51
Бадалова С. Н. Сухане чанд оид ба истилоҳоти ҳуқуқи қадимаи манфӣ дар забони тоҷикӣ.....	57
Фатҳуллоев Қ. С. Баъзе хусусиятҳои лексикӣ-грамматикӣ истилоҳоти соҳавӣ аз рӯи баромад дар «Сафарнома»-и Носири Хусрав.....	63
Элчибеков А. М. Таҳқиқи истилоҳоти мураккаби иқтисодӣ дар забони тоҷикӣ	69

АДАБИЁТШИНОСӢ / ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

Охонниёзов В. Д. Таҷассуми симони сулҳофари Сарвари давлат дар шеърҳои муосири тоҷик.....	77
Қосимӣ С. А., Каримова З. М. Қалам, як умр кун тасвири мардум (дар идомаи мавзӯи “Ҷойгоҳи зарбулмасалу мақолҳо дар “Куллиёт”-и Хайрандеш”).....	83
Шоев А. А. Таҳқиқи зиндагиномаи Воизи Қазвинӣ	90
Муҳаммадзода Ҷ. У. Ҷойгоҳи «Гулистон»-и Саъдии Шерозӣ дар адабиёти ўзбек.....	100
Сафарзода Х. Ҳ. Инъикоси масъалаҳои глобалӣ дар матбуоти расмии Тоҷикистон.....	112
Олимиён С. Ш. Инъикоси масъалаҳои баҳамназдикшавии фарҳангҳо дар ҳафтаномаи “Озодагон” (дар солҳои 2010-2015).....	119
Муҳидинов Т. Ш. Гюго ва адабиёти Шарқ.....	127
Бердиёров Д. М. Литература как основа истории наций: роль поэзии в судьбе человечества	133

Баҳодуров А. М.	
Чойгоҳи рубой дар эҷодиёти Низом Қосим	141
Маҳмадуллоева Ф. С.	
Забон ва сабки қиссанигории Абдулҳамид Самад.....	149
Шодиева С. Р.	
Унсурҳои фолклорӣ вобаста ба шаклу мазмун дар ашъори Лоиқ Шералӣ (дар мисоли устура ва андарз).....	155
Гулямова М. Дж.	
Актуализация концепта «историческая память» в публицистическом творчестве Мансура Суруша	162

ИЛМҲОИ ТАЪРИХ / ИСТОРИЧЕСКИЕ НАУКИ

Ибодуллозода А. И.	
Масъалаҳои мактабу маориф дар Паёми Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон	171
Нурматзода Ҳ.	
Чойгоҳи арзишҳои фарҳангӣ дар паёмҳои Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон.....	176
Айнуллозода Н. А.	
Таъсири лоиҳаҳои стратегӣ ва ҳамкориҳои байналмилалӣ ба рушди инфрасохтори нақлиётӣ дар Тоҷикистон.....	182
Исмоилов Ё. Х.	
Вклад Общество для изучения Таджикистана и иранских народов за ее пределами в организации первых научных учреждений в Таджикистане	188
Қурбонов Б. Р., Нисои Қ.	
Муҳаммад Закариёи Розӣ – машҳуртарин донандаи илми кимиё	195
Негматов Д. Н.	
Юришҳои салибӣ ба Шарқи Наздик	201
Алимардонзода З. Ф.	
Нақши захираҳои обию энергетикӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Осиёи Марказӣ	207
Зубайдуллозода С. Х.	
Таҷлили чашни Тиргон дар осори муҳаққиқон	215
Акрамова С. И.	
Ҳаёти чамбиятӣ-сиёсӣ ва иқтисодии шаҳри бостонии Кӯлоб дар 10 соли аввали Истиқлолият	220
Нисои Қ.	
Тармим ва таҳкими осори филизӣ дар Осорхонаи миллӣ	226

ТДУ 809.155.2

МАВҚЕИ КАЛИМАҶО ДАР МАТН

Гадоев Н.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Калима маводи асосӣ ва муҳимтарини забон аст. Вай дар ҳамаи қисматҳои забоншиносӣ корбурд мешавад. Калимаро дар лексикология - воҳиди луғавӣ ё унсурӣ луғавӣ, дар морфология ҳиссаи нутқ ва дар синтаксис аъзои ҷумла меноманд. Аз ин лиҳоз, мавзӯи баҳси забоншиносӣ калима маҳсуб мешавад. Дар адабиётҳои забоншиносӣ калимаро бамаврид маводи бинокори забон номиданд, Калима дар алоҳидагӣ ягон фикри тамомшударо ифода карда наметавонад. Вожа дар майнаи мо ба таври алоҳида, берун аз ҷумла вучуд дорад. Вай ҳам ба ашӯву ҳодисаҳо ном мегузорад ва ҳам мафҳуму маънои онҳоро ташреҳу тавзеҳ медиҳад. Тамоми воҳидҳои дигари забон бо калимаҳо ҳамнишин шуда, дар алоқамандӣ бо ҳамдигар ягон маъноӣ мувофиқро ифода менамоянд. Ҳамаи калимаҳои дар забон буда, дар як ҷоя нестанд. Баъзеи онҳо серистеъмол ва сервазифа бошанд, баъзеи дигараш маъноӣ луғавӣ надоранд. Дар ҷумла ё дар матн маъноӣ грамматикӣ касб намуда, танҳо барои алоқаманд намудани калима ва ҷумлаҳо хизмат менамоянд. Бо вучуди ин ҳар вожа дар забон мавқеи хоси худро дорад. Аз ин рӯ, калимаҳо ба ду гурӯҳ ҷудо мешаванд: мустақил ва номустақил.

Гурӯҳи аввалро дар морфология исм, сифат, шумора, ҷонишин, феъл ва зарф ном мебаранд. Онҳо дар сохтани калимаҳо ва бой намудани таркиби луғавии забони тоҷикӣ саҳми арзанда доранд. Дар ин гурӯҳ ҷонишин ба ашӯву ҳодисаю воқеаҳо ном гузошта наметавонад. Ҷонишинҳо ҳиссаҳои нутқи дигарро иваз менамоянд. Ҷонишин талаботи аввал (маъноӣ луғавӣ доштан)-ро шартан адо мекунад, зеро агар он ҳиссаи нутқе, ки ҷонишин онро иваз менамояд, набошад, ҷонишин нест. Ва ин вазифаро ҳам адо карда наметавонад. Ҷонишинҳо маъноӣ ва мафҳумро ифода карда наметавонанд, танҳо ба он ишора мекунанд. Инчунин шумора хусусияти номгузорӣ надорад, вай шартан мафҳумро ифода мекунад, аъзои ҷумла мешавад. Шумора мафҳуми математикиро мефаҳмонад ва аз ҳиссаҳои нутқи дигар тафовут дорад.

Ба гурӯҳи дуюм вожаҳои ёридиҳанда дохил мешаванд. Калимаҳои ёрирасонро дар морфология пешоянд, пайвандак, ҳиссаҷа ва нидо ном доранд. Онҳо бе калимаҳои мустақил ҳечанд, яъне вучуд надоранд. Онҳо барои ифодаи муносибатҳои гуногуни калимаҳои мустақил корбурд мешаванд.

Калимаҳо нисбат ба ҳамаи воҳидҳои дигари забон дар матн мустақилияти бештар доранд ва маъноҳои мухталифро ифода карда метавонанд, ки ба ҳаёти воқеӣ, таърих, ҷаҳонбинӣ ва олами маънавии одамон алоқаманд мешаванд. Дар калимаҳо таҷрибаю дониши бисёрасраи одамон, дар рафти меҳнат, зиндагӣ шакл гирифтанд, инъикос ёфтанд. Маҳз тавассути калимаҳо мо дар бораи ҳаёти воқеӣ, ҳодисаҳои табиат ва ҷомеа дар шакли унсурҳои ҷудогона дониш ҳосил мекунем. Ба ин маъно забоншиносии маъруфи тоҷик Ҷ. Мачидов доир ба вижаҳои маъноии калима чунин андеша дорад: «Калимаҳои системаи забон хосиятҳои зиёди рангоранг доранд ва паҳлуҳои гуногуни онҳо мавзӯи баҳси илмҳои мухталиф шуда метавонанд. Баъзан бисёр ҷиҳатҳои он аз доираи илми забон берун мераванд. Калимаҳо дар забоншиносӣ, пеш аз ҳама, аз лиҳози сохти овозӣ, системаи маъноҳо ва вазифаҳои дар забон дошташон омӯхта мешаванд. Ҳар як забон аз паҳлуҳои бо ҳам алоқаманди овозӣ ва маъноӣ иборат аст. Унсурҳои моддӣ (овозӣ) –и забон аз маъноҳои онҳо, ки ҳамчун ибтидои муташаккили системаи он вучуд доранд, ҷудонашавандаанд. Ягонагии

овозҳои ҷудоғона ва ё таркибҳои овозӣ бо маъноҳои воқиди забонро ба вучуд меоваранд: морфемаҳо, калимаҳо, фразеологизмҳо» [7, с. 242]

Ҷанбаи асосӣ ва муҳими калима маъно ё маҷмуи маъноҳои он аст. Калимаҳо бо қиёфаи овозии устувори худ ба системаи маъноҳои гуногун далолат мекунад. Пас, маъно чист? Инъикоси бевосита ё бавоситаи ашё ва ҳодисаҳои ҳаёти воқеӣ дар шуури одамон, ки бо қиёфаи овозии калима ифода карда мешавад, маъно ном дорад. Маҷмуи маъноҳои, ки ин ё он вожа ифода карда метавонад, мазмуни онро ташкил медиҳад, Мазмуни калима аз навҳои мухталифи маъноҳои луғавӣ, тобишҳои рангоранги онҳо ва маъноҳои грамматикӣ иборат аст.

Маъноҳои луғавии калимаҳо инъикоси бевоситаи предметҳо, ҳодисаҳои ҳаёти воқеӣ ва муносибатҳои мухталифи байни онҳо мебошад, ки дар шуури соҳибони забон мемонад. Маъноҳои луғавии калимаҳоро вобаста ба тарзи зоҳиршавии онҳо ба маъноҳои озод ва устувор ҷудо карданд. Агар маънои луғавии калима имконияти зиёдтари зоҳиршавӣ дошта, бо калимаҳои дигар бештар ҳамнишин гардад, чунин маънои луғавиро маънои озод меноманд. Дар сурати маҳдуд будани доираи истемолии калима маъноҳои устувори луғавӣ ба вучуд меояд.

Маъноҳои озоди луғавӣ, ки ба ҷумлаи серистемолтарин маъноҳои системаи семантикии забон шомил ҳастанд, ба навҳои мухталиф ҷудо мешаванд. Ба ин маъноҳои **мафҳумӣ, эҳсосотӣ, модалӣ ва ишоратӣ** дохил мешаванд. Маънои мафҳуми калима дар байни ҳамаи маъноҳои дигари он фарқ карда меистад. Дар он ба тариқи ҷамъбаस्तшуда ашё, ё ягон ҳодисаи дигар ифода гардидааст. ки дар шуури одамон маънои луғавии мафҳум, инъикос меёбад, ки он мафҳуми мантиқиро ба тариқи умум ифода кардааст.

Ҷолиби диққат аст, ки маънои мафҳумии калимаҳо на ҳама вақт дар шакли ҳолис дучор мешаванд. Бисёр вақт онҳо ба унсурҳои мухталифи эҳсосотӣ, обуранги субъективӣ ба тобишҳои услубӣ олуандаанд. Ба хусус паҳлуҳои эҳсосоти гуногун, майлҳои иродавӣ тавсифу баҳодиҳии ҳодисаҳои воқеӣ бисёр вақт дар шакли тобишҳои мухталифи маъноҳои мафҳумӣ зоҳир мегардад. Масалан, ифодаи маъноии «**разил, хасис, мумсик**» дар калимаи сермаънои **паст** аз ҷумлаи чунин маъноҳост. Дар ин маънои калима на фақат мафҳуми муайяне, яъне сифати бад, балки эҳсосоти манфии гӯянда, балки нафрати вай низ нисбат ба он сифат ифода ёфтааст. Инро дар мисолҳои **одами паст, зоти паст, руҳи паст** бараъло мушоҳида кардан мумкин аст. Инчунин дар калимаи **очиз**, ки маънои **суст, камқувватро** ифода мекунад, **забони очиз, ҷашмони очиз, очиз буданро** ифода мекунад. Калимаҳои **посбон, қаровул, муҳофиз** доираи истемолии ба худ хос дорад. (посбон - умумистемолӣ, қаровул - гуфтугӯӣ, муҳофиз - услуби ҳатӣ). Маъноҳои луғавии эҳсосотӣ, ҳиссиёту ҳаяҷони инсонро ифода мекунад, дар шакли ҳолис бе олоиши унсури мафҳумӣ низ зоҳир мешавад. Масалан, калимаҳои **аҳсан, ҳайф, ҳайхот, лаббай, сабил, зормонда, тирмизак, ҳарина, маҳмадоно, шайтон, ва ғ.** тобишҳои гуногуни маъноии ҳисӣ ва муассириро ифода мекунад. Маъноҳои луғавии модалиро калимаҳои **кошки, илоҳӣ, мабодо, даркор, бешубҳа, эҳтимол охир, номард, даюс, оқинадар, оӣ, ночинс, бадзот** ифода менамоянд.

Навӣ охирини маънои луғавӣ: маънои ишоратӣ ва хусусияти номбаркунӣ дорад: **Ин, он, ҳамин, ҳамон, чунин, чунон** маънои ишоратӣ ва вожаҳои **ман, мо, Баҳром, Регар, Помир** маънои номбаркунӣ доранд. Гурӯҳи дуҷуми маъноҳои луғавиро, ки доираи маҳдуди зоҳиршавӣ доранд, маънои устувори калима ё ки маънои устувори фразеологӣ меноманд. Масалан. калимаи **шур** ба маънои олудаи намаки минералӣ дар ибораи **замини шур**, калимаи **болу** ба маънии **қад** дар калимаи **болубаланд**, **хар** ба маънои калон дар калимаҳои **харсанг, харгӯш, об** ба маънои рутубат дар калимаи **обгазида ва ғ.** аз ҳамин қабиланд.

Ба маънои луғавии калима маъноҳои грамматикии он алоқамандии ҷудонашаванда дорад. Вай ба ҳодисаҳои ҳаёти воқеӣ алоқамандии бевосита надорад. Онҳо ба ашёҳои ҳаёти воқеӣ ҳосият ва робитаҳои байни онҳо бо тавассути маъноҳои луғавии калима алоқаманд мешаванд. Маънои грамматикии умумиятдошудаи калима ба калимаҳои ҳамчинси он монандӣ дорад. Маънои грамматикии калимаҳо ба маънои сарфӣ, калимасозӣ, наҳвӣ ҷудо мешавад. Маънои сарфӣ – ба кадом ҳиссаи нутқ шомил будани онҳо фаҳмида мешавад.

Калимаҳо бо маънии луғавии худ аксар дар ифодаи мафҳумҳо ба кор бурда шуда, ба қиёфаи овозиашон ифодагари ном мебошад. Мафҳумҳо дар сурати калимаҳо ифодаи моддии худро пайдо мекунанд. Калима аз мафҳум фарқ дорад. Калима воҳиди забон асту дар мавзуи баҳси забоншиносӣ қарор дорад. Мафҳум ин дониши инсонӣ дар хусуси предмету ҳодисаю воқеаҳо ва аломату ҳосияти онҳо мебошад. Мафҳум бошад яке аз мавҷудияти шакли тафаккур буда, дар илми мантиқ омӯхта мешавад.

Дар мафҳумҳо ҷиҳати хеле муҳими тафаккури инсонӣ фардикунонии предметҳо, ҳодисаҳои даркшуда акс шудаанд. Ба ибораи дигар мафҳумҳо дар шакли дониши умумият додашудаи фардӣ вучуд доранд. Масалан мафҳуми **дарахт** хусусиятҳои умумии дарахтони мевадор – **себ, зардолу, бихӣ, бодом**; дарахтони **бемева-бед, сафедор, сада, арча, чинор** ва ғ.-ро дар худ ҷамъбаст кардааст. Ҳар яке ин ҷинсҳои дарахт гуфтан мумкин аст, ҳарчанд ки дар табиат дарахт ном ҷинси мушаххасе нест.

Баъзан як калима метавонад дар ифодаи якчанд мафҳум ба кор бурда шавад. Калимаҳои, якчанд маъноӣ мафҳумӣ доранд, ба ин ҳосият соҳибанд. Калимаҳои сермаъно ба маъноҳои дигари луғавиашон низ ба мафҳумҳо далолат карда метавонанд фақат ба тарзи бавосита. Масалан, калимаи **сурат** ифодагари маъноӣ **портрет, расм, тасвир**: сурати девор, сурати китоб бошад, дар партави он маъноӣ мафҳумии намуди зоҳирӣ- рӯй: сурати зебо, сурати зишт, сурати ҳолро ифода карда метавонад.

Дар забоншиносии тоҷик калимаҳои мустақилмаъноро ба ду гурӯҳ ҷудо мекунанд: Калимаҳои **якмаъно ва сермаъно**. Одатан вожаҳои якмаъноро моносемӣ мегӯянд бисермаъноро полисемӣ. Калимаҳои моносемӣ- **моно** (як)+**сема** (аломат) ва полисемӣ **полу-** (сер) +**сема**- «аломат». Калимаҳои якмаъно дар матнҳои илмӣ дар радифи истилоҳоти илмӣ ба кор бурда мешаванд: **ҳиссаҳои нутқ, исм, сифат, шумора, ҷонишин, мубтадо, хабар, матн, жанр, тавсиф, истиора, қисса, повест, роман** ва ғ. Калимаҳои сермаъно бошад, якчанд маъноҳои гуногунро ифода мекунанд ва бештар дар матнҳои бадеӣ корбурд мешаванд. Як хусусияти муҳими калимаҳои сермаъно дар он аст, ки онҳо ҳодиса ва воқеаҳои мухталифро бо як калима ифода мекунанд. Маъноҳои гуногуни калимаҳо аз ягон ҷиҳат бо ҳам алоқаманданд, ё умумияти маъноӣ доранд. Масалан, маъноҳои зиёди калимаҳои **дил** аз ҳамин қабиланд: 1. Қалб; дили инсон, дили мард; 2. Дили гурусна, дили беҳузур; 3. Дил қардан; ниҳат қардан; 4. Муҳаббат: дил доштан, дил додан; 5. Ҳасорат: дилу гурда доштан ва ҳоказо.

Ногуфта намонад, ки вожаи «дил» дар ташаккули воҳидҳои фразеологӣ низ хеле ҷаъол аст: **дил қандан** (барҳам задани дӯстӣ), **дил бурдан// рабудан** (ошиқ шудан, дили касеро ба худ моил намудан, тасхир қардан): **дил торс қардан** (беҳад зик шудан, саҳт озурда шудан, ниҳоят асабонӣ шудан), **дилро ҳолӣ қардан** (дарду алами худро ба касе гуфтан, ҳасрат қардан, рози дил гуфтан), **дилро бардоштан//дилбардорӣ қардан** (касеро тасаллӣ додан, руҳбаланд қардан, ҷуръат бахшидан), **ба дили ноҳоҷам** (бе майлу рағбат, аз ноилоҷӣ иҷро намудани коре): **ба дили сухта намақоб задан** (дарду алами касеро афзун гардондан, азобу машаққати касеро зиёд гардондан): **ба дил саҳт расидан** (саҳт ранҷидан, озурда шудан), **ба дил гирифта** (ба ҷизе аҳаммият додан, мутаассир гаштан, хафа шудан, ранҷидан): **ба дил нағрифта** (аз гуноҳи касе гузаштан, эътибор надодан): **ба дили касе рафта** (ба хотири касе ба ҷое рафта, гапи касеро гирифта) **дил бой додан** (ошиқ шудан ба касе, меҳр мондан), **ай рӯйи дил** (бесидқона, мунофиқона), **дили касеро шикастан** (ранҷонидан, ноумед қардан), **ай дил гузарунидан** (фикр қардан, хаёл қардан), **ай дил баровардан** (тасаллӣ додан, руҳбаланд қардан) ва ғайра.

Роҳҳои пайдо шудани калимаҳои нав дар забон беохир буда, моҳияти мантиқии байни калимаҳо ва ҳодисаҳои ҳаёти воқеӣ дар ҳамин раванд ифода меёбад. Маъноҳои луғавии калимаҳоро ба маъноӣ асосӣ ва иловагӣ ҷудо қардан ба мақсад мувофиқ аст. Маъноӣ иловагии луғавӣ давоми мантиқии маъноӣ асосӣ ба шумор меравад. Дар онҳо аломатҳои гуногуни маъноӣ асосӣ, паҳлӯҳои мухталиф ва нишонаҳои фарқкунандаи он инъикос меёбад.

Робитаи байни маъноҳои калимаҳои сермаъно маҳз дар ҳамин ҳосияти онҳо зоҳир меёбад. Муайян намудани роҳу усулҳои тавлиди маъноҳои ҷудогонаи занҷири калимаи

сермаъно аз масъалаҳои муҳими ин мавзӯ ҳисоб меёбад. Маъноҳои ҷудогонаи луғавӣ бо усулҳои ниҳоят гуногун пайдо мешаванд, ки дар байни онҳо нақши маҷоз, ташбеҳ, истиора, киноя, муболиға ва ғ. назаррас аст. Ҳангоми тавзеҳи калимаҳои сермаъно аввал бояд хотиррасон намуд, ки чаро дар забон калимаҳои сермаъно ба вучуд меояд, сабаби сермаъно шудани калимаҳо дар чист? Дар асоси мисолҳои мушаххас вожаҳои сермаъноро муайян намуда, ба кадом маъно қорбурд шудани онҳоро шарҳ додан лозим аст. Дар вақти таҳлил аввал маънои асли, баъд маънои иловагӣ дар охир маънои маҷозӣ ва фразеологӣ шарҳ дода мешаванд. Забоншиноси тоҷик Ҳ. Талбакова роҷеъ ба калимаҳои сермаъно дар китоби худ «Усули таҳлили луғавӣ ва фразеологии вожаҳо» чунин овардааст: «**вожае**, ки аз нигоҳи шакл ва намуд бо якдигар монанд буда, якчанд маъноҳои ба ҳам алоқаманди луғавиро ифода менамоянд, калимаи сермаъно ном дорад» [7, с. 7]. Монандии зоҳирии предметҳо сабаби гузариши мафҳуми як предмет ба предмети дигар мешавад. Масалан «ҳалқа» - ҳар чизи доирашакл: ҳалқаи дар; ҳалқа-гушвор; лаб: лаби одам, лаби пиёла, лаби дарё, лаби бом. ва ғайраҳо.

Вожаи рӯй низ дорои чунин маъноҳои гуногун аст: 1. Маънои асли - рӯи одам; 2. Маънои маҷозӣ: а) маънои соҳиби чизе шудан: Ӯ акнун рӯи фарзандро дида буд. (Ҷ.И.) б) ба маънои чизе рӯй додан: Чунин ҳодиса порсол рӯй дода буд. в) чой. Макон: рӯи ҳавлӣ, рӯи хона... г) ба маънои болои чизе: рӯи миз, рӯи бом... д) нигоҳ қардан: рӯ овардан... ва ҳоказо. Ба ҳамин монанд вожаҳои **забон**, **даҳон**, **даст**, **хӯрдан**, **нӯшидан** ва ғайраҳо хусусияти сермаъноӣ доранд.

Маъноҳои гуногуни вожаҳои сермаъно одатан аз як реша ба вучуд омада, вобаста ба матн ва мавқеи истеъмоли тағйир ёфта, мафҳумҳои мухталифро ифода менамоянд: **даҳон-узви бадани инсон**: Ба даҳон об гирифтанд; фразеологизми мазкур дар забони зинда (гуфтугӯӣ) боз маънои «хомӯш шудан, дам назадан»-ро ифодагар аст. **даҳон**: **-сухан**: як даҳон гап задан; **даҳон-даромадгоҳ**; Аз даҳони дар баргашт; **даҳон задан**: ин ибораи фразеологӣ ду маъноро ифода мекунад. 1. Хоидани сақич, 2. Чизеро арз қардан, хостан ва ғайра.

Ҳамин тарик, тараққиёти ҷомеа, инкишофи он, пеш аз ҳама, дар забон инъикос меёбад. Таркиби луғавии забон аз ҳисоби тағйири маъноҳои калима, калимаҳои нав, иқтибосӣ, калмаҳои луғавӣ ва фразеологӣ бой мегардад. Аз ин рӯ, муайян намудани маънои калима, доираи истеъмоли он, муносибати калима бо дигар категорияи луғавӣ, обуранги бадеии калима, ташреҳу тавзеҳи таърихи баромади вожаҳо аҳамияти калони назариявӣ дорад.

Адабиёт

1. Гадов, Н. Таҳлили луғавию семантикии матн (китоби дарсӣ барои донишҷӯёни риштаи филологӣ) / Н. Гадов. - Душанбе, 2016. - 136 с.
2. Гадов, Н. Як навъи диалектизмҳои лексикӣ дар лаҳҷаи Тағнов. // Пажӯҳиши ва дастовард / Н. Гадов. - Душанбе, 2007. - С. 71-76.
3. Камолитдинов, Б. Забони тоҷикӣ // Китоби дарсӣ барои синфи 11 / Б. Камолитдинов. - Душанбе: Собириён, 2007. - С. 134-135
4. Маҷидов, Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик, ҷ.1. Луғавишиносӣ / Ҳ. Маҷидов. - Душанбе, 2007. - 242 с.
5. Маҷидов, Ҳ. Усулҳои сермаъношавии калимаҳо / Ҳ. Маҷидов // Маърифат. - 1998. - №1-2. - С. 10-13.
6. Маъсумӣ, Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик / Н. Маъсумӣ. - Сталинобод: Нашр. дав. тоҷ., 1959.
7. Талбакова, Ҳ. Усули таҳлили луғавӣ ва фразеологии вожаҳо (Дастури таълимӣ барои донишҷӯёни донишгоҳҳо). / Ҳ. Талбакова. - Душанбе, 2006. - 79 с.
8. Ғаффоров, Р. Забон ва услуби Раҳим Ҷалил / Р. Ғаффоров. - Душанбе: Дониш, 1966. - 225 с.
9. Камолитдинов, Б. Забон ва услуби ҳикояҳои Ҳаким Қарим / Б. Камолитдинов. - Душанбе: Ирфон, 1967. - 184 с.

МАВҚЕИ КАЛИМАҲО ДАР МАТН

Дар ин мақола доир ба нақши калима дар ташаккул ёфтани ҷумла ва матн сухан меравад. Калимаҳо дар забони тоҷикӣ ба ду гурӯҳи калон ҷудо мешаванд: калимаҳои муस्ताқил ва номуस्ताқил (ёридоханда). Калимаҳои муस्ताқил маъноӣ махсуси худро доранд ва ба воситаи пешванду пасвандҳо калимаҳои нав месозанд. Вале калимаҳои номуस्ताқил маъноӣ луғавӣ надошта бошанд ҳам, маъноӣ грамматикӣ доранд. Онҳо дар созиши додани ҷумла ва матн ба калимаҳои муस्ताқил ёрӣ мерасонанд. Рушди ҳаёти иқтисодӣ ва иҷтимоӣ замони муосир боиси афзудани маъноҳои мухталифи калима гаштааст. Аз ин рӯ, дар мақола роҳҳои гуногуни пайдо шудани маъноҳои маҷозии калимаҳо мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Инчунин дар бораи воҳидҳои фразеологӣ, ки дар заминаи маҷоз пайдо мешаванд, андешаҳои муҳим оварда шудааст.

Калидвожаҳо: калима, ҷумла, матн, калимаҳои муस्ताқил, номуस्ताқил, маъноӣ маҷозӣ, маъноҳои мухталиф, сермаъноӣ калимаҳо, омонимҳо, воҳидҳои фразеологӣ.

ПОЛОЖЕНИЕ СЛОВ В ТЕКСТЕ

В данной статье рассматривается роль слов в образовании предложений и текста. Слова в таджикском языке делятся на две большие группы: самостоятельные и несамостоятельные (вспомогательные) слова. Самостоятельные слова имеют свое особое значение и образуют новые слова посредством приставок и суффиксов. Однако, хотя самостоятельные слова не имеют лексического значения, они имеют грамматическое значение. Они помогают организовать предложения и текст в отдельные слова. Развитие экономической и социальной жизни нового времени привело к увеличению различных значений этого слова. Поэтому в статье рассматриваются различные способы возникновения переносных значений слов. Важные идеи даются также о фразеологических единицах, выступающих в метафорическом контексте.

Ключевые слова: слово, предложение, текст, самостоятельные слова, самостоятельные слова, переносное значение, разные значения, множественные значения слов, омонимы, фразеологизмы.

THE POSITION OF WORDS IN THE TEXT

In this article, the role of words in the formation of sentences and text it is spoken. Words in the Tajik language are divided into two large groups: independent and non-independent (helping) words. Independent words have their own special meaning and form new words through prefixes and suffixes. However, even though independent words do not have a lexical meaning, they have a grammatical meaning. They help to organize sentences and text into independent words. The development of the economic and social life of modern times has led to an increase in the various meanings of the word. Therefore, in the article, various ways of the emergence of figurative meanings of words are discussed. Important ideas are also given about the phraseological units that appear in the metaphorical context.

Keywords: word, sentence, text, independent words, independent words, figurative meaning, different meanings, multiple meanings of words, homonyms, phraseological units.

Дар бораи муаллиф

Гадоев Нурхон

*Доктори илмҳои филология, профессори
кафедраи назария ва амалияи забонишиносӣ
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121*

About the author

Gadoev Nurkhon

*Doctor of Philological Sciences, Professor of
the Department of Theory and Practice of
Linguistics
Tajik State Pedagogical University named
after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121*

Об авторе

Гадоев Нурхон

*Доктор филологических наук, профессор
Кафедры теории и практика языкознания
Таджикский государственный
педагогический университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г.
Душанбе, пр. Рудаки, 121*

АНВОИ ФРАЗЕОЛОГИЗМҲО ДАР ЗАБОНИ ТОЧИКӢ

Гулзода Н.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Дар ин шакл нест, ки собиқаи тулонӣ доштан ва қадимӣ будани забони тоҷикӣ боиси бой ва ғайӣ будани таркиби луғавии он гардидааст. Шоҳиди муътамади ин даъво якчанд муродиф доштани аксар калимаҳои тоҷикӣ аст. Аммо қайди ин нукта низ бамаврид аст, ки дар баробари калима ва вожаҳо воҳидҳои аз ҷиҳати сохт ва таркиб мухталиф ва устувори фразеологӣ мавҷуданд, ки аҳамияти онҳо дар нутқ аз калима на кам, балки бештар буда, ба нутқ, обуранги бадеӣ, рангорангии ифода, ҷолибият ва маъноӣ жарфи услубӣ бахшида метавонанд. Муваффақона омӯхтани забон танҳо аз омӯхтани теъдоди зиёди калимаҳо иборат нест, балки дар баробари бой гардондани захираи луғавӣ донишҷӯи тоҷикӣ воҳидҳои фразеологӣ, ки дар шумораву миқдор аз калимаҳо кам нестанд, амрест зарур [1, с. 5]. Мо бидуни истифода аз воҳидҳои фразеологӣ ибразу баёни фикр ва навиштан наметавонем.

Дар хусуси аз ҷиҳати сохту таркиб ва маъно ба гурӯҳҳо ҷудо кардани фразеологизмҳо бо вучуди он, ки то имрӯз ихлоси ақида зиёд шуда бошад ҳам, ҳанӯз фикрҳои мухталиф дар ин бобат вучуд доранд. Масалан, агар дар забони русӣ зарбулмасалу мақолҳо бар шумули фразеологизмҳо шомил шумурда шаванд, дар забоншиносии тоҷикӣ ин ақида қатъиян рад карда мешавад.

Бо назардошти андешаи муҳаққиқон мо дар бораи гурӯҳбандии воҳидҳои фразеологӣ чанд нуктаеро пешкаш ва ба ибраз расонданӣ ҳастем

Аз ҷиҳати сохт воҳидҳои фразеологиро метавон ба чанд гурӯҳ тақсим намуд. Ин гурӯҳҳо на танҳо аз ҷиҳати сохт, балки аз ҷиҳати маъно аз ҳамдигар фарқ мекунад. Ба гурӯҳи аввал **таркибҳои фразеологӣ** дохил мешаванд, ки овардани якчанд намуна лозим шумурда мешавад.

1. Таркибҳои фразеологӣ.

Таркибҳои фразеологиро дар навбати худ аз рӯи сохту маъно боз ба якчанд зергурӯҳҳо ҷудо кардан имконпазир аст:

а) **таркибҳои аз ҷузъҳои гуногун ташкил ёфтаанд ва воситаи алоқаи миёни ҷузъҳо низ мухталиф аст:**

дар ҳақиқат – муродифи ин таркиб, ки на аз ду калимаи мустақил, балки аз пешоянд ва исм ба воситаи алоқаи ҳамроҳӣ омадааст, вожаи “**аслан**” аст;

дар дил – худ ба худ, фикр ва ақидае, ки гуфта намешавад, балки дар майнаи худ шахс онро қазоват мекунад. Масалан, мо баъзан ба фикр ғӯта мезанем, нақша мекашем, дар хусуси чизе барои худ масъалаеро тарҳрезӣ менамоем. ин гуна таркибҳои пешояндӣ номидан дуруст аст, яъне воситаи алоқа пешоянд аст ва вожаи “**дил**” дар ин гуна таркибҳо маҷозӣ аст, яъне дар ботин, дарунакӣ, худ ба худ масъалаеро матраҳ менамоем;

равнақу ривоч – инкишоф, тараққӣ, ривоч ёфтани рушди ҳама гуна рӯйдод, ашӯ ё ҳодисаву воқеа. Масалан, мо дар нутқ бо ин таркиби фразеологӣ ҷуфтистеъмол бисёр воমেҳурем: *сохти нави хоҷагиҳои деҳқонӣ дар Тоҷикистон **равнақу ривоч** меёбад. Илми маъданишиносӣ торафт **равнақу ривоч** ёфта истодааст.*

Чи тавре ки аён аст, вожаҳои “**равнақ**” ва “**ривоч**” муродифи мутлақи якдигар ба шумор мераванд, пас чунин қазоват кардан мумкин аст, ки аз танҳо истифода бурдани онҳо дида усули истеъмолӣ ҷуфти онҳо ба хотири қувватнокии фикр афзалтар аст.

Аммо чи тавре ки дар боло қайд гардид, муродиф доштани ҳама гуна шаклҳои ифода бештар ҳоси забони тоҷикӣ аст. Мо ба ҷойи ифодаи “**равнақу ривоч**” метавонем аз чандин шакли ҳаммаъноӣ он истифода намоем. Масалан, ифодаҳои “**дар ҳоли рушд қарор дорад**”,

“**рӯ ба тараққӣ**”, “**дар ҳоли инкишоф**” ва ғ. бо таркиби **равнақу ривоч** ҳаммаъно буда, воситаи алоқа дар чунин ашқоли фразеологӣ пешояндҳои гуногун ба шумор меравад.

б) таркибҳои пешояндии такрор, ки дар сохтори ин навъи таркибҳо аз унвони узвҳои бадан, яъне соматизмҳо бештар кор гирифта мешавад:

дар ба дар – овора; тамоми ҷой;

сар ба сар – 1 кифоя, кофӣ; 2. вохӯрдан;

по ба по – пайравӣ ба касе;

кифт ба кифт – ширкати якҷоя, муташаккилона дар иҷрои коре;

пахлӯ ба пахлӯ – дастҷамъона анҷом додани коре, амале;

даст ба даст – дӯстона, рафоқат амалеро анҷом додан;

рӯ ба рӯ – ошқоро баён намудари фикр.

Чи тавре ки аз намунаҳо дида мешавад, мавқеи пешояндҳо дар сохтори ин навъ таркибҳо устувор аст. Вале баъзан метавонад ба ҷойи як пешоянд аз пешоянди дигар кор гирифта шавад. Масалан, ба ҷойи “**сар ба сар**” мо шакли “**сар то сар**”-ро вохӯрем, ки маъно наздик, балки як аст.

в) Т а р к и б ҳ о и ч у ф т и с т ь м о л:

моту маҳбут – ҳайронии аз ҳад зиёд, дараҷаи баланди ҳайронӣ;

қачу килеб – яъне, ноҳамвории зиёд, дар мавриди роҳ, девор ва ғ., муқобили калимаҳои “**рост**”, “**тахт**”, “**ҳамвор**” ва ғ. буда метавонад;

шикасту рехт – боқимонда коре, ки аслан ба итмом расидааст вале баъзе қорҳои хурду назарногир боқӣ мондааст;

тану туш – бадан ва дараҷаи фарбеҳӣ; **батанутуш** – яъне нисбатан калон ва фарбеҳ низ мегӯянд;

буду набуд – тамоми дорой, ҳам чизи мавҷудбуда;

буду шуд - андозаи нақди чизе, ҳамагӣ;

доду гирифт – муносибатҳои тарафайни ашқос;

Ҷузъи дуҷумла баъзе аз ин таркибҳо дар танҳои маънои луғавӣ надорад. Масалан, дар таркибҳои **қачу килеб**, **тану туш**, **даву ғеч** ҷузъҳои “**килеб**” “**туш**”, “**ғеч**” дар шакли мустақил дар танҳои истеъмол намешаванд.

г) таркибҳои, ки мавқеи ҷузъҳо иваз шуда метавонанд, яъне ду шакли истифода доранд:

печу хам – **хаму печ**;

чону дил – **дилу чон**;

ғаму ғӯсса – **ғӯссу ғам**;

хушку тар – **тару хушк**.

2. И б о р а ҳ о и ф р а з е о л о г ӣ

Қисмати калонтарини воҳидҳои фразеологиро ибораҳои фразеологӣ ташкил медиҳанд, ки доираи истеъмоли ин гурӯҳ аз калима кам нест. Ва дар навбати худ боз қисмати калони ин гурӯҳи фразеологизмҳоро **ибораҳои фразеологии изофӣ** ташкил медиҳанд [8, с. 31]. Масалан, ибораҳои зеринро ба қатори ибораҳои изофии фразеологӣ дохил намудан дуруст аст:

абри найсон – абре, ки аз он ҳатман борон меборад;

арақи чабин – меҳнати саҳт;

аспи бидав – шахси саросема;

ашки сӯзон – гирия талх, бо алам гирия кардан;

сари сабз – зиндаву саломат;

бахти баланд – хушбахтии зиёд

бахти сафед – комгорӣ, ноил шудан ба мақсад;

бахти сиёҳ – ноком, зиндагии бад ва номувофиқ дар издивоҷ;

боди форам – боде, ки аз вазидани он ҳаловат мебаранд;

рӯзи равшан – ҳаёти бонишоту мувофиқи табъ;

сари баланд – бегуноҳӣ, фохир будан;

сари паст – шармандагӣ бар асари камбудие дар амалу коре;
ситораи гарм – рӯйи писанд, зоҳири ба назар хуш;
ситораи хунук – андоми нописанд, афти ба назар номақбул;
синаи хуншор – ниҳоят аламдор, ғамгин;
синаи пурдард – ғамгинӣ;
синаи пурмеҳр – самимӣ, бомеҳру муҳаббат.

Ибораҳо ғайриизофӣ низ мешаванд, ки алоқа грамматикӣ вобастагӣ аст. Масалан, дар ибораҳои зерин тавассути паванди дараҷасози – «**тарин**» ибораҳои озоди синтаксисӣ сохта шудааст ва ҳамин «**тарин**» чун воситаи алоқа ҷузъҳои ибора хизмат мекунад.

хушбахттарин чавон – чавони комгор, ё ба мақсад ноилшуда;

тозатарин хабар – навиди тамоман нав;

беҳтарин кор – амале, ки аз ҳама хуб аст, мувофиқи талаби замон ва мардум иҷро шудааст;

донотарин донишҷӯ – нафаре, ки аз шарикдарсонаш дар одобу ахлоқ, пешрафт, таълим, хониш ба самти мусбат фарқ мекунад.

Дар ин ибораҳо калимаҳои “**чавон**”, “**хабар**”, “**кор**”, “**донишҷӯ**” ба ҳайси калимаи асосӣ омада имкони иваз кардани онҳо вучуд дорад. Масалан, ба ҷойи “**хушбахттарин чавон**” “**хушбахттарин зан**”, “**хушбахттарин лаҳза**” ва м. ин дар забон воমেҳӯрад.

Агар ин ҷаҳор иборати дар боло овардашуда иборати озоди синтаксисӣ номида шаванд, ин он маъноро надорад, ки ибораҳои ғайриизофии фразеологӣ вучуд надоранд. Масалан, **бидавтарин асп** – шахси саросема; **сӯзонтарин ашк** – гирия талх, бо алам гирия кардан; **сабзтарин сар** – зиндаву саломат; **баландтарин бахт** – хушбахтии зиёд, **ширинтарин дидор** – воҳӯрии муштоқона, **сӯзонтарин дард** – мусибати ниҳоят сахт ва ғ –ро аз доираи нормаи забон берун шумурдан ҷоиз нест.

3. Ҷумлаҳои фразеологӣ.

Ҷумлаҳои фразеологӣ мисли ҷумлаҳои оддии синтаксисӣ хусусияти хабаррасонӣ доранд, яъне дар онҳо фикри гӯянда пурра ифода меёбад ва мисли ҷумлаҳои озоди синтаксисӣ иборат аз аъзо буда, тамоми хусусиятҳои сохторӣ ва шакли ҷумлаҳои озоди синтаксисиро дар худ таҷассум менамоянд. Танҳо маъно дар онҳо маҷозӣ аст. Дар «Луғати фразеологии олмонӣ-русӣ» ин воҳидҳоро «**фразеологические выражения**» номидаанд, яъне ифода, изҳори маҷозӣ. «**Предикатсия** - хабар додан аст. Дар ҳамин ҷо дар поварақ чунин омадааст: «вторым распространенным обозначением является в настоящее время термин «устойчивые фразы». Яъне, ифодаи дуҷома, ки маъмул аст, «**ҷумла ва ибораҳои устувор**» мебошад» (сах. 653). «Фраза» ҷумлаву ибораро мегӯянд. «**устойчивые фразы**» - ҷумла ва ибораҳои устуворро меноманд, ки таркибан тағйир намеёбанд, ё қисман тағйир ёфтанишон имконпазир буда, маъно ҳамонро устувор боқӣ мемонад. Масалан, дар забони русӣ ифодаи «**У семи нянек дитя без глазу**» воমেҳӯрад, ки ин ифода дар забони тоҷикӣ муодилҳои зиёд дорад ва дар шакли зарбулмасал – «**кайбону ду шуд, корҳо ғ... шуд**» низ воমেҳӯрад.

Барои тасдиқи фикр овардани як миқдор ҷумлаҳои фразеологиро лозим медонем, ки дар шакли масдар ифода шудаанд:

аз сад гул як гулаш нашкуфтааст – яъне ҳанӯз чавон будан;

димоғи касе сӯхт – малол шуд, аз коре хафа шуд; ба ғзаб омадан, хашмгин шудан;

дили касе пур шуд (аст) – ба касе эътимод, боварӣ дорад;

дилам пур аст – (ман) мутмаин ҳастам, яъне боварӣ дорам;

дили бечо шудан – аз ҳолати равонӣ ва ё бар асари дидани ҳолату воқеаи нохушу ногувор бад шудани ҳолат;

гап гурехтан – ба як қарор наомадани ду нафар дар масъале, якдигарро сухани сахт гуфтан, таҳқир кардан;

сар гаранг шудан – дар иҷрои амале илочи онро надоништан, роҳгум задан;

саргардон шудан – дар ҷустани чизе овора шудан;

субҳ дамидан – ба охир расидани шаб ва оғози рӯз, ки аз тарафи Шарқ рӯшноӣ пайдо мешавад;

ҳавсалаи касе пир шудан – аз коре дилхунук шудан бар асари душворӣ ё хастагӣ ва ба он майлу хоҳиш ва рағбат намондан [6, с. 564];

чашм бечо будан – нияти бад доштан, барои амалӣ кардани кори ноҷоиз мақсад доштан;

шаб рафтган – бевақт, дер шудан, таъхир дар коре.

4. Чумлаҳои фразеологӣ нотаом.

Худо хоҳад – Ин чумлаи фразеологӣ шаклҳои “**насиб бошад**”, “**Худо розӣ бошад**”, “**насиб кунад**” “**тақдир мадад кунад**” ва ҳатто дар аксар маврид дар шакли калимаи “**иншооллоҳ**” – и арабӣ, истифода мешавад ва дар ҳама ҳолат феъл дар шакли шахси сеюми шумораи танҳо ё аорист меояд;

ба ман монад – бо тантана ва боварӣ ба ўҳда гирифтани иҷрои коре;

насиб бошад – ин шакл ба шакли аввалин муродиф аст.

Чӣ тавре ки дида мешавад, вариантҳои ифодаҳо боиси он мегардад, ки як фикрро метавон дар чандин шакл ифода намуд ва хушбахтона бойгари таркиби луғавии забон ба ин мусоидат менамояд.

Чумлаҳои фразеологӣ аз ҷиҳати сохт ва таркиб метавонанд ба чунин ҳелҳо тақсим шаванд:

- 1) яктаркиба;
- 2) дутаркиба;
- 3) нотаом ё нопурра;
- 4) мураккаб.

Бо мақсади тасдиқи фикр овардани баъзе мисолҳои мушаххас лозим доништа мешавад:

Дил пур шудан - боварӣ ҳосил кардан, ба чизе эътимоду боварӣ доштан, боварӣ ҳосил крадан [6, с. 384];

дар курта нагунчидан – шоду хурсанд шудан аз натиҷаи коре;

аз сад гули (касе) як гулаш нашукуфтган – ҳанӯз хеле ҷавон будан;

сар ба осмон расидан – хурсанд шудан, фохир шудан;

ҳавсалаи касе пир шудан - майлу хоҳиш, ҳавсала ба коре ё чизе намондан;

миси касе баромадан – беобурӯ шудан;

сари касе гаранг шудан - илоҷи кореро надонистан, дар коре дар мондан;

гап гурехтан - муносибат вайрон шудан, баҳс шудан миёни ду нафар;

чашм расидан – бар асари ҳасади ҳасудон ба фалокате дучор шудан;

чашм напаридан – парво накардан, бетафовут будан, натарсидан;

қабат қабат гӯшт гирифтган – шод, хурсанд шудан аз натиҷаи коре;

мижа таҳ накардан – хоб накардан бар асари нотобӣ ё ғаму андӯх ва ғ.

«**Субҳ дамид**», «**шаб рафт**», «**ин чӣ гап**»? (чумлаи саволии риторикӣ аст, ки посух талаб намекунад), «**Худо подшоҳ**» ва монанди ин чумлаҳои фразеологӣ мебошанд, ки дар онҳо вожаҳои «**Субҳ**», «**шаб**», «**ин**», «**Худо**» ба маънии асли кор фармуда шудаанд, вале маъно дар калимаҳои «**дамидан**», «**рафтган**», «**чӣ гап**»? маҷозӣ аст. Яъне дар ин намуди фразеологизмҳо хусусияти устуворӣ на ҳамеша ба назар мерасад. Дар забони тоҷикӣ чумлаҳои **шир дамид**, **оби баҳр дамид**, **умр рафт**, **вакт рафт**, (вакт рафт – нақд рафт), **ҷавонӣ рафт** хосияти устуворӣ надоранд ва ҷузъе метавонад бо муродифаш ё вожаи аз ҷиҳати маънӣ иваз шавад.

Шаклҳои «**Худо хоҳад**», «**Худо накунад**», «**Худо нишон надихад**», «**ба ман монад**», «**насиб бошад**» ва монанди инро ба қатори чумлаҳои фразеологӣ нотаом дохил кардан мумкин аст. Масалан, чумлаи “**Худо хоҳад**”, метавонад ба ҳайси чумлаи пайрав истифода шавад: *Худо хоҳад, нақшаи имсолаамон пеш аз муҳлат иҷро мешавад*. Дар ин чумла “**Худо хоҳад**” ба сарчумла “*Нақшаи имсолаамон пеш аз муҳлат иҷро мешавад*” тобеъ буда, чумлаи пайрав махсуб мегардад.

Монанди чумлаҳои одии синтаксисӣ чумлаҳои фразеологӣ ба ҳелҳои **яктаркиба**, **дутаркиба**, **нотаом**, **мураккаб** ҷудо мешаванд. Масалан, агар «**Рӯятро набинам**», «**Сояро аз девор метарошад**», «**Чӯчаро дар тирамоҳ мешуморанд**», «**об дар даҳон гирифта буд**»,

«худро лахт- лахт мекунад», ва монанди ин чумлаҳои содаи яктаркиба бошанд, пас шаклҳои «Худо хоҳад», «Худо накунад», «Худо нишон надихад», ба қатори чумлаҳои содаи дутаркиба дохил мешаванд [4, с. 203].

Чумлаҳои яккалимагии фразеологӣ шахшуда дар шакли феълҳои модалӣ, монанди “накунад”, “бошад”, “бигзор”, “биё”, вомехӯранд, ки маънои аслии худро гум карда ба маънои маҷозӣ қор фармуда мешаванд [4, с. 203].

Бо назардошти он ки таркиби луғавии забони тоҷикӣ бениҳоят бой ва ғанӣ аст, инчунин масъалаи фразеология дар он мисли забони русӣ пурра ва бояду шояд ҳалли худро наёфтааст, гуфтан ҷоиз аст, ки дар бораи фразеологизмҳо ва махсусан чумлаҳои фразеологӣ дар оянда маълумоти пурратару саҳеҳтаре доданро лозим медонем, чунки ин мавзӯ доманадор буда, шарҳи зиёдро талаб мекунад. Дигар ин, ки фразеологияи забони тоҷикӣ аз фразеологияи забонҳои дигар, махсусан забони русӣ фарқи назаррас дорад. Барои тасдиқи ин фикр овардани феълҳои таркибии фразеологиро дар забони тоҷикӣ, ки дар забони русӣ муодил надоранд ва бо як калима ифода меёбанд басанда аст. Масалан, маънои феълҳои таркибии фразеологӣ “шамол хӯрдан” (простудиться), “хунук хӯрдан” (мерзнуть), “фиреб хӯрдан” (обмануться); “рафта истодан” (идти), “гуфта мондан” (сказать) ва ғ., ки дар забони тоҷикӣ маъмул ва дар гардишанд, чи тавре аз тарҷима ба назар мерасад, бо як калима ифода меёбад.

Адабиёт

1. Калонтаров, Я. И. Таджикские пословицы и поговорки в аналогии с русскими (Зарбулмасал ва мақолҳои тоҷикӣ ва аналогияи русии онҳо) / Я. И. Калонтаров. – Душанбе: Ирфон, 1965. - 536 с.
2. Маҷидов, Ҳ. Фразеологияи забон ҳозираи тоҷик. Дастури таълимӣ / Ҳ. Маҷидов. - Душанбе: 1982. - 103 с.
3. Мирзоев, А. Масъалаи ибора дар забони тоҷикӣ / А. Мирзоев. - Душанбе: Деваитич 2002. - 296 с.
4. Рубинчик, Ю. А. Основы фразеологии персидского языка / Ю. А. Рубинчик. - М.: изд. Наука, 1981. - 274 с.
5. Фозилов, М. Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони ҳозираи тоҷик. ҷ. I / М. Фозилов. – Душанбе: Нашириёти давлатии Тоҷикистон, 1963. - 962 с.
6. Фозилов, М. Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони ҳозираи тоҷик. ҷ. II – Душанбе: Нашириёти давлатии Тоҷикистон, 1964. - 802 с.
7. Фозилов, М. Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикию форсӣ, қисми 3 / М. Фозилов. – Душанбе: «Нашири Камол», 2014. - 638 с.
8. Халилов, А. Ибораҳои изофӣ дар забони адабии ҳозираи тоҷик Нашириёти давлатии Тоҷикистон / А. Халилов. - Душанбе: 1964. - 35 с.
9. Хушенова, С. В. Изафетные фразеологические единицы таджикского языка / С. В. Хушенова. - Душанбе: Дониш, 1971. - 190 с.
10. Хушенова, С. В. Библиографической указатель литературы по таджикской фразеологии / С. В. Хушенова. – Душанбе: Дониш, 1977. - 64 с.

АНВОИ ФРАЗЕОЛОГИЗМҲО ДАР ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

Дар мақола сухан дар бораи воҳидҳои устувори фразеологӣ меравад ва асоси онро гурӯҳбандии воҳидҳои забонии мазкур ташкил медиҳад. Муаллиф бар ин ақида муътақид аст, ки воҳидҳои фразеологӣ мавқеи васеи истифода дошта, аз ҷиҳати сохт ва маъно ба чанд гурӯҳи мухталиф тақсим мешаванд. Чи тавре ки маълум аст, вазиғаи асосии воҳидҳои фразеологӣ аз рангорангӣ ва таъмин намудани фасоҳати нутқ, ҷозибияти ифодаи фикр ва таъсирирокии нутқ иборат аст. Дар мақола таркибҳои гуногунҷузъ ва ҷуфтистеъмом, таркибҳои фразеологӣ пешояндӣ, ибора ва чумлаҳои фразеологӣ ва ғ. оварда шуда, маънои луғавӣ ва муродифоти онҳо нишон дода шудааст. Чумлаҳои фразеологӣ мисли чумлаҳои озоди синтаксисӣ ба гурӯҳи яктаркибаву дутаркиба ҷудо карда шудаанд.

Калидвожаҳо: воҳид, устувор, фразеология, ибора, таркиб, чумла, нутқ, сохт, маъно, пешояндӣ, алоқа, калима.

ВИДЫ ФРАЗЕОЛОГИЙ В ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ

В статье речь идет об устойчивых фразеологических единицах и главное место в ней занимает классификация названных языковых элементов. Авторы уверено отмечают, что фразеологические единицы, имея значимое место употребления, по структуре и значению их можно разделить на разные подгруппы. Основной функцией фразеологических единиц является обеспечение в речи ясности и понятливости, плавности и связности. В статье приведены разнообразные структурные строения, такие как парноупотребляемые фразеологические строения, предложные фразеологические единицы, обороты, фразеологические предложения и т.д. с лексическими значениями. Фразеологические предложения как простые синтаксические предложения разделены на односоставные и двусоставные группы.

Ключевые слова: единица, устойчивый, фразеология, словосочетание, состав, предложение, речь, значение, предложный, связь, слово.

PLACE AND TYPES OF PHRASEOLOGIES IN THE TAJIK LANGUAGE

The article deals with stable phraseological units and is based on the classification of units of this language. According to the authors, the most widely used phraseological units are divided into several different groups in terms of structure and meaning. The main task of phraseological units is to diversify and supply the eloquence of speech, the attractive expression of idea and the effectiveness of speech. The article contains various structural construction such as paired phraseological structures, prepositional phraseological units, word combinations, phrase and their lexical meanings and synonyms. The phraseological sentences, like free syntactic sentences, are divided into one-syllable and two-syllable groups.

Keywords: unit, phraseology, phrase, construction, sentence, speech, structure, meaning, preposition, connection, word.

Дар бораи муаллиф

Гулзода Наврӯз

Номзади илмҳои филологӣ, дотсенти

кафедраи назария ва амалияи забониносии

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон

ба номи С. Айни

734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,

х. Рӯдакӣ, 121

About the author

Gulzoda Navruz

Candidate of Philological Sciences, Associate

Professor of Department of Theory and

Practice of Linguistics

Tajik State Pedagogical University named

after S. Ayni

734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,

Rudaki Ave., 121

Об авторе

Гулзода Навруз

Кандидат филологических наук, доцент

кафедры теории и практики языкознания

Таджикский государственный

педагогический университет имени С. Айни

734003, Республика Таджикистан,

г. Душанбе, пр. Рудаки, 121

НАҚШИ ФЕЪЛҲОИ ТАРКИБӢ БО ЧУЗӢИ ВОЖАҲОИ АРАБӢ ДАР ГӢЙИШҲОИ ЧАНУБИИ ЗАБОНИ ТОЧИКӢ

Раҷабов А. А., Сатторов Н. С.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгори Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Маълум аст, ки феълҳои таркибии номӣ дар забони тоҷикӣ қисми аз ҳама зиёди ин гурӯҳи унсурҳои луғавиро ташкил медиҳанд. Чунин феълҳо, ки дар шеваю лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ, хусусан дар лаҳҷаҳои чанубӣ корбурди фаровон дошта, бо вижагиҳои худ аз феълҳои таркибии номӣ дар забони адабӣ фарқ мекунанд. Доир ба вижагиҳои гуногуни ин навъи феълҳо муҳаққиқон Р. Л. Неменова ва Ғ. Чӯраев иброз мекунанд, ки «ба сифати чузӣ феълӣ ёридиҳандаҳои умумиточикӣ омада, чузҳои номӣ бештар аз калимаҳои хоси шева иборат мебошанд. Дар ҳайати феълҳои таркибии номӣ ҳам ҳиссаҳои номӣ ва ҳам чузӣ феълӣ вазифаи махсуси лексикӣ-морфологиро адо менамоянд» [12, с. 222].

Дар лексикаи гӯишҳои чанубии забони тоҷикӣ ба ҳайси чузӣ номии чунин феълҳо вомвожаҳои арабие истифода мегарданд, ки бархе аз онҳо ҳоло дар забони адабӣ дучор намеоянд. Дар ин гуна феълҳои таркибии номӣ бори асосии маъно бар зиммаи ҳиссаҳои номист. Дар ин гӯишҳо маънои калимаҳои иқтибосии арабие, ки ба сифати чузӣ номӣ меоянд, чандон ба таҳаввулот дучор нагардидаанд. Чунончи, калимаи «кулфат» дар арабӣ бо «андӯх» алоқаманд аст. Аз ин рӯ, маънои «андӯх кашидан»-ро таркиби «кулфат кашидан» ҳам ифода мекунад. Лозим ба зикр аст, ки ин гуна калимаҳо дар гузашта ҳам дар алоҳидагӣ, ҳам дар таркиби чунин феълҳо ба кор мерафтаанд. Дар лаҳҷаи мазкур дар ташаккули феълҳои таркибии номӣ нақши феълҳои ёвари **кардан, додан, рафтани, шудан** ва ғ. ниҳоят бузург аст. Дар таркиби чунин феълҳо гоҳе чузҳои номии арабӣ ба таҳаввулоти муайяни савтӣ маънои дучор гардидаанд. Аз ин рӯ, ба гурӯҳҳои зерин чудо намуда таҳлил кардани онҳо ба мақсад мувофиқ аст:

1) **Корбурди чузӣ номӣ бидуни тағйири шакл.** Теъдоди чунин феълҳо нисбат ба гурӯҳҳои дигар зиёдтар аст:

а) феълҳои таркибии номӣ бо феъли ёвари **кардан: бихил кардан.** Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» арабӣ будани калимаи **бихил** (بَحِيل) ишора шуда, «бахшидани чурм, авф кардани гуноҳ» эзоҳ ёфтааст [7, с. 119].

Дар фарҳанги гӯишҳои чануби забони тоҷикӣ калимаи «**бихил**» ба «**пихил//пъхил**» ба мушоҳида мерасад. **Пъхил кардан** 1. бихил кардан, даргузаштан аз гуноҳ: *хайр - у баракат - а бът, пъхил къ (Сам.)*; 2. розӣ шудан. Дар лаҳҷаҳои чанубӣ ин феъли таркибии номӣ то ҳанӯз маҳфуз монда, он аз забони мардуми ин маҳал бисёр шунида мешавад: *нон - у намак - ът - а пъхил къ, ки мо мерем (Мӯм).*

Мағлата кардан. Аён аст, ки чузӣ номии ин феъл вожаи арабӣ (مغلطة) буда, он дар фарҳангҳои маъруф чунин шарҳ дода шудааст: «чизе, ки одамро ба ғалат ва иштибоҳ мегард, мас. сухан, калом ва ғ.» [7, с. 668]; «чое, ки мардум он чо ба ғалатӣ уфтад» [4, с. 287]; «каломе, ки мардум бад-он дар иштибоҳ афтад» [7, с. 812]; «калимаҳое, ки ба воситаи он касеро ба ғалат ва иштибоҳ андозанд» [4, с. 42-57].

Сиёсат кардан «тарсондан; ба чазо расонидан; қатл кардан, куштан» [7, с. 234]. Дар адабиёти классикӣ бо ин феъли таркибии номӣ метавон бисёр дучор гардид: *Адиб Собир сурати ин шахсро ба коғаз тасвир кард ва ба Марв фиристод, то он шахсро талаб кард ва ӯро ёфтанд ва сиёсат карданд* [4, с. 234]. *Чун ин ҳолро бидид, вазирро сиёсат кард ва тамоми амволи ӯ бардошт.* Дар лаҳҷаи чанубӣ имрӯз низ феъли **сиёсат кардан** мисли даврони қадим ба ҳамон маънои фавқуззикр корбурд дорад: *э ир-а кам сийосат бкне, дам-аш-а бгир. То сийосатиш накардм, хал накард.*

Тарака кардан. Луғатшиносон маънои ин вомвожаро «молу мулке, ки баъд аз одами мурда мекунанд, мерос» қайд намудаанд [4, с. 327]. Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» ҷумлаҳои

зер ҳамчун шохид оварда шудаанд: *Султон фармуд, то таракани ўро ба писараш...доданд. Чун Чингизхон... даргузашт, аз миёни таракани ӯ се-чаҳор мактуб ба хатти Шохмирзо берун омад* [4, с. 327]. Дар фарҳанги гӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ вожаи мазкур ба маънои тақсим кардан омадааст: *ай гов-ъ моли ата - и таракани мекард (Сд.): пъл - а таракани мекардан бади сари қиблагоҳ - и (Пв., Хм., Сд., Сам.); ва'да кардан (аҳд кардан): дъ шофир тахта ва'да - м кард (Каҳ.); қаҳр кардан* 1) хашмгин шудан, ҷаҳл омадан: *қаҳр - ӯш ка - аст, дига фър мегарда (Гх.); ҳамиқа қаҳре - м кард, ки ов ай сар - ӯм сар кард (Каҳ.);* 2) маҷ. қаҳр кардан, ранҷидан, озурда шудан (Вк., Қ.): *замбърои мо - йам йа сь қаҳр каан; аво - м - шон неки ҳар руз қаҳр менан (Ҳич.); маслиҳат кардан // маслъҳат кардан (машварат кардан): ҳамиҷа маслъҳат кардан (Лан.); амра - му бийа маслъҳат менем (Луғ.); талқин кардан (Лахш., Қлб., Яр.)* далолат кардан, фаҳмондан: *баъде, ки талқин - ӯш кардем, вазур - ам рози мешава, ваҳъиш - йам (Лаҳи); ҳақорат кардан (даштном кардан): тани лато - шу, бо ҳақорат кайеаст (Ҳич.);*

б) Феъли таркибии номӣ бо ҷузъи додан:

Завқ додан. Ҷузъи арабии ин феъли таркибии номӣ - завқ (ذوق)-ро «хурсандии беҳад, шодмонии зӯр» шарҳ додаанд [7, с. 429]. Дар гӯйиши ҷанубӣ вожаи «завқ» ба маънои шавқ, завқ, ҳавас; кайф, лаззат шарҳ дода шудааст: *кутал-да ба завқи сайдо бърумадастай (Шх.); завқда дъл ҷо шидан (Шх.); аз тағи дъл (бо майли тамом, аз самими қалб) ҳавас пайдо шудан: завқе да дълӯш ҷо шид; завқ додан* бисёр хурсанд (шод) шудан, ниҳоят шавқманд шудан: *дъхтаро - ра дидъм завқ-ӯм додай (Сам.); завқ доштан* орзу (ҳавас, хоҳиш, майл) доштан: *да дъл ки завқ надори, синаҷънбонӣ - ра ҷо мекъни? (Кд.)* [1, с. 262].

Завқин//завқън 1. завқ, нишот, шавқ, ҳавас, орзу; хурсандии беҳад; **завқин кардан** завқ кардан, шод (масрур) гаштан, хурсанд (хушнуд) шудан; фараҳ бахшидан: *агане дъл-ӯм завқън мекъна, ки арғъит бъррам (Оғ.);* 2. моил, ошиқ: *дарвоза бъланд, таҳак-ӯш салқин-ай, бева-ра бълбин ба йори мо завқин-ай (Шх.); Музлам//мълзам* (Мт., Оғ.) мулзам; музтар; музлам шидан мулзам (музтар) шудан: *нигоҳ карда истод, ҳамута мулзам шиди монд (Оғ.); кор ки иҷро нашид, мълзам шидъм (Мт.)*

в) Феъли таркибии номӣ бо ҷузъи мондан: **Музтар мондан.** Дар адабиёти классикӣ вожаи арабии музтар (مضطر) ба маъноҳои «зарардида, зараррасида; маҷозан ноилоч, ночор; дар тангӣ монда, дармонда» кор фармуда шудааст [7, с. 722]: *Ҳоррунаррашид аз суол пушаймон шуд ва дар ин кор музтар ва ҳайрон* [7, с. 722]. **Музтар шидан/мондан** мулзам (музтар) шудан: *нигоҳ карда истод, ҳамута мулзам шиди монд (Оғ.); кор ки иҷро нашид, мълзам шидъм (Мт.)* [1, с. 356].

г) Феъли таркибии номӣ бо ҷузъи кашидан. **Кулфат кашидан.** Мувофиқи маълумоти фарҳангшиносон, вожаи «кулфат» (كلفت) дар осори ниёгон ба маънои «машаққат, сахтӣ, ранҷ, андӯх» истифода шудааст [7, с. 168; 4, с. 572]: *Агарчи малик дар ҳаққи ман марҳамат мефармояд, аммо ман аз кулфати ин тӯҳмат берун омада наметавонам.*

Феъли таркибии номии **даҳшат кашидан** дар гӯйиши Нимичи гурӯҳи раштӣ ба маънои «шарм доштан ва изо кашидан» ба кор меравад: *вай занакӣ ӯрӯс дърумад хуна, ниго кардъм, даҳшат мекаша, дарав бърмадъм; қадам кашидан* (Қ.) нест шудан; тарк кардан: *қадам - т - а бълкаш, ай хунаӣ хъсър - ӯт (Нав.); майл кашидан* иғво андохтан, иғвогарӣ кардан, барангехтан: *давлатоӣи империалисти Гирмон - а майл кашидан, қати мо ҷанг кад, мо қазир - ӯш кадем (Ток.).*

ғ) Феъли таркибии номӣ бо ҷузъи шудан.

Завқин шидан ошиқ шудан: *бачай почо ба паричеҳра завқин шид (Кд.); қаландар зани мо - да завқън шид (Ток.); ба (баъд) бача ҳамиқа завқине шид, ки дъхтар-да (Сх.); коҳил шудан* (Ток., Хов) зиқ шудан, дилтанг шудан: *йаке ҳувайдо шид - у коҳил шид (Ток.); маншур шидан* шуҳратёр шудан, ном баровардан: *вай одам манишур шид мо номанишур (Кан.); мълкир шидан // мълкир шидан* рад кардан: *мъл мълкир намешам (Хум.); бача - и мълкир шидас (Мс.).*

Корбурди ҷузъи номӣ бо тағйири шакл. Дар гӯйишҳои ҷанубӣ мисли калимаҳои маҳфузмондаи тоҷикӣ баъзе аз ҷузъҳои номии арабӣ низ ба тағйироти шаклӣ дучор гардидаанд: а) Феъли таркибии номӣ бо ҷузъи кардан: **Ҳайбат кардан** (Тқ.) тарсондан,

тахдид кардан; дўғ задан: *курбарзанги ҳарчан ҳайбат мекард*, дѣхтар наметарсид (фолк.); **таади // тағди кардан** (Ҳо., Ял.) тахдид (дўғу пўписа) кардан: *агар таади кѣне, арза - ту мекънѣм, ноҳув мешава (Лан.)*; *босмачийо тағди мекардан (Ҳо.)*; **тарбият кардан** нигоҳубин кардан; муолича кардан (Ёз., Лан): *меба - ра балниса - да тарбийат мекъна, саҳат мекъна*.

Тоҳир кардан. Чузъи номии ин феъл аз «таҳара» (طهر) - и арабӣ буда, дар фарҳанги арабӣ - тоҷикӣ маъноҳои «пок, покиза, беолоиш, тоза, покдоман; беайб, дастнаҳӯрда»-ро дорад [2, с. 44]. Феъли таркибии номии **тоир кардан // тоҳир кардан** дар гӯйиши ҷанубӣ маъноӣ «ҳалол кардан, сар буридан, сар задани ҳайвонот; даббоғӣ кардани пуст»-ро дорад ва онро метавон дар нутқи лаҳча дучор омад: *бъз - а тоир бѣкѣун, ки ҳами гот ҳарум меша (Мт.)*; *пусти гови ҳаръ - мърда - ра тоир бѣкѣна (Лахи)*. Дар гуфтори ҳамарӯза низ ин таркиб зиёд истифода мешавад;

б) Феъли таркибии номӣ бо чузъи **додан. Танфиқ додан.** Ин ҷо шакли аслии калима «тавфиқ» (توفيق) бояд бошад, ки маъноӣ «мувофиқат додан, мувофиқ гардонидан» [7, с. 215; 4, с. 302] - ро дорад. Мардуми ҷануб нисбати шахсе, ки гумроҳ шуда, ин таркибро истифода мебаранд: *Хѣдо тавфиқи бѣтӣя бѣге*;

в) Феъли таркибии номӣ бо чузъи **мондан. Бағам мондан.** Бо вучуди аз унсурҳои умумиистеъмолий ба ҳисоб рафтани калимаи арабии ғам (غم) «ғусса, андӯх, хафағӣ» дар гӯйишҳои тоҷикӣ он бо баъзе феълҳои омада, таркиби наvero сохтааст [4, с. 645]. Феъли таркибии номии **бағам мондан** аз ҷумлаи ҷунин унсурҳои луғавӣ аст. Дар зерлаҳҷаи поёни Мастҷоҳ бо роҳи ба ҳам омадани ду воҳиди луғавӣ: **бағам** ва **мондан** таркиби **бағам мондан** сохта шудааст, ки он маъноӣ «ба ғусса гирифтӣр шудан»-ро дорад: *Илоҳи бағам мунӣ ба ҳаму кори кардаги-т. И бағам мундағӣ гучо шуд-бо!?*

г) Феъли таркибии номӣ бо чузъи **бастан: Қавз бастан.** Варианти дурусти чузъи номии ин феъли таркибӣ калимаи арабии қабз (قبض) аст, ки луғатшиносон маънояшро «мушкӣлӣ, сахтӣ, душворӣ; сахт шудани меъда» доништаанд. [1, с. 660]. Ба маъноӣ «сахт гардидани меъда» кор фармуда шудани феъли таркибии номии **қавз бастан** дар зерлаҳҷаи поёни Мастҷоҳ ҳодисаи муқаррарист: *Кадум сиқа - и кард - чи ки ду руз бозай қавз баст-ай*.

Корбурди чузъи номӣ бо тағйири маъно. Дар лаҳҷаи ҷанубӣ теъдоде аз чузъҳои номии арабӣ бо тағйироти муайяни маъноӣ маҳфуз мондаанд. Дар ин даста, калимаҳои арабии ба тағйири маъно дучоршуда, бо феъли ёвари **кардан** омадаанд: **таматтуъ кардан.** Маъноӣ «лаззат бурдан, баҳра бурдан, фоида гирифтӣн» бо вожаи арабии таматтуъ (تمتع) ифода карда мешавад. Вожаи номбурда ба таркиби луғавии забони тоҷикӣ хеле барвақт иқтибос гардидааст. Ин калимаи арабӣ имрӯз дар баъзе лаҳҷаи ҷанубӣ дар таркиби феъли таркибии номии **таматтуъ кардан** маҳфуз монда, маънояш «истеъмоли таом ва ё умуман ягон навъи хӯрдани» мебошад: *Гиред, йагунчи таматтуъ кунед, охи чи - ба хап шишти-йед? Шумо-ҳо йагун чи таматтуъ кардан гиред, мо - ҳо ҳолӣ мебийем; тараддуд кардан.* Маъноӣ вожаи арабии тараддуд (تردد) «ҷустуҷӯ, сабӣ, кӯшиш» аст [1, с. 327]. Ин калима дар адабиёти классикӣ ба ҳамин маъно ба касрат истифода гардидааст: *Ба маёмини тараддудҳои мардонаи Юсуф Одилхон ағиёнро шикаст афтод* [4, с. 327]; Вожаи **ҷаҳд** (جاهد) калимаи арабӣ буда маънояш кӯшиш кардан аст. Дар нутқи лаҳча **ҷаҳт кардан** ба маъноӣ «даъват кардан ба ҷашну маърака» шарҳ дода шудааст: *ҳами дѣгунаҳо - м - а хуна ҷаҳт мекъ - нѣм - ъ йагу бодъринг - ъ харбъза мемунѣм (Яр.)*; *да туйой қъилоқ ҷаҳт нақънан, истаро иштърок кънем (Лш.)*; *ина дина ама - ра, хеш - у табор - и - а ҷаҳт кад, мѣ - ра ҷаҳт - ѣм накад (Пор)*; *Раҷав туй ҷаҳт кааст, воре намера (Мум.)*.

Корбурди чузъи номӣ бо тағйири шаклу маъно. Қисмате аз калимаҳои арабии дар ҳайати феълҳои таркибии номӣ омада, дучори таҳаввулот гардида, бо тағйироти шаклу маъно дар зерлаҳҷаи поёни Мастҷоҳ маҳфуз мондаанд:

а) Феълҳои таркибии номӣ бо чузъи **кардан: Тавачҷӯх кардан.** Воҷаи тавачҷӯх (توجه) арабӣ буда, маънояш «диққат додан, ба чизе рӯй овардан, майл кардан, лутф, меҳрубонӣ» мебошад [4, с. 298]. Феъли таркибии номии тавачҷӣ кардан дар зерлаҳҷаи поёни Мастҷоҳ, асосан дар деҳаҳои Оббурдон, Дашт, Рунҷ, Имбеф, Анарвашт ва Ғувинд ба маъноӣ «тайёрӣ дидан, ба коре омодагӣ дидан» кор фармуда мешавад: *Тез-тез тавачҷӣ кунед, миҳмун-о*

умадан. Умуман, бача-иш да ҳами кор-о **тавачӣ** накардсод-ай; **ҳис кардан**. Мураттибони «Фарҳанги забони тоҷикӣ» калимаи арабии ҳис (حس)-ро «қобилияти дарки таассуроти беруна; дарк, дарёфт» шарҳ дода, аз осори Носири Хусрав ва Румӣ шохидҳо овардаанд.

Дар лаҳҷаҳои чанубӣ феъли таркибии номии **ҳис кардан** аксаран ба маънои чизеро ба касе ё чизеро баробар тақсим намудан истифода мешавад. Чунончи: **ҳис//ҳис** ҳисса, қисм: *дъ **ҳис** ай гандъм-у йа **ҳис** чав-а қопча-да медозан-ъ ба (баъд) орд-ъи менан (Яр.); агар йа кас мърғ-а къша, йа **ҳис**-и-а бей ҳаму-ра мета (Ҳо.); **ҳис кардан** ҳисса (тақсим) кардан: *панҷота тъхм овардъм, **ҳис**-иу кайем (Каҳ.); **ҳисоб//ҳисов//ҳисоб** ҳисоб: ай **ҳисови** тон пъл-ъи чизе шава, сум мета (Ғеи); ба йа **ҳисов** кор мекад (Ҳич.); ҳисоб не (Шк.) ҳисоб не, ба назари эътибор не: *и омаданмон **ҳисов** не, ба (баъд) мийом (Мӯм.);* ҳисоб **кардан** ҳисоб кардан, шумурдан: *шави мийойан, ел-да лъгат каа моло-ра **ҳисоб мекарда** бџдастан (Ғеи); **ҳисоб йофтан** а. (Хум.,Обл.,Мс.) ҳисоб ёфтан (шудан): *ҳамиш-йам ҳамишаҳри шъмо **ҳисов мейова** (Обл.); б. (Лахш,Мт.) роҳи зиндагиро омӯхтан: то пъл йофтан-а **ҳисов** бџйов (Мт.); **ҳисоб надоштан** (Шк.) беҳисоб (бешумор, беадад) будани чизе: *ҳамиқа шуйе кади, ки **ҳисов надора** (Мӯм.); **ҳисоб хърдан** ҳисоб ёфтан: *агар пъләки кор мекарди, истач **ҳисов мехърд** (Каҳ.); *ҳамира хиратар-ъи къранг **ҳисов мехъра**, фък-ъи сџфедтагма-ай (Кд.); **ҳисоб у ҳасат** (Ҳак.,Ҳд.) ҳисобу китоб; ҳарчу хароҷот: *ича **ҳисобу ҳасат** бџсийор-ай (Ҳам.); **ҳисобу ҳасабот кардан** (Кул., Қк.) ҳисобу китоб кардан, ҳисобот додан: *сарфаройи ҳаму кор-да бџдай, **ҳисоб-у ҳасабот** къни, ҳичи намешава (Кул.); **ҳисобу ҳасаб** (Ҳо.,Чф.); **ҳисобу ҳасат**: мо дџ гов-а фърухтем, дар дџта нарафт, мо **ҳисов** - у **ҳасаб** намеқънем (Ҳо.). **ҳичит // хъчит // хъчџт // һичит, ичит** (Чк.) даъват, таклиф; **ҳичит кардан** а. даъват (таклиф) кардан: *мън умадаги набџдъм, неки бџргат **хъчит** - џм кад (Куг.); ай баҳшаки ами матасикил чанд **ичит** - му кааст (Ёл); *ҳамиқа **хъчит кардан**, найомадъм (Кул.); амаки Сафаралира **ҳичит мекъни** (Хч.); *йагон мусъфед - а **хъчит кънем бега** (Нд.); б. (Кӯш.,Шил.) таъин кардан, фармудан: *мо ва ҳаму **һъчит кардем**, ки бџга-шу пеши мемоно бийойан (Кӯш.); **ҳайот** (Вқ.) 1. ҳаёт, зиндагӣ; 2. зинда, барҳаёт, саломат: *ҳазор лаки хџдо уга - м навад - џ ҳаф - да рафтай, **ҳайот-ай** (Каҳ.); сар - џм ки **ҳайот** боша, мерам (Луғ.); дига бачоо - м ҳама - иш **ҳайот** - ан (Ҳич.); дар (Вқ.,Қ.) дар қайди ҳаёт зинда: *хџд-џм, ки дар **ҳайот** боишъм, бачоо - м ни дар **ҳайот** - ан (Кӯш.); **ҳайот** додан (Вқ., Қ.) ҳаёт баҳшидан, дуои хайр (неқ) кардан: *бача - м, тџ - ра хџдо **ҳайот бџта**, тавфиқ бџта (Луғ.); **ҳакимӣ//ҳакимӣ** ҳакимӣ, табибӣ; **ҳакимӣ кардан** табобат кардан: *замони пеш дџхтърә набџд, ки **ҳакимӣ** къна (Ҳич.); **ҳақат, ҳақийат** (Нр.,Кд.,Хов.) ҳақиқат; **ҳақат кардан** а. адлу инсоф (адолат, ҳаққоният) кардан, одилона муносибат кардан: *агар **ҳақат мекард**, саф - сафи лъмбо, вазиройи почо мерафтан(фолк.); **ҳақат мекъни**, йо суд-џт бџтъм (Мт.); б. (Кд., Нр., Хов.) тафтиш (тахқиқ) кардан, санчидан: *то и кор-а **ҳақийат кардан**, ки вах гъзаит (Нр.); ийо-и-а **ҳақийат кардан**-у чавов додан (Хов.); **ҳақорат//ҳақорат** (Вқ.,Қ.), ақорат (Чк.) ҳақорат, дашном: *ҳақорат кардан ҳақорат (дашном) кардан: *тани лато-шу, бо (боз) **ҳақорат кайестаст** (Ҳич.); *чӣ **ақорат** мекънӣ (Сг.); тарсид-џм, йаке ки **ҳақорат**-џм накъна (Яр.); **ҳалол//ҳалол, алол** (Чк.) ҳалол, чизе, ки хърданаш равост, пок: *и ов **ҳалол-ай** (Сг.); лавзи одам **алол-ай**, гуит-ъи арум (Ёл); кури Шџмад ба и буна шойиди **ҳалол** мешава (Пор.); **ҳалол кардан** а. мувофиқи расму оини мавҷуда буридани сари ҳайвону паранда, бисмил кардан, куштан: *суворо търна-ра от шидаги-и-а **ҳалол мекадан** (Пор.); б. ғолиб омадан, бартарӣ нишон додан (дар мусобика, бузкашӣ, пойгаҳ): *да пайга йо бџзкашӣ кадоме **ҳалол къна**, ҳаму - ра метан асп, мошин, гов-џ солими дига (Хов.); да улав йа асп **ҳалол** кадем (Ст.); 2. (Вқ.) тоза; оҳарӣ: *пир пџшоки **ҳалол** бџпуша (Ҳич.); 3. ҳаққи бо меҳнату заҳмат ба даст омада **ҳалол!** Салим зад (Хов.); **ҳалола** ҳалола; ҳалола **кардан** ба никоҳи мувақатии марди бегона даромадани зани талокшуда, ки шавҳар баъди ин амал ҳуқуқи дубора ба никоҳи худ даровардани ўро пайдо мекунад (дар шарият).**************************

б) Феълҳои таркибии номӣ бо чузъи **кардан/шудан**. **Зарб, зарба, заниш**; қувва, зӯрӣ; зарбаи амуд зарбаи гурз: *зарби амуд зад Аваз - а (Қм.); зарб додан (Ёх.) кафидан, таркидан: и хуна **зарб** додай; зарб кардан (Кд., Кан., Хов.) дӯғу пӯписа кардан; таҳид намудан: *и-ра **зарб-ъи кааст**, сийосат-ъи кааст, ки мактав бџра (Кд.); мийомад **зарб мекард**, ки рафта тир бийоре (Хов.); **зарб хърдан** (Куг., Шм., Қлб.) садама шудан, зарб хърдан, зарб ёфтан,**

иллатнок шудан: *ай хъди хъд дъст зарб хърдаст, дар каистаст (Шм.); уво-ра сандал мени, ийо-ш ни зарб мехъра (Куг.); да чушии кор матасикил лъкид, дъст-ъм зарб хърд (Қлб.); зомин шидан* гунаҳгор; чавобгар: *ей ака, мън - а набар, зомин мешави, пъшокойи ма-ра бар (Сам.); агар Чамол - а нати, фардо рузи қийомат, да хуни и зомин меши (Хов.); зомин шидан* гунаҳкор шудан: *да хуни одамо зомин шидай (Каҳ.)*

Ба ин тарик, дар лаҳҷаи ҷанубии забони тоҷикӣ ғайр аз калимаҳои асили тоҷикӣ боз вомвожаҳои суғдиву арабиеро низ дучор омадан мумкин аст. Ҳарчанд вомвожаҳои куҳани арабӣ нисбат ба калимаҳои аслан тоҷикӣ миқдоран кам ҳастанд, вале онҳо як ҳиссаи муҳими таркиби луғавии ин гурӯҳи лаҳҷаҳоро ташкил медиҳанд. Чунин аносири луғавӣ мисли калимаҳои ноби тоҷикӣ баъзан дучори таҳаввулоти муайяни шакливу маъногардидаанд. Аммо чунин таҳаввулот дар қиёс бо он тағйироти дар воҷағони дарозумри тоҷикии дар лаҳҷаи мазкур ҳифозатшуда хеле кам аст. Вомвожаҳои куҳани арабӣ дар лаҳҷаи номбурда на танҳо дар алоҳидагӣ бисёр мустаъмал мегарданд, балки боз чун ҷузъи номии феълҳои таркибии номӣ низ мавриди истифода қарор гирифтаанд.

Адабиёт

1. Маҳмудов, М., Ҷӯраев, Ф., Бердиев Б. *Фарҳанги гӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ* / М. Маҳмудов, Ф. Ҷӯраев. - Душанбе: Дониш, 2012. - 946 с.
2. Сайидрахмон, Сулаймонӣ. *Фарҳанги арабӣ-тоҷикӣ* / С. Сулаймонӣ-Душанбе: Эр-граф. 2005. - Ҷ.2. - 1208 с.
3. Фозилов, М. *Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони адабии ҳозираи тоҷик* // М. Фазилов. Ҷ.2. - Душанбе: Ирфон, 1964. - 804 с.
4. *Фарҳанги забони тоҷикӣ*, Ҷ.2. - М. 1969. - 952 с.
5. *Фарҳанги ибораҳои халқӣ*. - Душанбе: Адиб, 1988. - 400 с.
6. Фозилов, М. *Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони адабии ҳозираи тоҷик (фарҳанги фразеологӣ)* // М. Фозилов. Ҷ. 1. - Душанбе: Ирфон, 1963. - 952 с.
7. *Фарҳанги забони тоҷикӣ*, Ҷ.1. - М., 1969. - 951 с.
8. Ҷӯраев, Ф. *Назаре ба ҷараёни имрӯзаи шеваҳои тоҷикӣ* / Ф. Ҷӯраев // *Маъсалаҳои забониносии*. - Душанбе: Дониш, 1975. - С. 152-164.
9. Ҷӯраев, Ф. *Лексикаи шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ* / Ф. Ҷӯраев. - Душанбе: Дониш, 1973. - 201 с.
10. Ҷӯраев, Ф. *Лаҳҷаҳои арабҳои тоҷикзабон* / Ф. Ҷӯраев. - Душанбе: Дониш, 1975. - 228 с.
11. Ҷӯраев, Ф. *Калимаи хоси шева ва баъзе аломатҳои фарқкунандаи он Забониносии тоҷик* / Ф. Ҷӯраев. - Душанбе: Дониш, 1976. - С. 123-139.
12. Ҷӯраев, Ф. *Калимаи хоси шева ва баъзе аломатҳои фарқкунандаи он* / Ф. Ҷӯраев / *Забониносии тоҷик*. - Душанбе: Дониш, 1977. - С. 123-139.

НАҚШИ ФЕЪЛҲОИ ТАРКИБӢ БО ҶУЗЪИ ВОЖАҲОИ АРАБӢ ДАР ГӢЙИШҲОИ ҶАНУБИИ ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

Муаллифон дар мақола феълҳои таркибӣ бо ҷузъи арабӣ дар лаҳҷаҳои ҷанубии забони тоҷикиро баррасӣ намуда, роҳҳои истифодабарии феълҳои ёвари қардан, додан, рафтани, шуданро дар муҳити лаҳҷаҳои ҷанубии забони тоҷикӣ аз назари забониносии варзида бо мисолҳо собит намудаанд. Муаллифон қайд менамоянд, ки дар лексикаи гӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ ба ҳайси ҷузъи номии чунин феълҳо вомвожаҳои арабие истифода мегарданд, ки бархе аз онҳо ҳоло дар забони адабӣ дучор намеоянд. Дар мақола феълҳои таркибӣ бо ҷузъи арабӣ дар муқоиса бо забони тоҷикӣ ва лаҳҷаҳои он бо таъҷиб ба андешаҳои донишмандони ватанӣ мушаххас гардонида шудааст.

Калидвожаҳо: феълҳои таркибӣ, вожаҳои иқтибосӣ, лаҳҷа, лаҳҷаҳои ҷанубӣ, тафовутҳои маъноӣ, қолиби феълҳо, забони арабӣ.

РОЛЬ СОСТАВНЫХ ГЛАГОЛОВ С АРАБСКИМИ КОМПОНЕНТАМИ В ЮЖНЫХ ДИАЛЕКТАХ ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА

В статье авторы рассмотрели составные глаголы с арабской составляющей в южных диалектах таджикского языка и на примерах доказали способы использования глаголов: помогать, давать, идти, становиться в среде южных диалектов таджикского языка опытными лингвистами. Авторы отмечают, что в лексике южных диалектов таджикского языка в качестве именной части таких глаголов используются арабские заимствования, некоторые из которых в настоящее время не встречаются в

литературном языке. В таких существительных сложных глаголах, основная смысловая нагрузка ложится на именное причастие. В статье уточняются составные глаголы с арабской составляющей по сравнению с таджикским языком и его диалектами, опираясь на мнения отечественных ученых.

Ключевые слова: составные глаголы, заимствованные слова, южные диалекты, семантические различия, глагольная конструкция, арабский язык.

THE ROLE OF COMPOUND VERBS WITH ARABIC COMPONENTS IN SOUTHERN TAJIK DIALECTS

In the article, the authors examined compound verbs with an Arabic component in the southern dialects of the Tajik language and proved by examples the ways of using the verbs: to help, give, go, become among the southern dialects of the Tajik language by experienced linguists. The authors notes that in the vocabulary of the southern dialects of the Tajik language, Arabic loanwords are used as the nominal part of such verbs, some of which are currently not found in the literary language. In such essential compound verbs, the main semantic load falls on the nominal participle. The article clarifies compound verbs with an Arabic component in comparison with the Tajik language and its dialects, based on the opinions of domestic scientists.

Keywords: compound verbs, borrowed words, dialect, southern dialects, semantic differences, verb pattern, arabic language.

Дар бораи муаллифон

*Раҷабов Абубакр Ашурович
Номзади илмҳои филологӣ, дотсент, мудири
кафедраи умумидонишигоҳии забони тоҷикӣ
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121*

*Сатторов Нуралӣ Саидалиевич
Муаллими калони кафедраи
умумидонишигоҳии забони тоҷикӣ
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121*

Об авторах

*Раҷабов Абубакр Ашурович
Кандидат филологических наук, доцент,
заведующий кафедрой таджикского языка
Таджикский государственный
педагогический университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан,
г. Душанбе, пр. Рудаки, 121*

*Сатторов Нурали Саидалиевич
Старший преподаватель кафедры
таджикского языка
Таджикский государственный
педагогический университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан,
г. Душанбе, пр. Рудаки, 121*

About the author

*Rajabov Abubakr Ashurovich
Candidate of Philological Sciences, Associate
Professor, Head of the Department of Tajik
Language
Tajik State Pedagogical University named
after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121*

*Sattorov Nurali Saidalievich
Senior Lecturer of the Department of Tajik
Language
Tajik State Pedagogical University named
after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121*

ИБОРАҲОИ ИСМИИ ИЗОФӢ ДАР “ТАЗКИРАТ-УЛ-АВЛИЁ”-И ФАРИДУДДИН АТТОРИ НИШОПУРӢ

Юсунов Ш. Р.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгори Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Аз нимаи дуоми асри гузашта инчониб пажӯҳиши вижагиҳои забони осори хаттии давраи классикӣ ба яке аз самтҳои забоншиносии тоҷик табдил ёфтааст, ки ин ташаббус барои шинохти раванди инкишофи забони адабии тоҷикӣ натиҷаи самарабахш низ додааст. Ҳарчанд то имрӯз ҷиҳати луғавӣ ва дастурии як силсила осори гуногунҷанри марҳилаҳои мухталифи инкишофи забони адабии тоҷикӣ ба риштаи таҳқиқ кашида шуда бошанд ҳам, ҳанӯз осори арзишманди таҳқиқталаб кам нестанд.

“Тазкират-ул-авлиё”-и Фаридуддин Атори Нишопурӣ, аз ҷумлаи осори муҳимми насри форсӣ-тоҷикии даврони классикӣ буда, охири асри XII ва ибтидои асри XIII милодӣ таълиф гардидааст. Асари мазкур дар таҳаввул ва инкишофи насри илмиву адабии давраи худ ва давраҳои пасини инкишофи забони форсии дарӣ нақши муассире бар ҷой гузоштааст.

Бояд қайд кард, ки “қимати асари мазкур аз нигоҳи мухтассоти забонӣ дар ҳифозати аносирӣ баёну нигориши қарни XII, ниғаҳдошти қаволиби ибораву ҷумалот, содабаёнӣву риояти усули баёниақлӣ зоҳир мегардад” [11, с. 5].

Лозим ба ёдоварист, ки то ҳол ба ғайр аз баъзе фикру мулоҳизаҳои умумиву мухтасари мутахассисони таърихи забони адабӣ, ки ҳангоми омӯзиши масъалаҳои марбут ба таърихи забони форсии дарӣ дар асрҳои XI-XII ва оғози асри XIII оид ба мухтассоти забони осори Фаридуддин Атори Нишопурӣ иброз намудаанд, пажӯҳиши фарогире анҷом напазируфтааст. Аз ин лиҳоз бо назардошти ҷанбаҳои забони тазкираи мазкур баррасии онро мубрам донистем.

Яке аз ҳадафҳои асосии интихоби мавзӯи нишон додани риояти суннати насрнависӣ ва навовариҳои муаллиф дар инкишофи насри форсии дарӣ, таъсири сабки ин асар ба осори нависандагони пасин мебошад.

Дар ибораҳои забони тоҷикӣ исми мавқеи муҳим дошта, метавонад ҳамаи ҳиссаҳои мустақили нутқро ба худ тобеъ намояд. Ҷузъҳои тобеъ ба исми тавассути воситаҳои гуногуни грамматикӣ, аз ҷумла бандаки изофӣ, пешоянду пасоянд ва алоқаи ҳамроҳӣ вобаста мешаванд.

Ҳарчанд дар забоншиносии тоҷик оид ба омӯзиши масоили марбут ба ибора як зумра асару мақолаҳо [1; 2; 3; 5; 6; 7; 8; 9; 10; 12; 13; 14] таълиф гардида бошад ҳам, ҳанӯз роҷеъ ба вижагиҳои ибора дар “Тазкират-ул-авлиё” таҳқиқоти алоҳидаи фарогир анҷом напазируфтааст. Маҳз бо мақсади баррасии амиқи вижагиҳои яке аз навҳои маъмулу муҳимми ибораҳои тоҷикӣ кӯшиш намудем, ибораҳои исмии изофӣ дар “Тазкират-ул-авлиё”-и Фаридуддин Атори Нишопуриро ба риштаи таҳқиқ кашем.

Забоншиносони тоҷик таъкид намудаанд, ки “исм дар ибора ҳамчун меҳвар воқеъ шуда, ҳамаи ҳиссаҳои мустақили нутқро тобеъ менамояд. Ҷузъҳои тобеъ ба исми бандаки изофӣ, пешоянду пасоянд ва алоқаи ҳамроҳӣ вобаста мешаванд. Ибораҳои исмӣ муносибатҳои муайянкунандагӣ, ҳоли, пуркунандагӣ ва субъектиро мефаҳмонанд” [6, с. 29]. Дар “Тазкират-ул-авлиё” серкорбурдтарин анвои ибора маҳз ибораҳои исмӣ бо алоқаи изофӣ сохташуда маҳсуб меёбанд.

Ҳангоми баррасии мавод маълум гашт, ки ибораҳои исмӣ изофӣ аз ҷиҳати таркиби морфологии худ гуногунанд, вобаста ба ин ибораҳо метавон ба таври зайл дастабандӣ кард:

Ибораҳои исмӣ бо исм. Дар рафти баррасии забони “Тазкират-ул-авлиё” маълум гардид, ки ибораҳои изофӣ дар қолиби исми исми дар қиёс ба анвои дигари ибораҳо ниҳоят

зиёд истеъмол гардидаанд. Ҳодисаи мазкур то ҳол идома дошта, дар забони адабии ҳозираи тоҷикӣ ва шеваҳои он маҳз ҳамин гурӯҳи ибораҳо аз серистеъмолтарин қолиби иборасозӣ ба ҳисоб мераванд, ки метавон инро идомаи анъанаи давраи классикии забони адабӣ номид. Ибораҳои изофии аз исму исм сохташуда инҳоянд: **омили таҳқиқ, меваи дили авлиё, чигаргӯшаи анбиё, соҳиби таснифи ҳақоқиқ**; *Он султони миллати муставфӣ, он бурҳони хучҷати набавӣ, он олими омили сиддиқ, он омили таҳқиқ, он меваи дили авлиё, он чигаргӯшаи анбиё, он ноқиди алӣ, он вориси набӣ, он орифи ошиқ Ҷаъфар-ус-содиқ [4, с. 17]. Ва чун аз аҳли байт буд ва сухани тариқат ӯ беиштар гуфтааст ... [4, с. 17]. ... ҳам илоҳиёнро шайх буд ва муҳаммадиёнро имом ва ҳам аҳли завқро пешрав ва ҳам аҳли ишиқро пешво; ҳам соҳиби таснифи ҳақоқиқ, ҳам дар латофати тасвир ва асрори танзил беназир буд [4, с. 17].*

Дар асари баррасишаванда анвои гуногуни исм иртиботи маъноӣ пайдо намуда, ҳамчун ибораҳои изофии исму исм дар ифодаи маъноҳои гуногун хизмат намудаанд.

Ибораҳои исмӣ бо сифат. Адиб ибораҳои исмии изофии қолиби исму сифатро дар “Тазкират-ул-авлиё” барои ифодаи тобишҳои маъноӣ ва обу ранги бадеӣ фаровон ба қор бурдааст. Дар матни асар ин навъ ибораҳо асосан ҳамчун муайянкунанда аломати ашё, тасвири манзара, ҳислатҳои марбут ба шахсро шарҳу эзоҳ додаанд. Дар ибораҳои навъи исму сифатӣ исм асосӣ буда бо алоқаи изофӣ сифатҳои асливу нисбиро ба худ тобеъ намудааст.

Сифатҳои аслий ҳамчун ҷузъи ибораҳои исмии изофӣ: санги сиёҳ, шаби торик, ҷомаи сафеди покиза, вазири бузург, маҳосинҳои сафед; *Макри Худой дар банда ниҳонтар аст аз рафтани мӯрча дар санги сиёҳ ба шаби торик [4, с. 20]. Чун замоне баромад, марде даромад бо ҷомаи сафеди покиза [4, с. 35]. Он гоҳ Қайсару вазири бузург дар хайма шуданд ва берун омаданду бирафтанд [4, с. 30]. Баъд аз он сесад аз пирони нуронӣ бо маҳосинҳои сафед рӯй ба хайма ниҳоданд [4, с. 30]. Ҳасан хаймае дид аз дебои румӣ зада, бо таноби абрешиму мехҳои заррин дар замин маҳкам карда [4, с. 29].*

Теъдоди ибораҳои исмии изофӣ бо сифатҳои аслий дар “Тазкират-ул-авлиё” зиёд буда, ин ҷо танҳо якчанд намуна овардем. Ин навъи ибораҳо дар асар барои ифодаи хусусиёти мухталифи ашё омадаанд.

Дар баробари сифатҳои аслий сифатҳои нисбӣ низ ҳамчун ҷузъи ибораҳои исмии изофӣ бо сифат шуда омадаанд, ки ба аломату хусусияти исмҳо далолат мекунанд. Ибораҳои исмии изофии қолиби **исму сифати нисбӣ** муносибатҳои гуногуни маъноиро ифода кардаанд.

Сифатҳои нисбӣ ҳамчун ҷузъи ибораҳои исмии изофӣ: рақами девонагӣ, майдони мардонагӣ, пирони нуронӣ, канизакони мохрӯй, дебои румӣ, шамшери заррин, гурзи заррин; *Сирри муояна он гоҳ маро мусаллам шуд, ки рақами девонагӣ бар ман кашиданд [4, с. 20]. ... ва дар анвои улум комил ва дар майдони мардонагӣ беназир [4, с. 30]. Баъд аз он сесад аз пирони нуронӣ бо маҳосинҳои сафед рӯй ба хайма ниҳоданд [4, с. 30]. Пас аз он канизакони мохрӯй – зиёдат аз дувист, ҳар яке табақае аз зару сим ва ҷавоҳир баргирифта гирди хайма бигаштанд ва чизе бигуфтанду бирафтанд [4, с. 30]. Ва ибтидои ҳоли ӯ он буд, ки ӯ подшоҳи Балх буд ва оламе зери фармон дошт ва чиҳил шамшери заррину чиҳил гурзи заррин дар пешу паси ӯ мебуданд [4, с. 80]. Фуломе меомад ва хоне бар сар ниҳода буд ва барраи бирёну ҳалво ва нони покизаву понсад дирам сим дар пеши Ҳабиб ниҳод [4, с. 52].*

Ибораҳои исмии изофии дар қолиби исму сифати нисбӣ сохташуда аломатҳои ҷузъи асосиро аз ҷиҳатҳои гуногун ифода намудаанд.

Ибораҳои исмӣ бо шумора. Пас аз таҳлили забонии асар маълум гардид, ки ибораҳои исмии қолиби исму шумора бо роҳҳои **изофӣ** ва **ҳамроҳӣ** алоқаманд шудаанд. Доираи истифодаи ибораҳои изофии қолиби исму шумора дар “Тазкират-ул-авлиё” нисбат ба дигар навъи ибораҳои номии изофӣ маҳдуд аст. Забоншинос С. Абдурахимов дар яке аз мақолаҳои хеш қайд намудааст, ки “шумораҳо ба он исмҳое, ки онҳо шумурда мешаванд, алоқа баста, ибораро ташкил мекунанд ва дар байни ҷузъҳои ибора ба ғайр аз маъноӣ миқдор, инчунин муносибати муайянкунандагӣ дида мешавад” [2, с. 171], ҳолати мазкур дар ибораҳои “Тазкират-ул-авлиё” низ ҷой доранд.

Қолиби ибораҳои исмии изофӣ бо шумораро вобаста ба навъҳои шумора ба ду гурӯҳ ҷудо кардан мумкин аст.

а) **Шумораҳои миқдорӣ: сухани чаҳор кас, габри ҳафтдосола, муъмини ҳафтдосола, қурби чаҳорсад; Аз сухани чаҳор кас аҷаб доштам: кӯдакеву, масте ва муханнасеву зане** [4, с. 37]. **Габри ҳафтдосоларо ба як калима ба қурби худ роҳ диҳӣ, муъмини ҳафтдосоларо кай маҳрум кунӣ?** [4, с. 36] **Он гоҳ файласуфону дабирон, қурби чаҳорсад, даррасиданд, гирди он хайма даргаишанд ва чизе бигуфтанду бирафтанд** [4, с. 30].

Дар “Тазкират-ул-авлиё” шумораҳои тартибӣ нисбат ба шумораҳои миқдорӣ тавассути бандаки изофӣ ба исм хеле кам вобаста мегарданд, ки ин масъала дар “Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик” (1986) низ таъкид шудааст.

б) **Шумораҳои тартибӣ: шаби чаҳорум; Шаби чаҳорум ӯро гӯи меодоштам, хоб дар чашиаш омад** [4, с. 26].

Бо назардошти мисолҳои гирдоваришуда метавон қайд намуд, ки дар “Тазкират-ул-авлиё” “ибораҳои исмӣ бо шумораи тартибӣ предметро мувофиқи тартиб ва мавқеи ҷойгирифтааш муайян мекунад ва диққати шунаванда (хонанда)-ро фақат ба як ҳуди вазъият, ҳолат ва мавқеи предмети зикрфта чалб менамояд” [2, с. 182]. Ибораҳои изофии қолиби исму шумора асосан барои ифодаи вақт, тартиб ва миқдори ашё истеъмол шудаанд.

Ибораҳои исмӣ бо ҷонишин. Қолиби ибораҳои изофии исм бо ҷонишин дар забони адабии тоҷикӣ дар баробари қолиби исму исм аз зумраи паҳншудатарин навъҳои ибора ба шумор меравад. Аз баррасии маводи “Тазкират-ул-авлиё” маълум гардид, ки исмҳо бо ёрии бандаки изофӣ **ҷонишинҳои шахсӣ, нафсӣ, саволий ва манфиро** ба худ тобеъ намуда, ибора сохтаанд. Ин ибораҳо тобишҳои гуногунро ифода менамоянд.

Ибораҳои исмӣ бо ҷонишинҳои шахсӣ. Дар “Тазкират-ул-авлиё” ибораҳои исмии изофӣ бо ҷонишинҳои шахсӣ ба истиснои ҷонишини шахси дуҷуми шумораи ҷамъ – **шумо**, дигар ҷонишинҳои ин гурӯҳ фаровон ба қор рафтаанд. Қолиби исму ҷонишинҳои шахсӣ дар забони адабии ҳазираи тоҷикӣ низ серистеъмол мебошад. Аммо яке аз муҳаққиқони забони “Таърихи Табарӣ” Х. Камолов оид ба ибораҳои исмии изофӣ бо ҷонишинҳои шахсӣ зикр намудааст, ки “аз байни ҷонишинҳои шахсӣ ҷонишини шахси сеҷуми танҳо (ӯ, вай) аз ҳама фаъолтар аст. Ҷонишинҳои шахси якуму дуҷуми танҳо ба сифати ҷузъи тобеъ нисбатан камтар истифода мегарданд” [7, с. 159].

- **Ибораҳои исмии изофӣ бо ҷонишини шахсии “ман”:** **ҷадди ман, номи ман, падари ман, руҳи ман; ... ман аз он метарсам, ки ба қиёмат ҷадди ман даст дар ман занад** [4, с. 18]. **Номи ману падари ман чун донистӣ ва маро ба чӣ шинохтӣ ҳаргиз нодида?** [4, с. 25] **Он ки ҳеҷ чиз аз илму хабари вай берун нест, маро хабар дод ва руҳи ман руҳи туро бишинохт** [4, с. 25].

Ибораҳои исмии изофӣ бо ҷонишини шахсии “ту”: **фавоиди анфоси ту, ошиқи ту, хидмати ту, духтари ту, халқи ту; Дари хонаи вай омаду гуфт: мардумон аз фавоиди анфоси ту маҳруманд** [4, с. 18]. **Аҷаб, чунин ошиқи ту ва ӯ ба хидмати ту нашифтааст!** [4, с. 22] **Ки агар пои ту билағзад** [4, с. 172]. **Духтари ту ба фалон ҷуҳуд хоҳам дод** [4, с. 172]. ... **то халқи ту чун маро бубинанд ва дар сунъи ту нигаранд** [4, с. 147]. ... **маро ба дидори ту роҳат аст** [4, с. 76].

Ибораҳои исмии изофӣ бо ҷонишини шахсии “вай/ӯ”: **мазҳаби ӯ, таркиби табиати ӯ, хонаи вай, хасми ӯ, сухани ӯ, хабари вай;** **Набинӣ, ки қавме, ки мазҳаби ӯ доранд, мазҳаби дувоздаҳ имом доранд, яъне яке дувоздаҳ аст ва дувоздаҳ яке** [4, с. 17]. **Чаро ҳаққи мутобаати ман нагузоридӣ?** [4, с. 18]. ... **таркиби табиати ӯ аз асли бурҳон ва ҳуҷҷат, ҷаддаш расул аст ва модараш батул аст** [4, с. 18]. **Дари хонаи вай омаду гуфт: мардумон аз фавоиди анфоси ту маҳруманд** [4, с. 18]. **Он ки ҳеҷ чиз аз илму хабари вай берун нест, маро хабар дод** [4, с. 25]. **Аз некбахтии мард аст, ки хасми ӯ хирадманд аст** [4, с. 21]. **Ва сухани ӯ бисёр аст, таъсисро чанд калима гуфтем ва хатм кардем** [4, с. 21].

Ибораҳои исмии изофӣ бо ҷонишини шахсии “мо”: **дили мо; Шайтон дар орзуи ҳеҷ нест, магар дар он, ки ин калима дар дили мо орошта кунад ...** [4, с. 32]. **Мо ба касрати ҷамъ шод нашавем, валекин агар як дарवेश ҳозир бувад, дили мо шод шавад** [4, с. 31].

Ибораҳои исмии изофӣ бо ҷонишини шахсии “эшон”: **ҳиммати эшон, хоки эшон, офаридгори эшон, забони эшон; Дар ин гӯристон мардонанд, ки сари ҳиммати эшон ба**

бихишт фурӯ намеомадааст, лекин чандон ҳасрат бо хоки эшон таъбия аст [4, с. 33]. ... офаридгори эшон аз забони эшон саломат намеёбад [4, с. 32].

Дар “Тазкират-ул-авлиё” низ мисли забони адабии ҳозираи тоҷикӣ “ба вазифаи чузъи асосии ибораҳои исму ҷонишини шахсие, ки муносибати соҳибиятро мефаҳмонанд, инчунин исмҳои ифодакунандаи узви бадан ва имҳои муносибат ва муомила ... хеле серистифодаанд. Ба сифати чузъи тобеъ бештар ҷонишинҳои **ман, ӯ, вай** меоянд” [6, с. 38]. Тафовути забони асар дар он аст, ки ҷонишини шахсии **ту** бештар истифода шудаасту ҷонишини **онҳо** дар иборасозии қолиби исму ҷонишин хеле кам корбаст шудааст.

Дар ин қабил ибораҳои ҷонишинҳои шахсӣ бештар ҳамчун чузъи тобеъ бо навҳои гуногуни исм якҷо омада, муносибати соҳибиятро ифода намудаанд. Доираи истеъмоли ҷонишинҳои шахсӣ дар иборасозии қолиби исму ҷонишин яқсон нест.

Ҷонишинҳои нафсӣ-таъкидии худ ва хеш мисли ҷонишинҳои шахсӣ тавассути алоқаи изофӣ иртибот пайдо намуда, муносибатҳои гуногун, аз ҷумла, муносибати соҳибият, хешутаборӣ, субъектиро ифода намудаанд.

Ибораҳои исмии изофӣ бо ҷонишини нафсӣ. ҷойи худ, кори худ, нафси хеш, нафақоти худ, модари худ, зари худ, гӯши худ, падари хеш; ... вузарои ӯро ба ҷои худ мебояд шинохт ва саҳобаро ба ҷои худ ва фарзандони ӯро ба ҷойи худ мебояд шинохт [4, с. 17]. ... офият он аст, ки кори худ бо Худой гузорӣ ва дӯзах он аст, ки кори Худой бо нафси хеш гузорӣ [4, с. 21]. Ба рӯз, Увайс уштурвонӣ кунад ва музди он бар нафақоти худ ва модари худ харҷ кунад [4, с. 22]. Баъд аз он, он мард зари худ бозёфт [4, с. 19]. ... ҳаргиз гӯши худ орият мадеҳ амирро, гарчи дараҷаи мардони мард дорӣ, ки аз офат ҳолӣ набувад ва охируламр захми хеш бизанад [4, с. 34]. ... пирони мусалмонро чун падари хеш дон ва ҷавонро бародар ва кӯдаконро чун фарзандон нигоҳ кун [4, с. 74].

Серистеъмолии ҷонишинҳои нафсӣ-таъкидӣ дар иборасозӣ хосси “Тазкират-ул-авлиё” набуда, фаровонии ин навъи ибораҳои муҳаққикони дигари забони осори классӣ низ таъкид намудаанд.

Мисолҳои гирдоваришуда далели онанд, ки дар “Тазкират-ул-авлиё” қолиби ибораҳои изофии исму ҷонишинҳои манфӣ нисбат ба ҷонишинҳои шахсӣ ва нафсӣ таъкидӣ камистеъмол аст: **орзуи ҳеч; Шайтон дар орзуи ҳеч нест, магар дар он, ки ин калима дар дили мо ораста кунад ... [4, с. 32].**

Аз таҳлили забони “Тазкират-ул-авлиё” бармеояд, ки дараҷаи истеъмоли ибораҳои изофии исму ҷонишинӣ бо қолибҳои иборасозии забони адабии муосири тоҷикӣ мувофиқат мекунад.

Пас аз омӯзиши корбурди ибораҳои исмии изофӣ дар “Тазкират-ул-авлиё” маълум гашт, ки ин навъ ибораҳо дар асари мазкур серистеъмол буда, исм ҳамчун чузъи асосии ибора ба воситаи бандаки изофӣ ба худ дигар ҳиссаҳои номии нутқ – исму сифату шумораву ҷонишинро тобеъ намудааст. Ибораҳои исмии изофӣ дар қолиби исм+исм ва исм+ҷонишин нисбат ба қолибҳои дигар исм+сифат ва исм+шумора бештар ба кор рафтаанд. Ҷонишинҳои шахсӣ аз қабилҳои фаъолтарин чузъи ибораҳои исмии изофӣ мебошанд. Қариб ҳамаи ҷонишинҳои шахсӣ ҳамчун чузъи дуҷуми ибораҳои исмии изофӣ шуда омадаанд.

Ҳарчанд “Тазкират-ул-авлиё” дар пайравӣ ба сабки аҳди Сомониён таълиф гардида бошад ҳам, аммо дар забони он таъсири соири кутуби илмию адабии асри XII бармало ба назар мерасад ва “забони таълифи асар андак печида, вале дар айни замон ҷаззобу қолиб мебошад” [15, с. 405]. Қолибҳои ибораҳои Аттори Нишопурӣ гувоҳи онанд, ки низоми дастурии забони адабии муосири тоҷикӣ идомаи меъёрҳои дастурии забони адабии классикист.

Адабиёт

1. Абдураҳимов, С. Ибораҳои исмии изофӣ // Масъалаҳои забоншиносии тоҷик / С. Абдураҳимов. – Душанбе: Дониш, 1967. - С. 23-28.
2. Абдураҳимов, С. Ибораҳои исм бо шумора // Армуғони олимони ҷавон / С. Абдураҳимов. – Душанбе: Дониш, 1965. – С. 171-184.

3. Абдурахимов, С. Ибораҳои исмии забони адабии ҳозираи тоҷик / С. Абдурахимов. – Душанбе: Дониш, 1973. – 165 с.
4. Аттори, Н. Тазкират-ул-авлиё / Н. Аттори. – Хуҷанд, 2009. – 516 с.
5. Ғаффоров, Р. Дар хусуси як навъ ибораҳои номӣ дар забони тоҷикӣ // Масъалаҳои забоншиносӣ / Р. Ғаффоров. - Душанбе: Дониш, 1975. – С. 12-31.
6. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷилди 2 (Ибора ва синтаксиси ҷумлаҳои сода). - Душанбе: Дониш, 1985. – 372 с.
7. Камолов, Х. Ибораҳои изофӣ / Х. Камолов. – Душанбе: Баҳманруд, 2011. – 154 с.
8. Қосимова, М.Н. Оид ба ибораҳои изофии номӣ // Мактаби советӣ / М.Н. Қосимова. - Душанбе, 1967. - № 3. – С. 29-33.
9. Мирзоев, А. Доир ба ибора ҳамчун воҳиди мустақили синтаксис / А. Мирзоев // Ахбори АФ Тоҷикистон. – 1965. - № 3 (41). – С. 48-60.
10. Мирзоев, А. Масъалаҳои ибора дар забони адабии тоҷикӣ / А. Мирзоев. – Душанбе: Деваштич, 2002. – 308 с.
11. Оқилова, М. “Тазкират-ул-авлиё”-и Шайх Аттор ва арзиши адабиву ирфонии он / М. Оқилова. – Хуҷанд: Андеша, 2012. – 184 с.
12. Халилов, А. Ибораҳои изофӣ дар забони адабии ҳозираи тоҷик / А. Халилов. – Душанбе: Наириёти давлатии Тоҷикистон, 1964. – 33 с.
13. Ҳикматов, Ҷ. Мавқеи калимаҳои мураккаб ва ибораҳои конкретию абстрактӣ дар мухаммасоти Муҳлиси Бадахшонӣ / Ҷ. Ҳикматов // Суханиносии. - 2021. – №2. - С. 22 – 29.
14. Ҷумъаев Р. Ибораҳои изофӣ дар газалиёти Соиб / Р. Ҷумъаев. – Душанбе: “Эр-граф”, 2014. – 116 с.
15. Эмомалӣ Р. Забони миллат - ҳастии миллат / Р. Эмомалӣ. – Душанбе: “Эр-граф”, 2016. – 516 с.

ИБОРАҲОИ ИСМИИ ИЗОФӢ ДАР “ТАЗКИРАТ-УЛ-АВЛИЁ”-И ФАРИДУДДИН АТТОРИ НИШОПУРӢ

Мақолаи мазкур ба мавзуи шинохти ибораҳои исмии изофии “Тазкират-ул-авлиё”-и Фаридуддин Аттори Нишопурӣ бахшида шудааст. Муаллиф ибораҳои исмии “Тазкират-ул-авлиё”-ро гирдоварӣ намуда, бо назардошти назарияҳои муосир ва классикии забоншиносии тоҷик баррасиву тасниф намудааст. Ибораҳои исмии изофӣ аз рӯи чузъҳои ба гурӯҳи ибораҳои исмӣ бо исм, исм бо сифат, исм бо шумора, исм бо ҷонишин, исм бо сифати феълӣ ва исм бо масдар ҷудо карда шудаанд. Маълум мешавад, ки алокаи изофӣ дар ташкили ибораҳо, аз ҷумла ибораҳои исмӣ фаъл буда, яке аз воситаҳои асосии алокаи ибора дар асари таҳқиқшаванда ба ҳисоб меравад. Дар рафти баррасии ибораҳо ҳамчунин оид ба амалкарди забони адабии тоҷикӣ дар асрҳои XII-XIII маълумот дода шудааст. Аз пажӯҳиши ҳозир аён мегардад, ки сабки эҷоди Аттори Нишопурӣ бо вучуди он ки хусусияти фардӣ дорад, аммо аз доираи қолибҳои дастурии иборасозии классикӣ берун нарафтааст.

Калидвожаҳо: дастур, наҳв, ибора, бандаки изофӣ, воситаи алокаи грамматикӣ, “Тазкират-ул-авлиё”, забони насри бадеӣ.

ИЗАФЕТНЫЙ СУБСТАНТИВНЫЕ СЛОВСОЧЕТАНИЯ В “ТАЗКИРАТ-УЛ-АУЛИЯ” ФАРИДУДДИНА АТТОРИ НИШОПУРИ

Данная статья посвящена теме распознавания герундия в “Тазкират-уль-Аулия” Фаридуддина Аттори Нишопури. Автор собрал именное словосочетание “Тазкират-уль-Аулия”, проанализировал и классифицировал их с учетом современных и классических теорий таджикского языкознания. Существительная фраза разделена на группы существительных, прилагательных существительных, числовых существительных, местоимений существительных, существительных причастия настоящего времени и инфинитива существительных. Оказывается, дополнительная коммуникация активна при образовании словосочетаний, в том числе именной, и рассматривается в исследуемой работе как одно из основных средств сообщения фразы. В ходе рассмотрения выражений также были даны сведения о практике таджикского литературного языка в XII-XIII веках. Из проведенного исследования видно, что творческий стиль Аттори Нишопури хотя и имеет индивидуальные особенности, но не выходил за рамки классической фразировки.

Ключевые слова: грамматика, синтаксис, субстантивные словосочетания, грамматическая связь, “Тазкират-уль-аулия”, язык художественной прозы.

NOUN PHRASE IN “TAZKIRAT-UL-AULIYA” OF FARIDUDDIN ATTORI NISHOPURI

This article is devoted to the topic of recognizing gerund in “Tazkirat-ul-Auliya” of Fariduddin Attori Nishopuri. The author collected the noun phrase of “Tazkirat-ul-Auliya” and analyzed and classified them taking into account modern and classical theories of Tajik linguistics. Noun phrase divided into the groups of noun phrases, adjective nouns, number nouns, pronoun nouns, present participle nouns, and infinitive nouns. It turns out that additional communication is active in the formation of phrases, including noun phrases, and is considered in the work under study to be one of the main means of communicating a phrase. During the examination of expressions, information was also given about the practice of the Tajik literary language in the 12th-13th centuries. From the conducted research it is clear that the creative style of Attori Nishopuri, although it has individual characteristics, did not go beyond the guidelines of classical phrasing.

Keywords: reference book, grammar, phrase, gerund, grammatical communication, “Tazkirat-ul-Auliya”, language of literary prose.

Дар бораи муаллиф

*Юсунов Шохин Раҳимбердиевич
Номзади илмҳои филологӣ, муаллими калони
кафедраи назария ва амалияи забонишнӯсӣ
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
E-mail: usufov90@mail.ru*

Сведения об авторе

*Юсунов Шохин Раҳимбердиевич
Кандидат филологических наук, старший
преподаватель кафедры теории и практики
языкознания
Таджикский государственный
педагогический университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан,
г. Душанбе, пр. Рудаки, 121
E-mail: usufov90@mail.ru*

About the author

*Usupov Shohin Rahimberdievich
Candidate of Philological Sciences, Senior
Teacher of the Chair of theory and practice of
linguistics
Tajik State Pedagogical University named
after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
E-mail: usufov90@mail.ru*

ВОСИТАҶОИ ГРАММАТИКИИ ЧУМЛАИ ПАЙРАВИ ЗАМОН ДАР ЗАБОНҶОИ ТОЧИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Давлатзода Н. М.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ воситаҳои асосии грамматикӣ чумлаи пайрави замон пайвандакҳо, калимаҳои ҳамнисбат ва мутобиқати шаклҳои феълию хабарӣ ба шумор мераванд. Муаллифони «Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик» таъкид мекунанд, ки «Муносибатҳои замони низ, пеш аз ҳама, бо пайвандакҳои тобеъкунанда ифода мешаванд, аммо аксари пайвандакҳо муносибатҳои гуногуни ҳамзамонӣ ва пасиҳамзамонии онҳоро нишон дода наметавонанд. Барои ҳамин замони феъл ва намуди мутлақ давомнокии он муносибатҳои замони боз ҳам равшантар мекунанд» [3, с. 224]. Мо низ гуфтаҳои мазкурро ҷонибдорӣ намуда, ҳаминро қайд карданӣ, ки на танҳо пайвандакҳои тобеъкунанда, балки калимаҳои ҳамнисбату мутобиқати шаклҳои феълию хабарӣ воситаҳои грамматикӣ чумлаи мураккаби тобеъ бо чумлаи пайрави замон ба ҳисоб мераванд.

Чумлаҳои пайраве, ки бо пайвандакҳои *пас аз он ки, баъд аз он ки, чун* омадаанд, амалеро ифода мекунанд, ки пеш аз амали сарчумла воқеъ гардида, хабари чумлаи пайрави замон бо замони гузашта ифода шудааст: «*Баъд аз он ки Хайбар ин гуна хиёнатгарона ҳуҷум овардани шағолро доништа гирифт*, дигар бо сафед шудани рӯз баромада нахобид [1, с. 40]. - Now that Khaibar learned how a jackal was capable of mounting a sneak attack like this, he would no longer go to sleep at daybreak,...

» [2, p. 74-75] «*Баъд аз он ки банди миёнаи ҷӯй аз танаи Лутфулло баландтар шуд, ӯ аз ҷояш хеста ба паси банд дузону нишаст*» [1, с. 47]; - «Once the central dam had risen higher than his own body, Lutfullo got up and knelt behind it and, holding the dam in place with his belly, with the same speed and agility as before, raked more mud onto the dam from upstream so as to raise and reinforce it» [2, p. 84]. «*Чун ҳамаи гапҳои вай аз ёдам баромада буданд, дар ҷавоби ин пурсиш чанд даҳан гап аз худ сохтаву бофта гуфтам*» [1, с. 97] «Since I could not remember anything of what he had said, I made up a string of things to tell Father» [2, p. 149].

Аз мисолҳои овардашуда маълум гардид, ки чумлаҳои пайрав бо пайвандакҳои *баъд аз он ки, чун* омада, амалеро ифода кардаанд, ки пеш аз амали сарчумла ба вуқӯ омада, хабари чумлаи пайрави замон бо замони гузашта (гирифт, шуд, буданд) ифода ёфтааст.

Чумлаҳои пайраве, ки бо пайвандаки *пеш аз он ки* омадаанд, амалеро ифода мекунанд, ки онҳо пас аз амали сарчумла ба вуқӯ омадааст: «Ман дар ин ҷо *пеш аз он ки дар Соктаре чӣ навъ рӯз гузаронидани худро нақл намоям*, бояд ҳавлии дар деҳаи Соктаре доштаи худамро тасвир кунам» [1, с. 27]; Before I tell about life in Sektare I should first describe the house we had in that village [2, p. 58]. «... *пеш аз он ки ман дастони ӯро дошта бибӯсам*, ӯ аз банди дастонам гирифта маро дар зери девори работ кашид» [1, с. 438].

Бештари пайвандакҳо дар ифодаи муносибатҳои замони чумлаи пайрави замон ва сарчумла иштирок намеkunанд, ин муносибатҳо бо мутобиқати шаклҳои феълӣ ифода мешаванд. Чунончи, пайвандаки *вақте ки* аз пайвандакҳои сермаҳсули чумлаи пайрави замон ба шумор меравад, вале дар чумлаҳои, ки бо ин пайвандак омадаанд, муносибати замони чумлаи пайраву сарчумла возеҳу равшан ифода намеёбад:

1. «*Вақте ки падарам ин қисми саргузашти худро ҳикоя мекард*, мегуфт: – Ман барои хондан ишқу ҳаваси бисёр доштам» [1, с. 13]. «*Вақте ки падарам дур шуд ва шаб ҳам торик шудан гирифт*, ба ёди ман «деви ҳафтсар»-и Султонпошшо омада дар поёни суфа як гурба ба назарам намуд» [1, с. 62]. Дар мисоли яқум хабарҳои сарчумла ва чумлаи пайрави замон бо феълҳои замони гузаштаи ҳикоягӣ ифода шуда муносибати ҳамзамониро ифода мекунанд. Дар

мисоли дуом хабари сарчумла ва чумлаи пайрав бо феълҳои замони гузаштаи муайян ифода шуда, муносибати ҳамзамониро мефаҳмонанд.

2. «*Дар вақте ки падарам ба модарам бо ҳаяҷон ва бо оҳанги андӯҳу надомат гап мезад*, бедор шудам» [1, с. 38]. —«... that day that I plunged into a deer sleep and did not wake up until after first light, when I heard my father talking to my mother in agitated tones» [2, p. 53]. «*Вақте ки гафсии шиннӣ атола барин шуд*, орди бирёнро дар вай ҳамроҳ карда лат зад» [1, с. 16]. - Into this mixture she stirred in more flour, and kneaded it until it was the consistency of dough» [2, p. 46]. Дар мисоли яқум хабари сарчумла дар шакли замони гузаштаи муайяни омада, хабари чумлаи пайрав дар шакли замони гузаштаи мутлақ ифода ёфта, муносибати ҳамзамонӣ дида мешавад. Дар мисоли дуом хабарҳои сарчумла ва чумлаи пайрав дар шакли замони гузаштаи муайни ифода ёфта, муносибати ҳамзамонӣ ё мутобиқати шаклҳои феъли дида мешавад. Ифодаи муносибатҳои замонӣ ба шаклҳои феъли ва тарзи ифодаи онҳо вобаста мешавад:

Дар мавридҳои алоҳида амали сарчумла пас аз амали чумлаи пайрави замон низ сар мешавад, ки ин ба маънои феъл вобаста аст: «*Ҳамин ки овози қарроси мушак баромад*, аз хона ҳам овози чонқоҳи: «вой мурдам!» гуфтани чанд кас якбора баланд шуд ва дари хона кушода шуда аз он ҷо чанд кас берун омад» [1, с. 142]; «*Ҳамин ки ҳар ду хар нимаи майдонро тай карданд*, Рустам чилави хари худро сар дода овоз дод: «Ҳай, чонвар, мондаатро гир!» [1, с. 151]. «As soon as both donkeys crossed the field, Rustam began to untie his donkey and shouted: «Hey, beast, take what is left!» [2, p. 162].

2. Агар хабари сарчумла бо феълҳои замони гузаштаи намуди давомнок, хабари чумлаи пайрави замон бо феълҳои замони гузаштаи намуди мутлақ ифода шуда бошанд, амали чумлаи пайрави замон бо амали давом кардаистодаи сарчумла рост меоянд: «*Вақте ки мо ба он ёбон расидем*, ғайр аз биёбони регзор дигар чизеро надидем, ...» [1, с. 40]. «*Вақте ки дастаро боло-пойин ҳаракат дод*, об аз сатил ба даруни най даромада ва аз он ҷо боло рафта аз нойча берун рехтан гирифт» [1, с. 73].

3. Агар хабари сарчумла бо феъли замони гузаштаи намуди мутлақ, хабари чумлаи пайрави замон бо феъли замони гузаштаи давомнок ифода шуда бошад, амали сарчумла дар ҷараёни амали давомкардаистодаи чумлаи пайрав воқеъ мегардад: «*Дар вақте ки мо ба он ҷо расидем*, дар ҷӯйи осие ҳеч об набуд ва дар даруни рӯд ҷо-ҷо обҳои кӯлмаки яхбаста менамуд» [1, с. 26]; «When we reached that point there was no running water in the stream, only frozen patches» [2, p. 48]. «*Вақте ки духтар 17-сола шудааст*, аз ҳар тараф ба ӯ духтарбинҳо ва хостгорҳо омадан гирифтаанд» [1, с. 51]. «When the girl was 17, she was approached by lovers and suitors from all sides» [2, p. 63]. «*Вақте ки мулло аз ҳуҷра баромада рафтааст*, ҳамсояш як кабутари зиндаро дошта оварда кабоби тайёрро аз деги мулло кашида гирифта ва кабутари зиндаро ба ҷойи вай андохта, боз дегро монанди аввала пӯшонда мондааст» [1, с. 58]; – «When the mullah left the room, his neighbor brought a live pigeon, took the prepared kebab from the mullah's pot, put the live pigeon in its place and covered the pot again as before» [2, p. 69].

4. Агар хабарҳои сарчумла ва чумлаи пайрав бо феълҳои замони ҳозира ифода шаванд, амалҳо дар як вақт воқеъ мегарданд: «*Вақте ки мо дастаро пойин фуру меდიҳем*, бо зӯрии оби пасгашта чарми болои чок рӯйи чокро баста роҳ намедиҳад» [1, с. 74]; – «*Вақте ки аз болои пул мегузари*, дар он тарафи рӯд як ҳавлии калон аст» [1, с. 28]; «When we push the plunger down, the water pressing back against the valve closes it tight against the opening, which won't let the valve closes it tight against basket» [2, p. 37]. «When you cross the bridge you'll see a large house with a gate right in front of the bridge» [2, p. 12].

5. Агар хабари сарчумла бо феъли замони гузаштаи мутлақ ва хабари чумлаи пайрав бо замони оянда ифода шуда бошад, амали сарчумла пас аз амали чумлаи пайрав ба вуқӯ меояд: «*Ин саҳар, ки нияти рӯза доштан кардӣ*, агар рӯзаро хӯрда ниятатро шиканӣ, гунаҳгор мешавӣ, – гуфт модарам дар ҷавоби баҳсрасонии ман» [1, с. 130].

6. Агар хабарҳои сарчумла ва чумлаи пайрав бо феълҳои замони гузаштаи мутлақ ифода шуда бошанд, амали сарчумла пас аз амали чумлаи пайрав воқеъ мешавад: «*Вақте ки ба*

пешӣ модарам расидем, Хайбар ба замин ғел зада, гӯё ҳам ба гуноҳи худ, ки ба сабаби мусоҳилакории вай мурғро шағол бурда буд, узр меғуфт, ҳам барои мурғро халос карда тавонистанаш изҳори шодмонӣ мекард» «*When we came in to my mother, Khaibar rolled over on the floor, as if both to apologize for his remissness in letting the jackal get away with the bird and to express his joy at having been able to recover the captive*» [2, p. 33]. «*Вақте ки ман ба тарафи ҷойгаҳи худ меғузаштам, чашмам ба чашми акаам афтод: холо ӯ гирия намекард, балки ба тарафи ман бо нимхандаи дандоннамое нигоҳи шармгинонае мекард*» [1, с. 20]. – «*When I trolled over toward the bed my eyes met my brother's: he was no longer crying, and gave me a forced, embarrassed smile*» [2, p. 8].

Дар бештари ҳолатҳо чумлаи пайрави замон ба сарчумла тавассути пайвандакҳои зерин тобеъ мешавад: ки, чун (чу), то, то ки, то он ки, то ба он ки, вақте ки (вақто ки), ҳангоме ки, замоне ки, гоҳе (гаҳе) ки, даме ки, дар вақте ки, дар даме ки, ба вақте ки, аз вақте ки, аз бозе ки, то вақте ки, то даме ки, то замоне ки, ҳамин ки, пас аз он ки, пеш аз он ки, пештар аз он ки, қабл аз он ки, баъд аз он ки, баъде ки, баъди ин ки, баъди он ки, баробари ин ки, after, as, as long as, as soon as, before, since, until (till), while. Ҳоло дар зер қорбурди ин пайвандакҳоро дар чумлаҳои пайрави замон дида мебароем:

ки; Пайвандаки мазкур аз нигоҳи сохт сода буда, аз серистеъмолтарин пайвандакҳои чумлаи пайрави замон ба шумор меравад. Ҷойгоҳи ин пайвандак дар таркиби чумлаи пайрави замон чунин аст:

а) Пайвандаки **ки** дар аввали чумлаи пайрави замоне, ки пас аз сарчумла ва ё ягон аъзои он меояд, қор фармуда мешавад: «Дере нагузаштааст, *ки аввал модари падарам ва баъд аз ду сол падараш вафот кардаанд*» [1, с. 14]. – «Дар рӯзе, *ки ман аввалин бор ин ҳавлиро ба ёди худ гирифтаам*, хонаи ҷанубӣ ва рӯйи суфа пур аз меҳмони мардина буда, хонаи шимолӣ пур аз меҳмонзанон буд» [1, с. 16]. Дар муодили англисии чумлаҳои фавқ низ чумлаи пайрав пас аз сарчумла омада, бидуни пайвандак тобеъ гардидааст. Илова бар ин аз лиҳози маъно чумлаҳои мураккаби тобеи англисӣ низ ба чумлаҳои мураккаби тобеи тоҷикӣ наздик буда, ягона хусусияти фарқунанда дар он зоҳир мешавад, ки агар, аз як тараф, ҷузъҳои чумлаи пайрав ба сарчумла тавассути тартиби калима ё чумла тобеъ гарданд, аз тарафи дигар воситаи интонатсия низ чумлаи пайравро ба сарчумла тобеъ намудааст: «*It was not long before first my father's mother and then, two years later, his father died*» [2, p. 5]. «*The first memory I have of this yard was on a day when the south building and sufa were full of men and the north building was full of women*» [2, p. 5].

б) Пайвандаки мазкур дар мобайни чумлаи пайрави замон меояд, ки пеш аз сарчумла ҷой мегирад ва бештар хусусияти гуфтугӯӣ дорад ва дар баъзе ҳолатҳо хусусияти таъкидиро низ ба худ касб мекунад: «*Падарат ки омад, аз вай руҳсат гирифта ба роҳ мебароям!*» [1, с. 439]. «*When your father comes I'll ask him and go to the toad!*» [2, p. 321].

Илова бар ин пайвандаки **ки** дар аввали чумлаи пайрав омад, хабари сарчумла хусусияти хитобиро ифода мекунад: «*Ҳар балое, ки омада бошад, ба ҳамон гов занад!*» [1, с. 191].

Пайвандаки **ки** дар мобайн ва охири чумлаи пайрав омада, онро ба сарчумла тобеъ мекунад. Ин як тарзи табиӣ ифода буда, дар забони зинда маъмул аст: «... *шаб ки торик шуд, ҳар чизе, ки ба назарам намояд, «дев» ё «ачина» гумон карда дар ларза меафтадам*» [1, с. 61]. – «*as darkness fell I would tremble at anything I heard or saw for fear of demons and jinn*» [2, p. 30]. Дар мисоли зикршуда, чумлаи пайрави замон амалеро ифода мекунад, ки пас аз амали сарчумла воқеъ гардидааст. Ҷойи пайвандак дар таркиби чунин чумлаҳои пайрави замон нисбатан озод аст: Шаб торик ки шуд...; Шаб ки торик шуд, ... Дар ин гуна мавридҳо чумлаи пайрав ҳамеша пеш аз сарчумла меояд аломати вергул дар охири чумлаи пайрав, ҳатто пас аз пайвандак гузошта мешавад.

Чумлаи пайрави замон бо пайвандаки **ки** бар эзоҳи калимаҳои ҳамнисбате, ки дар таркиби сарчумла ба вазифаи ҳоли замон меоянд ва маъноӣ ҳамин пайвандакро равшан мекунад, истифода мешавад. Дар ин ҳолат ифодаи замону амали ҳолати хабари сарчумла таъкид меёбад, алоқайи семантикию грамматикӣ ҷузъҳои чумлаи мураккаб устувортар

гардида, чумлаи пайрав пас аз сарчумла меояд: «Маро модарам вакте бедор кард, *ки қариб шом шуда буд ва ӯ дастархони ифториашро бо фатир ва шиннӣ меорост*» [1, с. 133]. «When my mother woke me up it was almost darkness, and she setting out the warm becad and syrap for» [2, p. 124]. «Дар вакте мо ба он чо расидем, ки Махдуми Гав дар пеши масчиди гузар бо мӯйсафедони он чо гуфтугузор дошт» [1, с. 269]. «When we reached there *Makhdumy Gav was talking with old men in front of the mosque*» [2, p. 231].

Пайвандакҳои тобеъкунандаи чун, то, то ки ва то ин ки низ чумлаҳои пайрави замонро ба сарчумла мепайванданд. Онҳо чумлаҳои пайрави гуногунро ба сарчумла тобеъ мекунанд ва ин хусусият доираи истеъмоли онҳоро муайян ва маҳдуд мекунад: «*Чун дар он чо кори ман пеш нарафт*, маро ба мактаби духтаракона дод» [1, с. 101]. «*Чун чаими ҷӯпонписар ба рӯйи зебои духтарак афтадааст*, ба хусну чамоли ӯ мафтун шудааст» [1, с. 325]. «*Бобоям чун ин фикрашро ба аҳли деҳаи Маҳаллаи Боло маълум мекунад*, онҳо дарҳол арӯс меёбанд ва яке аз духтарони Ҳамроҳхонро, ки фарзанди сеюми ӯ буда Зеварой ном доштааст, барои падарам муносиб дидаанд» [1, с. 8]. «*Since I made no progress there, he transferred me to the girls' school*» [2, p. 53]. «*When he announced this to the villagers of Mahallai Bolo, they immediately cast about for a suitable wife for my father, and decided on one of Hamroh Khon's daughters- his third eldest child, by the name of Zevaroy*» [2, p. 35].

Пайвандаки содаи то муштараквазифа буда, чумлаҳои пайрави мақсад, замон ва шартро ба сарчумла тобеъ мекунад. Дар чумлаи мураккаби тобеъ бо чумлаи пайрави замон бошад, пайвандаки то алоқаи замони сарчумла ва чумлаи пайрави замонро маҳдуд намуда, нишон медиҳад, ки фикри сарчумла ба амали чумлаи пайрави замон вобаста аст: «*Ночор сабр кардам, то фурсати интиқомгирӣ расад*» [1, с. 165, с. 108]. «*I was forced to await an opportunity for revenge*» [2, p. 56].

Дар забони адабии тоҷик пайвандакҳои зиёде мавҷуданд, ки аз рӯйи сохташон ба пайвандаки таркибии вакте ки монандӣ доранд. Дар баъзе чумлаҳои пайрав, одатан, ба ҷойи калимаи вақт исмҳои дигар ҳамчун муродиф омада, чун пайвандакҳои таркибии ҳангоме ки, замоне ки, гаҳе ки, даме ки баромад мекунанд. Ин пайвандакҳо аз ҷиҳати доираи истеъмол аз ҳамдигар фарқ мекунанд. Агар пайвандакҳои хангоме ки, **гаҳе ки** ва **даме ки** хоси услуби китобӣ бошанд, пайвандаки замоне ки ҳам дар услуби китобӣ, ҳам дар гуфтугӯ қор фармуда мешаванд.

Таъкидаш бамаврид аст, ки пайвандакҳои таркибии то вақте ки, ҳамин ки, ҳар гоҳ ки, ҳар вақт ки, баъд (пас) аз он ки, пеш (қабл) аз он ки, when, before, since бо тобишҳои маъно ва мавқеи истифода аз пайвандакҳои вақте ки, хангоме ки тафовут дорад: «*Ҳамин ки овози қарроси мушак баромад*, аз хона ҳам овози ҷонкоҳи: «вой мурдам!» гуфтани чанд кас якбора баланд шуд ва дари хона кушода шуда аз он чо чанд кас берун омад» [1, с. 142]; «Он бача, *баъд аз он ки ба тарафи куртаи ман як назари нофораме андохт*: – Суф! Ин куртаи суф аст! Падари ман дар тӯйи ман ба ман куртаи шоҳӣ карда дода буданд,– гуфт» [1, с. 17]. Агар дар чумлаҳои мураккаби тобеи зикршудаи забони тоҷикӣ чумлаи пайрав тавассути пайвандакҳои таркибии ҳамин ки, баъд аз ин ки ба сарчумла тобеъ шуда бошанд, пас дар забони англисӣ, воситаҳои тобеъкунандаи чумлаи пайрав ба сарчумла тартиби калимаву чумла ва интонатсия ба шумор меравад: «*It went off with a bang, and at once a piercing shriek of «Help! Murder» came from inside the small building*» [2, p. 34]; «*A confusion of voices followed, the door burst open and several people emerged*» [2, p. 75]. «*The other boy looked at my tunic and made a face: «Listen! This tunic is made of linen! My father had a silk tunic made for me for my celebration*» [2, p. 8].

Пайвандаки таркибии ҳамин ки ва муодили англисии он when чумлаи пайрави замонро ба сарчумла тобеъ мекунад, ки амали сарчумла фавран (бефосила) пас аз амалу ҳолати чумлаи пайрав ба вуқӯ омадааст: «*Ҳамин ки ҳар ду хар нимаи майдонро тай карданд*, Рустам чилави хари худро сар дода овоз дод: «Ҳай, ҷонвар, мондаатро гир» [1, с. 151]; «*Ҳамин ки акаам аз болои ӯ хест*, ӯ ҳам оҳиста аз болои барф хест ва барфҳои либосашро наафшонда ба як тараф гурехта рафт» [1, с. 177]; «*When they had covered half the course, Rustam gave his mount its head, urging it, «Come on, beast, catch him up*» [2, p. 74].

Дар баъзе чумлаҳои мураккаби тобеъ хабари чумлаи пайрав бо шакли инкории сифати феълии замони гузашта ифода ёфта, барои таъкиди инкори амал зарфи ҳанӯз – still истеъмоли мешавад: «Мо ҳанӯз чойнӯширо тамома накарда будем, ки маддоҳи дируза омад ва бо Иброҳимхоҷа бо эҳтиромӣ муридворона вохӯрдӣ намуда ба пеши мо нишаст» [1, с. 148]; «Ҳанӯз аввали шаб буд, ки падарам нафасҳои сахт кашидан гирифт ва гулӯяш хир-хир кард» [1, с. 189-190]; «Мо ҳанӯз як чойник чойро нӯшида тамома накарда будем, ки қаландарбачае аз хонача чилимеро бардошта баровард» [1, с. 275]. «It was still early in the evening when my father started gasping for breath and wheezing» [2, p. 93].

Бо пайвандакҳои вақте ки, даме ки ва монанди инҳо пешояндҳои дар, аз, ба, то ҳамроҳ шуда, пайвандакҳои таркибии навъи замонро месозанд, ки онҳо вобаста ба пешояндҳои зикргардида маъно ва вазифаҳои хос доранд.

1. Дар пайвандакҳои таркибӣ, ки бо пешоянди **дар** сохта шудаанд, маъноии замон равшантар ифода мешавад: «Дар вақте ки мо ба он ҷо расидем, дар ҷӯйи осӣ ҳеч об набуд ва дар даруни рӯд ҷо-ҷо обҳои кӯлмаки яхбаста менамуд» [1, с. 29]. «When we reached that point there was no running water in the stream, only frozen patches» [2, p. 48]. «Ӯ бо акаам ошно буда, баъзе шабҳои таътил, дар вақте ки ба ҷое меҳмон набошад, ҳамроҳи шарикдарсаш Зайниддинхоҷа меоянд» [1, с. 260]. «He is acquainted with my brother, and on some holiday nights, when he is not a guest, he comes with his classmate Zayniddinkhoja» [2, p. 258]. «Ба болои ин, дар вақте ки бо падарам ба саёҳати шаҳри Бухоро омада будам, дар пеши мадраси Мири Араб базми подшоҳӣ мерафт ва ҳамаи аҳолии ин мадраса он базро тамошо мекарданд» [1, с. 305]. «Дар вақте ки мо ба Регистон расидем, бомҳои мадраси Дорушшифо ва ҷомеи Поянда аз тамошобинҳо пур шуда буд» [1, с. 347]. «When we arrived in Registan, the roofs of Dorushshifo Madrasa and Poyanda Mosque were filled with spectators» [2, p. 357].

2. Пайвандакҳои таркибие, ки ба онҳо пешоянди аз ҳамроҳ шудааст, ибтидои амали сарчумларо шарҳ медиҳанд: «Аз вақте ки ман бемордор шуда дар хона мондам, ӯ ҳам аз пеши дари хона намечунбид» [1, с. 188]. «From the moment I fell ill and stayed at home, he did not move in front of the door» [2, p. 198].

3. Пайвандакҳои таркибии бо пешоянди то сохташуда интиҳои амали чумлаи пайравро нишон медиҳанд. Хабарҳои чумлаи пайрав ба замони гузашта далолат мекунад: «Падар, то вақте ки чашмаи кор мекард, ба болои чархи осӣ кор кард» [1, с. 38]. – «My father worked on the mill wheel for as long as he could see» [2, p. 17].

Пайвандакҳои пас аз он ки, пеш аз он ки, қабл аз он ки, баъд аз он ки, баъди ин ки, баробари ин ки, баъде ки, аз бозе ки дар услубҳои гуногуни забони кор фармуда мешаванд ва муносибатҳои пайҳамзамонии сарчумла ва чумлаи пайравро ифода мекунанд: «Баъд аз он ки садоҳо тамоман наст шуда дар сарҳавз оромии андӯҳгинунае ба вуҷуд омад, мо аз замин сар бардоштем» [1, с. 146]. «...пеш аз он ки он санг ё кулӯх ба замин галтад, онҳо боз ба сари ҷуворӣ менишастанд» [1, с. 194]; «Аз бозе ки ман бемор шудаам, ӯро надидам» [1, с. 329]. – «Since I was sick, I haven't seen him» [2, p. 300]; «Лутфулло 30 сол умр дидааст, дар ҳамин умри худ аз бозе ки ба дасти худ каланд гирифтааст, як хонаводаро бо меҳнати худ сер карда омадааст» [1, с. 80]. «Lutfillo has lived thirty years, and during that time, ever since he took up his mattock, he has kept whole family fed by his labors» [2, p. 40].

Дар мисолҳои якум ва сеюм пайвандакҳои таркибии баъд аз он ки, аз бозе ки дар аввали чумлаи пайрав омада, муносибати пайҳамзамонии сарчумла ва чумлаи пайравро ифода намудаанд.

Дар мисолҳои дуюм ва чорум пайвандакҳои таркибии пеш аз он ки, аз бозе ки дар таркиби чумлаи пайрав омада, амали дар сарчумла ба вуқӯ омадаро шарҳу тавзеҳ додаанд.

Ҳамин тарик, аз таҳлилу баррасии чумлаи мураккаби тобеъ бо чумлаи пайрави замон дар забонҳои муқоисашаванда метавон ба хулосаҳои зайл омад:

1. Дар ҳар ду забон ҳам чумлаи пайрави замон амали дар сарчумла рӯхдодаро шарҳу эзоҳ медиҳад.

2. Воситаҳои грамматикии ҷумлаи пайрави замон, пеш аз ҳама, пайвандакҳо, калимаҳои ҳамнисбат ва мутобиқати шакли феълию хабарӣ ба шумор меравад. Ҷойи пайвандакҳо дар муқоиса бо дигар анвои ҷумлаи пайрави ҳол дар ҷумлаи пайрави замон тафовут дорад. Пайвандакҳо бештар дар аввал ва мобайни ҷумлаи пайрав пеш аз сарҷумла омада, амали сарҷумларо шарҳу эзоҳ медиҳанд.

Калимаҳои ҳамнисбат дар ҳар ду забон ҳам дар таркиби сарҷумла омада, дар ин ҳолат ҷумлаи пайрав ба сарҷумла ба воситаи пайвандаки муштарақвазифаи *ки* тобеъ мешавад.

Гарчанде ки дар асари «Ёддоштҳо» дар алоқаманд кардани ҷумлаи пайрави замон ба сарҷумла ҳама пайвандакҳо (сода, мураккаб ва таркибӣ) истифода шуда бошанд ҳам, аммо дараҷаи корбурди онҳо яқсон нест. Агар аз рӯи басомад пайвандакҳои таркибӣ бар пайвандакҳои мураккаб афзалият дошта бошанд, пайвандакҳои сода аз рӯи дараҷаи истифода нисбат ба ҳар ду навъи дигари пайвандакҳо бештар дучор меоянд.

Адабиёт

1. Айни, С. *Ёддоштҳо* / С. Айни. – Душанбе: «Маориф ва фарҳанг», 2013. – 464 с.
2. Aini, S. *The Sands of Oxus. Boyhood reminiscences of Sadriddin Aini. Translated from the Tajik Persian with an introduction and notes by John R. Perry and Rachel Lehr.* – Costa Mesa, California: Masda Publishers, 1998. – 277 p.
3. *Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷилди 3. Ҷумлаҳои мураккаб.* – Душанбе: «Дониш», 1989.–224 с.
4. *Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷумлаҳои мураккаби тобеъ.* – Душанбе: Дониш, 1989.–256 с.
5. *Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Синтаксис. Қисми 2.* – Душанбе: «Маориф», 1984. – С. 261-275
6. *Забони адабии ҳозираи тоҷик. Синтаксис.* – Душанбе: «Ирфон», 1970. – 268 с.
7. Зикриёев, Ф. *Куллиёти осор. Ҷилди якум / Ф. Зикриёев.* – Душанбе: Маориф, 2021. – 592 с.
8. Зикрияев, Ф.К. *Сложноподчиненные предложения в разносистемных языках / Ф.К. Зикрияев, Н.Ш. Рахмонова.* – Душанбе, 2013. – 96 с.
9. Зикрияев, Ф.К. *Структурно-семантические особенности таджикского паратаксиса / Ф.К. Зикрияев.* – Душанбе: Дониш, 1986. – 190 с.
10. Ильин, Б.А. *Строй современного английского языка / Б.А. Ильин.* – Л.: Просвещение, 1971. – 366 с.
11. *Исматуллоев, М. Очеркҳои грамматикӣ оид ба ҳолиарҳқунандаҳо дар забони адабии ҳозираи тоҷик. Қисми 1 [ҳоли макон ва замон] / М. Исматуллоев.* – Душанбе: Ирфон, 1971. – 176 с.
12. *Камолитдинов, Б. Ибора ё ҷумлаи пайрав? / Б. Камолитдинов // Маориф ва маданият.* – 1980. - 9 август.
13. *Ҳусейнов, Х. ҷумлаҳои мураккаби тобеъ бо ҷумлаи пайрави замон дар забони адабии ҳозираи тоҷик / Х. Хусейнов.* – Сталинабад, 1960. – 178 с.

ВОСИТАҲОИ ГРАММАТИКИИ ҶУМЛАИ ПАЙРАВИ ЗАМОН ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Дар мақолаи мазкур масалаи воситаҳои грамматикии ҷумлаи пайрави замон дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Зимни таҳқиқи масалаи зикршуда муайян карда шудааст, ки воситаҳои грамматикии ҷумлаи пайрави замон, пеш аз ҳама, пайвандакҳо, калимаҳои ҳамнисбат ва мутобиқати шакли феълию хабарӣ ба шумор меравад. Калимаҳои ҳамнисбат дар ҳар ду забон дар таркиби сарҷумла меояд ва дар ин ҳолат дар забони тоҷикӣ ҷумлаи пайрав ба сарҷумла ба воситаи пайвандаки тобеъқунандаи *ки* тобеъ мешавад. Инчунин натиҷаҳои таҳқиқ дар мақолаи мазкур нишон медиҳанд, ки гарчанде ки дар асари «Ёддоштҳо» дар алоқаманд кардани ҷумлаи пайрави замон ба сарҷумла ҳама пайвандакҳо (сода, мураккаб ва таркибӣ) истифода шуда бошанд ҳам, аммо дараҷаи корбурди онҳо яқсон нест. Агар аз рӯи басомад пайвандакҳои таркибӣ бар пайвандакҳои мураккаб афзалият дошта бошанд, пайвандакҳои сода аз рӯи дараҷаи истифода нисбат ба ҳар ду навъи дигари пайвандакҳо бештар дучор меоянд.

Калидвожаҳо: забон, ҷумла, пайвандак, пайвандакҳои таркибӣ, ҷумлаи пайрав воситаҳои грамматикӣ, воситаи алоқа, калимаҳои ҳамнисбат, забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ.

ГРАММАТИЧЕСКИЕ СРЕДСТВА СВЯЗИ ПРИДАТОЧНОГО ПРЕДЛОЖЕНИЯ ВРЕМЕНИ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

В данной статье рассматривается вопрос грамматических средств связи придаточного предложения времени в таджикском и английском языках. В ходе исследования указанного вопроса установлено, что грамматическими средствами связи придаточного предложения времени являются, прежде всего, союзы, соотносительные слова, а также согласование глагольно-сказуемых форм. Кроме того, соотносительные слова в обоих языках включены в предложение и в данном случае в таджикском языке придаточное предложение присоединяется к главному предложению посредством сочинительным союзом **ки**. Также результаты исследования в данной статье показывают, что хотя в работе «Воспоминания» для соединения придаточного предложения времени с главным предложением были использованы все союзы (простые, сложные и составные), но степень их употребления неодинакова. Если по частоте составные союзы предпочтительнее сложных, то простые союзы встречаются чаще, чем два других типа союзов.

Ключевые слова: язык, предложение, союз, сложные союзы, придаточное предложение, грамматическое средства, средства связи, соотносительные слова, таджикский и английский языки.

GRAMMATICAL MEANS OF CONNECTION OF THE SUBORDINATE CLAUSE OF TIME IN THE TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

This article explores the issue of grammatical means of connection of the subordinate clause of time in the Tajik and English languages. In the course of the study of this issue, it was established that the grammatical means of connection of the subordinate clause of time are, first of all, conjunctions, correlative words, as well as the agreement of verb-predicate forms. In addition, correlative words in both languages are included in the sentence and in this case in the Tajik language the subordinate clause is connected with the main clause by means of the coordinating conjunction “**ки**”. Also, the results of the study in this article show that although in the work “Memoirs” all conjunctions (simple, complex and compound) were used to connect the subordinate clause of time with the main clause, the degree of their use is not the same. If compound conjunctions are preferable to complex ones in frequency, then simple conjunctions are more common than the other two types of conjunctions.

Keywords: language, sentence, conjunction, complex conjunctions, subordinate clause, grammatical means, means of connection, correlative words, Tajik and English languages.

Дар бораи муаллиф

*Давлатзода Назримад Мурод
Саромӯзгори кафедраи назарияи тарҷума ва
услубиносӣ
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121*

Об авторе

*Давлатзода Назримад Мурод
Кандидат филологических наук, доцент
кафедры теории перевода и стилистики
Таджикский государственный
педагогический университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан,
г. Душанбе, пр. Рудаки, 121*

About the author

*Davlatzoda Nazrimad Murod
Candidate of Philological Sciences, Associate
Professor of Department of Theory of
Translation and Stylistics
Tajik State Pedagogical University named
after S. Aini
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121*

ЯВЛЕНИЕ ОМОНИМИИ В СИСТЕМЕ ТЕРМИНОВ КОЖНО-ВЕНЕРИЧЕСКИХ ЗАБОЛЕВАНИЙ ТАДЖИКСКОГО И АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКОВ

Каримова Д. Н.

*Таджикский государственный педагогический
университет имени Садрриддина Айни*

Проблема исследования терминологии разных отраслей является одним из развитых направлений в современной науке, так как лексический запас каждого языка, включая таджикский и английский, обогащаются словами и терминами. Одной из важных проблем терминологии – проблемы классификации терминов-омонимов, т.е. терминологические единицы, имеющие несколько значений, не связанные друг с другом. Известно, что термины – эти не специальные лексические единицы, а слова, осуществляющие особую функцию в языке, и омонимы как лексико-семантическое явление характерно терминам как общеупотребительным словам. Исследование термины-омонимы в подъязыке медицины в разносистемных и разноструктурных языков, в том числе таджикский и английский способствует выявить отличительные свойства терминов данной отрасли при интерпретации и перевода медицинкой терминологии с одного языка на другой, так как не всегда соответствуют термины-омонимы двух языков.

Следует указать, что у понятия «омонимии» прослеживается почти одинаковая интерпретация во всех лингвистических источниках: «one of two or more words spelled and pronounced a like but different in meaning (яке аз ду ё зиёда вожаҳое, ки навишт ва талаффузашон якранг буда, чихати маъно фарқ мекунад (одно из двух или более слов, которые пишутся и произносятся одинаково, но различаются по значению))» [12]; «a word that sounds the same or is spelled the same as another word but has a different meaning (калимае, ки бо калимаи дигар яксон садо дода ё талаффуз шуда, маънои дигар дорад (слово, которое звучит или произносится так же, как другое слово, но имеет разное значение)» [19]; «one of a group of words pronounced or spelt in the same way but having different meanings (яке аз маҷмуи калимаҳое, ки якхела талаффуз шуда, вале маъноҳои гуногун доранд (одно из группы слов, произносимых или написанных одинаково, но имеющих разное значение))» [20]; «a word that is spelled or pronounced like another word but has a different meaning (калимае, ки мисли калимаи дигар талаффуз шуда, маънои дигар дорад слово, которое произносится как другое слово, но имеет разное значение)» [21].

Среди терминологических единиц исследуемой отрасли имеются некоторые факторы, которые приводят к появлению терминов-омонимов. Например, лингвист К.Я. Авербух полагает, что появление терминов-омонимов в терминосистеме той или иной отрасли служат три фактора: «1) функционирование в отдельных терминосистемах одинаково звучащих и пишущийся языковых единиц с абсолютно различной семантикой; 2) вхождение термина в другую терминосистему благодаря его метафорическому употреблению; 3) наличие одинаковых наименований, которые обозначают в разных специальных языках различные понятия» [18, с. 39].

В таджикской и английской системе терминов кожно-венерических заболеваний термины-омонимы делятся на полные, неполные или частичные омонимы, к которым относятся омофоны и омографы.

К полным или абсолютным омонимам относятся те лексические единицы, которые являются одной и той же частью речи. Они одинаковы по звучанию, написанию и грамматическим формам, но имеют разные значения: «**дабба** (грыжа) I: :1. тиб. варами хоя, боди фатқ, чурра (мед. отёк яичко, грыжа). 2. инсон ё ҳайвони гирифтори ин дард (человек или животное, страдающее этим заболеванием); **дабба** II: 1. гуфт. ҳар чизи бозоркасоd, беравнақ, харидорнадошта (разговор. все неликвидное, унылое, без покупателей). 2. моле, ки харидор онро бо айбе ба фурӯшанда баргардонда бошад (товар, который покупатель вернул по вине продавцу). 3. маҷ. бадахдӣ, бадқавлӣ, вафо накардан ба аҳд дар муомила (перенос.

злоба, невоспитанность, неисполнение договоренности в сделке); **дабба III**: зарфи дарунхоли аз чинси филиз, сафол, пластик ё чарм барои гирифтани моеот, аз кабили равған (пустой контейнер из металла, керамики, пластика или кожи для хранения жидкостей, например масла)» [6, с. 394]; «**мадда** (гной) **I**: варами фасоднок (гнойный опухоль); **мадда II**: грам. аломатест дар алифбои арабӣ ба шакли ~, ки барои дароз талаффуз кардани ҳарфи алиф, яъне **о** хондани он болои ҳарфи мазкур мегузоранд (грам. знак в арабском алфавите в виде ~, который ставится над буквой алиф, т.е. **о**, чтобы произносить и прочесть её долго)» [6, с. 739]; «**carbuncle** (даммал (фурункул)): a severe abscess or multiple boil in the skin, typically infected with staphylococcus bacteria (варами фасодноки вазнин ё дунбали сершумор дар пӯст, ки одатан бо бактерияҳои стафилококкӣ сироят ёфтааст (тяжелый абсцесс или множественный фурункул на коже, обычно зараженный бактериями стафилококка); **carbuncle**: a bright red gem, in particular a garnet cut en cabochon (ярко-красный драгоценный камень, в частности гранат, ограненный кабошоном) [8]; “**boil** (дунбал, пучак (нарыв)): an inflamed pus-filled swelling on the skin, caused typically by the infection of a hair follicle (варами илтиҳоби пур аз чирк дар пӯст, ки маъмулан аз сирояти фолликулаи мӯй ба вучуд меояд (воспаленная, заполненная гноем опухоль на коже, обычно вызванная инфекцией волосяного фолликула); **boil**: the temperature at which a liquid bubbles and turns to vapour (харорате, ки дар он моеъ футур шуда, ба буғ табдил меёбад (температура, при которой жидкость пузырится и превращается в пар) [8].

Из интерпретации вышеуказанных терминов-омонимов выяснилось, что все они, то есть таджикские терминоединицы *дабба* (отёк яичко, грыжа), *мадда* (гнойный опухоль) и английские *carbuncle* (даммал (фурункул)), *boil* (дунбал, пучак (нарыв)) относятся к одной и те же частей речи – имя существительное. В обоих языках эти термины звучат одинаково, но имеют различные значения.

Неполные омонимы являются лексическими единицами, которые относятся к разным частям речи. Они имеют одинаковое звучание, написание и грамматические формы, но различные значения: **без** (опухоль) **I**: 1. лӯндачаи гӯштии бо иллоте шах ва гирехшуда, ки аз даруни равған ё гӯшт мебарояд, ғудда, опухоль (круглый мясистый кусок с твёрдым и узловатым дефектом, выходящий из жира или мяса, железы, железы). 2. *тиб.* яке аз узвҳои инсон ва ҳайвонот, ки барои хун моддаҳои ҳаётан зарур чудо мекунад ва моддаҳои нодаркорино чудо карда, берун меандозад (один из органов человека и животных, который отделяет жизненно важные и ненужные вещества для крови); **без** (просей) **II**: аз асоси замони гузаштаи феъли *бехтан* (от основы настоящего времени глагола *просеивать*) [6, с. 170]; **rash** (шитобкорона, ботаъчил, саросемавор (поспешный, необдуманный)) **I**: acting or done without careful consideration of the possible consequences; impetuous (амале, ки бе назардошти оқибатҳои эҳтимолӣ ичро карда мешавад; шитобкорона (действие, совершенное без учета возможных последствий; поспешно); **rash** (донача, гармича (сыпь)) **II**: an area of redness and spots on a person's skin, appearing especially as a result of illness (як пораи сурх ва доғҳо дар пӯсти инсон, ки алалхусус дар натиҷаи беморӣ пайдо мешаванд (участок покраснения и пятен на коже человека, появляющийся особенно в результате болезни) [8].

Из толкование вышеназванных терминов-омонимов выявлено, что они относятся к разным частям речи, например, таджикское слово *без* является и существительным и глаголом, а английское слово *rash* – прилагательным и существительным. Однако, у указанных терминов прослеживаются разные значения и эти значения не имеют отношений между собой.

Как было указано выше, неполные омонимы в свою очередь разделяются на две виды: фонетические омонимы или по-другому их называют омофоны и грамматические омонимы или их именуют омоформы.

Фонетические омонимы или омофоны – это те лексические единицы, которые имеют одинаковое произношение, разное написание, значение и происхождение. Образование таких лексических единиц, прежде всего, способствуют особенности фонетического строения структур каждого языка, например: *psychosis* [saɪˈkəʊsɪs] «a serious mental illness (such as schizophrenia) characterized by defective or lost contact with reality often with hallucinations or delusions» [17] (*бемории ҳидди равоӣ (масалан, шизофрения), ки бо ҳалалдоршавӣ ё аз*

даст додани иртибот бо воқеият, аксар вақт бо галлютсинатсияҳо ё гумроҳӣ тавсиф мешавад (серьезное психическое заболевание (например, шизофрения), характеризующееся нарушением или потерей контакта с реальностью, часто с галлюцинациями или бредом)) – *sycosis* [saɪ'kəʊsɪs] «a chronic inflammatory disease involving the hair follicles especially of the bearded part of the face and marked by papules, pustules, and tubercles perforated by hairs with crusting» [18] (бемории илтиҳобии музмин, ки дар натиҷаи он халтачаҳои мӯй, алаҳхусус қисми ришдори рӯй ки онро гармичаҳо, рихинакҳо ва доначаҳои мӯйдор бо карахи сӯроҳ кардааст, зарар мебинад (хроническое воспалительное заболевание, поражающее волосные фолликулы, особенно бородатой части лица, характеризующееся папулами, пустулами и бугорками, прободенными волосами и покрытыми корками)).

Следует указать, что по сравнению с таджикским языком количество фонетических омонимов или омофонов преобладают в английском языке: *носур* – *носут*; *ileum* ['liəm]-*ilium* ['liəm]. Термин *носур* имеет значение “захми кӯҳнаи ҳамеша чиркдиҳанда, захми илочнопазир (старая рана, которая всегда гноится, неизлечимая рана)”, а слово *носут* используется со значением “олами моддӣ, дунё, ин ҷаҳон (материальный мир, мир, этот мир) [6, с. 938]. Оба термина заимствовались из арабского языка. Если термин *ileum* (*рӯдаи кавора* (подвздошная кишка) означает “the third portion of the small intestine, between the jejunum and the caecum (қисми сеюми рӯдаи хурд, яъне байни рӯдаи борик ва кӯррӯда (третья часть тонкой кишки, между тощей и слепой кишкой)), то термин *ilium* употребляется в значении “the large broad bone forming the upper part of each half of the pelvis (устухони калони васеъ, ки қисми болои ҳар як ними коси устухонҳоро ташкил медиҳад (большая широкая кость, образующая верхнюю часть каждой половины таза) [8]. В английском языке термин *ileum* проник из латинского языка в форме *ilium* в середине XVII века, а термин *ilium* заимствовала из греческое *ilion* и латинское *ilia* в конце XVI столетие.

В английском языке, фонетические омонимы, в основном, появляются вследствие совпадения заимствованных лексических единиц с исконным английским, т.е. необычное совпадение артикуляции слов различного лексического пласта, грамматические модификации слов, совпадение произношения конкретных слов в территориях, где английский язык используется в качестве родного языка.

Лексические единицы, в состав которых один и тот же согласный звук представляется разными графемами или их комбинациями на письме составляют самую огромную большую группу фонетических омонимов. В частности, звук [k] в письменной форме встречается в сочетаемости с такими буквами и буквосочетаниями, как: “c”, “ch”, “ck”, “k”, “q”, например: *cord* [kɔ:d] – *аргамчин, тано, банд*; *rag* (верёвка, связка) – *chord* [kɔ:d] – *най, раг (связка), sack* [sæk] – *чувол, қанор, халта, халтача (мешок) – sac* [sæk] – *носур (киста)* и др.

Графемы “c” и “s”, обозначающие звук [s] являются наиболее распространенной противоположностью в парах фонетических омонимов, наприме, *cell* [sel] – *ҳуҷайра (клетка)* – *sell* [sel] – *фиребгарӣ, қаллобӣ (мошенничество)* и др. Наименее распространенным отличием наблюдается в перемещение буквосочетание “ps” на букву “s”, которые передают звук [s]: *psychosis* [saɪ'kəʊsɪs] – *бемории руҳӣ, девонағӣ, ноқусулақлӣ, сирриғӣ (психоз)* – *sycosis* [saɪ'kəʊsɪs] – *сикоз (илтиҳоби варами доначаҳои римноки мӯй дар рӯйи мардон (гнойное воспаление фолликулов волос на лице у мужчин))*. Перемещение буквосочетание “wr” на букву, которое передают звук “r” также прослеживаются в некоторых фонетических омонимов: *wrap* [ræp] – *пуст, парда (оболочка)* – *rap* [ræp] – *зарбаи сабук (лёгкий удар)*.

Наряду с этим, В.Н. Хисамова, Л.И. Абдуллина, З.А. Мотыгуллина, Л.А. Нургалиева выделяют три большие группы в медицинской терминологии: «1. Внутритерминосистемная (внутринаучная) омонимия – омонимия между единицами одной терминосистемы; 2. Межтерминосистемная (межнаучная) омонимия между единицами разных языков; 3. Межсистемная (макросистемная) омонимия – омонимия между терминологическими единицами и словами общелитературного языка» [5, с. 560-567].

Следовательно, ссылаясь на вышеуказанные классификации нами было выделено следующие типы терминов-омонимов кожно-венеролических заболеваний в сопоставляемых языках:

Внутри-терминсистемная (внутри-научная) омонимия. Количество таких омонимов в терминсистеме кожных заболеваний сравниваемых языках очень ограничено. Известно, что система медицинских терминов состоит из огромного числа подсистем, например, один и тот же термин может обозначать различные понятия в разных ее подсистемах. Например, *тадж. илтиҳоб (inflammation (воспаление))*: 1. **В области отоларингологии** (илми амрози гӯшу биниву гулӯ, як соҳаи тиб, ки ба омӯзиши сабабҳои пайдоиш, табобат ва пешгирии бемориҳои гӯш, бинӣ ва гулӯ (балъум, ҳалқум, хирной) машғул аст (оториноларингология – отрасль медицины, занимающийся изучением причин появлением, лечением и профилактикой заболеваний уха, носа и горла (гортань, пищевод): илтиҳоби гӯш, газаки гӯш (воспаление ушей, ушная инфекция). Это заболевание в отрасли отоларингологии называется воспаление ушей, а в терминсистеме отоларингологических болезней известен как терминоединицы *илтиҳоби гӯш, газаки гӯш, отит*. 2. **В области дерматологии** (илм дар бораи пӯст ва бемориҳои он (наука о коже и ее заболеваниях): илтиҳоби пӯст (беморие, ки боиси илтиҳоб ва осеби пӯст мешавад (заболевание, которое вызывает воспаление и повреждение кожи)). Это заболевание в отрасли дерматологии называется воспаление кожи, а в терминсистеме дерматологических болезней известен как терминоединицы *пӯстсом (дерматит)*; *англ. haematoma* (a thick mass of blood anywhere in the body resulting from an injury or blood disorder (массаи ғафси хун дар ҳама ҷо дар бадан, ки дар натиҷаи чароҳат ё ихтилоли хун (густая масса крови в любом месте тела вследствие травмы или заболевания крови) [13]: 1. **In ophthalmology** (the branch of medicine concerned with the study and treatment of disorders and diseases of the eye (дар соҳаи офталмология, чашмпизишкӣ, чашмшиносӣ, баҳши тиб, ки ба омӯзиш ва табобати бемориҳои чашм машғул аст (в офтальмологии, отрасль медицины, занимающаяся изучением и лечением заболеваний глаз)): a benign disorder that is a common cause of acute ocular redness (бемории безараре, ки сабаби маъмулии сурхшавии шадиди чашм мебошад (доброкачественное заболевание, которое является частой причиной острого покраснения глаз)) [14]. Это заболевание в отрасли офтальмологии называется субконъюнктивальное кровоизлияние, а в терминсистеме офтальмологии известен как терминологическое единице *subconjunctival hemorrhage* (*кафиши раги хуни сатҳи шаффофи болои чашм (субконъюнктивальное кровоизлияние)*). 2. **In dermatology** (дар соҳаи дерматология, пӯстшиносӣ (в отрасли дерматологии): the movement of blood from broken blood vessels into body tissue, causing it to become darker, usually purple or black in colour, or an area of dark tissue or skin caused by this (ҳаракати хун аз рағҳои хунгузари осебёфта ё кафида ба бофтаҳои бадан, ки одатан сабаби тира, арғувонӣ ё сиёҳ шудани бофта мегардад ва ё минтақае, ки бофтаи тира ё пӯст аз сабаби он ба вучуд омадааст (движение крови из поврежденных кровеносных сосудов в ткани тела, в результате чего она становится темнее, обычно фиолетового или черного цвета, или участок темной ткани или кожи, вызванный этим) [15]. Это заболевание в отрасли дерматологии называется кожная гематома, а в терминсистеме кожных болезней известен как терминоединицы *cutaneous hematoma, ecchymosis, bruise* (*гематомаи пӯст, доғи кабуд, доғи латма, доғи нофармон, хуни мурда (кафидани раги хун дар пӯст ё лубпардаҳо)*) (*кожная гематома, кровоподтек; экхимоз (обширное кровоизлияние в кожу или слизистую оболочку), синяк*).

Межтерминсистемная (межнаучная) омонимия. Отличия этих термино-омонимов от других омонимов заключается в том, что они располагаются между единицами различных терминсистем. По мнению В.Н. Хисамова, Л.И. Абдуллина, З.А. Мотыгуллина, Л.А. Нургалиева, лингвист В.П. Даниленко отмечает, что у меж-научных терминологических омонимов имеются два обязательных признака: «1. У терминов абсолютно разные определения; 2. Данные термины употребляются в разных терминологиях» [5, с. 565; 4, с. 71]. В терминсистеме кожных заболеваний к таким терминам относятся те терминологические единицы, которые совпадают и по форме и по структуре и функционируют в немедицинских и несмежных с медициной терминах. Например, *тадж. ганг*: 1. **В зоологии (>акарологии)** – тахтакана, яъне ҳашарае аз чинси кана, ки бо хуни инсон, ҳайвонот ва шираи рустаниҳо зиндагӣ дорад (an insect of the mite genus that feeds on the blood of people, animals and plant sap (насекомое рода клещей, питающееся кровью людей,

животных и сок растений) [7, с. 324]; 2. **В лингвистике** (>топонимика >гидронимы >потомонимы) – номи дарё дар Ҳиндустон (name of a river in India (название реки в Индии)) [6, с. 297]; 3. **В дерматологии** (<медицине) - беморие, ки дар он буни мӯ мехорад ва то мӯро накашанд, бемор ором намешавад (a disease in which the hair root itches, and until then the patient does not pull the hair, the patient will not calm down (заболевание, при котором корень волоса чешиться, и до тех пор не дёргать волосы пациент не успокоится)) [6, с. 297]; *бугма*: 1. **В биологии** – гиёҳи лӯндабеҳи бисёрсола, ки бештар ҳамчун гиёҳи шифобахш машхур аст (perennial round-rooted plant, better known as a medicinal plant (многолетнее кругнокоренное растение, более известное как лекарственное растение)) [6, с. 241]; **В медицине** – гулӯзиндонак, яъне бемории шадиди сирояткунандаи гулӯ дар кӯдакон, хунок (diphtheria, that is, an acute infectious disease of the throat of children, whooping cough (дифтерия, то есть острая инфекционная болезнь горла у детей, коклюш)) [6, с. 340]; *англ. test*: 1. **In medicine** – an examination of part of the body or a body fluid for medical purposes, especially by means of a chemical or mechanical procedure rather than simple inspection (муоинаи узви бадан ё таркиби моеъи бадан бо максадҳои тиббӣ, махсусан бо усули кимиёвӣ ё механикӣ бар ивази муоинаи одӣ (обследование части тела или содержание жидкости в теле в медицинских целях, особенно с помощью химической или механической процедуры вместо простого осмотра); **In chemistry** - a procedure employed to identify a substance or to reveal the presence or absence of a constituent within a substance (тартибе, ки барои муайян кардани модда ё мавҷудияти будан ё набудани ҷузъи модда истифода мешавад (процедура, используемая для идентификации вещества или выявления присутствия или отсутствия компонента вещества)); **In metallurgy** (<industry) - a movable hearth in a reverberating furnace, used for separating gold or silver from lead (кӯраи мутаҳҳарик дар оташдони инъикоскунанда, ки барои ҷудо кардани тилло ё нуқра аз сурб истифода мешавад (подвижный горн в отражательной печи, используемый для отделения золота или серебра от свинца)); **In zoology** - the shell or integument of some invertebrates and protozoans, especially the chalky shell of a foraminiferan or the tough outer layer of a tunicate (коса (косахона) ё пӯсти баъзе ҳайвоноти бемӯҳра ва басит (якхучайра), махсусан пӯсти бӯрдори ҳайвони якхучайрадори планктони ва ё қабати ғафси берунии гурӯҳи ҳайвоноти бемӯҳраи баҳрӣ (панцирь или покров некоторых беспозвоночных и простейших животных, особенно меловой панцирь одноклеточного планктонного животного или плотный внешний слой морского беспозвоночной группы)) [8].

Межсистемная (макросистемная) омонимия. Эта группа омонимов, которая состоит из лексических единиц, которые располагаются между общеупотребительными словами и терминами. Появление таких омонимов приводит к терминологизации общеупотребительных слов: *тадж. гул.* Слово *гул* (*flower* (*цветок*)) как общеупотребительное единице означает «гунча ва ё муғҷаи вошудаи гиёҳон ва дарахтон, барғҳои рангини ба ҳам пайваста, ки баъзе гиёҳон ва дарахтон дар шоҳаҳои худ ҳосил мекунад ва аз он тадричан тухм ё мева пайдо мешавад, шукуфаи гиёҳон ва дарахтон (бутон или бутон растения или дерева, красочные переплетающиеся листья, которые некоторые растения или деревья образуют на своих ветвях и из которых постепенно появляется семя или плод, цветение растений или деревьев)) [6, с. 302], а в качестве термина в отрасли дерматологии используется в значении «гулгуна, сурхҷаи сабук, сурхҷаи хафиф, рубеола, бемории гузарандаи шадиди кӯдакон, ки бо дамидани доначаҳо бар пӯст паид меояд (корь, краснуха – острое инфекционное заболевание детей, вызываемое волдырями на коже) [2, с. 256]; *англ. scab.* Слово *scab* в качестве общеупотребительное единице означает “a dry, rough protective crust that forms over a cut or wound during healing (қабати хушк, ноҳамвор ва муҳофизаткунанда, ки хангоми муолиҷа дар ҷойи бурида ё захм пайдо мешавад (сухая грубая защитная корка, которая образуется на порезе или ране во время заживления)) [8], а как термин в отрасли дерматологии употребляется в значении “a contagious skin disease marked by itching and small raised red spots, caused by the itch mite (як бемории сироятии пӯст, ки бо хориш ва доғҳои сурхи хурди баландшуда, ки аз канаи бемории кутур ба вучуд меояд (заразное заболевание кожи, характеризующееся зудом и небольшими приподнятыми красными пятнами, вызванное чесоточным клещом)) [6].

Таким образом, из описания интерпретации терминов омонимов в двух разноструктурных и разносистемных языках, т.е. таджикский и английский, установлено, что в обоих языках прослеживаются полные и неполные термины-омонимы. Однако в системе терминов названиях кожных и венерических заболеваний широко употребляются фонетические омонимы, т.е. омофоны, а в таджикском языке их количество очень ограничено. Наряду с этим, неполные лексические омонимы также свойственны для терминологии кожных и венерических заболеваний и таджикского и английского языков.

Литература

1. Авербух, К.Я. *Терминологическая вариантность: теоретический и прикладной аспекты* / К.Я. Авербух // *Вопросы языкознания*. – 1986. – № 6. – С. 38-49.
2. *Воҷаномои тиббӣ. Иборат аз ду ҷилд. Ҷилди I. А-О.* – Д.: Сарредаксияи илмии Энциклопедияи Миллии Тоҷик, 2014. – 808 с.
3. *Воҷаномои тиббӣ. Иборат аз ду ҷилд. Ҷилди II. П-Я.* – Д.: Сарредаксияи илмии Энциклопедияи Миллии Тоҷик, 2014. – 816 с.
4. Даниленко В.П. *Русская терминология: опыт лингвистического описания* / В.П. Даниленко. - Москва: Наука, 1977. – 248 с.
5. Хисамова, В.Н., Абдуллина Л.И., Мотыгуллина З.А., Нургалиев Л.А. *Проблема омонимии как одна из важнейших в медицинской терминологии (на материале разноструктурных языков)* // *Мир, науки, культуры, образования*. - № 3 (82). – 2020. – С. 560-567.
6. *Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷилди 1. А-Н.* – Душанебе: Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти Рӯдакӣ, 2008. – 950 с.
7. *Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷилди 2. О-Я.* – Душанебе: Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти Рӯдакӣ, 2008. – 945 с.
8. *Oxford Dictionary of English, 3rd Edition [Electronic resource]*. – Oxford: Oxford University Press, 2010. – Oxford Dictionary (En-En) (для ABBYY Lingvo x5)
9. *Collins English Dictionary. 8th Edition [Electronic resource]*. – Glasgow: Harper Collins Publishers, 2006. – Collins (En-En) (к версии ABBYY Lingvo x5)
10. *New Oxford American Dictionary, 3rd Edition [Electronic resource]*. – Oxford: Oxford University Press Inc., 2010. – Oxford American Dictionary (En-En) (для ABBYY Lingvo x5).
11. *Concise Oxford American Thesaurus [Electronic resource]*. – Oxford: Oxford University Press Inc., 2006. – Oxford American Thesaurus (En-En) (к версии ABBYY Lingvo x5)
12. *Homonym. Noun [Electronic resource]*. – URL: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/homonym>
13. *Hematoma [Electronic resource]*. – URL: <https://dictionary.cambridge.org/ru/словарь/английский/hematoma>
14. *Subconjunctival Hemorrhage [Electronic resource]*. – URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK551666/>
15. *Ecchymosis [Electronic resource]*. – URL: <https://dictionary.cambridge.org/ru/словарь/английский/ecchymosis>
16. *Homonym. Noun [Electronic resource]*. – URL: https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/american_english/homonym
17. *Psychosis. Noun [Electronic resource]*. – URL: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/psychosis>
18. *Sycosis. Noun [Electronic resource]*. – URL: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/sycosis>
19. *Homophones, homographs & homonyms [Electronic resource]*. – URL: <https://ielts.idp.com/prepare/article-homophones-homographs-homonyms>
20. *Crossword Solver [Electronic resource]*. – URL: <https://west.wordplays.com/crossword-solver>
21. *Question-answer [Electronic resource]*. – URL: <https://testbook.com/question-answer/>

ЯВЛЕНИЕ ОМОНИМИИ В СИСТЕМЕ ТЕРМИНОВ КОЖНО-ВЕНЕРИЧЕСКИХ ЗАБОЛЕВАНИЙ ТАДЖИКСКОГО И АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКОВ

Данная статья посвящается исследованию явления омонимии в системе терминов кожно-венерических заболеваний таджикского и английского языков. Исследование лингвистических особенностей терминов кожно-венерических заболеваний является актуальным, так как система медицинских терминов непрерывно обогащается, и лексический состав языков, в том числе и национальных, пополняется за счет новых терминологических единиц. Омонимия терминологических единиц является очень важной проблемой в медицинском терминоведении в сравниваемых языках. Наряду с этим, явление омонимии в системе терминов кожно-венерических заболеваний таджикского и английского языков в сопоставительном аспекте не изучены до настоящего времени. В статье также идет речь о разных классификациях терминов-омонимов,

основанных на лексических и грамматических признаках многозначных терминов. Автор также выявляет общность, сходства и отличия омонимичных отношений в таджикском и английском языках.

Ключевые слова: таджикский язык, английский язык, терминология, медицинская терминология, терминов кожно-венерических заболеваний, омонимия, омонимичных отношений.

ПАДИДАИ ОМОНИМИЯ ДАР НИЗОМИ ИСТИЛОҲОТИ БЕМОРИҲОИ ПЌСТУ ЗУҲРАВЌ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКИ ВА АНГЛИСЌ

Мақолаи мазкур ба пажӯҳиши падидаи омонимия дар низоми истилоҳоти бемориҳои пўст ва зуҳравии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бахшида шудааст. Таҳқиқи вижагиҳои лингвистикии истилоҳоти бемориҳои пўст ва зуҳравӣ ҳеле мубрам буда, ҳамзамон низоми истилоҳоти тибб ва таркиби луғавии забонҳо, аз ҷумла забонҳои миллӣ аз ҳисоби воҳидҳои нави истилоҳӣ пайваста ғанӣ мегардад. Ҳамовозии воҳидҳои истилоҳӣ масъалаи ҳеле муҳими истилоҳоти тиббӣ дар забонҳои муқоисашаванда ба шумор меравад. Дар баробари ин, падидаи омонимия дар низоми истилоҳоти бемориҳои пўст ва зуҳравии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ аз лиҳози муқоиса то ба имрӯз омӯхта нашудааст. Дар мақола инчунин дар бораи таснифоти гуногуни омоним-истилоҳҳо, ки бар мабной вижагиҳои луғавӣ ва дастурии истилоҳоти сермаъно асос ёфтааст, сухан меравад. Муаллиф умумият, монандӣ ва тафовути алоқаҳои ҳамовозиро дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ муайян намудааст.

Калидвожаҳо: забони тоҷикӣ, забони англисӣ, истилоҳот, истилоҳоти тиб, истилоҳоти бемориҳои пўст ва зуҳравӣ, омонимия, алоқаҳои ҳамовозӣ.

THE PHENOMENON OF HOMONYMY IN THE SYSTEM OF TERMS OF SKIN AND VENEREAL DISEASES IN TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

This article is dealt with the study of the phenomenon of homonymy in the system of terms of skin and venereal diseases in Tajik and English languages. The research of the linguistic features of terms of skin and venereal diseases is relevant, since the system of medical terms is continuously enriched, and the lexical structure of languages, including national ones, is replenished with new terminological units. Homonymy of terminological units is a very important problem in medical terminology in the comparing languages. Along with this, the phenomenon of homonymy in the system of terms of skin and venereal diseases of the Tajik and English languages has not been studied in a comparative aspect up to present day. The article also deals with different classifications of homonym terms based on the lexical and grammatical features of polysemantic terms. The author also reveals the commonality, similarities and differences of homonymous relations in Tajik and English languages.

Keywords: Tajik language, English language, terminology, medical terminology, terms of skin and venereal diseases, homonymy, homonymous relations.

Об авторе

*Каримова Дилафруз Насибовна
Кандидат филологических наук, доцент
кафедры языкознания и сопоставительной
типологии
Таджикский государственный
педагогический университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан,
г. Душанбе, пр. Рудаки, 121
E-mail: dnk92@inbox.ru*

About the author

*Karimova Dilafruz Nasibovna
Candidate of Philological Sciences, Associate
Professor in the Department of Linguistics and
Comparative Typology
Tajik State Pedagogical University named
after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
E-mail: dnk92@inbox.ru*

Дар бораи муаллиф

*Каримова Дилафруз Насибовна
Номзади илми филология, дотсенти
кафедраи забониносии ва типологияи
муқоисавӣ
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
E-mail: dnk92@inbox.ru*

АНАЛИЗ АРХИТЕКТУРНОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ В АНГЛИЙСКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ ИХ СТРУКТУРНОЙ И СЕМАНТИЧЕСКОЙ ОРГАНИЗАЦИИ

Даминова М. З.

Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотим Улугзода

Особые свойства терминологии, проявляющиеся в характерных признаках морфологического, функционального, лексико-семантического, структурно-генетического, и нормативно-стилистического характера, занимают особое место в языковой лексической системе и указывают на определенные подходы к ее изучению. Использование методов системного анализа терминологии заключается в рассмотрении терминологии как единой системы, где отдельные термины взаимосвязаны внутренними отношениями. Лексические единицы или компоненты терминологии обладают специфическими характеристиками, которые выделяют их среди других слоев лексики в языке. Основные различия касаются способа представления значения или внутренней структуры слова и их связи с более абстрактными концепциями, при котором термин стремится к более абстрактному представлению, свободному от ограничений внутренней структуры. Специфика взаимоотношений между внутренней и внешней формой термина при формировании его семантической структуры выделяет его как особую единицу с "особенным семантическим характером", что радикально отличает термины от других слоев лексики в языке. Термины выделяются особыми отношениями внутри структуры терминологии, что делает их основными элементами в этой системе. Эта особая структура обусловлена спецификой передачи иерархических связей между концепциями определенной области науки и техники. Взаимосвязь между единицами в терминологической лексике определяется системными связями между концептуальными категориями и общим восприятием в различных областях науки и техники. Терминология, как отражение структуры научных систем, выделяется своей уникальной системной организацией и взаимосвязями между компонентами, определяющими ее структуру.

Сравнительно-сопоставительное изучение терминологии, с одной стороны, направлено на выявление взаимосвязей между различными элементами терминологии, что позволяет охарактеризовать ее как структуру с особым системным подходом. При межъязыковом сравнении терминологии основное внимание уделяется выявлению общих типологических особенностей терминологии. Особое значение имеет анализ процесса формирования терминов и специфических особенностей их использования в сравниваемых языках, в данном случае, в английском и таджикском: определение уровня развития терминологической системы и охвата ключевых концепций в области архитектуры данной лексико-тематической группой в обоих языках. Среди ключевых аспектов обще типологического анализа терминологии также включается рассмотрение методов и способов унификации, стандартизации и систематизации терминологии в обеих языковых системах. Анализ обще типологических характеристик терминологии, как отмечено ранее, основывается на функциональной специфике терминологической системы, которая функционирует в специфической сфере языка, присущей научной области, и отличается в проявлении норм литературного языка. С учетом того, что терминология составляет часть общей лексической системы языка, она обнаруживает связи с другими слоями лексики и подчиняется общим лексико-семантическим закономерностям, характерным для функционирования лексических единиц в языке. Указанный аспект анализа терминологии включает в себя изучение специфических проявлений семантических явлений и процессов в

терминологии, выявление сходств и различий в их функционировании в сравниваемых языках.

Терминология отражая совокупность понятий в различных областях науки и практики, представляет собой языковое выражение структуры научных представлений и особенностей мировоззрения каждой научной дисциплины. В каждой из трех основных научных систем - естественных, технических и общественных - имеются специализированные отрасли, которые изучают определенные сферы и области знаний, и каждая из них использует определенную терминологию. Следовательно, терминология не обладает гомогенной структурой, и в целом в терминологии наблюдаются определенные закономерности, которые определяют различия между терминологией общественных (гуманитарных) наук и терминологией науки и техники. Эти различия в значительной степени зависят от доступности терминологии в различных научных системах и ее распространенности в различных сферах общественной деятельности. Научно-техническая терминология состоит из терминов, применяемых в разных областях техники и технических отраслях производства, таких как машиностроение, электроэнергетика, автотранспорт, вычислительная техника и другие. Терминология архитектурно-технической отрасли является совокупностью терминов, используемых в специализированных областях архитектурной техники и строительной науке. Лингвистическое исследование, включая сопоставительное изучение терминологии в определенной области науки и техники, связано со сложностью объекта исследования, которая проявляется в многоаспектности системы данной области науки. Эта система тесно взаимосвязана с междисциплинарными отраслями науки и общими техническими дисциплинами. Даже поверхностное рассмотрение структуры дисциплин и разделов архитектурной науки указывает на сложность обширного освоения лексического материала, относящегося к терминологии, используемой в отраслях архитектуры. Это представляет собой сложную задачу, которая может быть достигнута только через практику лексикографического описания, поскольку архитектурная наука и практика являются многогранными системами специфических аспектов и дисциплин, каждая из которых характеризуется специфичной системой используемых научных понятий и, соответственно, терминологии.

Наряду с этим, сравниваемые языки демонстрируют значительные различия в социолингвистических условиях формирования научно-технической терминологии. Это относится к тенденциям использования источников для формирования и развития терминологии, а также к степени и непрерывности использования различных методов и средств формирования, особенно в отношении подходов к традиционным способам и средствам. Английский и таджикский языки демонстрируют значительные различия, особенно в отношении объема и внутреннего содержания терминологии, используемой в сфере архитектуры. Эти различия также связаны с социолингвистическими условиями, функционирования сравниваемых языков в различных сферах общественного использования. Изоляция таджикского языка от научно-технических отраслей в период интенсивного развития науки и техники не повлияла на развитие и формирование терминологии в технических сферах данного языка. Вышеупомянутые социолингвистические факторы оказали значительное влияние на процесс формирования архитектурной терминологии в таджикском языке. Это проявилось в недостаточной завершенности терминологии и в необходимости дальнейшей её систематизации, унификации и стандартизации. На сегодняшний день учебники, различные пособия, словари и другие публикации изданные на таджикском языке не исчерпывают полностью все научные концепции в данной отрасли и ограничены лишь отдельными разделами данной науки. В исследованиях терминологии или анализах лексических единиц, схожих с терминологией, в иранских языках семантическое описание ограничивается тематической классификацией, не углубляясь в конкретные лексико-семантические взаимосвязи в различных типах, классах и видах терминологии. Такой подход чаще всего применяется в исследованиях, посвященных изучению диалектной терминологической лексики [9, с. 92].

“В трудах Т.К. Джураева, при проведении семантического анализа отраслевой технической терминологии, включая архитектурно-строительную сферу, особое внимание уделяется выявлению семантических соответствий между таджикскими строительными терминами и их эквивалентами в персидском и дари языках, а также установлению лексико-семантических связей внутри отраслевой технической терминологии. Классификация всей терминологии, используемой в архитектурно-строительной отрасли, не осуществляется” [8, с. 12-32]. Безусловно, для проведения семантического анализа архитектурной терминологии необходимо выполнение следующих задач:

- определить систему важнейших категориальных понятий науки, используемых в данной отрасли, и соответствующие им термины;

- выявить системные лексико-семантические парадигматические отношения в архитектурной терминологии в сравниваемых языках как форму выражения понятийных взаимоотношений между процессами, предметами и явлениями архитектурной науки и практики;

- определить классы, виды и типы семантических отношений и взаимоотношений в архитектурной терминологии и провести ее классификацию как целостную лексико-тематическую группу;

- проанализировать объем и содержание архитектурной терминологии в сравниваемых языках, оценив полноту или ограниченность охвата объекта тем или иным языком.

Указанные задачи являются общими для всех языков и, в сочетании с ранее упомянутыми задачами конкретного сопоставительного анализа, формируют определенную цель семантического исследования терминологии в английском и таджикском языках. В данной работе компонентная семантическая классификация терминологии основана на соотношении терминов с лексико-тематической группой, которая представляет собой одну из разновидностей логико-понятийных полей при анализе лексики языка в контексте парадигматических отношений. Как было ранее отмечено, в современном языкознании одним из наиболее эффективных методов сопоставительного исследования лексической системы является анализ лексики через семантические поля. В рамках этих полей лексико-тематические группы слов выделяются как системное семантическое объединение, основанное на взаимосвязи с явлениями, процессами и объектами реального мира. Использование метода полевого семантического исследования в терминологической лексике, особенно в контексте лексико-тематических групп, в значительной мере способствует выявлению системных связей между элементами в структурно - семантической организации терминологии различных научных и технических отраслей. Применение данного метода позволяет определить количественные и качественные особенности компонентов указанной структуры. Лексико-тематическое поле архитектуры формируется как отдельная семантическая группа на основе рефератной связи с внешне лингвистической областью, связанной с архитектурой. Элементы данной лексико-тематической группы отражают понятие, смысловая структура которого может быть представлена формулой: "архитектура + здания, сооружения. Указанная формула выступает в роли архи семы или основного семантического признака всей архитектурной терминологии, что находит отражение в словарных (терминологических) определениях элементов данной лексико-тематической группы.

Обозначая специализированные понятия и типичные объекты архитектурной науки и практики, которые отражают систему научных взглядов с тщательно организованной структурой системных отношений, строительные термины демонстрируют системные связи данной науки, приобретая тем самым, характеристики строгой системной понятийной и тематической согласованности. В данном аспекте архитектурные термины приобретают признаки системной организованности за счет отражения системных связей и отношений между предметами, явлениями, процессами и понятиями в объективной действительности, а также их взаимосвязанности и общих признаков. Следовательно, основным признаком объединения архитектурных терминов заключается в их функции обозначения внешне

лингвистических связей предметов, явлений и процессов, а также в тематическом объединении реалий в объективной действительности. Исходя из этого, термины архитектуры, отражающие системы понятий в данной научной сфере, первоначально демонстрируют системность, поскольку каждый термин обозначает ближайший род или вид в системе научных представлений этой науки. Архитектурная терминология, в этом аспекте, представляет собой общее отражение системных связей между понятийными категориями, используемыми в архитектурной науке, и системой понятий этой научной сферы.

В то же время, термины, став языковыми единицами, не только отражают взаимосвязи и соотношения объектов и явлений реальности, но и приобретают свойства, связанные с их функционированием как элементов лексической системы. Свойства терминов в этой системе определяются их положением относительно других единиц, что проявляется в системных лексико-семантических взаимоотношениях с другими элементами в лексике языка. Следовательно, взаимосвязь между терминологией архитектуры и названиями объектов определенной научной сферы, которые имеют достаточно четкую системную структуру, а также внутри лингвистические особенности терминологии, отражающие ее системные связи в лексической структуре, определяют терминологию как систему со строгой организацией. Выявление имеющихся системных взаимосвязей в терминологии является одним из ключевых аспектов изучения терминологии в контексте сравнительного анализа. Методика изучения архитектурной терминологической лексики в качестве особой лексико-тематической группы способствует раскрытию особенностей проявления этих взаимосвязей. Лексико-семантическая классификация архитектурной терминологии как особой лексико-тематической группы предназначена для выявления семантических отношений в архитектурной терминологической лексике, определения их типов и видов, а также установления на их основе типа-видовых иерархических связей в архитектурной лексике. В каждом отдельном языке, а также в системе соответствий между сопоставляемыми языками, метод компонентного анализа является основным методом анализа этих отношений.

Определяя научный язык как "особую версию общелитературного языка, традиционно называемую языком науки," Даниленко В.П. связывает его специфические свойства прежде всего с использованием специальной терминологии, обозначающей научные понятия. Между тем, в лексический состав языка науки, помимо терминологии, В. П. Даниленко включает нетерминологическую и общетехническую лексику, тем самым разграничивая терминологию от других лексико-семантических и понятийных компонентов языка науки [7, с. 5-16]. Подобное разделение, несомненно, важно для общей характеристики функционального лексического состава научного языка. Однако использование общеупотребительной лексики в научном языке имеет свойства, связанные с их функционированием в рамках научного текста. Особенности нормативного стилистического, грамматического и словообразовательного характера научного языка проявляются не только в терминологической лексике, но и в значительной мере распространяются на весь состав лексики научного языка. Это в особенности относится к общеупотребительным глаголам, прилагательным и другим знаменательным частям речи, которые при использовании в языке науки приобретают специфические свойства, отличающие их от использования в литературном языке. Для сравнения, использование глаголов "*хомуш гаитан*" и "*тасвир кардан*" в предложениях: "Лаппиши озод, ки дар иншоот ба амал меояд, пас аз якчанд муддат вақт хомуш мегардад" (Свободные колебания, возникающие в сооружении, спустя некоторое время прекращаются); "Дараҷаи озод - ин микдори параметрҳои озоди мустақил, ки ҳолати кулли нуқтаи иншоотро дар фазо тасвир мекунад" (Степень свободы - это множество независимых параметров, которые описывают состояние любой точки сооружения в пространстве) [11, с. 86]. В этих предложениях глаголы приобретают свойства персонификации, что характерно для их использования с одушевленными существительными в обычной речи. Для сравнения, возьмём также свойства семантического сочетания существительных "*хомушшавӣ*" и "*гумшавӣ*" в словосочетаниях "*лаппиши шакли ростхатаи мувозинат*", "*хомушшавии лаппиш*", "*гумшавии шакли ростхатаи мувозинат*" и

других, которые отличают их от использования в общелитературном языке. Особенности их семантики в этом случае главным образом связаны с использованием в научном языке, где происходят изменения их значений. Это способствует дальнейшему развитию их семантики, приближая их к терминологическому употреблению. В ряде случаев отличить их терминологическое и нетерминологическое использование становится сложно. Ключевым вопросом при этом является установление места номенклатуры в системе терминологии, являющейся неотъемлемой частью языка науки. В таджикском языке в различных терминологических словарях номенклатура, преимущественно ее часто используемая часть, включена в качестве составной части терминологии. Исследование показало, что терминология, представляющая понятийную структуру конкретной научной отрасли, изначально обладает системной направленностью, а также строгой структурной и компонентной организацией. Сравнительное исследование терминологических систем таджикского и английского языков существенно отличается от методов сравнения других слоев лексики, поскольку обладает уникальными свойствами, обусловленными функциональными особенностями терминологии, а также общими характеристиками, связанными с функционированием терминологии как части общей языковой лексической системы.

Литература

1. Анисимова, А.Г. *Методология перевода англоязычных терминов гуманитарных и общественно-политических наук: Автореферат диссертации по филологии / А.Г. Анисимова. – М., 2004. – 18 с.*
2. Белогуб, В.Д. *Краткий англо-русский, архитектурный иллюстрированный словарь / В.Д. Белогуб, Ю.В. Чуров. - Харьков, 2003. - 251 с.*
3. Вепренцева, М. А. *Подходы к переводу несуществующих реалий архитектурной терминологии в устном и письменном переводе// Альманах современной науки и образования. / М. А. Вепренцева. - Тамбов: Грамота, 2007. - № 3. - С. 52-55.*
4. Головин, Б.Н. *Лингвистические основы учения о терминах / Б.Н. Головин, Р.Ю. Кобрин. - М., 1987. – 104 с.*
5. Гринев, А.С. *Сопоставительный анализ английской и русской архитектурной терминологии: На материале тематического поля «Теория и история архитектуры» Автореф. дис....кандидата филол. наук / А.С. Гринев. – М., 2004. – 24 с.*
6. Гринев-Гриневиц, С. В. *Терминоведение: / С.В. Гринев-Гриневиц. – М. Издательский центр «Академия», 2008. – 304 с.*
7. Даниленко, В.П. *Лингвистические требования к стандартной терминологии. //Терминология и нормы (О языке терминологических стандартов) / В.П. Даниленко. - М., 1972. С. 5-33.*
8. Джураев, Т.К. *Формирование отраслевой технической терминологии современного таджикского языка.: Автореф. дисс... доктора филол. наук. / Т.К. Джураев. - Душанбе, 1997. - 38 с.*
9. Додыхудоева, Л. Р. *Святые места Бадахшана: номенклатура и терминология в иранских языках / Л.Р. Додыхудоева // Вопросы филологии. М., 2013. № 3-4 (45). С. 90-94 // VII международная научная конференция «Язык, культура, общество». Материалы. 26 – 29 сентября 2013. № 3-4 (45).*
10. Елисеева В.В. *Лексикология английского языка. СПб: СПбГУ, 2003 – 44 с.*
11. Забони ҳозираи тоҷик. *Лексика / В.В. Елисеева. - Душанбе, 1981. – 105 с.*
12. Кидсон П., Мюррей П., Томпсон П. *История английской архитектуры // Перевод с английского: Игоревский Л.А. М.: Центрполиграф, 2003. – 382 с.*
13. Куприянова М.Е. *Становление и функционирование терминосистемы высшего образования в условиях глобализации: автореф. дис. – Москва, 2014. – 259 с.*
14. Любимцев И. А. *Краткая история английской архитектуры // Учеб. пособие Любимцев Министрство образования и науки Российской Федерации, Урал. федер. ун-т / И. А. Любимцев. – Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2015. — 140 с.*
15. Мюллер В.К. *Англо-русский словарь под редакцией профессора Мюллера. / В.К. Мюллер. – М.: "Русский язык", 1990. – 848 с.*

16. Ожегов С.И. Словарь русского языка. Изд.18, стереотип / С.И. Ожегов. -М.,1986. - 795 с.
 17. Рассел Д. Архитектура Великобритании. Издательство "VSD", 2012. – 82 с.
 18. Элементы стиля: энциклопедия архитектурных деталей. По ред. С. Кэлоуэй. – Пер. с англ. – М.: ООО «Магма», 2006. – 592 с.
 19. English-Russian architecture dictionary. Режим доступа: https://arch_en_ru.academic.ru/5925

АНАЛИЗ АРХИТЕКТУРНОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ В АНГЛИЙСКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ ИХ СТРУКТУРНОЙ И СЕМАНТИЧЕСКОЙ ОРГАНИЗАЦИИ

Цель данной научной статьи заключается в рассмотрении особенностей структурно-семантической организации архитектурной терминологии английского и таджикского языков. Основное внимание в работе автор акцентирует на сравнительно-сопоставительное изучение терминологии архитектуры и взаимосвязей между ее различными элементами. Обосновывается идея о том, что лексические единицы или компоненты терминологии обладают специфическими характеристиками, которые выделяют их среди других слоев лексики в языке. Основные различия касаются способа представления значения или внутренней структуры слова и их связи с более абстрактными концепциями, при котором термин стремится к более абстрактному представлению, свободному от ограничений внутренней структуры. Также отмечается, что специфика взаимоотношений между внутренней и внешней формой термина при формировании его семантической структуры выделяет его как особую единицу с "особенным семантическим характером", что радикально отличает термины от других слоев лексики в языке. В процессе анализа вопросов, поставленных в настоящей статье, автором также выявляется, что в исследованиях терминологии или анализах лексических единиц, схожих с терминологией, в иранских языках семантическое описание ограничивается тематической классификацией, не углубляясь в конкретные лексико-семантические взаимосвязи в различных типах, классах и видах терминологии. Такой подход чаще всего применяется в исследованиях, посвященных изучению диалектной терминологической лексики.

Ключевые слова: терминология архитектуры, структурно-семантическая организация, сравнительно-сопоставительный анализ, таджикский язык, английский язык.

ТАҲЛИЛИ ИСТИЛОҲОТИ МЕЪМОРӢ ДАР ЗАБОНҲОИ АНГЛИСӢ ВА ТОЧИКӢ АЗ НУҚТАИ НАЗАРИ НИЗОМИ СОҲТОРИӢ МАЪНОИИ ОНҲО

Мақсади ин мақолаи илмӣ баррасии хусусиятҳои низоми сохторӣ ва маъноии истилоҳоти меъморӣ забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ мебошад. Муаллиф дар ин қор ба омӯзиши муқоисавии истилоҳоти меъморӣ ва робитаи унсурҳои гуногуни он диққати махсус додааст. Андешае асоснок қарда мешавад, ки воҳидҳои луғавӣ ё ҷузъҳои истилоҳот дорои хусусиятҳои хосе мебошанд, ки онҳоро аз дигар қабатҳои луғавӣ забон фарқ мекунад. Тафовутҳои асосӣ ба тарзи ифодаи маъно ё сохтори дохилии калима ва алоқамандии онҳо бо мафҳумҳои абстрактӣ марбутанд, ки дар ин маврид истилоҳ барои тасвири абстрактӣ, ки аз маҳдудиятҳои сохтори дохилӣ озод аст, тамоюл пайдо мекунад. Ҳамчунин қайд қарда мешавад, ки хусусияти муносибати шаклҳои дохилӣ ва зохирии истилоҳ ҳангоми ташаккули сохтори маъноии он, онро ҳамчун воҳиди махсуси дорои "хусусияти махсуси семантикӣ" муайян мекунад, ки истилоҳотро аз дигар қабатҳои луғат дар забон ба кулلى фарқ мекунонад. Муаллиф дар раванди таҳлили масъалаҳои дар ин мақола ба миён гузошташуда инчунин муайян қардааст, ки дар таҳқиқоти истилоҳот ё таҳлили воҳидҳои луғавӣ шабеҳи истилоҳот дар забонҳои эронӣ тавсифи семантикӣ бо таснифоти мавзӯӣ, бидуни тавачҷӯх муносибатҳои мушаххаси лексикӣ-семантикӣ дар дохили шаклҳо, синфҳо ва намудҳои гуногуни истилоҳот маҳдуд қарда мешавад. Ин равиш бештар дар таҳқиқотҳои истифода мешавад, ки ба омӯзиши лексикаи истилоҳии лаҳҷавӣ бахшида шудаанд.

Калидвожаҳо: истилоҳоти меъморӣ, низоми сохтори маъноӣ, таҳлили муқоисавӣ, забони тоҷикӣ, забони англисӣ.

ANALYSIS OF ARCHITECTURAL TERMINOLOGY IN ENGLISH AND TAJIK LANGUAGES FROM THE PERSPECTIVE OF THEIR STRUCTURAL AND SEMANTIC ORGANIZATION

The aim of the scientific article is to consider the features of the structural and semantic organization of architectural terminology in the English and Tajik languages. The main focus of the work is on the comparative study of architectural terminology and the interrelationships between its various elements. The

article substantiates the idea that lexical units or components of terminology possess specific characteristics that distinguish them from other layers of vocabulary in a language. The main differences pertain to the manner of representing meaning or the internal structure of a word and their connection to more abstract concepts, wherein terminology tends towards a more abstract representation, free from the constraints of internal structure. It is also noted that the specificity of the relationship between the internal and external form of the term in the formation of its semantic structure distinguishes it as a special unit with a "special semantic character", which radically distinguishes the terms from other layers of vocabulary in the language. In the process of analyzing the issues raised in this article, the author also finds that in studies of terminology or analyses of lexical units similar to terminology in Iranian languages, semantic description is limited to thematic classification, without delving into specific lexicosemantic relationships within various types, classes, and kinds of terminology. This approach is most often used in studies devoted to the study of dialectal terminological vocabulary.

Keywords: terminology of architecture, structural and semantic organization, comparative analysis, Tajik language, English language.

Сведение об авторе

*Даминова Мадина Зокировна
Кандидат филологических наук, доцент
кафедры английской филологии
Таджикский международный университет
иностранных языков имени С. Улугзода
734019, Республика Таджикистан,
г. Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6
E-mail: madina.daminova@mail.ru*

About the author

*Daminova Madina Zokirovna
Candidate of Philology, Associate Professor
of the English Philology department
Tajik International University of Foreign
Languages named after Sotim Ulughzoda
734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
17/6 Muhammadiev str.
E-mail: madina.daminova@mail.ru*

Дар бораи муаллиф

*Даминова Мадина Зокировна
Номзади илмҳои филологӣ дотсенти
кафедраи филологияи англисӣ
Донишгоҳи байналмиллалӣ забонҳои
хориҷии Тоҷикистон ба номи С. Улугзода
734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон,
ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев 17/6*

АҚИДАҲОИ НАЗАРИЯВИИ ОЛИМОН ОИД БА ИБОРАҲОИ ИСМИИ ИЗОФӢ

Шаҳлои А. Т., Камолиён Ё.

*Пажӯҳишигоҳи рушди маориф ба номи Абдураҳмони Ҷомӣ
Институти забон ва адабиёт ба номи А. Рӯдакии АМИТ*

Новобаста аз ҳодисаву воқеаҳои сарнавиштсози таърихӣ забони тоҷикӣ тавонистааст, ки хусусиятҳои асосии сохтори грамматикӣ худро маҳфуз дорад. Аз таъсироти берунӣ нигоҳ доштани қисми калимасозӣ, иборасозӣ ва ҷумласозиро низ далели асолати забон ва пурқудрат будани маданияту фарҳанги дорандагонӣ он гуфтан мумкин аст. Дар системаи сохтори ҳамаи забонҳо нақши асосӣ ва муҳимро ибораҳо мебозанд. Таҳлил ва тадқиқи ибораҳои исмии изофӣ асарҳои бадеӣ дар ин раванд, ҷиҳати муайян намудани хусусиятҳои воҳиди грамматикӣ мазкур дар забони адабии ҳозираи тоҷик нақши муҳим мебозад.

Аз ҷониби муҳаққиқон масъалаи ибораҳои исмии изофӣ дар асарҳои бадеӣ ба таври кофӣ таҳлил ва тадқиқ нагардидааст. Омӯзиш ва ошкор намудани паҳлӯҳои гуногуни таркиби ибораҳои исмии забони тоҷикӣ барои аз нигоҳи тоза ва назари нав баррасӣ намудани раванди ташаккули ва истифодаи ин воҳиди забон шароити мусоид фароҳам меорад. Ин падидаи муҳим дар забоншиносии тоҷик арзёбӣ гашта метавонад. Таҳқиқоти мазкур маҳз бо ҳамин масъалаи мавзӯи грамматика вобаста аст, ки дар он, дар навбати аввал, ақидаҳои назариявии олимони оид ба ибораҳои исмии изофӣ таҳлил ва баррасӣ карда мешаванд.

Қайд намудан ба маврид аст, ки ибораҳои исмии изофӣ аз воҳидҳои синтаксисии махсусе мебошанд, ки роҳҳои пайдоиш ва истифодаи он дар асарҳои бадеии жанрҳои гуногундигарии бисёр олимони ва муҳаққиқони забоншиносро ҷалб намудааст. Вобаста ба имкониятҳои лексикӣ ва грамматикӣ ҳиссаи мустақили нутқи исм, ибораҳои исмии изофӣ сохтори гуногундоранд ва ҳам дар забони гуфтугӯю ҳам дар асарҳои бадеӣ бо хусусиятҳои семантикӣ ҳархелаю рангу бори услубии ҷолиб истифода бурда мешаванд. Дар ҳамин радиф хусусиятҳои ибораҳои мавриди таҳқиқ дар асарҳои бадеӣ ҳамчун яке аз вариантҳои забони адабии муосири тоҷик, унсурҳои фарқкунандае доранд, ки далели қобили таваҷҷуҳ будани таҳқиқот шуда метавонад. Таҳлил ва интерпретатсияи (Интерпретатсия — категорияи назариявӣ - даркнамоӣ, методи тафаккури илмие, ки ба фаҳмиши муҳтавои дохилии объекти омӯзиш тавассути падидаҳои берунии он нигаронида шудааст) ибораҳои исмии изофӣ дар матни асарҳои бадеӣ ба таври мустақам бо қонуниятҳои дигари забон ва услуби асари бадеӣ вобаста мебошад. Айнан, дар ҳамин ҷаҳорҷӯбаи ибора ва ҷумласозӣ меъёрҳои забони адабӣ шаклگیرӣ мешаванд. Аз ҳамин нуқтаи назар омӯзиши вижагӣҳои нахвийи ибораҳои исмии изофӣ асарҳои бадеӣ ба муайян кардани шаклҳо ва инкишофи забони адабии ҳозираи тоҷик мусоидат мекунад.

Ба ҳама маълум аст, ки асари бадеӣ ин нишондиҳандаи орзуву ормонҳои халқ аст, ки дар онҳо қувваҳои некӣ ва бадӣ бо ҳам дар муборизаанд. Дар асарҳои бадеӣ ба таври образнок ва таъсирбахш рафтори қаҳрамонҳо баҳогузорӣ ва арзёбӣ карда мешаванд. Натиҷаи омӯзиш, таҳлил ва ҳулосабарории нависанда дар якҷоягӣ бо истифода аз санъатҳои бадеӣ омӯзиши забони асари бадеиро ҳамчун сарчашмаи муҳим ва аҳамиятнокӣ тадқиқоти забони адабӣ нишон медиҳад. Ба ҳамин тарз, зарур будани омӯзиши ибораҳои исмии изофиро дар он дида метавонем, ки яке аз се воҳиди сохтори асосии синтаксис мебошад ва сатҳи синтаксисии забонро ташкил медиҳад ва аз нигоҳи ифодаю сохтор воҳиди комили синтаксисӣ аст. Ҳанӯз аз замонҳои қадим, дурусттараш, аз замони Аполлон Дискос одамон синтаксисро илми алоқамандии калимаҳо медонистанд ва дар ин бобат пеш аз ҳама ибораҳо ҳамчун мавзӯи асосии омӯзиш ва тадқиқоти синтаксис маҳсуб меёфтанд. Забоншиносии маъруфи шуравӣ, академик В. В. Виноградов дар бораи мавқеи калима дар таркиби ибора ва

чумла чунин гуфтааст: «Қоидаҳои истифода аз калимаҳо дар вазифаи чумла ва қоидаҳои пайванди калимаҳо ва таркиби калимаҳо дар ҷумлаҳо асоси синтаксиси ин ё он забон, қоидаҳо намуд ё навъҳои гуногуни ҷумлаҳо ро муқаррар мекунад, характеристика ба ин забони махсус дода шудааст, ҷумла на танҳо паёми воқеият, балки муносибати суҳанварро ба он мефаҳмонад» [2, с. 25].

Дар забоншиносии тоҷик дар пайи тадқиқоти олимони шуравӣ ва рус оид ба сохт ва семантикаи ибораҳо дар асарҳои олимони В. Расторгуева, М. Қосимова, Б. Ниёзмухаммадов, Д. Тоҷиев, С. Арзуманов, Н. Маъсумӣ, А. Мирзоев, С. Абдурахимов, М. Акрамов, Р. Ғаффоров, У. Аҳмадова, Ҳ. Мачидов, С. Қурбонов, Х. Камолов ва дигарон маълумотҳо оварда шудаанд. Бори аввал тавсифи грамматикӣ ибораҳои тоҷикиро В.С.Расторгуева дар китоби «Очеркҳои диалектологияи тоҷики» ба тадқиқ қашидааст ва якҷанд истилоҳоти онро дар асоси маънидоди илмӣ шарҳ додааст, ба монанди гурӯҳи сарфӣ ва таркиби шаклгирии изофии онҳо, ибораҳо, сохторҳои рамзӣ, ибораҳои, ки кӯмакрасон мебошанд. Дар ин таҳқиқот ин муҳаққиқ бо далелҳои илмӣ мазмунан асоснок хосиятҳои имлоии онҳоро низ овардааст. Муҳаққиқ Д. Тоҷиев дар илми забоншиносии муосири тоҷик аз шахсони нахустине аст, ки истилоҳи ибораҳои исмиро дар заминаи омӯзиш бо таъба хосиятҳои имлоии он дохил кардааст. Ин олими забоншинос оид ба алоқамандии ибора ба исм бо номи «Роҳҳои алоқамандии ибора ба исм дар забони адабии ҳозираи тоҷик» монографияи илмӣ навишта, хосиятҳои грамматикӣ ибораҳои исмиро таҳқиқ намудааст.

Дар солҳои минбаъда олими дигари забоншинос Ш. Ниёзӣ мақолаи илмӣ бо номи «Исм ва сифат дар забони тоҷикӣ» навиштааст, ки дар натиҷаи таҳқиқот оид ба тақсими ибораҳои исмӣ аз нигоҳи ҷанбаҳои гуногуни имлоӣ ҷамъбаст гардидааст. Дар ин ҷо асари калонҳаҷми илмӣ А. Халилов «Ибораҳои изофӣ дар забони ҳозираи тоҷикӣ»-ро низ қайд намудан зарур аст, ки ин монография илмӣ дар ҳалли масъалаҳои истифодаи ибораҳои изофӣ дар забони адабии ҳозираи тоҷик нақши арзанда дорад. Муаллиф дар он бо тақсим намудани ибораҳои изофӣ ба ду қисм фикру андешаҳои худро иброз намудааст. Яке аз ин қисмҳо ибораҳои озоди изофӣ ва дигаре ибораҳои устувори изофӣ мебошанд. Инчунин, унсурҳои пайдоиши ибораҳо ва тақмили онҳо, маънидод намудани як қатор омилҳои пайдоиши баҳсҳо дар бораи ин мавзӯ дар ин асар оварда шудаанд.

Бо мақолаи «Ибораҳои махсуси изофат» муҳаққиқ М. Қосимова таъкид намудааст, ки ибораҳои изофӣ намудҳои гуногун доранд ва ин гуногунрангӣ аз нигоҳи имлоӣ, сохторӣ, маъноӣ ва ғайра буда метавонад. Ғайр аз ин, мақолаи дигари ҳамин муҳаққиқ, яъне М. Қосимоваро оид ба мавзӯи мавриди омӯзиш бо номи «Назаре ба ибораҳои изофии исмӣ» ёдрас намудан лозим аст, ки дар он таҳлил ва шарҳи мушаххаси сохтори ибораҳои изофии номенативӣ таҳқиқ гардидааст. Аз ҷумла, муҳаққиқ дар он зикр намудааст: «хусусиятҳои таркибӣ ва маъноии ибораҳои мазкурро таҳлил ва шарҳ дода, хусусиятҳои асосии функционалии грамматикӣ изофатро дар ин гурӯҳи ибораҳо муайян менамояд» [5, с. 28].

Олими забоншиносии тоҷик Б. Камолиддинов низ дар таҳқиқоти худ оид ба хосиятҳои грамматикӣ ибораҳо тавачҷуҳи махсус зоҳир намудааст. Дар ин раванд хосиятҳои истифодаи ибораҳои исмӣ дар ҷумлабандӣ ва таркибҳои предикативии он намунаи шуда метавонанд. Бо навиштани монографияи «Забон ва услуби эҷодиёти Ҳаким Карим» дар бораи тарзи баёни ҳодисаву воқеаҳо Б. Камолиддинов як боби ҷудоғона оид ба ин мавзӯ овардааст, ки «Хусусиятҳои синтаксисии забони дostonҳои Ҳаким Карим» [3] ном гирифтааст.

Дар таҳқиқоти мукаммали забоншиносӣ бо номи «Синтаксис ва пунктуатсия» олимони забоншиносии тоҷик Ш. Кабилов ва Д. Хочаев дар бораи ибораҳои воситаи алоқашон бо бандиҳои изофӣ иттилооти мушаххас овардаанд. Дар ин тадқиқот роҷеъ ба хусусиятҳои сарфии ибораҳои номенативӣ дар робита бо аломатҳо ва сохти онҳо суҳан меравад, ки вобаста ба он ибораҳои изофиро ба се гурӯҳ ҷудо кардаанд: яқум атрибутивӣ, дуом тавзеҳӣ ва сеюм феълӣ [13].

Мутобиқи хосиятҳои сарфию наҳвӣ дар заминаи сохтор ва калимасозӣ ибораҳо ро ба гурӯҳҳо тақсим мекунад: «Аз рӯйи хусусиятҳои морфологӣ олимони дар асоси хусусиятҳои

таркибии ибораҳо гурӯҳҳои морфологии зеринро низ тасниф мекунад: ибораҳои исмӣ, ибораҳои сифатӣ, ибораҳои шуморагӣ, ибораҳои ҷонишинӣ, ибораҳои феълӣ, ибораҳои ёридиҳанда» [13, с. 9].

Ҷиҳати омода намудани мутахассисони самти филология олими забоншинос Р. Гаффоров барои муассисаҳои таҳсилоти олиии касбӣ китоби дарсӣ омода намудааст ва дар он таркиби сохти калимаҳо ва ҷиҳатҳои маъноии онҳо дар ибораҳои изофӣ муфассал шарҳ дода шудааст. Солҳои охир, махсусан дар давраи истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷониби олимони забоншиносии тоҷик тадқиқоти бештаре оид ба сохтори калимаҳою ибораҳо анҷом дода шудаанд. Дар ин қатор А. Мирзоев рисолаи номзадӣ дар мавзӯи «Ибораҳои феълии замон дар забони адабии ҳозираи тоҷик» навиштааст, ки дар он оид ба сохтори ибора, муносибати маъноии калимаҳо дар он, тарзу воситаи алоқамандии калимаҳо тадқиқ гаштааст. А. Мирзоев кӯшиш намудааст исбот намояд, ки дар такомули ибораҳои феълӣ нақши асосиро пешояндҳо иҷро мекунад ва пешвандҳо низ дар сохтори он фаровон истифода бурда мешаванд.

Дар монографияи С. Абдурахимов, ки «Ибораҳои исмӣ дар забони адабии ҳозираи тоҷик» ном гирифтааст, ҷанбаҳои мухталифи тобишҳои маъноӣ ва сохтории ибораҳои исмӣ тадқиқ гардидааст.

Диссертатсияи А. Солиев ба масъалаҳои актуалии ибораҳои пешвандӣ дар насри С. Айнӣ бахшида шудааст. Ин муҳаққиқ таснифи муфассали ибораҳоро мувофиқи ҷузъҳои морфологӣ, инчунин тасниф кардани онҳо ба ибораҳои исм, сифат, шумора, ҷонишин ва ибораҳои пешвандиро анҷом додааст. Дар самти тадқиқот оид ба таркибҳои калимаҳои забони тоҷикӣ диссертатсияи доктории А. Мирзоев «Навъҳои ибора дар забони тоҷикӣ»-ро номбар намудан ба маврид аст, чунки яке аз тадқиқотҳои муқаммали самти тадқиқи ибораҳо мебошад.

Мавзӯи тадқиқоти забоншинос Қодирова С. омӯзиши ибораҳои изофӣ дар афсонаҳои тоҷикӣ ва муайян кардани хусусиятҳои таркибӣ ва маъноии онҳо мебошад. Муҳаққиқ омӯзиши ҳамаҷониба ва муназзами ибораҳои номинативии изофиро дар матни афсонаҳои тоҷикӣ анҷом додааст. «Барои ноил шудан ба ин ҳадаф вазифаҳои зеринро иҷро намудааст:

- дар афсонаҳои тоҷикӣ муайян намудани хусусиятҳои таркибӣ ва маъноии ибораҳои изофии номӣ;
- тавсиф намудани навъҳои асосии муносибатҳои таркибӣ ва семантикии байни ҷузъҳои ибораҳо;
- муайян намудани навъҳои морфологӣ - синтаксиси алоқии байни ҷузъҳои ибораҳои изофӣ номинативӣ;
- мувофиқи хусусиятҳои сохту маъноӣ таснифи ибораҳои изофии исм дар афсонаҳои тоҷик» [4, с. 34].

Қайд намудан ба маврид аст, ки таҳқиқоти забоншинос Қодирова С. таҷрибаи аввалини таҳқиқи махсуси забоншиносии ибораҳои изофии исмро дар матни афсонаҳои тоҷикӣ ифода мекунад ва дар он бори аввал моделҳои асосии ибораҳои номинативии изофии исмҳои аз матни афсонаҳои тоҷикӣ гирифташуда муайян гардида, сохтор ва маъноӣ таснифи ибораҳо, инчунин муносибатҳои луғавию грамматикӣ байни ҷузъҳои таркибии онҳо ошкор намуда шудааст. Муҳаққиқ Расулов С. Б ибораҳои намунаи «исм + исм»-ро ба ибораҳои субстантивӣ монанд медонад: «Бояд қайд кард, ки ин намунаи ибораҳо бо ибораҳои намунаи «исм + исм» як андоза монандӣ дорад, ки муносибатҳои предметро ба номаш мефаҳмонад ва дар он номи предмет бо тобиши мансубият истифода мешавад, масалан, ибори «дурри Адан» ба мансубияти предмет, аниқтараш мансубияти дурр ба ҷойи дарёфти он – Адан ишора мекунад. Фарқи асосии намунаҳои «исм + исм» ва «исм + сифат» дар он аст, ки дар намунаи якум калимаҳои «Адан», «Яман», «Хутан», «Чин» дар шакли исм ба кор бурда мешаванд ва ба макон ҳамчун топоним (номи ҷуғрофӣ) ишора мекунад» [7, с. 12].

Асоси назариявӣ ва методологии таҳқиқи ибораҳои исмиро осори олимони маъруф ба мисли М. Ломоносов, А. Востоков, А. Добиаш, В. Виноградов, В. Расторгуева, Б. Ниёзмухаммадов, Д. Тоҷиев, Ш. Ниёзӣ, М. Қосимова, Б. Камолетдинов, Д. Хоҷаев, Ш.

Кабиров, Р. Ғафоров, А. Мирзоев, Х. Мачидов, С. Абдурахимов, С. Хушенова, С. Қурбонов, Х. Камолов ва дигарон ташкил медиҳад.

Гуфтан мумкин аст, ки тадқиқотҳои номбурда ба таври таҳлили тавсифӣ сураат гирифтаанд ва асосан фарогири муайян намудани сохтору таркиби ибора, ошкор намудани ҷанбаҳои луғавӣ, имлоии он мебошанд.

Ибораҳои номӣ, ки қисми вобастаи онҳо масдар аст, чи дар забони адабии тоҷик ва ҳам дар забони афсонаҳои халқии тоҷикӣ нисбат ба ибораҳои дигар хелҳо хеле кам вомехӯранд. Ин аз он сабаб аст, ки на ҳама исмҳо дар ғразаҳо тобеи масдарро тобеи карда метавонанд, исмҳои дорои маъноӣ замон ва исмҳои абстрактӣ, ки ҳадаф, хоҳиш, орзу, ният ва ғайраро ифода мекунанд, метавонанд дар ибора ҳамчун калимаи асосӣ хизмат кунанд: вақти рафтани (вақти рафтани), бади хӯрдани (пас аз хӯрдани хӯрок). Дар бисёр мавридҳо вожаҳои «ҳавас» (орзу), «қасд» (ният), «шавқ» (ҳавас), «сабаб» (сабаб), «хоҳиш» (хоҳиш) мебошанд. Маводи таҳлилшуда ба чунин бовар кардан асос медиҳад, ки системаи умумии забон, хусусиятҳои хонаҳои ибораҳои исмии изофӣ мавҷуд аст, ки дар байни онҳо риояи қатъии соддагии синтаксисӣ ва осонии маводи баён ба назар намоён аст. Ҳамин тавр, ибораҳои изофии номинативӣ дар грамматикаи забони тоҷикӣ ҳангоми ифодаи муносибатҳои синтаксисӣ бо тобишҳои гуногун бой мешаванд.

Истифодаи ибораҳои номинативии изофӣ дар асоси маводи осори адибон аз як тараф, нишондиҳандаи рушди тақомули инкишофи забони тоҷик мебошад ва аз ҷониби дигар ифодагари тақомули забони асарҳои бадеӣ буда метавонад, чунки осори адибон ҳамчун ченаки маъмулии забон аз ҷониби ҷомеа пазируфта шудаанд.

Ибора ҳамчун воҳиди асосии синтаксис дар баён ва сабти андешаи шахс нақши асосиро мебозад. Дар забони адабиёти бадеӣ ҳамчун яке аз намудҳои зухуроти забони миллии сохтҳои синтаксисашон гуногун ва характери гуногун мавҷуданд. Сохторҳои синтаксисӣ вобаста ба таркиб, муносибати ҷузъҳо ва қорбурди онҳо дар нутқ хусусиятҳои гуногун доранд. «Дар таркиби ибора пеш аз ҳама навҳои алоқаи байни калимаҳо ҷойи асосиро ишғол мекунанд. Муҳаққиқони тоҷик ҳангоми омӯзиш ва таҳлили худ навҳои зерини робитаи байни калимаҳоро дар ибора муайян кардаанд: 1. Алоқаи изофӣ; 2. Алоқаи вобастагӣ; 3. Алоқаи ҳамроҳӣ; 4. Алоқаи изофию пешояндӣ; 5. Алоқаи пешояндӣ ва пасояндӣ» [10, с. 150].

Дар китоби дарсии асри XVI «Чаҳор гулзор», ки муаллифи он Хоҷа Ҳасани Нисорӣ аст, масъалаи пайванди изофӣ ба таври муфассал инъикос ёфтааст. «Ба ин тартиб, дар аввалин луғатномаҳои форсии тоҷикӣ дар бораи «изофат» ва «сохти изофат» маълумоти зиёде ба даст овардан мумкин аст. Масалан, дар «Риёс-ул-луғот» дар мақолаи луғавии «Изофат» оид ба таркибҳои изофӣ маълумоти басо муфассал оварда шудааст, ки онро метавон иншои грамматикӣ номид» [11, с. 124].

Дар ин асар муаллиф вазифаи изофатро басо равшан муайян кардааст: «изофат аз рӯи таърифи синтаксис пайвандест, ки дар байни ду исм вучуд дорад, ки аввалаш музоф (асос), дуум музофунилайх (вобаста) эътироф шудааст» [11, с. 124].

Дар ин ҷо асарҳои олимони забоншиносии дигар халқу миллатҳоро низ номбар кардан мумкин аст, ки дар таҳқиқи ибораҳои исмии изофӣ саҳми арзанда доранд, ба монанди диссертатсияи номзади илмҳои филология Бабаева Г. «Простые и сложные субстантивные словосочетания в азербайджанском и русском языках» (с. 2016), доктори илмҳои филологӣ Курбанов Б. «Морфология частей речи в лезгинском языке» (с. 1999), диссертатсияи номзади Атаева Х. «Субстантивация в английском и таджикском языках: сопоставительный анализ» (с. 2020), Банкова И. «Субстантивные определительные словосочетания в современном гагаузском языке» (с. 2002), Штанчаев, Ш. «Определение и способы его выражения в лакском языке» (с. 2001) ва диг.

Ба ҳамин тариқ гуфтан мумкин аст, ки тадқиқ ва таҳлили вижаҳои наҳвии ибораҳои исмии изофӣ масъалаи муҳим ва актуалии забоншиносии муосир буда метавонад. Маҳз аз ҳамин сабаб таҳлил ва таҳқиқи ибора ҳамчун воҳиди муҳими забон ва масолеҳи сохтмони ҷумла аҳамияти хоса дошта метавонад.

Адабиёт

1. Абдурахимов, С. Ибораҳои изофии исмӣ // Масъалаҳои забониносии тоҷик / С. Абдурахимов. – Душанбе, 1967. - С. 128-146.
2. Виноградов, В. В. Некоторые задачи изучения синтаксиса простого предложения / В. В. Виноградов // Вопросы языкознания. – М., 1954. - №1. - С. 3-29.
3. Камолитдинов, Б. Забон ва услуби Ҳаким Карим / Б. Камолитдинов. – Душанбе, 1967. – 143 с.
4. Кодирова, С. А. Синтаксические особенности языка таджикских народных сказок (номинативные изафетные словосочетания) / С. А. Кодирова: дисс. ... канд. филол. наук, 2019. – 178 с.
5. Қосимова, М. Н. Назаре ба ибораҳои изофии исмӣ // М. Н. Қосимова. - Мактаби советӣ, 1965. – № 5. – С. 27-31.
6. Маъсуми Н.А. Язык повести С.Айни "Смерть ростовщика" (К вопросу о развитии языка современной таджикской художественной прозы) / АКД. - Сталинабад, - 1954.–123 с.
7. Расулов С. М. Ибораҳои субстантивӣ бо сифатҳои нисбӣ // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ, Наирияи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садритдин Айни. - Душанбе, 2021. - № 6 (95). - С. 11-14.
8. Султонов, М. Б. Становление и развитие персидско-таджикской научной терминологии: на материале научного наследия IX-XI вв. / дисс. докт. филол. наук / М. Б. Султонов. - Душанбе, 2008. – 401 с.
9. Султонов, М. С. Забон - омили ташаккул ва муттаҳидии миллат / М. С. Султонов // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ, Душанбе, 2015. – №6-1 (67). - С. 128-134.
10. Хоҷаев, Д. Ташаккул ва таҳаввули забониносии форсу тоҷик дар асрҳои миёна / Д. Хоҷаев. – Душанбе: Диловар, 1998. – 372 с.
11. Хоҷаев, Д. Хоҷа Ҳасани Нисорӣ ва афкори забониносии ӯ / Д. Хоҷаев. – Душанбе, 2004. – 480 с.
12. Хоҷаев, С. Забони адабии тоҷик дар ибтидои асри XX: дар асоси материали «Тухфаи аҳли Бухоро»-и Мирзо Сирочи Ҳаким / С. Хоҷаев. – Душанбе, 1987.–168 с.
13. Хоҷаев, Д. Синтаксис ва пунктуация / Д. Хоҷаев, Ш. Кабиров. – Душанбе, - 1991. – 289 с.
14. Хушенова, С. Изафетные фразеологические единицы таджикского языка. / С. Хушенова. – Душанбе: Дониш, 1971. – 190 с.

АҚИДАҲОИ НАЗАРИЯВИИ ОЛИМОН ОИД БА ИБОРАҲОИ ИСМИИ ИЗОФӢ

Дар мақола андешаҳои назариявии олимони оид ба ибораҳои исмии изофӣ мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллифон қӯшиш кардаанд, ки чараҳои омӯзиши ибораҳои исмии изофиро махсус муайян карда, ҳамбастагии онҳоро бо ҳиссаҳои нутқ нишон диҳанд. Дар мақола гуфта мешавад, ки дар таҳқиқоти илмӣ ва адабиёти таълимӣ ба сохтор ва таркиби морфологии калимаҳо бештар тавачҷӯх зоҳир карда мешавад. Раванди таҳқиқот ва маълумоти назариявиро оид ба сохтани ибораҳои исмии изофӣ, шаклҳои асосии калимасозии исмҳои мураккаб ва муносибати байни ҷузъҳои таркибии онҳоро дар ин мақола дидан мумкин аст. Омӯзиши назариявии забониносии осори адабии муосир низ метавонад омили рушду такомул, шукуфой ва устувории забон гардад.

Калидвожаҳо: забон, иборати исмӣ, муҳаккиқ, ҳиссаи нутқ, исм, таркиб, морфология, роман, калима, хусусият.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ВЗГЛЯДЫ УЧЕНЫХ ОБ ИЗОФЕТНЫХ СЛОВСОЧЕТАНИЯХ

В статье анализируются и обсуждаются теоретические мнения ученых о дополнительных именных группах. Авторы постарались конкретно определить процесс исследования дополнительных именных словосочетаний, показав их интеграцию с частями речи. В статье говорится, что в научных исследованиях и учебной литературе больше внимания уделяется строению и морфологическому составу слов. Ход исследования и теоретическую информацию о построении дополнительных именных словосочетаний, основных закономерностях словообразования сложных существительных и отношениях между их компонентами можно найти в этом материале. Теоретическое лингвистическое исследование произведений современных писателей также может стать фактором развития и совершенствования, процветания и стабильности языка.

Ключевые слова: язык, именная словосочетание, исследователь, часть речи, существительное, структура, морфология, роман, слово, свойство.

THEORETICAL VIEWS OF SCIENTISTS ABOUT ADDITIONAL NOUN PHRASES

The article analyzes and discusses the theoretical opinions of scientists about additional noun phrases. The authors tried to specifically define the process of studying additional noun phrases, showing their integration with parts of speech. The article says that in scientific research and educational literature more attention is paid to the structure and morphological composition of words. The progress of the research and theoretical information about the construction of additional noun phrases, the basic patterns of word formation of complex nouns and the relationships between their components can be found in this material. Theoretical linguistic study of the works of modern writers can also become a factor in the development and improvement, prosperity and stability of the language.

Keywords: language, noun phrase, researcher, part of speech, noun, structure, morphology, novel, word, feature.

Дар бораи муаллифон

*Шахлои Абдуализодаи Тоҳириён
Номзади илмҳои филологӣ
Пажӯҳишигоҳи рушди маориф ба номи
А. Ҷомӣ
734013, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
кӯчаи А. Адҳамов 11/2
E-mail: shahlo_vak@mail.ru*

*Камолиён Ёсуман
Магистранти Институти забон ва
адабиёти ба номи А. Рӯдакии АМИТ
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 21*

Об авторях

*Шахлои Абдуализодаи Тоҳириён
Кандидат филологических наук
Институт развития образования
имени А.Джамии
734013, Республика Таджикистан,
г. Душанбе, улица А. Адхамов 11/2
E-mail: shahlo_vak@mail.ru*

*Камолиён Ёсуман
Магистрант Института языка и
литературы имени А. Рудаки НАНТ
734025, Республика Таджикистан,
г. Душанбе, пр. Рудаки, 21*

About the authors

*Shakhloi Abdualisodai Tokhiriyon
Candidate of Philological Sciences
Institute of Educational Development named
after A. Jomi of the AET
734013, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
A. Adhamov str. 11/2
E-mail: shahlo_vak@mail.ru*

*Kamoliyon Esuman
Master degree of the Institut of language and
literature by name A. Rudakii NAST
734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 21*

СУХАНЕ ЧАНД ОИД БА ИСТИЛОҲОТИ ҲУҚУҚИ ҚАДИМАИ МАНҒИ ДАР ЗАБОНИ ТОЧИКӢ

Бадалова С. Н.

*Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи
академик Бобоҷон Ғафуров*

Забон чун василаи боэътимоди муоширати ҷомеаи инсонӣ дар тӯли мавҷудияти худ баробари ҷомеа рушд меёбад, тағйир мепазирад ва такмил меёбад. Он бинобар дар тамоми соҳаҳои фаъолияти инсон истифода гардидаанд, дар маркази таваҷҷуҳи соҳибзабонон ва қорбадастон қарор дорад, зеро воҳидҳои луғавӣ ва усулҳои пешбарӣ қардани онҳо қисми фаъоли низоми луғавӣ ҳар як забонро ташкил медиҳанд. Аз ин ҷост, ки забон бо ҷомеа ҳамеша муносибати мутақобила дорад. Муносибат бидуни муаммо намешавад.

Дар байни муаммоҳои сершумори «забон ва ҷомеа» муносибати забон ва ҳуқуқ аз он сабаб яке аз ҷойҳои асосиро ишғол мекунад, ки қонуну ҳуқуқ ба ҳар як шахрванди давлат бевосита алоқаманд буда, меъёрҳои ҳуқуқ маҳз тавассути забонсурат мегирад. Забон ва ҳуқуқ бо ҳамдигар робитаи зич доранд, зеро меъёрҳои ҳуқуқӣ танҳо тавассути шаклҳои забоншиносӣ вучуд дошта метавонанд, ки дар фаъолияти ҳуқуқии аъзоёни ҷомеа нақши бузург доранд [20, с. 37]. Дар ташаккули робитаи забон ва ҳуқуқ саҳми истилоҳот беандоза муҳим аст. Бар таъкиди ин андеша Ивакина Н.Н. менигорад, ки истилоҳ «калима ё ибораест, ки маънои ҳуқуқӣ дошта, мафҳуми ҳуқуқиро ифода карда, дар раванди шинохту азхудкунӣ руҳдоди воқеиятро аз нуқтаи назари қонун» ифода менамояд [8, с. 23]. Бо назардошти ин ҷанба, забони тоҷикӣ низ дорои системаи ғании истилоҳоти ҳуқуқӣ мебошад. Забони тоҷикӣ дар тӯли шаш ҳазор сол ташаккул ва рушд карда, ҳатто дар ногувортарин давраҳои мавҷудияти худ чун ганҷуру таҷассумгари арзишҳои илмию фарҳангӣ, маънавий ва моддӣ халқи тоҷик маҳсуб меёфт. Низоми истилоҳоти соҳаи ҳуқуқ дар забони тоҷикӣ таърихи бисёрҳазорсола дорад [20]. Таҳқиқу таҳлили маъхазҳои ҳаттии қадим собит намудаанд, ки дар забони тоҷикӣ аз замонҳои қадим ба ҷуз вожаҳои серистеъмол вожаву ибораи истилоҳот низ ба қор рафтаанд, ки ин аз ғаномандии таркиби луғавӣ забон шаҳодат медиҳад. Чунин истилоҳот ҳам дар шакли аслу ибтидоиашон ва ҳам дар калимасозӣ фаровон истифода шудаанд. Дурустии ин қазияро таҳлили матни Авесто тасдиқ менамояд, ки низоми ҳуқуқ ва истилоҳоти он дар гузаштаи дури халқи тоҷик ба дараҷаи баланд расидааст ва бисёр мафҳумҳои ҳуқуқӣ хеле равшан ва дуруст тасниф карда шудаанд. Аз ин лиҳоз, мо тасмим гирифтем, ки дар ин мақола бо истифода аз маъхазҳои ҳаттии дастрас оид ба баъзе истилоҳоти тоисломии забони тоҷикӣ мухтасар маълумот диҳем.

Ҳуқуқшиносӣ, ки илми дунявӣ буда, дорои вижагиҳои хос мебошад, раванди рушди ҷомеа ва давлат ба сохтору шакли таркиби луғавӣ он камтар, вале дар маънӣ бештар таъсир расонидааст. Дар илми ҳуқуқ аз замонҳои қадим истилоҳотидорои маъноҳои гуногуни лексикӣ, фонетикӣ, морфологӣ ва синтаксисӣ ба таври васеъ истифода шудаанд. Як гурӯҳ истилоҳот аз замони Сосониён ба қор даромада, ҳам дар забонҳои эронии бостон, масалан, форсии бостон ва ҳам дар забонҳои эронии марказӣ, ба хусус порсии миёна қорбурд шудааст, ки дар заминаи онҳо вожаҳои нави сода, сохта, мураккаб ва таркибӣ паدید омадаанд. Муҳаққиқони пешин бар он буданд, ки осори ҳаттии форсии миёна метавонад дар ин самт маълумоти кофӣ дода бошад, ки онро пажӯҳишҳои минбаъдаи олимони собит кардааст [6; 9; 10; 18; 20; 23]. Қадимтарин намунаҳои истилоҳоти ҳуқуқии форсии миёна то замони Сосониён дар тангаҳои асри 2 пеш аз милод сабт шудаанд. Омӯзиши номаҳо ва ҳуҷҷатҳои қадимаи давлатӣ, ки дар дастхатҳо ва папирусоҳа маҳфузанд, оид ба масъалаҳои низомӣ, ҳуқуқӣ ва аснодӣ маълумоти пурарзиш медиҳад. Аммо бояд таъкид кард, ки хангоми таҳлили ин гуна сарчашмаҳо як қатор мушкилиҳо пеш меоянд, аз ҷумла, дар замоне ки дар осори дигари ин давра ба низом даровардан ва сохторбандии истилоҳот мушоҳида мегардад,

дар баъзе матнҳои паҳлавӣ истилоҳҳои содда ва мураккаб алоҳида истифода шудаанд. Маълум аст, ки баъди ҳукмронии ҳар як ҳоким ҳуҷҷату солномаҳои гуногун боқӣ мемонад, ки ҳар кадоме вижагиҳои худро дорост. Ба унвони мисол метавон “Ёдгориҳои Бесутун” [11], маҷмуаи парвандаҳои ҳуқуқи “Модигони ҳазор додистон” [9] ё яке аз қадимтарин солномаҳо – осори Подшоҳи Сосониён Яздигурди 3 (623-651 милодӣ) «Хвадойномаг»-ро ном гирифт [19; 10]. Дар осори ин давра истилоҳоти ҳуқуқӣ давраи ташаккул, устуворшавӣ ва инкишофи маъноро аз сар мегузаронад. Бо мурури замон калимаҳои умумиистеъмоли, ки исм, сифат, зарф ва шумораро ифода мекунанд, маъноҳои нав гирифта, хусусияти истилоҳӣ пайдо кардаанд, масалан: **newag, nekog, nek -нек, nekka mag – некхох, nikkunisn – неккирдор, wadkunisn – бадкирдор; zišt – зишт, anag - бад, зиёновар**. Мафҳумҳои бад, бадӣ, шарр калимаи решагии *ahra* ифода мегардид. Дар **Авесто** гунаи *ahra, angra*, дар форсии бостон – *ahrika*-ро дошта, дар ташаккули калимаҳои мураккаби **aliramanyu, ahromanyu, aliriman**-ро соҳиб буд. Тавре маълум аст, вожаи **aliriman**-ро дар ривоятҳои қадим пешвои як қувваи шарир, ангезандаи тамоми гуноҳу ҷиноятҳо меҳисобиданд. Ин маъноро бо калимаи **aka** (масалан, **akatarā** - бадтар, **akatama**-бадтарин) низ ифода кардан мумкин буд. Мафҳумҳои мубориза, муҳориба, зарб, муқобилат бо истилоҳи *arah* ифода ёфтаанд.

Мувофиқи тафсири манбаи зикршуда **arah** ва **arahka**-ро ба маънои кор, рафтор, амал, ҳаракат низ истифода кардаанд. Агар вожаҳои мазкур чун ифодагари кирдор ё муносибатиҷиноӣфаҳмида шаванд, ин калимаҳо тобиши ҳуқуқӣ пайдо мекунанд. Чунин ифоданокӣ ба вежа дар **Авесто** хуб эҳсос мегардад, ки муборизаи неку бад ва тарғиби некиву хубӣ тору пуди ин асари мондагорро ташкил медиҳад. Агар дар маҷмуъ **arah** мафҳуми «амал»-ро ифода карда бошад, пас бо иловаи морфемаи **hu-(hu-arah)** ин вожа нақор, хушрафтор, амали некро ифода мекунад. Баръакс мафҳумҳои рашк, рашкин, рашкдорӣ, бадхоҳӣ (душманӣ) бо вожаҳои **arsimant** ва **ariška** (рашк, ҳасад) ифода ёфтаанд ва сифатҳои бадхоҳ (душман, ғайридӯст), бадандеш, бадкирдор бо калимаи **duškama** ифода мешуд, ки решаи он **duš** аст. Калимаи **dušman**, аз **duš** (душ-бад, ганда, нохуб, зишт, бадбахт, шарр) ва **mana (man; < manish-мард, инсон)** сохта шуда, ба маънои бадкор, бадрафтор (рафтори дағал, дурушт, зишт, нафратовар), ағёр (бегона) мустаъмал будааст [4, с. 415].

Дар **Авесто** дар гунаи **dauš- manah** вомахӯрад, ки маъноҳои рақиб, ҳариф, душман, бадкирдор, ҳаромро дорад. Калимаҳои **duškama, dušama** ва **dušnaman, dušmân** низ аз вожаи **duš//dauš** сохта шудаанд. Вожаи аввал ба маънои бадхоҳ, бадгумон, шубҳанок, бадният ва калимаи дуом таҳқир, бадгӯӣ, тӯҳматгар, дуруғӯӣ, дашном (дашном додан), ҳақорат кардан (сарзаниш)-ро мефаҳмонад. Бо вожаи **duš** инчунин калимаҳои **dušvâr, dušzah** ва бисёр дигарҳо низ сохта шудааст, ки миқдори онҳо ба 20 мерасад.

Дар **Авесто** калимаи **patyâra**-ро пайдо кардан мумкин аст, ки дар шакли **paitiyrā** истифода шудааст. Аз ин вожа воҳиди луғати **pateragê** (душманӣ) ба вучуд омадааст. Дар забони паҳлавӣ калимаҳои **raityagakua, raituagakua** маънои душманӣ, қувват, шиддат, ҳамла, ҳучум ба кор рафтаанд [10, с. 685]. Муфассирон маънои **patyâra**-ро чунин маънидод кардаанд: осеб, зарар, офат, мусибат, айб, зишт, нанг, душман, муҳолиф, баҳснок, муқобил), ғайрфикр, зид, мутаноқиз нокомил, ҳамлагар, ҳучумгар ва ғайра.

Ба чуз аз ин вожаҳо калимаи **patit** низ ба кор рафтааст, ки дар **Авесто** ба гунаи **paitita//pautita**, дар паҳлавӣ –**pateti**-ро дошт. Ин вожа гарчанде танҳо дар баъзе мавридҳо хусусияти сермаъноӣ зоҳир карда бошад ҳам, бештар ба маънои «душман» истифода шудааст. Дар китобу ёдгориҳои паҳлавӣ ин вожа бештар дар сохторҳои гуногун – содда, ҳосила, мураккаб ва таркибӣ барои тавсифи сифатҳои Аҳриман, ёру девонаш истифода мешавад. Вожаи подош дар паҳлавӣ дар варианти *patdahišn*, дар форсии миёна дар шаклҳои подоштан (**radāštan**), подошт (**radāšt**), подош (**radāš**) истифода шудааст [10, с. 688]. Ин вожа дар ибтидо бо мазмуни мусбат истифода шудааст, яъне подош барои ифодаи кори нек, амали нек, рафтори шоиста қорбаст мешуд ва бо вожаи подафраҳ (**pādāfrah** - чазо) хусусияти зидмаъноӣ дошт. Баъдтар ифодаи ҳар муқофот, ҳар гуна музд гардид ва ҳамин тавр, то андозае бо вожаи *pādāfrah* –чазо ҳаммаъно шуд. Калимаи подафраҳ дар ёдгориҳои паҳлавӣ дар шакли **potafros//pādāfrah** навишта шудааст. Он **pādāfrah, pādāfa, pādāfrah** сабт шуда,

ба маънои мучозоти аъмоли бад, кирдор, барои коре, ки анҷом дода шуда буд ва бо маънии подош барои аъмоли нек муҳолифат мекард. Ҳамин тарик, луғоти баррасишаванда дар гунаҳои мухталифи сохторӣ мафҳумҳои якхеларо ифода кардааст. Мафҳуми гуноҳ дар забони паҳлавӣ бо вожаи **wināh** ифода шудааст. Гуноҳҳо амалҳои номатлуб ва ношоистаи инсон буда, сегонаи «фикри бад, сухани бад, кори бад»-ро ташкил медиҳанд. Ин ҳуқуқвайронкуниҳо ҳам умумибашарӣ (беэҳтиромӣ ба падару модар, одамқушӣ, зино, дудӣ, шаҳодати бардурӯғ, дурӯғ, ҳасад, тамаъ, тухмат ва ғ.) ва сирф ориёӣ (вайрон кардани расму оин, таҳқири оташ, обу об, бераҳмӣ нисбат ба ҳайвонот, риоя накардани никоҳи хешутаборӣ ва ғайра) шуда метавонистанд. Ин ҳуқуқвайронкуниҳо ҳам умумибашарӣ (беэҳтиромӣ ба падару модар, куштор, зино, дудӣ, шаҳодати бардурӯғ, дурӯғ, ҳасад, тамаъ, тухмат ва ғ.) васир фориёӣ (вайрон кардани расму оин, таҳқири оташ, обухок, бераҳмӣ нисбат ба ҳайвонот, риоя накардани никоҳи хешу таборӣ ва ғайра).

Гуноҳу чазоҳое, ки гунаҳкорон барои онҳо гирифта шудаанд, дар «**Ардавиразномаг**» ба таври муфассал тасвир шудааст [4, бахшҳои 21-54]. Номгӯи гуноҳҳо дар «**Додистани меноги храд**» (Додистони минуи хирад) [8, с. 79-121] низ оварда шудааст, гуноҳҳои алоҳида дар «**Взаги евчанд-и Адурбади Мāраспандāн**» (Сухане чанд аз Адурбод писари Мараспанд) ном бурда шудаанд [6, с. 97-101]; «**Хандарз-и Ошнаги данаг**» (Андарзи Ошнаги доно) [15, с. 131-137].

Нисбат ба гунаҳкор тадбирҳои мушаххасу муассир андешида мешуд. Аз ҷумла гунаҳкор мебоист бояд дар назди дастурҳо ва зардуштиён тавба кунад ва агар минбаъд гуноҳе содир накунад, яъне ислоҳ шавад, гуноҳро аз сари гунаҳкор соқит (дур) мекарданд [8, с. 56]. Тавбаи гуноҳ бо мақсади муқобилат бо девону бадкирдорон ҷорӣ карда шуда буд [14, 7; 21,]. Дар асотири форсӣ тачқиқ Дев-руҳи баде буд, ки моҳияти он нишон додани муқобилат ба адлу дод ва ҳақиқат буд.

Дар матни паҳлавӣ **druz** ҳам ба маънои худи рӯҳи шарир - Аҳриман, [1, с. 96-97; 5, с. 265-311; 16, с. 76-77; 17, с. 69-74] ва ҳам дигар нерӯҳои шарру бад – девҳо [5, с. 70; 8, с. 79-121]-ро ифода мекардааст. Ҷинҳои асотири эронӣ тачқасуми гуноҳ, бадӣ ва бадбахтӣ, маҳз тамаъ, ниёз, хашм, ҳасад, нанг, нафс, интиқом, танбалӣ, бидъат, тӯҳмат, беинтиқом, норозигӣ, адоват, нопокӣ (начис), беимонӣ, масхара, ғурур, гуруснагӣ, беморӣ, шубҳа ва ғ. [3, с. 86-93; 19, с. 69-74; 8, с. 79-121; 14, с. 93-95] маҳсуб меёбанд.

Дар «**Додистани менуи хирад**» омадааст (20), ки девонро Аҳриман барои фиреби мардум офаридааст [5, с. 19; 8, с. 79-121; 3, с. 56] ва онҳо ба бадани одам часпида мегирад, вале худашон низ зиста метавонанд [5, с. 27; 8, с. 13], дар ин сурат кучо, ки онон бошанд, онҳо ҷаром мешавад. Барои мубориза бо девҳо Ҳурмузд хурӯс ва сагеро офаридааст, ки онҳо ба худои Срауша барои нобуд кардани қувваҳои аҳриманӣ кумак мекунанд [5, с. 8]. Дар симои хурӯс ва саг муборизони адлу дод, покиву осоиштагӣ муқобилаткунандагонӣ қувваҳои бадӣ, пояндагонӣ некиву садоқат тачқасум ёфтааст, зеро ҳислат ҳар ду ҳам ҷунин аст.

Ҷунаков О. М. Девро ба **druz**-и паҳлавӣ ва **Drug**-и авестой айният додааст, вале бояд гуфт, ки аз нигоҳи ҳислат, рафтагон ва амал он бештар ҷин-и арабиву дев ва азозли форсӣ тачқиқро мемунад. Азозил аслан калимаи арабӣ буда, номи Шайтон ва Иблисро ифода мекунад, ки бокалимаи демони русӣ ҳаммаъност. Мураттибони РТС демон-ро ҷун азозил ва ба маънои маҷозӣ васваса тарҷума кардаанд [12, с. 207]. Доир ба баромади калимаи дурӯғ, ки ифодагари бисёр мафҳумҳои ғайриросту нодурусти соҳаи ҳуқуқ ба мисли «дурӯғ, дуруғгӯ, дурӯғбоф, дурӯғбин, дурӯғидан мебошад, ақидаи В.С. Расторгуева ва Ҷ. Эдельманро ба асос гирифта, метавон таъкид кард, ки ташаккули шакливу луғавии он дар «форсии миёна. захм, **друз**, **druž** {dlwč} ба дев низ ҳамбастагӣ дорад [10, с. 467].

Дурӯғ дар **Авесто** ба гунаи **druj**, дар паҳлавӣ **druz**, дар форсии миёна **druf (druj)**, **druz (druz)** кор фармуда мешудааст. Минбаъд гунаҳои **draug**, **druj**, **drauj** маъноҳои дурӯғгӯӣ, дурӯғгӯӣ, фиреб додан, дурӯғ гуфтани интишор ёфтааст. Гунаи **drauja** мафҳумҳои бардурӯғ, сохтакорӣ, ғайриқонунӣ, хиёнаткор, хиёнатро ифода кардааст» [20, с. 63-64]. Таҳлили диахронии ин вожа ҷунин будааст: “**draug** - : **drug** - : **drauj** - : **druj** - дурӯғгуфтани фиребдодан; дурӯғ - азориёӣ. *драв-: дружх-: дражх-: дружх-, -инд. droggh-(prez. drūhyati) -

lie-” -зарардодан. дурӯғ, фиреб, drogha-, druh- дурӯғ; деви дурӯғ. ба маъноҳои дурӯғгӯй, фирефтан, дурӯғ гуфтан; дурӯғин, **drauga** дурӯғин, ғайриқонунӣ, аҳдшикан, хоин, хоинӣ паҳно гирифтааст» [20, с. 63-64].

Дар **Авесто** барангезандаи ҳама гуна бадӣ, гуноҳ ва беморӣ бо вожаи акаташа таъин шуда, бо арта ва ашо муқоиса карда шудааст. Дар «Вандидод» ифодаи акаташа деви бадқирдор ҳисобида мешавад. Дар «Бундаҳишн» аз **ӯдурдуч// дрдуч//дручзикр** ва тавсиф шудааст ва ҳарду (Акаташа ва Дурдук) ёварон ва шарикони Аҳриман ҳастанд. Акаташа дар бахшҳои алоҳидаи ин маъҳази муқаддас (байти аввал Ясно - 31, мисраи 4 Ясно - 33, мисраи 13 Ясно - 44) ба маънии «духтари дурӯғгӯй», «дурӯғ ва хиёнат» (11, ҷилди 1, с. 637- 38) омадааст. Вожаи ака ба маънои «бад; бад аз ориёӣ сарчашма мегирад. *ака-, ниг. хинд. **àka-** 'ғам, ранҷ, андух, дард', **àkam (adv.)** 'бад, бад'; таърихи пештарааш равшан нест [23, с. 44]. Этимологҳо инчунин бар ин назаранд, ки вожаҳои чун **acīah** - 'бадтарин, *ahra-, akatara- 'бадтар, хеле бад'; *aič-išta- aič-išta - 'бадтарин ҳамрешаанд [11, с. 150]. **Drōgvant, duruvand** ё худ **durvand** ба маънои нопок, шахси вайроншуда мустаъмал будааст.

Калимаи зандук, ки гунаи арабии он зиндиқ будааст, ба маънои вайроншуда, носолим, носозгор низ истифода шудааст. Ашмуғ Мафҳумҳои фиреб, беинсофӣ, ноҳақӣ, ғанимат, фасодкорро доро будааст [2, с. 63-64].

Унсурҳои луғавии баррасишуда собит менамоянд, ки ханӯз дар замонҳои қадим баробари вожаҳои мусбат барои қонунгардонидани талаботи эҳсосӣ ва тавсифи амалҳои инсон вожаҳои гуногуни сохту мухталифтаркиб сохта шудаанд ва калимаҳои манфӣ мустақилолӣ нестанд. Ин вожаҳо, ки тавассути ифлосшавӣ ва дигар масирҳои забонӣ ба вучуд омадаанд, барои ифодаи ҳам мафҳумҳои умумӣ ва ҳам истилоҳоти ҳуқуқӣ истифода мешуданд, ки аксари онҳо имрӯз ҳам бар рисолати хеш устуворанд. Барои аз байн рафтани калимаву мафҳумҳои баду манфӣ инсон ва соҳибзабон бояд тафаккур, пиндор ва кирдору рафтори худро ислоҳ намояд, ки ин яке аз вазифаҳои асосии тафаккури забон, ҳуқуқ ва истилоҳоти он мебошад.

Адабиёт

1. *Абар пандж хем-и асронан — «О пяти чертах характера жрецов» // Изведать дороги и пути праведных. Пехлевийские назидательные тексты. Введение, транскрипция текстов, перевод, комментарий, глоссарий и указатели О. М. Чунаковой. М.: «Восточная литература», 1991. - С. 96-97.*
2. *Айяадгар-и Бузургмихр — «Наставление (“памятка”) Бузургмихра» // Изведать дороги.- М.: Наука, 1991. - С. 86 – 93.*
3. *Арда Вираз намаг — «Книга о праведном Виразе».-// Пехлевийская Божественная комедия. Книга о праведном Виразе (Арда Вираз намаг) и другие тексты. Введение, транслитерация пехлевийских текстов, перевод и комментарий / О. М. Чунаковой. - М.: Восточная литература, 2001. - С. 96 – 130.*
4. *«Бундаҳишн». Сотворение основы. - // Зороастрийские тексты. Суждения Духа разума. Сотворение основы и другие тексты. Издание подготовлено О.М. Чунаковой. М.: Восточная литература, 1997. - С. 265 – 311.*
5. *«Вазаг-и евчанд-и Адурбад-и Мараспандан». Несколько слов Адурбада, сына Мараспанда.-// Изведать дороги и пути праведных. Пехлевийские назидательные тексты. Введение, транскрипция текстов, перевод, комментарий, глоссарий и указатели О. М. Чунаковой. - М.: Восточная литература, 1991. - С. 97 - 101.*
6. *Дандамаев, М. А. Иран при первых Ахеменидах / М. А. Дандамаев. - М.: Изд-во восточной литературы, 1963. - 292 с.*
7. *Дадестани меног-и храд — «Суждения Духа разума» // Зороастрийские тексты. Суждения Духа разума. Сотворение основы и другие тексты. Издание подготовлено О.М. Чунаковой. - М.: Восточная литература, 1997. - С. 79 - 121*
8. *Ивакина, Н.Н. Профессиональная речь юриста: учеб. пособие / Н. Н. Ивакина. — М. : Норма, 2010. — 448 с.*
9. *Периханян, А.Г. Сасанидский судебник. Книга тысячи судебных решений. Монография / А. Г. Периханян. - Ереван: Изд-во АН Армянской ССР, 1973. - 576 с.*

10. Расторгуева, В. С., Эдельман Д. И. *Этимологический словарь иранских языков. Т. 2.* / В. С. Расторгуева, Д. И. Эдельман. – М.: Восточная литература, 2003. - 502 с. Т. 3.-493 с.
11. *Русско-таджикский словарь. Под ред. М. С. Осимй-* М.: Русский язык, 1985. - 1280 с.
12. Струве В. В. *Датировка Бехистунской надписи* / В. В. Струве // *Вестник древней истории*, 1952. — № 1. С. 26-48.
13. *Фарҳанги забони тоҷикӣ.* – М.: СЭ, Ҷ. 1. 1969. - 951 с.; Ҷ.2. - 949с. 15. *Фарҳанги тафсири забони тоҷикӣ. Ҷ. 1.-* Душанбе, 2008. – 950 с. Ҷ. 2, - 945. - С. 6 – 13.
14. *Хандарз-и дастваран о вехденан. «Наставление дастуров зороастрийцам».-// Изведать дороги и пути праведных. Пехлевийские назидательные тексты. Введение, транскрипция текстов, перевод, комментарий, глоссарий и указатели О. М. Чунаковой.* М.: «Восточная литература», 1991. - С. 93 - 95.
15. *Хандарз-и Ошнар-и данаг (Наставление мудреца Ошнара.-// Пехлевийская Божественная комедия. Книга о праведном Виразе (Арда Вираз намаг) и другие тексты. Введение, транслитерация пехлевийских текстов, перевод и комментарий О. М. Чунаковой.-* М.: Восточная литература, 2001. - С. 131 - 137.
16. *Хандарз-и Хусрав-и Кавадан (Наставление Хосрова, сына Кавада» // Изведать дороги и пути праведных. Пехлевийские назидательные тексты. Введение, транскрипция текстов, перевод, комментарий, глоссарий и указатели О. М. Чунаковой.* М.: «Восточная литература», 1991. - С. 76 - 77.
17. *Чидаг-хандарз-и порйоткешан. Избранные наставления первых учителей.-// Изведать дороги и пути праведных. Пехлевийские назидательные тексты. Введение, транскрипция текстов, перевод, комментарий, глоссарий и указатели О. М. Чунаковой.* М.: «Восточная литература», 1991. - С. 69 - 74.
18. *Чим - и дрон. «Значение дрона» // Зороастрийские тексты. Суждения Духа разума. Сотворение основы и другие тексты. Издание подготовлено О.М.Чунаковой.* М.: «Восточная литература», 1997. - С. 318-320.
19. *Чунакова, О. М. Пехлевийский словарь зороастрийских терминов, мифических персонажей и мифологических символов Ин-т востоковедения, С.-Петербург, фил. / О. М. Чунакова. - М. : Вост. лит., 2004. – 286 с.*
20. *Шокиров, Т. С. Юрислингвистическое изучение формирование и развитие юридических терминов в таджикском языке / Т. С. Шокиров. Душанбе: Ирфон, 2012. - 235 с.*
21. *Шайаст-на-шайаст. «Дозволенное - недозволенное». // Зороастрийские тексты. Суждения Духа разума. Сотворение основы и другие тексты. Издание подготовлено О.М.Чунаковой.* М.: «Восточная литература» 1997. - С. 312 - 318.
22. *Якобсон, В. А. и Янковская Н. Б. ХХІХ «Закавказье и сопредельные страны в период эллинизма» // История Востока. Т. 1: Восток вдревности. — М.: Издательская фирма Восточная литература РАН, 1999. – 824 с.*
23. *Bartholomae Chr. Altiranisches Werterbuch. Strassburg, 1904 (repr.: Berlin-New York, 1979).* - С. 44 - 45.

СУХАНЕ ЧАНД ОИД БА ИСТИЛОҲОТИ ХУҚУҚИ ҚАДИМАИ МАНҒИ ДАР ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

Дар забони тоҷикӣ низ мисли забонҳои дигар аз қадимулайём калимаву истилоҳоти соҳаи ҳуқуқ вежагиҳои луғавию маъноӣ ва иҷтимоию сиёсиро доро буда, муҳимияти ҳосаро касб кардаанд. Зеро барои ифодаи амалу ҳаракат ва мафҳумҳои муқобил ба мисли хуб ва бад дар забон зидмаъноҳои зиёде ба қор мераванд, ки бархе таърихи қуҳан доранд. Масалан, вожаҳои тоҷикии рӯз ва шаб, дӯст ва душман, ки калимаҳои решагӣ буда, чун ҷузъи муҳими луғавӣ барои ифодаи номи амали хубу нохуби инсон асоси калимаҳои сохта, мураккаб ва таркибиро ташкил дода метавонанд. Дар мақолаи мазкур танҳо чанд истилоҳоти ифодагари номи амалу ҳолат ва гуфтору рафтори манфии инсонии ҷанбаи ҳуқуқидошта (Dauš, ratuāga, ratit, pādafrāh, wināh ва ғ.) баррасӣ мешаванд, ки аҳамияти таърихӣ доранд. Диққати асосӣ ба ҷанбаи этниқию луғавӣ ва калимасозии истилоҳот дар масири таърих дода мешавад.

Калидвожаҳо: забон, вожа, истилоҳ, категория, маъно, истилоҳшавӣ, маънавиёт, адаб, калимасозӣ, калимаофарӣ.

НЕСКОЛЬКО СЛОВ О ДРЕВНИХ ОТРИЦАТЕЛЬНЫХ ЮРИДИЧЕСКИХ ТЕРМИНАХ В ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ

В таджикском языке, так же как и в других языках, испокон веков правовые термины имеют особые лексико-семантические и социально-политические значения. Для выражения противоположностей, таких как добро и зло, в языке используется множество антонимов, некоторые из которых имеют глубокие исторические корни. Например, таджикское слово хуб (хорошо) и бад (плохо), дӯст (друг) и душман (враг) являются основой для выражения понятий хорошего и плохого поведения человека и составляют важную часть лексического состава языка. В данной статье рассматриваются только некоторые древние правовые термины (Dauš, patyàra, patit, pädafräh, winäh и др.) с отрицательным значением и их лексико-контаминационные особенности. Особое внимание уделяется этно-лексическим и словообразовательным аспектам таджикских терминов в историческом ракурсе.

Ключевые слова: язык, слова, лексика, термин, категория, значение, терминологизация, мораль, поведение, словообразование, контаминация.

A FEW WORDS ABOUT ANCIENT NEGATIVE LEGAL TERMS IN THE TAJIK LANGUAGE

In the Tajik language, as in other languages, from time immemorial, legal terms have special lexical-semantic and social-political meanings. To denote the struggle between good and evil, quite a few antonymous words are used, some of which have distant historical roots. For example, the Tajik-Persian words khub (good) and bad (bad), dÿst (friend) and dushman (enemy) form the basis for the expression of good and bad human behavior and form the basis of the lexical composition of the language. This article examines only some ancient legal vocabulary (Dauš, patyàra, patit, pädafräh, winäh, etc.) with a negative concept and their lexical-contamination features. Particular attention is paid to the ethnolexical and word-formation specifics of the legal terms of the Tajik language from a historical perspective.

Keywords: language, words, vocabulary, term, category, meaning, terminology, morality, behavior, word formation, contamination.

Дар бораи муаллиф

*Бадалова Саиднисо Наимовна
Муаллимаи кафедраи инкишофи нутқи
шифоҳӣ ва хаттии забони русӣ
Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи
академик Бобоҷон Ғафуров
735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хуҷанд,
гузаргоҳи Мавлонбеков, 1
E-mail: saida.badalova.n@mail.ru*

Об авторе

*Бадалова Саиднисо Наимовна
Преподаватель кафедры развития устной
и письменной речи русского языка
Худжандский государственный
университет имени академика Бободжон
Гафурова,
735700, Республики Таджикистан,
г. Худжанд, проезд Мавлонбеков, 1
E-mail: saida.badalova.n@mail.ru*

About the authors

*Badalova Saidniso Naimovna
Lecturer at the department of development of
oral and written speech of the Russian
language
Khujand State University named after
academician Bobojon Ghafurov
735700, Republic of Tajikistan, Khujand,
1 Mavlonbekov
E-mail: saida.badalova.n@mail.ru*

БАЪЗЕ ХУСУСИЯТҲОИ ЛЕКСИКӢ-ГРАММАТИКИИ ИСТИЛОҲОТИ СОҲАВӢ АЗ РӢӢИ БАРОМАД ДАР «САФАРНОМА»-И НОСИРИ ХУСРАВ

Фатхуллоев Қ. С.

*Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ
Тоҷикистон ба номи С. Улуғзода*

Муайян намудани чанбаҳои маъноии калимаҳо махсусан, истилоҳоти соҳавӣ аз баромади онҳо низ вобастагӣ дорад. Дар «Сафарнома», дар баробари калимаҳои иқтибосии арабӣ калимаҳое, ки асли баромадашон аз дигар забонҳо мебошад, хеле зиёд вомехӯранд. Як гурӯҳи калимаҳо бевосита аз гурӯҳи дигари калимаҳо бо роҳи воридшавӣ ба забони арабӣ ва аз он ба забони тоҷикӣ дар ин асар ба тарзи кофӣ ба назар мерасад.

Дар «Сафарнома» ҳар як дарвозаи ин ҳарамсарой бо номи алоҳида ба тафсил оварда шудаанд. Дар ҷойи дигар муаллиф аз калимаи арабии «ҳарам» ва тоҷикии «бӯстон» вожаи наве сохтааст бо номи «**ҳарамбӯстон**». Калимаи «**ҳарамбӯстон**» ба маънии боғи мансуб ба ҳарам омадааст, ки баъдтар дар забони ҳозира аз он вожаи «бӯстонсарой» низ ба вучуд омад: *Ва андар шаҳр дар миёни сароҳо богчаҳо ва ашҷор бошад ва об аз чоҳ диҳанд ва дар ҳарамии султон ҳарамбӯстонҳост, ки аз он некӯтар набошад* [13, с. 50].

Калимаи «**тафарручгоҳ**» аслан аз вожаи арабии «тафарруч», ки маънои сайругашт, саёҳатро дорад, бо пасванди исми маконсози «-гоҳ» сохта шудааст. Дар «Сафарнома» «**тафарручгоҳ**» ба маънои истироҳатгоҳ, ҷойи дамгирӣ шарҳ ёфтааст: *...ва бар сари бомҳо ҳам дарахт нишонда бошанд ва тафарручгоҳҳо сохта...* [13, с. 50].

Вожаи «**манзара**» дар асар нисбатан камистеъмол аст ва ба маънои тамошогоҳ, дидгоҳ, баландие, ки аз он ҷо атроф намоён мешавад, меояд [25, с. 632]. Ин вожа инчунин ба маънои болохона ва гурфа низ омада метавонад: *Ва ин шаҳрро деворе ҳасин аст чунонки аз лаби дарё гирифтаанд ва гирди шаҳр гардонид ва аз он тараф, ки дарёст девор надорад ва биноҳои бисёр дар миёни об аст ва замини дарё санг аст ва манзараҳо сохтаанд...* [13, с. 22].

Вожаҳои ифодакунандаи ченаки қисмати тӯлу арзи иморатҳоро асосан калимаҳои аслан тоҷикии **газ**, **ман** ва арабии **шибр**, **арш** ташкил менамоянд. Вобаста ба ин муаллиф калимаҳои ададиро хеле васеъ истифода мекунад.

Нависанда ҳангоми истифодаи вожаи «газ» бо мақсади бисёр такрор нашудани калимаҳо аз муродифҳои арабии **улув** ва **иртифоъ** истифода бурдааст, ки калимаи «улув» дар фарҳанг ба маъниҳои баландӣ, бартарӣ ва «иртифоъ» ба маънии баланд шудан, боло шудан; баландӣ ва фароз омадаанд [25, с.387; 27, с.555]. Аммо ин ҷо ҳар ду вожа ба маънии баландӣ истифода шудааст: *... ва инро чунон сохтаанд, ки даҳ газ паҳно дорад ва иртифоъ ба нисбати дараҷот ҷое панҷ газ улув дорад...* [13, с.32]. *Чунонки ба воситаи ду тироз улуви хона ба се қисмат буд ҳар як қиёси даҳ газ ва бар чаҳор ҷониби ҷома меҳробҳои рангин бофтаанд...* [13, с.80].

Калимаи «**арш**» низ монанди вожаи дар боло зикршуда дар асар ба таври фаровон истеъмол гардидааст. «**Арш**» калимаи арабӣ буда, мафҳуми андозаи дарозиро ифода мекунад ва дар забони ҳозира истифода намешавад, ба ҷойи он воҳиди сантиметр ва метр корбаст мешаванд. Андозаи як арш тақрибан ба 75-80 см. баробар аст: *...ҳар тахтасангеро, ки дар он тоқ барниҳодааст, ҳар якеро ҳаит **арш** қиёс кардам, дар тӯлу дар арз чаҳор **арш**, ки ҳар як аз он тахминан ҳафт ҳазор ман бошад ва ин ҳама сангҳоро кандакорӣ ва наққошии хуб карда...* [13, с.19].

Калимаи «**шибр**» нисбатан камистеъмол буда, чун андозаи ченак дар иншооти сохтмонӣ корбаст шудааст. Маънои он ваҷаб аст ва андозаи паймоиши он баробар ба 22,5 см. мебошад [26, с.582]. Чунончи: *Арзи девор, яъне сахонаташ шаши **шибр** аст ва замини хонаро фарши аз рухом аст, ҳама сапед ва дар хона се хилвати кӯчак аст, бар мисоли дӯконҳо яке муқобили дар ва ду бар ҷониби шимол...* [13, с.79].

Нависанда вобаста ба тасвири қисмати дохилӣ ва берунии иморатҳо, инчунин ба ороиши атрофи биноҳо тавачҷуҳ зоҳир менамояд. Зимни тасвир аз калимаҳои сифатии сурх, сафед, сиёҳ, сабз, ақиқи сурх, кабудранг истифода карда, зебогӣ, рангорангии ашёҳои тасвиршударо ба таври махсус нишон медиҳад.

Дар асар ба ғайр аз вожаҳои тоҷикии зикрѐфта, калимаҳои иқтибосии арабии ифодакунандаи ранги ақсоми сохтмони иморатҳо ба монанди *муламмаъ*, *мулавван*, ки муродифҳои тоҷикӣ-форсӣ дорад, истеъмом ѐфтаанд. Калимаи «*муламмаъ*» ба маънои рангоранг, нақшу нигор кардашуда буда, «*мулавван*» низ ба маънои ранга ба ранга, гуногунранг дар «Сафарнома» ба таври васеъ чун вожаҳои ифодакунандаи мафҳумҳои истилоҳоти меъморӣ ба кор бурда шудаанд. Баъзан дар алоҳидагӣ ва баъзан бо вожаҳои тоҷикии ифодакунандаи ранг якҷоя мавриди истифода қарор гирифтанд: *Аз санг алвоҳ месозанд ва анвоъ ва алвони рухомҳо он ҷо дидам аз муламмаъ ва сабз ва сурх ва сиёҳ ва сафед ва ҳама лавн ва он ҷо навъе анҷир аст, ки бех аз он ҳеч ҷо набошад* [13, с.25].

Дар «Сафарнома» калимаҳои арабии *муламмаъ*, *мулавван*, *мунаққаш* вазифаи муҳимми услубиро иҷро мекунанд. Ба воситаи онҳо муаллиф шукӯҳу шаҳомати иморатҳои тасвиркардари бо тамоми зебой ва ҳашамати рангорангӣ пеши назар меорад: *...даргоҳ ва рӯйи ҷаноҳ ва айвони даргоҳ мунаққаш карда, ҳама ба миноҳои мулавван, ки дар гач дарнишондаанд, бар нақше ки хостаанд, ...ҷунонки чаши аз дидани он хира монад...* [13, с.28].

Ба гурӯҳи калимаҳои ифодагари шакли қисматҳои меъморӣ иншоот асосан калимаҳои иқтибосии арабӣ ба монанди *мудаввар*, *муқаввас*, *мураббаъ*, *мушаббак*, *мусаддас*, *мусамман* ва вожаҳои тоҷикӣ – *нимгирд*, *ҳаштгона*, *чаҳорсу*, *чаҳорток*, *пилтоя* дохил мешаванд. Ба воситаи ин вожаҳо муаллиф шакли сутунҳо, тоқҳо, хонаҳо ва деворҳои тасвир менамояд.

Азбаски дар асар биноҳо ва иморатҳои муқаддас бештар тасвир ѐфтаанд, муаллиф барои хубтару равшантар тавсиф ва тасвир намудани онҳо аз тамоми захираи лексикаи меъморӣ истифода намудааст. Аз ин ҷост, ки муаллиф дар тасвири чунин зиёратгоҳҳо лексикаи мавҷудаи забони тоҷикиро нокифоя дониста, вожаҳои зиёди тасвирии забони арабиро мавриди қарор додааст: *Ва ҳама саҳрои он ноҳият сутунҳои рухом аст ва сарсутунҳо ва тансутунҳо ҳама рухоми манқушимудаввар ва мураббаъ ва мусаддас ва мусамман ва санг азим салб, ки оҳан бар он кор намекунад* [13, с.19].

Дар ҷумлаи боло гуногуншаклии сутунҳои рухомиро нишон дода, ҳамаи шаклҳои қисмати сохтмони сутунҳои боғи Фиръавно ба таври ҷида бо калимаҳои зиёди арабӣ ифода менамояд. Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» зимни шарҳи калимаҳои зикршуда танҳо аз «Сафарнома»-и муаллиф мисол оварда мешавад. Дар «Ғиёс-ул-луғот» ин вожаҳо танҳо аз ҷиҳати маъно шарҳ ѐфтанд.

Чи навъе мебинем, калимаҳои *мураббаъ*, *мусаддас*, *мусамман* чун истилоҳи адабиётшиносӣ маҳсуб шаванд ҳам, муаллифи «Сафарнома» онҳоро чун истилоҳи меъморӣ истифода намудааст. Маълум аст, калимаҳои забон давраи тӯлониро аз сар гузаронида, дар ҳар давраи таърихӣ ба маъноҳои мухталиф арзи вучуд менамоянд.

«**Мутавоззо**» калимаи арабӣ буда, ҷои вузӯкунии пеш аз намоз аст ва дар масҷидҳои калон як ҷои алоҳида буд: *...бар девори ҷанубӣ дарест ва он ҷо мутавоззост ва об, ки агар касе муҳтоҷи вузӯй шавад, дар он ҷо равад ва таҷдиди вузу кунад* [13, с.31].

«**Мақсура**» низ калимаи арабӣ буда, номи ҷойе мебошад, ки дар он ҷо имом ва халифа дар масҷид меистанд: **Мақсура** – сарои фароғ устувор бино. Ва хонаи кучактар аз дор, ки дар он ҷуз худовандаш дарнаёяд. Ва хонаи ораста ҷиҳати арӯс. Мақсурат-ул-масҷид: ҷои имом дар масҷид [22, с.3459]. Ҷунончи: *...ва равоқҳо қашидааст то наздики Мақсура ва чун аз дар дарраванд, бар дастӣ чап, ки он шимол аст... ва дарози масҷид аз шимол ба ҷануб аст, то чун Мақсура аз он боз буридааст, соҳати мураббаъ омада, ки қибла дар ҷануб афтадааст* [13, с.28].

«**Машҳад**» вожаи арабӣ буда, ба маънои ҷойи ҳозир шудан ва шаҳодатгоҳ ва қабристонӣ шаҳидон ва номи шаҳре дар Эрон, ки ба замонаи қадим онро Тӯс мегуфтанд. Чун

мазори шарифи ҳазрати Али Мусои Ризо алайҳиссалом дар он шаҳр воқеъ аст, лиҳозо онро Машҳади муқаддас гӯянд [29, с.43].

Дар феҳрасти луғоти «Сафарнома»-и дуктур Муҳаммад Дабири Сиёқӣ ин вожа чунин шарҳ ёфтааст: *Маишҳад дар истилоҳи Носири Хусрав хонае, ки бар мисоли руботе бино карда бошад, дар канори масҷид ва ё ҷудогона, ҷои шаҳодат, мадфани шаҳид, мақбара ва гӯрхона* [29, с.43].

Носири Хусрав ин истилохро ба чунин маъниҳо истифода кардааст: а) Хонае ба монанди меҳмонсарой: *...дар он ҷо хонаҳо сохта бар мисоли работҳо (меҳмонсарой), аммо касе дар он ҷо мақом намекунад ва онро маишҳад хонанд* [13, с. 18]; б) Хонаи муқаддасе, ки дар алоҳидагӣ сохта шудааст: *Дар Басра ба номи амиралмуъминини Алӣ бинни Абутолиб салавотulloҳи алайҳ сздаҳ маишҳад аст* [13, с. 94]; в) Мақбараи (ҷои шаҳодат) Иброҳими халил: *Аҳли Шом ва Байтулмуқаддас ин маишҳадро Халил гӯянд ва номи деҳ нагӯянд* [13, с. 38]; г) Гӯрхона, мақбара, қабри шаҳид: *Ва гӯри ӯ ба шаҳри Лаҳсо андар аст ва маишҳади некӯ ҷиҳати ӯ сохтаанд* [13, с.89].

«Работ» низ вожаи арабӣ буда ва истилоҳест, ки барои осоиш ва оромиши корвониён дар канораи роҳҳо сохта мешавад, яъне ҷойи дамгирӣ ва истироҳатии корвониён истифода шудааст. Дар фарҳангҳо ин вожа ба маъноҳои корвонсарой, меҳмонсарой ва мусофирхона [26, с.109] шарҳ ёфтааст: *Ва аз он ҷо ба раҳи работи Зубайда, ки онро работи Маромӣ гӯянд, бирафтем ва он работро панҷ ҷойи об аст, ки агар он работ ва об набудӣ кас аз он биёбон гузар накардӣ* [13, с.101].

Калимаи «арбита» шакли ҷамъи работ аст ва нависанда ин шакро низ истеъмол намудааст: *Шаҳре ободон дидам бо қасрҳо ва бозорҳо ва масҷид ва арбита, ки онро ҳадду васф натавон кард* [13, с.88].

«Савмаа» низ калимаи арабӣ буда, чун истилоҳи сохтмонӣ дар асар истифода шудааст. Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» ба маънои «ибодатгоҳ, ҳучра барои ибодат» [26, с.170] шарҳ ёфтааст: *...ва ҷониби ҷануби ин деҳ пуштаест ва бар сари он пушта савмаае сохтаанд некӯ ва даре устувор бар он ҷо ниҳода...* [13, с.23].

Чи тавре ки аз мазмуни «Сафарнома» маълум мешавад, асбобҳои гуногуни биноҳои муқаддас барои баровардани эҳтиёҷоти мардум ба маърази истифода гузошта шуда буданд. Аксари воҳидҳои луғавии ин гурӯҳро вожаҳои тоҷикӣ ташкил намудаанд, танҳо калимаҳои машоъил, мусарраҷҳо, ҳасир, сурат чун калимаҳои иқтибосии арабӣ истифода шудаанд, ки дорои муродифи тоҷикӣ мебошанд. Нависанда ҷойе чароғдонро истеъмол карда бошад, ҷойи дигар муродифи он машоъил, ё ин ки мусарраҷро қорбасти менамояд: *...ва дар он ҷо ҳасирҳои мағрибӣ андохта ва қандилҳо ва мусарриҷҳо ҷудо-ҷудо ба силсилаҳо овехтааст* [13, с.31].

«Мусарраҷ» калимаи арабӣ буда, ба маънои чароғдон, чароғпоя истеъмол гардидааст [29, с.45].

Калимаи «машоъил» дар луғат чун машъал, машъала, чароғдон тавзеҳ ёфта, дар «Сафарнома» ба маънои шамъу чароғҳое, ки ба он овезанд, шарҳ ёфтааст [29, с.45]: *Ва бар он ҳалқаҳо ва қуллобҳо овехта, то ба шаб шамъҳо ва чароғҳо бар он ҷо ниҳанд ва аз он овезанд ва онро машоъил гӯянд ва миёни девори хонаи Каъба ва ин машоъил, ки зикр карда шуд, саду панҷоҳ газ бошад он тавофгоҳ аст* [13, с.81]. Дар ҷумлаи боло Носири Хусрав аз услуби шарҳдиҳии вожаҳо истифода намудааст, яъне он калимае, ки номафҳум аст, муаллиф онро бо шарҳаш меоварад. Ин як хусусияти услуби Носири Хусрав дар «Сафарнома» ба ҳисоб меравад.

«Фаввора» калимаи арабӣ буда, дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» чунин маънидод шудааст: шарраи об ё моеи дигаре, ки аз сӯроҳӣ ё лӯлае бо қувваи фишор бошиддат сар зада баланд мебарояд... [26, с.403].

Дар «Сафарнома» ҳангоми тасвири шаҳри Сур чунин оварда шудааст: *...ва масоҳати шаҳр ҳазор дар ҳазор қиёс кардам... ва фаввора бисёр сохта ва бозорҳои некӯ ва неъматҳои фаровон* [13, с.20].

Дар ҷойи дигар аз кадом мавод сохта шудани **фаввора** ва **ҳавз**-ро нишон медиҳад: *Ва дар миёни шаҳр масҷиде одина азим покиза ва некӯ ораста ва ҳасин ва дар зери қубба ҳавзаест аз руҳом ва дар миёнаш фаввораи биринҷин* [13, с.18].

Калимаи арабии **ҳавз** бо вожаи тоҷикии обгир, ки ҳардуяшон дар асар серистеъмоланд муродиф мебошад, лекин дар забони ҳозира аз вожаи **ҳавз** инчунин ибораҳои нави **ҳавзи** об, **ҳавзи** моҳӣ низ ба вучуд омаданд. Лекин вожаи обгир нисбатан камистеъмол аст. Обгир вожаи тоҷикӣ ва дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» ба маънои *истаҳр, толоб, кул, ҳавз; пастоби дарё ва руд* [25, с.890] шарҳ ёфтааст. Дар асар муаллиф ҳар ду вожаро чун синоним (муродиф) истифода кардааст: *Ва ҳама пушти бомҳо ба ирзир андуда бошад ва дар замини масҷид ҳавзҳо ва обгирҳо бисёр аст...* [13, с.31].

Калимаи «чоҳ» асосан, дар асар ба маънои ҷойи оби ошомиданӣ бештар истифода шудааст ва нависанда баъзан ба ҷойи ин калима, муродифи арабии он «**биър**»-ро истеъмол менамояд: *Биъри Замзам аз хонаи Каъба ҳам сӯи машириқ аст ва бар гӯшаи ҳаҷаруласвад аст ва мисраи биъри Замзам ва хона чихилу шаиш ари аст ва фароҳиш чоҳ се газ ним дар се газу ним ва обаи шӯрӣ дорад* [13, с.81]. **Биър** ба маънои чоҳ, «чоҳи об» омадааст [29, с.45].

Тавре ки дар боло зикр намудем, Ҳаким Носири Хусрав ҳангоми тасвири манзараҳои сохтмонӣ аз ғановат ва боигарии забони форсии дарӣ ва арабӣ хеле моҳирона истифода бурда, дар такмили луғати забони адабии асри XI саҳми бузурге гузоштааст. Зарурати корбурди калимаҳои арабӣ ба муҳити забони давраи вобастагӣ дорад, зеро амалиёти воқеаҳо ва ҳодисаҳо аксаран дар мамолики Араб мегузаранд. Аз ин рӯ, истифодаи вожаҳои арабӣ дар мувоҷиҳа ба калимаҳои тоҷикӣ-форсӣ амри зарурӣ ба ҳисоб мерафт.

Калимаи «**масоней**» ҷамъи арабии **маснаъ/маснаа** буда, ҷое, ки оби борон ҷамъ мешавад, обанбор [25, с.649]. Муаллиф ин вожаро дар асар ба маънои обанбор истифода кардааст: *Ва чун оби Нил галаба кунад ва оби шӯру талх аз он ҷо дур кунад, ин ҳавзҳо пур кунанд ва он чунон аст, ки чун роҳи об бикишоанд, оби дарё дар ҳавзҳо ва масоней равад...* [13, с.43].

Вожаи «**амир**» аслан арабӣ буда, дар фарҳанг ба маънои шоҳ, соҳибхатиёр, ҳукмраво ва ҳоким омадааст [25, с.63]. Дар «Сафарнома» вожаи «**амир**» бо вожаҳои дигар, **малик**, **ҳоким**, **султон** ба таври баробар дар истеъмол аст.

Калимаҳои **султон**, **малик**, **ҳоким**, **амир** муродифанд, аммо дар асар ҳар яке аз ин вожаҳо мавқеи истеъмолии худро дорад. Нависанда агар калимаи «**султон**»-ро нисбат ба ҳукмравои шаҳри Миср, Лаҳсо ва Рум истеъмол карда бошад, вожаи «**амир**»-ро нисбат ба ҳокими мамлақати Араб, Хуросон ва шаҳрҳои алоҳидаи Адан, Табас, Макка, Басра, Гелакӣ истеъмол менамояд (амири Араб, амири Хуросон, амири Адан, амири Табас, амири Гелакӣ). (Аз Рисолаи Фозилов): *...ва шунидам, ки султони Рум касе фиристода буд ва аз султони Миср дархоста буд, ки сад шаҳр аз мулки вай биситонад ва Тунисро ба вай диҳад* [13, с.42].

Вожаи «**султон**» арабӣ буда, унвони подшоҳони мамолики шарқ маҳсуб меёфт [26, с.272] ва дар асар серистеъмол буда, нисбат ба дигар калимаҳои ҳаммуродифи худ доираи васеи истеъмолӣ дорад. Калимаи «**малик**» низ вожаи арабӣ буда, ба маънои подшоҳ, султон меояд [25, с.627]. Вожаи «**подшоҳ**» дар асар ниҳоят камистеъмол аст ва нисбат ба он вожаи «**малик**» серистеъмолтар аст: *Дар санаи чорсаду чихилу як, ки ба Миср будам, хабар омад, ки малики Ҳалаб осӣ шуд аз султон...* [13, с.66].

Дар ин ҷумла вожаи «**малик**» ба маънои султони шаҳри қадимтарини Ҳалаб омада бошад, дар ҷои дигар вожаи малик ҳамчун подшоҳи як мамлақат истеъмол ёфтааст: *Ва султониро дахли бисёр ҳосил шудӣ ва дар он вақт амири Басра писари Абоқолинҷори Дайламі буд, ки малики Порс буд, вазираш марде порсӣ буд ва ўро Абӯмансури Шаҳмардон мегуфтанд* [13, с.92].

Аз рӯи нишондоди муаллиф маълум мегардад, ки вожаи «**малик**» доираи васеи истеъмолӣ доштааст ва сарварии ҳар як ноҳияро низ малик ба уҳда доштааст: *Ва андар ин қисм навоҳӣ бисёр аст ва ҳар ноҳияте малике ва раисе дорад ва он ҷо султоне ва ҳокиме мутлақ нест...* [13, с.76].

Ҳамин тарик, баъди хондани ин асар чунин хулоса баровардан мумкин аст, ки Носири Хусрав дар «Сафарнома»-аш калимаҳои зиёди иқтибосии арабиро истифода бурдааст, ки мо ҳамин қадарашро кофӣ дониста, ҳамаи он калимаҳоро ин ҷо наёвардем. Аз як тараф, агар истифода бурдани калимаҳои арабӣ дар «Сафарнома» ба муҳити забони давра вобастагӣ дошта бошад, аз тарафи дигар баёнгари забондонии нависанда низ мебошад.

Адабиёт

1. Адабиёт ва санъат. Ҷ. 3. – Душанбе, 2004. – 450 с.
2. Амон Нуров. Фарҳанги осори Ҷомӣ. Ҷ.2 / А. Нуров. – Душанбе, 1984. – 260 с.
3. Баҳор М. Сабкиносии ва таърихи татаввурӣ насри форсӣ / М. Баҳор. – Техрон, 1351. – 267 с.
4. Деҳхудо А. Луғати Деҳхудо / А. Деҳхудо. – Техрон, 1258-1342. – 640 с.
5. Зеҳнӣ Т. Санъати суҳан. – Душанбе, 1979. – 326 с.
6. Қосимова М. Истилоҳоти қадимаи тоҷикӣ (маълумоти мухтасар) / М. Қосимова. – Душанбе, 2007. – 171 с.
7. Қосимова М. Таърихи забони адабии тоҷик (асрҳои IX-X). Қ.1. / М. Қосимова. – Душанбе, 2003 – 490 с.
8. Маҷидов Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик. Луғатиносии. Ҷ.1 / Ҳ. Маҷидов. – Душанбе, 2007. – 140 с.
9. Муҳаммад Ғиёсуддин. Ғиёсуллуғот. Ҷ.1 / Ғиёсуддин Муҳаммад. – Душанбе, 1987. – 480 с.
10. Муҳаммад Ғиёсуддин. Ғиёс-ул-луғот. Ҷ.2 / Ғиёсуддин Муҳаммад. – Душанбе, 1988. – 416 с.
11. Муҳаммадиев М. Луғати синонимҳои забони тоҷикӣ / М. Муҳаммадиев. – Душанбе, 1993. – 171 с.
12. Мухторов З. Таърихи забони тоҷикӣ / З. Мухторов. – Душанбе: Хумо, 2003. – 152 с.
13. Носири Хусрав Куллиёт. Ҷ. 1. / Хусрав Носир. – Душанбе: Ношир, 2001. – 284 с.
14. Нуров А. Фарҳанги осори Ҷомӣ. Ҷ.2. / А. Нуров. – Душанбе, 1984. – 260 с.
15. Пейсиков Л.С. Лексикология современного персидского языка / Л.С. Пейсиков. – М., Изд. МГУ, 1975. – 230 с.
16. Пейсиков Л.С. Лексикология современного персидского языка / Л.С. Пейсиков. – М.: Изд. МГУ, 1975. – 230 с.
17. Расторгуева В.С. Очерки по таджикской диалектологии / АН СССР. Ин-т языкознания. – М., 1961.-Вып.4: Южноферганские говоры /риштан, сох/ и говоры ура-тюбинской группы. – 223 с.
18. Саймуддинов Д. Забони форсии бостон / Д. Саймуддинов. – Душанбе, 2007. – 211 с.
19. Фарҳанги Ҷомӣ. Ҷилди 1, 1983. – С.280.
20. Фарҳанги Нафисӣ. Ҷилди аввал. – Техрон. 1355 ҳ.ш. – С.395.
21. Фарҳанги Нафисӣ. Ҷилди дувум, 2535. – С.1036
22. Фарҳанги Нафисӣ. Ҷилди панҷум, 3535. – С.3464
23. Фарҳанги Нафисӣ. Ҷилди чорум, 2535. – С.2760
24. Фарҳанги форсии Муин. – Техрон, 1996. – 2902 с.
25. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷилди 1. – М.: Сов. Энцикл., 1969. – 951 с.
26. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷилди 2. – М.: Сов. Энцикл., 1969. – 947 с.
27. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷилди 1. – Душанбе: Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ, 2008. – 950 с.
28. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷилди 2. – Душанбе: Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ, 2008. – 945 с.
29. Фозилов Д.Ф. Рисолаи илмӣ / Д.Ф. Фозилов. – Душанбе, 2006.
30. Энциклопедияи советии тоҷик. Ҷ.3. – Душанбе, 1981. – 484 с.

БАЪЗЕ ХУСУСИЯТҲОИ ЛЕКСИКӢ-ГРАММАТИКИИ ИСТИЛОҲОТИ СОҲАВӢ АЗ РӢӢИ БАРОМАД ДАР «САФАРНОМА»-И НОСИРИ ХУСРАВ

Дар мақолаи мазкур баъзе хусусиятҳои лексикӣ-грамматикии истилоҳоти соҳавӣ аз рӯйи баромад дар «Сафарнома»-и Носири Хусрав баррасӣ гардидааст, ки нависанда тавассути истеъмоли онҳо кӯшидааст дар асари худ калимаҳои умумистеъмолии халқиро бештар корбаст намояд. Муаллиф маънои чунин истилоҳоро дар асоси мавқеи истифодаи онҳо дар матни «Сафарнома» таҳлил мекунад. Роҳҳои ташаккули истилоҳҳои мураккаб тавассути омезиши унсурҳои арабӣ ва

точикӣ, инчунин ҳолатҳои истифодаи истилоҳҳои арабӣ ҳамчун синоним ба истилоҳҳои форсӣ-точикӣ омӯхта мешаванд. Дар баробари ин истифода аз иқтибосоти арабӣ, ҳазинаи луғавии асарро боз ҳам ғанитар гардонид, бо ин восита луғати марбут ба соҳаҳои мухталифро инкишоф додаст. Чизи дигар, ки лозим ба зикр аст, ин аст, ки бисёре аз ин вожаҳо ба сурати такрор дар ин асар мавриди истифода қарор гирифтаанд.

Калидвожаҳо: иқтибос, ташаккул, калимасозӣ, забон, «Сафарнома», Носири Хусрав, забоншиносӣ.

НЕКОТОРЫЕ ЛЕКСИКО-ГРАММАТИЧЕСКИЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ ТЕРМИНОВ В «САФАРНАМЕ» НАСИРА ХУСРАВА

В данной статье были представлены некоторые лексико-грамматические особенности полевых терминов в «Сафарнаме» Насира Хусрава, благодаря чему писатель старался использовать в произведении более употребительные слова. Автор анализирует семантику подобных терминов, опираясь на контекст их употребления в «Сафарнаме». Исследуется способы образования сложных терминов путем сочетания арабских и таджикских элементов, а также случаи употребления арабских терминов в качестве синонимов к таджико-персидским. В то же время использование арабских цитат обогатило словарный запас произведения, и с помощью этого инструмента была развита лексика, относящаяся к различным областям. Еще следует отметить, что многие из этих слов неоднократно используются в данной работе.

Ключевые слова: цитата, словообразование, словообразование, язык, «Сафарнаме», Носир Хусрава, лингвистика.

SOME LEXICAL-GRAMMATICAL FEATURES OF SUBJECT-SECRET TERMS AS PER THEIR OCCURENCE IN THE «SAFARNOMA» OF NASIR KHOSRAV

This article presents some lexical and grammatical features of specialized terms from the work of Nasir Khusraw's "Safarnoma", in which the writer tried to use more commonly used words in the work. The author analyzes the semantics of such terms, based on the context of their use in "Safarnama". The ways of forming complex terms by combining Arabic and Tajik elements are investigated, as well as cases of using Arabic terms as synonyms for Tajik-Persian ones. At the same time, the use of Arabic quotations further enriched the vocabulary of the work, thereby developing vocabulary related to various fields. Another thing that should be noted is that many of these words are used repeatedly in this work.

Keywords: quotation, formation, word formation, language, «Safarnoma», Nosiri Khusrav, linguistics.

Дар бораи муаллиф

Фатхуллоев Қутбиддин Саидшоевич

*Унвонҷӯи кафедраи забоншиносӣ ва
рӯзноманигорӣ*

Донишгоҳи байналмилалии забонҳои хориҷии

Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода

734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,

к. Муҳаммадиев, 17/6

E-mail: qutbi.8317@gmail.com

About the author

Fathulloev Qutbiddin Saidshoevich

*Applicant of the Department of Linguistics and
Journalism*

Tajik International University of Foreign

Languages named after S. Ulughzoda

734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe,

Muhammadiev st., 17/6

E-mail: qutbi.8317@gmail.com

Об авторе

Фатхуллоев Қутбиддин Саидшоевич

*Соискатель кафедры лингвистики и
журналистики*

Таджикский международный университет

иностранных языков им. С. Улугзода

734019, Республика Таджикистан,

г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6

E-mail: qutbi.8317@gmail.com

ТАҲҚИҚИ ИСТИЛОҲОТИ МУРАККАБИ ИҚТИСОДӢ ДАР ЗАБОНИ ТОЧИКӢ

Элчибеков А. М.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Асоси калимаҳои сохта ва мураккаб ҳамчун воҳиди мустақили луғавӣ низ истифода мешавад ва аз он калимаҳои гуногун сохта мешаванд. Ин аст, ки манбаи асосии калимасозӣ таркиби луғавии забон ва пеш аз ҳама, фонди асосии он ба шумор меравад. Аҳамияти таркиби луғавии забон ҳангоми калимасозии исмҳои мураккаб боз ҳам равшантар намоён мешавад, чунки дар ин тарзи калимасозӣ ҳуди асосҳо бевосита иштирок менамоянд. Аз ин ҷост, ки ба гурӯҳи истилоҳоти мураккаби иқтисодии забони тоҷикӣ, асосан, истилоҳоти иқтисодие мансубанд, ки аз ду ва зиёда реша сохта шудаанд. Заминаи асосии истилоҳоти мураккаби иқтисодӣ воҳидҳои синтаксисӣ, пеш аз ҳама, ибораҳои мебошад. Аз ҳамин ҷиҳат калимасозии исмҳои мураккаб ё истилоҳоти мураккаби иқтисодӣ масъалаи муносибати исмҳои мураккаб ва ибораҳои ба миён мегузарад. Ҷузъҳои калимаи мураккаб дар натиҷаи васлшавӣ ба асос табдил ёфта, ҳамчун морфема воқеъ мешаванд. Ҷузъҳои исмҳои мураккаб аломатҳои грамматикӣ ҳиссаҳои нутқеро, ки аслан ба он тааллуқ доранд, қабул намекунанд. Калимаи мураккаб як задаи асосӣ дорад, вале дар ибора ҳар қадар калима бошад, ҳамон қадар зада мешавад. Ибора хусусияти номинативӣ надорад, вай муносибатҳои гуногунро ифода мекунад. Сабаби ба калимаи мураккаб гузаштани ибора ин аст, ки ибора предметонида шуда, вазифаи номинативӣ мегирад. Воҳидҳои синтаксисӣ, алалхусус ибора, заминаи асосии калимаи мураккаб, бахусус истилоҳоти мураккаби иқтисодӣ бошад ҳам, ҳамаи калимаҳои мураккаб маҳз аз онҳо ба амал намеоянд, дар исмҳои мураккаб ҳам ба тарзи қиёс [аналогия] сохтани калима қонуни асосӣ мебошад. Масалан, калимаи **бахтнома** дар асоси қолиби калимаҳои *зафарнома, сафарнома, ҳофизнома, ҷаиннома* ва амсоли инҳо сохта шудааст. Калимаҳои *Нуробод, Ҳамзаобод, Колхозобод, Нафтобод, Зафаробод* дар асоси қолиби калимасозии *Муъминобод, Мискинобод, Ҷалолобод, Хуснобод, Одилобод* сохта шудаанд. Калимаҳои **саринженер, сараскар** дар қолиби калимаҳои саршубон ва сарҳанг сохта шудаанд. Дар забони адабии тоҷикӣ калимасозии исмҳои мураккаб хеле сермаҳсул мебошад. Калимаҳои **мураккаб** барои кӯтоҳ ва рехта ифода кардани фикр имконият медиҳанд. Онҳо ибора ва ҷумлаҳои низ иваз карда метавонанд [4, с. 185].

Истилоҳоти мураккаби навъи пайвасти иқтисодӣ аз асосҳои баробархуқуқ бо роҳи воситаҳои гуногун, аз ҷумла, аз такрори ҷузъҳо бо миёнованди **-о-** ташаккул меёбанд. Тарзи сохта шудани ин гуна исмҳо ё истилоҳоти иқтисодӣ чунин аст: 1) *такрори исм: гирдогирд, давродавр*; 2) *такрори асоси замони ҳозираи феъл: даводав, кӯчокӯч, гурезогурез, ковоков, гирогир, хӯрохӯр, нӯшонӯш ва ғ.*

Истилоҳоти мураккаби навъи пайвасти иқтисодӣ, ки аз асосҳои гуногун сохта шудаанд, вобаста ба тарзи васли ҷузъҳо ва воситаҳои алоқаи онҳо ба чанд гурӯҳ тақсим мешаванд [4, с. 205]: а) *аз исм+исм: ғалла+дона, кала+поча, шир+биринҷ, парча+палос...;* б) *аз асосҳои муқобилмаъноӣ феъл: даро+баро, даромад+ баромад...*

Истилоҳоти мураккаби навъи пайвасти иқтисодӣ ба воситаи миёнованди **-у-** таркиб ёфта, ин усул сермаҳсул мебошад ва чунин қолибҳои дорад: 1) *исму исм*. Бо ин қолиб ҳам исмҳои конкрет ва ҳам исмҳои маъноӣ марбути соҳаи иқтисод сохта мешаванд: **сар+у+по, сар+у+либос, сар+у+тан, тир+у+камон, об+у+ранг, ранг+у+бор, хайр+у+хуш**; 2) *исму асоси замони ҳозираи феъл*. Дар ин қолиб исмҳои маъноӣ сохта мешаванд, ки амалист ва ҳолатро номбар мекунанд. Дар ин қолиб исмҳо ё истилоҳоти мураккаби навъи пайвасти иқтисодие сохта мешаванд, ки худ мафҳуми ҳаракат, амал ва ҳолат буда, ба асоси феълии васлшавандашон аз ҷиҳати маъно наздиканд: *сайругаит, нигоҳубин, будубош...* 3) *асосҳои*

замони ҳозираи феъл. Бо ин қолиб исмҳои абстрактӣ сохта мешаванд, ки ҳаракат ва амалу ҳолатро мефаҳмонанд: *пурсуков, равуой, афтӯҳез, давутоз, доругир, шинӯҳез ва ғайра*. 4) *асосҳои замони гузаитаи феъл*. Бо ин қолиб исми маънӣ ё истилоҳоти мураккаби навъи пайвасти иқтисодӣ сохта мешавад, ки кору ҳаракат, амалу ҳолат ва муомилаву мусоҳибаро мефаҳмонад [4, с.208]: *шикастурехт, рафтӯмад, гуфтӯшунид, додугирифт, задӯхӯрд, харидуфурӯхт ва ғ.*; 5) *асоси замони ҳозира ва асоси замони гузаитаи феъл*: **бандубаст**; б) *асоси замони гузаита ва асоси замони ҳозираи феъл*. Бо ин қолиб исми маънӣ сохта мешавад, ки кору ҳаракат ва амалу ҳолатро мефаҳмонад. Ин гуна исмҳо аз як феъл ва ё аз феълҳои гуногун таркиб меёбанд: *кофтӯков, қӯфтӯқӯб, пӯхтӯпаз, ғаштӯгузор, гуфтӯгӯ, рӯфтӯрӯб, сӯхтӯсӯз, тохтӯтоз, шустӯшӯӣ, шиштӯҳез, харидуфурӯи, гуфтӯгузор, рафтӯуой, частӯҳез ва ғ.*

Истилоҳоти мураккаби навъи тобеи иқтисодӣ. Дар забони адабии тоҷикӣ тарзи тобеъ сермахсултарин қолиби калимасозии исм ба шумор меравад. Дар истилоҳоти мураккаби навъи тобеи иқтисодӣ яке аз чӯзҳои калима асосӣ буда, дигаре ба он тобеъ аст ва дар онҳо муносибатҳои гуногуни чӯзҳо: муайянқунандагӣ, пурқунандагӣ, субъектӣ ва ҳолӣ мушоҳида мешавад. Таҳлили муқоисавии истилоҳоти мураккаби навъи тобеи иқтисодӣ ва истилоҳоти иқтисодӣ дар шакли ибора нишон медиҳад, ки бисёре аз истилоҳоти мураккаби навъи тобеи иқтисодӣ дар асл аз ибораҳои изофӣ ва ғайриизофии исм ба амал омадаанд [4, с. 200]. Ин ҳолат дар истилоҳоти мураккаби навъи тобеи иқтисодӣ, ки чӯзҳои муносибати муайянқунандагӣ доранд, равшан зоҳир мешавад. Истилоҳоти мураккаби навъи тобеи иқтисодӣ аз ҷиҳати муносибати чӯзҳои муносибати ба ду гурӯҳи калон ҷудо мешаванд:

1) **исму исм**: 1) истилоҳоте, ки чӯзҳои якумашон асосӣ буда, чӯзҳои дуюм ба он тобеъ аст ва 2) истилоҳоте, ки чӯзҳои дуюмашон асосӣ буда, чӯзҳои якум тобеи он аст. Усули калимасозии истилоҳоти мураккаби навъи тобеи иқтисодии гурӯҳи якум факки изофат ном дорад. Ин усули калимасозӣ дар натиҷаи афтидани бандҳои изофӣ ва ба як калимаи мураккаб табдил ёфтани ибораи изофӣ ба амал омадааст: **сарсулола** аз **сари сулола, сарҳавз** аз **сари ҳавз** ва **духтархона** аз **духтари хона**. Чӯзҳои якуми истилоҳоти мураккаби навъи тобеи иқтисодӣ, ки аз ибораҳои изофӣ ба усули факки изофат сохта шудаанд, исм буда, чӯзҳои асосӣ ба шумор меравад. Дар байни чӯзҳои ин гуна исмҳои мураккаб ё истилоҳоти мураккаби навъи тобеи иқтисодӣ муносибати муайянқунандагӣ мавҷуд аст: 1) номи шахс аз рӯи касб, мавқеи иҷтимоӣ, муносибат, ҳамроҳӣ, дорой: *мироб, мириаб, сарсулола, сарнасл, сароила, сармудир, сармуҳаррир, сарлашкар, шарикдарс, соҳибкор, соҳибхона*; 2) номи ҳашарот, предметҳои гуногун: *канатахта, канапахта, сарзамин, қӯчабоғ, сархона, осиб, сарпанҷа, қаторбед, найшакар, лолаарӯсак, сарсӯзан, нӯстдунба, сарпӯёз*; 3) номи амалу аломат, истилоҳоти гуногуни фаннӣ: *сарҳисоб, сармуҳосиб, сардафтар, сароҳанг, сарлаваҳа, сармақола*.

Гурӯҳи **дуюми** истилоҳоти мураккаби навъи тобеи иқтисодӣ ба ибораҳои ғайриизофии исмӣ ҳамнибат мебошанд. Дар ин қабил истилоҳоти мураккаби навъи тобеи иқтисодӣ чӯзҳои асосӣ на дар ҷойи якум, балки дар ҷойи дуюм меистад: *гармчаишма, тундбод, тангқӯча, чорқӯб, гулоб, меҳмонхона, шабнам, симқӯб, мурғабоб, гӯшткомбинат, гармхона, молхона ва ғ.* Дар ин тарзи калимасозӣ исмҳои зиёдеро ном бурдан мумкин аст, ки ҳамчун чӯзҳои асосӣ ва серистеъмол истифода мешаванд ва вобаста ба муносибат ба калимаи тобеъ тобишҳои зиёди маъноиро ифода мекунад. Яке аз ҳамин гуна исмҳо **хона** аст [4, с. 153]. Ҳамаи калимаҳои мураккаби ифодакунандаи макон, ки чӯзҳои дуюм ва асосашон **-хона** мебошад, як хел нестанд, онҳо вобаста ба чӯзҳои тобеашон вазифаи гуногунро адо мекунад: **а)** чӯзҳои тобеъ шахсро далолат кунад, исми мураккаб ҷойи машғулият ва касбу корро ифода менамояд: *устохона, оҳангархона, нонвойхона, ошхона, китобхона, беморхона, меҳмонхона, саисхона, бандихона, агрономхона, голибхона, аробахона, фойтунхона, самоворхона, канахона, зинхона, илмхона, гӯрхона, сараскархона, ҳокимхона, мириабхона, фақирхона, мирзохона, мадонхона (ганҷхона), духтурхона, духтархона ва ғайра. ...*; **б)** истилоҳоти мураккаби навъи тобеи иқтисодӣ мафҳуми иқоматгоҳро ифода мекунад: *молхона аспхона, гӯсфандхона, говхона, аккахона, кабутархона, кирмакхона, занбӯрхона* ва ғ.; **в)** бештари истилоҳоти мураккаби навъи тобеи иқтисодӣ ҷойи

чиз нигоҳдорӣ, маҳфузгоҳ ва анборро мефаҳмонанд: *ҳезумхона, ангиштхона, порухона, когазхона* ва амсоли инҳо; г) истилоҳоти мураккаби навъи тобеи иқтисодӣ хусусияти таъинотӣ доранд: *зинхона, кундахона, регхона, обхона* ва амсоли инҳо, ки вожаҳои таърихӣ ва архаистӣ буда, маҳкамаю маҳбусхонаҳои замони амириро мефаҳмонанд; ғ) чӯзӣ тобеи истилоҳоти мураккаби навъи тобеи иқтисодӣ аз номи хӯрок ва пӯшок низ иборат шуда метавонад, чунончи, *ошхона, чойхона, майхона, нашъахона* ва ғайра; д) чӯзӣ тобеи истилоҳоти мураккаби навъи тобеи иқтисодӣ бо исмҳои маънӣ низ ифода меёбад [4, с. 183]. Вобаста ба маъноӣ луғавии калимаи тобеъ исми мураккаб ҳамчун макони амалу ҳаракат ва ҳолату вазъият воқеъ мегардад: *корхона, гапхона, дарсхона, гуслхона*. Дар мисолҳои *тӯйхона, гамхона, мотамхона, базмхона, тамошохона* исмҳои мураккаб асосан вобаста ба чӯзӣ тобеъ макони ҳолату вазъиятро мефаҳмонанд;

2) **сифату исм**. Ин тарзи калимасозии истилоҳоти мураккаби навъи тобеи иқтисодӣ, ки чӯзӣ асосӣ исм ва чӯзӣ тобеъ сифат мебошад, сермахсул ва серистеъмом аст: **тирамоҳ, гармсел, гармхона, тундбод, тангкӯча, тафтбод, сурхоб** ва ғ. Истилоҳоти мураккаби навъи тобеи иқтисодие, ки бо ин қолиб сохта шудаанд, шахс, предметҳои конкрет ва ҳодисаҳои олами ҳастӣ ва мафҳумҳои гуногунро бо аломату нишонаҳои ифода менамоянд: **росткунча, хушёрхона, гармсел** ва ғ. Истилоҳоти мураккаби навъи тобеи иқтисодие, ки чӯзӣ яқумашон **хар-** аст, бо ҳамин қолиб сохта шудаанд, зеро маънии этимологии он **калон, бузург** мебошад: **харгӯш, харчанг, харсанг, харбуза**. Дар ин қолиби калимасозӣ сифатҳои зерин серистеъмом мебошанд: *яккамандор, яккабед, яккачӯб, яккакорд, яккабоғ, яккахона, яккахоҷағӣ, яккачинор, яккабанд; майдадеҳқон, майдадона, майдакосиб, майдамулқдор, майдасавдогар; сиёҳалаф, сиёҳбед, сиёҳгилем, сиёҳгӯш, сиёҳзамин, сиёҳоб, сиёҳхок...*;

3) **шумораву исм**. Ин тарзи калимасозӣ каммахсул аст. Истилоҳоти мураккаби навъи тобеи иқтисодие, ки бо ин қолиб сохта шудаанд, номи ҳайвонот, ашӯҳо, номи созу мақомҳо, номи рӯзҳои ҳафта ва ғайраро мефаҳмонанд: *чорпо, чорбоғ, чордевор, чормағз, чорчӯб, чоргоҳ, чорзарб, чорсӯ, дотор, дугоҳ, сетор, сегоҳ, якишанбе, панҷшанбе, садбарг, ҳазорпо ва ғ*;

4) **сифати феълӣ** **исм**: *парокандалашкар, зуррандашер, дарандасаг, бастакор, шиқастапора, мурдахона*.

Гуруҳи сеюми исмҳои мураккаб ба ибораҳои феълӣ ҳамнисбат мебошад. Дар ин гуруҳи истилоҳоти мураккаби навъи тобеи иқтисодӣ муносибати амал ба ашӯ мушоҳида мешавад [4, с. 178]. Ин тарзи калимасозӣ хеле қадимӣ буда, дар забони адабии ҳозираи тоҷикӣ низ сермахсул ба шумор меравад. Неологизмҳои **фалакпаймо, моҳгард** дар асоси ҳамин қолиб сохта шудаанд. Таркиби морфологии ин гуруҳи исмҳо чунин аст: 1) *Исму асоси замони ҳозираи феъл*. Аз исму асоси замони ҳозираи феъл қариб ҳамаи хелҳои исм сохта мешавад, вале исмҳои ифодакунандаи шахс гуруҳи асосиро ташкил медиҳанд. Онҳо шахсро аз рӯи ихтисос, касбу кор ва машғулият ифода менамоянд. Ба қадом ихтисос ва касбу кор машғул будани шахсро чӯзӣ номии калимаи мураккаб далолат мекунад: *роҳсоз, роҳзан, сабадбоф, қолинбоф, сабзавоткор, саҳифабанд, соатсоз, танӯрсоз, тиллоков, тунукабур, футабоф, ҳазинадор, тунукасоз, хаскаш, хоркаш, шонасоз, шонатарош, чуфтрон, алочабоф, китобдор, рикобдор, сарпӯш, сардӯз, миёнбанд, гулбанд, хокандоз, шохбанд, чорчӯб, оҳанрабо, каҳрабо, тахтабанд, арақчин, тоқбур, кафшпарто, дастгир, побанд...* 2) *сифати феълӣ* **исму асоси замони ҳозираи феъл**. Ин гуруҳи истилоҳоти мураккаби навъи тобеи иқтисодӣ дар қолиби исму асоси замони ҳозираи феъл сохта шудаанд, чунки онҳо дар муносибати объектӣ мебошанд, пас ин гуна сифатҳои феълӣ субстантиватсия шудаанд [4, с. 172]: *мурдашӯ, шиқастабанд, шиқастапайванд*; 3) *исму сифати феълӣ бо шакли -а*. Ин қолиб бемахсул мебошад: **коргарзода, оббурда**; 4) *сифату асоси замони ҳозираи феъл*. Ин қолиб бемахсул буда, дар ин ҷо сифатҳо субстантиватсия шудаанд: **куҳнадӯз, дурбин, яккабанд...**

Калимасозии исмҳои сечуза. Дар забони адабии муосири тоҷикӣ исмҳои сечуза, ки аз се чӯзӣ маънодор [асос] таркиб ёфта бошанд, кам нестанд. Тарзи ташаккули ин гуруҳи исмҳо бо калимаҳои мураккаб гоҳо мувофиқат мекунад, гоҳо не: 1) Истилоҳоти мураккаби сечуза,

ки дар қолиби исмҳои дучузъа сохта шудаанд. Дар ин гуна исмҳо яке аз чузъҳо [асосан дуҷум] сода ва дигаре мураккаб мебошад: **мардикорбача, сартарошхона**; 2) Чузъи тобеи исми мураккаб шуда омадани ибора низ мумкин аст. Ии тарзи калимасозӣ дар сифат нисбатан серистеъмол аст: одами **молимардумхӯр, гӯштимурғхӯр**, хасиси **чиркидандонхӯр**, гули **намозишомкушо** ва ғ.

Усули омехтаи калимасозии исм. Дар забони тоҷикӣ исмҳои ҳастанд, ки аз калимаҳои сода, сохта ва мураккаб таркибан фарқ мекунанд [4, с. 192]. Ин гурӯҳи исмҳо ба ду ва ё зиёда асос ва вандҳои калимасоз тақсим мешаванд. Албатта, ҳамаи онҳо як хел нестанд ва ба гурӯҳи калимаҳои бо усули омехта сохташуда дохил намешаванд. Ба воситаи ин усул аз ибора ва таркибҳои гуногун ба воситаи пасвандҳои калима сохта мешавад. Чунончи, исмҳои **шабнишинӣ, хонадарой, тозақунӣ, мондашавӣ** аз ибораҳои **шаб нишастан, хона даромадан** ва таркибҳои **тоза кардан, монда шудан** ба воситаи пасванди **-ӣ** сохта шудаанд. Дар ин қабил калимаҳо дар як вақт ба амал омадани ҳам васлшавии асосҳо ва ҳам иштироки вандҳо ба ҳисоб гирифта мешавад. Аз ин хотир, ин усули калимасозӣ омехта номида мешавад.

Пасванди -ӣ. Дар калимасозии омехта пасванди **-ӣ** сермаҳсул ва серистеъмол аст. Бо ин пасванд аз ибораҳои гуногун исми амал сохта мешавад: 1) *исму асоси замони ҳозираи феъл*: **рӯз+гузарон-ӣ, чаҳор+мағз- боз-ӣ, дона+шӯрак+хӯр-ӣ, бозор+рав-ӣ**; 2) *ҷонишини нафси худ ва асоси замони ҳозираи феъл*: **худ+зан-ӣ, худ+муайян+кун-ӣ, худ+азоб+диҳ-ӣ**; 3) *ибораи изофӣ ва асоси замони ҳозираи феъл*: **мактаб-и+нав+кушо-ӣ, ҳалво-и+собун+паз-ӣ, об-и+хом+нӯш-ӣ, об-и+чӯш+фурӯш-ӣ, занбӯр-и+асал+парвар-ӣ, ҳаққ-и+мардум+хӯр-ӣ** ва ғ.; 4) *пешоянду исм ва асоси замони ҳозираи феъл*: **аз+миён+рав-ӣ, аз+нав+дӯз-ӣ, аз+назар+ гузарон-ӣ, ба+ҳисоб+гир-ӣ**; 5) *бо пасванди -ӣ аз феълҳои таркибии номӣ низ бо ин усул исми амал сохта мешавад*: **танзим+кун-ӣ, овезон+кун-ӣ, монда+шав-ӣ**.

Пасванди -ак. Дар калимасозии омехта пасванди **-ак** сермаҳсул аст. Ба воситаи ин пасванд аз исм ва асоси замони ҳозираи феъл истилоҳоти исмҳои зерин сохта мешавад: 1) *номи ашё*: **об+пош-ак, атр+пош-ак, мӯй+чин-ак, ҳалқа+дав-ак, бод+бар-ак, либос+овез-ак, муш+гир-ак, хат+кӯр+кун-ак, қаҳва+орд+кун-ак, лаб+сурх+кун-ак**; 2) *номи парандагон ва ҷонварон*: **шаб+пар-ак, чарх+рес-ак, тор+тан-ак, лой+хӯр-ак, моҳи+хӯр-ак** ва ғ.; 3) *номи амал*: **гап+гузарон-ак, нон+хӯр-ак, байт+бар-ак, хона+ков-ак, гӯш+тоб-ак, ях+мол-ак** ва ғ.

Пасванди -а. Ба воситаи ин пасванд аз шумораву исм истилоҳоти мураккаби иқтисодие сохта шудааст, ки номи ашёро мефаҳмонад: **панҷ+шоҳ-а, чор+чӯб-а, се+барг-а, ду+рах-а, чор+рах-а, чор+кунҷ-а, чор+по-я, се+по-я...**

Пасванди -чӣ. Ин пасанд дар усули омехтаи калимасозӣ каммаҳсул аст. Ба воситаи ин пасванд аз шумораву исм истилоҳоти мураккаби иқтисодии ифодакунандаи шахс сохта мешавад: **сад+сентнер-чӣ, ҳазор+кило-чӣ**.

Усули сарфию нахвӣ ё морфологӣ-синтаксисӣ. Бе ҳеч гуна морфемаҳои калимасоз аз як ҳиссаи нутқ ба дигаре гузаштани калимаҳо яке аз усулҳои машҳури калимасозӣ мебошад [4, с.168]. Калимаҳои бо усули морфологӣ сохташуда аломатҳои калимасозе доранд, ки ба кадом ҳиссаи нутқ мансуб будани он калимаро далолат мекунанд. Масалан, пасвандҳои **-зор** ва **-истон** ба исм мансуб будани калимаро мефаҳмонанд. Аммо ин фикрро нисбат ба калимаҳои бо усули морфологӣ - синтаксисӣ [конверсия] сохташуда гуфтан мумкин нест. Дар алоҳидагӣ, берун аз матн ба кадом ҳиссаи нутқ мансуб будани онҳоро таъин кардан на ҳама вақт имконпазир аст. Масалан, баробари дидани калимаи **даромад** феъл ба хоҳири кас меояд, аммо ин калима на танҳо феъл, балки исм ҳам мебошад. Вақте ки «Хуршед ба хона даромад» мегӯем, албатта, **даромад** феъл аст, вақте ки «**Даромади** солони Хуршед беш аз даҳ ҳазор сомонӣ аст» мегӯем, вай исм аст, на феъл. Меъёри асосии таъин намудани калимаҳои, ки аз як ҳиссаи нутқ, ба дигаре гузаштаанд, васеъшавии маънии калима, аз

маънии махраҷаш берун рафтани калимаи муштак, парадигма ва муносибати он бо дигар калимаҳо мебошад. Дар ин гуна калимаҳо ишора ба исм равшантар зоҳир мешавад.

Ба исм гузаштани феъл. Феъл низ бо усули калимасозии **конверсия** ба исм мегузарад. Дар забони тоҷикӣ феълҳои, ки комилан ба исм гузашта бошанд, нисбатан каманд, аммо бисёр феълҳои ҳастанд, ки маънои аслашон васеъ шуда, хусусияти сермаъноӣ пайдо кардаанд ва бо маънои асосиашон ҳамчун феъл истифода шаванд ҳам, маъноҳои дигарашон ба исм гузаштаанд. Ба исм гузаштани ҳар ду асоси феъл мушоҳида мешавад, вале таносуби исмшавии онҳо як хел нест. Миқдори асосҳои замони гузаштаи феъл, ки ба исм гузаштаанд, нисбат ба асоси замони ҳозираи феъл хеле зиёд мебошад. Чунончи, аз асоси замони гузаштаи феъл калимаҳои **баст** (ду баст ҳезум, басти салла, басти миён, басти рӯмол), **бурд** [*бурдубоҳт*, бурду бой, бурду бало, бурди шумо], **гузашт** [гузашт кардан, гузашти рӯзгор], **зист** [зисту зиндагӣ, зист кардан], **рафт** [ба рафти об нигоҳ карда бел задан, рафти кор, рафти воқеа], **сохт** [сохти бино, сохти қорт, сохти бадан], **харид** (харид барор гирифт, хариди мол, харид арзон афтид) ва монанди инҳо.

Асосҳои замони ҳозираи феъл низ ба ин ё он маънояшон ба исм хеле зиёд гузаштаанд ва ифодагари истилоҳоти иқтисодӣ мебошанд: **дав** [дави асп], **тавон** [ба маънои тобу тоқат, тоби муқобилат, тоб овардан, тобаш гурехтан], **фурӯш** [фурӯши мол, ба фурӯш рафтан, фурӯш шудан], **хар** [бихар, харидан], **ист** [ба маънои истгоҳ, бозмонӣ, катъшавӣ, пауза, аломати ист], **бахш** [ба маънои қузъ, ҳисса, қисмат].

Калимаҳои ихтисора. Дар забони адабии ҳозираи тоҷик калимаҳои мураккаб на фақат аз асосҳои пурра, балки аз асосҳои ихтисоршуда низ ба вучуд меоянд. Доираи луғавию грамматикӣ ихтисораҳо бисёр маҳдуд аст; бо роҳи ихтисор фақат исм сохта мешавад. Дар забони тоҷикӣ ихтисораҳои 1) *русӣ-интернатионалӣ*: ААСВ [Assosiation-African-Central-Bank - Анҷумани банқҳои марказии Африқо], ЕДВ [Eco-Development-Bank–Банки тавсияи ЭКО], ЕІВ [European-Investment-Bank–Банки сармоягузорию Аврупо], ІАДВ [Inter-American-Development-Bank; Банки тавсияи байни давлатҳои Амрико], Агроинвестбанк [Агро+инвест+банк = Банки сармоягузорию кишоварзӣ], Таджикпромбанк [Тадж + пром + банк = Банки саноати Тоҷикистон, дар Федератсияи Русия Роспромбанк], РосЕвроБанк, АвтоКредитБанк, АвтоГАЗБанк, АвтоВАЗ - Банк, АвтоУАЗБанк ва ғ.; 2) *тоҷикӣ*: а) аз ҳарфи аввали калима [ҶТ, ДМТ, АМИ, ҶСК, ВМКБ], б) ҳичову калимаи пурра [Тоҷиксодиротбанк, Амонатбанк, комичроия] истифода мешаванд. Ихтисораҳо дар забони тоҷикӣ бо тақозои шароити нави таърихӣ ва талаботи ҳуди забон бо таъсири забони русӣ ба вучуд омадаанд ва тадриҷан афзуда истодаанд. Тақрибу ибораҳо ҳамчун воҳиди луғавии забон истифода мешаванд, ба ҳиссаи мустақили нутқ мансубият пайдо мекунанд ва ба он гузашта, молики категорияҳои грамматикӣ он мегарданд. Чунончи, исмҳои *мардикор*, *рӯйдарича*, *рӯйҷо*, *маргимуш*, *мурғимарҷон*, *Шаҳринав* аз ибораҳои изофӣ ба амал омадаанд.

Ба гурӯҳи истилоҳоти мураккаби иқтисодии забони тоҷикӣ асосан вожаҳои соҳаи иқтисодие мансубанд, ки аз ду ва ё зиёда реша сохта шуда, мансуби забонҳои тоҷикӣ, арабӣ, русианд: *корхона*, *сохтмон*, *баландошӯна*, *наздихавлигӣ*, *беморхона*, *мусофиркаш*, *хизматрасонӣ*, *соҳибкор*, *соҳибкорӣ*, *мумфарш*, *обгузар*, *бекорхобида*, *обёрӣ*, *бунёдкорӣ*, *созандагӣ*, *маблағгузорӣ*, *худҷорӣ*, *обанбор*, *обҷамъкунӣ*, *обнигаҳдорӣ*, *шоликорон*, *парвариш*, *серҳосил*, *хушсифат*, *бозоргир*, *аълосифат*, *киштгардон*, *навъсанҷӣ*, *мутобиқсозӣ*, *парандапарварӣ*, *дастовард*, *пешравӣ*, *картошқапарварӣ*, *сарбонк*, *сердаромад*, *хушсифат*, *ҳосилхез*, *тоқпарварӣ*, *сабзавоткорӣ*, *галлакорӣ*, *обрасонӣ*, *поёноб*, *зироаткорӣ*, *ҷорводорӣ*, *хизматрасонӣ*, *ошомиданӣ*, *ободонӣ* ва м. инҳо мебошанд. Истилоҳоти мураккаби иқтисодии забони тоҷикиро метавон аз нигоҳи мазмун ва муҳтаво боз ба чандин зергурӯҳи мавзӯӣ ҷудо намуд: а) истилоҳоти мураккаби иқтисодии соҳаи бозаргонӣ; б) истилоҳоти мураккаби иқтисодии соҳаи молия ва бонқдорӣ; в) истилоҳоти мураккаби иқтисодии соҳаи саноат; г) истилоҳоти мураккаби иқтисодии соҳаи кишоварзӣ; ғ) истилоҳоти мураккаби иқтисодии соҳаи сохтмон ва бинокорӣ ва м. инҳо.

а) Истилоҳоти мураккаби иқтисодии соҳаи бозаргонӣ. Бозаргонӣ ё тичорат [точирӣ] яке аз омилҳои асосии пешрафти иқтисоди ҷомеаи инсонӣ ба шумор меравад. Истилоҳоти иқтисодии соҳаи бозаргоние, ки аз ҷиҳати сохт мураккабанд, инҳоянд: *бозоргир, аълосифат, хизматрасонӣ, соҳибкор, соҳибкорӣ, хушсифат, дӯкандор, яклухтфурӯш, яклухтфурӯшӣ, чаканафурӯш, чаканафурӯшӣ, тарозудор, атрфурӯш, атласфурӯш, нонфурӯш, камарзиш, болоарзиш, гаронбаҳо, арзонбаҳо, майдафурӯшӣ, кутарафурӯшӣ, донабайъ, бағочхона, анборхона, аробакаш, кироякаш, сармоя, саррофшинос, ошхона, кабобхона, зарффурӯш, матоъфурӯш, майдачуйдафурӯш, майдачуйдафурӯшӣ, кирояфурӯш, кирояфурӯшӣ, боркаш, боркашӣ, вазнбаркаш, вазнбаркашӣ, дастёр, дастёрӣ, арзонфурӯш, арзонфурӯшӣ, қиматфурӯшӣ, қиматфурӯш...*

б) Истилоҳоти мураккаби иқтисодии соҳаи молия ва бонкдорӣ. Соҳаи молия ва бонкдорӣ яке аз соҳаҳои нав ва муҳимми ҷомеаи муосири мо мебошад, ки дар рушди иқтисодиёти ҷомеа нақши муҳим дорад. Истилоҳоти марбути ин соҳа, ки аз ҷиҳати сохт мураккабанд, инҳоянд: *маблағгузорӣ, сармоягузорӣ, гаронарзиш, гаронбаҳо, қарзгиранда, сарбонк, қарздиҳӣ, суратҳисоб, изофаварақ, пурсишнома, ҳисобрасӣ, ҳисобрас, бонкдор, муфлисшавӣ, миёнрав, ҳисобдор, ҳисобдорӣ, хабарнома, нархгузорӣ, гувоҳнома, пасандоз, тазминкунанда, қарздор, амонатгузор, шартнома, қарордод, изофапардохт, кумакхарҷӣ, сармоягузор, пулрасон, пулрасонӣ, бозрас, бозрасӣ, беқурбшавӣ, қарздиҳанда, қарздиҳӣ, иҷозатнома, имтиёзнама, идрорпулӣ, молнома, гаронбаҳо, Тоҷиксодиротбонк, қарзгиранда, сарбонк, қарздиҳӣ, Ориёнбонк, Соҳибкорбонк, Фононбонк, Кафолатбонк, Амонатбонк (қолаби мураккаб бо вожаи бонк дар ҷузъи дувум), Агроинвестбонк, Тоҷпромбонк, Тоҷиксодиротбонк (истифодаи қолаби русии номи чанде аз бонкҳо)...*

в) Истилоҳоти мураккаби иқтисодии соҳаи саноат. Соҳаи саноат чунон ки гуфтем аз соҳаҳои асосии пешрафти иқтисоди ҷомеаи инсонист. Истилоҳоти мураккаби иқтисодии ин соҳа аз инҳо иборатанд: *корхона, сохтмон, баландошён, беморхона, мусофиркаш, хизматрасонӣ, соҳибкор, соҳибкорӣ, мумфарш, обгузар, бунёдкорӣ, созандагӣ, маблағгузорӣ, худмаблағгузор, худмаблағгузорӣ, хушсифат, бозоргир, аълосифат, киштгардон, навъсанҷӣ, мутобиқсозӣ, парандапарварӣ, дастовард, пешравӣ, наздиҳавлигӣ, бисёррошён, картошкапарварӣ, сердаромад, семоҳа, иҷозатнома, бозрасӣ, ҳароратсанҷ, чопхона, ҷаҳонгардӣ, ҷаҳонгард, лоиҳакаш, лоиҳакашӣ, шаҳрсоз, шаҳрсозӣ, беморхона, шифохона, сӯзишворӣ, қоҳишбӣ, болоравӣ, коркард, барасмиятдарорӣ, ҷойгиркунонӣ, воридкунанда, зиддинҳисорӣ, пайомад, маъдантозакунӣ, камёб, камчин, шартнома, қарордод, изофапардохт, кумакхарҷӣ, хӯрдашавӣ, сармоягузор, ҷамъоварӣ, бозрас...*

г) Истилоҳоти мураккаби иқтисодии соҳаи кишоварзӣ. Соҳаи кишоварзӣ низ чунон ки гуфтем дар пешрафти иқтисоди ҷомеаи инсонӣ нақши муҳим дорад. Истилоҳоти мураккаби иқтисодии ин соҳа аз инҳо иборатанд: *корхона, наздиҳавлигӣ, мумфарш, обгузар, бекорхобида, обёрӣ, бунёдкорӣ, созандагӣ, худҷорӣ, обанбор, обҷамъкунӣ, обнигаҳдорӣ, шоликорӣ, парвариш, серҳосил, хушсифат, киштгардонӣ, дастовард, пешравӣ, картошкапарварӣ, сердаромад, хушсифат, ҳосилхез, тоқпарварӣ, сабзавоткорӣ, галлакорӣ, обрасонӣ, поёнб, зироаткорӣ, чорводорӣ, ободонӣ, обгузар...*

ғ) Истилоҳоти мураккаби иқтисодии соҳаи сохтмон ва бинокорӣ. Соҳаи сохтмон ва бинокорӣ низ аз соҳаҳои муҳимми пешрафти иқтисодии имрӯз аст. Истилоҳоти мураккаби иқтисодии ин соҳа аз инҳо иборатанд: *андовагар, андовагарӣ, шаҳрсозӣ, баландошён, хизматрасонӣ, мумфарш, бинокор, бунёдкорӣ, маблағгузорӣ, бисёррошён, обгузар...*

Ҳамин тариқ, истилоҳоти мураккаби иқтисодӣ дар забоншиносии тоҷик бо принципҳои калимасозии забон мувофиқат ба меъёрҳои забонӣ омада, таркиби луғавии забонро ғанӣ гардондааст.

Адабиёт

1. Ашӯров Ғ.Д., Азизмуродов Ш.Х. Баҳисобгирии амалиёт дар бонкҳои тиҷоратӣ. – Душанбе, 2009. – 39 с.
2. Бердиева Т. Назарияи иқтибос. – Душанбе, 1991. – 128 с.
3. Воҳидов А. Аз таърихи лугатишиносии тоҷику форс. – Самарқанд, 1980. – 135 с.
4. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷ. 2. – Душанбе: Дониш, 1985. – 372 с.
5. Иброҳимов И. Р., Ниёзов М.А. Муомилоти пул, қарз ва бонк. – Душанбе: Ирфон, 2010. – 285 с.
6. Иброҳимов И., Хонҷонов А., Хусейнова Д. Амалиётҳои бонкӣ. – Душанбе: Ирфон, 2011. – 294 с.
7. Қосимова М. Н. Мухтасар оид ба истилоҳоти забонишиносии пешинаи тоҷик. – Душанбе, 2003. – 113 с.
8. Назарзода С. Забон ва истилоҳот. – Душанбе, 2003. – 148 с.
9. Назарзода С. Ташаккули истилоҳоти ҷамъиятиву сиёсии забони тоҷикӣ дар асри ХХ. – Душанбе, 2004. – 303 с.
10. Ниёзов М.А. Муомилоти пулӣ ва низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: ЭР-граф, 2011. – 376 с.
11. Оймаҳмадов Г. Н. Молия. – Душанбе: Нодир, 2005. – 300 с.
12. Принципиҳои асосии терминалогияи забони тоҷикӣ. / Мураттиб Я. И. Калонтаров. – Душанбе: Дониш, 1971. – 62 с.
13. Раҳимзода Ш. Муомилоти пулӣ ва қарз. – Душанбе: ЭР-граф, 2008. – 250 с.
14. Раҳимов С. Х. Баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит. – Душанбе: Ирфон, 2011. – 267 с.
15. Султон, Мирзо Ҳасан. Истилоҳоти илмии «Китоб-ут-тафҳим»-и Абӯрайҳони Берунӣ. – Душанбе: Дониш, 2003. – 170 с.
16. Султон, Мирзо Ҳасан. Истилоҳишиносӣ ва истилоҳнигории тоҷикӣ. – Душанбе: ЭР-граф, 2019. – 196 с.
17. Султон, Мирзо Ҳасан. Мушкilotи забони илм ва истилоҳот. – Душанбе: Дониш, 2015. – 324 с.
18. Султон, Мирзо Ҳасан. Ташаккул ва тақомули истилоҳоти илмии форсӣ – тоҷикӣ. – Душанбе: Дониш, 2008. – 334 с.
19. Султон, Мирзо Ҳасан. Язык науки и терминология. – Душанбе: Ирфон, 2011. – 202 с.

ТАҲҚИҚИ ИСТИЛОҲОТИ МУРАККАБИ ИҚТИСОДӢ ДАР ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

Дар мақолаи мазкур оид ба таҳқиқи истилоҳоти мураккаби иқтисодӣ дар забони тоҷикӣ таҳқиқ анҷом пазируфтааст. Дар он масъалаҳои истилоҳоти мураккаби навъи пайвасти иқтисодӣ, истилоҳоти мураккаби навъи пайвасти иқтисодӣ, истилоҳоти мураккаби навъи тобеи иқтисодӣ, исмҳои мураккаб ба ибораҳои феълӣ ҳамнисбат, калимасозии исмҳои сечузъа, усули омехтаи калимасозии исм, усули сарфию нахвӣ ё морфологӣ-синтаксисӣ, ба исм гузаштани феъл, калимаҳои ихтисора ва ҳамзамон, гурӯҳи дигари истилоҳоти мураккаби иқтисодии забони тоҷикӣ: а) истилоҳоти мураккаби иқтисодии соҳаи бозаргонӣ; б) истилоҳоти мураккаби иқтисодии соҳаи молия ва бонкдорӣ; в) истилоҳоти мураккаби иқтисодии соҳаи саноат; г) истилоҳоти мураккаби иқтисодии соҳаи кишоварзӣ; ғ) истилоҳоти мураккаби иқтисодии соҳаи сохтмон ва бинокорӣ таҳлилу баррасӣ гардидааст.

Калидвожаҳо: таҳқиқ, истилоҳот, истилоҳоти мураккаби иқтисодӣ, забони тоҷикӣ, калимасозӣ, калимаҳои мураккаби пайваст, калимаҳои мураккаби тобеъ.

ИССЛЕДОВАНИЕ СЛОЖНЫХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ТЕРМИНОВ В ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ

В данной статье проведено исследование сложных экономических терминов в таджикском языке. В работе были проанализированы и рассмотрены следующие вопросы, касающиеся сложных терминов: сложные термины соединительного типа в экономике, сложные термины зависимого типа в экономике, сложные существительные, соотносящиеся с глагольными выражениями, словообразование трехкомпонентных существительных, смешанный способ словообразования существительных, морфолого-синтаксический способ, переход глагола в существительное, аббревиатуры и одновременно с этим, другая группа сложных экономических терминов таджикского языка: а) сложные экономические термины сферы торговли; б) сложные экономические термины сферы финансов и банковского дела; в) сложные экономические термины сферы промышленности; г) сложные экономические термины сферы сельского хозяйства; д) сложные экономические термины сферы строительства.

Ключевые слова: исследование, термины, сложные экономические термины, таджикский язык, словообразование, сложные слова, сложные слова.

RESEARCH OF COMPLEX ECONOMIC TERMS IN TAJIKI LANGUAGE

This article investigates complex economic terms in the Tajik language. The work analyzed and examined the following issues concerning complex terms: complex terms of the connective type in economics, complex terms of the dependent type in economics, complex nouns related to verbal expressions, word formation of three-component nouns, mixed method of word formation of nouns, morphological and syntactic method, transition of a verb to a noun, abbreviations, and at the same time, another group of complex economic terms of the Tajik language: a) complex economic terms in the field of trade; b) complex economic terms in the field of finance and banking; c) complex economic terms in the field of industry; d) complex economic terms in the field of agriculture; e) complex economic terms in the field of construction.

Keywords: research, terminology, complex economic terminology, Tajik language, word formation, complex compound words, complex subordinate words.

Дар бораи муаллиф

*Элчибеков Асомиддин Маҳмаднабиевич
Унвонҷӯи кафедраи назария ва амалияи
забонишносӣ
Донишгоҳи давлатии омӯзгори Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121*

About the author

*Elchibekov Asomiddin Mahmadvnabievich
Applicant of the Department of Theory and
Practice of Linguistics
Tajik State Pedagogical University named
after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121*

Об авторе

*Элчибеков Асомиддин Маҳмаднабиевич
Соискатель кафедры теории и практики
языкознания
Таджикский государственный
педагогический университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан,
г. Душанбе, пр. Рудаки, 121*

ТДУ 821.164.1-312.929

**ТАҶАССУМИ СИМОИ СУЛҲОФАРИ САРВАРИ ДАВЛАТ
ДАР ШЕЪРИ МУОСИРИ ТОЧИК**

Охонниёзов В. Д.

Институти илмҳои гуманитарии ба номи Б. Искандаров

Бидуни муҳобот ва шубҳа, ҳар як қадами илми муосири тоҷик ба ташаббус, роҳнамоӣ ва пуштибонии як нафар фарзанди миллат, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон вобастагӣ дорад. Ҳар пешравие, ки дар ин самт ҳосил ҳаст, мисли кулли дигар ташаббусҳои ватансозӣ, бидуни баҳс, ба номи ҳамин шахс рақам мезанад. Аз ин рӯ, симо ва сират, сурат ва рафтори Сарвари давлат аз рӯзи аввали касби масъулияти сарвари ин давлату ин миллат, дар адабиёт, махсусан адабиёти бадеӣ мунъакис мешуд ва ин раванд то ба ҳол идома дорад.

Осори мазиде роҷеъ ба корнамоиҳои Пешвои миллат арзи ҳастӣ намуд, ки назми васфӣ дар ин миён ҷойгоҳи махсусро соҳиб аст. Аммо ҷои тазаккур аст, ки таҳлили жарфи ин масъала дар илми адабиётшиносии муосири тоҷик то ба ҳол анҷом нагардидааст. Танҳо метавон аз сухану мақолаҳои алоҳидаи баъзе аз адабиётшиносон, махсусан мақолаҳои академик Абдучаббор Раҳмонзодаро [8], ки аксаран ба ҳайси сарсухан ба маҷмуаҳои назмию насирии бахшида ба Пешво иншо шудаанд, ном бурдан метавон. Банда як қисмати монографияи «Таҳаввули адабиёти Бадахшон дар даврони Истиқлолият»-ро таҳти мавзӯи «Тасвири симо, сират ва ғайрияти Сарвари давлат дар ашъори шоирони Бадахшон» мавриди таҳлилу баррасӣ қарор дода будам ва доир ба ду ҷанбаи ин масъала: воқеияти зуҳури мусаввараи Сарвари давлат дар шеъри тоҷик ва симо ва сирати фардии Эмомалӣ Раҳмон дар ашъори шоирони Бадахшон дари баҳс кушодам [7, с. 148-177]. Дар ин гузориши илмӣ бошад, ба тариқи мухтасар аз як тасвир ва тавсифи Пешвои миллат, яъне таҷассуми симои сулҳофари Сарвари давлат дар шеъри муосири тоҷик маълумот ироа хоҳад шуд.

Мусаллам аст, ки нахустин ҳадафи Сарвари ҷавони давлати ҷавон маҳз хотима бахшидан ба ҷанг ва баргардондани сулҳ ба Тоҷикистон буд. Нахустин мурочиати Эмомалӣ Раҳмон аз минбари Ҷаласаи Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 1992 чунин буд, ки Тоҷикистон бояд осуда ва нангу номуси ватандорӣ бояд бар кину кибр дастболо гардад.

Албатта, суханҳо ва шиорҳои бисёре пеш аз ин низ буданд ва шахсони каме набуданд, ки худро ҳомии ватану халқ эълон дошта, ба мардум ваъдаҳои ҳангуфт медоданд, вале ҳарф бисёр буду амал кам, қавл бисёр буду вафо набуд. Бинобар ин, мардуми ҷафодида аз ваъдаву қавлу қасами беҳуда, дар баробари овози тиру туфанг, рӯафтадаву очиз шуда буд.

Дар суханони Сарвари ҷавони давлат бошад қавли қатъӣ ҳис шуд, ки дар як муҳлати кӯтоҳ дар воқеият зуҳур кард ва ин вазъи боварибахш дар дилу рӯҳ ва роҳу равиши мардум дигаргунӣ куллиро ба сӯи ояндаи нек ба вучуд овард. Мардум меканданд, ки Сарвари чиҳилсолаи давлаташон воқеъан ҷон бар каф гирифта, барои барқарор намудани сулҳу суботи кишвар заҳмати шабонарӯзӣ мекашид. Албатта, ин талош, ки қадам ба қадам, рӯз ба рӯз ва моҳ ба моҳ самара ба бор меовард, аз назари аҳли эҷод дар канор намонд ва як-як дар байту банду шеърӯ сурудӯ очерку нақлу дoston инъикос мешуд.

Ҳанӯз дар соли 1992, пас аз интиҳоб гардидани Эмомалӣ Раҳмон ба ҳайси Раиси Шӯро дар иҷлосияи 16-ум ва ба ҳамдигар дасти дӯстӣ додани намояндагони минтақаҳои гуногуни Тоҷикистон дар Хучанд, аҳли эҷод ба тавсифи сухану рафтору симои Сарвари ҷавони давлат таваҷҷуҳ намуд. Шоири куҳансоли тоҷик Ашӯр Сафар дар як таронаи тарҷеъшакл таҳти образи “ҷома” (воқеъан, шеър “Ҷома” унвон дорад), ки он замон Эмомалӣ Раҳмон ҳамчун

рамзи сулҳ дар тан карда буд, сафири сулҳ будани ўро, ниятҳои хеш ва мафҳуми ин ҷомаро, мустаҳкам нигоҳ доштани онро дар тан дар ҳаҷми 7 банд ба қалам оварда буд. Барои намуна чор банди онро дар поён зикр менамоем:

*Ҷомаи Сулҳ ба тан омадаӣ,
Ба даҳан қанди сухан омадаӣ.
Ба зимин не, ба ҳаво не, ба кучо?
Сар-сари дидаи ман омадаӣ.*

*Ҷомаи тоза муборак бошад,
Ҳусни шероза муборак бошад.
Раҳи пурнур дар он метобад,
Зи раҳи нурфикан омадаӣ.*

*Ба ҳамин ҷома дигар банд миён,
Ҷомаро дор нигоҳу мадарон.
Сари ҳар риштаву кӯкаш бахт аст,
Бахт дар бар ба Ватан омадаӣ.*

*Ҷомаи Сулҳ панаҳҷо бар мо,
Қимат аз сарвати дунё бар мо.
Шарафат бод, ки ҳиммат карда,
Зӯр бар ҳилаву фан омадаӣ [1, с. 10].*

Сулҳ дар ин шеър тавассути ашё, яъне ҷома шакли моддӣ пайдо карда, аз як ҷониб онро дар назарҳо тобанда месозад ва аз ҷониби дигар ба он рамз мебахшад. Рамзи сулҳ дар ҷома бошад ба воситаи ба бар кардани он аз ҷониби Сарвари мамлакат неру пайдо менамояд ва нурбахшандаи роҳи мардум мегардад. Агар ҳуди ҷома бо ибораҳои “ҷомаи сулҳ”, “ҷомаи тоза”, “бахт дар бар” дар шеър тасвир гардида бошад, сулҳ бо ибораҳои “раҳи пурнур” ва “раҳи нурафкан” тавсиф мешавад. Яке аз ибораҳои калидии банди аввали шеър “қанди сухан” аст, ки ҳамон ба нахустин сухани Президенти кишвар, ки сулҳ буд, далолат мекунад.

Яке аз шоирони дигари насли куҳан Абдумалик Баҳорӣ низ ба тахти давлатдорӣ тоҷикон омадани Эмомалӣ Раҳмонро дар қасри Арбоб бахти сулҳовар таҷассум намуда, дар шеъри “Ба бахти мо” ин маъниро чунин арз мекунад:

*Даҳшати шабҳо гузашту як пагоҳ,
Муждае омад аз Арбоби Хуҷанд.
Аз қарори маҷлису сулҳу салоҳ,
Аз шиори родмарди сарбаланд.*

*Лутфи Яздон асту бахти тоҷикон,
К-ӯ гирифт аркони давлатро ба даст,
Сулҳу ваҳдатро намуд ӯ ҳукмрон,
Гардани кину адоватро шикаст [10. с. 28-29].*

Ин шукргузори бар овардани сулҳу ваҳдат асос ёфтааст. Ибораи “шиори родмарди сарбаланд” ишора ба шиоре аст, ки аз хусуси он дар аввал сухан кардем, яъне он, ки Сарвари ҷавони давлат гуфта буд: “Ман барои шумо сулҳро меорам”. Ҳамин маъниро ба таври ошкоро ва бидуни тасвири бадеӣ шоире бо номи Мирзо Файзали чунин баён намудааст:

*Қасри “Арбоб”-у ба ҳам омадани Ваҳдату Сулҳ,
Аз ҳамон қаср яке нуру зиё гашт падид.
Гуфт Эмомалӣ Раҳмон сари минбар суханаи:*

“Бар шумо сулҳ биёрам!” Шафақи сулҳ дамид [1, с. 74].

Муҳаққиқон оғози ашъори васфиро дар хусуси симо, сират ва фаъолияти Сарвари давлат аз шеъри Шоири халқӣ Лоик Шерали медонанд, ки соли 1997 ба имзои созишномаи сулҳ ва бо пирӯзӣ баргаштани Эмомалӣ Раҳмон ба Ватан эҷод шуда буд. Дар ин шеър хаяҷон

ва умеди шоир, ҳамчун ҳаяҷон ва умеди тамоми сокинони кишвар ба сулҳу иттиҳод бо баёни табрик инъикос шудааст ва сулҳ, дар баробари дар байти охири шеър мустақиман зикр шуданаш, бо ибораҳои “роҳи нур”, “раҳонанда аз шаби торик”, “ояндаи пурнур” дарҷ гардидааст. Чунончи:

*Имоми ду тарафро мекунам табрик,
Ки тоҷик мешавад наздик бо тоҷик!
Бародарвор роҳи нурро ҷустанд,
Ки фардоро раҳонанд аз шаби торик.
Кунун оғози сулҳ асту рафоҳи халқ,
Бувад оянди пурнурамон наздик! [10, с. 8].*

Лоик Шеъралӣ дар як ғазали 12-байташ, ки низ дар ҳамон солҳо эҷод шуда буд, сулҳро “нури ҳақ”, “сулҳи бунёдкор”, “фурсати шоҳкор”, “фотиҳа бар мазор”, “гулфишони баҳор”, “вақти ҷуду нисор” номида, Эмомалӣ Раҳмонро бо ибораҳои тавсифии “Ҳотифи зиндадор”, “Юсуфи дилфигор”, “Ахтари саъд”, “Нангу ному виқор” ба тасвир гирифтааст, чунончи, дар ин чанд байт:

*Раҳми парвардигори мо омад,
Нури ҳақ бар диёри мо омад.
Ҷанги бунёдсӯзи мо бигзаист,
Сулҳи бунёдкори мо омад...
Зиндагӣ сахттар зи мурдагӣ аст,
Ҳотифи зиндадори мо омад...
Пири Канъон, чашми ту равшан,
Юсуфи дилфигори мо омад...
Ҷанги девонавори мо бигзаист,
Сулҳи деринтизори мо омад [1, с. 9].*

“Шаҳсавори миллати мо” аз манзумаҳои камназири адабиёти муосир аст, ки ба қалами Шоири халқии Тоҷикистон Ширин Бунёд тааллуқ дорад ва дар он кулли хизматҳои Сарвари давлат дар таҳкими сулҳ, тақвияти ваҳдат ва сарҷамъ намудани миллати тоҷик мунъакис шудаанд. Порчае аз ин манзума ин аст:

*Марди мардӣ, марди фардӣ дар замину дар замона,
Дар дили мардум ниҳодӣ аз садоқат ошён.
Чехраи пурнури ту шуд нури баҳти миллати мо,
Шаҳнавози миллати мо, шаҳсутуни давлати мо.
Ҷамъ кардӣ миллати садпораи тоҷики моро.
Шӯъларезон карда шоми талхи мо, торики моро.
Сулҳ овардӣ ба мардум, сулҳи мо поянда бодо,
Парчами давлат сари мо то абад тобанда бодо! [2, с. 5].*

Шоири Халқӣ Аскар Ҳақим ғазале дорад бо унвони “Сано”, ки ба сипосу санои Пешво бахшида шудааст ва симои сулҳофарӣ ин шахсияти таърихӣ дар як байти он бо ибораи “шоми пурғам рӯз шудан”, яъне ба мардуми мискини Ватан сулҳу оромиро овардан тавсиф шудааст:

*Саодати ватани хору халқи мискин буд,
Ки омадию шуд он шоми тори пурғам рӯз [10, с. 65].*

Муҳаммад Ғоиб, аз шоирони пешсафи муосири адабиёт, дар шеъри мусаммати тарҷеъмонанди “Кист Раҳмонов?”, ки ғолибан дар нимаи дуҷуми солҳои 90-ум эҷод шуда буд, дар 15-банди чаҳормисрагӣ бо пурсиши “Кист Раҳмонов?” тавсифи кулли ҷоннисорҳои Сарвари мамлакатро ба қалам оварда, онро чунин ҷамъбаст мекунад:

*Кист Раҳмонов? Имоми маҳзаби хушҳолӣ аст,
Ҳомии сулҳу адолат, пайки некиқболӣ аст.
Аз вафодорӣ нуру аз бевафой холӣ аст,
Сарвари арзанда бо ному мақоми Олӣ аст! [10, с. 167-169].*

Тараннуми сулҳ, пеш аз ҳама дар муборизи алайҳи чанг қарор гирифт ва ин масъала ба исбот эҳтиёҷ надорад. Кулли шоирони давр сулҳ ва ҳомии онро дар муқобили он кашмакашиҳои ба мардум ва Ватани мо таҳмилгардида қарор доданд. Онҳо аз чанги бемаънӣ ва натиҷаҳои он таассуф ва аз сулҳи оварда бо таҳсину шукргузорӣ ёд мекарданд.

Шоир Рӯдобаи Мукаррам дар шеъри “Арзи сипос”, ки эҳдо ба Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон аст, ғаму ҳасрати миллатро ба шодиву фараҳ мубаддал сохтан аз ҷониби ин марди шучоъ, бо санъати муқоисаи авзоъ чунин ба тасвир гирифтааст:

*Чорагар бар мо туро чун чора кард,
Раҳм бар ин мардуми бечора кард.
Офтобе омадӣ бо пайки нур,
Абри ғамро нури ту садпора кард.*

*Сулҳу Ваҳдат аз ту шуд ораста,
Зиндагӣ шуд хурраму пероста.
Номи ту дар кохи иқболи Ватан,
Чун шиор аз ҷони мо бархоста... [5, с. 15-16].*

Шоири соҳибноми тоҷик Раънои Мубориз суvari Сарвари давлатро дар як рубой бо мустафод аз калимаву ибораҳои махсус, ки далолат ба ибтиқори ӯ дар истиқрори сулҳ мекунад, ба ин тарз сифатчинӣ намудааст:

*Аҳсан, аҳсан, ба сулҳовар аҳсан!
Бар фозили фаррухи музаффар аҳсан!
Бар он, ки ба кишварам амонӣ овард,
Бар оқили неки адлпарвар аҳсан! [4, с. 94].*

Сулҳоварию сулҳпарварии Сарвари давлат аз ҷониби кулли шоирон бо беҳтарин тавсиф ва олитарин эҳсос суруда мешуд. Ин раванд махсусан пас аз ба даст овардани Ваҳдати миллӣ ва оғози дигаргунсозии азими Ватан дар шеъри тоҷик ба таври густурда танинандоз гардид.

Шоири намакшиноси даврони Истиқлол Муҳиддин Шохин аз Пешвои ҳақиқӣ ва воқеӣ будани Эмомалӣ Раҳмон тасдиқ карда, дар вазнинтарин рӯзҳо “ҳомӣ ва муттақои миллат” шуданаширо махсус ба таъкид мегирад, ки маҳз сулҳи овардаи ӯ мардуми роҳ ва ватангумқарардари сарчамъ намуд.

*На ҳар марди раҳ мешавад Пешво,
Чуз он кас, ки дорад назар аз Худо.
Дар он рӯзи сангину айёми танг,
Ба миллат шудӣ ҳомию муттақо.
Дар он шоми торик раҳгум задем,
Чароги дили ту бишуд раҳнамо.
Ҳар он қавро дӯст дорад Худо,
Кунад сарвару шоҳи одил ато [9, с. 9].*

Сулҳи тоҷикон ва Асосгузори он ба фанни сабақомӯзи оламиён табдил шуд ва аз ин лиҳоз мавзӯ домандор, густурда ва қобили омӯзиши даҳҳо рисолаи илмӣ мебошад. Сулҳи овардаи Пешвои миллат барои ҳамватанонаш муъҷизае буд, ки аз муъҷизоти бузургони пеш тафриқае надошт. Шоири сеҳркаломи тоҷик Ато Мирхоҷаи Неру бо номи “Эъҷози Раҳмон” шеърро офаридааст, ки бо эпители “Илҳом аз талошҳои пайвастаи Президенти Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар роҳи давлату миллатсозӣ” оғоз мешавад ва дар он бо волотарин тавсифу ташбеҳ эъҷози ин марди миллат дар ду даҳсолаи аввали даврони Истиқлол тараннум мегардад. Кулли ин эъҷоз бар заминаи сулҳ зухур намудаанд.

*Ҳавое, ки мепарварад ҷон, ҳамин аст.
Ҳичозе зи эъҷози Раҳмон ҳамин аст.
Чу Одам фитодан ба дунёи ваҳшӣ,
Дар он зистан ҳамчу инсон ҳамин аст.
Чу Нӯҳи Набӣ сохтан кишти аз хеи,
Гузаитан зи дарёи тӯфон ҳамин аст... [6, 3].*

Қасидаи мазкур аз 22 байт иборат буда, ҳар мисраъву байтҳои алоҳидаи он тараннуми эъҷози Эмомалӣ Раҳмон дар мушобеҳат ба амали пайғамбарони башарияту бузургони миллат ба қалам омадааст. Чунончи, дар давоми абёти боло омадааст:

*Чу Мӯсо асо ёфтан аз садоқат,
Буридан ба он оби Уммон ҳамин аст.
Чу Исо барои гуноҳи ҳама халқ,
Намудан сари хеш қурбон ҳамин аст.
Бироҳим гаштан, шудан андар оташ,
Зи гулхан кашидан гулистон ҳамин аст.
Ба кунҳи Муҳаммад расидан ба таҳқиқ,
Расидан ба маънии имон ҳамин аст... [6, 3].*

Раванди тавсифи симои сулҳофари Пешвои миллат дар адабиёти мусоирӣ тоҷик идома дорад ва умед аст, ки таҳлилу баррасии ин раванд дар адабиётшиносии тоҷик низ таҳкиму тақвият хоҳад ёфт. Гузориши мавриди назарро бошад бо як банде аз ғазали шоири тозасарои муосирӣ тоҷик Бехрӯзи Забехулло, ки “Эҳдо ба Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон” ном дорад, анҷом мебахшем:

*Эй хайрхоҳи халқи Худо, меситоямат,
Ҳар дам кушода дасти дуо меситоямат.
Эй марди сулҳпарвару, эй ходими башар,
Эй покбину поксаро, меситоямат [3, с. 6].*

Адабиёт

1. Бахтофарин (маҷмуаи шеърҳо, мақолаҳо ва очеркҳо). Ба шарафи ҷашни 20 солагии Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистоню Тартибдиҳандагон: Фарҳоди Карим ва Гурез Сафар. – Душанбе Адиб, 2011. – 352 с.
2. Бунёд, Ш. Нома дар барги ҳавас / Ш. Бунёд. – Душанбе: Адиб, 2011. – 120 с.
3. Забехулло, Б. Сипоҳи сухан (маҷмуаи ашъор) / Б. Забехулло. – Душанбе: Эр граф, 2021. – 180 с.
4. Мубориз, Р. Нури ваҳдат / Р. Мубориз. – Душанбе: Адиб, 2015. – 144 с.
5. Мукаррам, Р. Навои рӯди кӯҳистон / Р. Мукаррам. – Душанбе: Эр-граф, 2022. – 160 с.
6. Неру, А. М. Нафаси дуввум / А. М. Неру. – Душанбе: Адиб, 2013. – 168 с.
7. Охонниёзов, В. Д. Таҳаввули адабиёти Бадахшон дар даврони Истиқлолият / В. Д. Охонниёзов – Душанбе: Сифат Офсет, 2023. – 198 с.
8. Раҳмонзода, А. Бозтоби симои Пешвои миллат дар адабиёти тоҷик / А. Раҳмонзода // “Пайгоми Истиқлол”, мураттибон: Муҳтарам Ҳотам ва Маҷид Салим. – Душанбе: Адиб, 2016. – 248 с.
9. Шоҳин, М. Навои рӯшан / М. Шоҳин. – Душанбе: Дониш, 2022. – 73 с.
10. Эъҷози Раҳмон. (Маҷмуаи шеърҳо дар васфи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон), мураттибон: Абдуфаттоҳ Шарифзода ва Нақиб Муродов. – Душанбе: Ирфон, 2011. – 372 с.

ТАҶАССУМИ СИМОИ СУЛҲОФАРИ САРВАРИ ДАВЛАТ ДАР ШЕЪРИ МУОСИРИ ТОҶИК

Хизматҳое, ки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон барои Тоҷикистон ва мардуми тоҷик дар тӯли фаъолияти давлатиаш анҷом додааст ва анҷом дода истодааст, қобили муқоиса намебошанд. Аз ин рӯ, симо ва сират, сурат ва рафтори Сарвари давлат аз рӯзи аввали касби масъулияти сарвари ин давлату ин миллат, дар адабиёт, махсусан адабиёти бадеӣ мунбақис мешуд ва ин раванд то ба ҳол идома дорад. Осори мазида роҷеъ ба корнамоиҳои Пешвои миллат арзи ҳастӣ намуд, ки назми васфӣ дар ин миён ҷойгоҳи махсусро соҳиб аст. Аммо ҷои тазаккур аст, ки ба ҷуз аз гузоришҳои ва мақолаҳои ҷудогона, ки одатан барои сарсухани маҷмуаҳои ашъори тавсифӣ навишта мешаванд, таҳлили жарфи ин масъала дар илми адабиётшиносии муосирӣ тоҷик то ба ҳол анҷом нагардидааст. Гузориши пешниҳодшуда аз қабилӣ он маводи таҳлилий аст, ки тавсифи бадеии симои сулҳофари Сарвари давлатро дар шеъри муосирӣ тоҷик ба муайян мекунад. Андешаҳои дар мақола баёншуда маводи ибтидоиро барои пажӯҳиши густурда ва васеътари масъала фароҳам меорад.

Калидвожаҳо: адабиёти бадеӣ, чеҳранигорӣ бадеӣ, шеъри муосирӣ тоҷик, шоир, Пешвои миллат, давлат, миллат.

ИЗОБРАЖЕНИЕ МИРОТВОРЧЕСКОГО ОБРАЗА ГЛАВА ГОСУДАРСТВА В СОВРЕМЕННОЙ ТАДЖИКСКОЙ ПОЭЗИИ

Заслуги, которые Основатель мира и национального единства – Лидер нации, Президент Республики Таджикистан уважаемый Эмомали Рахмон оказал и продолжает оказывать перед Таджикистаном и таджикским народом за время своей государственной деятельности, несопоставимы. Поэтому образ и поведение Главы государства нашли отражение в литературе, особенно в художественной, с первого дня его карьеры в качестве главы государства, и этот процесс продолжается до сих пор. Созданы множество сборников стихотворений, посвящёнными достижениям Лидера нации, в котором особое место занимает хвалебные стихотворения. Однако стоит отметить, что, кроме отдельных статьи, которые обычно пишутся для введения сборники стихов, комплексный анализ этого вопроса в современном таджикском литературоведении до сих пор не завершён. Представленный доклад представляет собой аналитический материал, определяющий художественное описание миротворческого образа Главы государства в современной таджикской поэзии. Идеи, высказанные в статье, дают исходный материал для более широкого исследования вопроса.

Ключевые слова: художественная литература, литературный портрет, современная таджикская поэзия, поэт, Лидер нации, государство, нация.

PEACEKEEPING IMAGE OF THE HEAD OF STATE IN MODERN TAJIK POETRY

The merits that the Founder of Peace and National Unity - the Leader of the Nation, President of the Republic of Tajikistan, respected Emomali Rahmon, has rendered and continues to render to Tajikistan and the Tajik people during his official activities are incomparable. Therefore, the image and behavior of the Head of State have been reflected in literature, especially in the fiction, from the first day of his career as the Head of state, and this process continues to this days. Many collections of poems dedicated to the achievements of the Leader of the Nation have been created, in which laudatory poems occupy a special place. However, it is worth noting that, in addition to individual articles that are usually written to introduce collections of poems, a comprehensive analysis of this issue in modern Tajik literary criticism has not yet been completed. The presented report is an analytical material defining the artistic description of the peacekeeping image of the Head of State in modern Tajik poetry. The ideas expressed in the article provide the source material for a broader study of the issue.

Keywords: fiction, literary portrait, modern Tajik poetry, poet, Leader of the Nation, state, nation.

Дар бораи муаллиф

*Охонниёзов Варқа Дустович,
Доктори илмҳои филологӣ, сарҳодими илмӣ
Институти илмҳои гуманитарии ба номи
Б. Искандарови АМИТ
736001, шаҳри Хоруғ, кӯчаи У. Холдоров, 4
E-mail: shuwoz@mail.ru*

About the author

*Okhonniyozov Varka Dustovich
Dr. of Philology, a Leading Scientific Official
Institute of Humanities named after
Academician B. Iskandarov under the NAST
736001, Khorog, avenue U. Kholdorov, 4
E-mail: shuwoz@mail.ru*

Об авторе

*Охонниёзов Варка Дустович,
Доктор филологических наук, главный
научный сотрудник
Институт гуманитарных наук им.
академика Б. Искандарова НАНТ
736001, г. Хоруг, ул. У.Холдоров 4
E-mail: shuwoz@mail.ru*

**ҚАЛАМ, ЯК УМР КУН ТАСВИРИ МАРДУМ
(дар идомаи мавзуи “Чойгоҳи зарбулмасалу мақолҳо дар
“Куллиёт”-и Хайрандеш”)**

Қосимӣ С. А., Каримова З. М.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Адабиёти гуфтории тоҷикон (фолклор) таърихи қадимӣ дошта, “дониш”, “хирад” ва “ҳикмат” -и арзишманди он аз давраҳо ба давраҳо ва наслҳо ба наслҳо интиқол ёфта, боз ҳам мутобиқи шароитҳои таърихӣ замонаҳои гуногун ривочу раванқ ёфтаю таҳриру сайқал хӯрдаю суфтатар гардида, баҳри гуногунрангии муҳтавои адабиёти навишторӣ чун манбаи бемисли маънавий нақши шоистае бозидааст.

Адабиёти гуфторӣ ва навиштории тоҷик аз замонаҳои бостон узван ва маънаван ба ҳамдигар алоқаманду наздикии бевосита дошта, то замони мо давом кардааст. Чунин ба назар мерасад, ки анъанаи муносибати адабиёти гуфторӣ ва навишторӣ нисбат ба халқҳои дигари Осиёи Миёна дар байни тоҷикон хеле қавӣ буда, ба андешаи инчониб ҳар як адиби тоҷик аз ин маҳзани тиллоии маърифати халқ баҳраманд гаштааст.

Бо дарназардошти мулоҳизаҳои болоӣ бояд тазаккур дод, ки таҳқиқи масоили муносибати адабиёти гуфторӣ ва навишторӣ дар илми фолклоршиносӣ ва адабиётшиносӣ, аз ҷумлаи мавзӯҳои меҳварӣ маҳсуб меёбад, зеро маҳз адабиёти гуфторӣ, аз аҳди бостон то садаҳои миёнаву замони муосир зербинои адабиёти навишторӣ будааст ва мебошад.

Ногуфта намонад, ки дар таърихи адабиёти тоҷик адиберо вохӯрдан мумкин нест, ки аз адабиёти гуфторӣ илҳом ва мазмуне нагирифта бошад. Хайрандеш (Қурбонов Хайриддин Шарипович) низ ҳамчун як шоири тавоною ширинсухани тоҷик дар пайравӣ ба бузургони гузашта дар ашъораш қадимтарин анъанаҳои адабиёти классикӣ ва ҳамзамон, унсурҳои адабиёти гуфториро устувор намуда, осори мондагореро дар бозтоби муҳимтарин масоили замони худ таълиф кардааст:

Мисли ту гулнасабе, гулбадане пайдо нест,

Мисли ман шоири ширинсухане пайдо нест [9, с. 352].

Нигоҳи нав ба фарҳанги миллӣ, кашфи бадеии адабиёти гуфторӣ ва ҷустуҷӯҳои амиқи масъалаҳои ҳаёти иҷтимоӣ имкон додааст, ки ҳақиқати зиндагии рӯзгори ҳамзамонон дар “Куллиёт”-и Хайрандеш воқеъбинонаю шоирона инъикос ёбанд:

Маро дар байни мардум қадрдон дардоиной кард,

Ғазалҳое, ки мо гуфтем, дорад қадри дурдона [9, с. 379].

Бехуда доктор Алиасғари Шейрдӯст – собиқ Сафири Ҷумҳурии исломии Эрон доир ба шахсияту ашъори безаволи Хайрандеш чунин нагуфта: “Устои мутаवзеъ ва шахсияти номдори тоҷик оқои Хайрандеш дар зумраи ин қабил бузургон аст, ки бо таъби равон ва фурутанӣ мисолзаданӣ мунодии бузурги тоҷикон ва фазилатҳои онон дар тайи аъсор ва қурун аст” [9, с. 3]. Воқеан, шеъри Хайрандеш “бӯи шеър” дорад ва ҳар кучо шеъри Хайрандеш аст, он ҷо “чаннат – ул - маъвост”:

Бӯи дӯзах дорад он ҷо, ки надорад бӯи шеър,

Ҳар кучо шеър аст, он ҷо чаннат-ул- маъво шавад [9, с. 145].

Ба андешаи инчониб, жанрҳои зарбулмасалу мақолҳо ҳамчун гунаҳои маъмулу машҳури адабиёти гуфтории тоҷикон дар муқоиса бо дигар жанрҳои маҳсули адабиёти гуфторӣ дар эҷодиёти шоирону нависандагон бештар қорбурд шудаанд. Як вижагии хоси зиёд истифодаи шудани жанрҳои мазкур он аст, ки онҳо муъҷазу образнок буда, қариб тамоми муҳтавои рӯзгори мардумро инъикос мекунанд, хосса, мавзуи панду ҳикматро.

Ин ҷиҳатҳои жанрҳои мазкур дар ашъори Хайрандеш, бахусус дар “Куллиёт”-и ӯ рӯшан хувайдоянд. Ногуфта намонад, ки банди (Қ.С.А. дар ҳаммуаллифӣ бо Абдурахмонов М.) чанд сол пеш роҷеъ ба чойгоҳи зарбулмасалу мақолҳо дар “Куллиёт”-и Хайрандеш таҳти

унвони “Андешаҳои халқ ва андешаҳои Хайр” мақолае иншо намуда будам (ниг. Маҷаллаи “Ахбори Академияи миллии илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон”, №1, 2021, 17 с. ё маҷмуаи мақолаҳои Қосимӣ С.А. “Адабиёти гуфторӣ ва адабони тоҷик”. –Душанбе: ДДОТ ба номи С.Айнӣ, 2021, с. 66-82), ки ин маводи мавриди назар идомаи он аст.

Фолклоршиносони маъруфи тоҷик – В.Асрорӣ ва Р.Амонов дар китобашон “Эҷодиёти даҳанакии халқи тоҷик” қайд мекунад, ки зарбулмасалу мақолҳои тоҷикиро аз рӯи мавзӯ ва мундариҷашон ба ду гурӯҳ чудо кардан мумкин аст: гурӯҳи якум – зарбулмасалу мақолҳое, ки хусусияти танқидӣ ва ҳаҷвӣ доранд, гурӯҳи дуюм зарбулмасалу мақолҳое, ки мазмунашон аз панду ҳикмат иборат мебошад. Зарбулмасалҳои гурӯҳи дуюм микдоран зиёданд ва доираи мавзӯи онҳо низ хеле васеъ аст [2, с. 82-83].

Воқеан, зарбулмасалу мақолҳои гурӯҳи якум ҳам дар “Куллийёт”-и Хайрандеш нисбат ба гурӯҳи дуюм бениҳоят кам ба назар мерасанд. Мисоли зайл ҳамчун намунаи гурӯҳи мазкур дар ашъори шоир ба ҷашм расиданд, ки овардани онҳо айнӣ муддаост:

*Гар “гапи бисёр – як ҳар бор” мегуфтанд пеи,
Ҳолиё бар сад ҳазорон ҳар бигардад бор гап.
Гар амал бисёр бошад, гап басо кам мешавад,
Кӣ талаб дорад зи мо, ёрон, ба ҷойи кор гап [9, с. 270].*

Зарбулмасали “Гапи бисёр як ҳара бор” дар байни мардум маъмул буда, ҳамчун масал хангоми зиёд ва беист суҳан кардани (гап задани) шахс гуфта мешавад, ки хусусияти ҳаҷвӣ ва танқидӣ дошта, ба одамони “пургӯ” нигаронида шудааст. Зарбулмасали мазкурро шоир айнан бе ягон тағйироти муҳтавои пешкаши хонанда гардонидааст, ки дар порчаи болоӣ бамавқъ корбаст шудааст.

Намунаи дигари жанрҳои мазкур бо андаке тағйироти таркибӣ бад-ин рақам оварда шуда, ба шахсони “калоннафс” бахшида шудааст:

*Қозғир аст иштиҳои нафси ман,
Сад хато дорад хатои нафси ман [9, с. 261].*

Мисолҳои дигари офаридаи мақолгунаи шоир вобаста ба гурӯҳи якуми жанрҳои мазкур дар “Куллийёт” дар шаклҳои зерин оварда шудаанд, яъне андешаҳои мусбат дар мисраъҳои аввал омада, афкори манфӣ дар мисраъҳои дуюм мутаносибан баён шудаанд:

*Оштиандозҳо бошанд гар аҳли бихишт,
Дузаҳӣ аст, он ки ҷанг орад миёни ошти [9, с. 132].*

***

*Босаводонанд ганҷи ҷамъият,
Водареғи одамони бесавод [9, с. 400].*

Дар мақолгунаи навбатӣ шоир хислатҳои зишти одамнро дар мисоли “хиёнат” ва “хиёнатгар” тасвир карда, таъкид мекунад, ки дар ҳама ҳолат “хиёнатгар хиёнат мекунад...” ва аз Худованд талаб мекунад, ки доимо ўро “аз хиёнатгар нигоҳ дор”-ад:

*Намеғирӣ ту бо Ҷамшед ҳам соз,
Ҳиёнатгар хиёнат мекунад боз.
Ҳиёнат баҳри молу чизи бисёр,
Худоё, аз хиёнатгар нигоҳ, дор [9, с. 292].*

Гурӯҳи дуюми зарбулмасалу мақолҳое, ки мазмунашон панду ҳикмат насихату андарз аст, дар “Куллийёт”-и шоир низ нисбатан бештаранд. Шоир аз ҷумла, роҷеъ ба гуфтани худӣ “панд”, ки онро дар байни мардум “қанд аст” мегӯянд, ҳамчун масал чунин фармудааст:

*Панд ин қанд аст, мегуфтанд, омад боварам,
Носеҳо, панди ту бар хурду калон таъсир кард [9, с. 420].*

*Баъдан, шоир мавзӯи мазкурро ба гунаи зайл тасвир кардааст:
Некию нақӯкорӣ:*

*То тавонӣ некӣ аз худ монӯ некӣ пеши кун,
Панди Хайрандеш мегирад касе, к-ӯ оқил аст [9, с. 330].*

Кори хайр:

*Хайро, ту бад макун, ки дар ин панҷрӯза умр,
Онро, ки хайр кард, Худо ёр мешавад [9, с. 347].*

Ростию росткориву ростгӯйӣ:

Хез ба роҳи рост рав, рост бигуву ҳақ шунав,
Рост бирав нав ба нав, рост бишав, хато машав [9, с. 17].

Пиндори неку гуфтори неку рафтори нек:

Ваҳдатам! Ваҳдати Ҳақ! Нексамар! Некишор!
Ҳам ба пиндору ба гуфтору ба рафтору ба кор [9, с. 106].

Бо андеша сухан кардан:

Ҳайфи ҳарфе, к- аз сари андеша гар н-ояд бурун,
Боиси хунрехтанҳо ҳарфи ноҷо мешавад [9, с. 425].

Бо адабу оқил будан:

Агар оқил шудан хоҳӣ, ту бо ман бош Ҳайрандеш,
Адаб аз ман биомӯзӣ, ки ман беақли машҳурам [9, с. 431].

Дӯстию дӯстдорӣ:

Душманӣ аз ҳад гузаит, аз дӯстӣ орад хабар,
Дӯстӣ аз ҳад гузаит, он душманӣ орад самар.
Дӯст пайдо кардан осон, дӯстӣ кардан гарон,
Аз барои дӯст, лозим шуд, фидо кун ҷону сар.
Дӯстиро пиндор хуш, гуфтор хуш, рафтор хуш,
Бош Ҳайрандеш, аз файзи каломаш баҳравар [9, с. 390].

Дар фолклоршиносии тоҷик қорбурди зарбулмасалу мақолҳои халқӣ асосан дар се намуд дар осори адибон дида мешаванд: 1) айнан; 2) бо андаке тағйироти таркибӣ; 3) мазмунан.

Пас аз омӯзиш ва баррасии масоили зайл дар “Куллийёт”-и Ҳайрандеш ҳам маълум шуд, ки шоир намудҳои зикргардида ба таври фаровон қорбасти кардааст, ки ҳоло ҳар яки онҳоро ба таври алоҳидагӣ дида мебароем:

Намуди якум – айнан:

Зиндагонӣ гоҳ осон асту гоҳе мушқил аст,
Гоҳ чун қанду асал, гоҳе заҳри қотил аст... [9, с. 330]

***

Душманатро ба шакар кӯш, на манам душмани ту,
Эй шакарлаб, ки ту шириниву шириндаханӣ [9, с. 398].

***

Шиква аз бегона кардан аблаҳист,
Хеш ҳам аз бас мазоқам мекунад [9, с. 391].

***

Сархату сарвату сармоёи инсон Ватан аст,
Дар китоб аст, ки аз гӯшаи имон Ватан аст.
Лаззати хоки Ватан лаззати гулзори биҳишт,
Беҳтар аз тахти зару ганҷи Сулаймон Ватан аст [9, с. 65].

***

Ватан аз гӯшаи имон, Ватан ҷон аст, Ҳайрандеш.
Чи ширин дар Ватан ман зиндагонӣ дидаму дидам [9, с. 479].

***

Ноумедӣ кори шайтон аст, бархез!
Саъй ноқисро ба комил мерасонад [9, с. 387].

***

Чор пиру чор тадбир аз Шумо бошад ризо,
Нахли боғи умратон сарсабз боду пурсамар [9, с. 478].

Намуди дуюм - бо андаке тағйироти таркибӣ:

Офтобаши боз аз нав шуд, ҳувайдо, эй Ватан,
Заҳро позаҳр мегардад зуҳури Ҷурабек [9, с. 166].

***

Умри одам гоҳ ҷамъу гаҳ парешон бигзарад,
Зиндагонӣ гоҳ мушикил, гоҳ осон бигзарад [9, с. 179].

***

Духтарамро дӯст медорам, надар, бар Зебуннисоям нигар,
К-ӯ ҷигарбанд асту фарзанд асту нури дидаву лаҳти ҷигар [9, с. 298].

***

Гардандачаҳон, к- аввалу анчомаш нест,
Аз ҳайбати ин бесарупо метарсӣ [9, с. 415].

***

Ҳар дард, ки ҳаст, як даво ҳаст, вале,
Ин дард даво надорад, афсӯс- афсӯс [9, с. 442].

***

Ҳеч доме нашавад сади раҳаи,
То замин сахт, баланд афлок аст.
Одамизод аҷаб махлуқест,
Гоҳ шод асту гаҳе гамнок аст [9, с. 451].

***

Гам биояд пушти дар бояд, ака, шукрона кард,
Шодӣ ояд чун шакар, бояд, ака, шукрона кард.
Ҳарчи ояд беҳабар, бояд ака, шукрона кард,
Ҳаст дунё даргузар, бояд, ака, шукрона кард.
Зӯр ояд ё ки зар, бояд, ака шукрона кард [9, с. 295].

***

Ҳар ки дар худ бубояд андешад:
Ҳаст имрӯз, нест фардо [9, с. 288].

Намуди сеюм – мазмунан:

Подшоҳони ҷаҳон адлу адолат гар кунанд,
Ризқи мову рӯзии онҳо фаровон мешавад.
То нафас дар рафтую бошад, умеди зиндагист,
Мӯр ҳам аз рафтую хеши Сулаймон мешавад [9, с. 22].

***

Кӣ меҳӯрад хун?
Кӣ мекунад гун... .
Кӣ мекунад фанд?
Кӣ меҳӯрад қанд? [9, с. 282]

***

Дӯстон, пешонаам шӯр асту дастам бенамак,
Дастпарвардам калон шӯд, моли мардум мешавад.
Ошиқонро меҳру шавқат ҳасту меҳри дилбарӣ,
Ҳар касе бе шиқ бошад, бетараҳҳум мешавад.
Ишиқ агар ишиқи ҳақиқӣ бошаду сӯзандаҷон,
Зог ҳам монанди одам дар такаллум мешавад.
Бишқуфад шоир миёни дӯстдорони адаб,
Моҳ ҳам хушрӯйтар дар байни анҷум мешавад [9, с. 361].

***

Дили ранҷида дигар ҳеч бари ёр нарафт,
Ранҷи беҳуда кашидем, ки дар кор нарафт [9, с. 362].

***

На ҳама хор, ки хор аст, бари гул рӯяд,
На ҳама гул, ки ту мечиниш, хоре дорад [9, с. 410].

***

То ба забон дӯст, ба дил душманӣ,
Ранҷи ману дарду балои манӣ [9, с. 385].

***

*Ҳар кӣ қадри вақт донад, қадри ӯ донад Худовандаш,
Ғар надонад қадри вақт одам, ба одам зор мегардад [9, с. 393].*

***

*Қадам бе тир нагзорам, Худоё,
Дуо бояд гирифт аз пири мардум [9, с. 373].*

Ҳамзамон, Хайрандеш чандин вариантҳои зарбулмасалу мақолҳои халқиро дар “Куллийёт”-аш бисёр ҳам зебою шоирона ба ришати назм кашидааст, ки ин амал аз хунару маҳорати суҳандонию суҳанварию шоир дарак медиҳад. Барои мисол, мақоли маъмули халқии “Дидор ғанимат аст” (ё “фурсат ғанимат аст”, “дам ғанимат аст”, “одам ғанимат аст”)-ро ба тариқи зайл манзури хонандаи нозукбину нозукфаҳм гардонидаст:

*Таъна бар ман мезанӣ , «Ҳон, эй чаноб,
Дам ғанимат, сар бубардор аз китоб [9, с. 360].*

***

*Оед суроғи Хайрандеш,
Дидор ғанимат аст, ёрон [9, с. 371].*

***

*Ғанимат ҳаст ин фурсат, ғанимат,
Агар гул ҳам набошӣ, хору хас бош [9, с. 424].*

***

*Дар даври расули охиронем дар ӯ,
Мо низ ғаниматем, намонем дар ӯ [9, с. 515].*

Маълуми ҳамаи мост, ки баъзе шоҳбайтҳои маъмули шоирони мо бинобар дар байни мардум зиёд кор фармудани онҳо қариб ба моли халқ табдил ёфтаанд. Ба таъбири дигар агар ба таври расмӣ ба моли халқ табдил наёфта бошанд ҳам, вале ҳангоми гуфтани хондан шахс ё шунаванда фикр мекунад, ки шояд ин аз фарҳанги мардум бошад. Ба ин андеша монанд, бояд тазаққур дод, ки дар “Куллийёт”-и Хайрандеш ҳам гутаҳои порчаҳои воҷеҳӯранд, ки ба ин мулоҳизоти болоӣ монанд буда, аз маҳорати баланди масалофарии шоир далолат дода, метавонанд дар оянда доимо вирди забони мардум бошанд. Барои намуна:

*Бе зан ба ягон хона ба давлат нарасад мард,
Раҳмат ба ҳамон мард, ки ғамхори занон аст [9, с. 403].*

***

*Зан отаиш аст, боди мурод аст, бегаиш аст,
Оби ҳаёти хоки биёбони мо зан аст [9, с. 434].*

***

*Шоҳбайт афзун ту чамъ овардаӣ,
Ҳаст ин ганчи ту беҳадду ҳисоб.
Гавҳари панди бузургон беқиёс,
Нест ганче қиммат аз ганчи китоб [9, с. 243].*

***

*Баланду пасти чаҳон воғузур Хайрандеш,
Балантар зи уқобам, ки паст аз мағасам [9, с. 337].*

***

*Хайрандештарин давлати дунё,
Кӯр дар дидани соҳибназарон аст [9, с. 342].*

***

*Осмонвор бош, Хайрандеш,
Осмон офтобҳо дорад [9, с. 354].*

***

*Дил ба мисли чаиша мечӯшиду мечашид шеър,
Чаиша дарё мешавад гуфтем, дарё ҳам нашуд.*

*Дӯш душман буду душман монду мемонад мудом,
Дӯст фардо мешавад гуфтем, фардо ҳам нашуд [9, с. 363].*

***

*Он роҳ чӣ роҳ аст барад зуд ба манзил,
Он пой чӣ пой аст, ки шалтар шуда бошад... .
Шогирд зи устод надорад ҳақи ранҷиш,
Ҳарчанд ба устод баробар шуда бошад [9, с. 386].*

Хулоса, чун Хайрандеш зодаи деҳаи дурдасти тоҷикона аст, тавонистааст, ки дар “Куллиёт”-и худ фикру ақоид ва андешаву мулоҳизоти мардумро бо шаклу намудҳои гуногун ва мазмунҳои баланди шоирона аз онҳо гирифтаву бо нишондоду тасвири образҳои бадеӣ боз ҳам онҳоро ба мардум ё ба соҳибонашон баргардондааст, ки мо инро дар мисоли қорбурди зарбулмасалу мақолҳо дар “Куллиёт”-аш бори дигар то андозае рӯшан намудем.

Боз ҳам дар роҳи хизмат ба мардум ва “тасвири мардум” [9, с. 373] ба Шоири халқии Тоҷикистон – Хайрандеш қалами тезу бурро ва андешаи хайр таманно намуда, байти зеринро ҳамчун ҳусни мақтаи маводи мавриди назар оварда, аз хонандаи муҳтарам чунин хоҳиш дорем, ки ҳамроҳи мо “даст ба дуо бошанд”:

*Мардуми бекинаи олам ҳама омин кунед,
Шеърӣ Хайрандешу меҳри чархи гардун зинда бод [9, с. 178]!*

Адабиёт

1. Асрорӣ, В. Адабиёт ва фолклор / В. Асрорӣ. – Душанбе: Маориф, 1967.–125 с.
2. Асрорӣ, В. Эҷодиёти даҳанакии халқи тоҷик / В. Асрорӣ, Р. Амонов. – Душанбе: Маориф, 1980.–303 с.
3. Қосимӣ, С. А. Адабиёти гуфторӣ ва адибони тоҷик / С. А. Қосимӣ. – Душанбе: ДДОТ ба номи С.Айнӣ, 2021. – 135 с.
4. Қосимӣ, С., Абдураҳмонов М. Андешаҳои халқ ва андешаҳои Хайр (Ҷойгоҳи зарбулмасалу мақолҳо дар “Куллиёт”-и Хайрандеш) // С. А. Қосимӣ // Ахбори Академияи миллии илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон”, №1, 2021. – С. 157-164.
5. Раҳимов Д. Фолклори тоҷик / Д. Раҳимов. – Душанбе: Эҷод, 2009. – 263 с.
6. Раҳмонӣ Р., Қосимӣ С. Адабиёти гуфтории тоҷикон / Д. Раҳимов. – Душанбе: ДДОТ ба номи С.Айнӣ, 2020.–352 с.
7. Суханҳои диалогӣ / Тартибдиҳанда Б.Тилавов. – Душанбе, 1973. – 131 с.
8. Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикию форсӣ / Тартибдиҳанда М.Фозилов, ҷилди I. – Душанбе, 1975.–367 с.
9. Хайрандеш, Куллиёт (шеърҳо). – Душанбе: Адиб, 2010.–799 с.

ҚАЛАМ, ЯК УМР КҶУН ТАСВИРИ МАРДУМ (дар идомаи мавзӯи “Ҷойгоҳи зарбулмасалу мақолҳо дар “Куллиёт”-и Хайрандеш”)

Аввалан, муаллифон дар хусуси таърихи адабиёти гуфтории тоҷикон (фолклор) ва алоқамандии он бо адабиёти навиштории тоҷик сухан ронда, сипас, аз адабиёти гуфторӣ илҳом гирифтани адабони тоҷикро ёдоварӣ кардаанд. Баъдан, қайд кардаанд, ки Хайрандеш (Қурбонов Хайридин Шарипович) низ ҳамчун як шоири тавонои ширинсухани тоҷик дар пайравӣ ба бузургони гузашта дар ашъораш қадимтарин анъанаҳои адабиёти классикӣ ва ҳамзамон, унсурҳои адабиёти гуфториро устувор намуда, осори мондагореро дар бозтоби муҳимтарин масоили замони худ таълиф кардааст. Ахиран, дар мақола андешаҳои муаллифон роҷеъ ба қорбурди жанрҳои зарбулмасалу мақолҳо ҳамчун гунаҳои маъмулу машҳури адабиёти гуфтории тоҷикон дар “Куллиёт”-и Хайрандеш бо мисолу намунаҳо нишон дода шудаанд.

Калидвожаҳо: адабиёти гуфторӣ, фолклор, адабиёти навишторӣ, куллиёт, шоир, зарбулмасал, мақол, панд, насиҳат, унсур, адабиёти классикӣ, тасвир, образҳои бадеӣ, байт.

ПЕРО, ПИШИ ВСЮ ЖИЗНЬ О ЛЮДЯХ (продолжение темы “Место пословиц и поговорок в “Куллиёте” Хайрандеша”)

Сначала авторы рассказали об истории таджикской устной литературы (фольклора) и ее связи с таджикской письменной литературой, а затем упомянули о вдохновении таджикских писателей устной литературы. Затем они отметили, что Хайрандеш (Қурбонов Хайридин Шарипович) как мощный и сладкоречивый таджикский поэт следовал в своих стихах великим поэтам прошлого,

укреплял древнейшие традиции классической литературы и в то же время стабилизировал элементы устной речи, литературы, сочинял кропотливые труды, размышлявшие над важнейшими проблемами своего времени. Наконец, в статье на примерах показаны мнения авторов об использовании пословиц и поговорок как популярных и известных видов таджикской разговорной литературы в «Куллиёт» («Сборник») Хайрандеша.

Ключевые слова: устная литература, фольклор, письменная литература, сборник, поэт, пословица, поговорка, совет, стихия, классическая литература, образ, художественные литературы, стих.

PEN, WRITE ABOUT PEOPLE ALL YOUR LIFE (Continuing the theme of "The Place of Proverbs and Sayings in Hayrandesh's Kulliyot")

First, the authors talked about the history of Tajik oral literature (folklore) and its connection with Tajik written literature, and then mentioned the inspiration of Tajik writers from oral literature. Then they noted that Khairandesh (Kurbonov Khairiddin Sharipovich), as a powerful and eloquent Tajik poet, followed in his poems the great poets of the past, strengthened the ancient traditions of classical literature and at the same time stabilized the elements of oral speech. literature, composed painstaking works reflecting on the most important problems of his time. Finally, the article uses examples to show the authors' opinions on the use of proverbs and proverbs as popular and well-known types of Tajik colloquial literature in Kulliyot by Khairandesh.

Keywords: oral literature, folklore, written literature, kulliyot, poet, proverb, saying, advice, element, classical literature, image, fiction, verse.

Дар бораи муаллифон

*Косимӣ Саъдӣ Абдулқодир
Доктори илмҳои филологӣ, мудири кафедраи
методикаи таълими забон ва адабиёт
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121*

*Каримова Зухро Мазӣёевна
Унвонҷӯии кафедраи назария ва таърихи
адабиёт
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121*

Об авторах

*Косими Саъди Абдулқодир
Доктор филологических наук, заведующий
кафедры методики преподавания язык и
литература
Таджикский государственный
педагогический университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан,
г. Душанбе, пр. Рудаки, 121*

*Каримова Зухро Мазӣёевна
Соискатель кафедры теория и история
литература
Таджикский государственный
педагогический университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан,
г. Душанбе, пр. Рудаки, 121*

About the authors

*Kosimi Sadi Abdulkodir
Doctor of Philology, Head of Department
methods of teaching language and literature
Tajik State Pedagogical University named
after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121*

*Karimova Zukhro Maziyevna
Applicant for the Department of Theory and
History of Literature
Tajik State Pedagogical University named
after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121*

ТАҲҚИҚИ ЗИНДАГИНОМАИ ВОИЗИ ҚАЗВИНӢ

Шоев А. А.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садрӣддин Айнӣ*

Дар шинохти шахсияти эҷодии ҳар адиб ва маърифати осораш нақши ҳолномаи вай хеле муҳим арзёбӣ мегардад. Ҳарчанд ки шахсияти воқеии бисёре аз адибон ба шахсияти эҷодияшон мувофиқ набудааст. Дар ҳар сурат аҳволи зиндагии ҳар эҷодкор ба осори вай бетаъсир буда наметавонад. Бинобар ин, барқарор намудани зиндагиномаи адибони камтаҳқиқшуда ва ё ношинохтае, мисли Воизи Қазвинӣ аз авлавиятҳои хосси илмӣ бархурдор мебошад. Аз рӯи маълумоти сарчашмаҳои адабӣ ва илмӣ Воиз зодаи шаҳри Қазвин аст. Нисбаи Қазвинӣ гирифтани ӯ далели бебаҳси ин давост. Ин шаҳри бостонӣ дар тӯли таърих ҳамчун маркази маърифатӣ, сиёсӣ ва фарҳангии адабӣ чехраҳои зиёдеро дар домони худ парвариш дода, ба олами мутамаддин ҳада кардааст. Аз ҷумла онҳо: Убайди Зоконӣ, Солики Қазвинӣ, Сайид Мусии Зарободӣ, Сайид Абдулҳасан Рафеъи Қазвинӣ, Шарафҷаҳони Қазвинӣ, Халилои Қазвинӣ, Ваҳиди Қазвинӣ, Мир Имоди Қазвинӣ, Ҷовиди Қазвинӣ, Разии Қазвинӣ, Таъбии Қазвинӣ, Рашидои Қазвинӣ, Абдунабии Фаҳруззамони Қазвинӣ, Зиёи Қазвинӣ, Шафеи Қазвинӣ, Мирзо Ҷаъфарӣ Қазвинӣ мебошанд.

Рушди ҳамаҷонибаи Қазвин, доштани симоҳои барҷаста, мавзеи хуби ҷуғрофӣ ва монанди инҳо боис шуда, ки он ба пойтахти давлатдорӣ Сафавӣҳои интиҳоб гардад. Вақте ки шоҳ Таҳмоспи Сафавӣ ба сари қудрати идораи давлат омадааст, пойтахти давлатро аз Табрез ба Қазвин интиқол додааст. Дар давраи салтанати ин шоҳ дар шаҳри Қазвин марҳилаи ҷадиди рушд фаро расидааст. Дар ин давра, иморатҳои маъмурию маишӣ, қасрҳо, меҳмонхонаҳо, қорвонсаройҳо, масҷид, қаҳвахонаҳо, мактабу мадорис, китобхона, боғу гулгаштҳо ва ғайра бунёд гардидаанд. Пас аз фавти шоҳ Таҳмосп ва ба сари қудрат омадани шоҳ Аббос пойтахти давлати Сафавӣҳо ба сабабҳои гуногун аз Қазвин ба Исфажон интиқол дода шудааст. Баъд аз ин тасмим, рушди бемайлоии шаҳри мазкур кам гашта бошад ҳам, аммо ба таваҷҷуҳи шоҳони пасини ин сулола, мисли шоҳ Сафӣ, шоҳ Аббоси сонӣ ва шоҳ Сулаймон бунёдкорӣҳо дар Қазвин идома ёфтааст, ки таърихи сохтани баъзе аз ин гуна иншоот дар ашъори Воизи Қазвинӣ дарҷ ёфтаанд. Ҷунончи шоир таърихи бунёди боғеро дар маҳаллаи Хурамбодӣ Қазвин қайд намуда, зебоии онро хеле олий васф кардааст:

*Шуда боге бино дар “Хурамбод”,
Ки бошад дар нақӯй гайрати Хулд.
Васеъ он дилкушо гулшан ба ҳадде
Ки дилтанг аст аз вай вусъати Хулд...
Ду соли дигар он ҷо ҳар ки ояд,
Ба таърихаи бигӯяд: “Ҷаннати Хулд” [6, с. 589].*

Аз таркиби ибораи “Ҷаннати Хулд” соли 1085 х.қ. берун меояд. Аз ин маълум мегардад, ки шаҳри Қазвин қариб дар тамоми давраи ҳукмронии Сафавӣҳо дар ҳоли рушду шукуфӣ ва пешрафтҳои санъатӣ меъморӣ будааст. То вурӯди Сафавӣҳо ақвоми муқими шаҳри Қазвинро ағлаб тоҷикон-форсҳо ташкил додаанд. Аммо бо ба сари қудрат омадани Сафавӣҳо дар миёни ақвоми маҳаллӣ, туркҳо, курдҳо, гурҷиён, чиркисҳо тариқи муҳочират сиёсӣ омада, сукунат ихтиёр кардаанд. Дар ҳилоли муҳочирин ва ақвоми маҳаллӣ ҳукуку эътибори туркони қизилбош ва ақвоми ғайритурки қизилбош хеле баланд будааст. Ба таъкиди муҳаққиқон Боқиралӣ Одилфар ва Руқияи Фароҳонифард: “Туркони қизилбош бо касби эътибори низомӣ ва сиёсӣ дар муқоиса бо соири гурӯҳҳо имтиёзоти бештаре барои худ қоиладаранд... [11, с. 56]. Ин нишонаи он аст, ки Сафавӣҳо дар давраи нахустини ҳукумати худ ба ақвоми маҳаллӣ чандон бовар надоштаанд ва бинобар ин вазоифи калидӣ ва манобеи пурманофеъро дар ихтиёри қизилбошҳои хеш гузоштаанд. Ин тамоюл то рафт вусъат

ёфтааст. “Ба гунае ки”-афзудаанд муҳаққиқони болозикри шаҳри Қазвин, “аз авохири ҳукумати шоҳ Таҳмосп то даврони Султон Муҳаммади Худобанда ба тавре маҳсус кудратҳои маҳаллӣ ва сипас моликияти заминҳои минтақа ба дасти туркон афтод” [11, с. 56]. Ақвоми маҳаллии Қазвин-точикон-форсҳо, ки сокинони аслии ин шаҳр будаанд ба корҳои деҳқонӣ, тиҷорат, девондорӣ, нависандагӣ, муставфигарӣ, илми сиёқ, тавфику муҳосибот, танкеҳи рӯзномаҷот, пизишкӣ, ахтаршуморӣ, хунармандӣ ва монанди инҳо шуғл доштаанд [11, с. 54]. Аз чунин ранг гирифтани қор, албатта онҳо норозӣ будаанд ва зимнан эътирозҳо мекардаанд. Ба ин тариқ, туркҳо бо нерӯи моддӣ ва тоҷикон бо нерӯи маънавӣ муборизаро оғоз намуданд. Дар ин мубориза, тоҷикон бар рақиби худ ғолиб омада, “ононро дар худ мустаҳил сохтанд” [11, с. 54]. Ҳамин тавр, идораи қабилавӣ, қавмӣ ва элӣ дар ҳукумати Сафавӣҳо коста шуда, низоми девонӣ ва вазоратӣ дар он тадриҷан тақвият пайдо намуда, ғолибияти фарҳанги тоҷикиро дар қиболи қавгароии туркӣ таъмин сохтааст. Фаъолияти нодурусту қавмгароёнаи пешиниёни худро шоҳ Аббоси кабир дида, муносибаташро бо мардуми бумӣ, аз он ҷумла, тоҷикон-форсҳо тағйир дода, монетаҳои то кунун бавучудовардари аз байн бурда, дар ҳамдастӣ ҳампаймони онҳо иқтисодӣ ҳукуматашро афзуда, нуфузу эътибори давлаташро дар тамоми давраи салтанати Сафавӣҳо ба дараҷаи дилхоҳ боло бурда, дастовардҳои онро бо хатҳои заррин сабт намудааст. Бо коста шудани эътибори туркҳо дар Қазвин ва ба пойтахти нав шаҳри Исфаҳон роҳ наёфтани онҳо ногузир бо мардуми маҳаллӣ созиш мекунанд ва ҳаёти сокинони бумӣ чун пештара ба маҷрои доимии худ бармегардаду кашмакашию дастбандию куштори қабилаи туркию тоҷикӣ ба итмом мерасад.

Воизи Қазвинӣ дар ҳамин айёми нисбатан, орому камзиддиату таҳаммулпазирии қавмӣ ба дунё омадааст. Аммо санаи амиқи валодати вай чун ҳамаи муосиронаш маълум нест. Ҳасан Содоти Носирӣ бар пояи мактуби яке аз дӯстони дерини худ-Ҳоҷ Саидҳасани Ҳоҷ Саидҷаводи Қазвинӣ дар муқаддимаи девони Воиз зодрӯзи шоирро “шаҳри Зулҳиҷҷаи 1027 ҳ.қ.”/1617 м. [9, с. 54] ба қалам додааст. Муҳаққиқон дар таъйиди ин сана ба ду гурӯҳ чудо шудаанд: Аввалан, касоне, ки санаи мазкурро қабул кардаанд, мисли Қосим Ансорӣ [1, с. 24], Муҳаммад Искандарӣ [4, с. 27], Муҳаммадали Мучоҳидӣ [8, с. 208], Ҳурмуз Бушаҳрипур [2, с. 637]. Баъдан, касоне, ки ин санаро сарфи назар намудаанд, чун Саид Халили Қофилабошӣ [7, с.43], Аҳмад Карамӣ ва Асғар Аламӣ [5, с. 11], Алиакбари Деххудо [3, с. 83], Забеҳуллоҳ Сафо [12, с. 834-835]. Азбаски санаи мазкури таваллуди Воиз аз матни яке аз нусаҳи “Абвобул-чинон”-и адиб гирифта шудааст ва он аз ҷониби гурӯҳи дуёми муҳаққиқони рӯзгори шоир бо вучуди сарфи назар шуданаш инкор ҳам нагардидааст, метавон ёдкарҳои муҳаққиқони гурӯҳи аввалро дар мавриди санаи мазкур чун худӣ эшон ҷонибдорӣ кард. Зеро беш аз ин дар хусуси санаи тавлиди Воиз санаде дар ихтиёр нест ва гунаи баҳсбарангез низ ба назар намерасад. Фақат ҳамин ки яке аз муҳаққиқони гурӯҳи аввал Ҳурмузи Бушаҳрипур соли таваллуди Воизро барғалат 1017 ҳ.қ. муқаррар намудааст. Вале аз рӯйи моҳ ва марҷаъ маълум мегардад, ки он саҳви техникӣ шудааст. Дар ҳоле ки чунин сана ва соли дар марҷаи мазкур вучуд надорад ва дар ҷои дигар ҳам чунин таърих манзур намебошад.

Номи пурраи адиб Мирзо Муҳаммадрафеъ, маъруф ба Воизи Қазвинӣ ва мулаққаб ба Рафеъуддин мебошад. Воиз ба иттифоқи назари муаллифони сарчашмаҳои адабӣ, аз он ҷумла, Насрободӣ, Хушгӯ, Гупомӯй, Балгиромӣ, Мударрис писари Фатҳуллоҳи Қазвинист, ки аз фозилону донишмандони замони худ буда, дар масҷиди ҷомеи шаҳри Қазвин ба хатибию насихатгӯй шуғл доштааст. Табиист, ки Воиз давраи аввали таҳсили худро дар назди падари фозилаш гузаронидааст. Ба ифодаи дигар, адиб дар назди падараш хатту савод бароварда, тарбият ёфтааст. Устоди дигари Воиз Халили Қазвинӣ будааст. Адиб аз фазлу дониши ин ду шахси олиму фарҳефта илмҳои мутадовили замонро омӯхта, соҳимаҷом гардидааст. Ба таъкиди муаллифи “Райҳонат-ул-адаб”, Мударриси Табрэзӣ: “Воизи Қазвинӣ ба фунуни камолоти суварӣ ва маънавӣ ороста, аз ахлоқи разила пероста” [14, с. 293-294]. Вожаи пероста ин ҷо ба маънои пок омадааст. Соҳиби устод будан аз дараҷоти хуби маънавӣ дар замони Воиз будааст. Дар ин хусус, З. Сафо фармудааст, ки: “Агар шоире дар назди устодде зонуи адаб бар замин намезад ва мадоричи шоириро зеро назари ӯ намепаёмуд,

агарчи ба мартабаи устодӣ ҳам мерасид, бар $\bar{u}$ таън мезаданд ва аз $\bar{u}$ айб мечустанд” [12, с. 335]. Маълум мегардад, ки аҳли қалами замона ба кору амали шахси таҳсилдида, хосса муҳассили устоддор таваччуҳ ва эътимод доштаанд. Биноан, Воиз ҳам дар муҳити оила ва ҳам берун аз он ба тадрису омӯзиш фаро гирифта шудааст. Аз муҳтавои осори Воиз ва таъкидоти муаллифони сарчашмаҳои адабӣ бармеояд, ки вай аз илмҳои ҳадис, тафсир, илоҳиёт, ирфон, хитоба, риёзиёт, нучум, фалсафа, тиб, баён, арӯз, маъонӣ, бадеъ, мусиқӣ, чуғрофия, омӯзишу парвариш, мактабдорӣ хуб баҳравар будааст. Бо вучуди ин адиб тариқи хоксориро интиҳоб намуда, онро роҳи безарар ва ҳосиловар таъкид кардааст:

*Ҳеч кас аз шеваи афтодагӣ нуқсон накард,
Оқибат аз хоксорӣ дона ҳосил мешавад [6, с. 236].*

Воизи Қазвинӣ ба сухан арҷ мегузорад ва онро “нишони” соҳибсухан доништааст, ки баъд аз фавт $\bar{u}$ ро намояндагӣ мекунад:

*Баъди мурдан нишони мо сухан аст,
Оташи корвони мо сухан аст [6, с. 109].*

Дар ҷои дигар ҳам шоир бо орзу ва тааччуб иброз доштааст, ки пас аз сараш $\bar{u}$ ро “ҳамдамон”-аш “бо забони мисрае ёдоварӣ” менамуда бошанд:

*Баъди мо аз ҳамдамон Воиз магар гоҳе сухан,
Бо забони мисрае моро кунед ёдоварӣ [6, с. 384]?*

Дар ҷодаи шоирӣ Воиз гоҳе ба худшиносӣ рӯ оварда, шахсияти эҷодии худро чунин баҳогузорӣ кардааст:

*Туй фармонравои кишвари дилҳо кунун Воиз,
Диле натвонад аз таъсири афғони ту сар печад [6, с. 163].*

Ҳамчунин, шоир дар ин ҷо аз “шухратёр шудани худ” ва муассирии муҳтавои каломии ахлоқияш хабар додааст. Ҳамаи ин гувоҳи он аст, ки Воизи Қазвинӣ суханвари бомаҳорат ва насихагӯи ширинсухан будааст.

Воизи Қазвинӣ дар тамоми давраи зиндагиаш иртиботи худро бо устодонаш, аз он ҷумла Мулло Халили Қазвинӣ нигоҳ доштааст. Ин нахуст ба эҳтиромоти ғойақай $\bar{u}$ далолат кунед, баъдан аз омӯзиш ҳеч гоҳ дар канор намондани Воизро нишон медиҳад. Сониян, чунин ранг гирифтани иртиботот як навъ садоқати шогирдии Воизро нисбат ба устодаш Халили Қазвинӣ ба ҷилва меорад, ки воқеан, қобили таваччуҳ мебошад.

Дар бораи аҳволи хонаводаи адиб маълумоти кофӣ дар даст нест. Аммо аз рӯйи ишораҳои $\bar{u}$ ва маълумоти сарчашмаҳои адабӣ метавон гуфт, ки шоир дар ҷавонӣ оила бунёд кардааст. Аз натиҷаи ин оиладорӣ соҳиби фарзанд низ шудааст, ки яке Абдулҳусайн [6, с. 611] ва дигаре Муҳаммадшафъ [14, с. 293-294] ном доштаанд. Абдулҳусайн барвақт ин ҷаҳонро падруд гуфтааст ва шоир дар марги $\bar{u}$ марсияи пурсӯзе гуфта [6, с. 611] санаи ин воқеаро таъйид кардааст ва Муҳаммадшафъ аз пайи падараш рафта, корҳои маърифатиро эҷодии $\bar{u}$ ро идома додааст.

Воизи Қазвинӣ аз аҳли адаб муосирони зиёде насибаш гаштааст ва бо эшон суҳбату мулоқоту гуфтугӯҳои бевосита ва маънавий низ доштааст, ки аз ҷумлаи онҳо Соиби Табрэзӣ, Ваҳиди Қазвинӣ, Солики Қазвинӣ, Разии Қазвинӣ Муҳаммадтоҳири Насрободӣ ва дигарон будаанд. Мусалламан, Соиби Табрэзӣ аз шоиронест, ки нубуғи адабияш тамоми қаламрави шеърӣ тоҷикиро тасхир кардааст ва мухлисони вофире доштааст. Зимнан, кам шоиреро пайдо метавон кард, ки зери таъсири каломии ҳунарии Соиб намонда бошад. 3. Сафо қайд кардааст, ки: “Гурӯҳе аз шоирони миёна ё нимаи дувуми садаи ёздаҳуми ҳиҷрӣ чи дар Ҳинд ва чи дар Эрон ё ба воқеъ дар хидмати Соиб шогирдӣ карда ва ё чанд гоҳе аз ғайзи маҳзари $\bar{u}$ баҳраманд будаанд” [12, с. 818]. Дар миёни гурӯҳи муайяни шуарои ин давра Воиз низ ҳаст. О. Саидҷафаров ҳангоми таҳқиқи чараёни зиндагии Соиб аз сафарҳои шоир ёд карда, иброз доштааст, ки “ $\bar{u}$ шаҳрҳои Машҳад, Қум, Қазвин, Ардабил, Язд ва Табрэро сайр намуда, ҳатто дар онҳо муваққат зиндагонӣ ҳам менамояд” [13, с. 33]. Воиз шояд аз фурсатҳои дар Қазвин сафар доштани дар ин ҷо муваққатан иқомат кардани $\bar{u}$ истифода карда бошад. Дар ҳар сурат, осори лирикии Воиз нишон медиҳад, ки $\bar{u}$ ба Соиб ва ҳунари шоирии вай мухлисию пайравӣ намудааст. Дар зери таъсири як силсила ғазалҳои Соиб, Воиз ғазалҳои

худро тазмин кардааст. Чунончи дар намунаи зайл мушоҳида мешавад, шоир аз “татаббуъи газали худ” ёд карда, мисраи охириро ихомомез хеле бамавқеъ, ба васфи Соибу шахсияти эҷодии хеш интихоб намудааст:

*Татаббуъи газали Соиб ин газал шуда Воиз,
“Ки рӯзгор надорад чу ӯ суханвари дигар!?” [6, с. 264]”*

Ин мисраи Соиб агар аз як чиҳат, васфу ифтихороти фардии соҳибсуханро ифода кунад, аз сӯи дигар, моҳияти он ба худи Воиз низ дахл дорад. Зеро ин гунаи фахриягӯиҳо дар шахси худ ҳам дар ашъори Соиб мисли мисраи боло ва ҳам дар ашъори Воиз зиёд манзур гаштааст.

Ин маъниҳо ба он далолат мекунанд, ки Воиз ба Соиб шогирди бевосита ҳам набошад, аз суҳбатҳояш ва яқин аз каломи ҳунарияш баҳраманд шудааст.

Ваҳиди Қазвинӣ аз муосирону ҳамшахриёни Воиз аст. Соли таваллудаш аниқ маълум нашудааст. Вафоташ дар соли 1110 ҳ.қ. воқеъ гаштааст. Беш аз 90 сол умр дидани ӯро З. Сафо қайд намудааст [12, с. 863]. Аз ин бармеояд, ки Ваҳид шояд дар соли 1020 дар Қазвин таваллуд шуда бошад. Ваҳид пас аз фаро гирифтани улуми мутадовили замон ба дарбори Сафавиён даъват шуда, то охири умраш ба кори муншигӣ ва воқеанависӣ шуғл варзидааст. Осораш дар назму наср фароҳам омадааст. Ба шаходати З. Сафо осори манзумаш ҳудуди 50000 байт будааст. Дар девони Воиз дар иртибот ба Ваҳид нуқоти хоссае ба назар нарасид, фақат ҳамин ки ин ҳар ду Қазвиниянду дар як замон зиндагӣ кардаанд.

Аз муосирони дигари Воиз Солики Қазвинист. З. Сафо бар пояи маълумоти сарчашмаҳои адабӣ, аз он ҷумла санади маснавии “Муҳити кавнайн”-и шоир соли таваллуди ӯро 1021 ҳ.қ. муқаррар кардааст [12, с. 829], ки дар он тардиде нест. Солик шоири соҳибдевон мебошад, маҷмуи осораш ҳудуди 30000 байт муайян гардидааст. Номаш Муҳаммад Иброҳим буда, таҳаллусаш Солик мебошад. Дар хусуси вафоти шоир З. Сафо ба тахмин рӯ оварда, онро байни солҳои 1083-1090, ки замони таълифи Тазкираи Насрободист, муайян кардааст. Дар девони Воизи Қазвинӣ қитъае бо моддаи таърих ба назар расид, ки дар он санаи амиқи вафоти Солики Қазвинӣ қайд шудааст. Маълум мегардад, ки З. Сафо ба мутолиаи комили девони шоир даст наёфтааст. Воиз дар ин қитъаи худ мақому мартаба ва шахсияти воқеию эҷодии Соликро тавсиф намуда, аз ҷумла чунин фармудааст:

*Булбули гулшани сухан “Солик”,
Кард аз ин дори чун қафас реҳлат [6, с. 592].
Гуфт таърихи вафоти ӯ Воиз:
“Шуда ӯ солики раҳи ҷаннат” [6, с. 592].*

Тавре ки мебинем, моддаи таърихи ин қитъа дар мисраи ниҳой дарҷ шудааст ва аз таркиби ҳарфҳои он ба ҳисоби абҷад соли 1085 ҳ.қ. ҳосил мегардад. Аз ин бармеояд, ки Воиз бо Солик на танҳо муосиру ҳамшаҳр, балки рафиқу шиноси амиқ будаанд. Муҳтавои қитъаи мазкур далолат ба он дорад, ки Воиз шоҳиди вафоти Солик будааст. Ба қор бурдани шакли шуҳудии феъли замони гузашта, дар таркиби “реҳлат кард” гувоҳи ин андеша аст. Вожаи “Солик” ин ҷо ҳам ба таҳаллуси адиб ва ҳам ба анҷоми кори ӯ далолат мекунад.

Рази Қазвинӣ аз муосири дигари Воиз аст. Ба маълумоти Муҳаммадтоҳири Насрободӣ “Дар камоли орому оҳистагӣ ва дар ниҳояти бетааллуқӣ ва ворастигист... Аз ҷамъи улум баҳра дорад ва тухми файзу дарёфт дар замири хотири талаба мекорад” [10, с. 182]. Бо ин Насрободӣ ӯро “ягонаи замон ва ваҳиди даврон” [10, с. 182] номида, фаъолиятро бо “Зиёи нависанда” дар “дафтари хосса” [10, с. 182] муаррифӣ намудааст. Ҳамчунин, Насрободӣ Разиро “Қазвинии бешубҳа” унвон карда, байтеро аз забони мухлисони ӯю қазвиниҳои дигар зикр намудааст. Чунончи:

*Разию Воизу мулло Халилу Сабзикор,
Дилам фирефтаи ин чаҳор қазвинист [10, с. 182].*

Аз ин чор нафари маъруф Разӣ-адиб, мулло Халил-устоди Воиз ва Сабзикор аз ҳамшаҳриҳои ӯст, ки дар бораашон маълумоти кофӣ ба даст наомад. Дар ҳар ҳол Сабзикор чехраи шинохта будааст, ки дар қатори ашҳоси маъруф ёд шудааст.

Шахси дигар аз муосирони Воиз Муҳаммадтоҳири Насрободӣ мебошад. Вай дар қатори адибони зиёди асри худ дар “Тазкират-уш-шуаро”-аш аз Воизи Қазвинӣ ҳам ба некӣ ёд кардааст. Аз муҳтавои гузориши Насрободӣ аён мегардад, ки ӯ бо Воиз суҳбати бевосита надоштааст. Иттилооти заруриро Насрободӣ дар хусуси Воиз тавассути нафари дуҷум дарёфтааст. “Аксари ашъор, ки муносиб овардаанд аз он чаноб аст”-гуфтани ӯ ба ин далолат мекунад. Аз тарафи дигар, дар баёни андешаҳои Насрободӣ феълҳои шуҳудӣ низ истифода шудаанд. Ҳамчунин, дар вақти таълифи маводи ба Воиз дахлдошта, дар қайди ҳаёт будани ӯ таъкид ёфтааст. Чунончи Насрободӣ пас аз мутолиаи чилди якуми китоби “Абвоб-ул-чинон” хеле муассир гашта, ба ин маънӣ фармудааст: “Умед, ки басихҳату офияту саломат буда, тавфиқи итмоми онро биебад” [10, с. 181]. Ҳамаи ин гувоҳи он аст, ки Насрободӣ ҳамчун муосири Воиз аз ҳолу ҳавои ӯ ва эҷодиёташ бохабар будааст ва таманниёти мазкури вай то ин дам дар ҳаёт будани шоирро нишон медиҳад. Аз он чи ки то ин ҷо гуфта омад, мусаллам мешавад, ки Воиз муосирони зиёдеро аз аҳли илму адаб соҳиб будааст ва шоир бо ҳамаи онҳо муносибати неку ҳасана доштааст. Ин аст, ки нисбат ба ӯ касе сухани нодуруст нагуфтааст ва дар навбати худ Воиз низ ба муосиронаш ҳарфи носазоеро ба забон наовардааст.

Дар баробари аҳли адаб, Воиз бо чанд тан аз ҳуққоми замон низ ҳамрӯзгор будааст. Аз ҷумлаи онҳо, шоҳ Аббоси кабир, шоҳ Сафӣ, шоҳ Аббоси сонӣ ва шоҳ Сулаймон мебошанд. Воиз агарчи шоири дарборӣ набудааст, вале бо шоҳони мазкур муносибати хубу писандидае доштааст. Ба ин далел, ки шоир дар мадҳи шоҳ Аббоси кабир (996-1038х.к.), шоҳ Сафӣ (1038-1052 х.к.), шоҳ Аббоси дуҷум (1052-1077 х.к.) ва шоҳ Сулаймони Сафавӣ (1077-1106 х.к.) шеърҳо эҷод карда, дар ин замина санаи чулусу тоҷгузорию вафоти онҳоро дар девонаш қайд кардааст. Чунончи дар вафоти шоҳ Аббоси дуҷум фармудааст:

*Дар ҷаҳон мотаму шӯре дидам,
Ҳама гирён зи дилу ҷон сад ҳайф...
З-ин ду мисроъ ду таърих омад,
Ҳайф аз он қадри сухандон сад ҳайф:
“Оҳ аз он шоҳи Фаридунсим оҳ”,
“Ҳайф аз он сарвари Ирон сад ҳайф” [6, с. 06-608].*

Аз рӯйи ҳисоби абҷад аз таркиби ҳуруфи масореъи мазкури ин қитъа, соли 1077 х.к. берун меояд, ки он таърихи вафоти шоҳ Аббоси дуҷум мебошад. Шоҳ Аббоси дуҷум шахси мулоимтабъ, раъиятпарвар ва ҳушманд буда, дар осоиши мардум ва ободии мулк кӯшишҳо намудааст. Бинобар ин, вафоти ҷунин сарварро Воиз “ҳайф” доништааст.

Пас аз шоҳи номбурда, ҷонишини вай Сафӣ Мирзо ба сари қудрат омадааст. Дар раъси салтанат ӯ номи аслии худро ба шоҳ Сулаймон бадал кардааст [12, с. 45] ва беш аз 28 сол ҳуқуқат доштааст. Воизи Қазвинӣ тахтниниш шудани Сафӣ Мирзо Сулаймонро истиқбол намуда, ӯро халафи арзандаи шоҳ Аббоси ду, посдорандаи номи ӯ, “шоҳи динпарвари одил” номида, дар зимни васфу таърифоти хеш таърихи чулуси ин шоҳро мушаххас нишон додааст:

*Шукр, ки Аббосшаҳи Хулдсайр,
Қард чу тай дафтари айёми худ.
Соҳт гиромӣ халафе ёдгор,
Зинда аз ӯ қард ҳамон номи худ.
Ҳусрави динпарвари одил Сафӣ,
Он ки аз ӯ ёфт ҷаҳон коми худ.
Қард чу таърихи чулусаш талаб,
Воизи мо аз дили нокоми хеш.
Аз сари ихлос дуо карду гуфт:
“Бод ҷаҳонгир чу инъоми худ” [6, с. 600].*

Аз таркиби ҳарфҳои мисраи охир, тибқи ҳисоби абҷад соли 1077 х.к. ҳосил мегардад, ки санаи ба тахти шоҳӣ нишастани Сафӣ Мирзо Сулаймонро мушаххас месозад. Ба ин тариқ, Воизи Қазвинӣ аз вафоти шоҳҷони замон изҳори таассуф мекунад ва аз мувафакқияти эшон

истикбол менамояд. Агарчи дар фаъолияти ҳокимон камбудихои зиёде ҳам мавчуд будааст, лекин Воиз аз гуфтани ҳарфи сарду тунд дар ин хусус худдорӣ кардааст. Вай ҳеҷ гоҳ, дар ҳеҷ мавқеъ нисбат ба шоҳон сухани нораво ва нописанд нагуфтааст. Баръакс, дар зикри ному шону шавкати онҳо аз баёни малеху забони фасеҳу калимоти писандидаву санчидаву муаддабона кор гирифтааст.

Беш аз ин метавон муосирони Воизро баршуморӣ ва тавсиф кард, вале он ки ин чо зикр шуд, нишон медиҳад, ки шоир бо ҳамаи муосирони худ аз он чумла, аҳли адабу сиёсат рафтору муносибату кирдори хубу ақлонаву қобили қабул ва созанда доштааст. Бо мардуми одӣ ҳам шоир ин гуна рафторро дарёғ надоштааст. Он гуна ки дар таърихи чулусу фавт ва пешрафтҳои ҳаётии ҳокимону аҳли адаб Воиз шеърҳо эҷод кардааст, дар валодату марги мардуми одӣ низ чунин шеърҳо сурудааст. Аксари он шеърҳо бо амри дили шоир рӯйи коғаз оварда шудаанд ва баъзеашон бо хоҳиши дӯстону наздикону пайвандони эшон гуфта шудаанд. Хабарӣ фавти Тоиб ном шахсро нафаре аз дӯстон ба шоир расондааст, ин ғами ўро дучанд карда, ба хотири поси ҳаққи ошноияш таърихи вафотастро ба таври зайл рӯйи коғаз овардааст:

*Зи рӯйи дарду сӯзам гуфт ёре қадрдон рӯзе,
Ки Тоиб ҳайф домони бақо з-ин буму бар чида.
Шудам гамгину ҳаққи ошноӣ хост таърихаиш:
Бигуфтам: “Аз ҷаҳон Тоиб бисоти умр барчида” [6, с. 620].*

Аз таркиби ҳарфҳои чумлаи дар дохили нохунак гирифтаи мисраи охир соли 1089 ҳ.қ. падида меояд, ки таърихи фавти Тоиб мебошад. Ҳамчунин, шоир дар таърихи таваллуди тифте қитъаи зайлро бо моддаи таърих музайян сохтааст, ки ин аст:

*Накӯ номи ҷоне валодат чу ёфт,
Фалак гуфт: Лутфи ҳаққи ёр бод...
Пайи мавлидаш ақл таърих гуфт:
Ки “Ҳаққиаш ҳамеша ниғаҳдор бод” [6, с.597].*

Аз таркиби ҳарфҳои мисраи охир ба истиснои “ки” тибқи нишондоди ҳисоби абҷад соли 1077 ҳ.қ. ҳосил мешавад, ки он санаи валодати он тифл будааст. Гузашта аз инҳо муносибату тавачҷухоти ҳоссу самимонаи шоирро ашъори пурмуҳтавои ў бармало месозад, ки ҳамагӣ батарафдорӣ қишри поёнии ҷомеа равона шудааст. Ҳамаи ин аз гуманизми баланди Воизи Қазвинӣ маншаъ гирифтааст.

Воизи Қазвинӣ дар давоми умри худ ба шахрҳои Тӯс, Машҳад, Мозандарон, Исфаҳон, Табрез сафарҳо доштааст, ки инро сарчашмаҳои адабӣ ва ҳосса ашъори ҳуди адиб таъйид месозад. Чунончи шоир дар васфи шахри Табрез фармудааст:

*Ба Қазвин пойбандам, варна Воиз
Ҷаҳон хуштар зи Табресе надорад [6, с. 176]!*

Маълум мегардад, ки шоир пеш аз “пойбанд” шуданаш аз ин шахр дидан ба амал овардааст ва зебоиҳои он ўро мафтуни худ сохта, ба гуфтани чунин андешаи самимонаи бадеӣ водоштааст. Ба ин маънӣ вай орзуи ҳамешагии иқомат дар Табрезро дар дил парваридааст. Дар ҷои дигар ў аз заминларзаи соли 1084 ҳ.қ. рухдода ёд карда, вайрониҳои онро дар шахрҳои Тӯсу Машҳад зикр намудааст:

*Шуд ногаҳ аз ҳукми қазо, дар Машҳад, Тӯси Ризо,
З-он сон заминларзӣ, ки шуд, гетӣ шикастадил аз он [6, с. 614-615].*

Корбурди феъли шухудӣ ва моҳияти тасвири дақиқи бо моддаи таърихи зинатёфта, дарчи оғозу анҷоми ин воқеа [6, с. 614-615] дар он гувоҳи бар ин аст, ки шоир аз ҳолати шахрҳои номбурда бевосита дидан кардааст. Агар шоир аз шахрҳои мазкур бо ишорат сухан карда, тавсифи онҳоро кӯтоҳ манзур карда бошад, дар мавриди сафари Мозандарон асари ҷудогона офарида, тассуроти худро аз он хеле муфассал нақл кардааст. Аз чумла соҳибсухан Мозандаронро шахри зудояндаи ғамҳои дил хонда, аз хонандаи хеш даъват ба амал овардааст, ки ба ин чо сафар намояд:

*Зи чо барҳез, ҳон, эй сусти коҳил,
Зи гарди гам бияфшон домани дил.*

*Туро дарде, к-аз ин ғамҳо ба ҷон аст,
Илоҷаш дидани Мозандарон аст.
Сӯйи Мозандарон каш маҳмили хеш,
Ки абр он ҷо кунад холӣ дили хеш [6, с. 658].*

Маълум мешавад, ки шоир шаҳри Мозандарон барои дамгирӣ ва осоиш омадааст. Дар ин шаҳр муддате иқомат низ доштааст. Дар ин айём аз боду ҳавои Мозандарон, гулгашту хиёбон, обҳои мусаффо, соҳили баҳр, табиати дилкаш ва монанди инҳо, ки хосси ин шаҳр аст, баҳравар гаштааст. Дар баъзе сарчашмаҳо ба сафари Ҳиндустон иқдом кардани шоир таъкид шудааст. Аз ҷумла муаллифи “Сафинаи Хушгӯ”, Доси Хушгӯ гуфтааст, ки: “Батақрибӣ, дар авохири аҳди Шохҷаҳонӣ ба Ҳиндустон омад. Дархӯри камоли худ аз боргоҳи хилофат қадрдонӣ ёфт” [15, с.758-759]. Вале он чи дар девони шоир дарҷ шудааст, хабари муаллифи мазкурро рад мекунад. Чунончи:

*На шавқи мансаби ҳиндам, на завқ ҷогир аст.
Ки сайри чехраи сабзон ҳазор Кашмир аст.
Ба ҳинди сояи девори хеш хурраму шод,
Нишаста шоҳи ҷаҳонам, ғамам ҷаҳонгир аст [6, с. 90-91].*

Ин гуна андешаҳо дар девони шоир хеле зиёданд ва далолат бар он доранд, ки Воизи Қазвинӣ чун дигар шоирони ҳамзамонаш қасди сафари Ҳиндустон накардааст. Орзуи мансабу ҷоҳ, инъому ҳадоё ва сайри лаззатфизои Ҳинду Кашмирро ба худ раво надидааст. Вай ба ин боис, “Сайри чехраи Сабзон”-и хешро аз “ҳазор Кашмир” авло ҳисобида, “ба сояи девори” худ “шоду хуррам нишастан”-ашро “шоҳи ҷаҳон” ва ғамашро “ҷаҳонгир” муаррифӣ сохтааст.

Ду ҷабҳаи фаъолияти Воиз дар ағлаби сарчашмаҳои адабӣ зикр шудааст, яке ҷанбаи маърифатӣ, тарбияти мардум ва воизӣ, дигаре ҷанбаи адабӣ, шоирӣ ва нависандагист, ки моҳиятан ба ҳамдигар тавъаманд. Воиз пас аз касби камол чун падараш ба насихатгӯӣ ва ба шоирӣ шуғл варзидааст. Натиҷаи фаъолиятҳои адиб китоби “Абвоб-ул-ҷинон” ва “девони ашъор”-и ӯст, ки Воизро чун нависандаи ҷирадаст ва чун шоири рангинхаёл муаррифӣ намуда, номашро дар авроқи таърихи адабиёт ба некӣ сабт кардаанд.

Ниҳоят, Воиз дар зодгоҳи худ шаҳри Қазвин вафот ёфтааст. Дар мавриди таърихи реҳлати адиб ихтилофоти назар мавҷуд аст. Вале донимандони муосир Ҳасан Содоти Носирӣ [9, с. 57] Забехулло Сафо [12, с. 835], Деххудо [3, с. 82-83], Муҳаммад Искандарӣ [4, с. 29] бо тақя бар таъкидоти муаллифони сарчашмаҳои адабӣ соли 1089 ҳ.к./1678 м.-ро таърихи вафоти Воизи Қазвинӣ қабул кардаанд. Нахустин қитъаи таърихдори шоир соли 1054 ҳ.к. дар валодати тифле эҷод гардидааст [6, с. 606] ва охирин шеърҳои таърихдори ӯ соли 1089 ҳ.к. дар бунёди маҷмаъае ва дар вафоти Тоиб ном шахсе суруда шудааст [6, с. 617-620]. Баъд аз ин сол қитъае бо моддаи таърих музайян дар девони шоир ба назар намерасад. Дар ҳоле ки воқеаи қобили қайди ин сол дар иртибот ба Воиз вафоти устодаш, Халилои Қазвинӣ мебошад. Вале шоир дар ҷое аз он ёд накардааст. Маълум мегардад, ки Воизи Қазвинӣ ашъори таърихдори худро дар аввалҳои соли 1089 ҳ.к. пеш аз марги ҳудашу устодаш сурудааст. Дар идомаи соли 1089 ҳ.к. вафоти Халилои Қазвинӣ ва пас аз ӯ вафоти Воизи Қазвинӣ ба вуқӯъ пайваستاаст. Агар чунин намебуд, Воиз санаи фавти устодашро дар ашъори худ сабт менамуд. Бо ин метавон ба таъкидоти он муаллифони сарчашмаҳои адабӣ ва муқаррароти донишмандони мазбур, ки Воизи Қазвинӣ дар соли 1089 ҳ.к. фавт намудааст, розӣ шуд. Ҳамин тариқ, аз баррасиҳои фавқ натиҷаҳои зайл ба даст омаданд:

1. Воизи Қазвинӣ аз чехраҳои адабиест, ки шахсияти эҷодӣ ва шахсияти воқеияш ба ҳамдигар тавъам ва мувофиқ воқеъ гаштааст. Омилҳои хоссае, ки барои ба ҳам омадани ин ҷиҳатҳои шахсиятсозии адиб мусоидат намудааст, ахлоқу тарбият мебошад. Ин аст, ки вай тамоми қору бору рӯзгори бани башарро дар меъёрҳои ахлоқӣ дидан хостааст.

2. Зодгоҳи Воиз шаҳри Қазвин будааст. Ин шаҳри қадима дар тӯли мавҷудияти худ садҳо чехраҳои илмию адабӣ ва сиёсиро дар домони худ тарбия карда, ба оламиён ҳада сохтааст. Зодагони он бо фаъолияти босамари худ дар рушду нумуи фарҳангу адаб ва тамаддуни башарӣ саҳми муносиби худро гузоштаанд, ки яке аз онҳо Воиз мебошад.

3. Номи пурраи Воиз, Мирзо Муҳаммадрафеъ, тахаллусаш “Воиз” ва лақаби ифтихориаш “Рафеъуддин” мебошад. Ӯ дар соли 1027 х.қ./1678 м. дида ба олами ҳастӣ кушудааст. Падараш Фатхуллоҳ ном дошта, аз олимону донишмандони рӯзгори худ будааст. Воиз илмҳои мутадовили замонро аз падари хеш ва Халилои Қазвинӣ омӯхта, пасон чун олим ва адиби ширинсухан ном баровардааст.

4. Воиз дар айёми ҷавонӣ оила бунёд кардааст. Аз ин оиладорӣ вай соҳиби ду фарзанд гардидааст. Яке Абдулҳусайн ва дигаре Муҳаммадшафеъ ном доштаанд. Мисли падараш адибу донишманд шудани Муҳаммадшафеъ маълум гардидааст. Ӯ ҳатто пас аз сари падар корҳои вайро идома дода, ба такмили китоби “Абвоб-ул-чинон” иқдом кардааст. Шеър гуфтаниш низ дар сарчашмаҳо таъкид ёфтааст. Натиҷа ин ки Воиз дар тарбияи хонавода ва фарзандон низ хеле кӯшо будааст.

5. Воизи Қазвинӣ муосирони зиёде доштааст. Соибу Солику Ваҳиду Халилою Разию Муҳаммадтоҳири Насрободӣ аз ҷумлаи онҳоянд. Шоир бавоситаю бевосита бо ин адибон муносибати адабию эҷодӣ доштааст. Табабуоти Воиз аз эҷодиёти Соиб, ба марги Солику Соиб қитъа гуфтани Воиз гувоҳи равобити маънавию эҷодии онҳост. Ҳамчунин, Воиз бо аҳли сиёсат ва ҳукумати вақт: шоҳ Аббоси кабир, шоҳ Сафӣ, шоҳ Аббоси сонӣ ва шоҳ Сулаймон муосир мебошад. Вай агарчи шоири дарбор набудааст, вале дар ашъори худ чун талаби замон шохони мазкурро, хосса, шоҳ Аббоси сонӣ ва шоҳ Сулаймонро васфу мадҳ кардааст. Дар маҷмӯъ, Воиз бо муосирони гуногунтабақои худ муносибати хубу ҳасана доштааст ва дар шахси эшон ҳамеша суханҳои неку писандида гуфтааст.

6. Воизи Қазвинӣ умри азизи худро сарфи омӯзишу парваришу эҷод кардааст. Натиҷаи фаъолиятҳои адиб, танвири афкори ҷомеа, таълифи ашъор ва таснифи осори адабию ахлоқӣ будааст. Воиз дар ҳамаи самтҳои фаъолияти худ: ҳам воизӣ ва ҳам эҷодӣ муваффақҳо доштааст. Ин аст, ки ӯро муосиронаш, хосса муаллифони сарчашмаҳои адабӣ адиби рангинҳаёл ва воизи ширинсухан ба қалам додаанд.

7. Воизи Қазвинӣ дар давоми умри худ бо вучуди масъулияти ҷамъиятиаш сафарҳо низ доштааст. Ӯ дар аснои сафарҳои хеш аз Табрэзу Мозандарону Тусу Машҳаду Исфаҳон дидан кардааст. Тавсифи Табрэз, зикри Машҳаду Тус ва Мозандарон дар ашъори шоир манзур гаштааст. Махсусан, вай аз бардоштҳои худ аз сафари Мозандарон сафарномаи манзумаширо таълиф намуда, хонандаширо аз фазои сафару шарту шароити макони мусофараташ огоҳ сохтааст.

8. Вафоти Воиз дар соли 1089 х.қ./1678 м. воқеъ гаштааст. Агар таърихи таърихи таваллуди ӯро дар соли 1027 х.қ./1617 м. ба ҳисоб гирем, то соли мазкури фавташ 62 сол умр дидани адиб маълум мегардад. Агарчи адиб умри на чандон тӯлонӣ дидааст, вале бо фаъолияти мондагори худ тавонистааст, ки номашро дар сафаҳоти таърихи адабиёт барои ҳамешагӣ ва ба некӣ сабт намояд.

9. Муҳимтарин нуқоти ибратбахши зиндагиномаи Воиз ин аст, ки аз худ номи нек гузоштааст, оила бунёд намудааст, фарзандони хуб тарбия кардааст, ҷавонияшро сарфи омӯзиш сохтааст, қаноатпешаву хушахлоқ будааст, аз тамаъҷӯиву мансабталовӣ иҷтиноб варзидааст, кори дарборро ба худ раво надидааст, пайрави падараш Фатхулло ва устодаш Халило будааст, бо муосиронаш муносибати нек доштааст ва ғайра.

Адабиёт

1. Ансорӣ, Қосим. *Гузаре бар ашъор ва зиндагии Воиз/Қосим Ансорӣ // Воизи ширинсухан: маҷмуаи мақолоти нахустин кунгураи Воизи Қазвинӣ. – Қазвин: Меҳргони дониш, 1397. – С.23-24.*
2. Бушаҳринур, Ҳурмуз. *Зайли Воизи Қазвинӣ/Ҳурмуз Бушаҳринур // Донишномаи забон ва адаби форсӣ. Ҷилди 6. – Теҳрон: Фарҳангистони забон ва адаби форсӣ, 1395. – С.636-638.*
3. Деҳхудо, Алиакбар. *Воизи Қазвинӣ. Зайли “Воиз”/ Алиакбари Деҳхудо // Луғатнома. – Теҳрон: ҷони Сирус, бидуни соли нашр. – С. 82-83.*
4. Искандарӣ, Муҳаммад. *Шарҳи аҳвол, осор ва зиндагии Воизи Қазвинӣ /Муҳаммад Искандарӣ// Воизи ширинсухан: маҷмуаи мақолоти нахустин кунгураи Воизи Қазвинӣ. – Қазвин: Меҳргони дониш, 1397. – С.25-42.*

5. *Карамӣ, Аҳмад ва Аламӣ, Асгар. Пеиғуфтор/ Аҳмад Карамӣ ва Асгар Аламӣ //Девони Воизи Қазвинӣ. – Техрон: Интишороти мо, 1384. – 713 с. – С.5-16.*
6. *Қазвинӣ, Воиз. Девон. Дар таҳия ва тасҳеҳи Аҳмад Карамӣ/Воизи Қазвинӣ. – Техрон: Интишороти мо, 1384. –713 с.*
7. *Қофилабошӣ, Сайид Халил. Нигоҳе ба мақоми Воиз дар таърихи адабиёти сабки ҳиндӣ/ Сайид Халили Қофилабошӣ // Воизи ширинсухан: маҷмуаи мақолоти нахустин кунгураи Воизи Қазвинӣ. – Қазвин: Меҳргони дониш, 1397. – С.43-53.*
8. *Муҷоҳидӣ, Муҳаммадалӣ. Шоири Воиз, Воизи шоир/ Муҳаммадалии Муҷоҳидӣ // Воизи ширинсухан: маҷмуаи мақолоти нахустин кунгураи Воизи Қазвинӣ. –Қазвин: Меҳргони дониш, 1397. – С. 207-210.*
9. *Носирӣ, Ҳасан Содот. Пеиғуфтор/ Ҳасан Содоти Носирӣ //Девони Воизи Қазвинӣ. – Техрон, 1359. – 766 с. – С.1-64.*
10. *Насрободӣ, Муҳаммадтоҳир. Тазкират-уш-шуаро/ Муҳаммадтоҳири Насрободӣ. – Техрон: чопхонаи Армузон, 1318. – 592 с.*
11. *Одилфар, Боқиралӣ ва Фароҳонифард, Руқия. Колбадиносии шаҳри Қазвин дар даврони Сафавия/ Боқиралӣи Одилфар, Руқияи Фароҳонифард//Таҳқиқоти таърихи иҷтимоӣ. Соли аввал, шумораи дувум. Поиз ва Зимистони 1390. – С.51-70.*
12. *Сафо, З. Таърихи адабиёти Эрон. Аз аволи қарни ҳафтум то поёни қарни ҳаштуми ҳиҷрӣ/ Забеҳуллоҳи Сафо; Ҷилди панҷум. – Техрон: Фирдавс; ношири диҷитолӣ: Маркази таҳқиқоти роёнаи Қоимияи Исфохон, 1385. – 1410 с.*
13. *Саидҷаъфаров, О. Ш. Соиби Табрзӣ ва вусъати мазмун дар ғазал / О.Ш. Саидҷаъфаров. Зери назари Р. Тағоймуродов. – Душанбе: ДДМИТ, 2020. – 249 с.*
14. *Табрезӣ, Мирзо муҳаммадалии Мударрис. Райҳонат-ул-адаб. Иборат аз 8 ҷилд. –Ҷ.б. – Техрон: Китобфурӯшии Хайём, 1374. – 402 с.*
15. *Хушгӯ, Биндробан Дос. Сафинаи Хушгӯ. Дафтари дувум. Ҷилди 2. Тасҳеҳи доктор Сайид Калими Асгар/ Биндробан Доси Хушгӯ.-Техрон, 1389.-900 с.*

ТАҲҚИҚИ ЗИНДАГИНОМАИ ВОИЗИ ҚАЗВИНӢ

Дар ин мақола дар барои зиндагиномаи яке аз шоирони ношинохтаи адабиёти асри XVII Воизи Қазвинӣ маълумот дода шудааст. Муаллиф дар асоси ахбори сарчашмаҳои адабӣ ва илмӣ чараёни зиндагии Воизи Қазвиниро барқарор намудааст. Аз ҷумла, таърихи валодати адиб, таърихи вафоти адиб, таҳсили илм, муҳити хонаводагӣ, устодони адиб, вазъи оилавии ӯ, фарзандон, фаъолияти адабӣ, чамбиятӣ ва маърифатии адиб бо далелҳо маълум гардидааст. Ҳамчунин, дар бораи муосирони гуногунтабақаи Воизи Қазвинӣ, чун Соиби Табрзӣ, Солики Қазвинӣ, Ваҳиди Қазвинӣ, Муҳаммад Тоҳири Насрободӣ маълумот манзур гаштааст. Муносибати Воиз бо ҳокимони замон, аз ҷумла бо шоҳ Аббоси кабир, шоҳ Сафӣ, шоҳ Аббоси сонӣ ва шоҳ Сулаймон муайян гардид. Натиҷа ин ки Воизи Қазвинӣ умри худро босамар истифода карда, бо инсонҳои замони худ муносибати хубу ибратбахшро ба роҳ монда, аз худ мероси гаронбаҳоеро боқӣ гузоштааст. Барои ба даст овардани натиҷаҳои дилхоҳ муаллиф аз принсипи хронологӣ, усулҳои таърихӣ, ва таърихӣ-муқоисавӣ, герменевтикаи осори адабӣ кор гирифтааст. Маводи муҳаққаки ин мақола барои мутахассисони соҳаи суханшиносӣ, аз ҷумла адабиётшиносон муфид хоҳад буд.

Калидвожаҳо: зиндагинома, таҳқиқ, адабиёт, Воизи Қазвинӣ, асри XVII, шоир, мавзӯ, хонавода, муосирон, шоҳон, адибон, осори адабӣ, девон.

ИССЛЕДОВАНИЕ ЖИЗНИ ВОИЗА КАЗВИНИ

В данной статье представлена информация о биографии одного из неизвестных поэтов литературы XVII века Воизи Казвини. Автор реконструировал жизненный путь Воизи Казвини на основе сведений литературных и научных источников. В частности, достоверно известны история владения писателя, история смерти писателя, научное образование, семейное окружение, учителя писателя, его семейное положение, дети, литературная, общественная и просветительская деятельность писателя. Также имеются сведения о современниках Воиза Казвини, таких как Соиби Табрзӣ, Солик Казвини, Вахид Казвини, Муҳаммад Тахир Насрабодӣ. Определены отношения Проповедника с правителями того времени, в том числе с царем Аббасом великим, царем Сафи, царем Аббасом вторым и царем Сулейманом. В результате проповедник Казвини эффективно прожил свою жизнь, установил хорошие и поучительные отношения с людьми своего времени и оставил ценное наследие. Для достижения желаемых результатов автор использовал хронологический принцип, исторический и историко-сравнительный методы, герменевтику литературных

произведений. Материал данной статьи будет полезен специалистам в области языкознания, в том числе литературоведам.

Ключевые слова: биография, исследование, литература, Воиза Казвини, XVII век, поэт, тема, семья, современники, цари, писатели, литературные произведения, деван.

STUDY OF THE LIFE OF VOIZ KAZVINI

This article presents information about the biography of one of the unknown poets of the 17th century literature, Voizi Qazvini. The author reconstructed the life path of Voizi Qazvini based on information from literary and scientific sources. In particular, the history of the writer's ownership, the history of the writer's death, his scientific education, family environment, the writer's teachers, his marital status, children, literary, social and educational activities of the writer are reliably known. There is also information about Voiz Qazvini's contemporaries, such as Soibi Tabrezi, Solik Qazvini, Vahid Qazvini, Muhammad Tahir Nasrabodi. The Preacher's relations with the rulers of that time are determined, including King Abbas the Great, King Safi, King Abbas the Second and King Suleiman. As a result, the preacher Qazvini lived his life effectively, established good and instructive relationships with the people of his time and left a valuable legacy. To achieve the desired results, the author used the chronological principle, historical and historical-comparative methods, and hermeneutics of literary works. The material in this article will be useful to specialists in the field of linguistics, including literary scholars.

Keywords: biography, research, literature, Voizi Qazvini, 17th century, poet, theme, family, contemporaries, tsars, writers, literary works, devan.

Дар бораи муаллиф

*Шоев Абдуҳамид Абдунабиевич
Номзади илмҳои филологӣ, дотсенти
кафедраи назария ва таърихи адабиёт
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121*

Об авторе

*Шоев Абдуҳамид Абдунабиевич
Кандидат филологических наук, доцент
кафедры теории и истории литературы
Таджикский государственный
педагогический университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан,
г. Душанбе, пр. Рудаки, 121*

About the author

*Shoev Abduhamid Abdunabievich
Candidate of Philology, Associate Professor
of the Department of Theory and History of
Literature
Tajik State Pedagogical University named
after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121*

ЧОЙГОҲИ «ГУЛИСТОН»-И САЪДИИ ШЕРОЗӢ ДАР АДАБИЁТИ ЁЗБЕК

Муҳаммадзода Қ. У.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Таъсири мутақобилаи адабиёт, таърихи инкишоф ва фароянди ҳамдигарро бой гардондани онҳо дар ҳама давраи замон аз масъалаҳои муҳими адабиётшиносӣ буд. Дар ҳама замон таъсирпазириро аз омилҳои сиёсӣ иҷтимоӣ, арзиши адабӣ ва маърифатии он кам накардааст. Масъалаи робитаи адабии халқҳои тоҷикӣ аз мавқеи фазо, макон ва замони таърихӣ дархӯри андеша мебошад. Баҳрабардорӣ, таъсирпазирӣ ва гоҳе омӯзиши фарҳангии тоҷикону ўзбекҳо дар адабиётшиносии муосир таҷдиди назар меҷорад.

Дар бисёре аз забонҳои чехраҳои намоён ва мондагоре зухур кардаанд, ки дар ҳавзаҳои фарҳанг ва адабиёт ном ва мавқеи ҷаҳонӣ ёфтаанд. Баъзан, чунон чойгоҳро соҳиб шудаанд, ки мутааллиқ ба фарҳанги халқи дигар шудаанд, дар ҳар кишваре нома ва шуҳрате ҷовидон ёфтаанд. Андешаҳои онҳо яке аз паси дигаре ба забонҳои мухталиф тарҷума ва нашр шудаанд. Саъдии Шерозӣ яке аз чунин бузургонест, ки адабиёти форсии тоҷикиро дар ҳавзаҳои фарҳанг ва адабиёт ба дунё арза доштааст. Ба ин далел нақш ва чойгоҳи Саъдии Шерозӣ дар адабиёти ўзбек низ қалон аст.

«Гулистон»-и Шайх Саъдӣ нахустин бор аз тарафи Сайфи Сароӣ ба забони ўзбекӣ (туркии қадим) дар соли 793 х. (1390-91 м.) тарҷума кардааст. Шоирӣ асри XIX-и ўзбек Оғаҳӣ аз ин тарҷума беҳабар бори дувум «Гулистон»-ро тарҷума мекунад. Баъдтар мударрис ва шоирӣ тошкандӣ Муродхоҷа ибни Алхоҷ Салоҳхоҷаи Тошкандӣ онро бори сеюм ба ўзбекӣ мегардонад. Соли 1968 «Гулистон» дар тарҷумаи тозаи Ғ.Ғулом, Ш.Шомухаммедов ва Р.Комилов аз ҷоп баромад.

Чунон ки маълум аст, оғози тарҷума аз баргардонидани навишта ё гуфтае аз забоне ба забони дигар будааст. Муҳаққиқон матлубтарин навишти интиқолро аз он иборат донистаанд, ки ҳама бахше аз сурат ва маънии асарӣ тарҷумашаванда аз миён наравад. Аммо гурӯҳе аз мутахассисон бар онанд, ки ин амр имконпазир нест. Ба иборати дигар, ҳама асареро (хоҳ шеърӣ хоҳ насрӣ), бидуни тағйир, айнан наметавон ба забони дигар тарҷума кард. Муҳаққиқон қоидаҳои ва афзоишҳои дар матн тарҷума иҷтимоӣнапазир медонанд. Ин қоидаҳои ва афзоишҳои метавонад ҳам дар паёми аслии муаллифи аввал ва ҳам дар шакли ин паём воқеъ шавад. Вале масъалаи тарҷумаи матн тоҷикӣ ба ўзбекӣ, бахусус осори классикон, аз ҷанг ҷиҳат мураккабтар аст. Мушкилоти ин тарҷума миёни ду забон мутааллиқ мешавад, ба ду фарҳанги қадимӣ, мутафовит ва дур аз якдигар, ки дар заминаҳои гуногуни сиёсӣ ва иҷтимоӣ ба вучуд омада, рушд кардаанд. Илова бар ин, собиқаи фарҳангии ин ду халқ омилест, ки ба ҷараёни тарҷума таъсир гузошта, қори тарҷумонро аз бисёр ҷиҳат душвор менамояд. Чунин ҳолатҳо дар ҷараёни тарҷумаи осори Саъдӣ, аз ҷумла «Гулистон», ба назар расид, ки мо поёнтар дар ин бора муфассал сухан хоҳем кард.

Муҳаммадризо Оғаҳӣ дар муқаддимае, ки ба тарҷумаи «Гулистон»-и Саъдӣ навиштааст, менигорад, ки: «...Шаҳзода Муҳаммад Раҳимтӯра... ба банди фармуданд, «Гулистон»-и Саъдиро, ки китоби арзишманд аст, ба забони туркӣ тарҷума кунам... Ҳарчанд ин фақир, дар ин айём бар асарӣ бемории шадид нотавон ва ҳастаҷон шуда будам, аммо аз ин марҳамати олиҷаноб сӯхат, балки лаззати шарбати қувватро ҷашида, ба ҳар ҳол ба ин қор ҷидду ҷаҳд кардам» [13, с. 9].

Оғаҳӣ унвони бобҳои «Гулистон»-ро ба тариқи зайл тарҷума кардааст:

«Аввалин боб: “Подшоҳлар сийрати зикрида” (Саъдӣ «Дар сирати подшоҳон»);

Иккинчи боб: “Дарвешлар ахлоқи зикрида” (Саъдӣ: «Дар ахлоқи дарвешон»);

Учинчи боб: “Қаноат фазилати зикрида” (Саъдӣ: «Дар фазилати қаноат»);

Тўртинчи боб: “Хомўшлик фавоиди зикрида” (Саъдӣ: Дар фавоиди хомўшӣ);
Бешинчи боб: “Ишқ ва йигитлик зикрида” (Саъдӣ: «Дар ишқу чавонӣ»);
Олтинчи боб: “Қарилиғ заъфи зикрида” (Саъдӣ: «Дар заъф ва пирӣ»);
Еттинчи боб: “Тарбият таъсири зикрида” (Саъдӣ: «Дар таъсири тарбият»);
Саккизинчи боб: “Сухбат ва хизмат одоби зикрида” (Саъдӣ: «Дар одоби сухбат»).

Аз тарҷумаи номи бобҳои «Гулистон» сабки тарҷумонии Огаҳиро метавон ташхис дод. Огаҳӣ бо мақсади оммафаҳм баромадани тарҷумааш, асосан, кўшиш кардааст, ки ба тафсил ҳам бошад, маънии сухани Саъдиरो равшан ифода кунад. Дар ин ҳол, ӯ пойбанди маънӣ шуда, аз тафсилоти ноҷо ва гоҳо зиёнбор бар канор наместонад. Ҳатто баъзан, ба гуфтаи Саъдӣ меафзояд. Масалан, дар таҳрири Саъдӣ боби ҳаштум унвони «Дар одоби сухбат»-ро дорад. Огаҳӣ бар сухбат **хизматро** афзудааст, ки хилофи сабки Саъдист.

Зимнан, бояд бигўем, ки дар бораи шеваи тарҷума сухан бисёр гуфтаанд ва аксарият бар ин назаранд, ки мутарҷими хуб касе ҳаст, ки се шартро дар худ чамъ дошта бошад: а) афзалият бар забоне, ки аз он тарҷума мекунад; б) тасаллут ба забоне, ки ба он тарҷума мекунад; в) тасаллут бар мавзуи мавриди баҳси китоб. Донишмандони назарияи тарҷума, илова бар ин се шарт, риояти нусхаи аслро аз шартҳои муҳимми тасаллут дошт. Вале то кучо вай дар тарҷумаи худ риояти амонат кардааст ё худ сабки Саъдиरो ҳифз кардааст, гапи дигар аст.

Ҳадафи Огаҳӣ дар тарҷумаи «Гулистон», пеш аз ҳама, баёни равшан ва фаҳмои мақсуди Саъдист. Зимни тарҷума ӯ кўшидааст ва низ тавонистааст, ҳар чи равшантар мақсади Саъдиरो ба забони дигар баён кунад. Вале, чун ҳадафи аслии мутарҷим ҳар чи дақиқтар, равшантар ва оммафаҳмтар баён кардани муҳтаво будааст, сабки Саъдӣ дар ин тарзи тарҷума зарар дидааст. Барои ин масъаларо равшан кардан, мо матни тарҷумаи ҳикояти 27-и «Гулистон»-ро дар тарҷумаи Сайфи Саройӣ меоварем. Сипас, баъзе қисматҳои ин ду тарҷумаро ба ҳам муқоиса мекунем.

Огаҳӣ панҷ аср баъд аз Сайфи Саройӣ ба тарҷумаи «Гулистон» даст задааст. Инак, ҳикояти 27-и «Гулистон» дар тарҷумаи Огаҳӣ:

Ҳикоят. «Бир киши кураш тушмоқ илмида бағоят олим эрди ва уч юз олтмиш амал билур эди. Иттифоқо, ўз шогирдларидан бирининг жамолига хотира майл этиб, ҳар кун зиёдароқ тарбият қилур эрди ва таълим берур эрди. То уч юз эллик тўққиз амални ўргатди. Аммо бир амалнинг таълимида таъхир қилиб, тааллулға солди. Алқисса, шогирд қувват ва суръатда барча полвондин баланд бўлди ва онинг била кураш тутмоқға ҳеч кишида қувват ва мажол қолмади, то бир кун подшоҳнинг олдида дедиким: «Устодимнинг мендин зиёдалиги тарбиятда улуғлик жиҳатиндур, йўқ эрса қувватда ман ондин кам эрмасман ва санъатда баробардурман». Подшоҳга бу сўз оғир келиб, буюрди, то иккови кураш тутғайлар ва бир улуғ майдонни таъйин этдилар. Подшоҳ бошлиқ аркони ҳазрат, барча шахру сахронинг халоиқи ва ер юзининг паҳлавонлари – барча ҳозир бўлдилар. Шогирд фили мастдек бир навъ садмат била майдонга кирдиким, агар олдиға кўхи оҳанин бўлса эрди, бир ҳамлада жойидин кўпорур эрди. Устод билдиким, қувватда ўзидин зиёдадур. Ҳамул ўргатмай пинҳон сақлағон амали била кураш тутди. Шогирд они дафъ эта олмай ожиз бўлди. Устод они икки кули била ердин кўториб, боши устиға чиқариб ондоқ ерда урдиким, халойиқ ғирев ва ғулғула садосин авжидин ошурди ва подшоҳ устодға хилъат ва неъмат берди ва шогирдға зажр ва маломат қилди ва деди: «Нечун тарбият қилғон устодинға бевафолик қилиб, муқобил бўлдинг?» Шогирд ер ўпуб деди: «Эй подшоҳ, устод зўрлик била мени йиқмади, лекин кураш илмида бир амални мендин дариг тутуб ўргатмаиш эрди. Бугун ҳамул амал била мени йиқди». Устод деди: «Ул амални мундоқ бир кун учун ургатмай сақлаб эрдим, нединким, ҳақимлар дебдурлар: «Дўстға андоқ қувват бермагилким, бир вақт сенга душманлик қилса, муқобил бўла олмағайсан». Эшитмадингмуким, бир киши ўзининг парвариш қилғон шогирдидин жафо кўруб на сўз айтубдур.

Қитъа:

*Вафо йўқ эрдиму оламда ҳаргиз,
Ва ё худ қилмади аҳли замона.*

*Ки ҳар ким отмоқ ӯқ ургани мендин,
Мани ул оқибат қилди нишона».*

Подшоҳга устоднинг бу достони бағоят хуш келиб, буюрди, кӯб неъматлар еткурдилар. Шогирдга сарзаниш қилиб, таъна таёғин урдилар, то мундин сўнгра устои ҳақида бевафолиғ қилмагай ва ўзгаларга доғи танбех бўлгай» [13, с. 32-33].

Албатта, дар қиёс бо тарҷумаи Сайфи Саройӣ ин тарҷума хеле сода, равон ва оммафаҳм аст. Огаҳӣ, пеш аз он ки суҳанони Саъдиро хеле тафсил додааст, баъди қитъаи шеър чанд ҷумлаеро дар шарҳи дарунмоия ҳикояти Саъдӣ афзудааст. Дар ин маврид, оё мо метавонем бигӯем, ки тарҷумон риояти амонат кардааст?

Дар ин маврид, лозим донистем, ки як тавзеҳоти бисёр муфиди донишманди эронӣ Абулҳасани Начафиро, ки дар мақолаи ӯ «Масъалаи амонат дар тарҷума» баён шудааст, иқтибос кунем. Ӯ мефармояд: «Ҳар навиштае, ки барои тарҷума интихоб кунем, дар ҳар ҳол ба забоне навишта шудааст, ки дар он ё қалом вобаста ба воқеият, ё қалам ба худ ба қор рафтааст. Забони муҳовара, хабари рӯзнома, гузориши вақоеъ, тафсири сиёсӣ, таҳқиқи иҷтимоӣ ва ҳатто бисёре аз китобҳои таърих ва тазкира ва хотирот ва албатта, китобҳои илмӣ ва фанӣ аз навъи авваланд. Дар инҳо муҳтаво аз сабақ ҷудост ва вазифаи мутарҷим дар ваҳлаи нахуст ин аст, ки муҳтаворо ҳарчи дақиқтар ва рӯшантар аз забони мабдаъ (забоне, ки аз он тарҷума мешавад) ба забони мақсад (забоне, ки ба он тарҷума мешавад) мунтақил кунад ва дар ваҳлаи баъд, сабаки нависандаро фақат дар сурате бояд баргардонд, ки латмае ба фаҳми муҳтаво назанад. Аммо осори тахайюл ва ба тариқи аввали осори шеърӣ, чунонки гуфта шуд, аз навъи дувуманд. Дар инҳо муҳтаво аз сурат ҷудо нест ва мутарҷим бояд сайъ кунад, ки ҳам ин ва ҳам онро ба забони мақсад баргардонад» [6, с. 6].

Тарҷумаи Огаҳиро мо ғайриамин (тарҷумаи бад) гуфта наметавонем. Мо вақте он тарҷумаеро ғайриамин (бад) медонем, ки мутарҷими он бар фаҳми матни асли дучори лағзиш шуда ва то онро охир дарк накарда бошад. Ин навъи лағзиш аз асл дурравӣ метавонад, аз надониستاني забони мабдаъ сарчашма гирад ва дар мавриди надониستاني маънии вожаҳо ба миён ояд. Тарҷумаи Муҳаммадризо Огаҳӣ гувоҳ аст, ки аз ин навъи лағзишҳо ва аз мақсад дур рафтаноҳ бар қанор будааст, зеро вай забони тоҷикиро медонист, ба маънии матн сарфаҳм мерафт ва забони мақсад низ забони модаринаш буд. Аз матни тарҷума низ бармеояд, ки вай дар дарки маънии вожаҳо низ мушқиле надоштааст. Ба назари мо, шароите ки дар Хоразм барои равнақи забони туркӣ ва сода кардани забон ба вучуд омада буд, яке аз оинҳои асосии содагарой ва тафсил додани тарҷумаи матн нусхаи асли мебошад. Ин омил реша дар он дорад, ки дар он рӯзгор, ки Огаҳӣ «Гулистон»-ро тарҷума кард, ин китоби арзишманд дар мадорис ба сифати китоби дарсӣ истифода мешуд. Бинобар ин ҳам, барои ба омма дастрас шудани асар тарҷумон, илова ба тарҷума, ба тафсил ва ба шарҳу баст низ даст додааст, ки илова ба мисоли боло, ин ҳолат дар матни тарҷума хеле зиёд ба назар мерасад. Дар ҷадвали зер мо аз забони Саъдӣ ва ҳар ду тарҷумон як ҷумларо барои қиёс иқтибос мекунем:

<i>Матни асл</i>	<i>Тарҷумаи Сайфи Саройӣ</i>	<i>Тарҷумаи Огаҳӣ</i>
Устодро фазилате, ки бар ман аст аз рӯи бузургист ва ҳаққи тарбият, вагарна ба қувват аз ӯ камтар нестам ва ба санъат бо ӯ баробар.	Устодимнинг меним уза тарбият ҳаққи бор, йўкса қувватда ман ондан ортуқман.	Устодимнинг меним зиёдалиги тарбиятда улуғлик жиҳатидандур. Йўқ эрса қувватда ман ондин кам эрмасман ва санъатда баробар-дурман.

Дар мавриди нақди ин ду пора дар тарҷумаи Сайфи Саройӣ ва Муҳаммадризо Огаҳӣ метавон суҳан зиёд гуфт. Вале мо ҳоло як нуқтаи муҳимро, ки дар ҳар ду тарҷума ва низ тарҷумаи Ғ.Ғулум, Ш.Шомухаммедов ва Р.Комилов ба он эътибор дода нашудааст, зикр карданӣем. Ин масъала марбут аст, ба он ки «Шуҳрати бузурги «Гулистон» маҷӯни хунарҳои қаломӣ аст, ки дар он ба қор рафтааст» [3, с. 50]. Беш аз ин, «насири «Гулистон» омезае аст аз содагӣ ва санъаткорӣ, ки аз он ба саҳли мумтанеъ таъбир шудааст. Насри «Гулистон» ҳам, ба қавли худӣ ӯ, «мутақаллимонро ба қор ояд ва мутарассилонро балоғат

афзояд» [11, с. 10]. Саъдӣ гоҳ насри мурсал ва маснуъро ба ҳам пайванд мезанад ва забоне ибтикорӣ падида моварад. Интихоби навъи наср ба иқтисоии калом, мавзуи суҳан ва мақсад бастагӣ дорад. Суҳани Саъдӣ, ба гуфтаи Фурӯғӣ, «гузашта аз фасоҳат, балоғат, саломат, эъҷоз, матонат, истехком ва зарофат, ҳамаи ороишҳои шеърро ҳам дар бар дорад» [3, с. 51].

Ҳоло метавон суол кард, ки сирри ин муваффақияти Саъдӣ дар чист?

Ба назари донишманди эронӣ Юсуфӣ: «Хунари бузурги Саъдӣ ин аст, ки насри форсиро аз чанги такаллуф ва тасаннуъ ва ороишсароихоӣ зананда ва калимот ва таркиботи дур аз зеҳн ва фазлфурӯшӣ наҷот дода ва бад-он эътидоле матбуъ ва мавзун бахшидааст» [1, с. 35].

Масъалаи аввал ва муҳимме, ки ба тарҷумаи «Гулистон»-и Саъдӣ марбут мешавад, аввалан падида овардани хунар ва сабки Саъдӣ дар тарҷумаи асари ӯ ба забони дигар мебошад, баъдан сирри муваффақияти Саъдиро, ки Юсуфӣ ишора кардааст, ба забони дигар ифода кардан, зиёда аз ин масъалаи муҳимтари дигаре ба миён меояд, ки ба тарҷума ва тавзеҳи қиссае ва тамсилот ва талмехоти фаровони «Гулистон», ки бе он на «Гулистон» гулистон мешаваду на Саъдӣ ба Саъдӣ марбут мешавад.

Мутаассифона, дар ҳар ду тарҷумаи зикршуда ҳамаи хусусиятҳои муҳими «Гулистон», ки чеҳраи аслии нависандагӣ, шоирӣ ва хунарии соҳибашро барои хонандаи забони дигар муаррифӣ мекунад, сарфи назар шудааст. Агар Сайфи Сароӣ то ҷое ба мушаххас баён кардани мазмун ва ба ин васила як дараҷа ба ҳифзи сабки Саъдӣ муваффақ шуда бошад, Огаҳӣ барои «аниқ ва ба тафсил ифода кардан ҳаракат карда» [22, с. 144], вале хусусияти аслии сабки нигориши Саъдиро ифода карда натавонистааст. Аз ин ҷиҳат, чунин тавсифи донишманди ўзбек Ж.Шарипов, ки фарқи тарҷумаҳои Сайфи Сароӣ ва Огаҳӣ зиёд нест, фақат дар сабки онҳост [8, с. 114] мегӯяд, дар исботи фикрҳои болост.

Мо дар боби дарозгӯӣ тарҷумон (Огаҳӣ) қиёсан, бо матни тарҷумаи Сайфи Сароӣ дар боло мисол овардем. Акнун, як нуктаро таъкид карданем, ки Огаҳӣ аҳён-аҳён дар тарҷумаи ҳикоятҳои «Гулистон» аз зиёдаравӣ даст кашида, содагӣ ва санъатгарии насри Саъдиро ифода карда тавонистааст. Зайли намуна ҳикояти ҷордахуми боби ҷаҳоруми «Гулистон»-ро дар тарҷумаи Огаҳӣ, Фафур Гулом, Ш.Шомухаммедов ва Р.Комилов оварда, нақд мекунем.

Аз «Гулистон»:

Ҳикоят. Нохушовозе ба бонги баланд Қуръон ҳамехонд. Соҳибдиле бар ӯ бигзашта бигуфт:

-Туро мушоҳира чанд аст?¹

Гуфт:

- Ҳеч.

Гуфт:

- Пас чаро заҳмати худ ҳамедиҳӣ?²

Гуфт:

-Аз баҳри Худо мехонам.

Гуфт:

-Аз баҳри Худо махон!

Гар ту Қуръон бар ин наMAT хонӣ,

Бибарӣ равнақи мусулмонӣ [9, с. 127]!

Аз тарҷумаи Огаҳӣ:

Ҳикоят. Бир бадовоз киши Қуръонни баланд садо билан ўқур эрди. Бир соҳиби дил ани эшитиб, анга деди: «Сенинг на миқдор вазифанг бордур?». Ул деди: «Ҳеч вазифам йўқдур». Соҳиби дил деди: «Бас, не учун ўзунга бунча заҳмат берурсен?». Ул деди: «Аз барои Худо ўқурман». Онда соҳиби дил деди: «Аз барои Худо, ўқумоғил» [9, с. 72].

¹ Мутаассифона, дар нашри тозаи «Гулистон» (9, с.127) вожаи мушоҳира мушоҳида хонда шудааст, ки ғалат аст ва маънии ҳикоят таҳриф шудааст.

² Дар нашри зикршуда ин фикра низ ба шакли ғалати «Пас заҳмати худ чандин чаро ҳамедиҳӣ?» омадааст (9, с.127).

Аз тарҷумаи Ғ.Ғулом, Ш.Шомуҳаммедов ва Р.Комилов:

Ҳикоят. Овози ёқимсиз бир одам шанғиллаб Қуръон ўқирди. Унинг ёнидан ўтиб бораётган бир соҳибдил ундан: «Сен ойига қанча маош оласан?» -деб сўради. «Ҳеч нима», -деб жавоб берди Қуръон ўқиётган одам. Соҳибдил деди: «Ундай бўлса, нега ўзингни шунчалик қийнайсан?». «Худо йўлига ўқияпман». Соҳибдил деди: «Худо йўлига ўқима!»

Шул йўсунда ўқир эсанг Қуръонни ҳам,

Мусулмонлик равнақиға бергинг барҳам» [14, с. 123].

Чунонки мебинем, Огаҳӣ дар ин тарҷума на фақат мазмуни ҳикояти Саъдиро аниқ ба ўзбекӣ ифода карда тавонистааст, балки санъати сухани Саъдиро низ дар матни ўзбекӣ ҳифз намудааст. Агар аз тарафи Огаҳӣ фуруғуздор шудани байти Саъдиро истисно кунем, дигар мутарчим ин ҷо комилан, амонатнигаҳдор аст. Мутаассифона, ин ҳарфро нисбат ба ҳамаи тарҷума гуфта наметавонем.

Агар ба матни тоҷикии ин ҳикоя таваччуҳ кунем, зоҳиран чунин менамояд, ки ҳеч санъате дар ин ҳикоят нест. Насре аст, сода ва бетакаллуф, сахл ва мумтанеъ. Чун дақиқ нигарем, санъати назаргирро дар такрори «аз баҳри Худо» ва муқоисаи «мехонам» ва «мехонд» мушоҳида мекунем. Ба ифодаи Ҳасани Зулфиқорӣ: «бо ин васф танзи латиф дар ҳикоят ва содагии забон, дostonро хонданӣ ва мондагор кардааст» [3, с. 51].

Муқоиса бармеояд, ки Огаҳӣ дар вақти тарҷума ба назокати сухани Саъдӣ хуб сарфаҳм рафтааст. Ҳамон танзи латифи ҳикоят ва содагии забони асарро бо дарёфти муодили саҳеҳи ўзбекӣ ба таври аҳсан ифода карда тавонистааст. Яъне, такрори ифодаҳои «аз барои Худо» ва қиёсан овардани феълҳои «ўқурман» ва «ўқумогил» ифодагари танзи латифи Саъдӣ ва маънии дақиқи ҳикоят аст, ки Огаҳӣ дода тавонистааст. Фақат тарҷумаи Огаҳӣ маънии нозуки суоли «Туро мушоҳара чанд аст»-ро ифода накардааст, ки шояд ба сабаби дақиқ нафаҳмидани маънии ин калимаи арабӣ воқеъ шуда бошад. Маънии ин калима, ки моҳона, музди якмоҳа ва маошро [21, с. 788] ифода мекунад, ба тарҷумаи ўзбекии «сенинг на миқдор вазифанг бордур» мувофиқат намекунад. Тафсили «ҳеч»-и Саъдӣ ба «Ҳеч вазифам йукдур» низ гузаштан аз муъҷазбаёнии «шайхи аҷал» аст.

Беш аз ин Огаҳӣ шояд ба мақсади ҳифзи сабки Саъдӣ ва муодили аниқи ўзбекии ифодаи «аз баҳри Худо»-ро наёфтган, шакли дигари тоҷикии ин ифода «аз барои Худо»-ро корбаст кардааст, ки василае барои тарҷумаи хуб будан аст. Мутассифона, тарҷумаи Ғ.Ғулом, Ш.Шомуҳаммедов ва Р.Комилов фақат мазмуни ҳикояти Саъдиро дар бар мегирад. Эъҷози сухани Саъдӣ ва танзи латифи ҳикоятро мутарчимони сонӣ аз байн бурдаанд. Ба назари мо, яке аз омилҳои, ки мутарчимони сониро дар тарҷумаи Саъдӣ номуваффақ кардааст, ҳамоно надоштани тавоноии баёни адабӣ мебошад. Агар мутарчим ин фазилатро надошта бошад, шинохти комили забон ва мавзуот зомини тарҷумаи хуб шуда наметавонад.

Дар ин маврид, метавон аз назарияи донишманди рус В.Комиссаров ёд кард. Вай эътиқод дорад, ки дар тарҷума се унсури муҳим ҳаст: интиқоли иттилоъ, интиқоли маъно (додани муодилҳои дақиқ) ва интиқоли соҳти наҳви синтаксиси муносиб. Баҳши аввали назарияи ин донишманд шомили муҳтаво ва бахшҳои дуҷумо сеюм, яъне додани муодилҳои дақиқ дар сатҳи вожагон ва наҳв дарбаргирандаи сурат аст. Назарияи муодилёбии В.Комиссаров муодилҳоро дар панҷ сатҳ табақабандӣ мекунад: воҳидҳои вожагонӣ, таркиботи ҳамнишин (collocation), иттилоъ, мавқеъият ва ҳадафи иртиботӣ [4, с. 68]. Риояти дақиқи муодилҳо дар раҷдаҳои панҷгонаи фавқ ба манзалаи тазминии интиқоли комили сурат ва муҳтавост.

Агар аз ҳамин мавқеъ тарҷумаҳоро арзёбӣ кунем, мебинем, ки ҳар дуи он дар зинаи пасти назарӣ қарор доранд. Албатта, дар заминаи ин ду тарҷума, ки яке дар садаи XIX ва дигаре дар солҳои шастуми садаи XX ба ҷоп расид, оид ба риояти «раҷдаҳои панҷгона»-и В.Комиссаров сухан гуфта барвақт аст, вале риоят накардани одитарин шартҳои тарҷума аз ҷониби тарҷумонҳои сонӣ ҳайратангез аст. Барои таъйиди назар ҳикояти бистушашумро аз боби сеюми «Гулистон» дар тарҷумаи Ғ.Ғулом, Ш.Шомуҳаммедов ва Р.Комилов қиёсан, бо маънии асли аз назар мегузаронем.

Аз «Гулистон»:

«Ҳикоят: Аблахеро дидам симин, хилъате самин дар бар ва қасабе мисрӣ бар сар ва маркабе тозӣ дар зери рон ва ғуломон аз пай давон.

Касе гуфт:

- Саъдӣ чун мебинӣ ин дебои муълам бар ин ҳайвони лояълам?

Гуфтам:

- Хатге зишт аст, ки ба оби зар набиштааст:

Қад шобаҳа бил варо ҳиморун,

Ичлан заладан лаҳу хуворун.

(Тарҷумаи байт: Ҳамоно харе ба одамӣ монанд шудааст,

Гӯсолаест, ки садои гов дорад).

Як хилқати зебо беҳ аз ҳазор хилқати дебо.

***

Ба одамӣ натавон гуфт монанд ин ҳайвон,

Магар дурраву дастору нақши берунаш.

Нигар ту дар ҳама асбоби мулку ҳастии ӯ,

Ки ҳеч чиз набинӣ ҳалол чуз хунаш.

***

Шариф агар мутазаъиф шавад, ҳаёл мабанд,

Ки пойгоҳи баландаш заъиф хоҳад шуд.

В-ар остонаи симин ба меҳи зар бизанад,

Гумон мабар, ки яҳудӣ шариф хоҳад шуд» [9, с. 109-110].

Аз тарҷумаи Ғ.Ғулом, Ш. Шомухаммедов ва Р.Комилов:

«Ҳикоят. Бир семиз аблахни кӯрдим, эғнида башанг либос, остида тулпор от, бошига эса Миср шоҳисидан салла ӯраган эди. Биров менга деди: «Саъдий, бу бефаҳм ҳайвоннинг эғнидаги гулдор шоҳи либосга нима дейсан?»

Мен шундай ҷавоб бердим: «Олтин суви билан ёзилган хунук хатдир».

Яхши хулқ минг яхши либосдин аъло,

Одамга ӯхшамас, бу ҳайвон асло.

Магарким, демасанг тӯну салласин,

Синаб кӯр борлигин: тан, қалб, калласин,

Ҳеч ҳалол жойи йӯқ, қонидан ўзга» [14, с. 103-104].

Ин тарҷума ба назар равон намояд ҳам, ба қимати фидо кардани маънӣ ва мафҳуми матни асл ҳосил шудааст. Онро ҳеч гоҳ наметавон тарҷумаи дақиқ гуфт. Зеро аввалан, мутарчим мазмун ва маънии матни аслиро ифода карда натавонистааст; сониян, вай қасдан ё амдан ҳикоят ва пораҳои шеърро ихтисор кардааст; ниҳоят, дар тарҷума сабки баён ва назокатҳои ҳунарии Саъдӣ низ сарфи назар шудааст. Дар мисоли чунин тарҷума наметавон дар бораи ҳифзи сабк ва амнати маънӣ сухан ба миён овард.

Ҳикояти зикршудаи «Гулистон» (боби сеюм, ҳикояти бисту шашум) низ [10, с. 84] монанди ҳикояти қаблӣ танзомез аст, аммо каломи пурсанъат аст. Ҳадаф ва ҷобачои феъл, ташбеҳи мураккаби «дебои муълам барин ҳайвони лояълам», ба «хате зишт ба оби зар набишта», истиора гирифтани «ҳайвон» барои «аблах», сачъ ва ҷиноси «самин» ва «симин», сачъи «давон» ва «рон», сачъ ва ҷиноси иштиёқи «муълам» ва «лояълам», тавсифҳои кӯтоҳи «қасабе мисрӣ бар сар ва маркабе тозӣ дар зери рон ва ғулуме аз пай давон», овардани таъбири тасвирии «дар зери рон» ба ҷойи «савор бар» барои сачъ бо «давон» ва ҷӣ басо зарифкорихои дигар, аз чумла ба тарзи шукӯҳманд чилва додани зоҳири аблах.

Роҳе, ки Саъдӣ ба воситаи «Гулистон» кушодааст, ин омезиши насри мурассал ва маснуъ ва риояти ҳадди эътидол аст. Ба қавли Муҳаммад Ҷаъфари Маҳҷуб: «нахустин касе, ки тавонист дар насрнависӣ содагиро бо санъатгарӣ даромезад ва аз ҳар як ба андозаи лозим суд ҷӯяд ва ба роҳи ифрот ё тафрит наравад, шайхи аҷал Саъдӣ аст» [5, с. 325].

Мо дар матни тарҷума содагароии аз андоза беруни тарҷумонро, ки тафсири авомона ва беҳунароии насри пуръҷози Саъдист, мебинему бас. Мутарчимон ҳикояти Саъдиро на

фақат ноўҳдабароёна ихтиёр кардаанд, аз баҳри тарчумаи байту қитъаоти шеърӣ, ки маънии ҳикоятро тақвият бахшидаанд, низ гузаштаанд.

Яке аз шартҳои тарчума интихоби вожаҳо ва муодилҳои муносиб дар забонест, ки асар ба он тарчума мешавад. Агар аз ин мавқеъ ба ҳунари Саъдӣ нигарем, вай ҳунарманди беназир аст. Саъдӣ дар вожагузинӣ маҳорати хос дорад. Вожаҳоро дуруст интихоб мекунад ва дар ҷойи худ менишонад. Ҳеч вожаи зиёдате дар насри вай дида намешавад. Сухани Саъдӣ хоҳ қарини эъҷоз бошад, хоҳ қарини итноб (дароз кардани сухан) (ҳикояти бозаргон дар боби савум ё ҳикояти муштзан дар боби панҷуми «Гулистон») ҳолӣ аз ҳашв аст. Ҳар гоҳ ба итноб (дарозгӯӣ) мегарояд, вачҳе дорад. Дар ҳикоятҳои зерини «Гулистон», ки воқеан, эъҷоз аст, ба тарчумаи он таваҷҷуҳ кунед (Боби ҳафтум, ҳикояти 13):

1. Ҳиндӯе нафтандозӣ ҳамеомӯхт. Ҳакиме гуфт:

- Туро, ки хона найин аст, бозӣ на ин аст!

То надонӣ, ки сухан айни савоб аст, мағӯӣ,

В-он чи донӣ, ки неқӯш ҷавоб аст, мағӯӣ [10, с. 129]!

2. “Мӯсо алайҳиссалом Қорунро насиҳат кард, ки «Уҳсин камо аҳсана-л-лоҳу илайка» (некӣ кун, чунонки Худо ба ту некӣ кардааст), нашунид ва оқибаташ шунидӣ.

Он кас ки ба динору дирам хайр наяндуҳт,

Сар оқибат андар сари динору дирам кард.

Хоҳӣ, мутаматтӯъ шавӣ, аз дунӣиву уқбо,

Бо халқ карам кун, чу Худо бо ту карам кард” [9, с. 183].

Ҳикояти аввалро Оғаҳӣ тарчума накардааст, вале ҳикояти дуюмро ба ихтисори қитъаи шеър ва шарҳи маънии ҳикоят тарчума кардааст, ки эъҷози саъдиёнаи ҳикоят аз байн рафтааст.

Ҳикояти дуум дар тарчумаи Оғаҳӣ:

“Мӯсо алайҳиссалом Қорунға панд ва насиҳат этдиким «Ҳақ таоло сенга кӯб мол эҳсон этди. Сен доғи халқға андоқ эҳсон эт”. Бу насиҳатни Қорун қабул кулоқи билан эшитмай, инот зоҳир этди. Эшитдинким, анинг охири не ерға етди.

Байт:

Агар нафъ истасанг молу дирамдин,

Халойиқға худой учун карам қил” [13, с. 95].

Саъдӣ ин ҳикоятро дар тақия ба ривояти Куръон навишта ва он бо фикраи арабии «аҳсана камо аҳсаналлоҳу алайка» мустанадаст. Чунонки мебинем, тарчума аз матни аслии хеле дур буда, эъҷози Саъдӣ дар кӯтаҳбаёнӣ сарфи назар шудааст. Аз қитъаи Саъдӣ низ тарҷумон фақат байти охири тарчума кардаасту бас.

Ҳикояти сиздахуми боби ҳафтумро, ки аввал нақл кардем, Ғ.Ғулом, Ш.Шомухаммедов ва Р.Комилов тарчума кардаанд. Ин мутарҷимон ҳикояти дуюми боби ҳаштумро тарчума накардаанд. Инак, ин тарчума:

“Ҳикоят. Бир ҳинди нефт ёқиб отишни машқ қиларди. Бир доно уни кӯриб, деди: «Уйинг ясалгандир қамишлар босиб, бу ўйин эмасдир сенга муносиб»:

Сӯз айни савоблигин билмагунча гапирма,

Унга соз жавоблигин билмагунча гапирма” [14, с. 152].

Тарҷумонҳо маънии байтро дуруст додаанд, вале суол ин ҷост: оё таносубе миёни маънии байт ва ҳикоят вуҷуд дорад? Рамз ва муъҷазбаёнӣ Саъдӣ, ки ҳунари ўст, аз тарчума фуру афтадааст. Ин ҳолат дар аксари тарҷумаҳои “Гулистон” аз тарафи Оғаҳӣ ва мутарҷимони сонӣ анҷом гирифтааст, ба назар мерасад.

Дар «Гулистон» феъл ва корбурдҳои вижаи он дар офариниши ҳунари Саъдӣ нақши муҳимме дорад. Дар тарчума фуру гузоштани ин унсурӣ услубӣ хусусиятҳои бадеии асарро коҳиш додааст. Ҳол он ки риояти ин омилӣ сабқӣ аз василаи аслии ҳифзи сабқ дар тарчума мебошад. Ин ҳолатро дар мисоли ҳикояти дувоздахуми боби чаҳоруми «Гулистон» таҳлил мекунем [9, с. 126]:

«Ҳикоят. Хатибе кареҳуссавт худро хушовоз пиндошти ва фарёди беҳуда бардошти.

Мардуми қаря ба илллати чоҳе, ки дошт, балияташ ҳамекашиданд ва азияташро маслиҳат намедиданд, то яке аз хутабои он иқлим, ки бо ӯ адовате ниҳонӣ дошт, боре ба пурсиши вай омада буд, гуфт:

- Туро хобе дидаам, хайр бод!

Гуфто:

- Чӣ дидӣ?

Гуфт:

- Чунон дидаме, ки туро овозе хуш буд ва мардумон аз анфоси ту дар роҳат буданд.

Хатиб андар ин лахте биандешиду гуфт:

- Ин муборак хобест, ки дидӣ, маро бо айби худ воқиф гардондӣ. Маълум шуд, ки овози нохуш дорам ва халқ аз баланд хондани манн дар ранҷ. Тавба қардам, ки аз ин пас хутба нагӯям, магар ба оҳистагӣ:

*Аз суҳбати дӯсте ба ранҷам,
К-ахлоқи бадам ҳасан намояд.
Айбам ҳунару камол бинад,
Хорам гулу ёсуман намояд.
Ку душмани шӯхчаишми нопок,
То айби маро ба ман намояд?*

***

*Ҳар он кас, ки айбаш нагӯянд пеш,
Ҳунар донад аз чоҳили айби хеш” [9, с. 126].*

Ин ҳикоятро Огаҳӣ ба таври зайл тарҷума кардааст:

“Ҳикоят. Бир бадовоз хатиб ӯзин ӯз хаёлиға хушовоз билур эрди ва бефойда фарёд қилур эрди ва андоғ бадовоз эрдиким, гӯё «инна анкарал-асват...» ояти онинг шаънида нозил эрди ва қариянинг одамлари анча ёқувлик илллатидан кӯб балият чекар эрдилар ва анго изо отқурмакни маслаҳат кӯрмас эрдилар. То бир кун ул иқлимнинг хатибларидин бирисинким, анга пинҳоний адовати бор эрди, он кӯрмакка келиб, деди: «Мен андоқ бир туш кӯрмишманким, сен бағоят хушовоз бўлмишсен ва халоиқ сенинг нафсингдин ҳама роҳатдадурлар». Хатиб бу сӯзни эшитиб, бир лаҳза андиша этиб, деди: «Бу бир муборак тушдурким, кӯрмишдурсен ва мени айбимдин хабардор қилдинг. Энди маълум бўлдимким, менинг овозим бағоят нохуш эркандур ва халқ они эшитиб кӯб ранҷ чекар эрканлар. Мен эмди аҳд этдимким, мундим буён хутба ўқумоғоймен. Агар ўқусам, оҳистароқ ўқиғоймен».

Қитъа:

*Қочормен ўйла ноқис дӯстинким,
Менга айбим ҳунар кӯргузгусидир.
Борурман, ўйла душманнинг қошига,
Ки деб, айбимни ҳолим тузгусидур” [14, с. 71-72].*

Аз тарҷумаи Ғ.Ғулом, Ш.Шомухаммедов ва Р.Комилов:

“Ҳикоят. Овози хунук бир хатиб ӯзини жуда хушовоз деб ҳисоблар ва бўлар – бўлмасга овозини барала қўйиб қичқираверар эди...

Қишлоқ аҳли бу азобга чидар, лекин баланд мартабасидан чўчиб, уни хафа қилишга юраклари дов бермасди. Кунлардан бир куни ўша юртда яшовчи, мазкур хатибга пинҳоний адовати бўлган бошқа бир хатиб уни кӯргани келди. Учрашган вақтда келган хатиб деди: «Сени тушимда кӯрдим, яхшиликка ёйилсин!». «Нима кӯрдинг?» деб сӯради, ёқимсиз овозли хатиб. «Тушимда кӯрсам, сенинг овозинг ниҳоятда ёқимли эмиш, одамлар хонишингни эшитиб ҳузур қилишаётганмиш!». Хатиб андак ўйлаб тургач, деди: «Сен жуда яхши туш кӯрибсан, чунки менинг нуқсонимни кӯрсатиб бердинг, овозим ёқимсиз экани ва халойиқ менинг бақириб қироат қилмишимдан азоб чеккани аён бўлди, тавба қилдим, энди хутба ўқисам ҳам паст овозда ўқийман».

*Ҳанграр эрса Абулхатиб Фаворис,
Истахрни бузар овози олис.*

***

*Дўстлар суҳбатидан дилим сиқилди,
Ёмон феълимни ҳам яхши деюрлар.*

***

*Айбимни ҳунару камол деб англаб,
Тиканимни гулу суман билурлар.*

***

*Оҳ, қайда ў, ҳаёни билмаган ёв,
Айбими ўзимга фан қилурлар” [14, с. 121].*

Мо дар матни тоҷикии ин ҳикоят зери феълҳо беҳуда хат накашидаем. Яъне, фақат матни насрий бисту шаш феъл дорад. Ин хусусияти хосси тамоми «Гулистон» аст. Аз ин бисту шаш феъл, ҳаждаҳ феъл мозӣ, ду феъл музореъ, як феъл амр ва се феъл аснодӣ аст. Ҳаждаҳ феъл мозии мутанавеъ аст аз ҳайси амал, шахс (мутакаллим, мухотаб, ғойб), замон (гузашта, ҳол ва оянда), вачҳ (ахборӣ, истимрорӣ, истифҳомӣ, амрӣ, гузориши руъё бо ё-и иншой ва дуой) ба сифаҳои эҷобӣ ва салбӣ. Илтифот, танаввуъи афъол, кӯтоҳии чумалот вижагиҳои сабке аст, ки моёи пӯёӣ ва таҳарруки навиштаҳои Саъдӣ шудааст.

Намунаи дигари ҳикоёти даҳсатрии «Ғуломи дарёнадида» (боби аввал, ҳикояти хафтум) аст, ки сиву панҷ феъл дорад. Дар ин ҳикоя афъол аз тариқи маҷоз ва киноя маъноӣ зиёд пайдо мекунад. Масалан, гирифтан ба маъноии зер ба кор рафтааст:

огоз кардан: машкро даином додан гирифт;

асар кардан: ҳар чи гӯяд, нагирад андар кас;

фарз кардан: гирам, ки гамат нест;

сироят кардан: гирифт отаи дар доманаи;

кардан: бо бадон он беҳ, ки кам гирӣ ситез;

касб кардан: табиати эшон гирифт;

баргузидан: ҳар рӯз ҷоё гирад;

мусаххар кардан: диёри Машиқ ба чӣ гирифтӣ?

масдуд кардан: сари чаиша бояд гирифта ба пил.

Мутаассифона, ҳам Оғаҳӣ ва ҳам мутарҷимони дигар, асосан ба тарҷумаи маъноӣ диққат додаанд, ҳунари Саъдӣ аз назари хонандаи забони дигар пинҳон мондааст ва дар аксар маврид маъноӣ таҳтони ҳикоятҳои Саъдӣ ошкор нашудааст. Мутарҷимон унсурҳои забониро дар сабки нигориши Саъдӣ билкул сарфи назар кардаанд ва ин боиси заъфи чиддии тарҷума гардидааст.

Дар мавриди ҳикояти чоруми боби панҷуми «Гулистон» [9, с. 129] суҳанони зиёдтар аст. Оғаҳӣ дар тарҷумааш ба андаке ихтисор мазмуни ин ҳикоятро дода тавонистааст [13, с. 74-75]. Ш.Шомухаммедов, Ғ.Ғулом ва Р.Комилов аз як ҳикояи ду саҳифагӣ понздаҳ сатр ҳикоя сохтаанд, ки ҳеч қаробате ба ҳикояи Саъдӣ надорад [14, с. 126].

Насри Саъдӣ ғолибан, хислати забони шоирона ё шеъри мансур пайдо мекунад ва ин дар «Дебача» ва боби панҷум чашмрас аст. Ин хусусияти насри ўро тарҷумаҳои ўзбекӣ ифода накардаанд.

Ба қавли Ҳасани Зулфиқор, сачъ ва мувозинаи суҳани Саъдӣ мусиқии дарунӣ падида меоварад [3, с. 56]. Ба ин сатрҳо тавачҷуҳ кунед: “Мавзеи хуш ва хуррам ва дарахтони дархам. Гуфтӣ, ки хурдаи мино бар хокаш рехта ва икди Сурайё аз токаш даровехта” [9, с. 9].

Ҳасани Зулфиқор тавсифи Саъдиро чунин тафсир кардааст: «Гӯӣ бар мавзеъ нарм саворем. Фарозу фуруди овоҳо ва кӯтоҳу баланд шудани мусавватҳо, тақорунҳо ва таносубҳо лаззати самоъро дучандон месозад. Ин танин у оҳанг чунон мавзун у дилнавоз ва ин таносуб у тақорун чунон ҳандасӣ ва муназзам аст, ки агар калимае дар суҳан ҷо ба ҷо шавад, тамоми лутфи он аз миён меравад» [3, с. 56].

Порчаи дар боло нақлшударо, ки чунин хусусияти наҳвӣ ва услубӣ дорад, Оғаҳӣ тарҷума накардааст. Вале Ғ.Ғулом, Ш.Шомухаммедов, Р.Комилов чунон тарҷума кардаанд, ки ба навиштаи Саъдӣ қаробате ҳам надорад: «Дўстларимиздан бирининг боғида тунаб қолишга тўғри келди. Бу жуда ажойиб бир жой бўлиб, ғоятда сафобахш, дилрабо, дарахтлари

бир-бирига айқашиб кетган, ерига ранго-ранг шиша парчалари тушалганга ўхшар, тепадан осилиб турган узум бошлари эса, Сурайё юлдузлар туркумини эслатарди ...» [14, с. 14].

Мутарчимон дар ин тарчума барои матни забони ўзбекӣ ҳеч муодили саҳеҳ наёфтаанд. Ҳатто иқди Сурайёро, ки галаситораи Парвин аст, ба ибораи «Сурайё юлдузлар» иваз кардаанд. Ин саҳлангорӣ ба он овардааст, ки тавозун, наздикӣ ва таносуби матни асл билкул аз байн биравад ва пораи насри беруҳу бечон ҳосил шавад.

Мо аз муқоиса ва нақди тарчумаҳои Муҳаммадризо Огаҳӣ ва Ғ.Ғулом, Ш.Шомуҳаммедов, Р.Комилов ба натиҷаҳои зерин расидем:

- ин тарчумаҳо тарчумаи дақиқ нестанд;
- ҳам тарчумаи Огаҳӣ ва ҳам баъдӣ тарчумаи интихобии «Гулистон»-и Саъдиянд;
- дар ҳар ду тарчума сабки Саъдӣ ҳифз нашудааст;
- унсурҳои забонӣ, насри шоирона, сачъ ва тавозуни «Гулистон», ки танзи кушандаи Саъдиро ифода кардаанд, низ ба воситаи тарчума ифода нашудааст;
- тарчума ба хонандаи ўзбекзабон дар бораи хунари Саъдӣ, насри бадеии вай тасаввуроти саҳеҳ намедихад.

Хулоса, вуруди Саъдӣ дар шакли тарчумаи осори ӯ дар таърихи робитаҳои адабии тоҷикону ўзбекон ҳодисаи нодир аст. Агар байту китъаоти ҷудогоноро истисно кунем, нахустин тарчумаи осори Саъдӣ «Гулистон» аст, ки аз тарафи Сайфи Саройӣ анҷом гирифтааст. Баъд дар асри XIX Огаҳӣ онро тарчума кард. Баъдтар Муродхочаи Тошкандӣ онро бори сеюм ба ўзбекӣ гардонд. Соли 1968 ин асари Саъдӣ бори чорум аз тарафи Ғафур Ғулом, Шоислом Шомуҳаммедов ва Рустам Комилов тарчума карда шуд.

Бо вучуди баъзе камбудихо тарчумаи Сайфи Саройӣ даричаи ҳикмати Саъдиро ба рӯи туркзабонҳо боз намуд. Тарчумаи Огаҳӣ тарчумаи комили «Гулистон» набуд, вале ба эътирофи муҳаққиқон аз ҷиҳати бадеият бартарӣ дошт [2, с. 141]. Тарчумаи Муродхоча комилтарин тарчумаи «Гулистон» ба забони ўзбекӣ буда, ҳам маънӣ ва ҳам сабки «Гулистон»-ро ҳифз намудааст. Ҳамчунин дебочаи мутарҷим ба наҳве шарҳи «Гулистон» ба забони ўзбекӣ, ки хеле арзишманд аст. Тарчумаи охирин низ комил нест ва бобҳои «Гулистон»-ро мутарҷимон ихтисоран тарчума кардаанд. Камбудие, ки ба ҳамаи тарчумаҳо дахл дорад, асосан ба тарчумаи маъноӣ диққат дода, хунари Саъдиро фуру гузоштани ҳамаи тарҷумонҳо, ба ҷуз Муродхоча мебошад.

Адабиёт

1. Ёҳақӣ, М. Ин «Гулистон» ҳамеша хуш аст / М. Ёҳақӣ // *Наири дониш, соли даҳум, шумораи аввал, озар ва дай, 1348.* – С. 34–38.
2. Зоҳидов, В. *Ўзбек адабиёти таърихидан* / В.Зоҳидов. – Тошкент: ЎЗССР давлат бадиий адабиёт ва наириёти, 1961. – 265 с.
3. Зулфиқорӣ, Ҳ. *Зебоиносии насри Саъдӣ* / Ҳ. Зулфиқорӣ // *Номаи фарҳангистон. Фарҳангистони забон ва адаби форсӣ, давраи даҳум, шумораи аввал, баҳори 1387.* – С. 50-70
4. Комиссаров, В.Н. *Теория перевода.* / В.Н. Комиссаров. – Москва: Высш. шк., 1990.-253 с.
5. Маҳбуб, М. Ҷ. *Забони Саъдӣ ва пайванди он бо зиндагӣ.* / М. Ҷ. Маҳбуб // *Мақолате дар бораи зиндагӣ ва шеъри Саъдӣ, ба кӯшиши Мансур Растагори Фасой.* – Шероз: Донишгоҳи паҳлави Шероз, 1352. – 325 с.
6. Наҷафӣ, А. *Масъалаи амонат дар тарчума* / А. Наҷафӣ // *Наири дониш, шумораи 1, озар ва дай.* – Техрон, 1341. – С. 5–11.
7. Огаҳӣ, Муҳаммад Ризо *Эрнийзбек ўғли. Танланган асарлар.* – Тошкент: Ўзадабийнашр, 1958. –306 с.
8. Саъдии, Шерозӣ. *Гулистон (С. Саройӣ)* / Саъдии Шерозӣ / -Анқара, 1954. – 373 с.
9. Саъдии, Шерозӣ. *Гулистон / Саъдии Шерозӣ.* – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2008. –231 с.
10. Саъдии, Шерозӣ. *Гулистон/ Саъдии Шерозӣ.* – Душанбе: Адабиёти бачагона, 2015. –176 с.
11. Саъдии, Шерозӣ. *Гулистон/ Саъдии Шерозӣ.* – Техрон: Иқбол, 1352(х. ш.). –236 с.
12. Саъдий, Шерозӣ. *Гулистон / Саъдии Шерозӣ.* – Тошкент: Ёшлар наириёти уйи, 2018. – 152 с.

13. Саъдий, Шерозий. Гулистон/ Саъдии Шерозӣ. – Тошкент: Абдулла Қодирӣ номидаги халқ мероси наириёти, 1993. – 101 с.
14. Саъдий, Шерозий. Гулистон/ Саъдии Шерозӣ. – Тошкент: Фафур Фулом, 1968. – 181 с.
15. Саъдии, Шерозӣ. Куллиёт/ Саъдии Шерозӣ // Иборат аз чаҳор ҷилд. Ҷилди I. – Душанбе: Адиб, 1988. – 432 с.
16. Саъдии, Шерозӣ. Куллиёт / Саъдии Шерозӣ // Иборат аз чаҳор ҷилд. Ҷилди II. – Душанбе: Адиб, 1989. – 416 с.
17. Саъдии, Шерозӣ. Куллиёт/ Саъдии Шерозӣ // Иборат аз чаҳор ҷилд. Ҷилди III. – Душанбе: Адиб, 1990. – 366 с.
18. Саъдии, Шерозӣ. Куллиёт /Саъдии Шерозӣ // Иборат аз чаҳор ҷилд. Ҷилди IV. – Душанбе: Адиб, 1990. – 304 с.
19. Саъдии, Шерозӣ. Куллиёт / Саъдии Шерозӣ // (Гулистон. Бӯстон, газалиёт ва қасоид, қитаъот ва расоил). –Техрон: Муассисаи интишороти Амири Кабир, 1369. – 1042 с.
20. Саъдии, Шерозӣ. Шавқи «Гулистон»/ Саъдии Шерозӣ // Тарҷумаи Муродхоча бин Алҳоз Салоҳхочаи Тошкандӣ. - Тошканд: Литография Фулом Хусайнъ Арифҷонова, 1909.
21. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Иборат аз ду ҷилд. Ҷ. I. –Москва: Большая советская энциклопедия, 1969. – 951 с.
22. Шарипов, Ж. Ўзбекистонда таржима таърихидан / Ж. Шарипов // – Тошкент: Фан, 1965. – 482 с.

ЧОЙГОҲИ «ГУЛИСТОН»-И САЪДИИ ШЕРОЗӢ ДАР АДАБИЁТИ ЎЗБЕК

Ин мақола ба омӯзиши нахустин тарҷумаҳои «Гулистон»-и Саъдии Шерозӣ ба забони ўзбекӣ бахшида шудааст. «Гулистон»-и Шайх Саъдӣ нахустин бор аз тарафи Сайфи Саройӣ ба забони ўзбекӣ (туркии қадим) дар соли 793х. (1390-91м.) тарҷума кардааст. Шоири асри XIX-и ўзбек Огаҳӣ аз ин тарҷума беҳабар бори дувум «Гулистон»-ро тарҷума мекунад. Баъдтар мударрис ва шоири тошкандӣ Муродхоча бинни Алҳоз Салоҳхочаи Тошкандӣ онро бори сеюм ба ўзбекӣ мегардонад. Соли 1968 «Гулистон» дар тарҷумаи тозаи Ғ.Фулом, Ш.Шомухаммедов ва Р.Комилов аз чоп баромад. Муаллиф ҳамаи тарҷумаҳоро, ки дар адабиётшиносии тоҷикӣ ўзбек аҳамияти калон доранд, бодикқат таҳлил кардааст. Тарҷумаи Сайфи Саройӣ даричаи ҳикмати Саъдиро ба рӯи туркзабонҳо боз намуд. Тарҷумаи Огаҳӣ тарҷумаи комили «Гулистон» набуд, вале аз чихати бадеият бартарӣ дошт. Тарҷумаи Муродхоча комилтарин тарҷумаи «Гулистон» ба забони ўзбекӣ буда, ҳам маънӣ ва ҳам сабки «Гулистон» -ро ҳифз намудааст. Тарҷумаи охири низ комил нест. Камбудие, ки ба ҳамаи тарҷумаҳо дахл дорад, асосан ба тарҷумаи маъноӣ диққат додаст. Хулоса, вуруди Саъдӣ дар шакли тарҷумаи осори ӯ дар таърихи робитаҳои адабии тоҷикон ҳодисаи нодир аст. Натиҷаҳои таҳқиқотро метавон барои тартиб додани китобҳои дарсӣ ва антологияҳо оид ба робитаҳои адабӣ истифода бурд.

Калидвожаҳо: Саъдӣ, Огаҳӣ, робитаи адабӣ, баҳрабардорӣ, таъсирпазирӣ, тарҷума, асл, тоҷик ва ўзбек.

МЕСТО «ГУЛИСТОНА» СААДИ ШИРОЗИ В УЗБЕКСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Данная статья посвящена изучению первых переводов произведения Саади Ширази «Гулистон» на узбекский язык. «Гулистан» шейха Саади был впервые опубликован Саифом Сарайи на узбекском (древнетурецком) языке в 793 году хиджры. (1390-91 гг. н.э.) перевел его. Узбекский поэт XIX века Агахи второй раз перевел «Гулистан», не зная об этом переводе. Позднее ташкентский учитель и поэт Мурадходжа бин Алходжа Салахходжа из Ташкента в третий раз перевел его на узбекский язык. В 1968 году «Гулистон» был издан в новом переводе Г. Гулама, Шомухаммедова и Р. Комилова. Автор тщательно проанализировал все переводы, имеющие большое значение в таджикской и узбекской литературе. Перевод Саифа Сарайи открыл дверь мудрости Саади носителям турецкого языка. Перевод Огахи не был идеальным переводом «Гулистана», но превосходил его с художественной точки зрения. Перевод Мурадходжи является наиболее полным переводом «Гулистана» на узбекский язык, сохраняющим как смысл, так и стиль «Гулистана». Последний перевод также не идеален. Недостатком, общим для всех переводов, является упор на дословный перевод. В заключение отметим, что запись Саади в виде перевода его произведения является редким событием в истории литературных связей таджиков и узбеков. Результаты исследования могут быть использованы при подготовке учебников и хрестоматий по литературным связям.

Ключевые слова: Саади, Огахи, литературная связь, наслаждение, влияние, перевод, оригинал, таджикский и узбекский.

THE PLACE OF "GULISTON" BY SAADI SHEROZI IN UZBEK LITERATURE

This article is devoted to the study of the first translations of "Gulistan" by Saadi Shirozi into the Uzbek language. "Gulistan" by Sheikh Saadi was first translated into Uzbek (Old Turkic) by Sayfi Sarayi in 793 AH (1390-91 AD). The 19th-century Uzbek poet Ogahi, unaware of this translation, translated "Gulistan" a second time. Later, the Tashkent teacher and poet Murodkhoj bin Alhoj Salahkhoj from Tashkent translated it into Uzbek for the third time. In 1968, "Gulistan" was published in a new translation by G. Ghulom, Sh. Shomammedov and R. Komilov. The author has carefully analyzed all the translations that are of great importance in Tajik and Uzbek literary studies. The translation by Sayfi Sarayi opened the door to Saadi's wisdom for Turkic speakers. Ogahi's translation was not a perfect translation of "Guliston", but it was superior in terms of artistic merit. Murodkhodja's translation is the most complete translation of "Guliston" into Uzbek, preserving both the meaning and style of "Guliston". The latter translation is also not perfect. The drawback that applies to all translations is that it focuses mainly on semantic translation. In short, Saadi's entry in the form of a translation of his works in the history of Tajik-Uzbek literary relations is a rare event. The results of the study can be used to compile textbooks and anthologies on literary relations.

Keywords: Saadi, Ogahi, literary relations, benefit, influence, translation, original, tajik and uzbek.

Дар бораи муаллиф

*Муҳаммадзода Чурабек Урак
Номзади илмҳои филологӣ, дотсенти
кафедраи назария ва таърихи адабиёт
Донишгоҳи давлатии омӯзгории
Тоҷикистон ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
хиёбони Рӯдакӣ, 121
E-mail: muhammadzoda_j@mail.ru*

Об авторе

*Мухаммадзода Джурабек Урак
Кандидат филологических наук, доцент
кафедры теории и истории литературы
Таджикский государственный
педагогический университет имени С. Айни
734003, г. Душанбе, Республика
Таджикистан, проспект Рудаки, 121
E-mail: muhammadzoda_j@mail.ru*

About the author

*Muhammadzoda Jurabek Urak
Candidate of Philological Sciences, Associate
Professor of the Department of Theory and
History of Literature
Tajik State Pedagogical University named
after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Avenue, 121
E-mail: muhammadzoda_j@mail.ru*

ИНЪИКОСИ МАСЪАЛАҲОИ ГЛОБАЛӢ ДАР МАТБУОТИ РАСМИИ ТОҶИКИСТОН

Сафарзода Х. Ҳ.

Коллеҷи омӯзгории шаҳри Турсунзода

Раиси Шурои Олии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ҳанӯз 12-уми декабри соли 1992 вазъи ноороми сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва амниятиро дарк намуда, дар мурочиатномааш ба мардуми кишвар гуфта буд: «Халқи мо имрӯз душвортарин ва фочеаноктарин давраҳои таърихи хешро аз сар мегузаронад. Ҳақиқат талх аст, вале мо бояд иқрор шавем, ки қувваҳои муайян сабабгори фочеаи миллат гардиданд. Дар натиҷа будан ё набудани ҷумҳурии соҳибистиклоли мо зери хатар монд. Ранҷбарону деҳқонон ва равшанфикрони миллат, ки дар фазои дӯстиву рафоқат бо ҳам мезистанд, гирифтори фишору таъкиб шуда, ниҳоят иҷборан ба даст яроқ гирифтанд. Натиҷаи ҷанги бародаркушӣ ба ҳама маълум аст. Даҳҳо ҳазор одами бегуноҳ шаҳиду маҷруҳ шуд. Имрӯз халқи тоҷик дар ватани худ номи гурезаро касб карда, садҳо ҳазор одам беҳонаву дар ва сарсону саргардон шудааст. Таърих ёд надорад, ки халқи тоҷик хонаашро бо дасти худ оташ зада бошад. Фочеаи падарон, модарон ва хоҳарону бародарони мо фоҷиаи миллат аст. Ҳамон миллате, ки ҳазорсолаҳо инҷониб бо тамаддуни оламшумул ва фарзандони нобиғаи худ машҳури ҷаҳон гардида буд [8].

Се моҳ пас, яъне 19-уми марти соли 1993 роҳбари давлат Эмомалӣ Раҳмон ба моҳияти глобалии ҳодисоти кишвар ишора карда гуфтанд: «Воқеаҳои, ки порсол дар ҷумҳурии мо сар заданд, ҳанӯз ҳам дар сар то сари олам вирди забони маҳофили иҷтимоист. Ин воқеаҳо мисли фочеаҳои фалокатбори Югославия, Кухистони Қарабоғ, Сомалӣ ва дигар «нуқоти доғ»-и ҷаҳон, ки авҷи аълои онҳо аз байн рафтани яке аз давлатҳои муқтадиртарини дунёи муосир – ИҶШС мебошад, сиёсатмадорону дипломатҳоро ба таҳлилу баррасии амиқи ин воқеаҳои талхи охири садаи XX водор намуд» [8].

Дар ин замина Раиси Шурои Олӣ барои ҳалли мушкили пешомада масъулияти аввалиндараҷа эҳсос карда, аз ҷумла барои қатъи ҷанг ва расидан ба сулҳ зарурати зайлро ёдовар шуда буд: «Вазъияти шадиди ҷамъиятию сиёсӣ талаб мекунад, ки ҷораҳои таъхирнопазир ва ҳалқунанда андешем. Тавре ки маълум аст, Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон тибқи қонун ба шахсоне, ки аз давраи 27-уми март то 25-уми ноябри соли 1992 ҷиноят содир кардаанд, авфи умум эълон кард. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи гурезаҳо дар амал тадбиқ мешавад. Ҳоло масъалаҳои таъмини аҳоли бо маводи хӯрока ва доруворӣ, инчунин бо сӯзишворӣ таъмин кардани хоҷагии халқ ҳаллу фасл мешаванд. Дар ин роҳ ба мо ҷумҳуриҳои бародар, давлатҳои муштароқулманофеъ ва мамлакатҳои дигар дасти ёрӣ дароз мекунанд. Ман шахсан барои ба ҷумҳурӣ ёрӣ расондан ба Созмони Милали Муттаҳид ва ҷомеаи ҷаҳонӣ мурочиат мекунам» [2, с. 23].

Воқеан ҳам роҳбари давлат минбаъд дар суҳанрониҳояшон ба муносибати рӯзи Созмони Милали Муттаҳид ва дар иҷлосияҳои 48-ум ва 49-уми Маҷмааи Умумии СММ масъалаи ҷанг ва сулҳи тоҷиконро ҷузъи мушкилоти башарӣ дониста, аз ҷумла таъкид намуд: «Муколамаи сиёсӣ, ҳамчун роҳи ягонаи ҳалли масъалаҳои тоҷикон ва таъмини мусолиҳаи миллӣ аз ҷумлаи вазифаҳои асосии сиёсати мо номбар шуда буд, ки дар ин бора ман аз минбари Иҷлосияи 48-уми Ассамблеяи Генералӣ суҳан ронда будам. Мо вазъияти ҷомеа, аз ҷумла рӯҳияи дохилии онҳоро бодикқат омӯхта, идеяи сар кардани муколамаро бо онҳое интиҳоб кардем, ки кӯшишҳои онҳоро барои бо зӯрӣ ба даст овардани ҳокимият пинҳон намедоштанд. Дар ин роҳ аз тамоми воситаҳои имконпазир, аз ҷумла, воситаҳои дорои характери минтақавию байналхалқӣ истифода шуд. Бе иродаи неки роҳбарияти Тоҷикистон оғозу идомаи гуфтушунид имконнопазир мебуд» [2, с. 5].

Дар ин суханронӣ роҳбари давлат аз аҳамияти ташаббусҳои котиби генералии СММ, ҳамгироҳои Шурои амният ва ҳамкориҳои Созмони амниятӣ ҳамкориҳои Аврупо дар боби тезондани чараҳои мусолиҳаи миллӣ, фаъолияти намоёндаи махсуси котиби генералии СММ, ҳайати намоёндагии САҲА ёд карда, «бо роҳи гуфтушунид ҳал кардани масъалаҳои баҳсталаб»-ро василаи аслии ба ҳадафи ниҳой даст ёфтани таъбир карда буд, ки воқеиятҳои баъдӣ иқдоми саривақтӣ ва таъсиргуздор будани онро нишон дод.

Бо назардошти муҳимият ва тақдирсоз будани ташаббуси Тоҷикистон дар боби истиқрори сулҳ ва ҳамгироӣ матбуоти даврӣ аз соли 1992 сар карда, барои инъикоси ҳаматарафаи раванди сулҳофаринӣ диққат меод ва мушкilotи ин равандро воқеъбинона баррасӣ мекард. Дар ҳамаи маврид профессор А. Азимов менависад: «Агар ба саҳифаҳои бо мурури замон зардгаштаи рӯзномаҳои варақ занем ба даҳҳо, садҳо мақолаҳо, навиштаҳои шахсиятҳои гуногун вомехурем, ки ҳамаи онҳо хостгори сулҳу субот дар Тоҷикистонанд» [1, с. 93]. Дар давраи мавриди таҳқиқ баррасӣ мавзӯи сулҳи тоҷикон в паёмдҳои он ҷузъи асосии маводи дар рӯзномаҳои даврӣ ба мисли рӯзномаҳои расмӣ «Ҷумҳурият» ва «Садои мардум» ба таърифи расидаро ташкил медиҳад. Ба таъбири дигар, нашрияҳо ба он ҷиҳати мавзӯ бештар таваҷҷуҳ кардаанд, ки ба сарнавишти минбаъдаи тоҷикон ва давлати онҳо пайвандӣ доштааст.

Дар ин давраи мураккаб дар фаъолияти нашрияҳои даврӣ, аз ҷумла рӯзномаҳои «Ҷумҳурият» ва «Садои мардум» ба назари мо ду марҳилаи асосӣ метавон мушоҳида намуд, ки яке шинохти ҳақ, дуҷум дар асоси он амал кардан аст. Сараввал рӯзномаҳо ба мутобиқати дувум ба тарзи саҳеҳ интишор ёфтани онро муҳим донистаанд. Нашрияҳои зикршуда дар инъикоси воқеаҳои раванди сулҳи тоҷикон таваҷҷуҳи махсус нишон дода, қори зиёдеро анҷом додаанд. Хабару мақолаҳо ва таъсирраву нигоришҳои, ки дар матбуоти даврӣ ба таърифи расидаанд, масъалаҳои муҳими чараҳои гуфтушунид ва музокироти тоҷиконро фаро гирифтаанд. Матбуоти даврӣ барои таъсиргуздор будан аз сарчашмаҳои гуногуни иттилоӣ ва расонидани моҳияти он ба омма ҳунармандона истифода карда, ба ин васила дар афзудани таъсири руҳию равонии он саҳм гирифтаанд. Ба андешаи профессор И. К. Усмонов: «...хонандагони матбуот дар онҳо асосан ду чиз – навигарӣ ва ақидаҳои дар бораи муҳимтарин воқеаҳо дидан меҷӯянд»-ро [5, с. 20] рӯзноманигорон дар амал татбиқ мекарданд.

Муҳтавои матолиби рӯзномаҳои «Ҷумҳурият» ва «Садои мардум» исбот мекунад, ки минбаъҳои иттилоотӣ, пеш аз ҳама, маводеро нашр кардаанд, ки манфиатҳои Тоҷикистонро ифода мекунад. Рӯзномаҳои зикршуда дар инъикоси масъалаҳои сулҳи тоҷикон, сараввал, ба сабаб ва таърихи зуҳури он таваҷҷуҳ кардаанд. Воқеан, сабаб ва омилҳои вуқӯи омадани рӯйдодҳои ба эътибор нагирифта, моҳияти ҳодисаву воқеаҳои раванди сулҳро муайян намудан хеле мушкilot аст. Воқеаҳо, ки дар давраи аввали истиқлолият рух додаанд, аз ҷумла кашмакашҳои дохилӣ, ҷангу ҷидоли байни тоҷикон ва минбаъд сулҳи салоҳи худӣ тоҷикон, омил ва сабабҳои пайдоиши худро доранд. Аз ин рӯ, рӯзномаҳои мазкур дар вақти инъикоси иттилоот ба омилҳои зикршуда диққат додаанд. Ба ифодаи дигар, барои ба хонанда хабарӣ дуруст расонидан аз ҳақиқати ҳол дур нарафтаанд. Дар ин замина рӯзномаҳои «Ҷумҳурият» ва «Садои мардум» баъди ҳақиқатро ҷавҳари фаъолияти худ қарор дода, барои инъикоси воқеии рафти гуфтушунид ва сулҳи тоҷикон кушиш намудаанд. Аз ин рӯ, ҳақ ба ҷониби муҳаққиқон А. Азимов ва Ф. Салимов аст, ки навиштаанд: «ВАО-и анъанавӣ, ба гунаи телевизиони «Тоҷикистон» ва рӯзномаи «Ҷумҳурият» ҳамчун қисми муҳими паҳш ва инъикоси мавқеи расмӣ давлат боқӣ мемонад» хеле ба мавқеъ аст [2, с. 14].

Дар замоне, ки ҳанӯз даргириҳо идома дошт, нашрияҳо, пеш аз ҳама, мутаваҷҷеҳи инъикоси воқеаҳо буданд, ки интишори онҳо ба амният ва суботи кишвар мусоидат мекард. Дар ҷунун давраи хеле муҳим ва ҳассос инъикоси ҳолисонаи хабару гузоришҳои ҷаврии рӯзномаҳо ба ҷашм мерасад, ки хуб аст. Бар хилофи баъзе аз сарчашмаҳои иттилоотӣ дохиливу хориҷӣ ин ду нашрия дар инъикоси воқеаҳои ҷанги шаҳрвандӣ ва минбаъд сулҳи тоҷикон ҳангомаҷӯӣ ва ё манфиатҳои нақарда, балки манфиати миллат ва ояндаи онро ба эътибор гирифтаанд.

Дар яке аз шумораҳои «Чумхурият» хабар дода шудааст, ки «Шурои амният аз идомаи хушунат ва даргириҳо дар Чумхурии Тоҷикистон ва бухрони фазоянда дар марзи Тоҷикистону Афғонистон ва хатаре, ки аз ин чониб мутаваҷҷеҳи сулҳ ва суботи минтақаҳои Осиёи Марказӣ ва атрофи он аст, ибрази нигарони амик кард» [7].

Аз хабаре, ки иқтибос кардем, бармеояд, ки воқеаҳои сиёсии он замон, бахусус шуруи чанги шаҳрвандӣ, нооромиҳои бардавом ва маҳалли зисти доимиашонро тарк кардани қисме аз аҳолии Тоҷикистон мавриди тавачҷуҳи нашрияи расмии «Чумхурият» ва «Садои мардум» будааст. Таҳлил ва таҳқиқи мундариҷаи хабари нашршуда тавачҷуҳро ба яке аз муҳимтарин масъалаҳои доғи рӯз дар доираи баррасии расонаӣ ҷалб мекунад ва чанд суолро низ дар миён мегузорад: мавод ва иттилооти инъикоскунандаи воқеаҳои ҷаҳонишавӣ, аз ҷумла ҷараёни чанг ва сулҳи тоҷикон дар ин ду нашрия чӣ гуна таҳия шудаанд ва кадом омилҳо дар таҳияву интишори онҳо таъсиргуздор будаанд? Оё муҳтавои ин иттилоот мувофиқи хостаҳои муассисон ё рӯноманигорони ин нашрияҳо будааст ё маводи нашршуда инъикоси воқеъбинона аз воқеаҳои мавриди назар аст?

Ба андешаи мо, шароити сиёсӣ ва иҷтимоие, ки иттилоот оид ба ин мавзӯ дар он солҳо паҳш мегардиданд, дар ин раванд таъсири бевосита доштаанд.

Нуктаи муҳиме, ки дар алоқамандӣ ба ин масъала вучуд дорад ин аст, ки рӯзномаҳои «Чумхурият» ва «Садои мардум» чӣ қадар ба фаҳми умум наздик кардани воқеаҳои чанг ва сулҳи тоҷикон фарзияҳои хосеро перомуни ҷомеа ва ҷиғунагии ҳаракати он пайгирӣ кардаанд. Дар ин замина муҳаққиқ Рулф Нигрин навиштааст, ки «Дар як сатҳи кулӣ агар умури иртиботро миёни инсонҳо ба назар бигирем, барои ин иртибот ба як забони муштарак ниёз пайдо мекунем. Бахусус агар ин амро дар сатҳе печидатар ва хостар, яъне умури иртиботи ҷамъӣ мавриди тавачҷуҳ қарор диҳем, дармебёем, ки соҳибони расонаҳо фарзро бар ин мегиранд ва ё ниёз ба чунин як тасаввуре эҳсос мекунанд, ки ҷомеа дар маҷмӯъ то ҳудуде бар пояи як табақабандии воҳид перомуни воқеияти иҷтимоӣ устувор аст, зеро дар ғайри ин сурат мо кодир нестем ба ҳодисоти рӯйи олам маъно ва мафҳум бубахшем. Бинобар ин, аз диди соҳибони расонаҳо ҷомеаи башарӣ аз як «иттифоқи назар» бархӯрдор аст ва ба ибораи дигар, бар асоси як «идеологияи кулӣ ва ҳамоҳанг» ба ҳаракати худ идома медиҳад. Ва ин назария аст, ки он чиро ки хабарнигорон менависанд ва маъниҳои иҷтимоиро, ки онҳо ба ҳодисот медиҳанд, устуворӣ мебахшад» [5, с. 28].

Аз ин рӯ, ҷойи тааҷҷуб нест, ки нашрияҳои «Чумхурият» ва «Садои мардум» иттилоот расониро як ҷузъи муҳими фаълияти худ ба роҳ мондаанд, ки натиҷааш ошноӣ ва дониستاني воқеаҳои нохуши чанг шаҳрвандӣ ва минбаъд сулҳи тоҷикон будааст. Агар мо воқеаҳоро ба назар гирем, ки дар замони даргириҳои Тоҷикистон ҳар рӯз ва ҳар соат садҳо рӯйдоди гуногун иттифоқ меафтод, он замон матбуоти кишвар, бахусус ин ду нашрия дар роҳи инъикоси раванди музокирот ва сулҳи тоҷикон барои худ асос ва меъёрҳои доштаанд, ки ба он тавачҷуҳи бевосита додаанд.

Дар ин равиш рӯзномаи «Чумхурият» оид ба инъикоси раванди музокирот ва сулҳи тоҷикон барои идораи ҷараёни нашри мавод тарзи пешниҳоди маъмуле доштааст. Аз ин мавқеъ, инъикоси на ҳамаи рӯйдодҳои муҳим, боарзиш ва пурмуҳтаво будаанд. Чун ба муҳтавои хабарҳо ва маводҳои дигари нашрияҳои «Чумхурият» ва «Садои мардум» назар мекунем, натиҷа ин аст, ки иттилоот барои ноширон фақат инъикоси воқеаҳои сиёсиву иҷтимоӣ набуда, балки гузориши ҷанбаҳои муҳим дар ҷомеаанд. Ин нашрияҳо, асосан ба инъикоси ҳамон рафти музокирот ва сулҳи тоҷикон пардохтаанд, ки фаврӣ, тоза ва зарур будааст. Аз ин рӯ, рӯзномаҳои мазкур на фақат воқеаҳои ҷараёни музокирот ва сулҳи тоҷиконро баррасӣ ва инъикос намудаанд, балки ҳақиқатро ошкоро пешорӯи омма кардаанд.

Дар таъйини ин ки ҳарду нашрия чӣ ҳавадиси ҷолиби ҷараёни сулҳофариниро интиҳоб кардаанд, чӣ воқеаҳои бештар мавриди тавачҷуҳи онҳо будааст, пӯшиши хабарии ин нашрияҳо атрофи бухрони сиёсии Тоҷикистон чӣ гуна сурат гирифтааст, мо дар равиши интиҳоби иттилоот шаш омилҳои умда ва ҷаҳор омилҳои фарҳангиро мушаххас намудем:

1. Мизони такрор ва муҳимии як рӯйдод омилҳои интиҳоб ва нашри иттилоот будааст.
2. Вусъати хабар, шиддат ва ҳидояти он омилҳои дигари интиҳоб ва интишори он аст.

3. Кам будани норавшанӣ дар хабар василаи таваччуҳи бештар гардидааст.

4. Пурмаъноӣ ва муассирии хабар василаи хабарсоз аст.

5. Воқеияте, ки эҳтимоли ба вуқӯ омаданаш қавӣ ва зиёд мавриди таваччуҳанд, хабарсозанд.

6. Воқеаҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ ба ҷуз дорои муҳтавои таъсиргуздор будан бояд ғайримунтазир ҳам бошад.

Воқеияти сулҳи тоҷикон илова бар омилҳои зикргардида ҷаҳор омили фарҳангӣ низ аҳамият доранд. Ба ҳамон андозае, ки рӯйдод ба мучовирати қавмию фарҳангӣ ва минтақавӣ марбут бошад, эҳтимоли ҳамчун хабар пазируфта шудан ва нашри он бештар аст. Яъне, тааллуқоти миллий ва минтақавию фарҳангӣ, алоқамандӣ ба сарнавишти сокинони ин ё он маҳал ва манфӣ будани воқеаи иттилоотӣ аз омилҳои муҳими интиҳоб ва нашри хабар мебошад. Ин таҳқиқ ва таҳлилро мо дар заминаи маводҳои анҷом додем, ки ба солҳои бӯҳронии вазъи кишвар ва ҷараёни сулҳи тоҷикон бевосита алоқаманд буда, рӯзномаҳои «Ҷумҳурият» ва «Садои мардум» онро ба таъби расонидаанд.

Нашрияи «Ҷумҳурият» доир ба ташаннуҷи авзоъ дар Тоҷикистон бо назардошти омилҳои умда ва фарҳангии зикршуда хабареро зерин унвони «Муҳокимаи масъалаи Тоҷикистон» нашр кардааст. Муҳтавои ин хабар бар он далелат мекунад, ки интиҳоби тақрири нашрия дар мавзӯи бӯҳрони Тоҷикистон танҳо ба арзиши хабарии ин рӯйдод таъя дорад. Омили интиҳоби «Ҷумҳурият» чунин аст: аҳамият, таъсиргуздорӣ ва маъмул будани хабар. Интиҳоб ва нашри хабар бар он асос ёфтааст, ки воқеаи хабарсоз (вазъи бӯҳронии кишвар) бар рӯи теъдоди зиёде аз афроди ҷомеа дар ҳамон рӯзҳо ва баъди он низ таъсир гузошта метавонист. Зиёда аз ин арзиши хабарии воқеа ба омор ва факту рақам марбут аст. Ниҳоят, бархурд ё ихтилофу даргирӣ миёни гурӯҳҳои миллате руҳ додааст, ки барои Тоҷикистон аз назари ахлоқӣ ва таърихию фарҳангӣ беаҳамият нест. Аз ин ҷо, ба матни хабар рӯ меорем: «Шурои амнияти Созмони Милали Муттаҳид хостори музокира байни тарафҳои даргир дар бӯҳрони Тоҷикистон шуд. Кишварҳои муштаракулманофеъ ба мақсади рӯерӯӣ бо муҳолифони давлати Тоҷикистон як неруи муштарак ташкил медиҳад. Хабарнигории ИТАР-ТАСС: Шурои амният шаби гузашта аз идомаи даргирӣ дар Тоҷикистон ва бӯҳрони шадид дар ду марзи байни ин кишвар ва Афғонистон ва ҳамчунин таҳдиди сулҳ ва субот дар Осиёи Марказӣ ба шиддат ибрази нигаронӣ кард» [6].

Нашрияи «Ҷумҳурият» ин хабарро дар саҳифаи аввали худ бо ҳамкориҳои сервиси хориҷӣ нашр кардааст. Чунон ки мебинем, интиҳоби хабар, таҳлил ва ироаи он аз ҳассосият бархурдор аст. Фароянди интиҳоб, пардозии ин хабар ва нашри он «барҷастасозии рӯйдоди байналмилалӣ» номида мешавад. Нашри ин хабар бо усули барҷастасозӣ чунин маънӣ дорад, ки нашрия ба хонанда гуфтанист, ки имрӯз бояд ба воқеияти Тоҷикистон андешид.

Доманаи интиҳоб ва нашри мавод доир ба авзои Тоҷикистон дар давраи қабл аз музокироти тоҷикон, раванди музокирот ва баъди он аз ҷониби нашрияҳои «Ҷумҳурият» ва «Садои мардум» хеле васеъ буда, фарогири жанрҳои гуногун буда, баррасӣ ва таҳлилу таҳқиқ шудаанд.

Аз оғоз таваччуҳи матбуоти даврӣ ба масъалаи сулҳи тоҷикон ва паёмдҳои он дучониба, яъне интишори мавод ҳам дар таъя ба бунгоҳҳои хабарии дохилӣ, ҳам берунӣ будааст. Дар ин замина метавон гуфт, ки дар ибтидои раванди иҷрои ташаббусҳои Тоҷикистон оид ба масъалаи сулҳи тоҷикон мушкilotи мавҷуда дастрасӣ ба иттилооти саҳеҳ ва беғаразро гоҳо душвор мекард. Барои саҳеҳ арзёбӣ кардани нақши матбуоти даврӣ дар ин давраи ҳассоси таърихӣ баъзе омилҳои, ки ба раванди сулҳи тоҷикон бетасир набудаанд, зикр кардан зарур аст:

1. Дар ибтидо омили нооромии дохилӣ ва муқовиматҳои беруна то ҷое монети инъикоси воқеъбинона ва таъсиргузори раванди сулҳофаринӣ будаанд.

2. Мушкilotи молӣ ва амниятӣ низ ба фаъолияти густурда ва озоди матбуот дар инъикоси ҷараёни сулҳи тоҷикон маҳдудият ба вуҷуд оварда буд.

3. Дар нимаи солҳои 1993 озодии ВАО маҳдуд ва фаъолияти баъзе нашрияҳо боздошта шуд. Ин вазъият фақат баъди соли 1999 бо нашри омавии рӯзномаҳо ислоҳ шуда, барои

инъикоси васеи масъалаҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ, аз ҷумла сулҳи тоҷикон шароити мусоид ба вучуд омад.

4. Коҳиши вазъи иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии ҷомеаи тоҷикон, таъсири муковиматҳои сиёсиву ҳарбӣ ба нашри паҳлуҳои мусбату манфии низои тоҷикон ва инъикоси саривақтӣ ва касбии раванди сулҳ бетаъсир набуд.

Бо вучуди таъсири омилҳои зикршуда матбуоти даврии он солҳо, бахусус рӯзномаҳои «Ҷумҳурият» ва «Садои мардум» охири солҳои навадум ва баъди он дар интиҳоб ва таҳлилу тафсири воқеаҳои раванди сулҳи тоҷикон ва паёмдҳои он пойбанди ормонҳои миллӣ ва дар инъикоси беғарозонаи раванди сулҳ дар сатҳи миллӣ, минтақавӣ ва ҷаҳонӣ таъсири судманд гузоштанд.

Таҳлил ва тақиқи мундариҷаи маводи матбуоти даврӣ бар он далолат мекунад, ки нашрияҳо дар инъикоси мавзуи сулҳи тоҷикон ва паёмдҳои он, пеш аз ҳама, барои ошкор кардани заминаҳо ва омилҳои пайдоиши масъалаи сулҳи тоҷикон, роҳҳои бартараф кардани низоъ ва ба мувофиқа расидани тарафҳо, шиносондани чехраҳои таъсиргузори ин раванд, арзёбии нақши ду тарафи сулҳ, яъне, ҳукумат ва муҳолифин талош варзидаанд. Дар ҷараёни таҳлили таҷрибаҳои маводи вобаста ба мавзуи сулҳи тоҷикон ва паёмдҳои он, ки пояи онро чехраи сиёсӣ ва сулҳофарини Тоҷикистон ташкил медиҳад, ҳалли вазифаҳои зерин ба назар гирифта шуд.

1. Аз назар гузаронидани ҷузъиёти талошҳо ва ташаббусҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳолифин ва созмонҳои байналхалқӣ дар роҳи истиқрори сулҳ дар фосолаи муайяни замон.

2. Ошкор намудани тамоюли табиғоти маводи ҷопшуда ва хати тағйири он дар фосолаи замони муайян.

Барои таҳлили қиёсии мавзую мундариҷаи маводи дар матбуоти даврӣ, аз ҷумла нашрияҳои «Ҷумҳурият», «Садои мардум» ва ғайра ҷопшуда хабар, ҳисобот, мусоҳибаҳо, мақолаҳо ва ғайра, ки аз оғози гуфтушуниди сулҳи тоҷикон ва солҳои баъд дар нашрияҳо ҷоп шудаанд, истифода гардидааст. Фосолаи замони таҳқиқи масъала барои мо ба ин далел муҳим аст, ки аввалан маҳз дар ҳамин давра раванди сулҳи тоҷикон оғоз ёфт ва ба фаъолияти ВАО, аз он ҷумла матбуот таъсири амиқ гузошт. Дигар ин ки дар матни ин дигаргунӣҳо, назарҳо дар сатҳи ҷаҳонӣ нисбат ба Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва тамоюлҳои сулҳофаринии он тадриҷан дигаргун шуд. Бахусус равиши дуҷумла шароитро барои тағйир дар сохтор ва сифати чехраи сиёсии Тоҷикистон ва афзудани имичи он муҳайё сохт.

Ба ин тартиб, нашрияҳои даврии Тоҷикистон дар инъикоси мавзуи сулҳи тоҷикон ва паёмдҳои он, пеш аз ҳама, ба қонунҳо ва усулҳои касбии рӯзноманигорӣ пайванд буда, ҷараёни эҷод, таҳия ва нашри маводҳо дар ин боб «аз рӯи хусусияти худ раванди ташаккулёбии санадҳои зиндагии ҷорӣ ҷомеа»-ро [3, с. 206] муайян мекунад. Дар ин равиш «афзалияти бунёдии воқеиятҳои мавриди тасвир, бархӯрди кулӣ ва ҳамачониба дар омӯзиш ва инъикоси мушкilot муҳимияти мундариҷавии маводи ҷопшуда мебошанд» [3, с. 211]. Нашрияҳо дар инъикоси мушкилиҳои сулҳи тоҷикон ва равиши истиқрори он аз усули инъикоси дақиқ ва таъсиргузори фаврӣ қор гирифтаанд, ки гувоҳи рисолати касбии онҳо мебошад.

Адабиёт

1. Азимов, А. Рӯзнома ва рисолати худшиносӣ / А. Азимов. – Душанбе: Шарқи озод, 2015. – 152 с.
2. Азимов, А. Информационное сопровождение внешней политики / А. Азимов А., Ф. Салимов. – Душанбе: Шарқи озод, 2025. – 40 с.
3. Ворошилов, В. В. Журналистика. / В. В. Ворошилов. – СПб: Изд. Михайлова В. А., 2006. – 640 с.
4. Раҳмонов, Э. Истиқлолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат. Иборат аз ҷаҳор ҷилд. Ҷилди 1. / Э. Раҳмонов. – Душанбе: Ирфон, 2000. – 543 с.
5. Усмонов, И. Воситаҳои ахбори омма ва сиёсати хориҷии Тоҷикистон / И. К. Усмонов. – Душанбе, 2003. – 64 с.

6. Нигрин, Р. Хабар ва таҳлили хабар / Р. Нигрин // Рӯзноманигиорши ҳирфай (Маҷмуъаи мақолот). Ба эҳтимоми Фарид Қосимӣ. – Теҳрон: Вазорати фарҳанг ва иршоди ислонӣ, маркази мутолиъот ва таҳқиқоти расонаҳо, 1378. – С. 25-42.
7. «Ҷумҳурият», 1993, 27 август.
8. «Ҷумҳурият», 1993, 26 август.
9. «Ҷумҳурият», 1998, 29 январ.
10. «Садои мардум», 2009, 20 март.

ИНЪИКОСИ МАСЪАЛАҲОИ ГЛОБАЛӢ ДАР МАТБУОТИ РАСМИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақолаи мазкур масъалаҳои муҳими дохилии кишвар ба мисли музокироти сулҳи тоҷикон, расидан ба истикрори сулҳ ва ризоияти миллӣ, ба эътидол овардани ғазӣи сиёсӣ, дар ин замина таъмини ошти миллӣ ва инъикоси онҳо дар матбуоти расмӣ мавриди баррасӣ қарор дода мешавад. Дар баррасӣ ва инъикоси масъалаҳои зикргардида нақши матбуоти даврӣ, минҷумла рӯзномаҳои расмӣ «Ҷумҳурият» ва «Садои мардум» хеле барҷаста аст. Рӯзномаҳои мазкур аз рӯзҳои аввали муноқишаҳои дохилӣ ба инъикоси муҳимтарин воқеаҳо рӯ оварда, вазро аз рӯи ҳақиқатнигорӣ матраҳ намудаанд. Шароити сиёсӣ ва иҷтимоӣ тақозо мекард, ки ҳар як мавод дар асоси далел ва воқеъбинона таҳия гардад. Рӯзномаҳо ва ходимони он кӯшиш мекарданд, ки ҳақиқат дар маводҳояшон ҷойгоҳ дошта бошад, вагарна боварии хонанда аз байн рафта, нобоварӣ ҷойи онро мегирифт. Дар ин замина рӯзномаҳои расмӣ зимни пешниҳоди маводҳо бештар ба маълумоти расмӣ ва андешаи солим рӯ меоварданд. Нашрияҳои мазкур дар саҳифаҳои худ раванди музокирот ва сулҳи тоҷиконро воқеъбинона инъикос менамуданд. Чизи дигаре, ки дар мақола ифода ёфтааст, ин таҳлили қиёсии маводҳои ҳар ду рӯзнома аст. Дар ин самт маводҳои зиёд ба риштаи таҳқиқ қашида шудааст. Аз таҳлили маводҳо ба хулосае расидан мукин аст, хабарнигорони ҳар ду рӯзнома дар инъикоси проблемаҳои зикршуда роҳу равиши худро доранд. Аз ин рӯ, маводҳои таҳияшуда фарогири андешаҳои гуногун мебошанд.

Калидвожаҳо: иттилоот, нашрия, Тоҷикистон, мақола, Ҳукумат, сулҳ, фарҳанг, амният, сарчашма, минтақа, мусоҳиба, давлат, хабарнигор.

ОСВЕЩЕНИЕ ГЛОБАЛЬНЫХ ВОПРОСОВ В ОФИЦИАЛЬНОЙ ПРЕССЕ ТАДЖИКИСТАНА

В данной статье рассматриваются важные внутренние вопросы страны, такие как межтаджикские мирные переговоры, достижение мира и национального согласия, стабилизация политической ситуации и в этом контексте обеспечение национального примирения, а также их освещение в официальной прессе. Роль периодической печати, в том числе официальных газет «Джумхурият» и «Садои Мардум», весьма заметна в обсуждении и освещении вышеупомянутых вопросов. Эти газеты освещали важнейшие события с первых дней внутренних конфликтов, представляя ситуацию правдиво. Политические и социальные условия требовали, чтобы каждый материал был подготовлен на основе доказательств и фактов. Газеты и их сотрудники старались, чтобы в их материалах присутствовала правда, в противном случае доверие читателя было бы потеряно и на смену ему пришло бы недоверие. В этом контексте официальные газеты при представлении материалов больше опирались на официальную информацию и обоснованное мнение. Эти издания реалистично отражали на своих страницах процесс межтаджикских мирных переговоров. Другое, что выражено в статье, - это сравнительный анализ материалов обеих газет. В этом направлении изучено много материалов. Из анализа материалов можно сделать вывод, что журналисты обеих газет имеют свой собственный путь и подход в освещении указанных проблем. Поэтому подготовленные материалы включают в себя различные мнения.

Ключевые слова: информация, издания, Таджикистан, статья, правительства, мир, культура, безопасность, источник, округ, интервью, государство, корреспондент.

COVERAGE OF GLOBAL ISSUES IN THE OFFICIAL PRESS OF TAJIKISTAN

This article discusses important domestic issues of the country, such as peace negotiations among Tajiks, achieving peace and national consensus, stabilizing the political situation, and in this context ensuring national reconciliation, and their coverage in the official press. The role of the periodical press, including the official newspapers "Jumhuriyat" and "Sadoi Mardum", is very prominent in the discussion and coverage of the above-mentioned issues. These newspapers have been covering the most important events since the first days of the internal conflicts, presenting the situation in a truthful manner. The political and social conditions required that each material be prepared on the basis of evidence and facts. Newspapers and their staff tried to

ensure that the truth was present in their materials, otherwise the reader's trust would be lost and distrust would take its place. In this context, official newspapers, when presenting materials, relied more on official information and sound opinion. These publications realistically reflected the process of negotiations and peace among the Tajiks on their pages. Another thing that is expressed in the article is a comparative analysis of the materials of both newspapers. In this direction, many materials have been studied. From the analysis of the materials, it is possible to draw a conclusion that the journalists of both newspapers have their own way and approach in covering the mentioned problems. Therefore, the prepared materials include different opinions.

Keywords: researcher, water, politics, globalism, media, Tajikistan, international terrorism, government, Tajiks, district, ecology, world, electronic media, culture.

Дар бораи муаллиф

*Сафарзода Хуршед Хайдар
Номзади илмҳои филологӣ, дотсенти
кафедраи забонҳо
Коллеҷи омӯзгории шаҳри Турсунзода
737450, Ҷумҳурии Тоҷикистон,
ш. Турсунзода, деҳаи Дустӣ
E-mail: khursheds@mail.ru*

About the author

*Safarzoda Khurshed Haidar
Candidate of Philological Science, Associate
Professor at the Department of Languages
Pedagogical College of Tursunzade
737450, Republic of Tajikistan, Tursunzoda
city, Dusti village
E-mail: khursheds@mail.ru*

Об авторе

*Сафарзода Хуршед Хайдар
Кандидат филологических наук, доцент
кафедры языков
Педагогический колледж города Турсунзаде
737450, Республика Таджикистан,
г. Турсунзаде, село Дусты
E-mail: khursheds@mail.ru*

**ИНЪИКОСИ МАСЪАЛАҶОИ БАҶАМНАЗДИКШАВИИ ФАРҶАНГҶО
ДАР ҶАФТАНОМАИ “ОЗОДАГОН” (ДАР СОЛҶОИ 2010-2015)**

Олимиён С. Ш.

Донишгоҳи давлатии Данғара

Ҷаҳонишавӣ ҳамчун раванде, ки имрӯз тамоми ҷомеаи ҷаҳониро фаро гирифтааст ва бо баъзе ҷилвағариҳои худ маҳбуби инсоният гаштааст, дорои таъсирҳои манфии гуногуне ҳам мебошад. Ин раванди пуртазод кишварҳо, давлатҳои миллӣ, аҳли ҷомеа ва, хусусан, ҷавонро ба ҷолишҳои равонӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ ва фарҳангӣ рӯ ба рӯ намудааст. Мо дар мақола ба масъалаи раванди ҷаҳонишавӣ ва ҷараёни баҳамназдикшавии фарҳангҳои халқу миллатҳо тавачҷуҳ намуда, таъсири унсурҳо ва омилҳои воридшавии фарҳанги як ҷомеа ба ҷомеаи дигарро дар мисоли маводи ҷафтаномии “Озодагон” дар давраи мушаххас муайян намудан мехоҳем.

Дар ҳақиқат ҳам, донишҷони ҷараёни муносибат ва бархӯрди нашрияҳо ба ин мавзӯи муҳими рӯз – ҷаҳонишавӣ ва ҷаҳонишавии фарҳангу арзишҳо яке аз масъалаҳои рӯзмарра аст, зеро масъалаи ҳастии фарҳангӣ ҳаёту мамоти халқу миллатҳо ва махсусан, ақаллиятҳои миллӣ аст, ки имрӯз тавассути раванди ҷаҳонишавӣ ба таҷоҳуми фарҳангии абарқудратҳо рӯ ба рӯ ҳастанд.

Дар ин марҳилаи тақдирсоз ҷӣ гуна муносибат доштани воситаҳои ахбори оммаи дохилӣ ҳамчун омили муҳими тақондиҳандаи зеҳнҳо ва ба фикрвдоркунанда ба чунин раванд хеле муҳим аст. Мо бо назардошти ин нуқта ба баррасии мавзӯ пардохтаем. Ба ақидаи муҳаққиқ Л.Е. Кройчик тамоми матнҳои публитсисти се маҷмуи муҳими махсусиятро фарогиранд: “а) иттилоъ дар бораи навгонӣ ва ё проблемаи бавучудодама; б) шарҳи ҳолату вазъият; в) усулҳои таъсири эҳсосӣ ба аудитория” [3, с. 93].

Ҷафтаномии “Озодагон” дар ин маврид 26 мавод нашр намудааст, ки аз инҳо иборат мебошад: Муҳочирати хитойҳо ба Тоҷикистон хатар дорад?-19.05.2010, Яъҷуҷу маъҷуҷ моро фуру мебаранд.-1.02.12, Густариши ҳузури Чин шуморо ба ташвиш намеорад?- 17.09.2014, Эҳсоси хатар. Тадбир бояд ҷуст.-4.01.2012, Қатли “Бобои барфӣ” дар Душанбе ҷӣ омил дошт?-04.01.2012, Баҳона. Ойна.-04.01.2012, Афзоиши донишгоҳҳои хоричӣ: манфиат ё хатар? Бояд фикри миллиро ҳифз намуд.-11.01.2012, Таноқузи арзишҳо ва истифодаи дуруст.-18.01.2012, Масъули бадбахтии ҷавонон кист?.-5.09.2012, Вакуум ё реп мехонем: (мезанем бо ҷаллаву бо калла).-17.10.2012, Неомусулмонизм.-2.02.2011, Занги охир.-25.05.2011, Даҳшат. Аз онҳое, ки ба сини 18 нарасидаанд, хоҳиш мешавад, ин матлабро нахонанд.-15.06.2011, Ҷӣ ҷавонро ифротгаро мекунад?-18.02.2015, Имперализми фарҳангӣ.-6.05.2015, Ҷиҷобу риш: “Пуршӯртарин” баҳси ҷомеаи асри 21-и тоҷик?.-27.05.2015, “Хар”- ифтихори ҷавони тоҷик?!.29.01.2014, Пешниҳоди таъйини ҷазо барои мардоне, ки назди танфурушон мераванд.-11.06.2014, Ҷаро ВҚД якбора серташвиш шуд?-18.06.2014, Ҷамла ба фоҳишаҳо ҳалли мушкил?- 18.07.2014, Мавқеи Кумитаи дин нисбат ба ҳамҷинсарой моҳи июл рӯшан мешавад.-18.07.2014, Тафриқаандозӣ (Ҷӣ касоне мехоҳанд аз ҷашни соли нав нооромӣ ба миён оранд?)-9.01.2013, Сигоркашии занони тоҷик: Аз ҳавою ҳавас, асабоният ё мушкilot?.-5.06.2013, Ҷавонон дар имрӯзу фардо.-11.09.2014, Суруди Ҷенифер Лопес “ҳайвонай”, рэпҳои тоҷикӣ “хар”-у “тенҷи бад”.-26.11.2014, Амиршоева: “Мехоҳам пеши роҳи никоҳи духтарони тоҷик бо ғайримусалмонҳо бигирам”.- 3.07.2013, нашр кардаанд.

Ҷафтаномии “Озодагон” – ин ҷафтаномии муस्ताқили фарҳангӣ-иҷтимоӣ ба масъалаи мавриди назар хеле ҷиддитар муносибат карда, паҳлуҳои изтиробангези онро баррасӣ кардааст. Масалан, дар шумораи №5-и соли 2012 зери унвони “Яъҷуҷу маъҷуҷ моро фуру мебаранд?” [6] матлаби калонҳаҷме (дар як саҳифа) бо рубрикаи “Нигарони ҷафта” нашр

шудааст, ки чанд паҳлуи як проблемаро мавриди баррасӣ қарор медиҳад. Муаллиф Сипехр Кароматуллоҳ аз афзоиши хитоӣҳо дар Тоҷикистон ва асосан, қарори парлумон, ки барои ба ичора додани заминҳои “партов” ба хориҷӣҳо иҷозат додааст, изҳори нигаронӣ мекунад.

Мегӯяд, ҷиҳати хатарноки масъала он аст, ки духтарону занони тоҷик аз ночорӣ, аз ҷаҳри нодорӣ бо хитоӣҳо оиладор шуда истодаанд, ки ин амал оқибатҳои ногувор дорад, зеро амали издивоҷ бо хитоӣҳо ба арзишҳои миллии мо ва ҳам аз нигоҳи эътиқодӣ ба арзишҳои динии мо низ хилоф аст, чун насл, ки ба дунё меояд, кию чӣ буданаш маълум нест. Аз ҳамин ҷост, ки арзишҳои эътиқодии мо чунин издивоҷро қабул надоранд.

Дар идомаи матлаб муаллиф боз ҳам нигаронӣ мекунад, ки имрӯз дар сатҳи расмӣ аз сармоягузориҳои хитоӣҳо ба иқтисодиёти кишвар хуш қабул карда мешавад, аммо мегӯяд, ин сармоягузориҳо чандон ба манфиатҳои миллию давлатии мо мувофиқ нестанд, зеро дар рушди иқтисодиёти мо саҳми назаррас надоранд. Аз ин рӯ, ҳушдор медиҳад, ки аз афзоиши босуръати муҳоҷирони қорӣ ва деҳқонони хитой, аз сармоягузориҳои онҳо асосан ба манфиати ҳудашон аст, бояд эҳсоси хатар кард, зеро ҳузури онҳо умуман ба манфиати ҷомеаи суннатии мо ва давлати мо нест.

Дар ин матлаб асосан диди манфӣ ба ҳузури хитоӣҳо дар кишвар ба назар мерасад, ягон ҷиҳати мусбати он зикр намешавад. Аммо ба назари мо, муаллифро ба якҷониба баррасӣ кардани масъала айбдор кардан мумкин нест, зеро аз мухтавои суханаш маълум мешавад, ки факту далелҳои дигаре дорад, ки зикри онҳоро зарур нашуморидааст.

Ба назари мо, ин дидгоҳи миллии ва эътиқодӣ аст, ки баҳамназдикшавии фарҳанги мо бо хитоӣҳоро аз ҳама ҷиҳат номумкин меҳисобад, аз ин рӯ, дар ин ҳолат ҳеҷ паҳлуи мусбати масъала вуҷуд дошта наметавонад.

Дар шумораи дигар бо рубрикаи “Таҳлили ҳафта” матлаби таҳлилии бо номи “Баҳона” [6, 04.01.2012] нашр шудааст. Дар он атрофи аз ҷониби муфтии кишвар нақӯҳиш шудани таҷлили Соли нави мелодӣ бинобар ба солгарди мавлуди Исои Масеҳ алоқаманд буданаш изҳори андеша шудааст. Муаллиф таҷлили Соли навро аз ҷониби аҳолии кишвар як баҳонае барои хушҳолӣ доништа, мегӯяд, дар шароити ҷаҳри нодорӣ будани чунин баҳонаҳое барои як лаҳза шодии мардум ҳеҷ бадӣ надорад. Дар ин матлаб асосан якҷониба будани изҳороти муфти таъкид шуда, (зеро ӯ ба масъалаи масеҳӣ шудани садҳо сокинони кишвар ҳеҷ воқуниш накардааст, доир ба зарурати таҷлили мавлуди паёмбари ислом ҳам чизе нагуфтааст, баръакс, аз ёдқарди рӯзи шаҳодати набераи паёмбар Имом Ҳусейн дар масҷиди руҳониҳои маъруфи кишвар Тӯраҷонзодаҳо изҳори нороҳатӣ кардааст) андешаҳои таҳлилии муаллиф фаротар рафта, ба вазъи имрӯзаи ногувори зиндагии мардум дахл карда мешавад. Изҳор мешавад, ки дар ҳоли аз миён рафтани ҷаҳри нодорӣ мардум барои шод кардани худ баҳонае, ба монанди таҷлили Соли нави намечӯянд. Аз ин рӯ, маҳдуд кардан ё манъ кардан роҳи ҳалли масъала нест.

Муаллиф таъкид мекунад, ки он идҳое, ки ба маънавият пайвандӣ доранд, бидуни ҳеҷ баҳонаи моддӣ таҷлил шудаву хоҳанд шуд. Барои ҳамин ҳам, он баҳонаҳое, ки имрӯз боис ба хушҳолӣ мегарданд, худ аз худ аз байн мераванд. Он ҳодисаи нохуш – кушта шудани нафаре бо либосҳои Бобои Барфиро муаллиф баҳонае барои муҳолифат ба таҷлили Соли нави медонад, зеро онҳое, ки ба задухӯрд бархостаанд, худ сархуш будаанд. Яъне, ин ҳодиса, ки сабаби нақӯҳиши муфти шудааст, асос надорад. Дар мавриди Соли нави чун намунаи фарҳанги бегона гуфта мешавад, ки мардуми мо аз он танҳо ҳамчун ивази тақвим истиқбол мекунанд, ки ҳеҷ бадӣ надорад.

Дар шумораи дигари ҳафтанома бо рубрикаи “Мушкили ҳафтаҳо” матлаби таҳлилии калонҳаҷме, ки як саҳифаро ташкил намудааст, бо унвони “Масъули бадбахтии ҷавонон кист?” [6, 05.09.2012] ба таъб расидааст. Ин матлаб, ки ба оғози соли хониш бахшида шудааст, мушкили ҷавонони муосирро баррасӣ карда, аз илму маърифат дур мондани наврасону ҷавонон ва ба компютеру филмҳои вақтузаронии беҳуда машғул шудани онҳоро мояи нигаронӣ доништааст. Дар ин матлаб асосан сабабҳои ин омил – фикри равшан ва созанда надоштани аксарияти ҷавонон ҷуста мешавад.

Муаллиф чун селоб ворид шудани анъанаҳои фарҳангии бегонаро ба вазъу ҳолати сиёсии замон алоқаманд дониста, худ нохоста ва ғайриихтиёр ба онҳо дода шудани ҷавонро айби калонсолон медонад, ки натавонистанд, аз ин гирдоб ҷомеаро наҷот диҳанд. Аз ин рӯ, ба андешаи ӯ, барои ин ҷавонро гунаҳкор накарда, зиёиёну равшанфикрон бояд дар ҳамдастӣ бо мақомоти давлатӣ барои ислоҳи вазъ кӯшиш кунанд ва онҳоро ба сӯи илму маърифат ва ҳудогоҳӣ раҳнамоӣ кунанд.

Ин андешаи муаллиф қобили мулоҳиза аст, ки нуфуз пайдо кардани намунаҳои фарҳанги бегона дар шароите имконпазир аст, ки фазои мусоид мавҷуд бошад, яъне сатҳи пасти зиндагию саводу маърифат сабаби тезтар қабул кардани ақидаҳои таҳмилӣ, ақидаҳои, ки ҳеҷ моҳияти тарбиявӣ надоранд ва танҳо хислати саргармкуниро доранд, мегардад.

Ҳамин мазмун дар матлаби дигари ҳафтанома – “Вакуум. Ё реп мехонем (мезанем – ба чаллаву бо калла)” [6, 17.10.2012] низ ҳис мешавад, ки бефарҳангию бемаърифатии ҷавонони имрӯзаро дар мисоли “реп”-гӯшкунии онҳо дар ҷойҳои ҷамъиятӣ, бемантиқ, фаҳш ва аблаҳона будани мазмуни суруд, тарзи дағали сароидану оҳанги гӯшхароши он ҳам зикр шуда, омилҳои ба ин ҳол гирифта шудани ҷавонон пурсида мешавад. Дар посух сабаби дур мондани наврасону ҷавонон аз одобу маърифату савод фаъол набудани воситаҳои фарогирандаи онҳо дониста мешавад. Гуфта мешавад, ки қиматии арзиши китобҳои арзишманд, кам будани теъдоди нашри рӯзномаю маҷаллаҳои хонданӣ, таъсирбахш набудани барномаҳои телевизионӣ, тавассути радио паҳш шудани сурудҳои кӯчагии бемаъно ба ин сабаб гардидаанд. Яъне, воситаҳои таъсирбахш вақте кори худро иҷро карда наметавонанд, аз ин сабаб ҳам майнаҳои ҳоли ба ҳарфҳои ҳавой дода мешаванд, ки “сафсатагӯшкунӣ”-и ҷавонон аз ин қабил аст.

Дар шумораи дигари ҳафтанома матлаби калонҳаҷме, ки бештар аз як саҳифаро ташкил додааст, зеро унвони “Неомусулмонизм” нашр гардидааст. Ин матлаб зерсарлавҳаҳо ҳам дорад, ки “Иштибоҳи Шӯравӣ”, “Эй риш, балои ҷон шудастӣ”, “Маърифати ислом” боздошт шуд. Якбора “Қуръон”-ро ҷорӣ кунем?!” “Тарбияро дар кучо мегиранд?”, “Мулло завод созад, олим чӣ лозим?”, “Ҳофизони раққосаҳои нимурён бошад!!!” аз ин ҷумлаанд. Дар ин матлаб доир ба сиёсати ғалати исломсизии шӯравӣ ва идома ёфтани он сухан рафта, дар симои ҳар мусулмони ришдор ва масҷидрав дидани террористу экстремистро кори хато мешуморад.

Иброн мешавад, ки таълими аркони ислом ба наврасону ҷавонон дар макотиби таҳсилоти ҳамагонӣ ва пурра гардидани он ҳангоми шунидани мавъизаҳои имомхатибони босавод дар масҷидҳо амали дурустест, ки ба тарбияи инсонӣ хушахлоку боимон мусоидат мекунад, аммо боздоштани таълими фанни “Маърифати ислом” дар мактабҳо, манъ кардани масҷидравии наврасони то 18-сола баръакси ҳол хоҳад шуд. Муаллиф аз оне ки имрӯз ба сӯи мулло санги маломат зада мешавад, ки ӯ дар рушди ҷомеа саҳм надорад, нақӯиш карда, мегӯяд, ки ҳамаи мо ба мулло ниёз дорем, аз ин рӯ, набояд дар мисоли як-ду нафар тамоми руҳониҳоро таҳқир кард.

Дар идомаи таҳлилҳои худ муаллиф сиёсати зидду нақизро таъкид мекунад, ки соли бузургдошти Имоми Аъзам таҷлил мешаваду зарурати омӯхтани асосҳои дини мубини ислом таъкид мешавад, аммо соли пас баръакс, фанни таълими “Маърифати ислом” бардошта мешаваду ба масҷид рафтани наврасон ба террорист шудани онҳо баробар дониста мешавад.

Муаллифи матлаб аз он изҳори нигаронӣ мекунад, ки имрӯз бо сабукфикрӣ сарояндазанҳое пайдо шудаанд, ки дар тақлид ба фарҳанги Ғарб бо сурудаҳои пучу бемаънӣ танҳо худи ҷисми нимурёни худро ба намоиш гузошта, бо тарзу усули шахватбарангезона хунарнамоӣ мекунанд, ки ин амал миёни ҷомеаи суннатии мо, ки ба арзишҳои эътиқодии худ эҳтироми хоса доранд, чун тарғиби фаҳш дониста мешавад.

Муҳтавои аслии матлаб таъсири номатлуби ҷаҳонишавӣ - тарғиби дини террористӣ будани ислом аз ҷониби кишварҳои манфиатдор, манфӣ ва хатарнок нишон додани чеҳраи мусулмон, ба вучуд овардани бенизомии хаоси фарҳангӣ дар кишварҳои хурд, тарғиби

фаҳшу зӯрварӣ ҳамчун нишони озодию демократия мебошад, ки аз ин ҳама изҳори нигаронӣ мешавад.

Маълум аст, ки муаллиф раванди тарғибшавандаи баҳамназдикшавии фарҳангҳоро, ки дар мисоли либоспӯшии занону духтарон ва сарояндагии онҳо намоён аст, умуман қабул надошта, онро тақлиди кӯр-кӯрона мешуморад.

Дар матлаби дигари ҳафтанома, ки зери унвони “Занги охир”. Таърих исбот намудааст, ки ҳукуматҳои тӯлонӣ ислоҳот карда наметавонанд. Ҳатто вақте чунин хоҳиш ҳам доранд...” нашр шудааст, ба таври рамзӣ масъалагузорӣ мешавад, ки дар ҳукуматҳое, ки дар онҳо роҳбарон солҳои тӯлонӣ амал карда истодаанд, аз калимаи охир метарсанд.

Дар идомаи матлаб аз булачабиҳои раванди ҷаҳонишавӣ сухан меравад, ки кишварҳои пешрафта ва демократии Аврупо меҳоянд, ин таҷрибаи нодири худ – демократия ва қонунҳои онро дар тамоми кишварҳои олам қорӣ намоянд, барои ин кӯшишҳои зиёд мекунад, аз ҷумла бо роҳбари Созмони амният ва ҳамкорӣ дар Аврупо таъйин намудани намояндагони кишварҳои гуногун сар карда аз роҳбарони давлатҳо меҳоянд қонуниятҳои демократияро дар он кишварҳо низ пурра амалӣ созанд.

Муаллифи матлаб доир ба он ки президенти Қазоқистонро ба роҳбарии ин созмони замоне бонуфузи аврупоӣ баргузида буданд, аммо он интизориҳои кишварҳои аврупоӣ амалӣ нашуд, изҳори назар карда, ин амалро паст рафтани нуфузи созмон мешуморад.

Эҳсос мешавад, ки муаллиф хоҳони арҷ гузоштан ба арзишҳои демократӣ, ба монанди риояи ҳуқуқи инсон, мавҷуд будани озодии баёну расонаҳо, имкони таҳаммули муҳолифон дар кишварҳои пасошӯравӣ, аз ҷумла Тоҷикистон аст, аммо амалкарди кишварҳои аврупоиро барои расонидани ин кишварҳо ба ин дараҷаҳо номуваффақ мешуморад. Яъне, аз нигоҳи гуманизм баҳамназдикшавии фарҳангҳо, аз ҷумла фарҳанги муносибат бо инсон ҳамчун арзиши олиро хуш қабул дорад.

“Озодагон” дар шумораи №23-и соли 2011 бо рубрикаи “Фоҷеаи рӯз” ва унвони “Даҳшат . Аз онҳое, ки ба синни 18 нарасидаанд, хоҳиш мешавад, ин матлабро нахонанд” [6] аз пайдо ва зиёд шудани шумораи ҳамчинсароён дар кишвар бонги изтироб мезанад. Дар ин матлаб саргузашти як тан қаламкаш, ки аз ҷониби як нафар ҳамчинсаро дархост гирифта, бо мақсади маълумот гирифтани бо ӯ вохӯрдааст, сухан рафта, пайдоиши чунин амалҳоро нанг барои миллат мешуморад. Идораи нашрия ҳам дар охири матлаб таъкид менамояд, ки парлумони кишвар бояд ҳамон моддаи кодекси ҷиноятии шӯравиро, ки ин амалро ҷиноят меҳисобид, дубора барқарор намояд, то бо ин роҳ пеши роҳи ин ҷинояти нангин гирифта шавад, зеро “чунинқора шудани ҷавони тоҷик ва кӯчагард шудани наводухтаронамон қадами ҷиддӣ ба сӯи беномусист. Бо беномусу бенанг намешавад даъвои ватанхоҳӣ кардан..” [5, 2011-№23].

Ба назари мо ҳам, ин бонги изтироб дар ҳақиқат, ба ҷост, зеро ин хавф ба “шарофат”-и ҷаҳонишавӣ воқеӣ гардидааст. Ин амалро дар кишварҳои Ғарбӣ як амали муқаррарӣ ва ҳатто ҳуқуқи ҳар нафар мешуморанд, онро расман иҷозат ҳам додаанд ва меҳоянд дар тамоми ҷаҳон аз ҳуқуқи чунинҳо ҳимоя шавад. “Яке аз проблемаҳои ҷаҳонишавӣ он аст, ки имрӯз амалҳои дар гузашта ғайриахлоқӣ ва мамнуъ ҳамчун чизи хуб ва лозимӣ нишон дода мешавад” [4, с. 58].

Ҳафтанома ба ин масъала пас аз муддатҳо баргашта, зери унвони “Мавқеи Кумитаи дин нисбат ба ҳамчинсароӣ моҳи июл рӯшан мешавад” хабар додааст. Дар он гуфта мешавад, ки агарчи дар ҷомеаи суннати Тоҷикистон касе дар бораи ҳамчинсаро буданаш ошкоро сухбат намекунад, аммо солҳои охир афроде пайдо шудаанд, ки бо махфӣ нигоҳ доштани номашон бо созмонҳои ҳомии ҳуқуқ ва хабарнигорон сухбат мекунад. Хотиррасон мешавад, ки ин масъалаи замоне пӯшида вақте доғ шуд, ки соли 2011 як созмони маҳаллӣ хабарнигоронро барои баррасии мунсифонаи ақаллиятҳои ҷинсӣ дар Тоҷикистон даъват карда буд. Ин даъват мавзӯро ошкору расонаӣ кард ва дар ҳамин ҳол хабари ба ҳам издивоҷ кардани ду ҷавон нашр шуд, ки ба болои оташ равшан рехтанро мемонд. Ҷунончи муҳаққиқи тоҷик И. Усмонов

дар бораи маводи хабарӣ менависад: “Хабар гуфта факт ва воқеаро мешиносем, ки нав ба вуқӯъ омадааст” [7, с. 10].

Дар идома хабар боз хотиррасон карда мешавад, ки раиси Маркази исломии Тоҷикистон, ягона ниҳоди содиркунандаи фатво дар Тоҷикистон Саидмукаррам Абдуқодирзода моҳи феввали соли чорӣ (2014) ҳамчинсароӣ ё муносибати мард бо мард ва ё муносибати зан бо занро маҳкум карда, онро офат ва мусибат доништа буд. Раиси Маркази исломӣ ин суҳанонро пеш аз баргузории намози чумъа дар масҷиди марказии пойтахт изҳор дошта, гуфтааст, шарм медорам, ки дар ин мавзӯ гап занам, аммо вазъият ҳаминро талаб мекунад, зеро дар кишвари мо ҳам бархеҳо ба ин амали нангин даст мезананд.

Муфти дар идомаи суҳанони худ аз қонунӣ шудани ҳамчинсароӣ дар баъзе кишварҳои ғарбӣ ва пешниҳоди барои дар Тоҷикистон ҳам қонунӣ кардани ин амалро саҳт интиқод карда, бо мисолҳо таъкид намудааст, ҳар қавме дар ҳар замоне ба ин амал даст задааст, ба азоби саҳт гирифта шудааст.

Ба назари мо, ин ҷиҳати манфури раванди ҷаҳонишавӣ аст, ки амалҳои бадахлоқона ва қомилан зидди тасаввуроти миллию динии мардуми моро дидаю доништа бо ҳар роҳ миёни мардум паҳн кардан меҳаҳад. Пайдоиши созмонҳои маҳаллӣ ва нафароне, ки ба ин қори ифлос машғуланду бо расонаҳои хориҷии дар кишвари мо амалкунанда суҳбат мекунанд, ҳама фармоишӣ мебошанд, ки ба ивази маблағ барои бештар шудани ин амал истифода мешаванд.

Хуб аст, ки расонаҳои Тоҷикистон ба ин масъала аз дидгоҳи миллию этиқодӣ муносибат мекунанд, ончунон ки дар матлаби “Озодагон” мушоҳида шуд, яъне ба кӯшишҳои ҷун ҷизи одӣ нишон додани ин мавзӯ ҳамроҳ нашуда, мавқеи мушаххаси худро доранд.

“Озодагон” дар матлаби дигар зеро унвони “Имперализми фарҳангӣ” [6, 06.05.2015] аз он изҳори нигаронӣ мекунад, ки имрӯз кишварҳои абарқудрат ва пешрафта бо баҳонаи демократия ва озодӣ танҳо хостаҳои худро амалӣ менамоянд. “Ин амал бо ҳадафи муайян – бо мақсади вайрон кардани таркиби анъанавии ҷомеадорӣ кишварҳо сураи мегирад, аммо тавассути ҳамин воситаҳои ҷаҳонишуда ба мардуми кишварҳои олам талаққӣ мешавад” [4, с. 58].

Муҳтавои аслии матлаб ба духӯрагии сиёсати абарқудратҳо барои амалӣ кардани ҳадафҳои геополитикии худ даҳл дошта, муаллиф меғӯяд, ки онҳо барои амалӣ кардани ҳадафҳои худ он кишварҳое, ки хостаҳоишонро амалӣ намекунанд, бо баҳонаи ба меъёрҳои байналмилалӣ мувофиқ фаъолият надохтан гунаҳкор карда, ҳар гуна ҷораҳоро нисбат ба онҳо меандешанд, аммо ба кишварҳои дӯсташон қордор намешаванд, ки дугонагии сиёсати онҳоро нишон медиҳад.

Муаллиф аз он изҳори нигаронӣ мекунад, ки онҳо фарҳанги худро ба муқобили арзишҳои фарҳангии кишвару миллатҳои хурд гузошта, онҳоро нодида мегиранд ва гӯё барои баробарҳуқуқии инсонҳо талош мекунанд, ин ҳам дар ҳоле, ки ба таъкиди муаллиф, “яке аз масоиле, ки Ғарб ба он ҳассос аст ва ҷавомеи шарқӣ ба он аз дидгоҳи ахлоқ ва ҳадду марз нигоҳ мекунад, ин озодӣ аст. Ба тавҷеҳи рушанфикрони ғарбӣ бояд инсон дар ҷомеа озод бошад, ба тамоми маъно! Ба бовари рушанфикрони шарқӣ он озодие, ки ҳамроҳ бо ахлоқгароӣ набошад, боиси адами ҷомеаи боамният ва субот мешавад” [6, 06.05.2015].

Ба назари мо, ин матлаб ҳам бонги изтироб аст, ки набояд фирефтаи таблиғоти ғарбӣ шуд ва асолати фарҳангию миллии худро аз даст дод, яъне ҷаҳонишавӣ набояд ба он маъно бошад, ки миллатҳои хурд ҳувияти фарҳангии худро аз даст дода ба ҷаҳонгароӣ бипайванданд.

Ҳафтаномаи “Озодагон” дар чанд матлаби дигар бо унвонҳои “Пешниҳоди таъини ҷазо барои мардоне, ки назди танфурушон мераванд”, “Ҷаро ВҚД якбора серташвиш шуд?”, “Ҳамла ба фоҳишаҳо ҳалли мушкил?” як мушкили дигари ахлоқӣ дар ҷомеа – танфурушии занонро ҳамчун масъалаи доғи рӯз баррасӣ карда, аз рейдҳои мақомоти қорҳои дохилӣ барои дастгир намудани ҷиноятқорони ахлоқӣ хабар дода, сабаб ва омилҳои ин мушкилоти ҷомеаро ҷӯё шуда, ин ҳамаро таъсири номатлуби ҷаҳонишавӣ медонад, ки танфурушӣ барои

чомеаи суннати мо амали нангин шуморида мешуд, аммо бо таъсири тарғиботи ғарбӣ он чун кори муқаррарӣ гардида истодааст ва онҳое, ки ба ин кор машғуланд, гӯё шарм карда, хангоми пурсиш сабабро ба фақру нодории худ вобаста медонанд.

Аммо муаллифони матлабҳо таъкид мекунанд, ин баҳона шуда наметавонад, зеро дар чомеаи суннати мо занҳои зиёде ҳастанд, ки дар ҳоли бадтаре қарор доранд, аммо нангу номуси миллию динӣ онҳоро нагузоштааст, ки роҳи ҳалли мушкилоти худро дар танфурӯшӣ бубинанд, баръакс, онҳо ба меҳнати саҳти ҷисмонӣ машғул шудаанду ин корро накарданд.

Ба назари мо, ин таҳлилҳо дурустанд, зеро мантиқӣ ҳастанд. Дар ҳақиқат ҳам, таблиғоти ғарбӣ, ки танфурӯшии занонро ҳам чун ҳуқуқу озодии онҳо ва ҳатто шуғли онҳо талаққӣ менамояд, дар чомеаи мо ҳеҷ гоҳ чун амали муқаррарӣ қабул нахоҳад шуд, зеро ҳувияти миллию мазҳабии мо ба ин роҳ намедихад. Ба назари мо, ин мавқеи идораи ҳафтанома дуруст аст, ки бо пайгирӣ намудани мавзӯ дар чанд матлаб ҳамин раванди таблиғшавандаи баҳамназдикшавии фарҳангҳоро маҳкум мекунад ва онро хатар ба арзишҳои миллий мешуморад.

Дар шумораи дигар зери унвони “Суруди Ченифер Лопес “хайвон”, репҳои тоҷикӣ “хар”-у “генчи бад”?” [6, 26.11.2014] аз бадзабонӣ ва бемаърифатии ҷавонони имрӯз изҳори нигаронӣ мешавад, ки бо доираи маҳдуди ҷаҳонбинию тафаккур сатҳи ниҳоят пасти фаҳмишу завқ ва беадабии худро бешармона дар шабакаҳои иҷтимоӣ ба намоиш мегузоранд.

“Сигоркашии занони тоҷик: аз ҳавою ҳавас, асабоният ё мушкилот?” [6, 05.06.2013] – ин матлаб низ сарсухане дорад, ки қобили мулоҳиза аст: “Агар даҳ сол қабл сигоркашии бархе аз занону духтарон дар Тоҷикистон одамонро ба таачҷуб меовард, ҳоло ба як ҳолати маъмулӣ табдил ёфтааст”. Муаллиф тавре аз унвони матлабаш маълум аст, сабабҳои сигоркашии занону духтарони тоҷикро бевосита аз забони онҳо меорад, ки ба мушкилоти оилавӣ, асабоният ва ҳавою ҳавас алоқаманд будааст. Яъне, таъсири фарҳанги ғарбӣ тавассути филмҳо чунин ҳавою ҳавасро дар вучуди занони тоҷик бедор намудааст, ки онҳо ҳам бо таъсири дидаҳояшон ин амали номатлубро таҷриба кунанд. Муаллиф бо овардани равншиносу духтури бемориҳои занона таъкид мекунад, ки сигоркашии занон як ҳолати бисёр ногувори ҳаёти онҳо аст, зеро аз рӯи ҳавою ҳавас сигор кашидан онҳоро вобаста мегардонад ва баъдтар хоҳанд ҳам, ки аз ин ҳавас даст кашанд, барояшон хеле душвор меафтад.

Хуллас, нуктаи муҳимро ёдовар шудан ба маврид аст, ки ҷаҳонишавӣ чараёни баҳамназдикшавӣ, омехташавии фарҳангҳо ва таҳдид ба арзишҳои фарҳангии кишварҳои хурдро дучанд гардондааст. Дар чунин ҳолат вазифаи муҳимтарини расонаҳо ҳифзи арзишҳои миллий мебошад. Як нуктаи дигар шоистаи таъкид аст, ки дар матолиби “Озодагон” хунару маҳорати касбии муаллифони матлабу мусоҳибаҳо ва чуръату иродаи чопи баъзе аз матолиб аз ҷониби роҳбарияти ҳафтанома равшан ба назар мерасад. Яъне, ин ҳолат далели мавҷуд будани гуногунандешӣ ва озодии сухан дар кишвар аст, ки ба рӯзноманигорон имкони баёни озодонаи ақидаву фикрро фароҳам овардааст. Дар маҷмӯъ, ҳафтанома ба масъалаҳои ҷаҳоншавӣ ва таъсири он нозукона муносибат карда, барои аҳолии кишвар ҳассос будани онро ба инобат гирифта, дар ин давра ҳифзи арзишҳои муҳими фарҳанги миллиро дар мадди аввал мегузорад.

Адабиёт

1. Астанақулова, Ҷ. Арзишҳои миллий дар шароити бархӯрди фарҳангҳо дар мисоли сомонӣ (www.juthiriyaat.tj ва сомонӣ www.ozodagon.tj соли 2011- 2012) / Ҷ. Астанақулова. – Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2018. – №1. – 307с. – С. 273-276.
2. Астанақулова, Ҷ. Проблемагузори ва усули баррасии масъалаҳои фарҳанг дар матбуоти даврии тоҷик (дар мисоли маводи рӯзномаи «Ҷумҳурият» ва ҳафтаномаи «Миллат» дар соли 2015) / Астанақулова, Ҷ. – Номии Донишгоҳ. – 2017. – №4(53). – 338с. – С. 156-160.
3. Муродов, М. Асосҳои эҷоди журналистӣ / М. Муродов. – Душанбе: Ирфон, 2014. – 256 с.
4. Олимиён, С. Ш. Нақши матбуоти даврии тоҷик дар тарғиби фарҳанги миллий (дар мисоли навиришҳои «Ҷумҳурият», «Ҷавонони Тоҷикистон», «Озодагон» ва «Миллат», солҳои 2010-2015) / С. Ш. Олимиён. – Душанбе, 2022. – 148 с.

5. Олимиён, С.Ш. *Мавқеи жанрҳои хабарӣ дар рӯзнамаҳои «Ҷумҳурият» ва «Ҷавонони Тоҷикистон» соли 2014-2015* / С. Олимиён. – Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2020. – №6. – 308 с.
6. *Озодагон, 2010-2015.*
7. Усмонов, И. *Жанрҳои публитсистикаи* / И. Усмонов. – Душанбе, 2009. – 79с.
8. Усмонов, И. *Таърихи журналистикаи тоҷик* / И. Усмонов, Д. Давронов. – Душанбе, 2008. – 326 с.

ИНЪИКОСИ МАСЪАЛАҲОИ БАҲАМНАЗДИКШАВИИ ФАРҲАНГҲО ДАР ҲАФТАНОМАИ “ОЗОДАГОН” (ДАР СОЛҲОИ 2010-2015)

Мақола ба масъалаи нигоҳдорӣ, эҳтироми арзишҳои миллӣ дар шароити таҳҷуми арзишҳо ва фарҳангҳои халқу миллатҳои дигар, аз ҷумла абарқудрат баҳшида шудааст. Дар он мавқеи рӯзноманигорон ва воситаҳои ахбори омма дар баррасии масъалаи мазкур, муносибати рӯзноманигор ба ҳифзи арзишҳои миллӣ тавачҷуҳ карда мешавад. Муаллиф таъкид мекунад, ки дар шароити кунунӣ омезиши фарҳангҳо ба як зухуроти маъмулӣ табдил меёбад. Ин метавонад, ки агар аз як ҷониб боиси инкишофи сатҳи фарҳанги як миллат гардад, аз ҷониби дигар боиси оҳиста-оҳиста аз байн рафтани арзишҳои фарҳангии як миллат мешавад. Ҷомеа бошад, торафт ба самти озодии интиҳоб аз ҷониби инсонҳо пеш меравад. Онҳо дар интиҳоби тарзи зиндагӣ озодтар мегарданд ва торафт баъзе унсурҳои фарҳанги миллиашонро фаромӯш мекунанд. Дар байни воситаҳои гуногун, ки рисолаташон ҳифзи фарҳанги миллӣ ва тарбияи ахлоқии ҷомеа аст, дар баробари адабиёти бадеӣ, навъҳои гуногуни ҳунар ва м. ин, воситаҳои ахбори омма низ барои ҳифзи арзишҳои фарҳангии миллат мубориза мебаранд. Дар шароити имрӯза фазои иттилоотӣ сарҳади худро шикаста доман паҳн мекунад. Бинобар ин, таъсири ҷаҳонишавӣ тавассути ВАО боз ҳам шиддатноктар мегардад. Аз ин рӯ рӯзноманигорон ва ВАО-ро лозим меояд, ки дар баробари расонидани иттилооти муҳим дар навбати худ барои тарғиби фарҳанг, таърих ва ҳувияти миллатҳои кишвари худ талош намоянд.

Калидвожаҳо: арзишҳои миллӣ, ҷаҳонишавӣ, арзишҳои фарҳангӣ, жанр, сомонаҳои матбуотӣ, анъана, бархӯрди фарҳангҳо, расму оин.

ОТРАЖЕНИЕ ПРОБЛЕМЫ ГЛОБАЛИЗАЦИИ В ЕЖЕНЕДЕЛЬНИКЕ «ОЗОДАГОН» (в 2010-2015гг.)

Статья посвящена сохранению и уважению национальных ценностей перед лицом посягательства на ценности и культуры других народов и народов, в том числе сверхдержав. Основное внимание в нем уделяется позиции журналистов и средств массовой информации в решении этой проблемы, а также подходу журналиста к защите национальных ценностей. Автор подчеркивает, что в современных условиях смешение культур становится все более распространенным. Это может привести к развитию культурного уровня нации, с одной стороны, и к постепенному исчезновению культурных ценностей нации, с другой. Общество же движется к свободе выбора. Они более свободны в выборе своего образа жизни и все чаще забывают некоторые элементы своей национальной культуры. Среди различных средств, миссия которых - сохранение национальной культуры и нравственное воспитание общества, наряду с художественной литературой, различными видами искусства и т. Д. Таким образом, средства массовой информации также стремятся защитить культурные ценности нации. В современных условиях информационное пространство выходит за границы и расширяется. Поэтому влияние глобализации через СМИ усиливается. Поэтому журналисты и средства массовой информации, помимо предоставления важной информации, в свою очередь, должны стремиться пропагандировать культуру, историю и самобытность народов своей страны.

Ключевые слова: национальные ценности, глобализация, культурные ценности, жанр, традиция, сайты прессы, столкновение культур, ритуал.

REFLECTION OF THE PROBLEM OF GLOBALIZATION IN THE WEEKLY "OZODAGON" (IN 2010-2015)

The article is devoted to the preservation and respect of national values in the face of encroachment on the values and cultures of other peoples and peoples, including superpowers. It focuses on the position of journalists and the media in solving this problem, as well as the journalist's approach to protecting national values. The author emphasizes that in modern conditions, the mixing of cultures is becoming more and more widespread. This can lead to the development of the cultural level of the nation, on the one hand, and to the gradual disappearance of the cultural values of the nation, on the other. Society is moving towards freedom

of choice. They are freer in choosing their way of life and are increasingly forgetting some elements of their national culture. Among the various means, the mission of which is the preservation of the national culture and the moral education of society, along with fiction, various types of art, etc. Thus, the media also strives to protect the cultural values of the nation. In modern conditions, the information space goes beyond borders and expands. Therefore, the influence of globalization through the media is increasing. Therefore, journalists and the media, in addition to providing important information, in turn, should strive to promote the culture, history and identity of the peoples of their country.

Keywords: national values, globalization, tradition, cultural values, genre, press sites, clash of cultures, ritual.

Дар бораи муаллиф

*Олимиён Сабрина Шамсулло
Номзади илмҳои филологӣ, и.в.доценти
кафедрои рӯзноманигорӣ ва тарҷумонӣ
Донишгоҳи давлатии Данғара
E-mail: journalist2020@mail.ru*

Об авторе

*Олимиён Сабрина Шамсулло
Кандидат филологических наук, и.о. доцент
кафедры журналистика и перевод
Дангаринский государственный
университет
E-mail: journalist2020@mail.ru*

About the author

*Olimiyon Sabrina Shamsullo
Candidate of Philological Sciences, Acting
associate professor of Department of
Journalism and Translation
Dangara State University
E-mail: journalist2020@mail.ru*

ГЮГО ВА АДАБИЁТИ ШАРҚ

*Муҳидинов Т. Ш.**Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Дар азамату арзиши асарҳои Виктор Гюго суҳанҳо гуфтаанд ва боз хоҳанд гуфт, зеро осори ин адиби тавоно бахрест бекарон, ки ҳар ғаввосе ба қабри он равад, гавҳаре ба ҷанг меорад. Муҳаққиқони зиёде дар мавзӯи «Шарқ дар осори Виктор Гюго» таҳқиқоти судманде анҷом додаанд, вале то ҳол нуктаи охирини воқеан қобили қабули ҳамагон дар атрофи ин мавзӯе касе собит накардаасту бахшо идома доранд. Дар байни нависандагони фаронсавӣ Виктор Гюго яке аз пурмахсултарин адиб ба шумор меравад. Давоми умри пурбаракати худ ин адиб асарҳое офарид, ки марзу буми Фаронсаро гузашта, дар гӯшаҳои гуногуни дунё хонандагони худро пайдо карданд. Асарҳои офаридаи вай ба адабиёту фарҳанги умумибашарӣ таъсири бузург расонида, аз замони зиндагиаш то ба имрӯз шуҳрати худро гум накардаанд.

Виктор Гюго аз машҳуртарин адибони адабиёти асри XIX-и фаронсавӣ буда, шахсияти ӯ ниёз ба тавзеҳ надорад ва бештари нависандагони Фаронса ашъори ӯро сарчашмаи илҳом карда, мазмуни асарҳои ӯро такрор намудаанд. Муаррихони гузашта низ ҳар кадоме мақоми воло ва ҷойгоҳи ин адибро дар осмони беканори адабиёти ҷаҳонӣ нишон додаанд. Ин абармарди адабиёт дар Безансон, дар оилаи генерали армияи Наполеон ба дунё омадааст. “Падараш Жозеф Леополд аз синни шонздаҳсолагӣ ба касби ҳарбӣ рағбат пайдо карда, минбаъд яке аз офитсерони Наполеони I шуд” [11, с. 204]. Модараш-Софи Гюго зани дар азми худ қатъӣ ва устуворандеша буда, замоне ки аз шавҳараш ҷудо шуд, фарзандии хурдии ӯ Виктор ҳанӯз сесола набуд. Ин зани оқила ва ба фарзандон меҳрубон аз ҷавонӣ Виктор ва бародарони ӯ Абел ва Аженро дар дар руҳияи меҳнатдӯстӣ тарбия намуд. Виктор Гюго аз ҷавонӣ ба носозиҳои ҳаёт рӯ ба рӯ гардид, ки ибтидои он вазъи носолими оилавӣ буд. Ҳамин ноҷуриҳои ҳаёти оилавӣ ва ҳам ҷудо гардидани падару модар нигоҳи фарзандонро ба зиндагӣ дигар кард. Виктор кӯдаки оқилу доно буд. Ӯ борҳо кӯшиш кард, ки падару модарро бо ҳам орад, аммо ҳама заҳматҳояш бефоида буданд. Ҷудоии дурудароз байни волидон, номувофиқии фикру ақидаҳо онҳоро бо ҳам душман гардонид. Ин ҳама Виктори ҷавонро маҷбур кард, ки хеле бармаҳал бачагиро фаромӯш созад.

Дар синни 15-солагӣ ӯ дар озмуни шоирон, ки Академияи Фаронса созмон дода буд иштирок кард ва соҳиби мукофот гардид. Ин ҷавони қобилиятнок ва ниҳоят зақӣ диққати академикҳоро ба худ кашид. Онҳо дар симои Виктори ҷавон ояндаи некero интизор буданд. “Барои нахустин шеърҳои “Боғҳои Верден”, “Барқароркунии мучассамаи Анри IV” ва “Муаз дар болои Нил” (1819-1820) соҳиби се мукофоти Академияи Тулуз мегардад” [13, с. 4]. Дар эҷодиёти солҳои аввали Гюго таъсири Шатобриан бараъло ба ҷашм мерасад. Ламартин ва Шатобриан аз адибони писандаи Гюгои ҷавон буданд.

Аз соли 1825 сар карда, Гюго тасмим гирифт, ки ба навиштани осори назмӣ дар мавзӯи Шарқ шуруъ кунад. Солҳои 1825-1828 тамоми ашъорero, ки дар мавзӯи шарқӣ навишта буд гирдоварӣ намуда, бо унвони «Оҳангҳои шарқӣ» нашр кард. Ин маҷмуа шеърҳои «Канарис», «Нури моҳ», «Алвидо», «Меҳмони араб», «Шаҳри фатҳшуда», «Ҷанги гумшуда», «Орзу», «Халифа», «Нур», «Ҷинҳ», «Ноябр», «Тасаввур», «Ҷодар», «Султон». «Халифа», «Султон Аҳмад», «Орзу», «Лаънат», «Дарвеш» ва ғ. дар бар мегирад. Гюго аввал меҳост ба ин китобаш «Оҳангҳои Алҷазоир» ном диҳад. Дар охир барои маҷмуа унвони «Оҳангҳои шарқӣ»-ро маъкул мешуморад.

Албатта, саволе ба миён меояд: Гюго дар бораи Шарқ суҳан ронда, кадом қисми ҷуғрофиро дар назар дорад? Дар ин бора таҳқиқотчиён осори Гюго андешаҳои гуногун доранд. Ба андешаи мунаққидони фаронсавӣ, ҷаҳони шарқии Гюго аз Испанияи Араб то Константинопол (Истанбул) оғоз мешавад ва аз он ҷо ба шимоли Африқо меравад. Ба ақидаи

Гюго адабиёту фарҳанги шарқӣ тавассути Испания ба Аврупо паҳн шудааст. Ин адиби нотакрори фаронсавӣ боре ҳам дар Шарқ набуд. Муҳаққиқи фаронсавӣ Андре Бессон дар ин маврид дар китобаш «Виктор Гюго» менависад: «Гюго на ба Юнон ва на ба Шарқ сафар накардааст. Аммо дар кӯдакӣ ӯ ба Италия ва Испания сафар карда буд, ки дар хотираи кӯдакии ӯ осори фаромӯшнашаванда гузоштааст» [1, с. 80]. Шубҳае нест, ки Гюго табиати Шарқ, Осиё ва Африкаро ба манзараи ҷойҳое, ки хангоми сафараш ба Италия ва Испания дида буд, монанд тасаввур кардааст.

Заминаи асосии пайдоиши маҷмуаи “Оҳангҳои шарқӣ”-и Гюго ин робитаҳои адабии дурудароз ва сермаҳсули Шарқу Ғарб ба ҳисоб меравад. Таърих гувоҳ аст, ки суҳанварони Шарқ дар бунёди илму фарҳанг ва адабиёти ҷаҳонӣ саҳми босазое гузоштаанд. Таҷрибаи таърихӣ, маданӣ ва маҳсусан адабии халқҳо дар тули асрҳо нишон дод, ки халқу миллатҳои дунё дар ҳаҷ давру замон аз ҳам ҷудо ва дар алоҳидагӣ зиндагӣ накардаанд. Аз ин ҷост, ки ҳаҷ як адабиёт, аз ҷумла, адабиёти бузурги халқу миллатҳои нуфузан зиёд ҳам берабита бо адабиёту маданияти халқҳои дигар ташаккул ва тақомул наёфтааст. Таъсири тарафайн ва аз ҳисоби шохкорҳои ҳамдигар ғайб гардидани адабиёт муҳимтарин қонуни тараққиёти ғоявӣ бадеии онҳо ба шумор меравад.

Шарқ бо адабиёти бойу рангини худ тули қарнҳо ташнағони илму адабро аз ҷашмаҳои файзбори худ сероб кардааст. Дар асрҳои X-XI Испанияи андалусӣ вазифаи пайвандгари тамаддуноҳои Шарқу Ғарбро иҷро мекард. Маҳз дар ҳамин шаҳри бостонӣ марказҳои илмию адабӣ бунёд мегарданд, ки нақши онҳо дар синтези ду тамаддун басо бузург аст. Дар мактаби тарҷумонии Толедо ва мактаби тарҷумонии Бағдод асарҳои файласуфони машҳури Юнон ва Шарқ аз лотинӣ ба арабӣ ва аз арабӣ ба лотинӣ тарҷума шудаанд.

Давоми асрҳо донишмандони зиёде доир ба робитаҳои адабии Шарқу Ғарб тадқиқотҳои назаррасе анҷом додаанд. Аз мутолиаи онҳо маълум мегардад, ки аввалин миссионерҳо (таблиғотчиён) ба Форс соли 1246 омадаанд. “Нахустин робитаҳои тижоратии Фаронса бо Эрон дар асри XV дар давраи ҳукмронии Филиппи Зебо (Philippe le Bel) оғоз гардид”. Дар асри XVII асарҳои зиёди адибони Шарқ ба забонҳои англисӣ, франсавӣ ва олмонӣ тарҷума шуданд. Сол 1634 Андре дурейе китоби “Гулистон”- Саъдиро бо номи “Goulistan ou l empire des roses” (Гулистон ва ё олами гулҳо) ба забони фаронсавӣ тарҷума кард. Ҳаминро низ қайд кардан зарур аст, ки нақши миссионерҳо ва сайёҳон дар пайдоиш ва инкишофи робитаҳои адабии Шарқу Ғарб бузург аст. “Соли 1678 сайёҳ ва миссионерҳои фаронсавӣ Таверниер хотироти сафарҳои ӯро зеро унвони “Les six voyages de J.B. Tavernier en Turquie, en Perse et aux Indes pendant l espace de 40 ans” (Шаш сафари Ж.Б. Таверниер ба Туркия, Форс ва Ҳинд дар давоми 40 сол) навишт. Соли 1686 бошад Шағдан сафарномаи ҳаҷ “Le journal du voyages du chevalier Chardin en Perse et aux Indes Orientales” (Рӯзномаи сафарҳои ҷавонмард Шағдан ба Форс ва Ҳиндустони Шарқӣ)-ро нашр намуд” [6, с. 10]. Дар ин давр рағбати аврупоиён, маҳсусан фаронсавиён ба Шарқ ва илму адабиёти он меафзояд.

Дар асри XVIII завқи аврупоиён ба адабиёти Машриқ, бештар аз ҳама ба адабиёти форс-тоҷик зиёд мешавад. Тарҷумаҳои “Гулистон” ва “Бӯстон”-и Саъдӣ ба ҳамаи забонҳои аврупоӣ, “Ҳазору як шаб” ва китоби “Калила ва Димна” ба забони фаронсавӣ, аз ҷониби мутарҷимони шинохта Антуан Галлан, “Баҳористон”-и А. Ҷомӣ ва асарҳои дигар байни аврупоиён шухрати қалон пайдо мекунанд.

Нахустин адиби фаронсавӣ, ки аз осори Ҳофиз илҳом гирифт Виктор Гюго буд. Виктор Гюго аз оғози ҷавонӣ бо шеъри Ҳофиз таваҷҷуҳ карда, тариқи «Девон»-и Гёте ба шеъри Ҳофиз роҳ ёфт ва аз он баҳра бардошт. Гюго тамоми умр ба Фирдавсӣ ва достони безаволи ӯ “Шохнома” эҳтироми бузург дошт. Мақоми Шарқ дар осори Виктор Гюго ҷойгоҳи ҳоси худро дорад. Ашъори боқимондаш шаҳодат бар онанд, ки ӯ аз илму фарҳанги кишварҳои Шарқ низ хеле хуб бохабар будааст. Гюго ба шеъри форс-тоҷик тули умр дилбастагӣ дошт. Шоирони романтик, ки ба навпардозӣ майли беандоза доштанд, шеъри олию романтикиро бештар дар Шарқ, маҳсусан дар осори Фирдавсию Хайём, Аттору Румӣ, Саъдию Ҳофизу Ҷомӣ ҷустанд ва дар ин роҳ дастовардҳо пайдо кардаанд. Гюго ҳам баҳри ҷустуҷӯи шеъри олию романтикӣ ба Шарқ парвози руҳӣ намуд. Қариб дар ҳама асарҳои ӯ аз китоби «Авесто»

ва панду ҳикматҳои Зардушт истифода бурдааст. «Рӯ овардани Гюго ба китоби «Авесто» ин, пеш аз ҳама дар суханони ҳикматноки «Гуфтори нек, пиндори нек, рафтори нек» буд. Ин шиори баландмазмун дархӯри замони зиндагии нависанда ба ҳисоб мерафт» [10, с. 208].

Замони зиндагии Виктор Гюго мавзуи Шарқ дар адабиёти Фаронса мавзуи нав набуд. Ҳанӯз аз асри XVII сар карда, дар адабиёти фаронсавӣ мо мавзуҳои ба Шарқ бахшидаи адибони фаронсавиро мушоҳида мекунем. Ин мавзӯ дар осори Шатобриан, Жюль Верн, Оноре де Балзак, Волтер, Алфонс де Ламартин, Теофил Готе, Жорж Санд ва дигарон оғоз шуда, дар маҷмуаи шеърҳои ба мавзуи Шарқ бахшидаи Виктор Гюго инкишоф меёбад. Шоир орзу дорад, ки лаҳзае бошад ҳам, худро дар Шарқи пурасрор дарёбад. Шоир дар шеърҳои худ ҳаёлан ба Шарқи сафар мекунад. Дар байни ашъоре, ки бо ангезаҳои шарқӣ алоқаманданд, шеъри «Шоир ба халиф» таваҷҷуҳи хонандаро ба худ ҷалб мекунад. Гюго мувофиқи мазмуни шеър аз осори Данте чунин суханони баландмазмунро ҳамчун эпиграф иқтибос меорад: «Tous les habitants de la terre sont devant lui comme un néant; il fait tout ce qui lui plaît; et nul ne peut résister à sa main puissante, ni lui dire Pourquoi avez-vous fait ainsi ? Daniel» [4, с. 146]. («Ҳамаи мардуми рӯи замин пеши ӯ ночизанд, коре мекунанд, ки ба ӯ маъқул аст: ҳеҷ кас наметавонад ба қудрати ӯ муқобилат кунад ва онҳо наметавонад ба ӯ бигӯянд: «Чаро ин корро кардӣ, Даниел?». Тарҷума аз муаллифи мақола).

LE POÈTE AU CALIFE

Tous les habitants de la terre sont devant lui comme un néant ; il fait tout ce qui lui plaît; et nul ne peut résister à sa main puissante, ni lui dire Pourquoi avez-vous fait ainsi ? Daniel.

*O sultan Nouredin, calife aimé de Dieu!
Tu gouvernes, seigneur, l'empire du milieu,
De la mer rouge au fleuve jaune.
Les rois des nations, vers ta face tournés,
Pavent, silencieux, de leurs fronts prosternés
Le chemin qui mène à ton trône.
Ton sérail est très grand, tes jardins sont très beaux.
Tes femmes ont des yeux vifs comme des flambeaux
Qui pour toi seul percent leurs voiles.
Lorsque, astre impérial, aux peuples pleins d'effroi
Tu luis, tes trois cents fils brillent autour de toi
Comme ton cortège d'étoiles» [4, с. 146].
О Нуриддин, халифаи маҳбуби Худои таъоло!
Чаноб, шумо империяро аз марказ идора мекунад.*

Аз баҳри Сурх то дарёи Зард... (Тарҷумаи тахтуллафз аз муаллифи мақола). Хушбахтона ин шеъри Гюго аз ҷониби мутарҷими тоҷик Аслам Адҳам ба забони тоҷикӣ тарҷума шудааст:

ШОИР БА ХАЛИФ

«Ҳама одамони пеши ӯ хоку тӯроб: аз барои ӯ ҳеҷ чиз мамнӯ нест, ҳеҷ кас ба ӯ зид намебарояд ва ҳеҷ кас ҳам пурсидан наметавонад. «Чаро ту ин корро кардӣ?» Даниил.

*Салобатнок Нуриддини султон!
Мамолик зери дастат, эй ҷаҳонбон,
Ҳама омодаи фармони тустанд.
Амиру подшоҳони замона
Зи ваҳми ҷон ба пешат сархамона.
Ба пои тахт танларзони тустанд.
Сарои барҳавоят боги хушбӯ,
Занони нозанин бо чашми ҷоду
Фақат бо ту ҳамегӯянд пайғом.
Ва дар байни писарҳо чун равонӣ,
Ту шамсе дар миёни ахтаронӣ,
Ки нур аз рӯяшон парад баҳангом» [11, с. 226].*

Аз сатрҳои аввал маълум мешавад, ки шеър ба унвони мурочиат ба халифа навишта шудааст. Дар хитоби худ Гюго кӯшиш мекунад, ки халифа ба он чи қодир ва шоистаи он аст тасвир намояд. Гюго дар ин шеър шӯкуҳу шаҳомоти султон Нуриддин, боғҳои афсонавӣ мафтункунанда, шумораи зиёди занони зеборо бо нигоҳи оташин ва чашмони ҷоду, писарони дар гирду атрофи ӯ, қувваю тавоноии ӯро, ки дар набардҳои сершумор ғалаба кардааст, бо тамоми нозуқиҳояш тасвир мекунад. Тақдир ба Нуриддин тамоми неъматҳои зиндагӣ: хислатҳои хуби ҷангӣ, сарват, қасрҳо, боғҳо, занҳои зебо ва ғайраро ато кардааст. Аммо, бо вучуди ин шукуфӣ ва шӯкуҳу шаҳомат, аксар вақт дар руҳи Нуриддин ғаму андуҳ ворид мешавад. Чунон ки дар шеър тасвир шудааст дар рӯзи нуронии пур аз нур, ситораю моҳ дар осмони аз нури офтоб гармшуда гоҳе милт-милт мезананд ва аз марг пешгӯӣ мекунанд:

«Joyeux, se passent l'un à l'autre.

Mais souvent dans ton coeur, radieux Nouredin,

Une triste pensée apparaît, et soudain

Glace ta grandeur taciturne ;

Telle en plein jour parfois, sous un soleil de feu,

La lune, astre des morts, blanche au fond d'un ciel bleu,

Montre à demi son front nocturne» [4, с. 146].

Чи ҳам бошад, ки Нуриддини хушбахт,

Ҳамегардад дилат пурғусса як вақт

«Зи дардовар хаёли ногаҳонӣ:

Ба рӯзи офтобӣ гоҳ бинӣ:

Ба гардун моҳи бенуру ҳазине,-

Чароғи барфурӯзонӣ замоне» [11, с. 227].

Дигар аз шеъри Гюго, ки дар «Оҳангҳои шарқӣ» тавачҷуҳро ба худ ҷалб мекунад, шеъри «Чинҳо» аст. Шоир барои шеъри худ аз осори Данте эпиграфи зебоеро интихоб кардааст:

«Et comme les grues qui font dans l'air de longues files vont chantant leur plainte, ainsi je vis venir traînant des gémissements les ombres emportées par cette tempête. Danté»[4, с. 106].

“Гӯиё дар найза овезон қатори турнаҳо,

Дода ово мепаранд андар само сӯи ҷануб,

Хонда маҳзун пеши чашмам сояборе бигзарад,

Гӯиё сур мекунад бӯрони тундаш аз гуруб. Данте» [11, с. 223].

Дар бораи ин шеъри Гюго ҳаминро гуфтан зарур аст, ки симои «чин» маҳсули мифологияи шарқӣ, дақиқтараш арабӣ буда, дар байни халқҳои, ки баъдан исломро қабул кардаанд, паҳн шудааст. Ин образ, ки ба ёдгориҳои адабиёти шифоҳии халқҳои Шарқ дохил шуда буд, баъдтар ба адабиёти Фаронса низ дохил шуд. Нахустин бор фаронсавӣ бо образи “чин” бо тарҷумаи «Ҳазору як шаб»-и Антуан Галлан шинос гаштанд. Гюго бори нахуст симои «чин»-ро ба назми фаронсавӣ ворид кардааст. Албатта, ин барои назми франсавӣ воқеаи нав буд. Хеле ҷолиб аст, ки дар нашри нахустини «Оҳангҳои шарқии Гюго» дар муқоваи китоб эскизҳо аз рӯи шеъри «чинҳо» кашида шуда буданд.

Дар ашъори Гюго, албатта, сухан дар бораи ашъоре меравад, ки дар заминаи мавзуи шарқӣ навишта шудаанд. Ҳамин нуктаро қайд кардан зарур аст, ки шоири ширинсухан дар ин асар як қатор вожаҳои шарқиро аз ҷиҳати мазмун ва садо хело моҳирона истифода бурдааст. Масалан: Аллоҳ, шайх, ҳоким, вазир, подшоҳ, вазир, рамазон, рӯза, чин, ғазал инчунин, исмҳои хос ва номи кишварҳо: Муҳаммад, Алӣ, Умар, Рашид, Рустам, Сухроб, Ҳофиз, Саъдӣ, Саъдӣ, Турон, Рум ва ғ.

Хулоса, вақте ки мо ба осори шарқии беназири яке аз дурахшонтарин ситораи адабиёти Фаронса Виктор Гюго бо тааммул ва бо назари маърифат менигарем, беихтиёр мо аз он наҳвати гул, нағмаи булбул ва каломии пурмазмунро пайдо мекунем. «Оҳангҳои шарқӣ»-и Виктор Гюго ҳазинаи нодирест барои дӯстдорони адабиёти фаронсавӣ. Ин асари баландмазмунӣ нобиғаи назми фаронсавӣ бори дигар соҳиби истеъдоди азали будани ин адибаи нотақроро собит месозад. «Оҳангҳои шарқӣ»-и Виктор Гюго яке аз шоҳкориҳои бузурги адабиёти ҷаҳон буда, ҳам аз ҷиҳати шакл ва ҳам аз лиҳози маънову мазмун беназир

аст. Бехуда нест, ки донандагони адабиёт ҳангоми таҳқиқ ва мулоҳизаҳо онро бозёфти нодири адабиёти Фаронса номиданд. Тавассути тарҷумаҳо «Оҳангҳои шарқӣ»-и Виктор Гюго дастраси дӯстдорони назми олам гаштааст. Дуруст аст, ки дар бисёр забонҳои дунё тарҷумаи пурраи он вучуд надорад. Аз ҷумла аз ин ганҷинаи адабиёти ҷаҳонӣ шеърҳои алоҳида ба забони тоҷикӣ тарҷума шудааст вале шеърҳои зиёди Гюго аз «Оҳангҳои шарқӣ» имрӯз мутарҷимони худро интизор аст. Тарҷумаю интишор ёфтани шоҳкорҳои адибони фаронсагии дар замонҳои мухталиф зиндагӣ эҷодкарда дар Тоҷикистон идома дорад. Ин тарҷумаҳо дар таҳкими робитаҳои адабии Фаронса ва Тоҷикистон нақши сазовор дорад.

Адабиёт

1. Besson, Andre Edition / Andre Besson, *Huqo Viktor*. - France Emptre.-2001.-501 p.
2. Dictionnaire de V.Huqo, *Librairie Larousse*.-1970.-225 p.
3. *Huqo Victor. La legende des siècles / Victor Huqo*. - Paris, Garnier Flammarion. 1979.-507 p.
4. *Huqo Victor Les Orientales / Victor Huqo*.-Paris: Librairie de L. Hachette ite, 1959.-156 p.
5. *Huqo Victor. Les Orientales / Victor Huqo*.-Paris: Librairie de L. Hachette ite, 1959.-180 p.
6. *Les relations littéraires entre la France et la Perse. Thèse pour le doctorat es-lettres par Karim Hayati Ashtiani. Université Lumière Lyon II. 2004. 237 p.*
7. *Max Gallo Victor Huqo*.-Tome I / Gallo Max. -Paris: Edition, 2001.-493 p.
8. *Мухтор, Шокир, Шамсиддини Ҳақназар. Баргузидаи насри Фаронса / Шокир, Мухтор*. - Душанбе : Истеъдод, 2011.- 560 с.
9. *Мухтор, Шокир. Адабиёти тоҷик дар Франция / Шокир Мухтор*. Душанбе: Ирфон, 1985. - 150 с.
10. *Мухтор, Шокир. Замон ва тарҷумон*. - Душанбе: Адиб. 1989. - 206.
11. *Мухторов Ш. Савтҳои ховар / Ш. Мухтор*. - Душанбе, 1986. - 234 с.
12. *Мухторов, Ш. Мақолот / Ш. Мухтор*. - Душанбе: Матбуот, 2001. - 244 с.
13. *Мухторов, Ш. Гюго ва адабиёти тоҷику форс // Маориф ва маданият*. - 1976. - 05 июн.

ГЮГО ВА АДАБИЁТИ ШАРҚ

Дар мақолаи мазкур сухан дар хусуси адиби маъруфи франсагии Виктор Гюго ва муносибати ӯ ба адабиёти Шарқ меравад. Ба назари муаллиф масъалаи омӯзиши таъсири Шарқ ба адабиёти фаронсагии яке аз масъалаҳои ҳалталаби адабиёти муосир ба шумор меравад. Мақоми Шарқ дар осори Виктор Гюго Гюго ҷойгоҳи хоси худро дорад. Ашъори боқимондаш шаҳодат бар онанд, ки ӯ аз илму фарҳанги кишварҳои Шарқ низ хеле хуб бохабар будааст. Гюго ба шеъри форс-тоҷик тӯли умр дилбастагӣ дошт. Шоирони романтик, ки ба навпардозӣ майли беандоза доштанд, шеъри олию романтикнаро бештар дар Шарқ, махсусан дар осори Фирдавсию Хайём, Аттору Румӣ, Саъдию Ҳофизу Чомӣ чустанд ва дар ин роҳ дастовардҳо пайдо кардаанд. Заминаи асосии пайдоиши мачмуаи «Оҳангҳои шарқӣ»-и Гюго ин робитаҳои адабии дуру дароз ва сермаҳсули Шарқу Ғарб ба ҳисоб меравад. Аз мутолиаи шеърҳои ишқии Виктор Гюго чунин хулоса баровардан мумкин аст, ки ин адиби нотақрори франсагии нобиғаи назми форсу тоҷик Ҳофизу Шерозӣ таъя кардааст.

Калидвожаҳо: Виктор Гюго, робитаҳои адабӣ, Шарқу Ғарб, шеъри оӣ, «Оҳангҳои шарқӣ», Ҳофиз, Саъдӣ, таъсири тарафайн, шоҳкорӣ, адабиёти ҷаҳон, тарҷума.

ГЮГО И ВОСТОЧНАЯ ЛИТЕРАТУРА

Эта статья о знаменитом французском писателе Викторе Гюго и его отношении к восточной литературе. По мнению автора, вопрос изучения влияния Востока на французскую литературу является одним из наиболее актуальных вопросов современной литературы. Восток занимает особое место в творчестве Виктора Гюго. Сохранившиеся его стихи свидетельствуют о том, что он был хорошо знаком с наукой и культурой стран Востока. Гюго всю жизнь увлекался персидско-таджикской поэзией. Поэты-романтики, имевшие огромные стремления к новаторству, искали великую и романтическую поэзию преимущественно на Востоке, особенно в произведениях Фирдоуси, Хайяма, Аттора, Руми, Саади, Хафиза и Джами, и на этом пути добились успехов. Основной предпосылкой сборника Гюго «Восточные мотивы» считаются длительные и плодотворные литературные связи между Востоком и Западом. В «Восточных мотивах» Гюго одно из центральных мест отводится таҷетеме любви, обращаясь к которой он как бы опирается на другого своего кумира и наставника-гения персидско-таджикской поэзии – Хафиза Ширази.

Ключевые слова: Виктор Гюго, литературные связи, Восток-Запад, великая поэзия, «Восточные мелодии», Хафиз, Саади, взаимовлияние, шедевр, мировая литература, перевод.

HUGO AND ORIENTAL LITERATURE

This article is about the famous French writer Victor Hugo and his attitude towards oriental literature. According to the author, the question of studying the influence of the East on French literature is one of the most pressing issues of modern literature. The East occupies a special place in the work of Victor Hugo. His surviving poems indicate that he was well acquainted with the science and culture of the countries of the East. Hugo was fascinated by Persian-Tajik poetry all his life. The Romantic poets, who had great aspirations for innovation, looked for great and romantic poetry mainly in the East, especially in the works of Ferdowsi, Khayyam, Attor, Rumi, Saadi, Hafiz and Jami, and achieved success along this path. The main premise of Hugo's collection "Oriental Motifs" is considered to be long-term and fruitful literary connections between East and West. In Hugo's "Oriental Motifs," one of the central places is also given to the theme of love, addressing which he seems to rely on another of his idols and mentors, the genius of Persian-Tajik poetry, Hafiz Shirazi.

Keywords: Victor Hugo, literary connections, East-West, great poetry, "Oriental Melodies", Hafiz, Saadi, mutual influence, masterpiece, world literature, translation.

Дар бораи муаллиф

*Муҳидинов Тоҷидин Шамсиддинович
Ассистенти кафедраи забони франсаӣ
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
E-mail: chamsidinzodatojedin-62@mail.ru*

About the author

*Mukhidinov Tojidin Shamsiddinovich
Assistant of the French language department
Tajik State Pedagogical University named
after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
E-mail: chamsidinzodatojedin-62@mail.ru*

Об авторе

*Муҳидинов Тоджидин Шамсиддинович
Ассистент кафедры французского языка
Таджикский государственный
педагогический университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан,
г. Душанбе, пр. Рудаки, 121
E-mail: chamsidinzodatojedin-62@mail.ru*

ЛИТЕРАТУРА КАК ОСНОВА ИСТОРИИ НАЦИЙ: РОЛЬ ПОЭЗИИ В СУДЬБЕ ЧЕЛОВЕЧЕСТВА

Бердиёров Д. М.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Вода, земля, воздух и огонь – эти четыре стихии исполняют священную роль в мироздании, однако те, кто ими пользуется, в зависимости от обстоятельств, придерживаются разных взглядов. Сегодня в мире многие народы и нации, исходя из своего происхождения, проявляют эгоизм и стремление к превосходству, считая одних первозданными, а других – производными. Но никто не может убедительно доказать, какая нация в мире самая древняя. Или, с другой стороны, каждая история считает себя древнейшей. Однако, несмотря на все эти притязания народов, можно утверждать, что ни одна нация в мире до сих пор не существовала без участия другой нации. И существует несколько вещей тому доказательства, что можно более наглядно здесь привести в качестве примера, одним из примеров в данном направлении может быть известные строки Шейха Муслихиддина Саади Ширази, который говорит:

*Бани одам аъзои якдигаранд,
Ки дар офариниши зи як гавҳаранд.
Чу узве ба дард оварад рӯзгор,
Дигар узвҳоро намонад қарор.
Ту, к-аз меҳнати дигарон беғамӣ,
Нашояд, ки номат ниҳанд одамӣ.*

Это означает, что “дети Адама – это части единого целого и что они в сотворении единой сущности. Коль если какой-то части постигнет беда, другим органам не будет покоя. Если ты будешь к жукам и труду другим безучастен, то ты как человек недостойн чтоб тебя называли человеком”.

Во введении к книге «Литература и диалектика жизни» С. Ятимова [12] приведена мысль Н.Я. Бердяева следующим образом: «В исторических переломных моментах, в кризисные и событийные моменты возникает потребность в осмыслении движения исторической судьбы народов и культур» [2, с. 73].

Подобных убедительных свидетельств существует великое множество, однако следует признать, что влияние связей между письменностью, языком, религией и обрядами, наукой и экономикой, традициями, литературой и искусством, пронизывая страницы истории, независимо от своей формы и сути, создавало как реальные, так и метафорические мосты. Наряду со всем этим, особое значение приобретает и литература. Если история изучает лишь свершившиеся факты и события прошлого, то литература в совокупности рассматривает и атмосферу творчества того времени, хотя и не в полной мере. В целом, изучение литературы прошлого того или иного народа является предметом исследования отдельной науки – истории литературы. Эта наука доказывает, что во все времена, независимо от наличия официального письма и языка, творчество народов мира проявлялось в самых разнообразных формах и жанрах. Именно поэтому и сегодня все народы мира, независимо от того, древняя у них история или современная, являются ценителями искусства и литературы. Исследователь Юрий Бобоев в своей книге о "содержании художественных произведений" пишет следующее: "Искусство и литература как часть культуры входят в философско-социальную категорию и состоят из содержания и формы. Реальная жизнь, жизнь общества, определяет содержание литературы" [3, с. 91].

В подтверждение слов этого литературоведа и наблюдая за реальной жизнью народов мира, можно прийти к выводу, что литература и её произведения, в том числе стихи, слова и предания, являются основой или фундаментом истории наций. Возможно, в начале

осмысления этого вопроса мы и допустили некоторую близорукость и недочеты, но, безусловно, стоит отметить, что поэзия и суть её созидательного влияния на жизнь человека от рождения до смерти играют исключительно важную роль. Неслучайно в стихотворении "Буали - мудрый благочестивец" Лоик Шерали назвал поэтов выразителями боли и сказаний народа:

*“Шоирон беш дузабон буданд:
Бо забони худу забони халқ,
Бо забони ҳақиқату дили худ
Шеър гуфтанду достони халқ” [6, с. 34].*

То есть: «Поэты были двуязычны: высказывали и на своём языке и на языке народа, а также на языке правды и своего сердца. Слагали стихи и сказания народа».

И действительно, игнорировать или отрицать на протяжении веков связь между болью и страданием, чувством и муками и рождением стиха, – значит поступиться совестью. Человечество, обретя речь, письмо, слово и выйдя за рамки пиктографического письма, постепенно развивало свою устную и письменную литературу. Возможно, устное творчество или разговорную литературу нельзя в первую очередь классифицировать в точном соответствии с жанрами, существующими сегодня, но нам известно, что человечество с самого начала боролось и примирялось с двумя силами – инстинктом и разумом. Естественно, что с самого начала земля кормила и одевала человека, как мать. Эту ситуацию с поэтическим вдохновением поэт Лоик Шерали выражает контрастно, показывая, что судьба человека как земледельца, поля и посева неразрывно связана:

*«Шоирӣ ҳам ба масал деҳқонист,
Шеър бунёди ҳама маснадҳост.
Шеър тухмест, ки сабзад дар дил,
Шеър меҳроби ҳама миллатҳост» [6].*

В этом стихе поэт говорит о том, что «...поэт словно земледelec и стихи - основа всех основ. Стихи – это семя, прорастающее в сердце, а стихи - михраб для всех наций и народов.

Поистине, в мире сущего все человеческие стремления находят своё выражение именно через поэзию. Именно поэзия - это верный спутник одиночества, надежда вопреки отчаянию, опора в борьбе со страданиями, лестница, ведущая к достижению целей, благодаря своему творчеству и вдохновению. С другой стороны, создание стихотворения подобно возведению моста между веками или же строительству могучего и прочного здания, через которое проходят и в котором живут души и умы. Поэт — это зодчий, который, учитывая чаяния народа, ум и вкус людей, из глины стиха создаёт здание любви. Не случайно великий Фирдоуси, восхваляя свои труды по созданию "Шахнаме", говорит:

*“Биноҳои обод гардад хароб,
Зи борону аз тобиши офтоб.
Пай афкандам аз назм кохе баланд,
Ки аз боду борон наёбад газанд.
Бад-ин нома бас умрҳо бигзарад,
Бихонад, ҳар он кас, ки дорад хирад” [1].*

То есть, «...постройки (дома) благодатные разрушатся от дождей и от палящих лучей. Я же создал из стихов дворец высокий, которого ни ветры, ни дожди не повредят. Эти сказание будут жить века и прочтёт его всякий, кто обладает мудростью...».

Или, ближе к предыдущему описанию:

*“Намирам аз ин пас, ки ман зиндаам,
Ки тухми суханро парокандаам.
Ҳар он кас, ки дорад ҳушу рою дин,
Пас аз марг бар ман кунад офарин” [1].*

То есть, «...Отныне я не умру, ибо я жив, то есть семена слова я рассеял. Всякий, у кого есть разум, ум и вера, после смерти моей меня благословит...».

Стоит подчеркнуть, что Фирдоуси, говоря о своих идеях относительно создания и долговечности "дворца стиха", пророчески изложил в стихах свои предсказания, которые

сбылись: «Отныне я не умру, ибо я жив, то есть семена слова я рассеял...», «...восхваление после смерти». Действительно, литература для народов мира - это, бесспорно, некое средство для выражения сокровенных чаяний и надежд, и именно в поэзии даже молитвы и обращения к высшим силам находят своё воплощение. Подтверждением тому служат древние молитвы, изложенные в Авесте. Кроме того, все народы мира, а в первую очередь, персоязычные народы, по своей природе - порождение поэзии. В связи с этим, мы в нескольких случаях говорили об особенностях колыбельной песни и её влиянии на жизнь нас, людей Востока, которая также состоит из стихотворных форм. Таким образом, по сравнению с литературой других народов, персо-таджикская литература отличается широким охватом, разнообразием тем, богатством, привлекательностью, плавностью, актуальностью, многогранностью и, в историческом плане, выразительностью, содержательностью и объемом. Именно благодаря вышесказанному, сегодня наше бесценное письменное наследие переводится на родные языки другими народами. Исторические источники свидетельствуют о том, что первым переведённым на другие языки произведением была Авеста. Впоследствии, благодаря усилиям ценителей персидской литературы, такие произведения, как стихи Рудаки, бессмертная "Шахнаме" Абулкаси́ма Фирдоуси, рубаи Хайяма Нишапури, "Мантик-ут-Тайр" Аттара Нишапури, "Сафарнаме" Насира Хусрава, "Гулистан" и "Бустан" Саади Ширази, "Маснави-и-Манави" Мавланы Джалал-ад-Дина Балхи, "Хамса" Низами Гянджеви, газели Хафиза Ширази, "Бахаристан" Абдурахмана Джами и другие были переведены на многие языки мира. Исследователи переводов считают, что вышперечисленные произведения - лучшие из когда-либо переведенных. Кроме того, стоит отметить, что наша литература, несмотря на всё своё величие и масштабность, по-прежнему остаётся скромной и вносит свой вклад в перевод произведений других народов на персидский и таджикский языки. В качестве примера можно привести "Калилу и Димну", священные книги и другие более поздние переводы. Важно отметить, что при переводе научных и художественных произведений бережно сохранялась их суть и основная идея. В лингвистике существует мнение, противоречащее вышесказанному, что "при переводе слова, предложения, абзаца, текста или фразеологических оборотов из одного языка в другой, их первоначальный смысл теряется", но подобные недостатки не наблюдаются в переводах, сделанных как отечественными, так и зарубежными переводчиками.

В советское время перед литераторами, наряду с созданием стихов, рассказов, поэм и других жанров художественной литературы, ставились две цели: изучение научных и художественных произведений других народов мира и их перевод. В реализации этой программы основная роль отводилась индивидуальным усилиям писателей, нацеленным на выполнение поставленных задач.

Многие наши литераторы также были искусны в переводе как полных, так и частичных произведений художественной литературы, о чем Д.Х. Исмоилова упоминает во вступлении к своей кандидатской диссертации "Хабиб Ахрари и формирование школы перевода в современной таджикской литературе": "В истории таджикского перевода, наряду с такими мастерами, как Садриддин Айни, Саидризо Ализада, Рахим Хошим, Хасан Ирфон и Хаким Карим, Хабиб Ахрари также занимал особое место и внес неоценимый вклад в формирование и развитие художественного перевода и его теории. Опыт Хабиба Ахрари сформировал особые пути и методы истории таджикского перевода и его теории" [13, с.4]. Однако, стоит отметить, что исследовательница уделила особое внимание переводчикам, наиболее близким к теме её научного исследования, что вполне соответствует критериям научного исследования, требующим не отходить далеко от рассматриваемой темы. Следует также упомянуть, что переводы исторических книг с европейских языков также постепенно получили распространение. Возможно, другие ученые также уделяли этому особое внимание в своих диссертациях, что в начале 18 века был осуществлен перевод ряда научных и художественных произведений как с персидского на другие языки, так и с других языков на персидско-таджикский.

В Тегеране, примерно в 1851 году, была начата работа по художественному переводу 162 созданных произведений, среди которых "Робинзон Крузо" Д. Дефо, "Жиль Блаз" А. Лесажа, "Хижина индейцев" Бернардена де Сен-Пьера, "Телемак" Ф. Фенелона, пьесы Мольера, "Граф Монте-Кристо" и "Три мушкетера" Александра Дюма, рассказы Л.Н. Толстого, басни И.А. Крылова, которые могут служить ярким примером сказанного.

Так, например, в 1909 году в книгу для чтения второго класса "Джами-уль-хикоят" были включены несколько рассказов Льва Толстого "Старик и очки", "Ворона и лисица" в переводе А. Шакури, которые считаются успешными и первыми переводами такого рода. Несомненно, эти переводы оказали положительное влияние на переводческую деятельность того времени.

Что касается зарубежных переводов, Михаил Леонидович Лозинский в своей статье "Замятин о принципах художественного перевода на рубеже 1910-1920-х годов" в журнале "Всемирная литература" с начала 1919 года проделал большую работу в этом направлении.

Все специалисты в области литературы, в том числе переводоведы, прекрасно знают, что основные работы по переводу в Таджикистане начались после Великой Октябрьской социалистической революции. В эти годы, а точнее в период с 1926 по 1936, в течение целого десятилетия были переведены такие произведения, как повесть известного русского писателя Льва Толстого "Поликушка" в переводе Н. Бектоша, рассказы И.С. Тургенева "Муму", А.П. Чехова "Рассказы" под редакцией народного писателя Таджикистана Джалола Икрами, а также роман Ф. Дюшена "Камар" в переводе Садриддина Айни, что внесло значительный вклад в развитие переводческой деятельности того времени.

Наряду с переводами таких писателей, как Абулкасим Лохути, Сотим Улугзаде и многих других, также особого внимания заслуживали переводы русского поэта, востоковеда и переводчика Григория Викторовича Птицына. Что удивительно, этот писатель, благодаря своей безграничной любви к персидско-таджикской литературе и имея большой опыт в переводе, осуществил ряд переводов с таджикского языка на русский. Эта работа стала продолжением усилий таких немецкоязычных переводчиков, как Жозеф фон Хаммер-Пургшталь и Вольфганг Гёте, которые переводили стихи Хафиза. И хотя эти люди познакомили Европу с Хафизом Ширази, Григорий Викторович Птицын, как и другие переводчики, такие как К. Липскерова, С. Ширвинский, П. Антокольский, В. Державин, внес достойный вклад в представление персидско-таджикского поэта Низами Гянджеви. Он познакомил русскоязычных читателей с Низами. Птицын, основываясь на переводе "Пяти поэм" К. Липскеровой, перевел поэму "Хосров и Ширин". Нет сомнения в том, что этот переводчик взялся за перевод и создание этого произведения с большим энтузиазмом. Мастерство этого переводчика в создании этого произведения является доказательством его любви к языку и литературе. Если мы обратимся к мнению Георга Вильгельма Фридриха Гегеля, что «каждое художественное произведение принадлежит своему времени, своему народу и своей среде, зависит от его исторического мировоззрения и других представлений...», то творения Птицына, не только соответствуют его времени, но благодаря своей образности, имеют неразрывную связь со всеми последующими эпохами [4, с. 21].

Если переводы произведений русских писателей на таджикский язык радовали таджикских читателей, то, с другой стороны, переводы Птицына в свою очередь доставляли удовольствие русскоязычной аудитории.

Ибн Сина, говоря о таких личностях, как Птицын, выделяет два аспекта:

1. «Если душа человека сильна, внешние ощущения не могут на неё повлиять».
2. «...такой человек должен быть источником учения для человечества. И в этом нет ничего удивительного» [5, с. 228].

Птицын, как писатель, за свою короткую жизнь, успел сделать множество выдающихся переводов. Он в сознании русскоязычных читателей воссоздал романтические образы Хосрова, Ширина и Фархада, сочетая их с характерными чертами своего времени. Его успех, без сомнения, можно назвать успехом эпохи, так как человеку, не являющемуся носителем языка, удалось, изучив другой язык, перевести суть, роль, судьбу и замысел произведения.

В 1982 году Переверзев Валерьян Федорович представил эту же идею в несколько ином свете в своей книге, где, хотя и не затрагивая непосредственно жизнь Птицына, но в силу общности темы, мы считаем необходимым привести цитату: "Художественное произведение возникает не из простого полёта фантазии автора, а из его жизненного опыта" [7, с. 45].

Поскольку эта прославленная поэма "Хосров и Ширин" осталась от безвременно ушедшего писателя, в 1977 году она была издана в 4-м номере журнала "Памир" М. Явичем, который подготовил её к печати с предисловием профессора А.Н. Болдырева.

Затем поэт Лоик Шерали повторно перевёл эту поэму, состоящую из четырёх частей, на таджикский язык. Возможно, читатели этих строк могут отнестись с недоверием к выражению "повторно перевёл", однако мы подразумеваем тот самый оригинальный вариант, созданный самим Низами Гянджеви. Этот перевод поэмы был опубликован в 6-м номере журнала "Садои Шарк" в 1987 году, в заключении которого Лоик Шерали оставил несколько особых заметок под названием "От переводчика".

Теперь, чтобы обосновать наши рассуждения, мы можем, насколько это возможно, проанализировать оба варианта поэмы, то есть русский перевод и таджикский перевод Лоика Шерали.

И вот начало поэмы:

ПРОЛОГ, Полумрак. На сцене пятно света, в центре его Низами - сидит, склонившись, и пишет.

Низами (заканчивая писать):

Любовь! Прекрасней я не знаю слова,

И в счете дней пусть мне не знать иного [8]!

Перевод и его суть:

Маро, к-аз ишқ беҳ н-ояд шиоре, Мабодо то зиям чуз ишқ коре [9].

В переводе этого вышеприведенного бейта Лоик Шерали, принимая во внимание мысли Птицына, касающиеся смысла поэмы, переводит его с особым мастерством, где логические связи в соотношении слов и значений играют гармоничную роль. Если выразить в прозе мысль из оригинального стиха Птицына, то речь идет о том, что: "Любовь - это самое ценное, и я не знаю слова лучше для ее описания, и я не хочу знать ничего лучше этого во все дни своей жизни". Однако, Лоик Шерали из этих четырёх связанных между собой предложений создаёт один бейт, в котором выражаются все мысли Птицына. Лоик Шерали и в своем переведенном бейте считает "любовь" чем-то священным, а быть влюбленным - своим девизом, а жизнь без любви - бессмысленной. Наблюдая за этим прекрасным мастерством перевода Лоика Шерали, невольно вспоминаются исследовательские работы Юсуфа Акбарзода, который говорит: "Порой удивляешься, когда видишь ту силу, смелость, мастерство и стойкость, мужество и целеустремленность, которые проявил мастер Лоик Шерали в области литературы, особенно в мире таджикско-персидской поэзии, что простой деревенский парень, выросший вдали от литературной и культурной среды, от образования и обучения, чьи кости были огрублены от работы по уходу за скотом, от работы в поле и на сенокосе, от сбора урожая и пастушьей работы, и который видел и читал книги только за школьной партией, как он смог совершить такие невероятные достижения в области поэзии, то, чего не смогли сделать многие выпускники лучших литературных школ, которые с самого детства были приобщены к образованию и обучению" [11, с. 54].

Лоик Шерали, хотя и был рожден в маленькой деревне, но в создании стихов делал уверенные шаги по пути творчества и славы, и именно эта стойкость помогла ему остаться целым и невредимым при изучении бушующих океанов. Своими достижениями он обязан отцовской врачебной заботе его уважаемого отца Шерали Амини Якубиеву и мудрым наставлениям его любимой матери Захро бинти Хаким. По словам самого поэта, в детстве его ранила стрела с раскалённым наконечником, которая попала ему в плечо. И поскольку его отец был выдающимся костоправом, он вылечил руку маленького Лоика с помощью травы, называемой торон, о чём сам поэт пишет в стихотворении "Газал благодарности":

*“Табиби дасти маҷруҳам надар будасту торонат,
Зухури шафқатат равшангари рӯзи сиёҳи ман.*

*Савоб омӯхт бар ман пандҳои модари пирам,
Замирам пок шуд, аз сураҳои хонаҳои ман* [11, с. 692].

То есть поэт говорит в своем стихе что: “Врачом моей раненой руки был мой отец и его травы, проявление твоей доброты - светоч в моих чёрных днях. Наставления моей старой матери научили меня добру, и моя совесть очистилась от сур из моего монастыря [11, с. 692].

О творческом мастерстве Лоика Шерали можно говорить часами, и всё равно этого будет недостаточно. Однако следует отметить, что и творческое мастерство Птицына Григория Викторовича также, по праву, заслуживает восхищения. Очевидно, что Птицын, как и другие таджикские писатели, при переводе этой поэмы обратил внимание на все её важные детали. Это качество его перевода мы уже рассмотрели на примерах семантики и метафор. Теперь, для подтверждения этих качеств перевода Григория Викторовича Птицына, давайте обратим внимание на следующий фрагмент:

*Одна любовь - небес алтарь высокий,
В земле любви родятся мира соки.*

То есть, любовь сама по себе - это уникальный предел или великий михраб, который рождает любовь на земле, и в мире она является неповторимым напитком. Но, если мы посмотрим на его поэтический перевод, то покажется, будто Лоик Шерали во время перевода этой поэмы сидел за одним столом с Григорием Викторовичем Птицыным и, во время доверительной беседы, переводил её бейт за бейтом. Кроме того, подобные близкие переводы довольно редки в литературном мире. Теперь бейт, переведённый Лоиком Шерали, служит логическим подтверждением сказанного.

*Фалак чуз ишқ мехробе надорад,
Чаҳон беҳоки ишқ обе надорад.*

Бейты, которые приводятся ниже, имеют неразрывную связь со сказанным выше:

*Не будь любовь душою всей вселенной,
Кто знал бы жизнь в пределах сей вселенной?*

А сейчас попробуем объяснить данное понятие на таджикском языке:

*Агар на ишқ будӣ ҷони олам,
Кӣ будӣ зинда дар даврони олам?*

Или,

*В ком свет любви погас, увянет он,
Сто душ имей, но трупом станет он.*

Теперь на таджикском языке:

*Касе, к-аз ишқ холӣ шуд фасурдаст,
Гараш сад ҷон бувад, беишқ мурдаст.*

Обратите внимание, что в этих двух стихах (бейтах) как Григорий Викторович Птицын, так и Лоик Шерали считают основой человеческой жизни именно любовь, которая также занимает основное место в оригинальной поэме Низами Гянджеви. Теперь мы можем выразить суть сказанного, опираясь на слова самого переводчика:

*Любовь всему начало неизменно,
Ее огня что лучше во вселенной?*

Лоик Шерали, как видно из вышесказанного, не выходит за рамки мыслей автора и переводчика поэмы, и можно сказать, что у него есть хорошая база для перевода. Эта база, возможно, сформировалась с одной стороны благодаря переводу стихов таких поэтов, как Есенин и других, а с другой - изучение поэм "Хамсы" самого Низами стало для него как божественное откровение. В одном из своих газелей он призывает больше читать стихи классиков и сам является примером для подражания: "...Читайте, как я стихи Хафиза и Саиба".

Важно отметить, что сам Низами Гянджеви имел особые мысли о красноречии и мудрости, но ближе всего к нашей теме следующий известный бейт, который и Птицын, и Лоик Шерали сделали основой своей работы над поэмой:

*Сухан бояд ба дониш дарҷ кардан,
Чу зар санҷидан он гаҳ харҷ кардан.*

Естественно, что в годы, предшествовавшие Великой Отечественной войне, а точнее, начиная с 1930-х годов, особое внимание уделялось глубине языка при переводе произведений. В частности, 17 апреля 1939 года в газете "Красный Таджикистан" была опубликована статья поэта Хабиба Юсуфи "Некоторые мысли о таджикском литературном языке". Аналогично, статья переводчика Эмануила Муллокандова под названием "Книги, которые должны стать образцом для наших переводчиков и редакторов" была опубликована в марте 1941 года в газете "Красный Таджикистан", где были затронуты ключевые проблемы двуязычного перевода. Профессор Мухаммаджон Шукуров, анализируя эту проблему, пишет: "В годы Великой Отечественной войны, конечно, не было возможности для расширения подобной работы. Но после войны в нашей республике началось широкое обсуждение современной ситуации таджикского языка и недостатков языка печати и издательского дела" [10, с. 7].

Таким образом, можно сказать, что в переводе этой поэмы, несмотря на обстоятельства и временной промежуток, три человека держали в руках знамя успеха. Если в первом случае Низами Гянджеви был первопроходцем, то во втором случае Птицын, как талантливый переводчик и творец, ярко проявил себя на арене искусства. Лоик Шерали, как выдающийся творец, соединяет времена неразрывной связью.

В заключение можем смело утверждать, что наше исследование, посвященное анализу формы, сюжета, образов и содержания этой поэмы на таджикском и русском языках, продолжается, и мы будем изучать его поэтапно. Пока что стоит отметить, что Птицын своими произведениями красочно отобразил атмосферу предвоенных лет, а Лоик Шерали - период с 60-х годов до 1999 года.

Литература

1. Абулкосим, Фирдавси Шохнома / Фирдавси Абулкосим. - Душанбе: «Адиб», 2007. - 480 с.
2. Бердиев, Н.Я. Воля к жизни и воля к культуре // Философия и мировоззрение / Н.Я. Бердиев. - М.: Политиздат., 1990. - 73 с.
3. Бобоев, Ю. Муқаддимаи адабиётшиносӣ / Ю. Бобоев. - Душанбе. Маориф. 1992. - 372 с.
4. Гегель, В.Ф. Эстетика в четырех томах. Т.1. / В.Ф. Гегель. - М.: Искусство 1968. - 330 с.
5. Ибн Сина Избранные философские произведения Ибн Сина. - М.: Наука, 1980. - 554 с.
6. Лоик, Шерали Куллиёти ашъор / Шерали Лоик. - Душанбе 2001. - 784 с.
7. Переверзев, В.Ф. Гоголь. Достоевский. Исследования / В.Ф. Переверзев. - М.: Советский писатель, 1982. - 512 с.
8. Помир"№4, 1977. - стр.16
9. Садои Шарқ" №4, 1987. - 138 с. Голос Востока
10. Шукуров, М. Ҳар сухан ҷоёву ҳар нукта мақоме дорад / М. Шукуров - Душанбе, Ирфон, 1985. - 368 с.
11. Юсуфи, А. Рисолати шоир ва шеър. Маҷмуаи мақолот / А. Юсуфи. - Душанбе: "Адиб", 2009. - 376 с.
12. Ятимов, С. Асарҳо. Ҷилди 6. Адабиёт ва диалектикаи ҳаёт / С. Ятимов. - Душанбе: Ганҷ навириёт, 2019. - 328 с.

ЛИТЕРАТУРА КАК ОСНОВА ИСТОРИИ НАЦИЙ: РОЛЬ ПОЭЗИИ В СУДЬБЕ ЧЕЛОВЕЧЕСТВА

В статье, хотя и в кратком объеме, рассматривается роль литературы, в частности поэзии, в формировании культуры и истории народов, а также ее влияние на развитие языка и межкультурных связей. Автор анализирует взаимосвязь литературы, истории языка, подчеркивая значимость перевода художественных произведений в распространении культурного наследия. Особое внимание уделяется историческим и современным примерам переводов персидско-таджикской литературы и их вкладу в развитие мировой культуры. Статья также затрагивает важность переводческой деятельности для обмена культурными ценностями и понимания между народами. В своей статье исследователь представляет отдельные точки зрения о словесной манере каждого из трех авторов, что придает новизну и глубину содержания статьи. Данная статья может служить руководством для исследователей в области литературоведения, в частности, для специалистов в области художественного перевода.

Ключевые слова: литература, поэзия, история, культура, персидско-таджикская литература, литературоведение.

АДАБИЁТ ҲАМЧУН ПОЯИ ТАЪРИХИ МИЛЛАТҲО: НАҚШИ ШЕЪР ДАР САРНАВИШТИ БАШАРИЯТ

Дар мақолаи мазкур нақши адабиёт, бахусус шеър, дар ташаккули фарҳанг ва таърихи халқҳо, ҳамчунин таъсири он ба рушди забон ва робитаҳои байнифарҳангӣ баррасӣ мешавад. Муаллиф ҳамбастагии адабиёт, таърих ва забонро таҳлил намуда, аҳамияти тарҷумаи асарҳои бадеиро дар густариши мероси фарҳангӣ таъкид менамояд. Ичунин диққати махсус ба намунаҳои таърихӣ ва муосири тарҷумаи адабиёти форсӣ-тоҷикӣ ва саҳми онҳо дар рушди фарҳанги ҷаҳонӣ дода мешавад. Мақола ҳамчунин аҳамияти фаъолияти тарҷумониро барои мубодилаи арзишҳои фарҳангӣ ва тафохуми байни халқҳо баррасӣ менамояд. Дар мақолаи худ муҳаққиқ нуқтаҳои назари алоҳидаро дар бораи усули баёни ҳар яке аз се муаллиф пешниҳод менамояд, ки ин ба мазмуни мақола тозагӣ ва амиқӣ мебахшад. Ин мақола метавонад барои таҳқиқотчиён дар соҳаи адабиётшиносӣ, бахусус барои мутахассисон дар соҳаи тарҷумаи бадеӣ, роҳнамо бошад.

Калидвожаҳо: адабиёт, назм, таърих, фарҳанг, адабиёти форсу тоҷик, адабиётшиносӣ.

LITERATURE AS THE FOUNDATION OF NATIONAL HISTORY: THE ROLE OF POETRY IN HUMAN DESTINY

This article, albeit concise, examines the role of literature, particularly poetry, in shaping the culture and history of nations, as well as its impact on language development and intercultural relations. The author analyzes the interconnection between literature and the history of language, emphasizing the significance of translating literary works in disseminating cultural heritage. Particular attention is paid to historical and contemporary examples of translations of Persian-Tajik literature and their contribution to the development of world culture. The article also addresses the importance of translation in exchanging cultural values and fostering understanding among nations. In this article, the researcher presents unique perspectives on the verbal style of each of the three authors, adding novelty and depth to the content. This article can serve as a guide for researchers in the field of literary studies, particularly for specialists in literary translation.

Keywords: literature, poetry, history, culture, Persian-Tajik literature, literary studies.

Дар бораи муаллиф

Бердиёров Довуд Муродқулович
Муаллими калони кафедраи забон ва
адабиёт
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
E-mail: b.dovud83@mail.ru

About the author

Berdiyevov Dovud Murodkulovich
Senior Lecturer at the Department of Language
and Literature
Tajik State Pedagogical University named
after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
E-mail: b.dovud83@mail.ru

Об авторе

Бердиёров Довуд Муродқулович
Старший преподаватель кафедры языка и
литературы
Таджикский государственный
педагогический университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан,
г. Душанбе, пр. Рудаки, 121
E-mail: b.dovud83@mail.ru

ҶОЙГОҶИ РУБОЙ ДАР ЭҶОДИЁТИ НИЗОМ ҚОСИМ

Баҳодуров А. М.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгори Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Рубой аз анвои машхуртарини ҷинси ғиноӣ буда, бо оҳанги марғуб ва мучазию фарогирии мавзӯҳои мухталифи фалсафиву ишқӣ дар миёни анвои дигар маҳбубияти хоссаеро касб кардааст. Собикаи ин навъи ғиноӣ дерина буда, ҳанӯз аз замони Одамушшуаро Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ ба эҷоди он шуарои форсу тоҷик иштиёқ ва ишқу алоқа доштаанд. Дар тақомули рубой минбаъд Ҳаким Умари Хайём, Шайх Фаридуддини Аттор, Бобо Афзали Кошонӣ, Абусаиди Абулхайр, Начмиддини Кубро, Бобо Тоҳири Урён, Мавлоно Ҷалолиддини Балхӣ ва дигарон саҳми бориз гузоштаанд. Қуллаи баланди ин навъи ғиноӣ дар эҷодиёти эшон бармало мушоҳида мешавад. Ба қавли Шамси Қайси Розӣ рубой аз писандидатарин анвои бадеӣ дар асрҳои миёна будааст.

Дар ибтидои қарни бист рубоисароӣ андаке коҳиш ёфт. Аммо устодон Садриддин Айни, Абулқосим Лоҳутӣ ва Ҳабиб Юсуфӣ ва баъдан Муҳаммадҷон Раҳимӣ, Боқӣ Раҳимзода, Мирсаид Миршакар ва Убайд Раҷаб дар қолаби ин жанри суннатӣ сурудахоеро ба нашр расонидаанд. Аммо рубоиёти аксари ин устодон дар адабиёт таҷрибае беш набуд. Рубоиёти устод Айни бештар оҳангҳои иҷтимоӣ доранд. Абулқосим Лоҳутӣ одатан рубоиёти ошиқона сурудааст. Ҳабиб Юсуфӣ бошад, мазмунҳои ишқӣ ва иҷтимоӣ сиёсиро бо ҳам таъҷиб карда, чанд рубой эҷод намудааст, ки онҳо миқдоран зиёд нестанд. Баъдан дар солҳои панҷоҳуму шастуми қарни сипаришуда шоирон Мирзо Турсунзода, Аминҷон Шукӯҳӣ (дар силсилаи «Чормағз») ва дигарон рубоӣҳои гуногунмазмуну мухталифоя гуфтаанд, лекин рубоисароӣ он солҳо чандон маъмул набуд. Аз ҳамин вазъи нуговори адабиӣ Муҳаммадҷон Шукӯров бо эҳсоси ташвиш чунин қайд карда буд: «Рубой барин навъи муҳими шеърӣ тоҷикӣ дар назми имрӯзаӣ мо рӯз то рӯз мавқеи худро аз даст дода истодааст. Ҳам шоирони қуҳансол ва ҳам шоирони ҷавон онро қариб тамоман фаромӯш кардаанд» [5, с. 78-105]. Аммо дар солҳои ҳафтодуми асри гузашта ба майдони рубоисароӣ устод Лоик Шералӣ (бо силсилаи «Ҷоми Хайём») бо қадамҳои устувортар ва иқдоми ҷиддитар ворид шуд, ки ғӯи сабақат аз ҳама муосирон бурд. Навпардозҳои Лоик дар ин қолаби қуҳна хеле ҷашмгир ва хушоҷанд буд. Дар пайравӣ ба ӯ бисёре аз шоирони минбаъда ба рубоисароӣ қамар бастанд. Сафи рубоисароён дар адабиёти муосири тоҷик торафт афзудан гирифт.

Низом Қосим аз зумраи он шоиронест, ки ҳанӯз аз ибтидои фаъолияти эҷодии худ ба жанри рубой дилбастагӣ ва таваҷҷуҳи хосса зоҳир намудааст. Дар нахустин маҷмуаи ашъораш, ки «Хӯшаи шеър» ном дошта, соли 1984 аз ҷоп баромадааст, 18 рубоӣи ӯ ба таъҷиб расидаанд. Нахустин рубоӣташ аз он дарак медиҳанд, ки шоири ҷавон на аз рӯи ҳавову ҳавас, балки бо эҳсоси рисолати шоирӣ ба шеър, алаҳқусус, ба жанри рубой рӯ овардааст. Табиист, ки дар ашъори бисёре аз шоирони ҷавон аксар вақт тақрори мазмуни дигарон ва умумигӯӣ роҳ меёбад. Аммо Низом Қосим аз қадамҳои аввал ба он кӯшидааст, ки дар рубоиёти худ аз умумигӯӣ ба қадри ҳол иҷтиноб варзад. Албатта, ин амри мушқил аст, аммо мавсуф ба ин азми шоирона то ҷое шарафёб шудааст. Кӯшишҳои навапардозӣ дар рубоиёти аввалини Низом Қосим ба назар мерасанд. Масалан, дар маҷмуаи нахустини шоир «Хӯшаи шеър» рубоӣи зерин омадааст:

*Навмед зи даҳр қош марде наравад,
Аз шоҳаи умр барги зарде наравад.
Мардон биравад агар зи дунё, эй қош,
Аз баҳри бақои даҳр мардӣ наравад [1, с. 43].*

Дар ин рубоии мураддаф шоир армони худро бо эҳсоси инсондӯстона ба риштаи тасвир кашида, бо корбурди санъатҳои тамсил ва квазиомоним, ки вожаҳои *марде, зарде, мардон, мардӣ* дорои чунин хусусиятанд, самимият ва таъсири суханро таъмин намудааст.

Низом Қосим ҷавоне буд, ки дар қадамҳои аввал рисолати суханварию дарк карда, аз пайи омӯзиши чиддӣ ва ҷустуҷӯи образҳои тару тоза шуд ва ин таъкиди Муҳаммадҷон Шукуровро сармашки кори худ намуд: «Чун рубоӣ аз хурдтарин навъи шеър аст, ҷавонони мо бояд бидонанд, ки ин яке аз мушкилтарин навъи шеър аст. Рубоӣ фикри расо, дили ҳассос ва сухани пухта мебошад. Дар рубоинависӣ иқтидоре лозим аст, ки моҳияти як ё якчанд ҳодисаи ҳаёт бо образҳои барҷастае дар ниҳояти мучазбаёнӣ кушода ва ҳулосаи амиқе бароварда шавад» [5, с. 78-105].

Ҳарчанд ки дар ҷавонӣ рубоисароӣ кори мушкил аст, аммо Низом Қосим дар ин ҷодаи мушкил то ҷо комёб ҳам шудааст. Кашфи маънӣ ва дарёфти тасвирҳои тозаву шоирона дар як қатор рубоӣҳои солҳои аввал эҷоднамудаи ӯ чандон барҷаста набошанд ҳам, ҷо-ҷо ба мушоҳида мерасанд. Масалан, дар ин рубоӣ:

*Истораи шаб дарун-дарун месӯзад,
Дилсард дар ин замона чун месӯзад?
Шаб дар сари қабри ӯ бидидам оташ-
Бар буду набуди худ кунун месӯзад?* [1, с. 44].

Дар рубоии дигари мавриди назари мо, ки мағзи онро санъати тазод ташкил додааст, тарзи фарогирии мавзӯ дар навбати аввал, яъне дар мисраҳои якуму дуюму сеюму дуруст роҳандозӣ шудааст. Аммо шоир аз сабаби камтаҷрибагии овони ҷавонӣ дар мисраи чорум ҳадафи худро ба таври мукамал ҷамъбаст карда натавонистааст, ба ибораи дигар, ҳулосаи мантиқии муаллиф чандон қавӣ ва воқеъбинона нест. Тавре ки муҳаққиқ Муҳриддин Сабурӣ таъкид мекунад: «Дар осори бисёре аз шоирони гузашта рубоӣ бидуни ғофилгир кардани хонанда дар мисраи охир, дар маҷмӯъ таъсиргузор аст» [6, с. 11].

Рубоӣ ин аст:

*Бишида садои мо, кӯҳ овоз биёфт,
3-анҷоми яке бисе кас оғоз биёфт.
Аз бом яке фитоду болаш бишикаст,
Дигар бифитоду боли парвоз биёфт* [1, с. 43].

Яъне, аз бом афтодану боли парвоз ёфтани одам натавон ба таносуби сухан мусоид буда наметавонад, инчунин давоми мантиқии се мисраи аввал ва баргирифта аз воқеъбаёнӣ нест.

Албатта, вазни рубоӣ бо вучуди хушоҳангиаш фиребост ва рубоисароёни ҷавонро метавонад ба ғафлат гузорад. Аз рубоӣҳои дар китоби нахустини Низом Қосим омада як рубоӣ дар бобати риояи вазн муаллифро ғофилгир кардааст:

*Мо машъали куҳнаро зи нав афрӯхтем,
Бо оташи дил куҳанҷаҳонро сӯхтем.
Мо мардуми хуфтаи ҷаҳонро яксар
Бедор намуда зиндагӣ омӯхтем* [1, с. 44].

Дар вожаҳои *афрӯхтем, сӯхтем, омӯхтем* сакта ба назар мерасад. Агар аз ҳамаи ин вожаҳо ҳарфи *т*-ро ихтисор намоем, он гоҳ вазни рубоӣ дуруст мешавад. Ё ин ки калимаҳои зикршударо дар шакли *афрӯзем, сӯзем, омӯзем* истифода барем, сактаи вазни рубоӣ бартараф хоҳад шуд. Албатта, чунин камбудӣ дар рубоӣҳои аксари шоирони ҷавон ба назар мерасад. Низом Қосим тавонистааст, дар муддати хеле кӯтоҳ чунин норасоӣҳоро дар шеърҳои рубоӣҳои худ бартараф кунад, ки чунин иқдом на ба ҳар шоир даст медиҳад.

Рубоӣҳои Низом Қосим бо кӯшиш ва ҷустуҷӯҳои эҷодии шоир тадриҷан ба пухтагӣ расидаанд. Миқдори рубоӣҳои Низом Қосим дар китоби «Тафсири панҷ оҳ» (соли 2008) 21 ададро ташкил медиҳанд, ки басо мароқангеzu ҷолибанд.

Дар китоби «Чорсӯ»-и Низом Қосим соли 2014 (нашри дуюм) силсилаи рубоӣ ва дубайтиҳои шоир ба нашр расидаанд, ки миқдори рубоӣҳои шоир 158 адад буда, теъдоди

дубайтихоҷаш 234 ададро дар бар мегирад. Шоир матлаби хешро дар оғози китоб чунин баён кардааст:

*Рубой аз фалак пайғомдор аст,
Дубайтӣ сӯзи ҷони беқарор аст [3, с. 3].*

Муҳаққиқи эронӣ Алиасғари Шеърдӯст дар китоби худ «Чашмандози шеъри имрӯзи тоҷик» дар бобати рубой чунин андеша дорад: «Мутақаддимон ин қолаби куҳани шеъри форсиро бештар барои баёни мазомини ирфониву фалсафӣ ба кор бурдаанд. Аммо дар давраи муосир доираи мавзуоти рубой густариш ёфтааст ва мазомини мухталифи ғиноӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ, мазҳабӣ ва... ҳам дар қолаби рубой ба назм кашида мешавад» [7, с. 154-155].

Бо тақя ба ин назари доктор Алиасғари Шеърдӯст агар ба рубоӣёти Низом Қосим аз лиҳози фароғирии мавзӯ назар кунем, дармеёбем, ки аксарияти мавзуоти матраҳнамудаи ӯ анъанавианд. Аммо нигоҳи шоир дар ин навъи суннатӣ бештар тоза буда, аксар вақт ба он саъй менамояд, ки дарду маромҳо ва ҳадафҳои рӯзгори моро дар ин қолаб ба риштаи тасвир кашад. Устод Гулназар дар пешгуфтори китоби «Чорсӯ»-и Низом Қосим роҷеъ ба ҳамин вижагиҳои рубоӣёти ӯ чунин навиштааст: «Ёдам меояд, ки дар ибтидои солҳои 90-ум, дар рӯзҳое, ки барои ба мақоми давлатӣ бардоштани забони тоҷикӣ муборизаи шадид идома дошт, Бунёди забони тоҷикӣ бо роҳнамоии устод Лоиқ ба хотири бузургдошти забони модарӣ озмун эълон кард. Шартӣ озмун ин буд, ки бузургии забони модарӣ дар як рубой гуфта шавад. Озмун тавассути ҳафтаномаи «Адабиёт ва санъат», ки ман сардабири он будам, гузаронида шуд. Аз миёни рубоӣҳои зиёде, ки шоирон гуфтанд, рубоӣи зерини Низом Қосим ҷои аввалро мушарраф гардид:

*Эй тоҷикӣ, имрӯзи ман, ояндаи ман,
Эй дар ду ҷаҳон ҷаҳони пояндаи ман,
Аз олами фониӣ ман уммеде нест,
Уммеде абад тӯӣ, абадзиндаи ман!*

Шоире, ки хидмати ин забонро бо шеърӯ таронаҳои зебо ба ҷо меорад, дар паноҳи ин забон зинда хоҳад буд». [3, с. 4-5].

Китоби «Чорсӯ» бо рубоӣи умедворкунанда ва мамлуи хушбинӣ оғоз меёбад. Шоир бо қўлбори пур аз умеду бовар ба роҳ мебарояд, ки роҳи ӯ сафеду нурполост. Навиди умедбахши ӯ то ба Зухраву Маҳ мерасад. Гӯянда ба навмедӣ тан намедихад, агар худӣ ӯ ба манзил расида натавонад ҳам, вай умедвори он аст, ки дигарон ба он ҷо бирасанд. Чунин эҳсос рубоӣро хушоянд кардааст:

*То қулла раҳи сафеди ман хоҳад рафт,
То Зухраву Маҳ навиди ман хоҳад рафт.
Боке набувад, агар ба манзил нарасам,
Чун бо дигарон умеди ман хоҳад рафт [3, с. 6].*

Рубоӣёти Низом Қосим фароғирии мавзуоти ишқу ҷавонӣ, ҷавонмардию мурувват, некиву хайрхоҳӣ, тамҷиди арзишҳои миллӣ, ватандӯстиву инсонпарварӣ, фалсафаи марғу зиндагӣ, тасвири манзараҳои зебои табиат ва ғайра буда, бо либоси шинаму зебои санъатҳои бадеӣ оро ёфтаанд. Шоир рисолати ба ин дунё қадам ниҳодани худро ҳадафмандона таъкид намудааст. Ин таъкид натавона ба худӣ ӯ, инчунин ба қулли инсонҳо мутааллиқ буда, бояд ҳама бо чунин масъулият умр ба сар барад:

*Шукрона кунем бо ҳама оташу дуд,
Ғар омади мо ба даҳр як зарра фузуд;
Мо омадаем, то дигарҳо гӯянд:
Пеш аз ману ту низ касе омада буд [3, с. 6].*

Аз санъатҳои бадеие, ки бештар мавриди қорбурди шоир қарор мегирад, тазод ва муқобила буда, муаллиф пастиву баландиҳои зиндагӣ ва талхиву шириниҳои онро ба қалам додааст. Ҳарчанд ки чунин ақидаҳоро дигарон низ қабл аз мо иброз доштаанд, аммо тарзи ифодаи Низом Қосим таровати хос дорад, ки дар мисраи охири рубой, хусусан, дар вожаи «сурхусафед» ифода ёфтааст, ки чунин услуби калимасозӣ хоси замони мост:

*Гаҳ рӯзи ваид дида, гаҳ рӯзи саид,
Гаҳ дохили мотамему гаҳ моили ид;
Ҳуш дор, ки чархи сияҳандеши кабуд
Бисёр ману туро кунад сурхусафед! [3, с. 7].*

Корбурди ифодаҳои мардумӣ ва расму оинҳои халқиро хеле хуб ба мушоҳида гирифта тавонистааст, ки онҳоро ба сарҳади шеър кашад. Чунин амал дар эҷоди рубоӣ аз ҳасаноти кори Низом Қосим буда, ин навъи осори ӯро хонданиву муассир кардааст. Ин падида дар рубоӣҳои ошиқонаи шоир бештар ба назар мерасад. Ӯ дар рубоии мавриди назари мо ойини мардумии тоҷикон- кӯрхаткуниро дар чунин шакл пеши назар оварда, онро бо таркиби маъмулии «то кӯр шудан» тазвич кардааст:

*Бар лавҳаи дил фитод пурнур хатат,
Бо сархати қисматам бишуд ҷӯр хатат,
Эй гумишуда ишқи поку нурони ман,
То кӯр шудан ҳамекунам кӯрхатат [2, с. 254].*

Дар рубоии дигар таъбири мардумии «гирифтани дуо» бамавриду муассир омадааст:

*Гӯянд: дуои ошиқон мегирад,
Ин аст дуои ман, ки ошиқ бишавӣ! [2, с.254].*

Забон ва оҳанги бисёре аз рубоӣҳои Низом Қосим ба забону оҳанги рубоӣҳои мардумӣ қаробат доранд. Чунин рубоӣҳои шоир онҳоро дар байни дигар рубоӣҳои ҳамсолонаш мумтоз кардаанд. Ба вижа, мисраъҳои якуму дуюми ин рубоӣ чунин хусусиятро касб кардаанд. Мисраъҳои сеюму чоруми ин рубоӣ аз ифодаҳои мардумӣ андаке фосила гирифтаанд:

*Мо тир шудему ишқи мо тир нашуд,
Мо сер шудему чашми мо сер нашуд.
Мо аз гунаҳу хато батадбир шудем,
Эй воӣи дили мо, ки батадбир нашуд! [3, с. 14].*

Низом Қосим дар рубоисароӣ назар ба мисраъҳои якуму дуом ба мисраъҳои сеюму чорум бештар мутаваҷҷеҳ мешавад. Ба ҳар ҳол, ин амали ӯ қобили қабул аст. Зеро дар мисраъҳои охир масоили муҳокимаронӣ ва баровардани хулосаи мантиқӣ ҳал мешаванд:

*Моро на дили сахттар аз хоро кушт,
Моро на нигоҳи дилбари соро кушт.
Буд ин ҳама кори зиндагонӣ, яъне
Эй марг, биё, ки зиндагӣ моро кушт! [3, с. 9].*

Тасвири отифӣ ва дилхароши шоирона ҳам дар ҳамин мисраи охир бозтоби чашмигири худро ёфтааст.

Мусаллам аст, ки дунё дар асоси нобаробарӣ ва муборизаи ба ҳам зидҳо офарида шудааст ва ин амал омил бақои дунёву аз як тараф ободӣ ва аз тарафи дигар вайронии он будааст. Низом Қосим ҳам ба ин масъалаи дарднок, аммо ҳақиқати бебаҳс бо чашми шоирона назар афканда, баробарии тоифаҳои мухталифи инсонҳоро танҳо дар марги табиӣ дидааст. Тобишҳои фалсафӣю иҷтимоӣ ин рубоӣ ба ҳам омехтаанд:

*Мо- хурду бузургон, ки ба ном инсонем,
Дар дасти замона ҳамчу ангуштонем.
Имрӯз агар пасту баландӣ дорем,
Фардо, чу бихобем, ҳама яксонем [3, с. 9].*

Табиати инсон ниҳоят мураккабу печида буда, носипосию ҳақношиносихояш касеро, ки чун шоир дили ҳассос дорад, ба андеша водор месозанд. Расму одатҳои хубу зишти мардуми тоҷик аз назари шоир пинҳон намондааст. Мо дар аснои фароғату осоиш модарони азизро фаромӯш мекунем, ҳамеша дунболи орзуву ҳавасҳо ва бартароф намудани мушкilotи зиндагии худ мешавем ва аксаран дар тангтарин лаҳзаҳо, алалхусус, ҳангоми назъи ҷон «модар» мегӯем. Ин ҳақиқати талх дар рубоии зерин бо забони содаву эҳсоси рикқатангез ифода ёфтааст:

*Одам ҳама умр хонаву дар гӯяд,
Фарзанду зану ёру бародар гӯяд.*

*То нон ба лабаи расад, надорад парво,
Чун ҷон ба лабаи расид, модар гӯяд [3, с. 10].*

Шоир косаи даврро, ки дар гуфтори мардумӣ бо таъбири гардиши фалак ифода меёбад, бо чашми ибратбин дидаву бебақоиҳои даврони азхудрафтагонро ба тасвири шоирона гирифтааст:

*Бас додгари замон, ки бо дод бирафт,
Бас бодии зиндагӣ, ки барбод бирафт;
Номе, ки ҳамеша буд дар нӯги забон,
Аз нӯги забон фитоду аз ёд бирафт [3, с. 12].*

Чуноне ки аз мушоҳида бармеояд, яке аз мавзуоти ҷолиби таваҷҷуҳи рубоӣҳои Низом Қосим рӯй овардан ба таърихи қадим ва бо истифода аз санъати талмеҳ ба назм овардани он рӯйдодҳо ва ашхоси машҳур аст. Образҳои ҷовидонаи адабиёти мо бисёранд, аммо шоир ба онҳое рӯй меоварад, ки ба вазъи имрӯзаи ҷомеаи мо мувофиқат кунанд. Низом Қосим гузаштаи дури пурғановати миллат ва имрӯзи пуртазоди моро қиёс мекунад ва бо оҳанги ҳузнангез ибраз медорад:

*Аз ганҷи фузун ғами зиёдат монда,
Аз ҷоми Ҷамат на бода, бодат монда.
Эй миллати ман, аз он кушодии ҷаҳон
Имрӯз фақат дили кушодат монда! [3, с. 12].*

Агар дар рубоии баррасишуда шоир ҳузну таассуфи хешро баён намуда бошад, дар рубоии дигари мавриди назар аз гузаштаи ибратомӯзи мо ифтихор мекунад. Албатта, ин ифтихори пучу холӣ набуда, моро водор ба он месозад, ки ба худ оем ва дар назди бузургони шеърро фарҳанги хеш эҳсоси масъулият дошта бошем, аз рӯди шеъри Рӯдакӣ ташнагии руҳи худро шиканем, аз китоби «Шоҳнома»-и безаволи Фирдавсӣ ойини ватандориро омӯзем, маънавиёти «Маснавии маънавӣ»-ро азхуд кунем ва чамани андешаи худро бо таровати шеъри Ҳофиз сабзу хуррам нигоҳ дорем:

*Шодоб зи рӯди Рӯдакист рӯди суханам,
«Шоҳнома» бувад китоби меҳри Ватанам.
Аз «Маснавий»-ам маънавӣ аст анҷуманам,
Сабз аст чу шеъри сабзи Ҳофиз чаманам! [3, с. 13].*

Ёд кардан ва пос доштани решаҳои таърихиву пайванди аҷдодиро шоир ба амалҳои ҳамида ва дилу нияти инсон марбут медонад. Бо баҳонаи «табартақсим» аз даст рафтани шаҳрҳои қадимаи мо Самарқанду Бухороро бисёре аз шоирони муосирамон чун ғочии таърих арзёбӣ мекунанд, аммо Низом Қосим ба ин мавзӯ аз дариҷаи дигар назар меандозад:

*Гар ори бухориву самарқандӣ ҳаст,
Ғам не, ки Бухорову Самарқанде нест! [3, с. 14].*

Аҳён-аҳён ба назар мерасад, ки Низом Қосим аз таркибу ифодаҳои илмӣ қор мегирад ва чунин иқдом ба рубоӣҳои ӯ тобиши олимона медахад. Масалан, вожаву ибораҳои *инфиродӣ*, *мураккабу одӣ*, *маҳви бесаводӣ* дар рубоии зерин бо вучуди истилоҳоти соҳаи иҷтимоӣ буданашон шинам афтадан ва матлаби шоиронаи муаллифро бо оҳанги ноқаноатмандӣ ва таассуф бармало ифода намудаанд:

*Дунёи талаб ҷуз инфиродӣ нашавад,
Ин чизи мураккаб асту одӣ нашавад.
Он гуна, ки маҳви бесаводӣ кардем,
Мо маҳв шавему бесаводӣ нашавад! [3, с. 15].*

Мавзуи ғанимат донишгани умр аз ашъори шоирони вораства ва ринд сарчашма мегирад. Низом Қосим низ дар чанд рубоии худ ба ин мавзӯ рӯ овардааст, ки қобили қабуланд. Рубоӣҳои ошиқонаи ӯ ин ҳолатро бештар дар худ ғунҷонидаанд. Аммо шоир дар баъзеи онҳо аз сари аҷзу инкисор барнамехезад ва бо эҳсоси отифӣ сухан мегӯяд:

*Бедордилӣ ба гоҳи хуфтан дорам,
Рози ту ба гӯши дил шунуфтан дорам;*

*Фардо ба сари гӯри хамӯшам набиё,
Имрӯз биё, ки ҳарфи гуфтан дорам! [3, с. 16].*

Дар рубоиёти Низом Қосим тасвирҳои тару тозаии шоирона фаровонанд. Масалан, ӯ чашмаро меҳвари тасвири хеш қарор дода, рубоие офаридааст, ки саропо тасвири буда, дар он пейзаж ва ҳиссу идрок бо ҳам омезиш ёфтаанд:

*Дар зарфи булӯр об дорад чашма,
Дар чашми кабуд хоб дорад чашма;
Ин сатри равону варақи санг бибин-
Дар дил ҳаваси китоб дорад чашма! [3, с. 15].*

Вожаи *даст* ва таркиби *даст* *додан* ба ду маънӣ мустаъмал буда, дар забоншиносӣ ҳамгуна маҳсуб меёбанд. Ҳар ду маънӣ бо эҳсоси шоирона дар байти дуҷуми рубоии мазкури Низом Қосим мавриди қорбурд қарор гирифтааст:

*Чун зиндагии ману ту дар дасти ту аст,
Ту даст бидеҳ, ки зиндагӣ даст диҳад! [3, с. 16].*

Дигаре аз вижагиҳои рубоиёти Низом Қосим он аст, ки муаллиф ба ҳамнишинии вожаҳои ҳамоҳанг диққати маҳсус медиҳад ва ба ин васила ба офаридани маъниҳои тоза даст меёбад. Дар рубоии мавриди назари мо калимаҳои *бирав* бо *марав* ва *асп* бо *асл* дар натиҷаи ҳамнишинӣ дар як мисраъ ба таъмини тозапардозии шоир мусоидат кардаанд:

*Эй дил, ба замони хеш бевасл наафт,
Чун лолаҳасак дар раҳи ҳар фасл наафт.
Аз даҳр бирав, вале аз хеш марав,
Аз асп биафт, лек аз асл наафт! [3, с. 15].*

Қорбурди моҳиронаю мақсадноки унсурҳои забонии оморӣ квазиомоним низ рубоиёти Низом Қосимро рангину пурмуҳтаво кардаанд. Масалан, дар рубоии зерини ошиқона, ки мавриди баррасии мост, вожаҳои ибораҳои ҳамоҳангу ҳамнисбати *ханд-ханд*, *гардуни баланд* ва *гардани баланд* ба туфайли ҳамнишинӣ натавонанд онро зебо ба чилва овардаанд, балки ба инъикоси ҳадафи шоиронаи муаллиф роҳ кушодаанд:

*Эй кош, ҳамеша ханд-хандат бошад,
Ин нозу адои дилписандат бошад.
Гардуни баланд аз ҳасад мемирад,
Дастам чу ба гардани баландат бошад! [3, с. 19].*

Квазиомонимҳо дар рубоиёти Низом Қосим хеле фаровонанд. Аксар вақт калимаҳои ҳамнишин танҳо бо як ҳарф аз ҳамдигар фарқ мекунанд, ки чунин ҳодисаи фонетикӣ барои баёни шоирона кумак мерасонад. Масалан, дар рубоии мавриди таҳлили мо калимаҳои *чаши* ва *чашма* чунин вазифаро ба дӯш гирифтаанд. Шоир бо мақсади тақвияти фикр ва баёни шоирона аз санъатҳои маҷозу талмеҳ судҷӯӣ карда, ибораҳои зебои *дасти бахт* ва *сабзаи миҷгонро* истифода бурдааст:

*Дасти ту зи дасти бахт беҳтар бошад,
Чаши ту беҳ аз чашмаи Кавсар бошад.
Ҳар кас бичарад сабзаи миҷгони туро,
Афсонаи ҳурон шунавад, кар бошад [3, с. 20].*

Шоир дар баёни мазмунҳои анъанавии адабиёт ҳангоми рубоисароӣ аз истилоҳоти суннатие қор гирифтааст, ки хоси адабиёти классикӣ буда, бе истифодаи онҳо ба матлаб даст ёфтаанд имкон надорад. Яке аз маъмултарини чунин истилоҳот вожаи *зуҳд* буда, бо вожаҳои *ислом*, *риш* ва *ришханд* таносуби қавӣ дорад. Муаллифи рубоӣ ба ин васила ба гуфтори хеш оҳанги танзро ворид карда, аъмоли исломгароӣ зоҳирпарастро мазаммат намудааст, ки чунин хусусият дар чанд рубоии ӯ эҳсос мешавад:

*Зухди туву чуну чанди мо мемонад,
З-он раъша ба банд-банди мо мемонад.
Исломи ту гар бувад ҳамин дарзаи риш,
Риши туву ришханди мо мемонад! [3, с. 15].*

Низом Қосим рисолати шоирӣ ва умуман, зиндагии хешро бо эҳсоси отифӣ ба риштаи тасвир кашида, сароҳатан таъкид намудааст, ки бояд аз инсон нишонаву ёдгорие боқӣ бимонад ва дигарон пас аз даргузашти ӯ аз сари дарду алам ашк резанд:

*Мо дар раҳи умр бояд изе монем,
Дар хотирагоҳи даҳр чизе монем.
3-он пеш ки ҳамчу ашк резем ба хок,
Андар сари хок ашкрезе монем [3, с. 21].*

Хулоса, жанри рубой аз анвои суннати назми форсу тоҷик буда, дар эҷодиёти Низом Қосим ҷойгоҳи махсус дорад. Шоир дар қолаби ин жанр бо дарназардошти вазъи замона ва ҳолати руҳии хеш тавонистааст, ки дарду ормонҳои рӯзгори моро иброн дорад. Дар рубоиёти Низом Қосим бар замми риояи суннатҳои қадима бозёфтҳои шоирона ва бозгӯии ҳолатҳои отифӣ фаровон буда, аз ҳунари шоирӣ ва сухангустарии муаллифашон дарак медиҳанд. Мавзӯҳои дар рубоиёти шоир матраҳшуда мухталиф ва гуногунранганд. Шоир ба хоҳири навардозӣ аз санъатҳои мухталифи бадеӣ кор гирифта, аз такаллуфу сохтакорӣ иҷтиноб варзидааст. Аз ҳамин вачҳ, рубоиёти ӯ қобили паҷӯшиш ва иброни андешаҳоянд.

Адабиёт

1. Қосим, Низом. *Хӯшаи шеър. Маҷмуаи шеърҳо / Қосим Низом. - Душанбе: Ирфон, 1984. - 64 с.*
2. Қосим, Низом. *Тафсири панҷ оҳ. Маҷмуаи шеър, суруду тарона, либретто ва драмаи манзум // Қосим Низом. - Душанбе: Адиб, 2008. - 384 с.*
3. Қосим, Низом. *Чорсӯ. Рубой ва дубайтиҳо (нашири дуюм) // Қосим Низом. - Душанбе: Истеъдод, 2014. - 212 с.*
4. Қосим, Низом. *Диле чун арсаи пайкор. Маҷмуаи мақола, тақриз ва мусоҳибаҳо. // Қосим Низом. - Душанбе, 2024. - 228 с.*
5. *Маҷаллаи «Садои Шарқ», 1965. - №2. - С.78-105.*
6. *Ҳафтаномаи «Адабиёт ва санъат», 3-юми октябри соли 2024. - №39 (2269). - С.11*
7. *Шеърдӯст, Алиасгар. Чашиандози шеъри имрӯзи тоҷик / Алиасгар Шеърдӯст. - Душанбе: Адиб, 1997. - 272 с.*

ҶОЙГОҲИ РУБОӢ ДАР ЭҶОДИЁТИ НИЗОМ ҚОСИМ

Низом Қосим аз шоиронест, ки дар рубоисароӣ муваффақ шуда, дар ин жанр дар баробари суннатгароӣ навардозӣ ва бозёфтҳои шоирона дорад. Аз ҳамин вачҳ, мо дар мақолаи мавриди назар ба ҷойгоҳи рубоӣ дар эҷодиёти шоир таваҷҷуҳ зоҳир намудем. Мо ба хулоса омадем, ки Низом Қосим дар рубоисароӣ аз ҷиҳати вазну услуб ба анъанаҳои гузаштагон содиқ монда, кӯшиш ба харҷ додааст, ки дар фарогирии муҳтаво ва мазмунҳои тару тоза дар ин қолаб навардҳои ворид созад. Шоир мавзӯҳои мухталифи рӯзгори моро ба риштаи тасвир кашида, тавонистааст, ки онҳоро бо услуби хоси шоирона ҷамъбаст намояд. Рубоиёти ӯро аз лиҳози фарогирии мавзӯ ва мундариҷаи ғоявӣ ба рубоиёти ошиқонаву иҷтимоӣ ва фалсафӣ тасниф кардан ҷоииз аст. Шоир барои иброни назар ва баёни ақидаҳои хеш аз санъатҳои маънавию лафзӣ огоҳона истифода бурдааст. Баҳрабардории муаллиф аз услуби рубоиёти мардумӣ низ ба мушоҳида мерасад. Баъзе таркибу ибораҳои мардумӣ ва оинҳои суннати халқ ба рубоиёти Низом Қосим роҳ ёфтаанд, ки чунин падида аз ҳасаноти рубоиёти ӯст. Шоир ба арзишҳои миллӣ ва фарзандони барӯманди он арҷгузорӣ мекунад. Метавон рубоиёти Низом Қосимро чун намунаи хуби рубоиёти имрӯзаи адабиёти тоҷик муаррифӣ намуд.

Калидвожаҳо: рубоӣ, суннатгароӣ ва навардозӣ, Низом Қосим, қорбурди огоҳонаи таркибу ибораҳои мардумӣ, тамҷиди арзишҳои миллӣ.

МЕСТО (РУБАИ) ЧЕТВЕРОСТИШИЯ В ТВОРЧЕСТВЕ НИЗАМА КАСИМА

Низам Касим – один из поэтов, добившихся успеха в живописи, и в этом жанре, наряду с традиционалистами, у него много новых произведений и поэтических открытий. Поэтому в рассматриваемой статье мы обратили особое внимание на место четверостишия в творчестве поэта. Мы пришли к выводу, что Низам Касим остался верен традициям прошлого с точки зрения ритма, рифмы и стиля, и предпринял попытку внести в этот стиль новое содержание. Поэт затронул различные темы нашей жизни и сумел обобщить их в неповторимом поэтическом стиле. По тематическому охвату и образному содержанию его рассказы можно отнести к романтическим социальным и философским. Поэт сознательно использовал духовное и словесное искусство для

выражения своих взглядов и мнений. Заметно, также использование автором стиля народного повествования. Некоторые народные фразы и традиционные обряды нашли свое отражение в повествованиях Низама Касима, что является одним из достоинств его поэтики. Поэт отдает дань национальным ценностям. Четверостишия Низама Касима можно представить как хороший пример современного четверостишия таджикской литературы.

Ключевые слова: четверостишия, традиционализм и новаторство, Низам Касим, сознательное использование народных произведений и выражений, прославление национальных ценностей.

THE PLACE OF QUATRAINS IN THE WORKS OF NIZAM KASIM

Due to its brevity, comprehensiveness, emotional weight, and pleasing tone, it has gained immense popularity in literature and among readers. Nizam Kasim is one of the poets who has successfully mastered this genre. While adhering to traditional forms, he has also introduced many innovative elements and poetic discoveries. Therefore we have drawn particular attention to the place of quatrain in the work of the poet. Our research has shown that Nizam Kasim, while remaining faithful to the rhythmic, rhyming, and stylistic traditions of the past, has attempted to infuse new content into this form. The poet has explored a wide range of themes from our lives and has managed to encapsulate them in a unique poetic style. In terms of thematic scope and imagery, his quatrains can be categorized as romantic, social, and philosophical. The poet has consciously employed both spiritual and linguistic artistry to express his views and opinions. The use of folk narrative style is also noticeable. Many folk phrases and traditional customs find reflection in Nizam Kasim's works, which is one of the strengths of his poetics. The poet pays tribute to national values. Nizam Kasim's quatrains can serve as an excellent example of contemporary Tajik quatrain.

Keywords: quatrains, traditionalism and innovation, Nizam Kasim, conscious use of folk works and expressions, appreciating of national values.

Дар бораи муаллиф

*Баҳодуров Асрор Муҳитдинович
Муаллими калони кафедраи тарбияи
ҷисмонӣ ва мудофиаи шаҳрвандии
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121*

About the author

*Bahodurov Asror Muhitdinovich
Senior Lecturer at the Department of Physical
Culture and Civil Defense
Tajik State Pedagogical University named
after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121*

Об авторе

*Баҳодуров Асрор Муҳитдинович
Старший преподаватель кафедры
физической культуры и гражданской
обороны
Таджикский государственный
педагогический университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан,
г. Душанбе, пр. Рудаки, 121*

ЗАБОН ВА САБКИ ҚИССАНИГОРИИ АБДУЛҲАМИД САМАД

Маҳмадуллоева Ф. С.

Институти забон ва адабиёти ба номи А. Рӯдакӣ

Бузургии сухан дар забон ва сабки нависанда зоҳир мегардад ва ҳарду якҷоя як шартӣ муҳимми баланди мундариҷаи ғоявии асари бадеӣ ба шумор меравад. Насри бадеии Абдулҳамид Самад аз нигоҳи воситаҳои тасвири бадеӣ низ ҷолиб аст. Навиштаҳои ӯ паҳлуҳои гуногуни ҳаёти иҷтимоии мардуми тоҷикро басо равшану возеҳ ифода мекунад. Забони насри Абдулҳамид Самад бой, нарму мулоим ва оммафаҳм мебошад ва бо хусусиятҳои марғуби худ андешаи Р. Ҳодизодаро оид ба мавқеи забон дар тасвири бадеӣ тақвият медиҳад: «Агар забон вайрон бошад, тасвир ҳам хароб аст ва аз ин ҷо бадеият низ пурнуқсон мешавад» [13, с. 108]. Ин аст ки мундариҷаи асарҳои нависанда таваччуҳи хонандаро дарҳол ҷалб менамояд. Дар баробари ин, адиб бо истифодаи зарбулмасал ва мақолҳои халқӣ эҷодиёташро пурғановат ва ҷолиб намудааст. Албатта, ҳар як адиб мекӯшад, ки забони осораш оммафаҳм ва дар ифодаи мазмуни баланд созгор бошад. Барои ноил шудан ба ин комёбӣ нависанда бояд сарчашмаи эҷодаш устувор буда, фонди луғавии тафаккураш хеле бой ва доманадор бошад. Муҳити зиндагӣ ва фазои тарбияёфта низ ба эҷоди адиб таъсири калон мерасонад. Агар адиб дар муҳити илму маърифат ва одоби ахлоқ умр ба сар барад, ба эҷоди асарҳои баландарзиш муваффақ мегардад.

Дар меҳвари асосии асарҳои Абдулҳамид Самад қадру қиммати инсон ва ахлоқ меистад. Забони асарҳои эҷодкардаи адиб гуногунпаҳлу ва содаю равшан мебошанд. Ҳар як ҳикоя, қисса ва романе, ки ӯ иншо мекунад, ба хонанда мақбул буда, ба ӯ завқи бадеӣ ва лаззати эстетикӣ мебахшад, ки ин ҳолат, пеш аз ҳама, тавассути забони муаллиф ва нутқи персонажҳои асарҳояш амалӣ мегардад. Дар ин маврид нависандаи машҳури шуравӣ М. Горкий дар бораи забон гуфта буд: «Калима ҳар қадар сода бошад, ҳамон қадар возеҳу муайян аст, ҳар қадар дуруст истифода гардад, ҳамон қадар ба ибора қувва ва хусусияти боварибахш ато мекунад» [5, с. 117].

Сабку услуби Абдулҳамид Самад воқеанигорист. Ӯ ҳикояҳоро таҳлили аниқу равшан мекунад, яъне, сюжет бар инкишофи воқеа ва мувофиқи характер инкишоф меёбад. Нависанда ҳамчунин мекӯшад, ки воқеаҳоро ба муносибату характери қаҳрамонҳо мувофиқ нишон диҳад. Характери қаҳрамонҳоро тавассути калимаҳои умумиистемолӣ нишон медиҳад. Нависандаи рус А. М. Горкий чунин мегӯяд: «Калимаҳои характери умумиистемолӣ надошта забони асарро ифлос мекунад» [4, с. 800]

Сабк ҳам хусусияти умумӣ ва ҳам характери фардӣ дорад. Он маҷмуи унсурҳои шакл ва мундариҷа дар иртибот бо ҳамдигар аст. Агар дар вусъати шакл хусусиятҳои забон, тартибу таносуб ва ҷузъиёти бадеӣ қарор гирад, дар бунёди мундариҷа мавзӯ, ғоя, ҳадаф, ҷаҳонбинӣ ва масоили амсоли он ҷой дорад. Ҷиҳати аввалиндараҷаи фарқкунандаи осори адибон маҳз тавассути услуби фардии онҳо муайян карда мешавад. Пас, ҳангоми омӯхтани ҳамагуна асари эҷодшуда танҳо дар хусуси мундариҷаи ғоявӣ баҳс намуда, таҳлили забон ва услуби онро беаҳаммият гузоштан ва ё чизи дуввумдараҷа ҳисоб кардан дуруст нест. Омӯхтани забон ва услуби ҳамагуна асар, пеш аз ҳама, имконият медиҳад, ки мундариҷаи ғоявӣ, ҳислатҳои миллии асар ва мароми эҷодии нависанда пурра ва дуруст муайян карда шавад.

Қиссаҳои Абдулҳамид Самад аз нигоҳи масъалагузорӣ, тарҳи мавзӯҳои гуногун аз дигар қиссаҳо, ки дар адабиёти муосир эҷод шудаанд, фарқ дорад. Асоси бунёди аглаби қиссаҳои нависандаро на воқеоту руҳдодҳои таҳаюлӣ, балки падидаҳои мухталифе, ки аз муҳити воқеияти айнӣ маншаъ мегиранд, ташкил медиҳанд. Қиссаҳои нависанда «Маҳбус», «Ҳавои тирамоҳ», «Рӯдапо», «Сарлашкар», ки таҳқиқи бадеии ҳолисонаи равандҳои мураккаби зиндагӣ мебошанд, дар ин бора далолат мекунанд. Чехраи қаҳрамонони ӯ

гуногун, нотақроп ва таъсирбахшанд. Нависанда олами ботинии онҳоро ҳамчун як донишманди руҳшинос таҳлил менамояд ва бо услуби ба худ хос ба зухур меорад.

Ҳарчанд қиссаҳо ҳаҷман бузург нестанд, вале дар матни онҳо масъалаҳои ниҳоят мубрами ҷомеа бозтоби бадеии худро ёфтаанд. Қиссаи машҳури нависанда «Сарлашкар», ки фарогири рӯзгору тақдири инсон дар ҷомеаи коммунистӣ аст, миёни хонандагон маҳбубият ёфтааст.

«Сарлашкар» («Садои Шарқ», 1999 №1-3) яке аз қиссаҳои муҳими нависанда ба шумор меравад, ки дар он саҳнаҳои аз воқеияти солҳои шаст-ҳафтодуми ҷомеаи мо тасвир шудаанд. Нависанда вобаста ба вазъи замон тағйир ёфтани хулқу аҷиб ва руҳи равони инсонҳоро мунъакис намудааст. Гоҳо воқеияти замон инсонҳоро аз марзи инсонияшон берун мекашад, ҳиссу отифаи одамиро дар ниҳодашон мекушад ва онҳоро ба ҳайвон табдил менамояд. Аз ин нигоҳ манзараҳои, ки дар қиссаи «Сарлашкар» омадаанд ниҳоят афсӯсбарангезанд. Дар ин қисса забони шево ва сабқу услуби нависандаро метавон бо тозагӣ дарёфт кард, ки он аслан дар рафти мутолиаи асар хубтару бештар эҳсос мешавад.

Адабиётшинос Атаҳон Сайфуллоев қиссаи мазкурро мавриди баррасӣ қарор дода, забони қиссаро чунин таҳлил намудааст: «Забони қисса хеле рангин, малеху балеғ, шевою зебост. Сабқи он реалистӣ ва оммафаҳм аст, аз ҷумлаи намаки мутоиба, мазҳака, ҳаҷв бархурдор буда ин хусусият қиссаро хеле хонданбоб мекунад» [11, с. 109].

Дар қиссаи «Сарлашкар» санъатҳои бадеии низ қор фармуда шудааст. Муболиғаю игроқ ва санъати ғулув, ки нависанда дар тасвири образи Сарлашкар аз номи дигар иштирокдорони асар қорбаст менамояд, хеле табиӣ буда, аз сабаки қиссапардозии халқ дарак медиҳад. Ҳар ҷо, ки аз Сарлашкар сухан равад сифатҳои ӯ бо вечаҳои «Эҳа» ва «Эҳе» оғоз мегардад, ки инҳо ишораанд ба муболиғаҳои, ки одами дар бораи ӯ раво медиҳанд. Масалан: «Эҳа, он вақт шӯҳрату овозааш дар баҳру бар паҳн мешуд» [8, с. 28].

Муболиғаю игроқ яке аз воситаҳои образфаринӣ дар қиссаи «Сарлашкар» аст. На танҳо ёронаш роҷеъ ба қорномаҳои Сарлашкар бо ғулув ҳарф мезананд, балки дигар персонажҳои асар низ бо ҳамин усул сухан меронанд. Аз ин лиҳоз, муболиғаҳои қисса воҳимачиёни ҳикоят, ривоят ва латифаҳои мардумии тоҷикиро ба ёд меоранд. Марде дар қиссаи «Сарлашкар» мегӯяд: «— Эҳе, боре вақти оббозӣ зонуям чунон ба санг бархӯрд, ки аз чашмонам дар қаъри дарё алов парид» [8, с. 29].

Муболиғаю мутоиба ба забони ҳамаи персонажҳои асари Абдулҳамид Самад хос аст. Забон зухуроти равшани ҷаҳонбинӣ, доираи назар, фаҳмишу дониш, завқу ҳавас, хӯву хислати қаҳрамонон ва дигар иштирокдорони асар маҳсуб мешавад. Забон оинаи дили онҳост. Маҳорати Абдулҳамид Самад қабл аз ҳама, дар ҳамин аст, ки ӯ забони қаҳрамонон ва персонажҳои дигари худро ҳамчун ифодакунандаи хӯву хислат, таъбу завқ, сатҳи илму фарҳанг, рафтору кирдор, ҳолатҳои мухталифи руҳию равонии онҳоро ба қалам меоварад. Маълум аст, ки макони зисти онҳо яке аз ноҳияҳои вилояти Хатлон мебошад. Бинобар он табиист, ки дар нутқи шифоҳӣ, забони гуфтугӯ, муомила ва муоширати эшон, унсурҳои лаҳҷаю шеваи маҳаллӣ ба мушоҳида мерасанд. Нависанда дар ин қисса меёро риоя карда, қонунҳои забони адабии тоҷикиро қомилан ба инобат гирифта дар гуфтугӯи қаҳрамонҳои худ унсурҳои шеваю лаҳҷаро дар ҷояи мақоми худ устодона қорбаст менамояд. Чунинчӣ дар гуфтугӯи занони деҳа калимаҳои қоншон (қонашон), зардов (зардоб), маълум (муаллим), шавен (шавед), гирен (гиред), ҷаҳлак (танӯр), лумб (қалон) ва амсоли инҳо ба назар мерасанд. Ин вожаҳо ишора ба маҳал мекунанд, онҳо ба сокинони дигар шаҳру навоҳии Тоҷикистон низ номафҳум нестанд.

«— Бева, ҳангоми дӯғкашӣ ба даҳони кӯдак кулӯла-кулӯла маскаи тарак меандохт... Ҳамун хел қорд, ки бачааш ин хел марди лумби қалламағз шуд...» [8, с. 19].

Бева ба маънои зан истифода шуда бошад, таъбири марди лумб ишора ба марди қалон аст. Нависанда муқоламаю муоширати персонажҳои асари худро моҳирона ва хеле табиӣ меофарад. Онҳо таҷрибаи рӯзгор ва фикри андешаи эшонро дар бораи моҳияти ҳастӣ ва ин ё он воқеа ба зухур меоваранд. Масалан, дар забони кампири Гулноз зарбулмасалу ҳикмати мардумӣ, таъбирот ва вожаҳои ҷолиб бисёранд. «Гӯсолаи шудани аз хӯшаи думаш маълум аст, - мегуфт кампири Гулноз ва меафзуд: - Раҳмати модараш то ӯро зоида сабук шуд, ки сад

бор лаби гӯр рафта баргашт» [8, с. 19]. «Ҳамааш кори қисмат аст, - бо тамкин лукма мепартояд кампири Гулноз ва меафзоёд: - Сағ хизматгори одами барӯзӣ мешавад. Аз пешонӣ бубин бева. Аз даргоҳи худо талаб кун. Худо хоҳад, бегона вафодор, душманат дастёр мегардад» [8, с. 19].

Ё ин ки, «Ҳар кас ҳосили киштаи худро мепарварад. Аз азал ҳамин хел қоида аст, - андешаманд мегӯяд пиразан. – Дар вақташ обу нони хусуру хушдоманро хеле шуру талх карда будӣ» [8, с. 19].

Аз ин гуна гуфтаҳои Гулноз маълум мешавад, ки ӯ зани тақводор, ҳаётдида, гармию сардиҳои рӯзгорро санвидагӣ, ботамкин, ростгӯ, насиҳатгар ва бегараз аст. Дар забони ӯ зарбулмасали «Гӯсолаи шудани аз хӯшаи думаш маълум аст» ишора ба ояндаи хуби кӯдак аст. Таъбирҳои «сабук шудан» ба маънои таваллуд кардан, «сад бор лаби гӯр рафта баргаштан» ба маънои хеле азоб кашидан, қариб мурдан корбаст шудааст. Забони Гулнозро ибораю ифодаҳои «Сағ хизматгори одами барӯзӣ мешавад», «бегона вафодор, душманат дастёр мегардад» зебо, ширадор ва пуртаъсир кардаанд. Пояи мантиқ дар муҳокимаронии Гулноз хеле мустаҳкам аст. Ӯ аз рӯзгор сабақҳои судманд гирифтааст. Бинобар ин ба рафтори одамон баҳои холисона медиҳад, аз аъмоли бади онҳо натиҷаҳои носеҳона мебардорад. «Ҳар кас ҳосили киштаи худро медаравад» яъне модоме, ки ҳамсӯҳбати Гулноз «дар вақташ обу нони хусуру хушдоманро хеле шуру талх карда будааст», имрӯз аз фарзанд ва келини худ некӣ намебинад ва умрашро ба ҳасрат ва шиква мегузаронад. «Забони Гулноз беҳтарин намунаи занони солхӯрда, пухта, адабомӯхта ва панду ҳикматдони тоҷик аст» [11, с. 114] – қайд намудааст, адабиётшинос А. Сайфуллоев.

Забони иштирокдорони қиссаи «Сарлашкар» – Симин, мудирӣ мактаб, раис, чӯраҳои қаҳрамон Барзую, асламшоҳ ва дигарон низ вижагиҳои хос доранд, ки онҳоро аз ҳамдигар фарқ мекунонад. Қобили зикр аст, ки қиссаи Абдулҳамид Самад яке аз беҳтарин асарҳои адабиёти муосири тоҷик аст. Сужети муайяну мушаххас дорад, ки роҳи зиндагонии як шахсро аз вақти ба дунё омаданиаш то хатми мактаби олии партиявӣ дар бар мегирад.

Қиссаҳои Абдулҳамид Самад аз лиҳози бадеият, хунари образфаринию манзаранигорӣ, забони ширадор ва образнок, тасвирҳои шоирона, тарзи баёни лирикӣ, қиссапардозии мутоибавӣ, моҳирона ва дар мавқею мақоми худ истифода кардани панду ҳикмат, зарбулмасалу мақол, ҳикояту ривоят, латифа, таъбиру вожаҳои мардумӣ ва монанди инҳо низ дар эҷодиёти ӯ ва насри имрӯз падидаи тоза аст.

Забони асари бадеӣ ба завқи эстетикӣ адиб вобастагии калон дорад. Тасвири манзараҳо ва мушоҳидаҳои ҳақиқатҳои воқеии зиндагӣ дониши баланд ва услуби хоси нигорандагиро талаб мекунад. Бояд мавзӯ ва мундариҷаи асари бадеӣ тавассути забони он пурқуввату устувор гардад. Ҳамчунин, забон ба метод, ҷинс ва жанрҳои адабӣ низ таъсири файзбор мерасонад. Адабиётшинос Маҳмадаминов Абдулҳай дар бораи забони асари бадеӣ чунин ақида дорад: «Муносибати забони асари бадеӣ бо метод, ҷинс, жанри адабӣ, услуб, мавзӯ, руҳияи асар, завқи эстетикӣ адиб ва дараҷаи инкишофи ҳаёти иҷтимоӣ устувор мебошад» [6, с. 14]

Қиссаи дигари нависанда «Рӯдапо» бо сабки хос ва усули муқоисаи дирӯзу имрӯз қиёси даврони мансабдорӣ ва дардҳои бемансабии қаҳрамони асосии қисса Одами калон навишта шудааст. Мавзӯву масъалае, ки дар қиссаи «Рӯдапо» мавриди тасвиру таҳқиқи бадеӣ қарор гирифтаанд, ба ду давраи зиндагонии инсон, саҳеҳтараш, ба тақдири инсон дар замони коммунистӣ ва бозсозӣ алоқаманд аст. Азбаски Абдулҳамид Самад инсон ва муҳити иҷтимоӣ ахлоқии ӯ, инсон ва мансаб, инсон ва бемансабӣ, инсон ва ҷомеа барин муаммоҳои доғи ҳаётро мавриди баррасӣ қарор медиҳад, асари ӯ аз суннатҳои анъанавӣ тижӣ аст. Дар асарҳое, ки сужети муайяну мушаххас доранд, воқеанигорӣ бештар ба назар мерасанд. Аммо дар «Рӯдапо» ҷои сужети анъанавиро таҳлили тақдири инсон фаро гирифтааст.

Забон ва сабки нигорандагии қиссаи «Рӯдапо» ширину дилнишин аст. Ҳусну таровати забони адабии тоҷикӣ дар ҳар саҳифаи асар бо мазияти хос, рангу тобишҳои тоза ба зухур омадаанд. Метавон гуфт, ки унсурҳои шева дар он қариб дида намешаванд. Ҳам забони тасвири нависанда, ҳам забони гуфтугӯ, баҳсу мунозира, ҳатто зану шавҳар табиӣ ва

чаззобанд. Дар забони нависанда мутоибаи нозуки намакин ба назар мерасад. Аз тасвири маракаи ба нафақа гусел кардани Одами калон гирифта то чанозаи Ҳамдами Исмоил баргашта «ба ҳавлии чор тарафаш тахтабетони баланд ворид шудан»-и ӯ ҳаҷви латиф ҳамсафари доимии қаҳрамон аст.

Забони қаҳрамони асар оинаи мавқею мақом, хӯву хислат ва ҳолатҳои мухталифи руҳию равонии онҳост. Дар суҳанронии Одами калон ғурур ва таассуф аксаран дар пайвастагӣ ба мушоҳида мерасанд. Вай аз хизматҳои худ дар назди хизб ва давлат бо ифтихор ҳарф занад ҳам, ҳамвора оҳ кашидан ва дунёро бевафо хонданҳояш аз дили шикастааш дарак медиҳанд. Вақте ки роҳбари нав ба Одами калон сохтакорона гуфт, ки «Қуввати дили мо шумо ҳастед. Ягон корро бе маслиҳати шумо намекунем», «Дили ӯ андаке ором гирифт, ба лабаш ханда давид, лекин овозаш рикқатомез баромад.

Ташаккур! Ҳазор ташаккур!...» [9, с. 97].

Забони Одами калон дар маҷлиси бюрои хизбӣ ӯро ҳамчун ҳокими мутлақ муаррифӣ мекунад. Гапи ӯ гап, фармони ӯ фармон аст. Ҳукмрони бераҳм, интиқомчӯ, дағалу дурушт ва бефарҳанг будани Одами калон аз тарзи муомилаю муоширати ӯ бо Ҳамдами Исмоил ва дигарон аён мегардад. Вай бо таҳдид, зӯрварӣ ҳарф мезанад, то чое, ки нафаси ҳозирин ях мебандад.

Вақте ки Одами калон ба нафақа баромаду ҳамагон аз ӯ рӯ гардонданд, ӯ бемуттако, беқудрат, нотавонну ниёзманд гардид. Гуфтугӯи ӯ бо ронандаи таксӣ аз соддалавҳӣ, ғурури собиқ ва мӯҳтоҷии ӯ гувоҳӣ медиҳад:

« – Ту ҳам бачаи ҳамин маҳаллай?

- Бале.

- Ва маро намешносӣ?

- Не! – гуфт бо қатъӣ ронанда ва паси чанбар нишаст.

- О суратҳои ман қариб ҳар моҳ дар газетаҳо мебаромад-ку, - бо як оҳанге, ки дар он ҳам хашм, ҳам гила омезиш ёфта буд, ғурирд Одами калон» [9, с. 120].

Агар одами калон аз мансаби баланди худ бо ифтихор суҳан ронад, Ҳамдами Исмоил аз покӣ, бовичдонияш бо ғурур ҳарф мезанад. Нотарсӣ, ошкорбаёнӣ, диловарӣ, худшиносии Ҳамдами Исмоил дар забони ӯ акс андохтаанд. Вай ба Одами калон накебида, наларзида, дасту по нахӯрда рӯи рост гапзанон мекунад. Забонаш буррою равшан буда, аз сари баланди ӯ далолат менамоянд.

Дар қиссаи «Рӯдапо» воситаҳои тасвири бадеӣ – тавсиф, ташбеҳ, ташҳис, муболиға, иғроқ ва амсоли инҳо моҳирона корбаст шудаанд. «Дар назари Одами калон мизу курсиҳои аълосифат аз ғояти тозагӣ ҷило медоданд, гӯё сӯяш чашмак мезаданду хуш омадед мегуфтанд». «Аз хона шири мурғ ҳам ёфт мешуд». «Гузашт он рӯзҳое, ки пеши нафасат кабоб мепухт».

Санъатҳои бадеӣ дар «Рӯдапо» мазмуну моҳияти иҷтимоӣ, ахлоқӣ касб кардаанд. Нависанда қаҳрамони асосии қиссаро аз як ҷониб «Одами калон», аз ҷониби дигар, «рӯдапо» меномад. Одами калон рамзи тамоми мансабдорони зишт, рӯдапо оқибати онҳост. «Ба ҳамин монанд ҳамаи санъатҳои бадеии қиссаи «Рӯдапо» барои барҷастатар баромадани образ ва характери қаҳрамонони асар, равонӣ, мунаққашӣ, ҳаяҷонбахшии забон, манзараҳои ҳаёт, эътимотнокии мазмуну мӯҳтаво ва ғояи он хизмат кардаанд» [11, с. 147].

Абдулҳамид Самад дар насри бадеии худ аз зарбулмасал ва мақолҳои халқӣ ба таври васеъ истифода кардааст. Истифодаи бамавриди зарбулмасалу мақолҳо метавонад, мазмуну мундариҷа ва забони асарро оммафаҳм намуда, нутқи гӯяндаи воқеаро бо тамоми фасеҳӣ манзур намояд. Дар «Рӯдапо» зарбулмасалу мақолҳои зебо ва пурмазмун низ дар мавқею мақоми худ истифода шудаанд. Оид ба кибру ғурури Одами калон дар рӯзҳои аввали аз вазифа сабукдӯш гардиданаш мегӯяд: «Аз асп фаромада бошад ҳам, аз рикоб по нақандааст» [9, с. 107].

Зарбулмасалу мақолҳо вобаста ба андешаҳои адиб дар қисса истифода мешаванд. Абдулҳамид Самад талош менамояд, ки бо истифодаи бомавриду саривақтии мақолу ҳикматҳои халқӣ забони асарашро пурғановат намуда, завқи бадеии хонандаро бедор созад.

Забони асари бадеи оинаи тафаккури нависанда аст. Ҳунари устои сухан на танҳо дар қиссапардозию манзарақшӣ, балки дар муомилаю муоширати қаҳрамонон ва дигар иштикордорони асар ба зухур меояд. Воситаҳои тасвири бадеи – санъатҳои лафзӣ ва маънавий вобаста ба диди эстетикӣ-зебопарастии нависанда истифода мешаванд. Онҳо тафаккури рангини халқро нишон медиҳанд. Дар фаъолияти эҷодии нависанда тафаккури бадеи мардум вобаста ба сатҳ ва нерӯи истеъдоди ӯ, алоқамандона ба дараҷаи забондонии ӯ инъикос меёбанд.

Абдулҳамид Самад бешубҳа, устои сухан буда, забонаш рангин, фасеҳу балеғ, таркиби луғавиаш ғанӣ, тарзи баёнш дилпазир аст. Дар қиссаҳояш манзараҳои табиат, чехраҳои одамон, ҳолатҳои руҳию равонии онҳо бо ҷумлаҳои пурмазмун тасвир ёфтаанд. Санъатҳои бадеи дар мавқею мақоми худ бо камоли назокат корбаст мешаванд. Калимаю ибораҳои халқию китобӣ ба ҳам расида матлаби нависандаро равшан иброз медоранд.

Ҳамин тариқ, забони қиссаҳои Абдулҳамид Самад дорои бадеият ва ифоданокии баланд мебошанд. Нависанда чун донандаи моҳири урфу одат ва фарҳанги волои мардуми тоҷик осори худро бо забони зиндаи халқ, мақолу зарбулмасал ва ибораву таркибҳои рехта оро медиҳад ва бо ҳамин ҷанбаи иҷтимоӣ ва хусусияти миллии осори худро тақвият медиҳад.

Адабиёт

1. Акбаров, Ю. Ҷустуҷӯҳои эҷодӣ ва ахлоқӣ / Ю. Акбаров. – Душанбе: Адиб, 1990. – 240 с.
2. Бақозода, Ҷ. Абдулҳамиди Самад ва инкишофи ҳикоя / Ҷ. Бақозода. – Душанбе: Эҷод, 2007. – 152 с.
3. Бақозода, Ҷ. Ҷустуҷӯҳои эҷодӣ дар насри тоҷик / Ҷ. Бақозода. – Душанбе: Ирфон, 1982. – 144 с.
4. Горький, А. М. Сочинение Т. 29 / А. М. Горький. – М.: Художественная литература, 1976. – 826 с.
5. Ғаффоров, Р. Нависанда ва замон / Ғаффоров Р. – Душанбе, Ирфон, 1977. – 208 с.
6. Маҳмадаминов, А. Муқаддимаи адабиётшиносӣ (Барномаи дарсҳои лексионӣ ва амалӣ) / А. Маҳмадаминов. – Душанбе: Сино, 1996. – 44 с.
7. Набавӣ, А. Пояи устувори одамият // Ҷустуҷӯ ва иштикорот дар наср. Маҷмуаи мақолаҳо / А. Набавӣ. – Душанбе: Адиб, 2009. – С. 180.
8. Самад, А. Сарлашкар / А. Самад. – Садои Шарқ, 1999, №1-3 – С.18.
9. Самад, А. Шаҳррезии садо / А. Самад. – Душанбе: Адиб, 1997. – 96 с.
10. Саъдуллоев, А. Хосияти адабиёт / А. Саъдуллоев. – Душанбе: Адиб, 2000. – 256 с.
11. Сайфуллоев, А. Уфуқҳои тозаии наср / А. Сайфуллоев. – Душанбе: Адиб, 2006. – 768 с.
12. Табаров, С. Ҳаёт, адабиёт, реализм / С. Табаров. Китоби 5. – Душанбе: Адиб, 1989. – 205 с.
13. Ҳодизода, Р. Масъалаҳои насри тоҷик / Р. Ҳодизода // Садои Шарқ. – 1987. – № 6. – С. 108-113.
14. Шукуров, М. Паҳлуҳои тадқиқӣ бадеи / М. Шукуров. – Душанбе: Ирфон, 1976. – 271 с.
15. Шукуров, М. Мактаби одамият / М. Шукуров. – Душанбе: Адиб, 1991. – 268 с.

ЗАБОН ВА САБКИ ҚИССАНИГОРИИ АБДУЛҲАМИД САМАД

Забони асари бадеи оинаи тафаккури нависанда аст. Ҳунари устои сухан на танҳо дар қиссапардозию манзарақшӣ, балки дар муомилаю муоширати қаҳрамонон ва дигар иштикордорони асар ба зухур меояд. Абдулҳамид Самад бешубҳа, устои сухан буда, забонаш рангин, фасеҳу балеғ, таркиби луғавиаш ғанӣ, тарзи баёнш дилпазир аст. Дар қиссаҳояш манзараҳои табиат, чехраҳои одамон, ҳолатҳои руҳию равонии онҳо бо ҷумлаҳои пурмазмун тасвир ёфтаанд. Санъатҳои бадеи дар мавқею мақоми худ бо камоли назокат корбаст мешаванд. Калимаю ибораҳои халқию китобӣ ба ҳам расида матлаби нависандаро равшан иброз медоранд. Дар мақола муаллиф забон ва сабки қиссаанигории Абдулҳамид Самадро мавриди баррасӣ қарор дода, ба хулосае омадааст, забони қиссаҳои нависанда дорои бадеият ва ифоданокии баланд мебошанд. Нависанда чун донандаи моҳири урфу одат ва фарҳанги волои мардуми тоҷик осори худро бо забони зиндаи халқ, мақолу зарбулмасал ва ибораву таркибҳои рехта оро медиҳад ва бо ҳамин ҷанбаи иҷтимоӣ ва хусусияти миллии осори худро тақвият медиҳад.

Калидвожаҳо: Абдулҳамид Самад, нависанда, асар, қисса, очерк, насри муосир, воқеият, навардозӣ, инсонӣ нек, жанр.

ЯЗЫК И ПОВЕЛСТВЕННЫЙ РЯД АБДУЛХАМИДА САМАДА

Язык художественного произведения является отражением мышления писателя. Искусство мастера слова проявляется не только в описании сюжета и декораций, но и во взаимодействии персонажей и других действующих лиц. Абдулхамид Самад, несомненно, является мастером слова, его язык красочен, его словарный запас богат, его стиль выражения очарователен. В его рассказах осмысленными предложениями описываются природные сцены, лица и глаза людей, душевные и духовные состояния. Изобразительное искусство совершенно на своем месте и в своем положении. Народные и литературные слова и словосочетания в совокупности ясно выражают авторское содержание. В статье автор рассказал о языке и стиле повествования А. Самада и пришел к выводу, что язык рассказов писателя высокохудожественен и выразителен. Будучи искусным знатоком традиций и высокой культуры таджикского народа, писатель украшает свои произведения живым языком народа, пословицами и поговорками, фразами и сочинениями, тем самым усиливая социальный аспект и национальный характер своих произведений.

Ключевые слова: Абдулхамид Самад, писатель, произведение, повесть, эссе, современная проза, реальность, новизна, хороший человек, жанр.

LANGUAGE AND NARRATIVE SERIES OF ABDULHAMID SAMAD

The language of a work of art is a reflection of the writer's thinking. The art of a master of words is manifested not only in the description of the plot and scenery, but also in the interaction of characters and other actors. Abdulhamid Samad is undoubtedly a master of words, his language is colorful, his vocabulary is rich, his style of expression is charming. In his stories, natural scenes, people's faces and eyes, mental and spiritual states are described in meaningful sentences. Fine art is completely in its place and in its position. Folk and literary words and phrases together clearly express the author's content. In the article, the author Abdulhamid Samad spoke about the language and style of narration and came to the conclusion that the language of the writer's stories is highly artistic and expressive. Being a skilled connoisseur of the traditions and high culture of the Tajik people, the writer decorates his works with the living language of the people, proverbs and sayings, phrases and essays, thereby strengthening the social aspect and national character of his works.

Keywords: Abdulhamid Samad, writer, work, story, essay, modern prose, reality, novelty, good person, genre.

Дар бораи муаллиф

*Маҳмадуллоева Фазила Саъдуллоевна
Докторант (PhD)-и шуъбаи адабиёти
муосир
Институти забон ва адабиёти ба номи
Рӯдакии АМИТ
734025, ҶТ, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 21*

About the author

*Mahmadulloeva Fazila Sadulloeva
Doctor PhD of the department of modern
literature of the
Institute of Language and Literature named
after Rudaki NAST
RT, 734025, RT, Dushanbe, st. Rudaki, 21*

Об авторе

*Махмадуллоева Фазила Садуллоевна
Докторант PhD отдела современной
литературы
Института языка и литературы им.
Рудаки НАНТ
734025, РТ, г. Душанбе, просп. Рудаки, 21*

**УНСУРҲОИ ФОЛКЛОРИ ВОБАСТА БА ШАКЛУ МАЗМУН
ДАР АШЪОРИ ЛОИҚ ШЕРАЛӢ (дар мисоли устура ва андарз)**

Шодиева С. Р.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Ба андешаи фолклоршинос Р.Раҳмонӣ, адабиёти навишторӣ баробари пайдоиши хат ва адабиёти гуфторӣ баробари пайдоиши нутқ ба вучуд омадааст, ки мо низ ин андешаро тарафдорӣ менамоем [5, с. 7]. Аз ин метавон ба натиҷае расид, ки адабиёти гуфтории мо таърихи қадима дорад ва боиси таассуф аст, ки имрӯз миқдори каме аз он то замони мо расидааст ва он ба шарофати он, ки пас аз пайдоиши хат қисме аз нишонаҳои фолклори мардумӣ он замон шакли хаттии худро пайдо кард, аз осеби замонҳо маҳфуз монд ва имрӯз датраси мост.

Сарчашмаҳои адабиёти гуфтории ниёгони мо ба ҷаҳонбинии қадим ва расму оинҳои мардумони сокинони Осиёи Марказӣ дар замони ҷамъияти ибтидоӣ будааст, ки ба тасаввуроти содалавҳонаи онҳо нисбат ба муҳити атроф вобастагӣ доштааст, ки баъдан қисме аз ин ҷаҳонбиниҳои сода ё ибтидоӣ ба китоби «Авасто» роҳ ёфтааст. Аз ин ҷаҳонбинӣ мо аз муносибати одам ва табиат ва таассурот аз онро пай мебарем. Қисме аз муносибати одам ва табиат дар баъзе расму оинҳо то имрӯз расидааст ва мо онро ҳамчун мероси гаранбаҳое аз ниёгон пос медорем (Наврӯз, Сада, аловпарак ва ғайра).

Вобаста ба ҳамин таассуроти одам аз табиат назми халқӣ ташаккул ёфт ба андешаи И.С.Брагинский дар ду намуд (чинс) шакл гирифт: асотирӣ ва қаҳрамонӣ. Дар устураҳо табиати атроф одамӣ карда шуд. Чуноне, ки аз матнҳои «Авасто» бармеояд, ҷаҳон аз ду волидайнӣ бузург модар-замин ва падар-осмон тавлид шудааст. Тасаввурот дар бораи Офтоб ва Об дар симои худоёни одаммонанд - Митра ва Ардависура маънидод мешуд.

Ба андешаи И.С.Брагинский байни дунёи рӯшноӣ ва торикӣ набарди беохире ҷараён дорад. Бо лашкари зулмот, ки ҷанговаронаш девҳои ҳайвонбашараи бадкин мебошанд, ҷанговарони нақӯкоре, ки пуштибонии адлу некӣ мебошанд, мечанганд. Аз устура ва бовариҳои мардум баъдан, ҳамосаи қаҳрамонӣ тавлид меёбад, ки таърихи ҳақиқӣ ба инъикоси фантастикӣ табдил меёбад [2, с. 6-7].

Дар «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ мо намояндагони чунин муборизонро дар симои Каюмарс, Ҷамшед, Коваи оҳангар, Рустам ва дигар баҳодурон дида метавонем, ки дар ҳамосаи қаҳрамонӣ на як баҳодур, балки силсилаи баҳодурон амал менамоянд.

Дар назми халқӣ намудҳои шеърӣ ташаккул ёфтаанд, ки дар оянда ҳоси адабиёти навишторӣ шуданд: чома-гуфторҳои ахлоқӣ, ҷаҷома-гуфтори мадҳ ва ситоиш, гуфторҳои ғинӣ – суруд ва тарона, мунозира ва муаммо, андарз ва ривоятҳо ва ғайра. Мусиқавият низ ҳоси назми халқӣ гардид ва қариб ҳамаи намудҳои халқӣ бо мусиқӣ тавлид ёфтааст. Ҳамин мусиқавият бадеият, ҳаёлотӣ рангин, ҳикмати амиқ, маъно ва мазумни бориқро ташаккул дод.

“Бештари андеша ва симоҳои назми қадимаи халқӣ аз тарафи наслҳои оянда мавриди истифода қарор гирифтанд. Баъзе аз ин андешаву симоҳо дар назми халқии асри миёнагӣ низ вомерхӯранд” [2, с. 9]. Ба ҳамин тариқ, адабиёти гуфторӣ заминаро барои адабиёти навишторӣ ба вучуд овард.

Адабиёти навиштории тоҷикон зодаи давраи пас аз ислом гаравидан аст. Мутаассифона, аз осори назми тоисломии мо намунаҳои ночизе дар даст дорем ва он ҳам вобаста бар он аст, ки баъзе намунаҳои осори мардумӣ аз ҷониби одамони босаводе, ки номашон ба фаромӯшӣ рафтааст, навишта шудаанд. Метавон аз «Дарахти асурик», «Ёдгории зарирон», «Ҷанги Рустам бо девон», «Қорномаи Ардашери Бобакон», «Баҳроми ҷӯбина», «Рустам ва Исфандиёр» ва ҷанде дигар, ки бо матни паҳлавӣ ва тарҷумаҳо бо арабӣ маҳфуз мондаанд, ном бурд. Қисмате дигар дар китоби муқаддаси «Авасто» маҳфуз мондааст, ки

муаллифи онро ба Зардушт нисбат медиҳанд, ки то замони мо расидаанд.

Намуд ё шаклҳои адабиёти гуфторӣ, ки дар ташаккули адабиёти навишторӣ нақши бориз доштанд ва дар густариши ин навъҳои адабиёт рушд ё сукут кардаанд, бад-ин рақаманд:

Устура. Барои шинос шудан ба таърихи хеле қадим ва ҳатто аз қадим ҳам қадимтар устураҳо маводи хуби таърихӣ дода метавонанд. Ҳар як оин, суннат, бовар, расм реша дар гузаштаҳои хеле дур дорад ва дар ниҳоди худ устураҳоро пинҳон кардааст.

Дар бораи оғози ҷаҳон, пайдоиши одаму ҳайвонот, наботот, дарё, кӯҳ, ҳодисаҳои табиат, чирмҳои осмонӣ ва бисёр чизҳои дигар афсона, ривоят ё нақле дида мешавад ё дар ягон китоб навишта шудааст. Ҳамин афсонаву ривоёт ё нақлҳои қадимаро, ки имрӯз устура мегӯянд, дар адабиёти навишторӣ ҳамчун воситаҳои тасвири бадеӣ ё жанри адабӣ истифода мешаванд.

Имрӯз мо дар бораи Ковусу Кубод, Золу Рудоба, Каюмарсу Ҳушанг, Чамшеду Заҳҳок, Рустаму Исфандиёр, Коваю Фаридун маълумоти кофӣ дорем, ки тавассути «Шоҳнома»-и Фирдавӣ гирифтаем. Фирдавӣ барои офаридани ҳамосаи ҷовидонаи худ аз ҳамаи устураҳо истифода бурдааст. Устураҳо дар «Шоҳнома» на ба ҳамон мазмуни аввалии худ омадаанд. Фирдавӣ устураҳоро такмилу тақвият бахшида, ба дардҳои замони худ ва андешаҳои замони худ мувофиқ сохтааст. Аждаҳои сесараи бадманиши аҳриманӣ дар «Шоҳнома» ба Заҳҳоки араб табдил ёфт, ки аз сари китфонаш морҳо рӯидаанд, яъне, ҳамон сесара аст. Аждаҳо мардумро нобуд мекард ва Заҳҳок низ одамонро нобуд сохта, майнаи одамонро хӯриши морҳои худ мекард. Оё наметавонем пай барем, ки Фирдавӣ ғосибони арабро, ки ба Эрон чира шуданду бо таълимоти динии худ майнаи одамонро захролуд намуда, аз асли хеш дур кардан мехостанд, дар назар дорад? Афросиёб, ки дар устураҳо наҷоди эронӣ дорад, дар «Шоҳнома» ба турк табдил ёфт. Фирдавӣ аз усураҳо барои тасвири вазъи сиёсӣ ва иҷтимоии замонаш истифода бурдааст ва баҳодуронро ба монанди Кова ва Фаридун, ки алайҳи Заҳҳок ба мубориза бархостанд, пирӯз шудаанд ё Рустаму Геву Гударзу Кайхусраву дигаронро офаридааст, ки бо Афросиёби турку сарлашкарони вай ҳамвора дар набард буда, билохира ғолиб мебароянд, ба қалам додааст.

Дар «Шоҳнома» Сиёвуш шоҳзодаи Эрон писари Ковус дастпарваридаи Рустам аст. Бо дасисаи Судоба аз Ковус ранҷида, ба Турон панаҳ мебарад ва Фарангис духтари Афросиёбро ба занӣ мегирад. Ҳамзамон, шаҳрҳо месозад ва бо фармони Афросиёб аз дасти Гарӯй кушта мешавад.

Ш. Асроров қайд мекунад, ки Фирдавӣ дар асоси маъхазу манбаъҳои мавҷуда, осори санъати тасвирӣ ва хосса дар тафаккуру хаёлотӣ худ як достони бағоят мукамал ва мустақили бадеие офаридааст, ки дар силсилаи достонҳои «Шоҳнома» аз ҷиҳати ғоянокӣ вусъати баёни афкори фалсафӣ эстетикӣ ва ғайра ҷои аввалро ишғол менамояд [1, с. 30].

Тасвирҳои устуравӣ ҷӣ дар адабиёти классикӣ ва ҷӣ дар адабиёти муосир фаровон истифода шудаанд, ки ин ё он шоир барои ифодаи мазмуни амиқ ва ибрази андеша чун воситаи тасвир ба устура муроҷиат намудааст:

*Мурге дидам нишаста дар бораи Тӯс,
Дар пой ниҳода каллаи Кайковус [7, с. 35].*

***

*Бо қувои фаъла мори рӯдаро созанд сер,
Ҳеч доро дар шақоват камтар аз Заҳҳок нест [3, с. 124].*

***

*Ту нимӣ, ними манӣ, ними ҷисму ҷони манӣ,
Ва зарра-зарра ту пайванди ҷовидони манӣ.
Ба ҳар кучо, ки равӣ, дар ман аст решаи ту,
Ту, эй гул, аз қалами сабзи устухони манӣ [6, с. 27].*

Умари Хайём аз номи Кайковус барои ишора намудан аз нопадории дунё истифода намудааст. Абулқосим Лоҳутӣ дунёи сармоҷро ба Заҳҳок ташбеҳ додааст, ки аз заҳмати коргарон шиками худро сер мекунад. Бозор Собир бошад, устураи Одаму Ҳавворо барои тасвири эҳсоси ошиқ корбаст намудааст. Дар устураи машҳури динӣ, ҷӣ ибронӣ, ҷӣ исломӣ оварда шудааст, ки Худованд Ҳавворо аз қабурғаи Одам офаридааст.

Чунонки мебинем, бархурдорӣ аз устура барои ифодаи мазмунҳое истифода шудаанд, ки ҳеҷ қаробате ба устура надоранд, вале ин гуна амалро метавон як навъ ҷилои нав ё дигари устура маънидод кард. Устура дар замони худ устура буд. Онро хоҳ ҳамчун жанри адабӣ донем, чунончӣ И.С. Брагинский андеша дорад, ё маросим, оин суннат ҷаҳонбинии одамони замони пеш аз оғози таърих. Вале дар «Авасто», «Бундаҳишн», «Динқарт» ва «Шохнома» моҳияти устуравиро аз даст додааст. Дар се китоби аввали таълимоти динӣ аст ва дар «Шохнома» дoston:

*Яке нома буд, аз гаҳи бостон,
Фаровон бад-ӯ андарин дoston...
Чу аз дафтар ин дostonҳо басте,
Ҳаме хонд, хонанда бар ҳар касе [10, с. 26-27].*

Гумон меравад, ки бо тақозои хусусиятҳои адабиёти навишторӣ устура моҳияти жанрии худро гум кард. Баъзе аз ашъори устуравӣ дар аз оташ гузаштани Сиёвуш, ба кӯмаки Зол омадани Симурғ, разми Исфандиёр бо Симурғ, Ҷанги Рустам бо Аквондев, кирми Ҳафтвод дар достони Ардашери Бобакон инъикос шудаанд. Истифода аз устураҳо дар ашъори шоирони классики муосир ҳамчун истифодаи санъати талмеҳ барои таъкид ва додани обу ранги бадеӣ ҳисоб мекунад.

Лоик Шералӣ дар устурасозӣ ё истифода аз пиндорҳои устуравӣ маҳорати калон нишон додааст. Унсурҳои устура дар ашъори Лоик дар шакли ишора ё баёни возеҳ дида мешаванд. Номҳои ба монанди Қорун, Ҷоми Ҷам, Шаддод, Одаму Ҳаво бештар ба маъноҳои духӯрда омадаанд, на ба маънои аслии ҳеш. Шоир аз устураҳо ҷавоби замони худро ҷуста, киёс мекунад ва ҳамоҳангии замонҳоро дармеёбад. Дар шеъри «Эй ҷавонӣ» меҳонем:

*Мекунӣ шаккокию густохиҳо,
Ба Худоёни замин у осмон.
Мехурӯшӣ, меситезӣ,
Мекушӣ роҳи худро.
Дар миёни ин ҳама пасту баландии ҷаҳон,
Ҳамчунон Шаддод, ки сӯи Худо,
Карда даъвои Худои тир андохт.
Лек тираш бозгашта аз само,
Бар сари моҳӣ расид.
Аз он замон,
То кунун бинӣ сари моҳӣ буридааст...
Тирандозӣ ба сӯи осмонҳо айни беандешагист,
Баски меояд фуру аз осмон ё бар замин ё бар сарат [9, с.52].*

Густохию ситез, шӯро ғурури ҷавони ро бо кирдори Шаддоди устуравӣ киёс намудан дарёфти хуби шоиронаи Лоик аст. Ҳарчанд мазмуни устура хусусияти диниро дорост, вале Лоик онро бо мақсади худ мавриди истифода қарор додааст.

Дар шеъри «Торҳои навохта» низ Лоик ҳам устура ва ҳам афсонаи машҳур, ки яке аз мавзӯҳои асосии адабиёт аст, рӯ овардааст:

*Ҷавонӣ масти ҳусну обубоӣ,
Ба рӯи ганҷи Қорун менишинӣ.
Агарчӣ нести Лайлӣ, валекин
Ба истиқболи Мачнун менишинӣ [9, с. 40]*

Қорун соҳиби сарвату боигарии зиёде будааст, вале беҳад ҳасис ва бахил. Ба ғзаби Худованд гирифтдор шуда, бо тамоми сарваташ ба Замин фуру рафтааст. Номи Қорун рамзи сарватмандӣ ва бухлу ҳарисӣ ва мол аст. Ганҷи Қорун маънои “ганҷи равон” ё “ганҷи нопадорист”. Бо ибораи халқӣ “ба соҳибаш насиб намекардааст”. Ба қавли маъруф “моле, ки ба соҳибаш насиб намекард, ба ҳеҷ кас насиб намекунад”. Лоик аз устура ва ривояти Лайлию Мачнун тасвире сохтааст, ки маънои нав медиҳад. Ҷавонӣ ҳам ганҷ аст, вале ганҷест гузаранда. Аёми ҷавонӣ зуд мегузарад. Лоик панд додааст, ту, ки аз ҷавонӣ хуснат менозӣ, мунтазири ошиқ ҳаст, ҳамеша ҷавон намемонӣ, ҷавониро дарёб, ки гузаро аст.

Лоик устураҳоро маънои нав дода, онҳоро барои ифодаи эҳсоси ошиқ, шӯри дил, таманно ва орзу, умед ва бахт истифода мебарад. Шеъри «Туро рӯзе ман аз тақдир медуздам»

саропо аз маншаи руҳи инсонӣ озод ва пиндори устураҳост:

*Ба мисли Ҳазрати Одам, ки аз ҷаннат,
Барои донаи гандум бурун омад.
Барои ту,
Зи ҳабси сарнавишти хеш,
Рӯзе мегурезам.
Ва он сон к-аз худам Зевс,
Прометей рабуд оташ.
Туро медуздам аз қисмат,
Ки руҳамро диҳӣ қудрат,
Ва шаҳболи умедамро туй қувват [9, с. 76].*

Дар устураи Одам оварда шудааст, ки ўро ҳамрои Ҳавво барои хўрдани гандум аз биҳишт ба ин дунё пеш карданд. Хўрдани гандум нофармонӣ ба амри Худо буд, ки хўрдани онро манъ карда буд. Хўрдани гандум исёни одам алайҳи Худо ё шинохти одам худии худро, истиқлолталабии одам ва ба хоҳиши худ ба таври худ зистани одам аст.

Лоик дар шеъри фавқ аз устураи Юнониёни қадим дар бораи Прометей низ истифода кардааст. Дар ҳақиқат Прометей оташро аз худоёни Олимп дуздида, ба одамон медиҳад ва Зевс барои ин амал Прометейро дар кӯҳи Кавқоз занҷирбанд мекунад ва ҷазои сангине муайян месозад. Ҳар рӯз уқобе омада, чигари ўро канда, меҳўрад. Шабона чигар боз пурра мегардад. Вале Прометей медонад, ки ин ҳол абадӣ нест ва ў озод хоҳад шуд. Воқеан, маънои Прометей «Бинандаи оянда» аст. Яъне, Прометей медонад, ки оянда одамон аз Худоён зўр хоҳанд шуд. Ҳамчунин, Прометей медонад, ки сабаби ҷазои ў на дуздидани оташ, балки чизи дигар аст. Вале Одам пешомади худро намедонад, ки ўро чӣ интизор аст. Вале Одам бо умед зиндагӣ дорад ва маҳз ҳамин чиз зиндагии ўро рангин сохтааст. Биҳишт барои одам зиндон буд, танг афтод. Барои Одам оламе даркор буд, ки ў дар ҳақиқат Одам шавад. Яъне мубориз бошад, чунон ки зиндагии Одам мубориза аст. Лоик дар шеър инсонӣ муборизро барои зинадгии худ алайҳи тақдири азали ситоиш намудааст. Лоик аз устураҳои юнонӣ дар дигар шеърҳояш низ истифода кардааст. Пас, барои Лоик вусъати устураҳои исломӣ ва ориёии куҳан танг аст ва Лоик аз устураҳои дигари мардум вом гирифтааст.

Дар шеъри «Дил» мо боз ба намунае аз устураҳои юнонӣ вомехўрем, ки шоир аз Икар ёд мекунад:

*Гар пари Икар шикасту монд сайраш нотамом,
То кунун захмаш ба хуни ту табобат мешавад [9, с. 87].*

Ва дар рубоии зерин низ:

*То чархи фалак ҳаёли мо афзун рафт,
Бисёр зи дида ашқу зи дилҳо хун рафт.
Нашкоста пари Дедалу Инкар зинҳор,
Вар-на ба сӯи фалак Гагарин чун рафт [9, с. 444].*

Бино ба устураҳои Юнон Дедал меъмор аст. Ў барои шоҳи Крит Минос қасри машҳури Лабиринти Кносро сохт. Минос ба Дедал иҷозати ба Афина баргаштанро наод. Дедал барои худо писараш Икар қанот сохт ва ба воситаи мум онҳоро ба дастон часпонда, насихат кард, ки бисёр боло напарад, ки мум аз таъсири офтоб об мешавад ва паст ҳам, ки оби баҳр нарасад. Вале Икари ҷавон аз парвоз чунон ба вачд омад, ки панди падарро фаромўш сохт ва хеле баланд баромад. Мум об шуд ва Инкар ба баҳр ғалтида ғарқ шуд. Ҷасади ўро дар соҳили ҷазираи Сомос Геракл ёфта, ба хок супорид. Ҳоло ин мавзӯи Икария номида мешавад [4, с. 504]

Устураи мазкур дар байни Аврупо хеле машҳур аст. Аз рӯи он чандин мусовараҳо офарида шудаанд. Ҳомер дар ҳамосаи хеш «Иллиада» низ ин устураҳоро овардааст. Мақсади Лоик аз ин устура он аст, ки агар пари Икар намешикаст, парвози одам ба кайҳон амалӣ намегашт. Лоик дар бораи парвози одам ба осмон аз устураи дигар низ истифода дорад, вале он истифода тамоман мақсади дигарро дорост. Дар шеъри «Ғурури Рустам» аз силсилаи «Илҳом аз «Шоҳнома» аз забони Рустам оварда шудааст:

*Парвози ў ба осмон чун мурғи хонагӣ,
Кӯтоҳ буду дар сараш боди гурур буд.*

*Медид зи чашмони ӯ дуртар, вале
Бе чашми ман ду дидаи бинош кӯр буд [9, с. 293].*

Мақсад парвози беҳирадона ва даъвомандонаи Ковус ба Осмон аст. Ковус ба сӯхтани Иблис, ки ӯро таърифу ситоиш сохта, ба ин фарру зебой чархи гардон месозад, чои ту бошад. Барои дар ҷаҳон мондани нишони ту бояд ба осмон биравӣ ва розӣ гаштани Офтоб, чӣ гунагии моҳу шабу рӯз, кӣ будани солори ин ҷаҳонро бидонӣ. Ковус фирефта гаридид ва дар паи парвоз ба Осмон шуд. Парвоз бар Осмон ба Ковус ба ғайр пушаймониву дарду маломат чизи дигар наовард.

Лоиқ дар шеърхояш бо истифода аз устураҳои рози устураҳои кӯҳанро дар замони худ ҷустааст ва пайванди онҳоро кушодааст:

*Ободгари ҷаҳони вайрон моем,
Дунёи чӣ лозим аст, худ дунёем!
Бегона наем, гарчӣ дурем ба дил,
Фарзанди ҳамон як Одаму Ҳаввоём! [9, с. 447]*

Ҳамин тариқ, устура барои ифодаи фикру андекшаҳои Лоиқ маводи қиёсӣ медиҳад, ки дар он ҷаҳонбинӣ, мақсад ва ғояи шоир инкор мегардад ва хулоса аз тарафи хонанда бароварда мешавад. Ин як навъ услуби адабӣ дар адабиёти классикӣ буд. Лоиқ ин анъанаро идома ва инкишоф додааст, ки аз муносибати ногунастани фолклор ва шоир шаҳодат медиҳад.

Андарз. Андарз низ таърихи қадима дорад. Намунаҳои андарз дар «Авесто» вомахӯранд, вале давраи камолоти андарз ба замони Сосониён рост меояд. “Андарз” вожаи паҳлавӣ буда, маънои «дастур» ё «машварат» аст.

Андарз ҳамчун шакли адабӣ дар замони Сосониён ташаккул ва густириш меёбад. Маҳз, дар замони Сосониён танзими андарзҳо ҳамчун рисолаҳои алоҳида оғоз меёбанд. Истилоҳи адабии “андарзнома” ба маънои “насиҳатнома” ва “осори ҳақимона” аз ҳамон калима пайдо шудааст.

“Андарзномаҳо бештар дар шакли хитоби пешвоёни дин, подшоҳон, ҳақимон ба соири шунавандагон ва гоҳе ҳам ба сурати пурсишу посух суруда шудаанд. Ин хитобаҳо мавзӯҳои мазҳабӣ, сиёсӣ, ахлоқӣ, таълимӣ ва зиндагонӣ бо намуна аз тачоруби рӯзгор доранд, аз ҷумлаи зеҳниёт ва амалиёт” [8, с. 182].

Андарз дар адабиёти дарӣ (тоҷикӣ) густириши тозае пайдо кард ва метавон гуфт, ки ба пояи баландтарин расид. Аз Рӯдакию Фирдавсӣ сар карда, то Саъдию Ҷомӣ, Аҳмади Донишу Асирӣ то имрӯз андарз моҳияти хешро аз даст наводааст. Нест шоире, ки андарз нагуфта бошад. Мавзуи асосии андарзҳо, ки даъват ба некӣ ва парҳез аз бадӣ аст, моҳияти худро гум накардааст ва ба гумони ғолиб ҳамаи мавзӯоти пандҳо, ҳикматҳо ва масоили гуногуни ҳаёти аз ҳамон мавзуи азали (некиву бадӣ) сарчашма гирифтаанд.

Дар ашъори Лоиқ низ андарз мақоми хосе дорад. Лоиқ дар ин ҷода ба ниёгон, ба шоирони бузурги пешину муосир ҳамқадам аст. Андарзҳои Лоиқ аз ҳамон панду гуфтору рафтори нек сарчашма гирифтаанд ва руҳи замони шоирро ифода менамоянд:

*Дунёталабон дар ғами дунё миранл,
Фардоталабон дар ғами фардо миранд [9, с. 515]*

***

*Ҳар кас ғила аз касе қунад, нодон аст,
Аз худ ғиламандӣ ҳунари мардон аст.*

***

*Бисёрталаб умри каме хоҳад дид,
Садсолаи умрро даме хоҳад дид [9, с. 516]*

Андарзҳои Лоиқ оид ба забон, миллат ва худшиносӣ навгоние дар андарзсароӣ ҳастанд, ки назари онро дар адабиёт наметавонем ёфт. Ин гуна андарзҳо дарди шоиранд, ки аз беғамиву бедордилии ҳаммилату ҳамзабони хеш нола мекунад ва онҳоро ба ростию покӣ ҳидоят менамояд:

*Забони модариро нос дорем,
Ки аз модар варо мерос дорем.*

***

*Ҳар гоҳ ду тоҷике ба ҳам русӣ сухан кунанд,
Зинда ба зинда модари худро кафан кунанд [9, с. 524]*

***

*Касе, ки пир надорад, ба пирӣ нарасад,
Худо намешавад, он кас, ки бе Худо бошад [9, с. 521]*

Андарзҳои Лоик дар шакли фардбайт (худи муаллиф “такбайт” номидаанд) бештар ба назар мерасанд. Вале дар ашъори гуногунаш низ ба намунаҳои андарз вомехӯрем. Ғазале, ки дар таъсир ё ҷавобияи М. Турсунзода (То тавонӣ дӯстонро гум макун) суруда шудааст, сар то андарз аст:

*Дар ҷаҳони душманонӣ, дӯстонро гум макун,
Дар миёни қачравонӣ, ростонро гум макун.
Ҳар қучое по ниҳӣ, дар пои ту сар мениҳанд,
Ошу ноне хурдаӣ. он ошиёнро гум макун.
Ваъдаҳои нася додӣ, вақти мастӣ мард бош,
Баҳри ҷуброн, пеши ҷонон, нақди ҷонро гум макун.
Ҳам макун парвову ҳам як лаҳза бепарво мабош,
Корвонсолорӣ, фарёди сагонро гум макун.
Навбатат гар омада, дар осие навбат бирон,
Лек исёну гурури осиедро гум макун [9, с. 367]*

Ғазали фавқ даъват ба некиву нақӯкорӣ, ҳидоят ба ростӣ ва ситоиши инсонгарӣ аст, ки мо мазмунҳои онро метавонем, дар андарзҳои дар боло номбарнамуда пайдо намоем. Лоик дар ин бобат тарафдор ва пайрави андарзҳои ниёгон аст.

Хулоса, чунонки аз мисолҳои болоӣ маълум гардид, таъсирпазирии унсурҳои фолклорӣ, аз ҷумла, жанрҳои устура ва андарз вобаста ба шаклу мазмун дар ашъори Лоик Шералӣ мақоми махсус дошта, дар рангорангӣ ва шоистагии муҳтавиёти шоир нақши муҳим бозиданд.

Адабиёт

1. Асроров, Ш. *Аз таърихи пайдоиши ва таҳаввули асотири Сиёвуш // Мақолаҳо доир ба забон ва адабиёти тоҷик / Ш. Асроров. – Душанбе, 1974. - 184 с.*
2. Брагинский, И.С. *От Авесто до Айни / И.С. Брагинский. – Душанбе, 1981. – 25 с.*
3. Лоҳутӣ, А. Куллиёт. Ҷилди 1. / А. Лоҳутӣ. – Душанбе, 1960. - 253 с.
4. *Мыфи народов мира. – М., 1991. - 671 с.*
5. Раҳмонӣ, Р. *Фолклори тоҷикон: дарсҳо аз адабиёти гуфторӣ / Р. Раҳмонӣ. – Душанбе: ДМТ, 2021. – 352 с.*
6. Собир, Б. *Бо чамидан, бо чашидан / Б. Собир. – Душанбе: Адиб, 1987. - 208 с.*
7. Хайём, У. *Рубоӣёт / У. Хайём. – Душанбе, 1999. - 472 с.*
8. Шарифзода, Х. *Шоҳнома ва шеърӣ замони Фирдавсӣ / Х. Шарифзода. – Душанбе, 2014. - 399 с.*
9. Шералӣ, Л. Куллиёт. Ҷилди 1. / Л. Шералӣ. – Душанбе: Адиб, 2008. - 560 с.
10. *Шоҳнома. Ҷилди 1. – Душанбе, 1964. – 480 с.*

УНСУРҲОИ ФОЛКЛОРИ ВОБАСТА БА ШАКЛУ МАЗМУН ДАР АШЪОРИ ЛОИҚ ШЕРАЛӢ (дар мисоли устура ва андарз)

Мақола аҳамияти таҳлилий дошта, дар он оиди таъсирпазирии унсурҳои фолклорӣ вобаста ба шаклу мазмун дар ашъори Лоик Шералӣ, дар мисоли устура ва андарз сухан меравад. Асолати илмӣ мавзӯ дар мақолаи мазкур ҷашмрас буда, он аз тарафи муаллиф бо истифода аз сарчашмаҳои илмӣ, истифодаи манбаъҳои зиёди соҳавӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Дар мақола таъкид гардидааст, ки Лоик Шералӣ дар устурасозӣ ё истифода аз пиндорҳои устуравӣ маҳорати калон нишон додааст. Унсурҳои устура дар ашъори Лоик дар шакли ишора ё баёни возеҳ дида мешаванд. Номҳои ба монанди Қорун, Ҷоми Ҷам, Шаддод, Одаму Ҳаво бештар ба маъноҳои духӯрда омадаанд, на ба маънои аслии хеш ва Шоир аз устураҳо ҷавоби замони худро ҷуста, қиёс мекунад ва ҳамоҳангии замонҳоро дарёфтааст. Дар қисмати хулосавӣ муаллиф қайд намудааст, ки таъсирпазирии унсурҳои фолклорӣ, аз ҷумла, жанрҳои устура ва андарз вобаста ба шаклу мазмун дар ашъори Лоик Шералӣ мақоми махсус дошта, дар рангорангӣ ва шоистагии муҳтавиёти шоир нақши муҳим бозиданд.

Калидвожаҳо: устура, фолклор, Лоик Шералӣ, нутқи хаттӣ, шеър, шоир, эҷодиёт, панду андарз.

ФОЛЬКЛОРНЫХ ЭЛЕМЕНТОВ НА ФОРМУ И СОДЕРЖАНИЕ В ПОЭЗИИ ЛОИКА ШЕРАЛИ (на примере народных изречений и наставлений)

Статья имеет аналитическое значение и посвящена влиянию фольклорных элементов на форму и содержание в поэзии Лоика Шерали, с акцентом на народных изречений и наставлений. Научная новизна данной статьи очевидна, она была рассмотрена автором с использованием научных источников и множества специализированных материалов. В статье подчеркивается, что Лоик Шерали проявил большое мастерство в создании народных изречений или использовании народных идей. Элементы народных изречений в поэзии Лоика представлены в виде намеков или явных выражений. Такие имена, как Корун, Джоми Джам, Шаддод, Одаму Хаво, чаще всего приходят с измененными значениями, а не с их первоначальным смыслом, и поэт ищет ответ своего времени в народных изречений, проводя параллели и находя гармонию времен. В заключительной части автор отмечает, что влияние фольклорных элементов, включая жанры народных изречений и наставлений, которые имеют особое значение в поэзии Лоика Шерали, играя важную роль в разнообразии и значимости содержания поэта.

Ключевые слова: народные изречения, фольклор, Лоик Шерали, письменная речь, поэзия, поэт, творчество, мудрость и наставления.

FOLKLORE ELEMENTS ON FORM AND CONTENT IN THE POETRY OF LOIK SHERALI (based on the examples of usturs and andarz)

The article has analytical significance and is dedicated to the influence of folklore elements on form and content in the poetry of Loik Sherali, with a focus on usturs and andarz. The scientific basis of the topic in this article is evident, as it has been examined by the author using scientific sources and a multitude of specialized materials. The article emphasizes that Loik Sherali has demonstrated great skill in creating usturs or utilizing ustur ideas. Elements of usturs in Loik's poetry are presented in the form of hints or explicit expressions. Names such as Qorun, Jomi Jam, Shaddod, Adam and Havo often come with altered meanings rather than their original sense, and the poet seeks the response of his time in usturs, drawing parallels and finding harmony between eras. In the concluding part, the author notes that the influence of folklore elements, including the genres of usturs and andarz, holds special significance in the poetry of Loik Sherali, playing an important role in the diversity and importance of the poet's content.

Keywords: ustura, folklore, Loik Sherali, written speech, poetry, poet, creativity, wisdom, and andarz.

Дар бораи муаллиф

Шодиева Ситора Раҳматбеговна

Унвонҷӯи кафедраи назария ва таърихи адабиёт

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни

734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ, 121

E-mail: shodievasitora500@gmail.com

About the author

Shodieva Sitora Rakhmatbegovna

Applicant for the Department of Theory and History of Literature

Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni

734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 121

E-mail: shodievasitora500@gmail.com

Об авторе

Шодиева Ситора Раҳматбеговна

Соискатель кафедры теории и история литературы

Таджикский государственный педагогический университет имени С. Айни

734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 121

E-mail: shodievasitora500@gmail.com

АКТУАЛИЗАЦИЯ КОНЦЕПТА «ИСТОРИЧЕСКАЯ ПАМЯТЬ» В ПУБЛИЦИСТИЧЕСКОМ ТВОРЧЕСТВЕ МАНСУРА СУРУША

Гулямова М. Дж.

Институт языка и литературы имени А. Рудаки

Историческая память – категория предельно ёмкая в своём социокультурном аспекте, в то же время, противоречивая в сущности своей формулировки. Цицерон, в одном из многочисленных эпитетов по отношению к истории, упоминал «живую память», или в другом переводе «душу памяти», - что, не имеет принципиального различия, и лаконично отражает суть её вневременной актуализации. Устойчивость словосочетания «историческая память», ставшего своего рода, привычной единицей современного понятийно-категориального аппарата различных научных кругов гуманитарной направленности, связывают с именем французского социолога Мориса Хальбвакса, - однако в своём одноимённом труде Хальбвакс не только выявляет противоречия между назначением истории и памяти, но и противопоставляет два понятия друг другу. История по Хальбваксу схожа с «кладбищем дат», а память – животрепещущая опора для каждого индивида, основа его личностного и социального существования, находящаяся в непрерывном движении. Таким образом, память, в отличие от исторического периода, не заканчивается, по Хальбваксу она обновляется, «без конца преобразуется» [11]. Память – живая летопись событий, ещё не ставших достоянием исторической науки, - проводя контактную линию между разными людьми в пределах одного общества или группы, она становится «коллективной», образуя определённый строй мыслей, образ чувств, который роднит членов этого социума, формирует «поколение».

Таким образом, по Хальбваксу «...выражение «историческая память» выбрано не очень удачно, потому что оно связывает два противоположных во многих отношениях понятия» [11], с одной стороны, имеет под собой логическую почву, с другой – есть смысл принять следующую формулировку, также имеющую место в социологических и исторических исследованиях: «Историческая память – одно из измерений коллективной памяти, это память об историческом прошлом... Она... - важнейшая составляющая самоидентификации индивида, социальной группы, общества» [2, с. 41]. Именно её мы берём в вооружение в своей работе.

Объект нашего исследования – публицистика, - несмотря на разительную расхожесть определений, неизменно сохраняет причастность к литературе: либо как один из её родов, либо как пограничная с журналистикой творческая сфера, пересекающая магистральный узел принципов образности, эстетики художественной организации текста и других. Таким образом, мы полагаем, что публицистическая проза вправе оперировать темпоральными константами не в меньшей степени, чем художественная. Закономерно, однако, в первую очередь, определить, что мы под ними подразумеваем. Выстраивая категории времени, неотъемлемого от него пространства, памяти и истории в единую систему и, ставя относительно её публицистический текст, мы получаем взаимосвязь понятий, помогающих раскрытию интересующего нас концепта. Так, время запечатлено в объективно существующей реальности, оно воспринимается, а затем субъективно репрезентируется уже в индивидуальной/коллективной памяти, - эпитет исторической она принимает, интегрируя опыт поколений и нося на себе отпечаток эпохи, являя собой концентрат тех особенностей мировосприятия, своеобразие менталитета, свойственного определённому народу (даже выходя за пределы этнической принадлежности), живущему в контексте определённых исторических реалий.

Как и любое общество, пережившее гражданский конфликт, таджикистанское начало сознательно развивать идеи миролюбия, национального единства, - однако республика

оказалась в беспрецедентном положении, когда экономический урон и физические потери гражданской войны совпали с разрушением идеологического фундамента, на котором базировалось прежнее мироустройство. Историческая память в широкой ретроспективе (культивация героических образов прошлого) и в аутентичности текущим процессам современности (своего рода, интериоризация травматического опыта гражданской войны обществом, стремительное преобразование его в историческую ДНК) становится субстратом формирования новой картины мира.

«Общая память несёт в себе всё представление об истории, общую оценку исторической судьбы, наций и народов. На современном этапе развития человечества общая память особенно необходима, поскольку она является основой существования народа, рождает чувство единства исторической судьбы» [1, с. 42], - в таком контексте становится ясна миссия хроникёров эпохи, - писателей и журналистов, - которые ответственны за создание духовного единения своих соотечественников, особенно на сломе времён, политических конъюнктур и идеологий.

Отечественная публицистика богата яркими примерами обращения к предмету интернационализма и мультикультурализма не как сопутствующего фактора современной глобализации, а как наследия советской эпохи и, следовательно, основанного на глубокой исторической общности, - анализ документальной прозы первых двух десятилетий периода государственной независимости показывает то, что тема дружбы народов становится преобладающей формой для выражения идей о сохранности исторической памяти. Она, в свою очередь, становится точкой опоры, своеобразной инструкцией по моделированию новой картины мира в кардинально изменившихся, - для всех стран, входивших в состав СССР, а для Таджикистана особенно болезненно, - реалиях.

Очерк знаменитого русскоязычного прозаика Мансура Суруша «Мы все лучи одной зари» может служить ярким примером. Нанизанные на единую нить повествования, истории о жизни людей разных национальностей, волею случая обретших в Таджикистане свой дом, увлекают читателя неподдельной искренностью. И рассказ о судьбах Азы Каноат, Константина Авакова, семейной четы Рамазана и Искры органично трансформируется из занимательного повествования о превратностях судьбы во вдохновенный гимн необъятной глубины человеческим чувствам. Объединяющим мотивом очерка становится основная мысль автора: «ни время, ни расстояние не ослабляют дружбу» [5]: товарищество несхожих по этнической, конфессиональной принадлежности людей выражает идею консолидации духа, торжества гуманизма, неизменного уважения к общечеловеческим ценностям - того, чего так остро не хватает в сегодняшнем мире. И ему, разрываемому непониманиями, религиозными распрями противопоставлен микрокосм душевного тепла, уюта, толерантности воззрений. Однако общая тональность не создаёт идиллическую сентиментальность, напротив, настроение очерка сквозит меланхолией, подчас тоскливой угрюмостью, - Суруш со спокойствием мастера слова вырисовывает ситуацию, общую обстановку, не нарушая мелодику повествования ярко выраженной позитивной и негативной экспрессией, но само ощущение неумолимого движения жизни реально существующих людей, стремительной, пульсирующей в сгустке драматических коллизий, не позволяет эмоционально расслабиться читателю. Напряжение достигается посредством незатейливого обрамления богатого жизненного материала, - вновь, автор сочетает нейтральность публициста с талантом литератора: ни разу не упоминается конкретно обозначенная проблема, что ни в коем случае не отменяет её присутствие. «Я иногда сталкивалась с проявлением великодержавного шовинизма у некоторых недалёковидных людей» [5], - говорит героиня публикации, и включение в текст этой цитаты подразумевает желание автора в завуалированной форме обратиться к данному аспекту радикальных проявлений национальных чувств, их искажению в угоду корыстолюбию и тяге к превосходству. Затрагивает автор и послевоенные репрессии, гонения осетин, вынужденных переселиться в другие страны, - и на глобальной исторической арене фигуры отдельных людей не теряют свои нравственные очертания, напротив, они принимают гигантские масштабы неимоверной

силы, неиссякаемого обаяния человеческой личности в тех непростых, созвучных каждому жителю эпохи СССР ситуациях: беззаботные будни, тяжелые годы эмиграции. Суруш добавляет живинку в абрис каждого персонажа. Его пристальное внимание к смысловым деталям вносит в общую атмосферу неповторимую харизму авторского стиля.

Распад советского государства переменял жизни миллионов людей: нельзя в историческом многоугольнике выделять положения наиболее острые. Однако, сосредоточив внимание на судьбах представителей национальных меньшинств, автор обратился к читателям с «немым», не озвученным воззванием: не предавать забвению память об общем историческом прошлом, щедром культурном наследии периода СССР, чувствовать и понимать, что в политических контурах виднеются реальные люди, объятые радостью, болью, счастьем, тоской. И предстающие во всём спектре эмоциональных оттенков персонажи из-под пера Суруша выводятся колоритные, яркие, создающие на страницах печати общий полнокровный типизированный образ, заслуживающий место и отклик в сердце читателя.

Важным штрихом в творчестве Мансура Суруша является его неугасающее на протяжении долгих лет творческого труда внимание к положению евреев, - тема, не столь масштабированная и популярная в литературно-публицистической среде, если и вовсе не деликатная. Суруш размышляет о положении евреев в своей большой прозе (роман «Чала»); в его сборнике «Время и мысли» мы находим занимательный исторический очерк «Айни, Бухара и евреи». Он проливает свет на затерянную в библиографической массе трудов Садриддина Айни брошюры «Сталинская конституция и еврейские трудящиеся»: Суруш в увлекательной форме прослеживает исторический путь нахождения евреев на территории Центральной Азии, приводит примеры обращения более ранних авторов (поэтесса Дильшод) к еврейскому вопросу, однако не ограничивается пересказом исторических фактов, добавляя оценочные характеристики описываемым событиям и личности самого Айни. По существу, из-под пера Суруша выходит жанровый гибрид рецензии и исторического очерка, гармонично взаимосвязанный в структурированную, глубоко осмысленную композицию. Автор фокусируется на главной (для себя и нашего исследования) проблематике межнациональных отношений, раскрытию которой служит унижительное и несправедливое положение евреев в эмирате: «В широком смысле, это взаимодействие народов в различных сферах... В узком же смысле, это межличностные взаимоотношения людей разных национальностей...» [3, с. 120]. Публицисту удаётся вовлечь читателя в эмоциональное повествование посредством активного использования экспрессивных литературных приёмов. Своего рода, выводом очерка становится призыв к «изучению опыта прежних лет», который приобрёл «особую значимость» в условиях независимого и правового политического устройства современного Таджикистана [3, с. 122].

Однако «опыт прежних лет» рельефен и неоднозначен: разные вехи истории предлагали различный подход к построению общественного сознания.

Закономерно, что по хронологии публицистика Суруша охватывает не только социальные процессы, – автор неоднократно обращается к периоду собственного творческого становления, богатого разнообразными воспоминаниями, которые он неустанно репродуцирует как в явной, так и в скрытой связи с современностью. Внутренние культурные связи на союзном пространстве, а также с другими государствами не раз становятся объектом его художественного внимания.

«С нами всё, что помним» - лейтмотив публицистического творчества Суруша выведен в заглавии другого, схожего по тематике очерка. На этот раз центральными героями становятся Дмитрий Константинович Дудкин и Анастасия Дмитриевна Чеховская – жизненный и творческий дуэт энтузиастов из России, приехавших однажды в Таджикистан и посвятивших все зрелые, деятельные годы жизни нашей стране. По объёму и тонкости смысловых подтекстов это произведение Суруша заметно уступает предыдущему, но продолжает намеченную линию обращения к исторической общности разных национальностей и сохранения памяти об этом. Память о супружеской чете Дудкиных и их

вкладе в литературный, театральные процессы советского Таджикистана постепенно угасла – «неприглядный эпилог», как метко характеризует этот факт Суруш, имеет печальную перспективу стать тенденцией. Неумение хранить память, живую и ещё не поблекшую под натиском времени, может привести к угрозе существования памяти исторической, когда все бывшие личности, их поступки, сложившиеся события, общественные течения утратят значимость и, подобно героям очерка, уйдут в забвение, оставшись на задворках социального внимания. «Непростительная забывчивость» [7, с.177] - выносит твёрдый в своей суровости вердикт Суруш, наталкивая читателей на не озвученные, но вполне декодируемые смыслы: утрата памяти равно духовной гибели, истончение понятий о моральном долге – вполне явственная угроза развитию общества, перспективы которого невозможно рассматривать вне исторического контекста и связи с недавним прошлым. Ведь нравственный облик – человека или нации, – формируется именно способностью помнить. Непосредственно текст Суруша изобилует тематически подходящими цитатами, которые образуют своего рода композиционную рамку: начинается повествование со строк Мирсаида Миршакара, оканчивается четверостишием Василия Жуковского, в середине материала – упоминание из «Сеятелей» Николая Некрасова, тонко подсвечивающее качества героев очерка, портреты которых набросаны автором размашистыми, но яркими штрихами. Приведённые воспоминания современников супружеской четы Дудкиных: Низома Нурджанова, Зинаиды Вермул, Масуда Муллоджанова органично дополняют их.

Суруш постоянно рефлексировал на тему памяти, - явными или скрытыми аллегориями, ассоциациями обращение к прошлому пронизывает большую часть его творчества, трансформируясь в осмысленную позицию, концепцию видения современной истории посредством обобщения предшествующего опыта.

В то же время, историческая память в понимании Суруша – не только инструмент построения общественной мысли, модели поведения или выявления национального характера, закалённого беспощадным молотом истории. Несмотря на пламенную и, закономерно ангажированную, публицистическую деятельность, он остаётся художником, для которого важен человек не столько как субъект социального взаимодействия, - ему привлекателен его необозримо богатый внутренний мир, зыбкие грани света и тьмы, величественная красота и жалкое убожество венца природы. Суруша, как писателя, неизменно волнует возможность человека остаться верным себе наперекор обстоятельствам, - и в этом идейном фокусе концепт «памяти» обретает иное значение. Это уже не только исполненный политического пафоса компонент государственной идеологии, а индикатор собственного «я», неисчерпаемый духовный ресурс, искомое человеком первоначально своих убеждений, взглядов, оплот приоритетов и перспектив. Обращаясь снова к основным положениям теории Хальбвакса о существовании двух видов памяти – «внутренней» (индивидуальной) и «внешней» (коллективной), - можно выявить органичную связь между ними, обуславливающую характерные черты и непрерывную динамику единого социокультурного пространства определённого поколения, принадлежащего к конкретной исторической эпохе.

«Рарзские старики» - произведение Суруша, в оглавлении обозначенное как эссе, по своему идейно-тематическому богатству занимает первые ряды в библиографии автора. Свой документальный рассказ Суруш ведёт, закономерно, от первого лица, вновь активизируя аппарат темпоральных категорий, которые помогают заполнить матрицу памяти. Воспоминания о разных людях превращаются под пером публициста в запечатлённые штрихи эпохи, - временной диапазон охватывает практически весь двадцатый век. Перед читателем предстаёт захватывающий сюжетный калейдоскоп наподобие киноальманаха с несколькими параллельными историями, пересекающимися только в исходной точке идейно-тематического замысла. Рарзские старики становятся собирательным образом, образом-концентратом непоколебимости, высоты и бодрости духа (мулла Эшонхон, благодаря своему радушию, доброму нраву и искренности, избежавший страшных репрессий начала прошлого столетия), закалённой воли (Насруллоходжа Баходуров, который после ранения на Великой

Отечественной войне лишился возможности ходить, но его увечье постороннему было даже незаметно, - ведь он вёл полноценный образ жизни, построил семью, дисциплинированно работал), принципиальности и честности (дядя Мухаммадназар, Мухиддин Кориёв), широты души и смекалки (Шакир Косим и Хамро Фозил), - тех черт, который присущи всему народу. Более того, автор прослеживает их бережную преемственность: сын Эшонхона Исломхон, ставший профессором сельскохозяйственных наук, Мирмухаммадамин – сын другого героя, Мухиддина-Паккоса, убитый в борьбе с гитлеровскими оккупантами на землях Украины, другой его сын – Мирзокалон, механик с «золотыми руками». По форме – это эссе, существующее в рамках своего жанра, малого, ограниченного всего семью страницами текста; по содержанию же – это словесное полотно, масштабом приближённое к эпическому: настолько многослойна и колоритна палитра его портретов, разработка образов, даже уместившаяся в этот формат психологическая нелинейность героев, – жителям горного Зеравшана «с типично таджикскими лицами, словно высеченными из гранита» [6, с. 244], Суруш дарует вторую жизнь посредством своей памяти и искусства слова. Первые строки дают нам понимание задумки автора, его желания раскрыть в нескольких личностях свойства целого народа, щедрого на остроумные выдумки, поразительного в отваге, восхищающего бесхитростью, но бдительного и тонко чувствующего жизнь, бескорыстно любящего её. В этом легко угадывается нравственно-культурный код таджикской нации, а сравнение лиц с гранитными абрисами – своего рода и новый шифр, и подсказка, которая позволяет понять, что за литературным тропом стоит желание автора показать всю мощь таджикского духа, отпечаток которого хранится на обветренных временем лицах, даже сквозь года отчётливо виднеющегося на старой фотографии. Фотоснимок, в свою очередь, – выразительный предметный образ, деталь, наделённая темпоральным значением. Ведь фото – это способ на мгновение остановить бег времени, возможность вернуться в былое, стереть границы привычного физического измерения пространства и времени, – своеобразное овеществление «памяти», ипостаси которой «личная» и «историческая» в творчестве Суруша органично переплетаются.

Обратимся к эссе «Солнце в капельке росы» - тонкий лиризм, запечатлённый в названии, пронизывает и весь текст, отличающийся неспешным темпом, уверенным чувством слова, пусть и не новыми, но свежо ощущаемыми идеями. Суруш пускается в кинопутешествие и высвечивает три ярких эпизода из полюбившихся ему фильмов – «Баллада о солдате», «Мазандаранский тигр», «Гений дзюдо» («Сугата Сансиро»), - с интересными авторскими ремарками, разумеется. Композиционно он находит интересное решение, «рамку окружения» своего эссе Суруш выстраивает на контрасте красоты и безобразия. В первом эпизоде – физическое несовершенство героя, полученное на передовой борьбы с захватчиками и оттого более пронзительная по своей нравственной красоте встреча его с женой; в заключительном – очарование атлетически сложенным дзюдоистом распускающимися лотосами, – единая нить повествования, ведущая к логическому выводу: «Красота сильна в союзе с силой и наоборот - сила красива, когда она облагорожена красотой. В этом есть смысл и цена миропонимания и человеческой деятельности» [8]. На первый взгляд, эссе затрагивает вневременные ценности и в полноте философских абстракций вовсе не касается конкретной исторической плоскости, но, тем не менее, параллели есть, и вполне очевидные. Следует отметить, что «память» выступает пространством для поиска исходных точек, развивающих тему. Далее – по хронологии все киноленты относятся к определённым, более ранним фазам жизни автора: «Баллада о солдате» - 1959 г., «Мазандаранский тигр» - 1968 г., «Гений дзюдо» - 1943 г. Они являются частью его «личной истории», «внутренней памяти», впечатления от которых с течением времени трансформировались в тезисы, осмысленные и огранённые его искусством письменного красноречия. А память, как отражение прожитого опыта, в свою очередь, существует в исторических рамках, - Суруш выводит универсальную аксиологическую парадигму, пересекающую границы эпохи, географии, менталитета, но концепт «памяти», в частности, исторической, проходит сквозной линией его публицистики.

Подтверждение этому можно найти и рассматривая библиографию его публицистического творчества, в заголовках которого прослеживается актуализация автором понятий «памяти» и «истории», в совокупности и самостоятельно: «Светоч памяти. Сторя сам, светил другим», «Хранитель памяти», «Истории памятные уроки», «Искры пламени воспоминаний», «Ответственность перед временем», «Новое – хорошо забытое старое!», «С нами всё, что помним», «Доброта никогда не забывается» и др.

Последний из упомянутых очерк посвящён Ахмаду Зохиру и, надо отметить, он не единственный в публицистике Суруша, апеллирующий к фигуре знаменитого певца. На этот раз перед читателем словесная репродукция чужого воспоминания, причём не единожды перелетевшего из уст в уста (эту цепочку «архивариусов» автор с точностью до имён воспроизводит). Смысловая нить же восходит к им же упомянутому рассказу Игоря Колса «Цена чуда» [4], все вместе, в свою очередь, напоминают «Чудесного доктора» Александра Куприна, так же основанного на реальных личностях и событиях. Следовательно, заведомо очерк не отличает ни идейно-тематическая оригинальность, на которую он и не претендует, ни выбранный стиль письма, представляющего собой лёгкую зарисовку шаблонной ситуации, наиболее подходящей для раскрытия нужных сторон характера: благородства, великодушия, щедрости. Однако выбор героя напрямую связан с интересующим нас концептом памяти, - человек, являясь носителем временной идентичности, закономерно воспроизводит в своей деятельности черты эпохи, запечатлённые в узнаваемых образах, поведенческих паттернах, кино, книгах и пр. Это неотъемлемая часть его «внутренней памяти», по истечению времени трансформировавшаяся в концепт исторической. Приведём незамысловатый пример, перенеся ситуацию на иную временную дистанцию, - если бы аналогичный случай описывал представитель современного нам поколения, рождённый в 90-ых-начале 2000-ых годов, мог бы избранным героем стать Ахмад Зохир? Маловероятно, иначе то был бы исключительный случай, нежели закономерность. Каждая эпоха имеет своих героев, и в их творческом отображении выражается непосредственное соприкосновение автора с историческими рамками, пусть даже связь эта выглядит, на первый взгляд, опосредованной.

Аналогично взятое нами в качестве примера, эссе «Спасибо за него тебе, Индия». Формат короткой мемуарной зарисовки, тем не менее, не ограничил ни композиционную целостность, ни идейно-тематический охват публикации, посвящённой всемирно известному актёру и режиссёру из Индии Раджу Капуру, что и отражается в названии. Однако экспозиция открывает имена и наших знаменитых соотечественников – музыкального дуэта Джурабека Муродова и Малики Калантаровой, которые в 1988 году гастролировали в Ташкенте, где мэтр таджикской эстрады и поделился воспоминаниями о встрече с иконой индийского кино. Перед читателем снова двойная ретроспекция, «воспоминание о воспоминании», характерное для Суруша, неизменно черпающего новые творческие ресурсы в памяти, в которой находит своё логическое объяснение мироустройство, циркулирующие по кругу земной жизни законы нравственного совершенствования и социально-исторического развития. Суруш придаёт тексту эмоциональную глубину и личностные впечатления, щедро наделяя его эпитетами («замечательные артисты», «прекрасный концерт», «древняя и неповторимая Индия», «пиететное отношение», «великий актёр», «неунывающий и простой парень», «скорбная весть» и др.), а также сравнением («Сангам, как и Ганг»), перифразом («соловей Таджикистана» о Дж. Муродове), метафорой («гостинец» о песне), цитатой (М. Турсунзаде) [9]. Лейтмотивом становится строчка из песни, сымпровизированная самим Р. Капуром: «Таджикистан – Хиндустан – Сангам, Сангам», где Сангам – символ единения. В большинстве случаев Суруш сохраняет свой облик литератора с природным равнодушием к человеку, художественным восторгом перед его гением, как в вышеназванном эссе. Радж Капур, Джурабек Муродов, Малика Калантарова олицетворяют сквозную мысль автора о неисчерпаемых возможностях диалога культур, творческом взаимообогащении и укреплении братских отношений между нациями,

в то же время, они – воссозданные из памяти, по прямому признанию самого Суруша, который из раза в раз приводит актуальность и историю к единому знаменателю.

«Дружба народов – дружба литератур», - данный лозунг, который мы цитируем из другого очерка М. Суруша, иллюстрирует наши тезисы, подкрепляя верность выраженных нами суждений. В искусстве, литературе Суруш неизменно видит возможность наращивать потенциал международного сотрудничества, межэтнической консолидации, базирующуюся на богатом историческом наследии, – эта мысль сквозит во многих его статьях, опубликованных в Национальном информационном агентстве Таджикистана «Ховар», некоторые из них отмечены политическими аллюзиями, апелляцией к современным достижениям внутренней и внешней политики страны, - таковы, например, «Туркмены издревле почитали таджикскую литературу, а таджики туркменскую», «Восторгаться мы вправе своею строною», «Караваны уходят, пути остаются». Рассмотрим один из них подробнее.

Обратим внимание на то, что определяющим в подаче информации фактором является платформа, на которой она публикуется, - если ранее анализируемые произведения автора носили сугубо личный характер и входили в его литературное пространство на веб-сайте «Проза.ру», то размещение на странице ведущего государственного СМИ предполагает иную палитру жанров, наличие конкретного информационного повода и умение вписаться в тематический контекст, - что автору без труда удаётся сделать.

Так, государственный визит главы Туркменистана в 2023 году стал поводом вспомнить о литературных связях наших дружественных стран. Суруш снова находит множественные исторические параллели: великий туркменский поэт Махтумкули Фраги, который в Таджикистане стал «своим», выбрал в творчество традиции персидских предшественников Рудаки, Фирдавси, Хайяма, Саади и Хафиза, в свою очередь, его произведения пользуются большим спросом у нас в стране, - «как и подобает встречать шедевры» [10], - активно переводятся с двадцатого века и по сей день. Махтумкули – не единственный из туркменских литераторов, чьи произведения интересны таджикским читателям, - Суруш приводит второй пример в лице советского туркменского прозаика Берды Кербабоева, почитавшего Садриддина Айни, дружившего с Джалолом Икромом. Более того, ему удаётся добавить политическую аллюзию на глобальные водные инициативы Основателя мира и национального единства – Лидера нации, Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона, исходя из названия одного из туркменских романов. Завершением исторической зарисовки становится часто декларируемая идея о дружбе, «испытанной временем» и, соответственно, обеспечившей себе внетемпоральный статус «всегда передаваемой из поколения в поколение». Таким образом, тема литературных связей раскрывает идейное ядро публикации – позитивная динамика всесторонних отношений двух независимых, добрососедских республик, - о чём свидетельствуют и строки самого автора, и аннотация, предваряющая материал, который по своим жанровым характеристикам получился разнородным, - с художественной точки зрения он от этого не остался в выгодной позиции, но и параметры оценки в данном случае не измерены литературными канонами, ведь перед нами журналистская публикация, не отягощённая образностью, но, тем не менее, закономерно, не лишённая живости слога.

В заключении нужно сказать, что память, индивидуальная или же коллективная, репрезентованная впоследствии в историческую, имеет непосредственную связь с настоящим, текущим моментом, ведь отражение современных реалий – это запечатление сегодняшних событий, эмоций, ими вызванных, процессов ими образованных и так далее, в историческом зеркале, потому что каждое сегодня завтра станет вчера, превратится в прошлое, о котором мы в состоянии сохранить память. И множество проекций индивидуальной памяти в совокупности становятся одной коллективной памятью, связанной с принципом историзма, общностью коллективного – равнозначно народного – прошлого. В то же время перед каждым из нас стоит выбор детерминант, от которых зависит интенция нашего сознания по отношению к прошлому: каким мы его видим? что из предыдущего

опыта мы готовы перенять, а что больше не вписывается в нынешнюю картину мира? какое наследие предшествующих поколений мы декларируем героическим, а какое признаём травматическим опытом? На эти и многие другие вопросы пытаются в своём творчестве найти ответы современные публицисты.

Литература

1. Большакова, Г. А. Феномен исторической памяти / Г. А. Большакова / Казанский вестник молодых учёных. Исторические науки. – 2017. – Т.1, №3 (3). – С. 40-43.
2. Романовская, Е. В. Морис Хальбвакс: культурные контексты памяти / Е. В. Романовская // Известия Саратовского университета. – 2010. – Т. 10. Серия «Философия, психология, педагогика». Выпуск 3. – С. 39-44.
3. Суруш, М. Айни, Бухара и евреи. / Время и мысли / М. Суруш. - Душанбе, Адиб, 2015. – 336 с.
4. Суруш М. Доброта никогда не забывается. [Электронный ресурс] / Режим доступа: <https://proza.ru/2023/04/24/454>
5. Суруш М. Мы все лучи одной зари. [Электронный ресурс] / Режим доступа: <https://proza.ru/2024/05/30/314>
6. Суруш М. Парзские старики. / Время и мысли/ М. Суруш. - Душанбе, Адиб. – 2015. – 336 с.
7. Суруш М. С нами всё, что помним. / Время и мысли / М. Суруш. - Душанбе, Адиб. – 2015. – 336 с.
8. Суруш М. Солнце в капельке росы. [Электронный ресурс] / Режим доступа: <https://proza.ru/2020/04/30/1419>
9. Суруш М. Спасибо за него тебе, Индия. // Время и мысли / М. Суруш. - Душанбе, Адиб. – 2015. – 336 с.
10. Суруш М. Туркмены издревле почитали таджикскую литературу, а таджики – туркменскую. [Электронный ресурс] / Режим доступа: <https://proza.ru/2023/05/16/558>
11. Хальбвакс М. Коллективная и историческая память. [Электронный ресурс] / Неприкосновенный запас. – 2005/2, 40-41. Режим доступа: <https://magazines.gorky.media/nz/2005/2/kollektivnaya-i-istoricheskaya-pamyat.html>

АКТУАЛИЗАЦИЯ КОНЦЕПТА «ИСТОРИЧЕСКАЯ ПАМЯТЬ» В ПУБЛИЦИСТИЧЕСКОМ ТВОРЧЕСТВЕ МАНСУРА СУРУША

Несмотря на ретроспективность представленных понятий – «памяти» и «истории», - в совокупности они конструируют живой, динамичный в своих интерпретациях и непрерывно развивающийся общественный концепт, моделирующий социальное мышление и поведение. В то же время, связь истории и памяти предельно органична, взаимно обуславливает причастность к настоящему времени и воздействие на текущие процессы современности. За период независимости мы встречаем среди публицистических произведений, увидевших свет в периодической печати и отдельных творческих сборниках, неоднократную попытку создать модификацию исторической памяти, - в зависимости от личностных убеждений авторов, она принимает те или иные акцентуации, смысловое насыщение в соответствии с критериями нравственной оценки прошлого, которое является идейным фундаментом настоящего. В данной статье автор исследует творческие грани публицистических произведений (очерков, эссе) русскоязычного прозаика Мансура Суруша, для которого идейным фундаментом конструирования картины мира – культурной, идеологической, в той или иной степени и политической, – зачастую выступает историческая память.

Ключевые слова: публицистика, историческая память, очерк, эссе, литература, журналистика, актуальность.

МУҲИМИЯТИ МАФҲУМИ «ХОТИРАИ ТАЪРИХӢ» ДАР ОСОРИ ПУБЛИЦИСТИИ МАНСУРИ СУРУШ

Сарфи назар аз хусусияти ретроспективи мафҳумҳои пешниҳодшуда – «хотира» ва «таърих» - якҷоя концепсияи зинда, динамикии маҳсуб меёбанд, ки дар тафсири худ пайвасти мафҳуми инкишофёбандаи иҷтимоиро дар асоси тафаккур ва рафтор месозанд. Дар баробари ин, алокаи таърих ва хотира ниҳоят муҳим аст, зеро он иштирокро дар замони ҳозира ва таъсирро ба равандҳои ҳозираи замони муайян мекунад. Дар даврони истиқлол дар байни осори публицистие, ки дар матбуоти даврӣ ва маҷмуаҳои эҷодии алоҳида ба таъби расидаанд, борҳо кӯшиши эҷоди таҳрири хотираи таърихӣ, — вобаста ба эътиқоди шахсии муаллифон мутабоқи меёриҳои баҳодихии ахлоқии замони гузашта, ки

асоси ғоявии замони ҳозира мебошад, қолаби муайяни маъноӣ мегирад. Дар ин мақола муаллиф паҳлӯҳои эҷодии осори публицистии (очеркҳо) насрнависи русзабон Мансури Сурушро, ки барои онҳо заминаи идеологии бунёди тасвири ҷаҳон – фарҳангӣ, идеологӣ, то як дараҷа сиёсӣ - аксар вақт хотираи таърихӣ аст, ғирдоварӣ намудааст.

Калидвожаҳо: журналистика, хотираи таърихӣ, очерк, эссе, адабиёт, публицистика, муҳимият.

ACTUALIZATION OF THE CONCEPT OF “HISTORICAL MEMORY” IN THE JOURNALISTIC WORKS OF MANSUR SURUSH

Despite the retrospective nature of the concepts presented - “memory” and “history” - together they construct a living, dynamic in its interpretations and continuously developing social concept that models social thinking and behavior. At the same time, the connection between history and memory is extremely organic; it mutually determines involvement in the present time and the impact on the current processes of our time. During the period of independence, among the journalistic works that were published in periodicals and individual creative collections, we find a repeated attempt to create a modification of historical memory, - depending on the personal beliefs of the authors, it takes on certain accentuations, semantic saturation in accordance with the criteria of moral assessment of the past, which is the ideological foundation of the present. In this article, the author explores the creative facets of the journalistic works (sketches, essays) of the Russian-language prose writer Mansur Surush, for whom the ideological foundation for constructing a picture of the world - cultural, ideological, to one degree or another political - is often historical memory.

Keywords: journalism, historical memory, sketch, essay, literature, journalism, relevance.

Об авторе

Гулямова Мастура Джамшедовна
Докторант (PhD) Института языка и
литературы имени А. Рудаки НАНТ
734025, Республика Таджикистан,
г. Душанбе, пр. Рудаки, 21
E-mail: gulyamova.mastura@mail.ru

About the author

Gulyamova Mastura Jamshedovna
PhD student at the Rudaki Institute of
Language and Literature of the NAST
734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 21
E-mail: gulyamova.mastura@mail.ru

Дар бораи муаллиф

Гулямова Мастура Ҷамшедовна,
Докторант (PhD)-и Институти забон ва
адабиёти тоҷик ба номи А.Рӯдакии АМИТ
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 21
E-mail: gulyamova.mastura@mail.ru

ТДУ 94(575.3):37-051

**МАСЪАЛАҲОИ МАКТАБУ МАОРИФ ДАР ПАЁМИ ПЕШВОИ
МИЛЛАТ МУҲТАРАМ ЭМОМАЛӢ РАҲМОН**

Ибодуллозода А. И.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Таҷрибаи таърихӣ борҳо собит намудааст, ки ягона омили начоти инсоният ва таҳкими давлат ин бешак маориф мебошад. Омӯзиши илму дониш ва парвариши он дар замири наслҳо боиси саодат ва комёбиҳои беназири инсоният шудааст. Тоҷикон дар ин радиф яке аз қадимтарин миллатҳое ба шумор мераванд, ки дар тӯли таърих ҳамвора таълиму тадрис ва илму дониш барояшон машғулияти ҳамешагӣ ба шумор мерафт. Аз ин сабаб, бо вучуди ҳамлаҳои зиёди аҷнабӣ ба сарзамини таърихии тоҷикон онҳо тавонистанд аз худ, хувияти худ ва ҳастии маънавии худ, дар ҳар қадам бо қаламу маърифати хеш дифоъ намуда бошанд.

«Дар даврони соҳибистиклолӣ мо бунёди маорифи миллӣ ва ворид гардидан ба фазои таҳсилоти байналмилалиро ҳадафи муҳимтарин ва самти афзалиятноки сиёсати иҷтимоии давлат ва Ҳукумати мамлакат қарор додем. Зеро мо чунин мешуморем, ки бунёди миллат аз маориф оғоз меёбад ва ғамхорӣ нисбат ба маориф – сармоягузори барои рушди нерӯи инсонӣ ва ояндаи ободи давлат ва Ватан мебошад» [2]. Дар таҷрибаи таърихӣ кам нест ҳодисаҳое, ки бинобар сабаби безътиной ба ташаккули маърифату тафаккур қавму қабоили зиёде дар як ё ду ҳучуми бегонагон ва қорӣ шудани фарҳанги онҳо дар батни фарҳанги бегонагон ҳазм шудаю ҳамчун халқи алоҳида, нопадид шуданд.

Бо дарки зарурияти ҳамин, ҷои ифтихор аст, ки дар ҳама марҳилаҳои таърихӣ чехраҳои намоёни илму ирфони мо дар минтақа ва ҷаҳон ҳамеша пешоҳанги мафкураи маънавии ҷомеа буданд. Барои мисол, агар Зардушт дар бомдоди таърих бо пешкаш намудани дини яктопарастӣ ба ҷаҳониён [4] ва бо афкори созандаи худ дар ҷаҳони маънавий инкилобе ба вучуд оварда бошад, пас Куруш дар таърихи тамаддуни башарӣ бо сиёсати оқилонаи кишваркушоӣ, таъсиси империяи тавоною мутамаркази ориёӣ, усули нави идоракунии [3], хирад, сиёсати давлатдорӣ хеш дар аҳди қадим низоми ҷомеасолорӣ ва адолатгустариро роҳандозӣ намуд. Агар дудмони Сосониён бо бунёди академияи Гунди Шопур машҳури оламу одам шуда бошанд, пас аз ҳучуми ваҳшатноки араб пайравони шогирдони ин боргоҳи хирад дар акнофу атрофи олам, яъне ҳар ҷое, ки рафтанд ҷароғи илму ҳикматро рӯшан намуда, ба ин васила бори дигар собит карданд, ки эшон аз табори хуршеданду рисолаташон нур афканист. Чун меросбарони тамаддуни бузарг дар қалби асрҳои миёна ва дар айни авҷи таҳрибкориҳои аҷнабиҳои тикӣ аз хиради воло чехраҳое чун Имоми Аъзам, ал-Хоразмӣ, Ҷобир ибни Ҳайён, Имом Бухорӣ, Ҳаким Майсарӣ, Рӯдакӣ, Фирдавсӣ, Табарӣ, Балъамӣ, Берунӣ, Сино, Форобӣ, Низоммулмулк, У. Ҳайём, Ҷ. Балхӣ, Ҷомӣ, Ҳилолӣ, А. Дониш, С. Айни ва ҳазорҳо нафари дигар зухур кардаю бо корномаю эҷоди худ парчами машъалафрӯзи илму саводро ҳамчун фарзандони тоҷик ҳамеша боло бардоштанд.

Бо ҳамин мо тавонистем роҳҳои пурпечутоби хатарзои гузаштаре бо сарбаландӣ убур намудаю то ба имрӯз чун халқи соҳибтамаддун бирасем. Аз саҳифаҳои таърих маълум аст, ки дар ин қор нақши шахсиятҳо дар ҳар давраи таърихӣ бориз аст.

Дар замони соҳибистиклолӣ, бе шакку шубҳа дар ин қор саҳми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон хело назаррас аст. Дар замони соҳибистиклолӣ миллати тоҷик бо роҳбарии фарзанди фарзонаи миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон давлати миллии худро бунёд намуда, дар ташаккули он пояҳои амиқ гузоштанд.

Бояд қайд намуд, ки бе шуури миллӣ худшиносии миллӣ шакл намегирад ва бе тарбияи миллӣ мо наметавонем худшиносии миллиро сайқал бубахшем. Аммо тарбияи миллӣ низ дар заминаи маорифи миллӣ ба вучуд омада, таҳкурсии давлати миллиро таҳким мебахшад. Вобаста ба ин масъала чанд сол қабл Роҳбари давлат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар яке аз баромадҳои худ чунин гуфта буданд: «Илму маориф аз самтҳои хеле муҳими сиёсати давлатӣ буда, пешрафти минбаъдаи Тоҷикистон ба рушди маорифи миллӣ ва беҳдошти заминаи таълим вобаста мебошад» [2].

Бо дарки моҳияти ҳамин масъала, ҳанӯз аз солҳои аввали соҳибистиклолӣ Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон маорифро ҳамчун соҳаи афзалиятнок дар сиёсати дохилию хориҷии худ қарор дода буданд. Зери ғамхорӣ ва таваччуҳӣ махсуси Сарвари давлат мо дар давоми солҳои соҳибистиклолӣ шоҳиди он шудем, ки соҳаи маориф дар баробари дигар соҳаҳои ҳаёти иҷтимоӣ сол ба сол рушд карда, вазъи соҳа дар қиёс ба солҳои аввали соҳибистиклолӣ бамаротиб афзудааст. Ин нуқтаро ҳуди Роҳбари давлат дар Паёми навбатии хеш ба Маҷлиси Олӣ ҳам қайд намуданд. Аз рӯи нишондодҳои Паём дар давоми солҳои соҳибистиклолӣ дар мамлакат 3670 муассисаи нави таҳсилоти миёнаи умумӣ, 262 муассисаи томактабӣ ва 35 муассисаи таҳсилоти олии касбӣ сохта, ба истифода дода шудааст. Президенти мамлакат барои муқоиса қайд намуданд, ки «Агар соли 1991 дар Тоҷикистон 3229 муассисаи таҳсилоти умумӣ бо 1,3 миллион нафар хонанда фаъолият дошта бошад, пас имрӯз 4037 муассиса, аз ҷумла 170 литсею гимназия, яъне муассисаҳои таълимии типии нав фаъолият менамоянд. Шумораи умумии хонандагони онҳо беш аз 2 миллиону 300 ҳазор нафарро ташкил медиҳад». Зикри ин нуқта ба маврид аст, ки дар давоми солҳои соҳибистиклолӣ аксари бинои мактабҳои, ки аз замони Шуравӣ боқӣ монда буданд таҳриб шуда, дар ҷои он ба таври пурра биноҳои аз ҷиҳати меъморӣ зебо ва ба замони муосир ҷавобгӯӣ сохта ба истифода дода шуданд. Яъне, ин маънои онро дорад, ки аз 4037 муассисае, ки ҳоло амал мекунанд 3670 адади он таи солҳои соҳибистиклолӣ аз сифр сохта шудааст.

Доир ба теъдоди муассисаҳои олии касбӣ Сарвари кишвар чунин гуфтанд: «Соли 1991 дар кишвар ҳамагӣ 13 муассисаи таҳсилоти олии касбӣ бо 69 ҳазор донишчӯ фаъолият мекард. Ҳоло шумораи ин муассисаҳо ба 48 ва донишчӯёни онҳо ба зиёда аз 214 ҳазор нафар расидааст» [2]. Аз ин маълум мешавад, ки дар 70 соли Шуравӣ агар 13 муассисаи олий ташкил ёфта бошад, пас дар замони 33 соли соҳибистиклолӣ 35 муассисаи олий таъсис ёфтааст. Ба ғайр аз ин, айни замон дар кишвар 65 литсейи касбҳои техникӣ, яъне муассисаҳои таҳсилоти ибтидоии касбӣ бо 23500 хонанда ва курсҳои кӯтоҳмуддати касбомӯзӣ дар назди онҳо бо 12000 хонанда, инчунин 88 муассисаи таҳсилоти миёнаи касбӣ – колледжҳо бо 106000 донишчӯ фаъолият доранд.

Дар баробари ин, бо туфайли сиёсати дарҳои боз ва бо шарофати истиклолу ваҳдати миллӣ ва талошҳои пайвастаи Пешвои миллат ҷавонони тоҷик имкон пайдо намуданд, ки дар дилхоҳ кишвари ҷаҳон аз рӯи ихтисосҳои мақбули дил рафта, таҳсил намоянд. Тавре дар Паём зикр шуд: «... дар замони соҳибистиклолӣ беш аз 117 ҳазор ҷавонони боистеъдоди мамлакат барои таҳсил ба донишгоҳҳои бонуфузи 42 кишвари пешрафтаи ҷаҳон фиристода шудаанд. Имрӯз 42 ҳазору 400 нафар ҷавонони мо дар 42 давлати мутараққии ҷаҳон таҳсили илм доранд, ки 13 ҳазор нафар ё беш аз 30 фоизи онҳо духтарон мебошанд» [2].

Албатта, ин дастоварди хело бузург ба шумор меравад. Шаҳрвандони огоҳи мо хуб дар ёд доранд, ки замоне буд, ки ҷавонони мо дар дохили мамлакат имкони пурраи таҳсилро надоштанд. Махсусан, ҷавондухтарон бинобар сабаби набудани ваҳдат ва сулҳу амният наметавонишанд, ҳатто дар муассисаи таълимии маҳали худ таҳсил кунанд. Аммо шароити имрӯза имкон медиҳад, ки масалан як ҷавондухтари тоҷик ба дилхоҳ муассисаи таълимии дохил ва ё хориҷи ҷумҳурӣ рафта таҳсил кунад ва соҳиби ихтисосу касби дилхоҳи хеш гардад.

Дар Паём ҳамзамон Президенти мамлакат доир ба нақшаҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои 5 соли оянда баҳри рушди соҳа изҳори назар намуда, қайд намуданд, ки бо истифода аз ҳамаи сарчашмаҳои маблағгузорӣ ва бо дарназардошти ҳадафи гузошташуда барои фарогирии 50 фоизи кӯдакони синну соли томактабӣ бунёди 800 муассисаи таҳсилоти томактабӣ ва беш аз 1000 муассисаи таҳсилоти умумӣ ба нақша гирифта шудааст. Инчунин,

ба роҳбарони вилоятҳо ва шаҳру ноҳияҳо дастур дода шуд, ки дар панҷ соли оянда, бо дарназардошти афзоиши аҳоли, барои дар ҳар як маҳалли аҳолинишин, ки 100 оила зиндагӣ мекунад, ҳатман барои бунёд кардани як муассисаи томақтабӣ тадбирҳои зарурӣ андешанд.

Агар мо аз рӯи мантику хирад ва ҳолисона рақамҳо, андешаҳо ва нақшаҳои дурнамои дар боло овардашударо муқоиса ва таҳлил кунем ба ҳулосаи мусбӣ расида, аҳамият ва зарурияти давлати миллӣ ва хидматҳои Пешвои миллат бароямон чун оина рӯшан мешавад.

Дар Паёми навбатӣ, Президенти ҷумҳурӣ муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон боз ҳам ба яке аз масъалаҳои асоситарини соҳаи маориф – баланд бардоштани сифати таҳсилот ишора намуданд. Барои беҳдошти масъалаи мазкур ба масъулин супоришҳои дахлдор дода, иҷрои саривақтӣ ва босифати онро ҷонибдорӣ намуданд.

Воқеан, бо назардошти имкониятҳои мавҷудаи соҳа ва рушди илму технологияи ҷаҳони нав зарурият пеш омадааст, ки ба сифати таҳсилот беш аз пеш диққат намоем. Зеро маҳз сифати таълиму тарбия ҷавҳари асоси маорифро ташкил намуда, омилҳои рушди давлат ва саодати зиндагии мардум мешавад. Аз он, ки Роҳбари давлат гуфтанд: «...сифати давлат на ба шумораи аҳоли, балки ба сифати аҳоли вобаста мебошад» маънои онро дорад, ки акнун замоне фаро расидааст, ки мо тафаккуру андешаи солими ҷомеаро таҳкиму тақвият бубахшем. Ҷомеае, ки бо ақлу иродаи воло лоақал тавонат барои худ зиндагии шоистаеро эҷод кунад. Барои расидан ба ҷунин мақсад албатта, маориф ва сифати таҳсилоти сайқалёфта нақши асосӣ гузошта метавонад. Агар ба сифати таҳсилот безътиной зоҳир шавад, маориф хароб шуда, миллат мубталои ҷаҳлу бесаводӣ мешавад, ки оқибатҳои марғборро ба бор меоварад. Доир ба ин масъала, дар Паём Пешвои миллат сарохатан гуфтанд, ки «...сабаби асосии бадбахтии ҳар як миллат ва давлат эътибор надодан ба сифати мактабу маориф, саҳлангорӣ кардан ба тарбияи кӯдак аз хурдсолӣ ва фароҳам наовардани муҳити мусоид барои таълиму тарбия мебошад».

Зимни суҳанронии худ Пешвои миллат бахшида ба Рӯзи Дониш (1 сентябри соли 2024) ба ҳамин масъалаи мавриди назари мо тавачҷуҳ намуда, ҷунин қайд намуда буданд: «Барои расидан ба ҳадафи беҳтар намудани сифати таҳсилот, дар навбати аввал, баланд бардоштани сатҳи касбияти кадрҳои омӯзгорӣ, китобҳои дарсии мутобиқ ба талаботи меъёрӣ, инчунин, таъминот бо имкониятҳои таълимиву методӣ, аз ҷумла таҷҳизоти озмоишгоҳӣ, технологияҳои иттилоотиву коммуникатсионӣ ва мунтазам гузаштан аз курсҳои тақмили ихтисос ва бозомӯзӣ зарур аст» [6].

Тавре ишора гардид, дар баробари дигар омилҳо дар самти баланд бардоштани сифати таълим нақши омӯзгор калидӣ ба шумор меравад. Дуруст аст, ки як соата дарси хуб мазмуни як китоби беҳтаринро медиҳад. Аз ин рӯ, омӯзгори хуб ва донишманд дар бунёди ҷомеаи мутамаддин нақши асосӣ дорад. Аз он, ки Сарвари кишвар мегӯянд: «Миллате, ки омӯзгори асил надорад, ҳеҷ гоҳ ба ягон мартаба намерасад» [7] ҳамин маъноро ифода мекунад.

Бо назардошти ин, имрӯз моро зарур аст, ки пеш аз ҳама савияи дониши ихтисосии омӯзгоронро баланд бардошта, дар натиҷаи гузаштан аз курсҳои тақмили ихтисос дараҷаи қобилият ва малақаҳои касбии эшон тақвият ёбад. Омӯзгори муосир бояд дар баробари соҳиби дониши баланди соҳавӣ будан, инчунин бояд дорои қобилият ва малақаҳои баланди омӯзгорӣ бошад. Аз технологияи пешрафтаи соҳа низ огоҳ ва афқору андешаи миллию ватандӯстона дошта бошад. Маҳз ҷунин омӯзгор метавонад насли наврас ва ҷавононро аз паи худ бубарад. Агар омӯзгор дар ҷомеа бо ҷунин сифатҳо мавқеъ пайдо карда натавонист, пас мақоми кадом як руҳонии ифротӣ боло гирифта, хурофоту бегонапарастӣ ва безаҳтиромӣ нисбати арзишҳои миллӣ дар ҷомеа паҳн мешавад.

Дар ҷаҳони пуртазоди имрӯза, ки низоъҳои миллию қавмӣ ва динию мазҳабӣ бо ҳам омехта, қаламрави давлатҳои алоҳидаро ба майдонҳои набард табдил дода истодаанд, аҳамият ва ҷойгоҳи маорифи пешрафта боз ҳам бештар эҳсос мегардад. Мушоҳидаҳо нишон медиҳад, ки дар рафти бозиҳои пасипардагии абаркудратҳо ва доираҳои алоҳидаи манфиатдор афроде чун бозичаи даст мавриди истифода қарор мегиранд, ки аз лиҳози дониш ва илм ноқис ҳастанд. Истифода аз боварҳои динӣ намуда, ҷунин қувваҳо мехоҳанд ҳадафҳои геополитикии хешро амалӣ созанд. Аммо мутаассифона, нафароне ҳастанд, махсусан аз ҳисоби ҷавонон аз сабаби нодонию ҷоҳилия фирефтаи гуфтаҳои онҳо шуда,

амалхоеро анҷом медиҳанд, ки шоистаи як инсон мусалмон нест. Ҷои афсӯс аст, ки таи даҳсолаи охир бархе аз ҷавонони тоҷик низ ба ҷунин гуруҳҳои тафритию экстремистӣ пайваст шуда, барои худ бадбахтиҳои зиёдеро ҷун армуғон мегиранд. Дар ин робита, танҳо ҳаминро такроран таъкид менамоем, ки ягона омили наҷоти ҷунин гумроҳон боз ҳам маорифи пешрафта мебошад.

Аз ин рӯ, тарбияи миллӣ ва рушди маорифи миллӣ миллатро аз ҳама бадбахтиҳо наҷот мебахшад. Тавре Сарвари кишвар гуфтанд: «...то вақте, ки тамоми ҷомеа ба мактаб ва низоми маориф рӯй наоварад, миллат дастнигар, хору зор, таҳқиргашта ва афроди он моил ба ҳама гуна ҷиноятҳои сангину пешгӯйнашаванда боқӣ хоҳанд монд» [2].

Роҳбари давлат зимни ироаи Паём ҳамзамон таъкид намуданд, ки дар баробари ин, нооромиву низоъҳо дар минтақаҳои гуногуни олам, шиддат гирифтани муҳолифатҳои сиёсӣ ва таҳримҳо миёни кишварҳои абарқудрат, мусаллашавии бошитоб, «чанги сард», тағйирёбии иқлим, инчунин, канда шудани занҷираҳои таҳвили молу маҳсулот ва дигар омилҳои беруни моро водор месозанд, ки барои пешгирии қардани таъсири манфии онҳо ба иқтисодиёти кишвар тадбирҳои саривақтӣ андешем.

Ин таъкид мо маорифчиёро водор ба он мекунад, ки боз ҳам барои пешрафти соҳа ҷорачӯӣ намуда, нақша ва барномаҳои навро пиёда намоем.

Дар фарҷом бояд қайд намоям, ки тамоми ҳадафҳои дар назди давлат ва ҷомеа гузошташуда, маҳз ба туфайли рушди соҳаи маориф амалӣ шуда, самараи дилхоҳ медиҳад. Масалан, ҷор ҳадафи стратегии давлат, ки расидан ба онҳо Тоҷикистонро ба як давлати пешрафтаи ҷаҳон табдил медиҳад тақозо мекунад, ки дар соҳаҳои мухталиф бояд мутахассиси варзида ва кордон фаъолият кунад. Эълон шудани солҳои 2022-2026 “Солҳои рушди саноат” [1], солҳои 2020-2040 “Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф” [3] ва билохира эълони солҳои 2025-2030 “Солҳои рушди иқтисоди рақамӣ ва инноватсия” ва тадбиқи босамари он низ аслан ба сифати таҳсилот ва рушди маориф алоқаманд аст. Яъне, масъулияти аҳли маориф беш аз ҳарвақта дида бештар шуда, рисолати бузурги созандагӣ, бунёдкорӣ рӯшангарӣ ва ояндаи дурахшони миллат ба дӯши онҳо мебошад.

Адабиёт

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» [Манбаи электронӣ]. - URL: <https://president.tj/event/missives/24850> (21.12.2021).
2. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ “Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ” [Манбаи электронӣ]. - URL: <http://www.president.tj/node/49225> (28.12.2024).
3. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ [Манбаи электронӣ]. - URL: <https://president.tj/event/missives/19839> (26.12.2019).
4. Раҳмон Э. Нигоҳе ба таърих ва тамаддуни ориёӣ. – Душанбе: «Ирфон», 2020, – 482 с.
5. Раҳмон Э. Чехраҳои мондагор. – Душанбе: «ЭР-граф», 2016. – 364 с.
6. Суханронӣ ба муносибати Рӯзи дониш [Манбаи электронӣ]. - URL: <https://president.tj/event/news/47089> (01.09.2024).
7. Суханронӣ ба муносибати Рӯзи дониш [Манбаи электронӣ]. - URL: https://president.tj/event_by_theme/internal_politics/education/4639 (01.09.2013).

МАСЪАЛАҲОИ МАКТАБУ МАОРИФ ДАР ПАЁМИ ПЕШВОИ МИЛЛАТ МУҲТАРАМ ЭМОМАЛӢ РАҲМОН

Дар мақолаи мазкур масъалаи мактабу маориф дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди таҳлилу баррасии ҳамачониба қарор гирифтааст. Муаллиф дар мақола аҳамияти бунёдии маориф ва мактабро дар Тоҷикистони имрӯза зарур шуморида, таъкид менамояд, ки таъсиси системаи муассири миллии маорифу мактаб ва пайвастан ба арсаҳои байналмилалӣ таҳсилот аз муҳимтарин ҳадафҳо ва авлавиятҳои сиёсати давлат ба шумор меравад. Маҳсусан, нақши созандаву муассири Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар роҳи рушди ҳамачониба ва пешравии кишвар, инчунин дар мустақкам намудану таҳкими рукнҳои давлатӣ ва соҳибхитиёрии миллӣ қайд ва таъкид

карда шудааст. Ба андешаи муаллиф Паём дар татбиқ ва таъмини масоили мазкур ҳамчун роҳнамои стратегӣ нақши калидӣ дошта, рушди ҳама соҳаҳои ҷаҳонӣ аз самтҳои минбаъдаи соҳаи маориф вобастагии калон дорад.

Калидвожаҳо: мушкилоти мактаб, маориф, Паём, Пешвои миллат, Маҷлиси Олӣ, сиёсати давлатӣ, системаи маорифи миллӣ.

ПРОБЛЕМЫ ШКОЛЫ И ОБРАЗОВАНИЯ В ПОСЛАНИИ ЛИДЕРА НАЦИИ, УВАЖАЕМОГО ЭМОМАЛИ РАХМОНА

В данной статье рассматривается проблема школы и образования в Послании Президента Республики Таджикистан, Лидера нации, уважаемого Эмомали Рахмона, к Верховному Совету Республики Таджикистан. Автор статьи подчеркивает основополагающее значение образования и школы для современного Таджикистана и утверждает, что создание эффективной национальной системы образования и школы, а также интеграция в международные образовательные пространства, является одной из важнейших целей и приоритетов государственной политики. Особое внимание уделяется конструктивной и эффективной роли Президента Республики Таджикистан, уважаемого Эмомали Рахмона, в процессе всестороннего развития и прогресса страны, а также в укреплении государственных основ и национального суверенитета. По мнению автора, Послание играет ключевую роль в реализации и обеспечении данных вопросов как стратегическое руководство, и развитие всех сфер деятельности тесно связано с дальнейшим ориентированием в сфере образования.

Ключевые слова: проблемы школы, образование, Послание, Лидер нации, Верховный Совет, государственная политика, система национального образования.

THE PROBLEMS OF SCHOOLS AND EDUCATION IN THE ADDRESS OF THE LEADER OF THE NATION, HONORABLE EMOMALI RAHMON

This article addresses the issues of schools and education in the Address of the President of the Republic of Tajikistan, the Leader of the Nation, Honorable Emomali Rahmon, to the Supreme Assembly of the Republic of Tajikistan. The author emphasizes the fundamental importance of education and schools for modern Tajikistan and argues that the establishment of an effective national education system and schools, as well as integration into international educational spaces, are among the key goals and priorities of the state policy. Special attention is given to the constructive and effective role of the President of the Republic of Tajikistan, Honorable Emomali Rahmon, in the process of comprehensive development and progress of the country, as well as in strengthening the foundations of the state and national sovereignty. According to the author, the Address plays a key role in implementing and ensuring these issues as a strategic guide, and the development of all spheres of activity is closely related to the further orientation in the field of education.

Keywords: school problems, education, Address, Leader of the Nation, Supreme Assembly, state policy, national education system.

Дар бораи муаллиф

*Ибодуллозода Аҳлиддин Ибодулло
Доктори илмҳои таърих, профессор,
Ректори Донишгоҳи давлатии омӯзгории
Тоҷикистон ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121*

About the author

*Ibodullozoda Ahliddin Ibodullo
Doctor of historical sciences, professor, Rector
of the Tajik State Pedagogical University
named after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121*

Об авторе

*Ибодуллозода Аҳлиддин Ибодулло
Доктор исторических наук, профессор,
Ректор Таджикского государственного
педагогического университета имени
С. Айни
734003, Республика Таджикистан,
г. Душанбе, пр. Рудаки, 121*

**ҶОЙГОҶИ АРЗИШҶОИ ФАРҶАНГӢ ДАР ПАЁМҶОИ
ПЕШВОИ МИЛЛАТ, ПРЕЗИДЕНТИ ҶУМҶУРИИ ТОҶИКИСТОН
МУҶТАРАМ ЭМОМАЛӢ РАҶМОН**

Нурматзода Ӷ.

Донишгоҳи байналмилалӣи сайёҳӣ ва соҳибкорӣи Тоҷикистон

Тоҷикон аз қадим дорои фарҳанги бой ва рангин буда, мавҷудиёти ёдгориҳои таърихӣ, расму оин, чашну маросим, хунару хунармандӣ, адабиёти ғанӣ ва омсоли ингуна арзишҳои миллии мо асрҳост, ки диққати муаррихону сайёҳон ва кишваршиносону олимони варзидаи ҷаҳониरो ба худ ҷалб кардааст.

Боиси ифтихор аст, ки бо бадаст овардани беҳтарин неъматҳои таърих яъне истиқлоли давлатӣ ҳанӯз аз ибтидои солҳои аввали соҳибистиқлолӣ ҳифзу омӯзиш ва муаррифии шоистаи арзишҳои фарҳанги миллии дар меҳвари сиёсати фарҳангии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба вижа таҳти ғамхорӣ ва пуштибонии пайвастаи Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қарор гирифтааст.

Шоистаи зикр аст, ки Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳадафи ҳифзу муаррифии арзишҳои фарҳангиро яке аз омилҳои асосии расидан ба худшиносии миллии баҳо дода, ҳанӯз 4-уми апрели соли 2003 дар Паёмашон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин қайд намуда буданд: "... ҳар миллат ва ҳар халқ, хоҳ бузург бошаду хоҳ хурд, то худро нашиносад, эҳтиром накунад, таърих, фарҳанг ва суннатҳои худро надонаду қадр накунад, ҳеч гоҳ дар миёни миллатҳои дигар мақому манзалати шоён пайдо карда наметавонад" [1].

Бинобар ин, барои расидан ба ин ҳадафҳои болозикр сарвари фарҳангсолорамон аз рӯзҳои аввали ноил шудан ба истиқлоли миллии эҳё ва ҳифзу муаррифии арзишҳои миллиамонро дар мадди авал гузоштаанд.

Пайдост, ки ёдгориҳои таърихӣ фарҳангӣ аз ҷумлаи муҳимтарин шиносномаи миллати қуҳанбунёди мо ба шумор рафта, кашфи ин падидаҳои олии таърих аз қуҳанбуёнтарин мардуми Осиёи Марказӣ будани халқи тоҷикро шаҳодат меҳиҳанд. Пешвои миллат муҳтрам Э. Раҳмон ҳамасола дар паёмҳояшон аз таҳқиқ ва ҳифзу муаррифии ёдгориҳои таърихӣ ёдовар шуда, ин нодиғаҳои таърихро асоси бақои давлату миллат маънидод карда, 25-уми апрели соли 2008 дар Паёмашон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон доир ба аҳамияти ёдгориҳои таърихӣ фарҳангӣ дар ҳаёти ҷомеа чунин ибрози андеша намуда буданд: "Дар сиёсати фарҳангии кишвар муҳофизат ва барқарорсозии ёдгориҳои меъмориҳои таърихӣ фарҳангӣ, ки аз аҷдодони гузаштамон мерос мондаанд ва моро ҳамеша ба худшиносӣи худогоҳии миллии раҳнамоӣ мекунанд, масъалаи муҳим ба ҳисоб меравад" [2].

Маблағгузориҳои кофӣ ҷиҳати эҳё ва ҳифзу муаррифии ёдгориҳои таърихӣ фарҳангӣ яке аз ҳадафҳои асосии сиёсати фарҳангии Ҷумҳурии Тоҷикистон башумор рафта, ин масъала борҳо дар паёмҳои Пешвои миллат муҳтарам Э. Раҳмон инъикоси воқеии худро ёфтааст. Пайдост, ки ҳанӯз соли 2008 дар паёми навбатии Пешвои миллат масоили маблағгузориҳо ҷиҳати таъмиру таҷдиди ёдгориҳо чунин маънидод кардаанд: "Солҳои охир барои таъмиру таҷдиди онҳо беш аз 18 миллион сомонӣ сарф карда шуд ва ин иқдом дар оянда низ идома хоҳад ёфт. Ба Вазорати фарҳанг, Кумитаи ҷавонон, варзиш ва сайёҳӣ ва Академияи илмҳо зарур аст, ки дар бораи ҳифзи бозғайимии ёдгориҳои таърихӣ, таъмиру тармими онҳо ва ҳамчун иншооти сайёҳӣ истифода намудани онҳо тадбирҳо андешанд" [8].

Тибқи нишондодҳои Паёми Пешвои миллат дар соли 2010 барои пешрафти соҳаи фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон 214 миллион сомонӣ ҷудо гардидааст, ки як қисми он маҳз ба таъмиру барқарорсозии ёдгориҳои таърихӣ равона гардидааст [3].

Омӯзишу таҳлили паёмҳои Пешвои миллат нишон медиҳанд, ки ҳамасола бо мақсади ба таври шоиста таъмиру барқарорсозӣ ҳифзу муаррифӣ намудани ёдгориҳои таърихию фарҳангӣ маблағгузорию муайян чудо карда шуда, ин раванд сол ба сол афзудааст.

Яке аз дастовардҳои, ки вобаста ба фарҳанги бостонии миллати тоҷик дар паёмҳои Пешвои миллат мавқеи хоса дорад, ин дар сатҳи ҷаҳонӣ муаррифӣ намудани ёдгориҳои таърихию фарҳангӣ мебошад.

Соли 2008 Пешвои миллат муҳтарам Э. Раҳмон дар Паёмашон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон дастур дода буданд, ки барои нигоҳдории мероси таърихию фарҳангии халқамон пайваста тадбирҳои андешида, ҷиҳати ба феҳристи умумиҷаҳонии фарҳангии ЮНЕСКО ворид намудани ёдгориҳои нодири таърихии Тоҷикистон ташаббус нишон диҳад [2]. Хушбахтона чунин иқдом бо масъулият амалӣ гардида, соли 2010 ёдгории 5500 солаи бостонии Тоҷикистон Саразм ба Феҳристи ёдгориҳои муроси фарҳангии умумиҷаҳонии ЮНЕСКО ворид гардид [9].

Бояд ёдовар шуд, ки аз байни ёдгориҳои таърихию фарҳангии Тоҷикистон 8 адад ёдгории дигари таърихию фарҳангии дар «Шоҳроҳи бузурги абрешим» қарордоштаи кишвар аз қабилӣ «Шаҳраки қадимаи Панҷакент», «Шаҳри Бунҷекат», «Қалъаи Ҳисор», «Маъбади буддоии Ачинатеппа», «Мадрасаи Хоҷа Машҳад», шаҳри «Таҳти Сангин», «Шаҳри Ҳулбук», «Қалъаи Ямчун» ба рӯйхати пешакии мероси фарҳангии модии ЮНЕСКО номнавис шуда буданд. Паёмҳои минбаъдаи Пешвои миллат собит месозанд, ки кушишу ҷорабиниҳои пайвастаи ҳукумати мамлакат ҷиҳати ҳарчи бештар муаррифӣ намудани ёдгориҳои таърихию фарҳангӣ дар сатҳи байналмилалӣ натиҷаҳои босамарро ба бор овардааст.

Боиси ифтихор аст, ки соли 2023 барои муаррифии мероси фарҳангии халқи тоҷик дар арсаи байналмилалӣ соли босамар ва фаромушнашаванда мебошад. Дар соли 2023 чун дигар арзишҳои миллӣ якҷанд силсилаи ёдгориҳои Шоҳроҳи Бузурги Абрешим: Долони Зарафшон - Қароқум аз Тоҷикистон ёдгориҳои Панҷакенти қадим, шаҳраки Санҷаршоҳ, қалъаи Ҳисорак, Гардани Ҳисор, Қалъаи Муғ, Қалъаи Қум, Тали Хамтуда, низоми обёрикунии Тоқсанкорез ва Оромгоҳи Хоҷа Муҳаммад Башоро ба феҳристи ёдгориҳои мероси фарҳанги модии ЮНЕСКО шомил гардидаанд, ки боиси афзудани нуфузу эътибори Тоҷикистон дар арсаи байналмилалӣ мебошад [10].

Бояд қайд намуд, ки хунару хунармандии халқи тоҷик собиқаи тулонии таърихӣ дошта, рушду эҳёи онҳо дар даврони истиқлол яке аз омилҳои муҳими муаррифии халқамон ҳамчун миллати тамаддуофар маҳсуб гардида, дар ташаккули ғояҳои ватандӯстии шаҳрвандон низ нақши бориз доранд. Ҳанӯз соли 2008 Пешвои миллат дар Паёмашон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон қайд намуда буданд, ки “Мардуми мо аз азал хунарманд аст ва мо имрӯз низ бо намунаҳои барҷастаи маҳсули дастони хунармандони халқӣ, аз ҷумла косибон ифтихор менамоем” [2]. Ҳамчунин зимни ироаи Паёми мазкур бо мақсади ҳарчи бештар густариш ёфтани хунароҳои халқӣ дар кишвар ва ба ҷаҳониён муаррифӣ кардани фарҳанги миллии тоҷикон ба Вазорати фарҳанг супориш дода шуд, ки дар муҳлати ду моҳ Барномаи рушди хунароҳои мардумиро таҳия намояд. Ҳамчунин ҷиҳати таъсиси коллеҷи хунароҳои мардумӣ дар ш. Истаравшан супоришҳои судманд дода шуд. Таҳлили паёми Пешвои миллат дар соли 2010 нишон медиҳад, ки иқдому супоришҳои роҳбари давлат дар бобати тақвияти хунароҳои мардумӣ дар муддати кӯтоҳ амалӣ гардида, Коллеҷи хунароҳои мардумӣ дар ш. Истаравшан таъсис дода шуд [1].

Соли 2016 дар Паёми навбатӣ Пешвои миллат қайд намуданд, ки “бояд ҷиҳати васеъ ба роҳ мондани корҳои хонагӣ, аз қабилӣ қолинбофӣ, дигар навъҳои бофандагиву дӯзандагӣ ва умуман рушди косибиву хунармандӣ ҷораҳои муассир андешида шаванд” [4]. Ҳамзамон дар Паёми мазкур вазорату идораҳо, роҳбарону шаҳру ноҳияҳо ва муассисаҳои дахлдор муваззаф карда шуданд, ки бо мақсади омӯзиши касбу хунароҳои гуногун заминаҳои моддиву техникаи таълимгоҳҳои хунаромӯзиро мустақкам намуда, марказҳои таълими доир ба хунаромӯзии калонсолонро таҳким бахшанд ва барои омода кардани кадрҳои дар бозори меҳнат рақобатпазир ҳамаи ҷораҳои заруриро амалӣ намоянд [5].

Чорабиниҳои пайвастаи ҳукумати кишвар ҷиҳати рушди ҳунарҳои мардумӣ имкон дод, ки бо мақсади тараққи додани соҳаи сайёҳӣ, муаррифии шоистаи имкониятҳои сайёҳии мамлакат ва фарҳанги миллӣ дар арсаи байналмилалӣ, инчунин, ҷалби сармоя ба инфрасохтори сайёҳӣ дар Паёми соли 2017 аз ҷониби Пешвои миллат соли 2018 дар кишвар “Соли рушди сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ” эълон карда шуд. Ҳамзамон дар Паёми мазкур қайд гардид, ки “барои рушди ҳунарҳои мардумӣ ба соҳибкорон ва ҳунармандон чудо намудани қарзҳои имтиёзноқро тавассути Фонди дастгирии соҳибкорӣ васеъ ба роҳ монда шавад” [5].

Инчунин ҳунарҳои мардуми ҳамчун омили муҳими рушди сайёҳӣ арзёбӣ гардида қайд гардид, ки “бо мақсади ҳавасмандгардонии аҳоли ҷиҳати истехсоли молҳои ниёзи мардум дар хона ва рушди ҳунарҳои мардумӣ аз 1 январи соли 2018 фурӯши чунин молу мавод аз пардохти ҳамаи намудҳои андоз озод карда шаванд” [6].

Дар Паёми навбатӣ соли 2018 Пешвои миллат аз натиҷаҳои чорабиниҳои солҳои гузашта ҷиҳати рушди ҳунармандӣ ёдовар шуда, чунин ибрози ақида намудаанд: “Соли рушди сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ эълон гардидани соли 2018 ба дарки аҳамияти самтҳои мазкур дар ҳаёти иҷтимоиву иқтисодии мардум тақони ҷиддӣ бахшида, шумораи сайёҳоне, ки соли 2018 ба Тоҷикистон омаданд, нисбат ба соли 2017 дуҷумм баробар афзуд, вале барои расидан ба ҳадафҳои пешбинишуда як сол басанда нест” [6].

Бинобар ин, бо мақсади боз ҳам вусъат бахшидан ба ҳалли масъалаҳои зикршуда ва бо дарназардошти зарурати инкишофи инфрасохтори деҳот дар аёми болозикр пешниҳод гардид, ки “солҳои 2019-2021 “Солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ» эълон карда шаванд [6].

Дар сатҳи байналмилалӣ муарифӣ намудани арзишҳои фарҳангӣ яке аз ҳадафҳои асосии Ҳукумати кишвар ба шумор меравад. Дар ин самт яке аз падидаҳои назарраси фарҳанги миллӣ ин аст, ки соли 2018 “Чакан” ба феҳристи ёдгориҳои мероси фарҳанги ғайримоддии ЮНЕСКО шомил гардад [6].

Ҳамчунин тибқи нишондодҳои Паёми Пешвои миллат дар соли 2023 ҳунарҳои абрешимбофӣ ва кирмакпарварӣ, ҳунари тазҳиб, яъне зарҳалқорӣ ва атласу адрасбофӣ ба феҳристи мероси фарҳанги ғайримоддии ЮНЕСКО шомил гардиданд.

Яке аз омилҳои асосии рушди ҳунарҳои мардумӣ таъмини маблағгузориҳои кофӣ буда, ин масоил дар паёмҳои Пешвои миллат инъикоси воқеии худро пайдо кардааст. Ҷи таввре ки дар Паёми соли 2023 қайд карда шудааст: “Дар солҳои 2018 – 2023 барои рушди соҳаи сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ қор лоиҳаи сармоягузориҳои давлатӣ ба маблағи 330 миллион сомонӣ амалӣ гардида, илова бар ин, ба субъектҳои соҳа аз ҷониби низоми бонкии кишвар зиёда аз 300 миллион сомонӣ қарзи имтиёзноқ чудо карда шудааст” [7].

Дар Паёми мазкур ҷиҳати ба маротиб вусъат ёфтани ҳунарҳои мардумӣ ва рушди соҳаи сайёҳӣ бандҳои зерин ироъа гардиданд: “Бо мақсади самаранок ба роҳ мондани қорҳои дар самти сайёҳӣ ва назорати қатъии онҳо зарур аст, ки таҳти роҳбарии муовини дахлдори Сарвазирӣ кишвар бо шомил намудани яке аз муовинони раисони вилоятҳо ва шаҳру ноҳияҳо гурӯҳи қорӣ босалоҳияти доимӣ таъсис дода шавад” [7].

Амалисозии барномаву нақшаҳои бунёди инфрасохтори сайёҳӣ, рушди ҳунарҳои мардумӣ, қосибӣ, аз ҷумла қолинбофӣ, атласу адрасбофӣ ва заргарӣ, инчунин, қасбу ҳунаромӯзии шаҳрвандони мамлакат, ташкилу назорати қорҳои ободониву қабудизорқунӣ, тозаву озода нигоҳ доштани маҳалҳои аҳолинишин, ҳифзи табиат ва истифодаи самараноқи заминҳои президентӣ ва наздиҳавлигӣ ба зиммаи ин гурӯҳи қорӣ вогузор карда шавад.

Ҳамчунин, ташкили фаъолияти маҳаллу растаҳо ва гӯшаҳои ҳунармандӣ дар тамоми қаламрави мамлакат, аз ҷумла дар ҳамаи мағозаву бозорҳо ба роҳ мондани фурӯши маҳсулоти истехсоли ватанӣ, ҳусусан, маҳсулоту маснуоти ҳунарҳои мардумӣ масъалаҳои мебошанд, ки бояд зерин назорати гурӯҳи қорӣ қарор дода шаванд” [7].

Ҳамин тавр, омӯзиши паёмҳои Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти ҳифзу муаррифии арзишҳои фарҳангӣ шаҳодат медиҳад, ки дар даврони истиқлол фарҳанги соҳибистиклолии кишвар дар қашфу

ҷаҳоникунонии мероси бостонӣ яъне то ба таъсиси Агентии ҳифзи мероси таърихиву фарҳангӣ ба дастовардҳои бузург ноил гардидааст. Яъне он ҳама ҳадафҳо ва дастурҳое, ки аз ҷониби Пешвои миллат муҳтарам Э. Раҳмон дар паёмҳояшон ҷиҳати ҳифзу барқарорсозии ёдгориҳои таърихиву фарҳангӣ дода мешаванд ҳамасола амалӣ гардида, дар ҳифзу муаррифии ёдгориҳои таърихиву фарҳангӣ нақши муассир гузоштааст.

Ҳамзамон таҳқиқи мавзӯи мазкур доир ба арзишҳои фарҳангӣ дар паёмҳои Пешвои миллат нишон медиҳад, ки дар воқеъ ташаббусу ҷорабиниҳои пайвастаи ҳукумати кишвар ҷиҳати эҳё ва рушди ҳунарҳои мардумӣ дар даврони истиқлол натиҷаҳои назаррасро ба бор оварда, ҳунарҳои мардумӣ ҳамчун омили муҳими ташаккулдиҳандаи худшиносии миллӣ ва кафолати зишдагии шоистаи аҳҳолӣ арзёбӣ гардидаанд.

Дар баробари чунин дастоварҳои болозикр ҷиҳати боз ҳам ба таври шоиста ҳифзу барқарорсозии ёдгориҳои таърихиву фарҳангӣ, эҳё ва рушд додани ҳунарҳои мардумӣ дар кишвар ҳамчун арзишҳои фарҳангӣ тавсияҳои зерин ба инобат гирифта шаванд ба манфиати кор хоҳад буд:

1. Тарбия намудани ҳарчи бештари мутахассисони самти ҳифзи ёдгориҳои таърихиву фарҳангӣ дар кишвар.
2. Дар асоси барномаҳои рушди фарҳанг дар даврони истиқлол тавассути ҷорабиниҳои гуногун оммавигардонии шиори “Ҳифзи ёдгориҳои таърихиву фарҳангӣ вазифаи ҷонии мост!”.
3. Рақамикунонии ёдгориҳои таърихиву фарҳангии кишвар.
4. Ҷалби ҳарчи бештари сармояи дохилию хориҷӣ ҷиҳати ба роҳ мондани технологияи муосир барои истехсол ва рушди ҳунарҳои мардумӣ дар манотиқи дурдасти кишвар.

Адабиёт

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 4.04.2003. [Манобеи электронӣ]. Низоми дастрасӣ: <http://prezident.tj/node/6637>. (Санаи истифодабарӣ аз 15.07.2024).
2. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 25.04.2008. [Манобеи электронӣ]. Низоми дастрасӣ: <http://prezident.tj/node/195>. (Санаи истифодабарӣ аз 9.08.2024).
3. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 24.04.2010. [Манобеи электронӣ]. Низоми дастрасӣ: <http://prezident.tj/node/192>. (Санаи истифодабарӣ аз 9.08.2024).
4. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 20.01.2016. [Манобеи электронӣ]. Низоми дастрасӣ: <http://prezident.tj/node/10585>. (Санаи истифодабарӣ аз 22.07.2024).
5. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 22.12.2017). [Манобеи электронӣ]. Низоми дастрасӣ: <http://prezident.tj/node/16771>. (Санаи истифодабарӣ аз 12.08.2024).
6. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26.12.2018). [Манобеи электронӣ]. Низоми дастрасӣ: <http://prezident.tj/node/19088>. (Санаи истифодабарӣ аз 15.08.2024).
7. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28.12.2023). [Манобеи электронӣ] // Низоми дастрасӣ. <http://prezident.tj/node/32191>. (Санаи истифодабарӣ аз 20.08.2024).
8. Паёми президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон “Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон”. [Манобеи электронӣ]. Низоми дастрасӣ: <https://mmk.tj/content/>. (Санаи истифодабарӣ аз 15.08.2024)
9. Саразм. [Манобеи электронӣ]. Низоми дастрасӣ: <https://tg.wikipedia.org/wiki/>. (Санаи истифодабарӣ аз 03.09.2024)
10. Ёдгориҳои Зарафшон – Қароқум ба феҳристи ЮНЕСКО ворид шуданд. [Манобеи электронӣ]. Низоми дастрасӣ: <https://sputnik.tj/20230917/yodgorihoi-zarafshon-qaroqum-fehrasti-unesko-1059433312.html>. (Санаи истифодабарӣ аз 20.08.2024)

ҶОЙГОҶИ АРЗИШҶОИ ФАРҶАНГӢ ДАР ПАӢМҶОИ ПЕШВОИ МИЛЛАТ, ПРЕЗИДЕНТИ ҶУМҶУРИИ ТОҶИКИСТОН МУҶТАРАМ ЭМОМАЛӢ РАҶМОН

Дар мақолаи мазкур масоили инъикоси ҳифз, тармиму барқарорсозии ёдгориҳои таърихӣ, ҳамзамон эҳё ва рушди ҳунароҳои мардумӣ мавриди таҳқиқи баррасӣ қарор гирифтааст. Қайд мегардад, ки масоили ҳифзу тармими ёдгориҳои таърихию фарҳангӣ, эҳё ва рушди ҳунароҳои мардумӣ дар паёмҳои Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон мавқеи калидӣ доранд. Дар натиҷаи омӯзими мавзӯи мазкур муаллифи мақола қайд менамояд, ки дастуру супоришҳое, ки ҳамасола Пешвои миллат дар паёмҳояшон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон медиҳанд, ҷиҳати ҳифзу барқарорсозӣ ва муаррифии ёдгориҳои таърихию фарҳангӣ ва эҳё ва рушди ҳунароҳои мардумӣ нақши муассир мегузоранд. Мавқеи асосиро дар мақола муаллиф дар мавзӯи таваҷҷуҳ ва ғамхориҳои Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ҳифз ва муаррифии арзишҳои фарҳангӣ, эҳё ва рушди ҳунароҳои мардумӣ бахшидааст. Қайд карда мешавад, ки сарвари давлат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон аз рӯзҳои аввали ноил шудан ба истиклоли миллӣ эҳё ва ҳифзу муаррифии арзишҳои миллимонро (ёдгориҳои таърихию фарҳангӣ ва ҳунароҳои мардумӣ) дар мадди авал гузоштаанд. Муаллиф дар натиҷаи таҳқиқи мавзӯ барои боз ҳам ба таври шоиста ҳифзу муаррифии намудани ёдгориҳои таърихию фарҳангӣ ва ҳунароҳои мардумӣ дар ҳулосаи таҳқиқоташ тавсияҳои муфид манзур намудааст. Дар ин маврид қайд менамояд, ки рақамикунонии ёдгориҳои таърихию фарҳангии кишвар тавассути қорҳои бақайдгирӣ ва аккосии ёдгориҳо яке аз омилҳои муқими ҳифзи ёдгориҳои таърихию фарҳангӣ мебошад. Ҷамҷунин пешниҳод мешавад, ки ҷалби ҳарчи бештари сармояи дохилию хориҷӣ ҷиҳати ба роҳ мондани технологияи муосир барои истехсол ва рушди ҳунароҳои мардумӣ дар манотиқи дурдасти кишвар ба мақсад мувофиқ мебошад.

Калидвожаҳо: Паём, ёдгориҳои таърихию фарҳангӣ, истиклолият, ҳунароҳои мардумӣ, фарҳанг, ҳифз, эҳё, муаррифӣ, инъикос, таърих.

МЕСТО КУЛЬТУРНЫХ ЦЕННОСТЕЙ В ПОСЛАНИЯХ ЛИДЕРА НАЦИИ, ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН УВАЖАЕМОГО ЭМОМАЛИ РАХМОНА

В данной статье рассматриваются вопросы, отражающие сохранение, реконструкцию и восстановление исторических памятников, а также возрождение и развитие народных ремесел. Следует отметить, что вопросы сохранения и реставрации памятников истории и культуры, возрождения и развития народных промыслов являются ключевыми в посланиях Лидера нации Эмомали Рахмона. В результате изучения данной темы автор статьи отмечает, что указания и поручения, которые Лидер нации ежегодно дает в своих посланиях Маҷлиси Оли Республики Таджикистан, играют важную роль в сохранении, восстановлении и презентации исторических и культурных памятников, возрождении и развитии народных ремесел. Основную позицию в статье автор уделит теме внимания и заботы Лидера нации уважаемого Эмомали Рахмона в деле сохранения и представления культурных ценностей, возрождения и развития народных ремесел. Отмечается, что глава государства уважаемый Эмомали Раҳмон с первых дней достижения национальной независимости поставил на первое место возрождение, сохранение и представление наших национальных ценностей (памятников истории, культуры и народных ремесел). В своем исследовании автор представил полезные рекомендации по сохранению и представлению памятников истории, культуры и народных ремесел в более достойном свете. При этом отмечается, что оцифровка исторических и культурных памятников страны посредством регистрационных и фотографических работ памятников является одним из факторов, способствующих сохранению памятников культурного наследия. Также предполагается, что наиболее целесообразным является привлечение как можно большего количества отечественных и зарубежных инвестиций для внедрения современных технологий для производства и развития народных ремесел в отдаленных районах страны.

Ключевые слова: послание, историко-культурные памятники, независимость, народные ремесла, культура, сохранение, возрождение, презентация, отражение, история.

THE PLACE OF CULTURAL VALUES IN THE MESSAGES OF THE LEADER OF NATION, PRESIDENT OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN RESPECTED EMOMALI RAHMON

This article discusses issues of reflecting the preservation, reconstruction and restoration of historical monuments, as well as the revival and development of folk crafts. As a result of studying this topic, the author of the article notes that the instructions that the Leader of the Nation gives annually in his messages to the Majlisi Oli of the Republic of Tajikistan play an important role in the preservation, restoration and presentation of historical and cultural monuments, the revival and development of folk crafts. The author

devoted the main position in the article to the topic of attention and care of the Leader of the nation, respected Emomali Rahmon, in the preservation and presentation of cultural values, the revival and development of folk crafts. It is noted that the head of state, honorable Emomali Rahmon, from the first days of achieving national independence, put the revival, preservation and presentation of our national values (historical monuments, culture and folk crafts) in the first place. In his research, the author presented useful recommendations for the preservation and presentation of historical, cultural and folk crafts monuments in a more dignified light. At the same time, it is noted that the digitization of historical and cultural monuments of the country through registration and photographic works of monuments is one of the factors contributing to the preservation of cultural heritage monuments. It is also assumed that the most expedient is to attract as many domestic and foreign investments as possible to introduce modern technologies for the production and development of folk crafts in remote areas of the country.

Keywords: message, historical and cultural monuments, independence, folk crafts, culture, preservation, revival, presentation, reflection, history.

Дар бораи муаллиф:

Нурматзода Ҳасан

Номзади илмҳои таърих, дотсенти

кафедраи бизнеси сайёҳӣ ва меҳмондорӣ

Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва

соҳибқори Тоҷикистон

734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,

х. Борбад, 48/5

About the author

Nurmatzoda Hasan

Candidate of historical Sciences, Associate

Professor of the Department of Tourism,

Recreation and Hospitality

Tajik International University of Tourism and

Entrepreneurship

Republic of Tajikistan, 734055, Dushanbe,

Borbad str., 48/5

Об авторе

Нурматзода Хасан

Кандидат исторических наук, доцент

кафедры туристский бизнес и

гостеприимство

Таджикский международный университет

туризма и предпринимательства

734055, Республики Таджикистан,

г. Душанбе, проспект Борбад, 48/5

ТАЪСИРИ ЛОИҲАҲОИ СТРАТЕГӢ ВА ҲАМКОРИҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ БА РУШДИ ИНФРАСОХТОРИ НАҚЛИЁТӢ ДАР ТОЧИКИСТОН

Айнуллозода Н. А.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Сохтмони роҳҳои стратегии дохилӣ ва байналмилалӣ барои Ҷумҳурии Тоҷикистон нақши муҳим дар рушди инфрасохтор, иқтисодиёт ва инкишофи ҳамкориҳои байналмилалӣ дорад. Сохтмони чунин роҳҳо на танҳо ба беҳтар кардани алоқаи нақлиётӣ ва истифодаи самараноки имкониятҳои транзитӣ мусоидат мекунад, балки барои афзоиши тичорат, коҳиш ёфтани вақти сафар ва самаранокии иқтисодӣ дар тамоми кишвар низ аҳамияти калон дорад.

Роҳҳои стратегӣ, ки ба минтақаҳои мухталифи Тоҷикистон ва кишварҳои ҳамсоя иртибот мебананд, ба таҳкими робитаҳои тичоратӣ, рушд ва амнияти роҳҳо, беҳтар кардани шароити зиндагии мардум, бахусус дар минтақаҳои дурдаст ва кӯҳистон, кӯмак мерасонанд. Ба таври махсус, сохтмони роҳҳои байни Тоҷикистон ва кишварҳои ҳамсоя, ба монанди Чин ва Узбакистон, имкониятҳои барои гардиши мол ва мусофирон ба марзи кишвар, инчунин ҷалби сармоягузори ва муҳайё кардани ҷои қор барои аҳолии маҳаллӣ тақвият мекунад.

Баъзе лоиҳаҳои стратегӣ ба монанди сохтмони роҳҳои мошингарди Душанбе – Хучанд – Чанок, нақби “Шаҳристон” ва роҳи мошингарди Кӯлоб – Қалъаи Хумб ки таҳти назорати давлат ва созмонҳои байналмилалӣ амалӣ карда мешаванд, бевосита таъсири худро ба самти беҳбудии инфрасохтор ва имкониятҳои тичоратӣ дар минтақаҳои Осиёи Миёна мегузоранд. Ин роҳҳо на танҳо барои рушди иқтисодӣ, балки барои беҳтар кардани алоқаи фарҳангӣ ва иҷтимоии байни минтақаҳои гуногуни кишвар ва кишварҳои ҳамсоя, муҳим мебошанд.

Барои Тоҷикистон сохтмони ин роҳҳо як қадами муҳим дар қонеъ кардани талаботи рӯзмарра, кам кардани хатарҳо дар ҳаракати нақлиёт ва кафолат додани рушди устувор дар иқтисодиёт мебошад.

Аз соли 1999 инҷониб оҳиста-оҳиста беҳбудии вазъи некӯаҳволии аҳоли талаботро ба хизматрасониҳои нақлиётӣ низ бештар намуд. Иқтисодиёт ва соҳаҳои иҷтимоӣ, ки боиси харобӣ дар натиҷаи ҷангҳо буданд, пурра барқарор карда шуданд. Дар соли 2012 шумораи умумии мусофирон, ки аз тамоми намудҳои нақлиёт дар Ҷумҳурии Тоҷикистон истифода намудаанд ба 520,7 миллион нафар расид, ки дар муқоиса бо соли 2006 он ба 415,4 миллион нафар баробар буда, як афзоиши назарраси 30 фоизро нишон медиҳад. Аз ин шумора, 506,6 миллион нафар (96,2%) тавассути автобусҳо ва 14,1 миллион нафар (3,8%) дигар намуди воситаҳои нақлиёт ташкил медиҳад [7, с.27]. Ин нишондиҳандаҳо аз он шаҳодат медиҳанд, ки гардиши мусофирон дар ҳамаи намудҳои нақлиёти истифодаи умумӣ афзоиш ёфтааст.

Дар давоми солҳои минбаъда низ шумораи воситаҳои нақлиёт дар кишвар рӯ ба афзоиш дошт. То 1 сентябри соли 2013 маҷмуи нақлиёти ҷумҳурӣ 382 198 ададро ташкил медод, ки аз он 36 346 нақлиёти боркаш, 14 187 нақлиёти мусофирбарӣ, 329 016 мошини сабукрав ва 2649 мошинҳои таъиноти махсус буданд [5, с.75].

Дар ҳамин давра воситаҳои нақлиёт, ки ба корхонаҳо ва муассисаҳои давлатӣ тааллуқ доштанд, кам шуданд ва дар навбати худ, истифодаи воситаҳои нақлиёт барои мақсадҳои инфиродӣ, пеш аз ҳама автомобилҳо зиёд гардид.

Барои мисол, дар соли 1998 аз ҷониби соҳибкорон 3 676 ҳазор тонна борро интиқол дода шуда, дар соли 2006 ин рақам ба 16 849 ҳазор тонна ва дар соли 2010 бошад, 34 073 ҳазор тонна бор интиқол дода шуд. Дар масъалаи интиқоли мусофирон низ рӯ ба афзоиш ниҳод. Агар дар соли 1998 қариб 23,8 миллион мусофир интиқол дода шуда бошад, пас ин рақам дар соли 2010 аллақай ба 397,9 миллион мусофир мерасид [6, с.247].

Барои рушди соҳаи нақлиёт, муҳити инфрасохторӣ ва роҳҳои мошингард аҳамияти калон дошта, бо мақсади бехатарии интиқол ва рушди ҳамҷонибаи соҳаи солҳои охир як

катор шоҳроҳҳои асосии кишвар ба мисли роҳи мошингарди Шоҳон – Шкев – Қалъаи Хумб сохта ба истифода дода шуданд.

Барои идома ва анҷом расонидани сохтмони роҳи мошингарди Кӯлоб – Қалъаи Хумб, ки дар маҷмуъ 40 километрро ташкил медед, лозим буд, ки қитъаи роҳи мошингарди Шурообод – Шоҳон низ ба итмом расонида шавад. Аз ин рӯ, 28 июли соли 2010 Ҳукумати Тоҷикистон бо Бонки Исломии Русӣ (ИБР) созишномаи қарзиро барои сохтмони роҳи мошингарди Кӯлоб – Қалъаи Хумб ба маблағи 20 миллион доллари ИМА ва барои 25 сол бо шартҳои имтиёзнок ба имзо расонид.

Моҳи июни соли 2010 созишномаҳои қарзӣ бо фондҳои рушдии Саудӣ, Қувайт ва ОПЕК дар маҷмуъ ба маблағи 65 миллион доллари ИМА ба имзо расиданд, ки дар умум маблағи қарзҳо ба 85 миллион доллари ИМА баробар гардид. Ҳиссаи ҳукумати Тоҷикистон дар лоиҳа 7 миллион доллари ИМА-ро ташкил медед. Лоиҳаи мазкур сохтмони ду қитъаи роҳи Кӯлоб – Қалъаи Хумбро пешбинӣ намуда, дар маҷмуъ 40 километр дарозӣ дошт ва дар он 9 пул бо дарозии умумии онҳо 1640 метрро сохта мешуд. Татбиқи лоиҳа моҳи декабри 2011 оғоз ёфта, қарор буд, ки дар охири соли 2014 ба анҷом расад. Аммо бо сабабҳои гуногун мӯҳлати иҷрои лоиҳа тамдид карда шуд.

То соли 2015 пудратчиён дар қори сохтмону барқарорнамоӣ 51 миллион долларро азхуд намуда, 65% қорҳои ба нақша гирифташударо анҷом расониданд. Раванди сохтмон бо истифодаи 95 адад техника ва 34 воситаи ёрирасон қараён дошта, 516 қоргар, аз ҷумла 457 мутахассисони маҳаллӣ ҷалб шуда буданд.

Ин роҳ дар робита бо рушди муносибатҳои иқтисодию тичоратии Тоҷикистон, махсусан барои интиқоли молу маҳсулот бо кишварҳои ҳамсоя, ба монанди Чин ва Узбекистон, аҳамияти қалон дошт.

Дар натиҷаи ба итмом расидани сохтмони роҳи мошингарди Кӯлоб – Қалъаи Хумб ва сохтмони шоҳроҳҳои дигар, гардиши молу маҳсулот ва интиқоли он байни Тоҷикистон ва Чин, махсусан тавассути гузаргоҳи Кулма – Қаросу афзоиш ёфт. Агар дар соли 2006 гардиши мол ҳамагӣ 9 ҳазор тоннаро ташкил медед, пас дар соли 2010 он ба 501 ҳазор тонна расид, ки шаҳодат аз он медеҳад, ки лоиҳаҳо барои беҳбудии робитаҳои тичоратии кишвар таъсири назаррас гузоштанд [3, с.60].

Роҳи мошингарди Душанбе – Хучанд – Чанок, ки марзи Тоҷикистон бо Узбекистонро мепайвандад, барои рафъи мушкилоти нақлиётӣ ҷумҳурӣ аҳамияти муҳим дорад. Бояд зикр намуд, ки дар солҳои 30-уми асри гузашта, ин роҳ ҳамчун хати муҳими транзитӣ барои тичорат ва ҳамкорӣ бо дигар минтақаҳои шӯравӣ ба ҳисоб мерафт. Пас аз истиқлолият дар соли 2006 Ҳукумати Тоҷикистон барои барқарор кардани ин шоҳроҳ як созишнома бо Ҷумҳурии Мардумии Чин ба имзо расонид.

Сохтмони роҳи мошингарди Душанбе – Хучанд – Чанок бо маблағи умумии 295,9 миллион доллари ИМА, ки қисми зиёдаш қарзи Ҳукумати Чин буд, оғоз ёфт. Ин роҳ на танҳо барои тичорат, балки барои равобити иқтисодӣ ва фарҳангӣ байни минтақаҳои кишвар аҳамияти қалон дошт. Барқарорсозии роҳи мошингарди Душанбе – Хучанд – Чанок ва сохтмони ин шоҳроҳ ҳамчун як лоиҳаи стратегии кишвар барои беҳтар кардани алоқаи нақлиётӣ ва рушди иқтисодӣ зарур буд. Татбиқи лоиҳа дар се марҳила ба роҳ монда, ки ҳар як марҳила бо мушкилоти худ, аз ҷумла бӯҳрони молиявӣ ва мушкилоти табиӣ, рӯ ба рӯ гардид.

Татбиқи лоиҳа, ки таҳти назорати шахсии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Эмомалӣ Раҳмон қарор дошт, аз як тараф ба рушди робитаҳои байналмилалӣ, бахусус дар робита бо ҳамсоягон ва аз тарафи дигар ба беҳтар кардани инфрасохтори дохилии Тоҷикистон мусоидат намуд.

Сохтмони роҳҳои мошингарди замонавӣ ва нақбҳо дар минтақаҳои кӯҳӣ бо шароити саҳти ҷуғрофӣ, ки ҳар як марҳила тавассути қоргарони маҳаллӣ ва хоричӣ амалӣ мешуд, шаҳодати он аст, ки ин лоиҳа бо таҷрибаҳои муҳими сохтмонӣ ва рушди инфрасохтор дар Тоҷикистон ба роҳ монда шудааст. Масалан, нақби “Шаҳристон”, ки бунёдаш соли 2006 оғоз гардида, дар соли 2012 ба истифода дода шуд, на танҳо як иншооти муҳими инфрасохторӣ,

балки рамзи рушди муваффақонаи ҳамкорихои байни Тоҷикистон ва Чин дар соҳаи сохтмон ва бунёди инфраструктура ба шумор меравад [2].

Мақсади ниҳони лоиҳаи мазкур беҳтар кардани алоқаи нақлиётӣ, тақвияти иқтисодӣ, ва таъмини рушди соҳаҳои гуногун дар кишвар мебошад. Сохтмони нақби “Шаҳристон” ва барқарорсозии роҳи мошингарди Душанбе – Нуробод – Ҷиргатал – Саритош як қадами муҳим дар такмили инфраструктура ва рушди иқтисодӣ ва иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Ин лоиҳа на танҳо барои беҳтар кардани алоқаи нақлиётӣ, балки барои рушди минтақаҳои дурдаст ва кӯҳистон аҳамияти калон дорад. Бо ба истифода додани нақби “Шаҳристон” муҳлати ҳаракатро дар байни Душанбе ва Хучанд қариб 4-5 соат кам намуд, ки ин ба кам шудани хароҷоти сӯзишворӣ, беҳтар шудани бехатарии ҳаракати нақлиёт ва пешгирии фоҷиаҳои табиӣ кӯмак кард.

Ин лоиҳа инчунин бо таъсири бузурги иқтисодӣ низ тавсиф мешавад. Масофаи роҳ коҳиш ёфт, даромади аҳолии минтақаҳои дурдаст афзуд ва имкони беҳтар кардани зиндагии мардум бо дастрасӣ ба бозорҳои иқтисодӣ таъмин шуд. Аз ҷумла, сохтмони пули дарозии 210 метр дар ноҳияи Тоҷикобод, ки пули “Ваҳдат” номгузори шуд, мисоли барҷаста аз таъсири мусбат ва рушди иқтисодӣ маҳаллӣ мебошад.

Мавзӯҳои дигаре, ки дар лоиҳа ба назар мерасанд, ин ҳамкорӣ бо Бонки Осиёи Рушд ва дигар ташкилотҳои байналмилалӣ мебошад, ки кӯмакҳои молиявӣ ва грантҳои барои иҷрои ин лоиҳа пешниҳод карданд. Лоиҳа на танҳо марҳилаҳои сохтмон, балки таъсиси ҷои кор барои як қатор коргарон ва ҳамчунин дастрасӣ ба аҳолии минтақаҳои кӯҳӣ бо роҳи сохтмони пулҳо ва таъмири роҳҳо дар назар дошта шуд.

Татбиқи лоиҳаҳои иловагӣ, монанди сохтмони пули дар болои дарёи Сурхоб ва беҳтар кардани роҳҳои маҳаллӣ, ба аҳолии дурдаст имкон доданд, ки бо марказҳои иқтисодӣ ва маъмурии ноҳияҳои худ алоқаи мустақим дошта бошанд. Воситаҳои нақлиёт метавонанд беҳтар ва камтар вақти сафарро талаб кунанд, ки ин натиҷаи мусбӣ он аст, ки дар ниҳоят ба рушди иқтисодии минтақаи шимолу шарқии Тоҷикистон ва ҷомеаи умумии кишвар мусоидат мекунад. Аз ин рӯ, ифтихои нақби “Шаҳристон” ва роҳҳои байни кишвар бо як манфиати иқтисодӣ ва иҷтимоии баланд баромад ва барои кишвар як қадами муҳим дар роҳи рушди устувор аст.

Тавсифи марҳилаҳои сохтмон ва таҷдиди роҳҳо дар Тоҷикистон, ки бо маблағгузориҳои байналмилалӣ амалӣ шудааст, нишон медиҳад, ки инфраструктураи нақлиётӣ барои рушди иқтисодӣ ва иҷтимоии кишвар аҳамияти бузурге дорад.

Сохтмон ва таҷдиди роҳҳо ва инфрасохторҳои нақлиётӣ Тоҷикистон бо кӯмаки грантҳо ва қарзҳои байналмилалӣ, ба вижа ҳамкорихо бо кишварҳои бузурги ҷаҳон, аз ҷумла Чин, ИМА ва Ҷопон, таъсири муҳим дар рушди иқтисодӣ ва иҷтимоии кишвар ба амал оварданд. Лоиҳаҳои нақлиётӣ Тоҷикистон, ба монанди барқарорсозии роҳи мошингарди Қурғонтеппа – Дусти – Панҷи Поён, таҷдиди роҳи мошингарди Душанбе – Ваҳдат – Данғара ва сохтмони нақбҳои “Чормағзак” ва “Шар-шар” на танҳо барои беҳтар кардани инфрасохтор ва амнияти роҳҳо аҳамияти калон доранд, балки барои рушди робитаҳои иқтисодӣ ва тичоратӣ бо кишварҳои ҳамсоя низ кӯмак мекунанд [2].

Барқарорсозии роҳи мошингарди Қурғонтеппа – Дусти, ки заминаи асосии он дар солҳои пас аз ҷанги шаҳрвандӣ буд, як қадами муҳим дар беҳтар кардани алоқаи тичоратӣ кишвар бо давлатҳои ҳамсоя ва дар ҷодаи транзити молҳо аз тариқи Тоҷикистон мебошад. Ин лоиҳа бо кӯмакҳои грантӣ аз кишварҳои Ҷопон ва ИМА амалӣ шуда, бо афзоиши сарфаи вақт ва арзиши камтари молҳо ба кам кардани талафот дар сафарҳо ва беҳтар кардани амнияти роҳ кумак намуд. Аз ҷумла, дуруст кардани пешрафти инфрасохтор ва таъмини сафарҳои мусофирон ва борҳо дар минтақаи Хатлон ва Ноҳияи Данғара, зарурӣ ва муҳим ба назар мерасад.

Нақби “Чормағзак”, ки дар хати роҳи Душанбе – Ваҳдат – Данғара ҷойгир аст, як навъ лоиҳаи стратегӣ барои Тоҷикистон маҳсуб мешавад. Ин нақб, ки бо ҳамкориҳои ширкати “China Road” ва бо қарзҳои имтиёзноки Ҳукумати Чин амалӣ шудааст, таъсири амиқ дар рушди иқтисодӣ ва беҳтар кардани алоқаи нақлиётӣ кишвар бо минтақаҳо ва кишварҳои

хамсоя дорад. Бо ба истифода аз нақби Чормағзак вақти сафар дар минтақаи Ваҳдат – Данғара наздики 1,5 соат кам мегардад, ки ин ба кам кардани хароҷоти сӯзишворӣ, беҳтар шудани амнияти ҳаракати нақлиёт ва беҳтар шудани сифати зиндагии аҳоли мусоидат мекунад.

Нақби “Шар-шар” ки дар соли 2009 ба истифода дода шуд, дар равандҳои иқтисодӣ, тиҷоратӣ ва амнияти кишвар таъсири бузург расонид. Ин нақб, ки дар дарозии 2223 метр бо стандартҳои байналмилалӣ сохта шуда, дар рафъи бунбасти ҳаракати нақлиёт дар роҳи мошингарди Душанбе – Ваҳдат-Данғара, ки бо сарфи қариб 230 миллион сомонӣ навсозӣ карда шудааст. кӯмак мерасонад [1]. Сохтмони чунин инфрасохторҳои нав на танҳо масофаро кӯтоҳ мекунад, балки барои ҳамкориҳои муваффақ дар минтақаи Осиёи Миёна ва кишварҳои ҳамсоя, бахусус Чин, аҳамияти калон дорад.

Ҳамкориҳои Тоҷикистон бо кишварҳои бонуфуз, аз ҷумла Чин, ИМА ва Ҷопон дар соҳаи инфрасохтор кӯмак кардааст, ки кишвар ба як ҷузъ аз шабакаи нақлиёти байналмилалӣ пайваست шавад. Барқарорсозии роҳҳо ва нақбҳо дар минтақаҳои кӯҳистон ва дурдаст бо аҳамияти муҳим дар боло бурдани имкониятҳои тиҷоратӣ ва дастрасӣ ба бозорҳои дохили ва хориҷи кишвар шенасоии рӯзафзун ва мукамалро ба миён овард. Дар маҷмӯъ, сохтмони роҳҳо, нақбҳо ва пули нав бо қарзҳои байналмилалӣ барои рушди иқтисодии кишвар, инчунин барқарор кардани мувозинати алоқаи тиҷоратӣ бо кишварҳои ҳамсоя ва минтақа кӯмак мекунад.

Пешвои миллат соли 2009 дар паёми худ ба Маҷлиси олии зикр намуданд, ки дар бахши сохтмон ва таҷдиди роҳҳои автомобилгард дар кишвар 14 лоиҳаи инвестиционӣ ба маблағи 2,8 миллиард сомонӣ татбиқ шуда истодааст. То соли 2012 ба анҷом расидани як қатор лоиҳаҳо дар назар аст, ки дар натиҷа 1650 километр роҳҳо, 15 километр нақб ва зиёда аз 100 адад пулҳо таҷдид ва бунёд хоҳанд шуд.¹

Барқарорсозии роҳҳо ва бунёди нақбҳо барои беҳтар кардани амният, коҳиш додани садамаҳо ва таъмини рушди иҷтимоии аҳолии маҳаллӣ равона карда шудааст. Бо беҳтар шудани инфрасохтор ва шоҳроҳҳо, дар ҷойҳои аҳолинишин ва минтақаҳои кӯҳистон зиндагии мардум беҳтар шуда, сатҳи равобити байни минтақаҳо афзоиш ёфт. Ин тағйирот ба баланд шудани сатҳи ҳаёти мардум, кам кардани мусофирон ва борҳо, инчунин тартиби начоти сокинони минтақаҳои дурдаст мусоидат кард.

Ҳамин тавр, лоиҳаҳои инфрасохтори Тоҷикистон, ки бо кӯмаки кишварҳои гуногун ва ташкилотҳои байналмилалӣ амалӣ шуданд, барои беҳтар кардани алоқаи нақлиётӣ ва рушди иқтисодӣ аҳамияти бузург доранд.

Лоиҳаҳои сохтмон ва таҷдиди роҳҳо, нақбҳо ва инфрасохтори нақлиётӣ дар Тоҷикистон, ки бо кӯмак ва сармоягузори кишварҳои гуногун ва ташкилотҳои байналмилалӣ, аз ҷумла Чин, ИМА, Ҷопон ва Бонки Осиёи Рушд амалӣ шудаанд, як қадами муҳим барои рушди инфрасохтор, иқтисодиёт ва ҷамъият дар кишвар мебошанд. Як намунаи барҷастаи ин лоиҳаҳо нақби “Шахристон” аст, ки бо ифтихои он алоқаи нақлиётӣ байни Душанбе ва Хучанд беҳтар шуда, вақт ва хароҷоти сӯзишворӣ коҳиш ёфт, дар ҳоле ки рушди иқтисодӣ ва иҷтимоии минтақаҳои дурдаст ва кӯҳистон таъмин гардид.

Лоиҳаҳои бунёди нақбҳо, монанди “Чормағзак”, “Шар-шар” ва пули “Ваҳдат”, инчунин барқарорсозии роҳҳои Қурғонтеппа – Дустӣ – Панҷи Поён дар самти беҳтар кардани беҳатарии ҳаракати нақлиёт, коҳиш додани садамаҳо ва рушди тиҷоратӣ дар минтақаҳо таъсири амиқ доштанд. Инчунин, сохтмони инфраструктураҳои муосир бо истифода аз қарзҳо ва грантҳо аз кишварҳои рушдёфта имкониятҳои бештар барои рушди иқтисодӣ ва алоқаи тиҷоратӣ бо кишварҳои ҳамсоя фароҳам овард [2].

Дар маҷмӯъ, лоиҳаҳои мазкур на танҳо бунёди инфрасохтори устувор ва амнро таъмин карданд, балки барои беҳтар кардани сатҳи зиндагии мардум, коҳиш додани хароҷот ва амнияти роҳҳо ва инчунин афзоиши имкониятҳои тиҷоратӣ ва иқтисодӣ, ба рушди устувор ва иҷтимоии Тоҷикистон мусоидат намуданд.

¹ Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 24.04.2010

Адабиёт

1. Айнулозода, Н. А. Марҳилаи муҳим дар самти сохтмон ва навсозии роҳҳои мошингарди Тоҷикистон / Н. А. Айнулозода // *Вестник Педагогического университета*. – 2024. – № 1 (108). – С. 202-207.
2. Айнулозода, Н. *Аз таърихи сохтмони нақбҳо дар Тоҷикистон* / Н. Айнулозода // *Вестник Педагогического университета*. – 2020. – № 1(84). – С. 234-238.
3. Гафурова Г. *Развитие дорожного строительства и транспорта в Таджикистане в годы независимости (1991-2016 гг.): дисс. ... канд. ист. наук.* - Худжанд. 2018.
4. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 24.04.2010
5. Министерство транспорта Республики Таджикистан. *Сведения о результатах хозяйственно-производственной деятельности на 1.09. 2013 года.*
6. *Таджикистан: 20 лет Государственной независимости. Статистический сборник.*
7. *Транспорт и связь Республики Таджикистан: статистический сборник.* - Душанбе: Агентство по статистике при Президенте РТ, 2015.

ТАЪСИРИ ЛОИҲАҶОИ СТРАТЕГӢ ВА ҲАМКОРИҶОИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ БА РУШДИ ИНФРАСОХТОРИ НАҚЛИЁТӢ ДАР ТОҶИКИСТОН

Мақолаи мазкур ба таҳлили раванди сохтмони роҳҳои стратегӣ ва нақбҳо дар ҷумҳурӣ, ки ба рушди инфрасохтори нақлиётӣ ва иқтисодиёти кишвар таъсири назаррас расонидаанд, равона карда шудааст. Сохтмони шохроҳҳо, нақбҳо ва роҳҳои мошингард, ки бо маблағгузори кишварҳои гуногуни хориҷӣ ва ташкилотҳои байналмилалӣ, аз ҷумла Бонки Осиёи Рушд, Чин ва ИМА, амалӣ шуда, ба таҳкими робитаҳои тичоратӣ, бехтар кардани алоқаи нақлиётӣ ва рушди устувор мусоидат карданд. Лоиҳаҳои стратегӣ, аз қабиле сохтмони нақби “Шахристон”, роҳи Душанбе – Хучанд – Чанок ва шохроҳҳои Кӯлоб – Қалъаи Хумб, таъсири амиқ дар бехтар кардани инфрасохтор, қоҳиш додани вақти сафар ва таъмини рушди иқтисодӣ дар минтақаҳои дурдаст доштаанд. Ин амалӣ кардани лоиҳаҳо на танҳо ба равобити иқтисодӣ бо кишварҳои ҳамсоя, балки ба рушди иҷтимоии аҳолии маҳаллӣ, кам кардани садамаҳо, сарфаи сӯзишворӣ ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардум кӯмак кардааст. Мақола нақши муҳим ва таъсири ҳамкориҳои байналмилалӣ дар амалӣ кардани лоиҳаҳо ва рушди инфрасохтори нақлиётӣ Тоҷикистонро нишон медиҳад, ки дар маҷмӯъ барои пешрафт ва рушди устувор дар сатҳи кишвар аҳамияти бузург доранд.

Калидвожаҳо: сохтмони роҳҳои стратегӣ, роҳҳои дохилӣ ва байналмилалӣ, инфрасохтори нақлиётӣ, ҳамкориҳои байналмилалӣ, алоқаи нақлиётӣ, транзит, робитаҳои тичоратӣ, мусофиркашонӣ, сармоягузори, шохроҳҳои асосӣ, гардиши мол, хизматрасонии нақлиётӣ, содирот ва воридот, барқарорсозии роҳҳо, бунёди нақбҳо.

ВЛИЯНИЕ СТРАТЕГИЧЕСКИХ ПРОЕКТОВ И МЕЖДУНАРОДНОГО СОТРУДНИЧЕСТВА НА РАЗВИТИЕ ТРАНСПОРТНОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ В ТАДЖИКИСТАНЕ

Данная статья посвящена анализу процесса строительства стратегических дорог и тоннелей в республике, которые оказали значительное влияние на развитие транспортной инфраструктуры и экономики страны. Строительство автомагистралей, туннелей и автомагистралей, финансируемое различными зарубежными странами и международными организациями, включая Азиатский банк развития, Китай и США, способствовало укреплению торговых связей, улучшению транспортного сообщения и устойчивому развитию. Стратегические проекты, такие как строительство тоннеля “Шахристан”, дороги Душанбе – Худжанд – Чанак и автомагистрали Куляб – Калаи Хумб, оказали глубокое влияние на улучшение инфраструктуры, сокращение времени в пути, устранение рисков безопасности на дорогах и обеспечение экономического развития в отдаленных районах. Реализация этих проектов способствовала не только экономическим связям с соседними странами, но и социальному развитию местного населения, сокращению числа аварий, экономии топлива и повышению уровня жизни людей. В статье подчеркивается важная роль и влияние международного сотрудничества на реализацию проектов и развитие транспортной инфраструктуры Таджикистана, которые в целом имеют большое значение для прогресса и устойчивого развития на уровне страны.

Ключевые слова: строительство стратегических дорог, внутренних и международных дорог, транспортная инфраструктура, международное сотрудничество, транспортное сообщение, транзит, торговые связи, пассажирские перевозки, инвестиции, основные автомагистрали, товарооборот, транспортные услуги, экспорт и импорт, восстановление дорог, строительство тоннелей.

THE IMPACT OF STRATEGIC PROJECTS AND INTERNATIONAL COOPERATION ON THE DEVELOPMENT OF TRANSPORT INFRASTRUCTURE IN TAJIKISTAN

This article is devoted to the analysis of the process of constructing strategic roads and tunnels in the republic, which has had a significant impact on the development of the country's transport infrastructure and economy. Construction of highways, tunnels and bridges funded by various foreign countries and international organisations, including the Asian Development Bank, China and the United States has contributed to strengthening trade links, improving transportation links and sustainable development. Strategic projects such as the construction of the Shahrستان Tunnel, the Dushanbe-Khujand-Canak highway, and the Kulyab-Kalai Khumb Highway have had a profound impact on improving infrastructure, reducing travel time, eliminating road safety risks, and ensuring economic development in remote areas. The implementation of these projects contributed not only to economic ties with neighboring countries but also to the social development of local populations, reducing the number of accidents, saving fuel, and improving living standards. The article emphasizes the important role of international cooperation in the implementation of projects and development of Tajikistan's transportation infrastructure, which are crucial for progress and sustainability at the national level.

Keywords: construction of strategic roads, domestic and international roads, transport infrastructure, international cooperation, transport links, transit, trade links, passenger transportation, investments, main highways, trade turnover, transport services, exports and imports, road rehabilitation, tunnel construction.

Дар бораи муаллиф

*Айнулозода Наҳтулло Айнуло
Номзади илмҳои таърих, дотсент,
муовини ректор оид ба корҳои таълим
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С.Айнӣ
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
E-mail: nahtullo.87@mail.ru*

About the author

*Aynulozoda Nahtullo Aynulo
Candidate of History Sciences, Docent,
Vice-Rector for Educational Affairs
Tajik State Pedagogical University named
after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
E-mail: nahtullo.87@mail.ru*

Об авторе

*Айнулозода Нахтулло Айнуло
Кандидат исторических наук, доцент,
проректор по учебной части
Таджикский государственный
педагогический университет имени С. Айнӣ
734003, Республика Таджикистан,
г. Душанбе, пр. Рудаки, 121
E-mail: nahtullo.87@mail.ru*

ВКЛАД ОБЩЕСТВО ДЛЯ ИЗУЧЕНИЯ ТАДЖИКИСТАНА И ИРАНСКИХ НАРОДОВ ЗА ЕЕ ПРЕДЕЛАМИ В ОРГАНИЗАЦИИ ПЕРВЫХ НАУЧНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ В ТАДЖИКИСТАНЕ

Исмоилов Ё. Х.

Таджикский государственный педагогический университет имени Садриддина Айни

Для развития науки в Таджикистане в период образованные Таджикской АССР не было необходимой базы и соответствующих научных кадров. В республике в 1925 г. не было ни одного научного учреждения. Не хватало образованных людей, чтобы из их числа за короткий период подготовить научных работников [12, с. 6]. Тем не менее, уже в эти годы, началось изучение республики. Во второй половине 20- их годов Академия наук СССР, Геологический комитет, Среднеазиатский государственный университет (САГУ) и другие научные центры приступили к изучению Средней Азии в том числе Таджикистана. Были организованы комплексные экспедиции объединяющий разные специалисты - геологов, биологов, географов, геодезистов, экономистов, историков-этнографов, лингвистов и другие, которые собирали огромный материал. Труды этих экспедиции стали маяками для последующие поколения исследователей. Экспедиции не только занимались сбором и обработки материалов, но и оставили после себя опорные пункты, которые стали зародышами будущих научных учреждений различного профиля в республике [7, с. 4]. Оно носило характер фронтальное ознакомление с краем.

В становление научный учреждение в Таджикистане большую роль играли научные учреждения и учёный Советского Союза. В первые, по организации научное изучение, и изучение производительных сил Таджикистана, по инициативе В.В. Бартольда, Н.Л. Корженевского, А. А. Знаменского, А.А. Семёнова, М.С. Андреева, И.И. Бездека и Ревком Таджикской АССР привлёк ученых Среднеазиатских государственных университет (САГУ). Первым шагом предприняли в Ташкенте, 9 января 1925 года основано «Общество для изучения Таджикистана и иранских народов за ее пределами». В феврале 1925 г. была определена программа и устав Общества. В программе предусматривалось проведение исследований, в Уставе регламентировались основные принципы работы. В состав правления «Общества для изучения Таджикистана и иранских народностей за его пределами» были избраны А.А. Знаменский востоковед, Н.Л. Корженевский географ, исследователь ледников, А.А. Семенов историк Средней Азии, М.С. Андреев этнограф и лингвист, И.И. Бездек геолог. Почетным членом Общества стал выдающийся востоковед, академик В.В. Бартольд. Не посредственный участник организации Общества, руководитель Ревкома, а с декабря 1926 г. - председатель ЦИК Таджикской АССР Нусратулло Максум, был избран почетным председателем.

Научная деятельность Общества сосредоточивалась в двух отделах: Физико-географическом и экономическом, Историко-филологическом и этнографическом. Руководили отделами И.И. Бездека и М.С. Андреев[12, с. 7]. В июле 1925г. Общество организовало две научные экспедиции на территории республики. Одна под руководством Н.Л. Корженевского направлялась к истокам реки Танымас на Памире для исследования гор и ледниковой области. Другая во главе с М.С. Андреевым отправилась из Ташкента по направлению на Ура-Тюбе а затем Фальгар (верховье Зеравшана), Ягноб и через Варзоб в Гиссарскую долину наметила провести в Таджикистане сбор этнографического и лингвистического материала. После Зеравшанской долины экспедиция продолжала работу. Путь исследователей лежал через Каратегин, Дарваз, долины Ванча, Язгулема. В Хороге М.С. Андреев в сентябре 1925 г. принял участие в создании филиала Общества. Он рассказал участникам первого организационного собрания Хорогского филиала о деятельности

Общества и задачах в области историко-географического этнографического изучения Горного Бадахшана.

Вернувшись в Ташкент, по инициативе М.С. Андреева была подготовлена специальная работа «По Таджикистану [10, с. 14] В этом сборнике общий обзор по экспедиции был написан М.С. Андреев «Краткий отчет по экспедиции в Таджикистан в 1925 г.» и «Из материалов по мифологии таджиков. В сборнике была также статья М. Массона «К вопросу о происхождении памятников древней деревянной архитектуры в горах Самаркандской области (т.е. Зеравшане)», и статья другого участника экспедиции Е. Пещеревой «Молочное хозяйство горных таджиков и некоторые связанные с ним обычаи». Помимо текстов на странице сборника были помещены интересные иллюстрации о жизни и быте населения Зеравшана [7, с. 27].

Огромная энергия и настойчивость руководителей Общества позволили за короткое время собрать и опубликовать воедино имевшиеся материалы о Таджикистане. Первый сборник научных работ было решено посвятить автономной республике Таджикистан. Правление Общества привлекло к участию в подготовке сборника специалистов различных научных профилей, которые занимались изучением Таджикистана. Ревком республики выделил необходимые средства, для опубликования сборника. В том же году 1925 г. было издано сборник статей по названию «Таджикистан». В сборнике были изданы следующие статьи: А.В. Панков, «Положение границ, состав и административное деление Таджикистана» Н.Л. Корженевский Устройства поверхности Таджикистана Л.П. Малчанова «Климат Таджикистана» М.Г. Попов «Краткого очерка растительности Таджикистана» Д.Н. Кашкаров «Животный мир Таджикистана», А. Панков «Демократический очерк о население Таджикистана» В.В. Бартольд «Таджики. Исторический очерк», М. С. Андреев «По этнографии таджиков», А.А. Семёнов «Материальные памятники арийской культуры». Ю.И. Паславский «Экономический очерк Таджикистана» И.И. Бездека «Месторождения полезных ископаемых Таджикской республики» [9.] 26 мая 1925 г. на очередном открытом собрании членов Общества были прочитаны доклады профессоров Н.Л. Коржневского «Таджикистан и задачи по географическому исследованию». Л.А. Молчанова «Расширение сети метеорологических станций в Таджикистане», П.П. Введенского «Общий экономический обзор Таджикистана» и др [3, с. 327]. Работники Ревкома республики, несмотря на большую занятость, интересовались работой Общества, принимали к исполнению его практические предложения, которые касались дальнейшего развития республики, и старались приблизить его деятельность, к задачам экономического и культурного строительства молодой советской республики Таджикистана.

На одном из научных собрания Общества 4 сентября 1925 г. был рассмотрен доклад о «Расширение сети метеорологических станций в Таджикистане». Одобряя предложения Общества, 4 декабря 1925 г. Ревком Таджикской АССР на своем заседании рассмотрел и принял созданию 4 метеорологическим станции, в Душанбе, Кулябе, Джиликуле и Гарме. В течение 1926 - 1927 гг. в Душанбе, Кулябе, Джиликуле, и Гарме было создано метеорологическая станция [4, с. 461].

Поддерживало связи между Ревкомом Таджикской республики с Обществом. Так, например, тогдашний председатель Таджикской научной комиссии при Наркомпросе Узбекской ССР Нисор Мухаммад обращался в Ревком Таджикской ССР с предложением о расширении программы исследований Общества. Он считал необходимым развивать краеведческую работу среди местного населения, приобщая его исследованиям. По его мнению, в каждую организационную экспедицию можно обязательно включать по одному представителю от местного населения. Желательно, чтобы ученые давали возможность своим помощникам вникать в суть дела, в этом направлении можно начать подготовку этнографов из числа таджиков. Далее он предлагал собрать весь научный материал о республике в Таджикской научной комиссии [10, с. 18].

Для выполнения этих задач важно было иметь возможность ознакомиться с существующей литературой о Таджикистане. Однако, по Таджикистану, в особенности в

дореволюционные годы, имелось значительное количество литературы по различным направлениям жизни и быта населения, а также по природе этого края, эта литература была разбросана и не все знали о ней. Поэтому по поручению Таджикского представительства в Ташкенте Общество поручило двум известным ученым П. П. Иванову и Е. К. Бетгеру подготовить библиографию о Таджикистане. Эта работа была подготовлена, и в 1926 г. в Ташкенте вышла из печати «Библиография Таджикистана» [1.]. Как отмечалось в предисловии этой работы, которое написал П. Введенский, «настоящий сборник обнимает собою две работы: 1. Иванов П. П. «Библиография Таджикистана» опыт систематического указателя книг, статей и заметок на русском и западноевропейских языках о Таджикистане» и 2. Бетгер Е. К. «Перечень помещенных в «Туркестанских ведомостях» статей и заметок, относящихся к областям, ныне входящим в Таджикистан». Обе работы представляют собой первый скромный опыт систематизации всех имеющихся материалов по Таджикистану по двум линиям по линии литературного отпечатанного и отчасти рукописного материала и по линии газетных заметок [1, с. 3-4]. Это был первый систематизированный труд, опубликованной во второй половине XIX — начале XX вв. о Таджикистане. В этом труде были представлены сведения о географии, геологии, сейсмологии, климату, растительному и животному миру, истории и археологии, населению, сельскому хозяйству и ирригации, золотопромышленности и горному делу, общие вопросы экономики Таджикистана, пути и средства сообщения и др.

Таким образом, экспедиции и издание трудов Общества расширили круг научных знаний о Таджикистане, стали предпосылкой для изучения богатой истории и культурного наследия таджикского народа. Исследования в области ботаники, геологии, географии, сбор и описание этнографического материала, археологические находки, ремесел, явились значительным вкладом в изучение Таджикистана.

Летом 1927г. Общество под руководством доцент САГУ П.А. Баранова направляет в республику ботаническую экспедиция, которая ведет исследования Дарваза. Участники ее изучали культурную растительность этого высокогорного региона, проводили систематизацию растений и описывали методы их возделывания. Они впервые исследовали в этих местностях распределение полевых, огородных и садовых культур по вертикальным поясам. В результате экспедиции Дарваз был охарактеризован как естественная географическая область, часть культурных растений которой имеет сходство с растительностью юго-западноазиатского центра [13, с. 48].

Общество одновременно с изучением республики определяло перспективы развития экономики и культуры. Таким образом, в феврале 1926г. в Ташкенте было создано Среднеазиатские экономические бюро по делам Таджикистана, в задачу которые входило изучение производительных сил республики и содействие их развитию [4, с. 461]. Для выполнения этих задач направилась специальную комиссию. Комиссии предстояло изучить народное хозяйство республики.

Материалы комиссии Среднеазиатского экономического бюро по делам Таджикистана были учтены в решениях 1 конференции по изучению производительных сил Средней Азии. Которая состоялась во второй половине апреля 1926 г. в Ташкенте. В совместном постановлении конференции Среднеазиатского сельскохозяйственного съезда, проходившего по окончании конференции с 22 по 27 апреля 1926 г., рекомендовалось возложить ведение научно-исследовательских работ по изучению производительных сил Средней Азии на САГУ, научно-исследовательские институты Средней Азии и для решения этой задачи открыть новый исследовательский институт [6, с. 79].

В 1927 г. Обществом было опубликован специальный сборник посвященный юбилею В.В. Бартольда, был помещен цикл, статей по истории, археологии, этнографии, антропологии, филологии, экономике и данные о литературе Средней Азии. В то же году был подготовлен к печати второй том сборника «Таджикистан». Отдел печати Средазбюро ПК ВКП(б) ознакомился с его содержанием, не дал согласия к печати и отметил, что подготовленные материалы носят слишком узкий и специальный характер что сборнике

преимущественное внимание уделяется исследованию вопросов, недостаточно связанных с задачами экономических культурных преобразований в Таджикистане.

ЦИК и Наркомпрос Таджикской АССР обратились к правлению Общества с письмом от 10 февраля 1928 г. тем, чтобы оно активнее участвовало в разработке вопросов экономического и культурного развития Таджикистана, максимально приближая тематику исследований Общества к нуждам Таджикистана.

В письме рекомендовалось, чтобы Общество уделяло большое внимание изучению таджикского языка, терминологии, принимало активное участие в разработке новотаджикского алфавита и его распространении в республике. В письме были выражены также пожелания, чтобы к работе Общества больше привлекались таджикские ученые, востоковеды, как Средней Азии, так и центра страны [11, с. 49].

С 1928 г. Общество постепенно перестраивает свою деятельность. Правление его стремится более точно определить круг научных проблем - изучение географии, флоры и фауны, экономики, истории и археологии республики, языка и диалектов, таджикской литературы и философии, этнографии и искусства, на изучении которых желательно сосредоточиться. Общество предусматривало также изучать естественные производительные силы Таджикистана. Совнарком Таджикской АССР 25 апреля 1928 г. специально рассмотрел вопрос о создании труда по истории революционного движения в Таджикистане и поручил всем организациям Таджикистана представить имеющиеся материалы историко-революционного характера, чтобы передать их автору будущей книги Б. В. Толпыго [11, с. 50]. В Таджикском институте просвещения в Ташкенте 1928 г. организован студенческий кружок, в задачу кружка входило привлечь студентов к краеведению и научной работе. Кружок входил в состав Общества. А также в институте востоковедение им. Н.К. Наримонова в Москве для содействия Обществу был организован научная ячейка в главе ректором института С.А. Асфандияровым [5, с. 240-242].

В итоге организационной работы в состав Общества к концу 1928 г. вошли четыре филиала и два кружка содействия. Филиалы были созданы в Бухаре, Самарканде, Душанбе и Хороге. В них вошли представители партийных и советских органов, местной интеллигенции. А кружки были организованы в Ташкенте и в Москве. Задачей этих ячеек являлось изучение быта и культуры таджикского народа, обнаружение исторических памятников и вовлечение молодых людей в научную работу [10, с. 51].

В 1928 г. был опубликован первый том «Известия». В него вошли статьи по географии и другим наукам. Надо отметить, что в этом труде было уделено большее внимание современности, чем в прежних изданиях Общества. К сожалению, первый том «Известий» оказался и последним. В 1929 г. брошюрой Усатенко-Червоного Б. «Автономный Таджикистан» закончилась издательская деятельность Общества [12, с. 27].

Общества стремилось к более активной научной деятельности. Оно установило контакты со Средаэкономсоветом целью изучения производительных сил и с Наркомпросом Таджикской ССР, по предложению руководителей которого принимало участие в пересмотре вопроса о введении в Таджикистане нового алфавита на основе латинской графики. Ученые Общества участвовали в заседаниях различных комиссий, конференция занятиях по упорядочению нового таджикского алфавита.

По поручению Правительства Таджикистана член Общества Андреев М.С в 1930 г. провел классификацию таджикских говоров, разделив их на основные группы. Это поручение была выполнено за короткий срок.

Актуальные вопросы, связанные с новым латинизированным таджикским алфавитом, были рассмотрены на научно-лингвистическом съезде в 1930 г., в работе которого участвовали и члены Общества.

Общества к задачам культурного строительства, дали положительные результаты. В 1929 г. был переведен на таджикский язык ряд учебных пособий для школы.

За период деятельности (1925—1929 гг.) Общество опубликовало 15 научных работ, включая три коллективных сборника. В этих изданиях были отражены деятельность

географических, ботанических, этнографических экспедиций Общества в Таджикистане, исследования по истории культуры Средней Азии, историко-философской мысли таджикского народа. Отдельные статьи были посвящены проблемам геологии, этнографии и географии Афганистана. В 1926г. была переведена на русский язык и выпущена под редакцией А.А. Семенова книга Бурхан.-уд-Дин-хана Кушкеки «Каттаган и Бадахшан» [11, с. 54].

Научные труды Общества явились важным вкладом в отечественное востоковедение. Обобщая собранные материалы, открывая новое в области изучения природы и быта Таджикистана. Ученые Общества способствовали развитию востоковедческой науки и способствовали установлению прочных связей с центральными научными учреждениями СССР и ряда зарубежных стран. Труды Общества направлялись в научные учреждения Москвы и Ленинграда, в том числе в Научную ассоциацию востоковедения, Музей антропологии и этнографии Академии наук СССР, Институт востоковедения им. Н.К. Нариманова, Институт живых восточных языков им. А. Енукидзе, Государственную академию художественных наук [11, с. 55]. Труды Общества запрашивали ряд научных Обществ краев и областей страны. Среди них были Общество для обследования и изучения Азербайджана, Общество изучение Казахстана, Костромское научное общество по изучению края, Нижневолжское областное научное общество краеведения и многие другие.

Издания Общества одними из первых в Средней Азии получили признание в зарубежных странах. В целом в конце 20-х годов Общество поддерживало связи с 47 заграничными обществами и учреждениями. Связи эти осуществлялись главным образом путем книгообмена [2, с. 240].

В 1929 г после образования Таджикской Советской Социалистической Республики уделяется большое внимание изучению производительных сил Таджикистана. Это позволило создание в республике научных учреждений прикладного характера. Находясь в Ташкенте, Общество не имело возможности для проведения обширных исследований. Поэтому было решено, что Общество должно войти в состав вновь создаваемого в Душанбе Таджикского Государственного научно- исследовательского института (ГНИИ).

Такое решение было принято 9 сентября 1930 г. на Общем собрании членов Общества для изучения Таджикистана и Иранских народностей за его пределами [11, с. 26. В Ташкенте 28 сентября 1930г. состоялось заседание оргбюро по созданию Таджикского ГНИИ. С сообщением о плане работы института и реорганизации научного Общества по изучению Таджикистана на заседании выступил М.С. Андреев [7, с. 37].

Разработка планов Общества по отделам была поручена М.С. Андрееву, А.А. Семенову, А.М. Дьякову и другим ученым, которые до 8 октября 1930 г. должны были завершить работу. На заседании было принято решение «согласиться с принципами реорганизации научного общества по изучению Таджикистана» [8]. В ноябре 1930 г. Общества прекратил самостоятельную научную деятельность. Некоторые его члены стали работать в ГНИИ в Душанбе, и его филиалом в Ташкенте.

В этот период на ряду Общество был организован ряд научный экспедиции, Паразитологические и другие экспедиционные исследования (1928-1931) и Комплексная Таджикско-Памирская экспедиции АН СССР (1932) организованно по решения Президиум АН СССР. Эти экспедиции имели определенное научное значение, сыграли важную роль в изучении состояния производительных сил в Таджикистане. Они не смогли, удовлетворит требованиям, которые предоставил наука в Таджикистане, с его бурной развитии народного хозяйство и культуры.

В республике в 1932г. появилось условия, позволившие создать первый научный центр - Таджикскую базу АН СССР. К этому времени уже работал несколько научно-исследовательское учреждение, и было подготовлено научные кадры.

В заключение надо отметить, что подлинная наука появилась в Таджикистане только в период Советской власти. У ее истоков была группа ученых- энтузиастов, объединивших свои усилия для изучения Таджикистана. Общество стало первой научной ячейкой

республики. Несмотря на трудности периода становления науки, Обществу удалось установить прочные связи с Отечественными и зарубежными учреждениями, выпускать научно-популярную литературу, вести подготовку научных кадров для республики.

Обществе как пионерами изучении края в дальнейшем внесли большой вклад в формированием научного центра как академических, так и отраслевых, и в целом науки в Таджикистане. Собранному Обществу богатые фактические материалы, сохраняет и ныне свое значение, служат сегодняшние успехи науки в республике.

Литература

1. Библиография Таджикистана. – Ч.1: География и гидрология // Тр СОПС. АН СССР и Совнарком Тадж ССР. - 1933г. – Вып. 1.
2. Десятилетие Советской науки. М. Л. 1927. – 480 с.
3. Из истории культурного строительства в Таджикистане в 1924-1941 гг // Сборник документов – Ч. 1. -Душанбе. 1966. – 670 с.
4. История Таджикского народа. – Т. 5. Под. ред. академика Р. М. Масова. Душанбе. 2004. – 752 с.
5. Известия Общество для изучения Таджикистана и иранских народностей за ее пределами. – Ташкент, 1927.- Т.1. - 247 с.
6. Наврузов, Г.Н. К пятидесятилетию конференции производительных сил Таджикской ССР / Г.Н. Наврузов // Вопросы истории естествознания и техники. 1983. №. 4. –С. 116-119.
7. Наврузов, Г. Формирование научного центра в Таджикистане (1924-1950) / Г.Н. Наврузов. – Душанбе. 1992. -312 с.
8. Ольденбург, С.Ф. Бригада Академии наук СССР в Таджикистане / С.Ф. Ольденбург // Вестник АН СССР. – 1932.- №. 2.-С. 35-46.
9. Таджикистан. Сборник статей под редакцией члена правления Общество Н.П. Корженевского.- Ташкент, 1925. – 248 с.
10. Фаньян, Д.К. К истории Советского строительства в Таджикистане (1920- 1929) // Сборник документов / Д.К. Фаньян. – Сталинобод 1947. – 148 с.
11. Федченко, Б.А. Таджикская база Академии наук / Б.А. Федченко // Организация Советской науки в 1926- 1932гг. Л. 1937. – 81 с.
12. Шагалов, Е. Первое научное общество в Таджикистане (Общество для изучения Таджикистана и иранских народностей за его пределами) / Е. Шагалов. – Душанбе, Ирфон. 1966. - 32.
13. Шагалов, Е. С. Об основных принципах периодизации развития науки в Советском Таджикистане (1917- 1940) Из истории культурного строительства в Таджикистане / Е. С. Шагалов // ТГУ им Ленина. – 1973. Вып. 4. - С. 97-112.

ВКЛАД ОБЩЕСТВО ДЛЯ ИЗУЧЕНИЯ ТАДЖИКИСТАНА И ИРАНСКИХ НАРОДОВ ЗА ЕЕ ПРЕДЕЛАМИ В ОРГАНИЗАЦИИ ПЕРВЫХ НАУЧНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ В ТАДЖИКИСТАНЕ

В статье рассматривается становление, развитии «Общество для изучения Таджикистана и иранских народов за ее пределами» и его вклад к организации первых научных учреждений в Таджикистане. Автор, на основе исторических документов и научных трудов отражает историю становление, развитии «Общество для изучения Таджикистана и Иранских народов за ее пределами» и его вклад к организации первых научных учреждений в Таджикистане в 1925-1929 гг. В условиях нехватки научных учреждений и квалифицированных кадров общество сыграло ключевую роль в инициировании систематических исследований в Таджикистане. Организуя экспедиции, проводя исследования и публикуя научные работы, общество заложило основу для развития научных исследований в регионе. Собранному Обществом богатые фактические материалы, сохраняет и ныне свое значение, служат сегодняшние успехи науки в республике.

Ключевые слова: общество, экспедиция, исследования, конференция, сборник, научный учреждений, филиал, Среднеазиатских государственных университет (САГУ), Таджикская база Академия АН СССР, Таджикского Государственного научно- исследовательского института (ГНИИ).

САҲМИ ЧАМЪИЯТИ ОМУЌИШИ ТОЧИКИСТОН ВА ЭРОНИЁНИ БУРУНМАРЗӢ ДАР ТАЪСИСИ АВВАЛИН МУАССИСАҲОИ ИЛМӢИ ТАДҚИҚОТӢ ДАР ТОЧИКИСТОН

Дар мақола ташаккул ва рушди “Чамъияти омӯзиши Тоҷикистон ва эрониёни бурунмарзӣ” ва саҳми он дар ташкили аввалин муассисаҳои илмӣ дар Тоҷикистон баррасӣ карда мешавад. Муаллиф дар асоси ҳуҷҷатҳои таърихӣ ва асарҳои илмӣ таърихи ташаккул ва рушди “Чамъияти омӯзиши Тоҷикистон ва эрониёни бурунмарзӣ” ва саҳми онро дар ташкили аввалин муассисаҳои илмӣ дар Тоҷикистон дар солҳои 1925-1929 инъикос мекунад. Дар шароити норасоии муассисаҳои илмӣ ва кадрҳои баландхатмос, чамъияти мазкур дар самти таҳқиқоти мунтазам дар Тоҷикистон нақши калидӣ бозид. Бо ташкили экспедитсияҳо, гузаронидани таҳқиқот ва нашри корҳои илмӣ, чамъият заминаи рушди таҳқиқоти илмӣ дар минтақаро гузошт. Маводи зиёди чамъовардашуда аз ҷониби чамъият то ҳол аҳамияти худро нигоҳ дошта, ба рушди имрӯзаи илми ватанӣ хидмат мекунад.

Калидвожаҳо: чамъият, экспедиция, тадқиқот, конференция, маҷмуа, муассисаҳои илмӣ, филиал, Донишгоҳи давлатии осеѐимиёнагӣ (ДДОМ), Базаи тоҷикистониӣ АИ ИҶШС, Институти давлатии илмӣ-таҳқиқотӣ (ИДИТ).

CONTRIBUTION TO SOCIETY FOR INVESTIGATION OF TAJIKISTAN AND IRANIAN NATIONALITIES ABROAD THE ORGANIZATION OF THE FIRST SCIENTIFIC INSTITUTION IN TAJIKISTAN

In this article considered formation and development of contribution to Society for investigation of Tajikistan and Iranian nationalities abroad the organization of the first scientific institution in Tajikistan. The author based on historical documents and treatise reflects the history of formation and development of Society for investigation of Tajikistan and Iranian nationalities abroad the organization of the first scientific institution in Tajikistan in 1925-1929. In the context of a lack of scientific institutions and qualified personnel, society played a crucial role in initiating systematic research in Tajikistan. By organizing expeditions, conducting research, and publishing scientific papers, the society laid the foundation for the development of scientific research in the region. The rich factual material collected by the Society, which remains important even today, serves as the basis for the current scientific achievements in the republic.

Keywords: society, expedition, investigation, conference, collection, scientific, institution, circle, branch, Central Asian State University (CASU) Tajik Academic of Sciences database USSR.

Об авторе

Исмоилов Ёдгор Хофизович
Кандидат истор. наук, доцент кафедры
методика преподавания истории и право
Таджикский государственный
педагогический университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан,
г. Душанбе, пр. Рудаки, 121
E-mail: ydqor.ismoilov@bk.ru

About the author

Ismoilov Yodgor Hofizovich
Candidate of Historical Science, Associate
Professor of the Department methods of
teaching the history and law
Tajik State Pedagogical University named
after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
E-mail: ydqor.ismoilov@bk.ru

Дар бораи муаллиф

Исмоилов Ёдгор Хофизович
Номзади илмҳои таърих, дотсенти каф.
методикаи таълими таърих ва ҳуқуқ
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
E-mail: ydqor.ismoilov@bk.ru

МУҲАММАД ЗАКАРИЁИ РОЗӢ – МАШҲУРТАРИН ДОНАНДАИ ИЛМИ КИМИЁ

Қурбонов Б. Р., Нисои Қ.

*Донишкадаи исломии Тоҷикистон ба номи Имоми Аъзам-Абуҳанифа
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни*

Муҳаммад Закариёи Розӣ аз маконе, ки дар он замон маркази фарҳанги аҷамиён буд, зуҳур намудааст. Дар он рӯзгор, ки васоити таҳқиқ ва мутолиа бо осонӣ дастраси ҳама набудааст, дар таҳсили илм чунон кӯшид, ки саромади даври замони худ шуд ва асарҳои зиёде ба мо ёдгор гузошт. Бояд гуфт, ки аз натиҷаҳои озмоишҳои ӯ Шарқу Ғарби ҷаҳон истифода кардаанд ва имрӯз низ Закариёи Розӣ боиси ифтихори форсизабонони ҷаҳон аст. Муҳаммад Закариёи Розӣ дар овони ҷавонӣ ба омӯзиши илму амал майлу рағбати беандоза доштааст. Ба омӯхтану азхуд намудани пешаҳои гуногуни замони худ, аз ҷумла, тиб, кимиё, мантиқ, табиӣёт, риёзиёт ва нучум, фалсафа, илоҳиёт ва ғайра рағбати беандоза зоҳир намудааст. Хусусан, пешаи заргарӣ ва саррофӣ ва алоқааш ба ин амр ӯро ба сӯйи илми кимиё кашидааст, ки бо он метавонад гавҳари филизотро дигаргун созад.

Шумораи умумии китобу рисолаҳои навиштаи Муҳаммад Закариёи Розӣ дар «Феҳрист»-и Абӯрайҳони Берунӣ ба чунин тартиб навишта шудааст: 22 китоб дар кимиё, 33 китоб дар табиӣёт, 56 китоб дар тиб, 7 дар мантиқ, 10 дар риёзиёт ва нучум, 7 дар тафсиру талхис ва ихтисори кутуби фалсафӣ ё тибби дигарон, 17 дар улуми фалсафа ва таҳминӣ, 6 дар мо ва фавқуттабаи, 14 дар илоҳиёт, 2 дар куфрийёт, 10 дар фунуни мухталифаю иқтисодиёт ва дигар илмҳои замонӣ. Маҷмӯи умумии ин китобҳо ба 184 адад мешавад [1, с. 8].

Маъхази дигари китобҳои Муҳаммад Закариёи Розӣ «Уюн-ул-анбиё фитабақот ил-утбой» ибни Абӯасибаъ аз пизишкони қарни ҳафтум аст, ки ӯ 238 китобу рисолаҳо барои Муҳаммад Закариёи Розӣ мансуб доништааст. Тавре ки дар боло тазаккур дода шуд, Муҳаммад Закариёи Розӣ ҳамчун дигар донишмандони бузург ба илмҳои табиӣ, фалсафа, адаб, калом, тиб ва кимиёю иқтисод ошноӣ доштааст. Ӯ дар ин ҷабҳа равишҳои илмии худро ба қор бурда, яке аз саромадони бузурги даври замони худ гардид. Ҳамин тавр, ӯ ба озмоишҳои кимиёӣ пардохта, осори гаронбаҳоеро аз худ боқӣ гузоштааст, ки арзиши озмоишҳои ӯ то ба имрӯз мавриди баҳсҳои кимиёгарон шудааст. Бояд гуфт, ки санъату маҳорат ва кимиёи Муҳаммад Закариёи Розӣ дар марҳалаҳои тараққиёти кимиёи ҷадид мақоми баландро ишғол менамояд.

Аксари китобҳои марбути кимиёи Муҳаммад Закариёи Розӣ ҳанӯз дар ҳама замон ба забони лотинӣ ва баъдан ба забонҳои олмонӣ, англисӣ ва ғайра тарҷума шудаанд. Масалан, китоби кимиёии «ал-Мадҳал-ут-таълимӣ» ва «аш-Шавоҳид»-и ӯ дар Калкутта дар соли 1972 бо тарҷума ва шарҳи англисӣ ба чоп расидааст. Қайд намудан бамаврид аст, ки аксари асарҳои Муҳаммад Закариёи Розӣ ба забони арабӣ навишта шудаанд. Тарҷумаҳое, ки аз осори Муҳаммад Закариёи Розӣ ба забони форсӣ-тоҷикӣ шудааст, ба монанди: «Китоб-ул-асрор», «Таҷриби Шаҳриёрӣ» ва ғайра мебошанд. Аксари китобҳои тарҷумашудаи Муҳаммад Закариёи Розӣ дар китобхонаҳои Эрон мавҷуд аст [2, с. 7].

Қайд кардан ба маврид аст, ки «Китоб сир ал-асрор»-и Муҳаммад Закариёи Розиро Убайдулло Каримов бо дебочае дар саргузашти Муҳаммад Закариёи Розӣ ва осори кимиёии ӯ бо тарҷума ва шарҳу эзоҳи кимиёӣ ба забони русӣ дар Тошканд соли 1957 ба чоп расонидааст. Феҳристи мутолиби китоби «Ал-асрор» ҳам дар он чоп ҳаст. Ин нуктаро бояд хотирнишон кард, ки «ал-Асрор» ё «Китоб-ус-сир» ва «Сирр-ал-асрор» ё «Китоб сир-ас-сир» инҳо ду китобҳои гуногун мебошанд. Қорҳои кимиёии Муҳаммад Закариёи Розӣ аз тарафи олими олмонӣ Юлиус Русско ба забони олмонӣ тарҷума ва шарҳ шудааст. Юлиус Русско

матни «ал-Асрор»-ро соли 1937 дар маҷаллаи «Таърихи улуми табиӣ ва пизишкӣ» ба забони олмонӣ дар Берлин ба чоп расонидааст [5, с. 7].

Бояд тазаккур дод, ки шашсад сол қабл донишгоҳи Париж яке аз кӯҷактарин китобхонаҳои дунё буд. Дар китобхонаи мазкур як китобе мавҷуд будааст ва ин китоб бо қалами навиштаи яке аз донишмандони исломӣ қарор доштааст. Ин китоб он қадар барояшон арҷманд будааст, ки ҳатто Людвиги XI, ки подшоҳи адолатпарвари насронӣён буд ва мехост ин китобро ба амонат бигирад, мебоист сад сиккаи тилло ва дувоздаҳ сиккаи нуқра ба гарав бигзорад. Ӯ ин китобро кироя гирифт, то ин ки пизишкони хусусии вай аз он рӯйнависӣ кунанд ва чи дар бораи мавриди беморӣ ва чи дар даврони саломатӣ ба масобаи як фарҳанги бемориҳо ва дастуроти тиббӣ аз он истифода намоянд [4, с. 11].

Ин китоб гарчи тамоми мавҷудии ин китобхона буд, вале ҳақиқат шомили маҷмӯи улуми тиб аз даврони Юнони қадим то соли 925 милодӣ ва чун муддати 400 сол баъд аз ин дар Аврупои франкӣ тақрибан ҳеҷ фаъолияти илмӣ вучуд надошт. Арзиши ин китоби муҳиму боазамат ва мутараққӣ ба қалами яке аз фарзандони тамаддуни исломӣ ҳазор бор беш аз маҷмӯаи навиштаҳои камбаҳо ва хурофотии мазҳабии тамоми китобхонаҳои ибодатгоҳҳои Аврупо буд.

Аҳолии Париж барои ин ганҷинаи тиббӣ аҳамияти зиёде додаанд ва бо сабаби табиби машҳур буданаш, дар асоси ёдгориҳои ба мерос мондаш муҷассамаи ӯро бунёд карда буданд. Дар ҳоли ҳозир ҳар гоҳ донишҷӯёни мадрасаи олии Ecole de Medecin воқеъ дар хиёбони Сен Жермен де Пресс, дар толори бузурги тадрис чамъ меоянд, ин муҷассама ва муҷассамаи донишманди исломии дигареро низ мулоҳиза мекунанд. Номӣ ӯ дар Аврупо ба «Розис» маъруф аст. Мардуми араб ӯро «ар-Розӣ» меноманд ва исми воқеияш Абӯбақр Муҳаммад ибни Зақариёи Розӣ мебошад [7, с. 10]. Ӯ дар миёнаи қарни нухуми милодӣ дар шаҳри Райи ҷануби Техрон мутававалид шуд (замоне, ки дар Аврупо набераҳои Карли Кабир машғули тақсими мамлақати падарашон байни худ буданд), дар кӯҳҳои атрофии Рай тоифае зиндагӣ мекарданд, ки аъроб онро «рӯбоҳони сурхи Рай» меномиданд ва яке аз афроди бузурги он қабила ҳамин Муҳаммад Зақариёи Розӣ аст.

Дар ҷавонӣ боистеъдодтар аз ҳамқаторонаш набуда, монанди дигарон ӯ ҳам ба омӯзиши фикҳуллуға ва фалсафаву риёзиёт машғул буд ва ба назар намерасид, ки рисолати азимтареро ба уҳда гирифта, ҷаҳониёнро дар ҳайрат мегузорад. Ба ҳар ҳол дар риштаи мусикӣ низ аз худ истеъдодҳои нишон дод ва ба унвони хонанда ва навозандаи уд байни дӯстонаш маъруфияти маҳдуде пайдо кард ва бо шуғли саррофӣ ҳаёт ва фаъолияти хешро мегузаронид. То сисолағӣ зиндагияш бад-ин минвол гузашт. Ӯ пушт ба шуғли саррофӣ ва зодгоҳ намуда, ба сарзамини ормонии худ – Бағдод рӯ кард. Бағдод шаҳре ки таъйинкунандаи сарнавишти афроди боистеъдод буд, шаҳре, ки ҷўяндагони илму шуҳрат ва хушбахтӣ ба сўяш равон буданд. Ин шаҳр барои Розӣ низ таъйинкунандаи зиндагияш шуд. Ӯ бо шавқи бепоён ба таҳсили илми тиб пардохт ва назди яке аз шогирдони Ҳунайн ибни Исҳоқ, ки раиси тарҷумонҳои Ибни Мўсо ва ҳамчунин раиси мутарҷимини чанде аз хулафо буд, бо тибби эронӣ, юнонӣ, ҳиндӣ ва ҳамчунин тибби ҷадиди исломӣ ошноӣ ёфт. Пас аз ба даст овардани маълумоти амиқ ва васеъ ва иттилооти кофӣ ба Рай мурочиат кард ва раиси бемористони ин шаҳр шуд. Даре напойид, ки довталаби раёсати бемористони бузурги пойтахт, яъне шаҳри Бағдод, ки он замон дуним миллион чамъият дошт, ишғоли вазифаи сермасъул гардид [3, с. 11]. Тақозокунандагони ин симат сад нафар буданд, вале Муҳаммад Зақариёи Розӣ аз миёни онон баргузида шуд ва изофа бар ин ба унвони пизишки махсус дар дарбори халифа низ роҳ ёфта, маълуму машҳур шуд.

Шуҳрати камназираш ба унвони пизишк ва устод толибини илмро аз ҳар гўшаи мамлакат ба худ ҷалб мекард. Ҳар гоҳ дар бемористон ба беморон саркашӣ мекард, як идда муҳассил ва пизишк ба дунболи ӯ ба ҳаракат дармеоманд, то аз маълумот ва таҷрибаҳои ҳамҷонибааш дониши худро тақмил кунанд. Дар бемористоне, ки ӯ кор мекардааст, ҳамзамон ба шогирдон дарс гуфта дар ҳолати суолу ҷавоб шогирдони худро бо ҷавобҳои

сахеҳаш дар ҳайрат гузошта, майлу рағбати онҳоро барои табиби ҳозиқ шудан ҷалб мекардааст. Бемориҳое, ки ташҳиси онон мумкин набуд, ба ӯ мурочиат мешуд ва ӯ охири умеда бемороне буд, ки аз ҳама ҷо ноумед шуда буданд. Беморон барои муоина аз роҳҳои дур назди ӯ ба унвони табибе, ки ҳолӣ аз иштибоҳ аст, меомаданд.

Достоне, ки дусад сол баъд аз ин (дар замони ҳаёти Асибаъ) таъриф мекарданд чунин аст: «Чавоне бо изтиробии зиёд ба Муҳаммад Закариёи Розӣ мурочиат мекунад, чун дар мусофират хун боло оварда (қай карда) буд. Хуне, ки ба даҳон оварда буд, ба табиб нишон медиҳад ва дар он ҳолати тарсу умед осори беморияшро таъриф мекунад. Муҳаммад Закариёи Розӣ ӯро дақиқан муоина мекунад, вале на нишонае аз сили сина ва на далеле бар вучуди бемории саратони меъда ё лӯлаи гувориш меёбад ва чизи дигаре ҳам, ки роҳнамои бемории дигаре бошад, мушоҳида намекунад. Муҳаммад Закариёи Розӣ аз бемор хоҳиш мекунад, ки қадре тааммул кунад, то ин ки битавонад дубора боҳавсала дар атрофи беморонаш бияндашад. Дар ин мавқеъ бемор шурӯъ мекунад ба гираву зорӣ, ки «вақте муҳимтарин табиби ҳозиқи даҳр натавонад кашф кунад, ки бемории ман чист, пас ба ҳамин зудӣ сари қабраи азодорӣ хоҳанд кард!»

Муҳаммад Закариёи Розӣ, ки ҳанӯз дар ҷустуҷӯи иллат аст, суол мекунад «оби ошомиданӣ байни роҳат чӣ буд?» Ӯ ҷавоб медиҳад «гоҳе оби чоҳ ва гоҳе аз обҳои рокид (оромгирифта) истифода мекардем». Муҳаммад Закариёи Розӣ мегӯяд: «Пас мумкин аст ҳамроҳи об, золу (шуллуқ) вориди меъдаат шуда бошад ва ин хуне ки бар даҳон меоварӣ, аз он бошад. Фардо дубора биё то ташҳиси лозимро анҷом диҳем, вале ба нигоҳубинандагон бигӯ, ки бар ҳасби дастури ман амал кунанд».

Рӯзе баъд нигоҳубинкунандагони ҷавон миқдори зиёде хаза (гулсанг) барои Муҳаммад Закариёи Розӣ меоваранд ва ӯ ба бемор таклиф мекунад, ки онҳоро бо ҳавсала ба даҳон гузорида ва фуру барад, то ин ки гумон кунад меъдааш комилан пур шудааст ва баъдан мегузарад онҳоро қай кунад. Бо хуруҷи хазаҳо аз даҳони бемор золу (шуллуқ) ҳам берун меояд. Бад-ин тартиб бемор саломатии худро дубора бозёфта ва чун дигар азодорӣ бар сари қабраи лузуме надошт, дар диққати ва ихотаи табибаш аз ӯ ба унвони «Амирулатибо» ва «Букроти араб» ва «Табиб-ул-муъминин» ёд мекунад [2, с. 11].

Муҳаммад Закариёи Розӣ дорои дониши амиқе буд аз замони Ҷолинус ва то ба ин баъд пизишке назари ӯ намешиносем. Ӯ ба таври хастагинопазир бар вусъати маълумоташ меафзояд ва на танҳо бар болини беморон, балки замоне ҳам, ки беморонаш ба хоб мерафтанд, бо хондани китобҳо ҳангоми шаб ва пардохтан ба озмоишҳои кимиёӣ ва мусофиратҳои илмии дуру дароз ба ин қор идома медиҳад. Ӯ ба донишмандони тирози аввали ҳамзамонаш робита дошт ва бархе аз эшонро мулоқот низ мекард. Ӯ арзиши ахлоқии шуғли пизишкӣ назди шогирдонаш боло бурд ва алайҳи шарлотонбозиҳои ғайриилмӣ ҳатӣ ва шифоҳан мубориза кард.

Аз чавоне, ки бо мусиқӣ ва саррофӣ унс гирифта буд, чун пизишки башардӯсте ба камол расид, ки мавриди эҳтироми мардум, маҳбуби миллат ва паноҳгоҳи фуқаро гардид. Ӯ изофа бар ин камбағалонро муолиҷа мекард, бо пули худаш низ ба онон кӯмак мекард, дар ҳоле ки худаш бетачаммул ва ҳатто фақирона зиндагиро мегузаронид. Муҳаммад Закариёи Розӣ соли 925 дар ниҳояти фақри бенавой даргузашт. Саховати бениҳояташ ӯро ба тихидастии маҳз кашонд. Ҷамкоронаш, ки қалбашон пур аз ҳасодат буд ва ба андозаи кофӣ баҳонаҳои мазҳабӣ ва сиёсӣ алайҳи он файласуфи озодфикр дар даст доштаанд, ӯро ба осонӣ ҳам дар Бағдод ва ҳам баъдҳо дар шаҳри Рай аз ҳамаи машғулиятҳо барканор карданд.

Муҳаммад Закариёи Розӣ, ки дарди ҳазорон беморро дармон карда буд, нобино шуд, ҳокими хашмгин ва бераҳми Хуросон Мансур ибни Исҳоқ бо тозиёнаш ончунон бар он донишманд зада буд, ки баъдҳо боиси кӯриии вай шуд. Баҳонаи ин амал ин буд, ки як озмоиши кимиёии Муҳаммад Закариёи Розӣ, ки дар ҳузури Мансур анҷом дод, зоҳиран муваффақиятомез набудааст. Муҳаммад Закариёи Розӣ барои имтиҳон аз пизишке, ки мехост чашми ӯро ҷарроҳӣ кунад, пурсид: «Чашм дорои чанд парда аст?» Пизишк ба ҳолати ногувор

афтод. Розӣ гуфт: «Касе, ки инро надонад, набояд амали чарроҳияшро дар чашми ман ба кор барад» [5, с.10]. Эҳтимоле зиёде буд бо амали чарроҳии дубора нури чашмашро боз ёбад, вале Муҳаммад Закариёи Розӣ ба радди он пофишорӣ карду гуфт: «Ман аз дунё он қадарҳо дидаам, ки дигар диламро задааст» [6, с. 9]. Бинобар ин, ақлаш сӯйи марг мегарояд, дар ҳоле ки рӯҳ дар бадан дорад ва чашмони кӯраш шоҳиди ашъорест, ки бар он қоғаз менависад.

Азамати мероси баҷоймонда аз ӯ дар як умр кори иҷрокунандаи хастагинопазир аст. Хадича ба шумориши онҳо пардохт: 230 чилд китоби муҳим, ки иборатанд аз шарҳҳои илмӣ (монография), рисолати кӯчак ва китобҳои, ки танҳо мунҳасир ба илми пизишкӣ ё химия (шимӣ) нестанд, тақрибан аз онҳо дар мавриди фалсафа, мазҳаб, нучум, физика, риёзиёт ва ғайраанд. Масалан, ҷузви инҳо китобе ба номи «Чаро магнотис (магнит) оҳанро ҷазб мекунад» ба замимаи рисолае «Дар бораи ҳалоъ» вучуд дорад ва «Дар бораи шакли ҷаҳон» бо исботи ин ки кӯрраи замин ду навъ ҳаракат дорад (дорои ду меҳвари ҳаракат аст) ва кӯрраи Хуршед бузургтар ва кӯрраи Моҳ кӯчактар аз кӯрраи Замин аст. «Нақде бар адён» ва «Дониши азали». Муҳаммад Закариёи Розӣ қоил бар панҷ асли азалии муассир бар ҷаҳон буд ва китобе дорад, ки «Ахлоқ бидуни таваҷҷуҳ ба мазҳаб»-ро эълон мекунад ва меомӯзад ва хостори он мешавад, ки башар бояд ба зиндагӣ «оре» гуфта, бо шуҷоат зиндагӣ кунад, ба хотири зиндагӣ ва бақои он ва ҳифзи ҷомеа ва беҳбудии он, на ба хотири ваъдаи бихишт ё тарс аз ҷаҳаннам. Бояд ҳар кас саҳеҳу ғалат ё хубу бади аъмоли худро бишносад ва бар ҳасби он амал кунад. Ҳамчунин китобҳои пухту паз ва консерв кардани маводи ғизоӣ ва шеър низ дар миёни осори ӯ ёфт мешаванд.

Канори ин китобҳо ва навиштаҳо сандуқе қарор дошт, ки нишона аз ёддоштҳои буд, ки дастабандӣ шуда ва дар ҳар даста нахпечӣ шуда буд. Хадича яке аз ин ёддоштҳои бармедорад ва мехонад: «Абдуллоҳ ибни Савода дучори таби мутановиб аст; тановуби он низ комилан мухталиф аст, гоҳе ҳар шаш рӯз, ҷаҳор рӯз ва гоҳе ҳам ҳар рӯз; ҳамроҳ табларзаи хафифе ҳам ба ӯ даст медиҳад, ки борҳо ҳангоми шаб дар хоб идрораш меравад. Ба ақидаи ман беморияш ё аз малориё метавонад бошад ё ин ки дар куллияш ғуддае ба вучуд омадааст. Чанде бояд дар идрори (пешоби) бемор чирк мушоҳида шуд. Ба ӯ гуфтам, ки дигар таб нахоҳад кард ва инчунин низ шуд. Он чӣ боис шуд, ки аз ҳамон аввал вучуд ғудда дар куллияро натавонам бо итминон изҳор кунам, ин буд, ки бемор қаблан ҳам ба таби мутановиб дучор буд. Бо ин тартиб назари ман мабнӣ бар ин ки ин тановуб бар асари захми куллия ба вучуд омада, ба хубӣ исбот шудааст. Изофа бар ин, бемор ибтидо нагуфт, ки камараш дард мекунад, ё изҳоре мабнӣ бар ин ки мавқеи барҳостан эҳсос мекунад, ки вазнае ба камараш овезон аст, накард ва ман ҳам фаромӯш кардам, дар ин маврид аз ӯ суол кунам. Ин ки борҳо дар хоб идрораш меравад, гумони моро дар мавриди бемории куллия тақвият мекард. Бахусус, агар бемор ба ман гуфта буд, ки падараш гирифтори заъфи масона аст ва ин ранҷи доимии ӯст ва ин ки бемор худаш дар рӯзҳои саломатӣ ҳам бо ин нигаронӣ сару кор дорад. Бинобар ин, вазифаи мо, пизишкон аст, комилан саъй кунем то он ҷо ки метавонем дучори камбудии диққат нашавем, иншоаллоҳ! Пас аз ин ки дар пешоби бемор чирк мулоҳиза шуд, доруҳои зиёдкунандаи бавл дастур додам, то ин ки дар пешоб дигар чирк вучуд набошад. Баъд аз ин хоки рас ва баҳӯр ва ғайра тавсия кардам» [5, с. 11].

Варақа дар ин ҷо поён меёбад, Хадича варақи дигаре бармедорад ва мехонад. «Абӯбақр ибни Ҷилол дарди меъда дорад». Муҳаммад ибни Исоро ба сабаби дарди мафосили зонуяш ба бемористон овардаанд...» Дидани яқояки ин авроқ ва ё мураттаб кардани онҳо ба василаи Хадича суде набошад ва сандуқ ҳамчунон солҳои тӯлонӣ баста монд. Баъд Ибн ал-Амид вазири султон ба шаҳри Рай меояд ва ба хонаи Хадича ворид мешавад, ҷое ки ноилоҷ пизишки маъруф рӯзҳои охири зиндагии худро гузаронда буд. Ӯ бо пардохти миқдори зиёди пул сандуқи пур аз авроқро аз Хадича мегирад. Пизишкони шаҳро, ки шогирдони Муҳаммад Закариёи Розӣ будаанд, чамъ мекунад ва дастур медиҳад, авроқро баррасӣ карда, танзим кунанд ва онҳоро ба шакли китобе мунташир кунанд.

Муҳаммад Закариёи Розӣ олими энциклопедисти барҷаста, файласуф, табиб, омӯзгор, риёзидон, кимиёгар ва табиатшиносу иқтисоддони машҳури асрҳои VIII-IX-и форсу тоҷик ба шумор меравад, ки осори гаронбаҳои ӯ номгӯи зиёди асарҳои хурду калонро ташкил медиҳанд ва муҳаққиқон метавонанд дар баробари дастрас намудани онҳо дар риштаҳои гуногуни илм таҳлилу баррасӣ намуда, натоиҷи онҳоро дар пешрафти ҳаёту фаъолияти ҷомеаи инсонӣ амалӣ намоянд.

Адабиёт

1. Девонақулов А. Закариёи Розӣ. Мунтахаби осор. - Душанбе: Адиб, 1989. - 157 с.
2. Диноршоев М. Абу Бакр Ар-Рази. Духовная медицина. - Душанбе, Ирфон: 1990. - 86 с.
3. Rysko Z. Die alchimie ar-Razis, der Islam, Bd; 22 Heft 4, 1935.
4. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Қисми 2. - Москва, 1969. - 945 с.
5. عمر فروخ تاريخ العلوم عند العرب دارالعلم للمكيين بيروت ۱۳۹۷ - ۲۳۰ ى
6. Taylor F.S. The alchemists. W. Heihemann itd. - London. -1958. P. 68.
7. George Sarton. Introduction to the history of science. Volume 1. Baltimor/ 1927. P. 520 - 542.
8. Ҳасаналии Шайбонӣ. Абӯбакр Муҳаммад Закариёи Розӣ. «Китоб-ул-асрор ё розҳои санъати кимиё». - Техрон: Интишороти донишгоҳ, 1349. - 630 с.
9. Iqbol Muhammad / Rubar. Surdey of muslim contributions to chemistry international conference of science in Islamic polity/ - Islamabad, 1985 - 289 p.
10. Каримов У.И. Неизвестное сочинение ар-Рази «Книга тайны тайн». - Ташкент: изд. АН Узбекистана, 1957. - 264 с.
11. Доктор Зигрид Хунка. Фарҳанги ислом дар Аврупо. - Душанбе: Пайванд, 2012. - 639 с.

МУҲАММАД ЗАКАРИЁИ РОЗӢ – МАШҲУРТАРИН ДОНАНДАИ ИЛМИ КИМИЁ

Дар ин мақола осори илми Муҳаммад Закариёи Розӣ, донишманд ва табиби барҷастаи эронӣ, ки дар Аврупо бо номи Razes маъруф аст, мавриди баррасӣ қарор мегирад. Дар ин мақола таъкид мешавад, ки Розӣ, ки дар асрҳои IX-X мелодӣ умр ба сар бурда, дар инкишофи илмҳои тиб, химия, фалсафа ва дигар илмҳо ҳиссаи калон гузоштааст. Муаллифи асарҳои сершуморе буд, ки ба инкишофи илми ҳам Шарқ ва ҳам дар Ғарб таъсири калон расонидаанд. Ба он диққати махсус дода шудааст, ки Розӣ на танҳо ба тадқиқоти назариявӣ машғул буд, балки таҷрибаҳои сершумор, махсусан дар соҳаи химия низ гузарондааст. Бозёфтҳо ва усулҳои ӯ то ҳол дар байни олимони мавриди баррасӣ ва кадршиносӣ қарор доранд. Дар мақола ҳамчунин зикр мегардад, ки бисёре аз осори Розӣ ба забонҳои лотинӣ, олмонӣ, англисӣ ва дигар забонҳо тарҷума шудаанд, ки ин ба паҳн шудани андеша ва дониши ӯ дар Аврупо мусоидат кардааст. Таъкид гардид, ки осори Закариёи Розӣ барои омӯзиши таърихи илму фарҳанг ва дарки саҳми тамаддуни исломӣ дар рушди илми ҷаҳонӣ сарчашмаи муҳимме мебошад.

Калидвожаҳо: ҳиссагузорӣ, асосгузори, химия, мантиқ, фалсафа, бемор, тараққиёт, иқтисодиёт, астрономия, теология.

МУҲАММАД ЗАКАРИЯ РАЗИ – ВЕЛИКИЙ ЗНАТОК ХИМИЧЕСКОЙ НАУКИ

Данная статья посвящена исследованию научного наследия, выдающегося персидского ученого и врача Мухаммад Закария Рази, известного в Европе как Razes. В статье подчеркивается, что Рази, живший в IX-X веках, внес огромный вклад в развитие медицины, химии, философии и других наук. Он был автором многочисленных трудов, которые оказали значительное влияние на развитие науки как на Востоке, так и на Западе. Особое внимание уделяется тому факту, что Рази не только занимался теоретическими исследованиями, но и проводил многочисленные эксперименты, особенно в области химии. Его открытия и методы до сих пор обсуждаются и ценятся среди ученых. В статье также упоминается, что многие труды Рази были переведены на латинский, немецкий, английский и другие языки, что способствовало распространению его идей и знаний в Европе. Подчеркивается, что наследие Закария Рази, является важным источником для изучения истории науки и культуры, а также для понимания вклада исламской цивилизации в развитие мировой науки.

Ключевые слова: вклад, формирование, химия, логика, философия, развитие, экономика, астрономия, теология.

MUHAMMAD ZAKARIA RAZI IS THE MOST FAMOUS SCIENTIST OF CHEMICAL SCIENCE

This article examines the scientific works of Muhammad Zakariya al-Razi, a prominent Iranian scientist and physician, known in Europe as Rhazes. The article emphasizes that Razi, who lived in the 9th and 10th centuries AD, made significant contributions to the advancement of medicine, chemistry, philosophy, and other sciences. He authored numerous works that had a profound impact on the progress of science in both the East and the West. Particular attention is given to the fact that Razi not only engaged in theoretical research but also conducted numerous experiments, especially in the field of chemistry. His findings and methods are still discussed and appreciated by scientists today. The article also notes that many of Razi's works have been translated into Latin, German, English, and other languages, contributing to the dissemination of his ideas and knowledge in Europe. It is emphasized that Zakariya al-Razi's works serve as an important source for studying the history of science and culture, as well as for understanding the contribution of Islamic civilization to the development of global science.

Keywords: contribution, formation, development, science, medicine, logics, philosophy, economy, astronomy, theology.

Дар бораи муаллифон

*Қурбонов Баҳром Раҳмонович
Доктори илмҳои таърих, профессор
Донишқадаи исломи Тоҷикистон ба номи
Имоми Аъзам-Абуҳанифа
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
к. Шодмонӣ, 58/1*

*Нисои Қуваталӣ
Унвонҷӯи Донишгоҳи давлатии омӯзгории
Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
E-mail: niso.safarova@list.ru*

Об авторах

*Курбонов Баҳром Раҳмонович
Доктор исторических наук, профессор
Таджикский исламский институт имени
Имама Азама-Абуханифы
734003, Республика Таджикистан,
г. Душанбе, ул. Шодмони, 58/1*

*Нисои Қуватали
Соискатель Таджикского государственного
педагогического университета имени С.
Айни
734003, Республика Таджикистан,
г. Душанбе, пр. Рудаки, 121
E-mail: niso.safarova@list.ru*

About the author

*Qurbonov Bahrom Rahmonovich,
Doctor of Historical Sciences, Professor
Tajik Islamic Institute named after Imam Azam-
Abuhanifa
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Shodmoni St., 58/1*

*Nisoi Quvatali
Applicant of the Tajik State Pedagogical
University named after S. Aini
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
E-mail: niso.safarova@list.ru*

ЮРИШҲОИ САЛИБӢ БА ШАРҚИ НАЗДИК

Негматов Д. Н.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Миёнаи асри IX байни папа Николайи I (858-867) ва патриарх Фотий муборизаи саҳт ба амал меояд. Ҳар ду ҷамъомадҳои калисоӣ даъват намуда, зидди якдигар қарордодҳо мебароварда, қарордодҳои якдигарро бекор эълон мекарданд. Ин ихтилофҳо шакли сиёсӣ ва мазҳабӣ гирифта, дар охири соли 1054 папа Леви IX ба патриархи Византия Михаил Керулларий лаънатнома мефиристад, ҷавобан Михаил ҷамъомади калисоӣ даъват намуда, ба намояндагони папа лаънат меҳонад. Бад-ин тарик, ҷудошавии расмии калисоҳои ғарбу Шарқ, яъне калисоҳои Риму Константинопол ба амал омад. Аз ҳамин вақт (соли 1054) сар карда, калисои ғарбӣ-калисои католикӣ (умумичаҳонӣ) ва калисои шарқӣ - калисои православӣ (ҳаққонӣ)-юнонӣ номида мешаванд.

Калисои католикӣ бо сарвари папаи Рим ва калисои православии Византия бо сардории император-патриарх дар оянда ба ташкилотҳои бузурги динию сиёсӣ мубаддал мегарданд. Калисоҳо соҳти мавҷудаи феодалиро ҳимоя менамуданд ва ба муқобили саъю кӯшиши оммаи халқ, ки мехостанд аз зулму асорати феодалӣ ва хурофотҳои динӣ халос шаванд, мубориза мекунанд. Дар тамоми мамлакатҳои Аврупо руҳониён, епископҳо, роҳибон намоянда ва ҷосусони папаҳо дар маҳаллу минтақаҳо буданд ва амру фармудаҳои онҳоро фармонбардорона иҷро мекарданд. Дар асрҳои XII–XIII ҳокимияти папаҳо хеле пурқувват ва мустаҳкам гардид. Ҳокимияти папаҳо хусусан дар замони папа Иннокентийи III ба дараҷаи баланди иқтидори худ расид. Ӯ худро «соияи Худо дар рӯи Замин» ҳисобида гуфта буд: «Мо (папаҳо) вазифадорем, ки аз болои ҳамаи халқҳо ва подшоҳон ҳукмронӣ кунем». Дар давраи Иннокентий аллакай қарорҳои Англия, Полша, Шветсия ва Дания худро вассалҳои папа эътироф карда буданд. Дар давоми асрҳои миёна қариб сеяки заминҳои кишти Аврупои Ғарбӣ дар дасти муассисаҳои дини католикӣ буд. Маҷбуриятҳои динӣ, хурофоти зиёд, азобу душвориҳои мухталиф ва ҳукмфармоии руҳониён боиси сар задани шӯришҳои гуногун гашта, дар асрҳои миёна шӯришҳо на фақат хусусияти сиёсӣ, балки хусусияти динию сиёсӣ гирифтанд.

Дар зери номи «Юришҳои (походҳои) салибӣ», ки аз охири асри XI то интиҳои асри XIII дар давоми солҳои 1096-1270-ум ташкил гаштаанд, экспедитсияи ғарбӣ-мустамликагардонии феодалони Аврупо фаҳмида мешавад. Гарчанд ин лашкаркашиҳо зоҳиран ҳислати динӣ касб карда бошанд ҳам, лекин дар амал онҳо мақсади ба даст овардани заминҳои нав ва талаву тороч намудани молу мулкҳои аҳолии кишварҳои Шарқро доштанд. Ташкилқунандагони ин амалиёти ғарбӣ тохтутозҳои худро ба муборизаи «салибӣ»-муқобили хилол (моҳи нав - моҳи понздаҳрӯза), яъне ба муборизаи дини насронӣ бар зидди дини ислом вобаста мекарданд. Онҳо расман эълон доштанд, ки мақсади асосии ин лашкаркашиҳо гӯё ба даст овардани «Қабри Худо (Иисус Христос)» мебошад. Ин «қабр», мувофиқи эътимоди масеҳиён дар шаҳри Иерусалим воқеъ аст. Аз сабаби бо чунин гуфторҳои бардурӯғ рӯпӯш кардани мақсади асосии юришҳо дар марҳалаҳои аввал ба онҳо деҳқонон ҳам умед баста, дар ин лашкаркашиҳо иштироки фаъол дошта, бо ин роҳ мехостанд аз пойбандии крепостной озод шуда, ҳамчунин дар Шарқ соҳиби порчаи замини хусусӣ гарданд. Лекин сабаби асосии юришҳои салибӣ, пеш аз ҳама, шиддатнокии зиддиятҳои синфӣ дар Аврупо буд. Дар асри XI бар асари афзоиши аҳоли дар Аврупо ба феодалон, хусусан ба ритсарҳои хурд замин намерасид, аз ин рӯ, қисми зиёди ритсарҳо тамоман бе замин монданд. Аз ҷониби дигар, дар ҳар оила меросхӯри феодал бештар фарзанд (писар)-и калонӣ ҳисоб ёфта, бародарони дигар аз ин гуна имтиёз бебаҳра монданд. Бинобар ин, онҳо маҷбур буданд, ки баробари ба воя расидан ба хизмати ғарбӣ рафта, бо воситаи гирифтани феодал-бенефитсия соҳиби замин ва мулкҳои феодалӣ шаванд. Аз ин рӯ, барои иштирок дар лашкаркашиҳои салибӣ онҳо ҳавасманд

буданд. Дар лашкаркашиҳои аввали салибӣ деҳқонони зиёде иштирок намуданд. Ғайр аз ин, дар ин солҳо дар Аврупои Ғарбӣ гуруснагӣ, қаҳтӣ ва бемориҳои сироятӣ як навъ воқеаҳои доимӣ маҳсуб мегардид. Илова бар ин, дар асри XI дар Шарқ барои юришҳои салибӣ шароити мувофиқ ба амал омад: соли 1055 хилофати Бағдод ба таназзул рафт. Давлати бузурги дигари ин давра империяи Византия вазъияти вазнинро аз сар мегузaronид. Ба муқобили он аз шимол печенгҳо, аз ғарб норманҳои Ситсилия ва аз Шарқ туркҳои салҷуқӣ хатари калон эҷод карданд. Аз ин сабабҳо хилофату Византия натавонистанд садди роҳи лашкаркашиҳои салибдорон гарданд. Илова ба ин, ашрофони Византия феодалони Аврупо ба ёрӣ даъват карда буданд [1, с. 98].

Тули ин солҳо папаи Рим хеле пурқувват гардида буд. Ӯ ба лашкаркашиҳои салибдорон номи «чангҳои муқаддас»-ро дода, онҳоро ба манфиати худ истифода карданӣ шуд. Азбаски салибдорон тарғиби папиро дар Шарқ паҳн мекарданд, папа барои ёрӣ ба онҳо дар Фаронса ва дар дигар кишварҳои ғарбӣ ҳар гуна ташвиқот мебурд, аҳолиро ба лашкаркашиҳо даъват менамуд ва аз халқ барои иштирок дар онҳо садақаю хайрияҳои бисёр чамъ карда шуд.

Соли 1095 дар Фаронсаи Миёна, дар шаҳри Клермон чамъомади калисоӣ барпо гардида, дар он папа Урбани II оммаро даъват намуд, ки барои озод кардани «қабри Худо» ба лашкаркашиҳои салибӣ бароянд. Ғайр аз ин, папа таъкид намуд, ки иштирокчиён метавонанд дар Шарқ соҳиби ғаниматҳои беандоза гарданд. Чамъомадагон «Худо ҳамин тавр меҳода», гӯён даъвати папиро қабул намуданд ва аз матои сурх ба либосҳои худ салиб дӯхта, уҳдадор шуданд, ки ба чанг раванд. Калисо барои аъзои лашкаркашиҳои салибдорон чанд имтиёзу сабукиҳо ваъда дод, аз ҷумла молу амвол ва оилаи онҳо ба зери ҳимояи калисо гузашта, аз қарзҳо халос шуда, деҳқонони крепостной дар лашкаркашиҳо иштирокдошта озод мегаштанд.

Пас аз анҷоми Клермон папа ба дигар мамлакатҳои Аврупо намояндагони худро равон карда, халқҳои онҳоро низ ба лашкаркашиҳои салибӣ даъват намуд. Баҳори соли 1096 лашкаркашии якуми салибдорон сар мешавад. Дар он деҳқонони Фаронсаи Шимолӣ ва Шарқӣ, деҳқонони қисми Германияи Ғарбӣ иштирок доштанд. Ба онҳо руҳонӣ Пётри Аменӣ ва ритсар Валтер Галяк роҳбарӣ мекарданд. Дастаҳои деҳқонон хеле номуташшакил буда, онҳо аз заминҳои Рейн, Венгрия ва Булғористон гузашта, дар байни аҳолии қатлу ғоратгарихо намуданд. Ҳангоме ки деҳқонон ба Константинопол расиданд, императори Византия аз ғоратгарихо онҳо тарсида, деҳқонро ба зудӣ ба соҳилҳои Осиёи Хурд фиристонд. Дар ин ҷо деҳқонон ба зарбаи саҳти туркҳои салҷуқӣ дучор гардида, шикаст хӯрданд ва ин лашкаркашии деҳқонон ба нокомӣ ба охир расид [10, с. 87].

Тирамоҳи соли 1096 ритсарҳо, хусусан ритсарҳои Фаронса, Италия ва қисман Германия ба юриш бароманданд. Ба ин қувваи бузург Готфриди Булонӣ-герсоги Лотарингияи Поён роҳбарӣ мекард. Феодалони Фаронсаи шимолӣ бо сарвари Роберт-графи Нормандӣ ва Роберт – графи Фландрӣ, феодалони Фаронсаи ҷанубӣ дар зери роҳбарии графи Тулуз Раймунд ба лашкаркашии мерафтанд. Бо ҳамроҳии Раймунд инчунин епископи Фаронсаи ҷанубӣ Адемар низ буд, ки ӯ аз тарафи папа ҳамчун намояндаи калисо таъйин гардида буд. Феодалони Италияи ҷанубӣ бо сарвари герсог Боэмунди Тарентӣ раҳсипор шуда, дар ин юриш тақрибан 30–40 ҳазор нафар ритсар иштирок дошт. Онҳо ба Шарқ бо ҳар роҳ: як қисмашон бо роҳи деҳқонон-тавассути Рейн ва Дунай, қисми дигарашон бо воситаи Италияи Шимолӣ, нимҷазираи Балкан ва аз онҷо ба Константинопол рафтанд. Баҳори соли 1097 тамоми ҷанговарон-салибдорон дар Константинопол чамъ омада, ба императори Византия қасам ёд карданд, ки тамоми заминҳои аз туркҳо гирифтаи худро дар Шарқ ба ӯ месупоранд [9, с. 52].

Тобистони соли 1097 ҷанговарҳо ба Осиёи Хурд гузашта, дар назди шаҳри Дарилай ба туркҳо зарбаи саҳт заданд. Баъдан онҳо ба тарафи Фаластин ҳаракат карда, дар роҳ дар сарҳади Сурия ва Байннаҳрайн, салибдорон шаҳри Эддесаро забт намуда, яке аз феодалон-Балдуинро ҳокими он таъйин карданд. Тобистони соли 1098 салибдорон Антиохияро ишғол намуда, ҳокими он Боэмунди Тарентӣ таъйин гашта, вилояти Триполи ба Раймунди расид.

Тобистони соли 1099 салибдорон ба Иерусалим ворид гардидад, онро 15-уми июн ишғол намуда, шаҳрро ба харобазор табдил дода, қисми зиёди аҳолиро ба қатл расониданд.

Дар натиҷа дарозии мулки салиб-дорон аз Шимол ба Ҷануб ба 1200 км расид, ки ба он тамоми соҳилҳои шарқии Баҳри Миёназамин, яъне собиқ Финиқия, Сурияю Фаластин бо шаҳрҳои Эдесса, Антиохия, Триполи, Акра, Тир, Сидон ва Иерусалим дохил шуданд [2, с. 302].

Дар заминҳои ишғолкардаи худ салибдорон давлате ташкил карданд, ки он шоҳигарии Иерусалим номида шуд. Шоҳи аввалини ин давлат Готфриди Булонӣ ном дошт. Вориси ӯ Бодуэни Фландрӣ, ки пештар графӣ Эдесса буд, таъйин гардид.

Шоҳигарии Иерусалим як навъ давлати намунавии феодалӣ маҳсуб меёфт. Ягон давлати Аврупо монанди ин шоҳигари зинавии феодалиро мунтазам амалӣ накарда буд. Ғайр аз корол, ки ӯ идоракунандаи бевоситаи Фаластин буд, шоҳигарии Иерусалим аз 3 мулки калон, ба монанди Антиохия, Триполӣ ва Эдесса иборат буда, онҳо вассалҳои корол ба шумор мерафтанд. Ҳар яки онҳо боз дар навбати худ аз ҷиҳати маъмурӣ ба мулкҳои барони тақсим мешуданд [8, с. 92].

Дар шоҳигарии Иерусалим конститусияи махсуси феодалӣ тартиб дода шуда буд, ки он муносибатҳои феодалони хурдро бо феодалони бузург – сенорҳо – баронҳо ва муносибати худӣ баронҳою ҳокимонро нисбат ба шоҳҳо ба низом мебаровард ва онро «Ассизҳои Иерусалимӣ» ме-номиданд. Дар Ассизҳо чанд рӯзи дар ҷанг иштирок кардани ҷанговарҳо дар як сол, тартиби меросгирии феодалҳо ва амсоли инҳо муайян шуда буд. Мувофиқи онҳо, ҳокимияти шоҳи интихобӣ буда, шоҳро Шурои феодалони калон, ки онро Палатаи олии меномиданд, интихоб мекарданд. Палатаи олии инчунин суди олии феодалон ҳисобида мешуд. Бе розигии ин палата шоҳ ягон масъалаи муҳимро ҳал карда наметавонист. Умуман дар ин ҷо аврупоӣҳо давлате ташкил карданд, ки дар он муносибатҳои феодалӣ равшантар ва мукаммалтар мушоҳида мешуданд. Лекин ҳокимияти шоҳӣ хеле суст заиф буда, ритсарҳо беинтизом ва номуташаққил буданд. Патриархи Иерусалим дар ин давлат шахси дуҷум ба ҳисоб мерафт.

Дар натиҷаи ҷангҳои салибдорон савдогарони Генуяю Венетсия тамоми тичорати Сурияю Фаластинро зери назорати худ гирифта, савдогарони арабу Византия мавқеи пештараи худро аз даст доданд. Тоҷирони итолӣ аз қитъаҳои наздишаҳрӣ замин гирифта, худашон ба қорҳои хоҷагӣ машғул мешуданд ва бештар асирону ғуломонро қор мефармуданд. Пас аз юришҳои аввали солҳои 1099-1100 як қисми ҷанговарҳо ба Аврупо баргаштанд. Дар Фаластин чанд ҳазор боқӣ монанд, ки барои мудофияи онҳо орденҳои руҳонӣ - ритсарӣ ташкил ёфт. Аъзои ин орденҳо дар як вақт руҳонӣ ва ҳамчунин ритсарсарбоз буданд. Барои онҳо низомномаи махсуси роҳибӣ ва магистрӣ (сардорони руҳонӣ - ҳарбӣ) мавҷуд буданд. Аксарияти аъзои орденҳо аз оилаҳои ритсарҳо буданд. Орденҳо дар Фаластин ва дар ҷандин давлатҳои Аврупо мулкҳои зиёд доштанд ва аз ҳисоби онҳо аъзои орденҳо зиндагӣ мекарданд. Дар Шарқ се орден ташкил карда шуд. Ордени франсавии Тамплиерҳо ё маъбадиҳои соли 1119 таъсис ёфт. Мавриди зикр аст, ки номи ин орден аз калимаи Тамплиери франсавӣ гирифта шуда, ба маънои ибодатгоҳ омадааст. Дар ҷое, ки ин маъбад ташкил шуда буд, ғӯё пештар ибодатгоҳи қадими Иерусалим - маъбади яҳудиёни шоҳ Соломон (Сулаймон) вучуд дошта аст. Даре нагузашта, ордени итолӣи Госпиталерҳо ё ин ки ордени Йоннитҳо ташкил шуд. Соли 1190 ордени немисӣ ё Тевтон бунёд гашт. Даре нагузашта ин орден аз Фаластин ба Аврупо ба соҳилҳои поёноби дарёи Висла интиқол дода шуд ва ба ин ҷо онро феодалони Польша барои мубориза бо пруссиягӣҳо даъват карда буданд. Дар ин сарзамин ордени Тевтон Пруссияро забт карда, дертар номи ордени пруссияро мегирад [3, с. 316].

Соли 1144 як қисми замини шоҳигарии Иерусалим, аз ҷумла Арманистони Хурд бо Эдессаро туркҳо забт намуданд. Шоҳи Иерусалим ба папа муроҷиат карда, аз ӯ барои мубориза бо душманонаш туркҳо ёрӣ пурсид. Дар ҷавоб папа солҳои 1147-1148 юриши дуҷуми салибдоронро ташкил кард, ки дар қатори шоҳи Фаронса Людовики VIII, императори Германия Конради III низ иштирок кард. Агарчи қувваи ҳарбии салибдорон кам набуд, вале онҳо ба мақсад нарасиданд. Салибдорон мақсад доштанд, ки Димишқро ишғол намоянд, чунки он ба Иерусалим хатар эҷод мекард. Лекин иштирокчиёни юриши дуҷум дар Осиёи Хурд аз туркҳои салҷуқӣ шикаст хӯрда, ба Аврупо баргаштанд.

Дар соли 1187 туркҳо бо роҳбарии султони худ Салоҳиддин Иерусалимро забт менамоянд. Дар ин вақт ба давлати туркҳо тамоми Миср, як қисми Сурия ва Байнаҳрайн дохил мешуд. Султон Салоҳиддин мехост, ки шоҳигарии Иерусалимро нест намуда, онро ба давлати худ ҳамроҳ намояд. Ба муқобили Салоҳиддин дар Аврупо солҳои 1189–1192 юриши сеюми салибдорон ташкил карда шуд, ки дар он императори Германия Фридрихи I Барбаросси, шоҳи Англия Ричарди I Шердил ва шоҳи Фаронса Фридрихи II Август иштирок доштанд. Дар соли 1190 ҳангоми гузаштан аз яке аз дарёҳои Сурия императори Германия Фридрихи I Барбаросси ғарқ мешавад. Аз ин рӯ, қисми зиёди ҷанговарони немис то Фаластин нарасида, ба ватан баргаштанд. Ричарди I Шердил ҷазираи Кипро ишғол намуда, дар соли 1191 бо ҳамроҳии Филиппи II дар соҳили баҳри Миёназамин қалъаи Акраро ба даст дароварданд. Баъд аз ин Филиппи II аз Фаластин ба Фаронса баргашт. Ричард боз як соли дигар дар Фаластин монда, августи соли 1192 дар назди Яффе ба Салоҳиддин зарбаи сахт расонид, вале натавонист, ки Иерусалимро ишғол намояд. Дар охир байни Ричарди I Шердил ва Салоҳиддин шартномае баста шуд, ки мувофиқи он зирини Аврупо метавонистанд озодона ба шаҳрҳои муқаддаси насронӣ, ба монанди Иерусалим ва Назарет рафтумад кунанд. Муваффақияти асосии юриши сеюм – ин забкунии Кипр буд, ки дертар ба ин ҷо аз Акра шоҳи Иерусалим бо дарбори худ кӯчида меояд. Дар солҳои 1202–1204 юриши чоруми салибӣ шуда гузашт. Ин дафъа салибдорон муқобили туркҳо ё дигар мусулмонон нарафта, балки зидди худи Византия масеҳӣ равон шуданд, ки ин мақсади забткорӣ тороҷгарии юришҳои салибиро ошкор намуд. Дар лашкаркашии чорум хусусан венетсиягӣ нақши калон бозиданд. Соли 1204 салибдорон Константинополро забт карда, дар қисми ҷанубии нимҷазираи Балкан давлати нави худро ташкил карданд, ки он империяи Лотинӣ ном гирифт. Мисли шоҳигарии Иерусалим империяи Лотинӣ ҳам давлати феодалӣ буда, роҳбарии онро феодалҳои франсавӣ, графҳои Фландрия Эно Балдуини I ба уҳда гирифт. Ба империя шоҳигарии Фессалоника, герсогии Афина ва ҷанд минтақаи дигар шомил мешуданд. Венетсиягӣ соҳиби заминҳои калон шуданд. Онҳо як қисми Константинопол, ҷазираҳои Ионика ва Киклада, ҷазираи Крит, қисми ҷанубу ғарбии Пелопонес ва Галлиполияро соҳиб шуданд. Империяи Ника (дар соҳилҳои назди баҳрии Осиёи Хурд), империяи Трапезунд (дар шимоли Осиёи Хурд), князгарии Эпир (дар нимҷазираи Балкан) аз зери таъсири империяи Лотинӣ озод монданд. Дар соли 1261 императори Ника Михаил VIII Палеолог Константинополро ба даст оварда, феодалони Аврупо аз ин ҷо меронад ва империяи Византияро аз нав барқарор намуд. Дар солҳои 1217–1221 юришҳои панҷуми салибӣ ташкил карда шуда, дар он шоҳи Венгрия Андрейи II нақши калон бозид. Ин дафъа салибдорон то Миср рафта, шаҳри Дамияттаро ишғол карданд. Лекин дере нагузашта, маҷбур шуданд, ки на фақат ин шаҳр, балки дигар заминҳои дар соҳилҳои Нил доштаи худро тарк намоянд [4, с. 236].

Солҳои 1228–1229 салибдорон бо сардории набераи Фридрихи I Барбаросси - Фридрихи II Штауфен юриши шашуми худро ташкил карда, Иерусалим ва баъзе дигар шаҳрҳоро аз нав забт намуданд. Лекин соли 1244 Иерусалим боз ба дасти туркҳо мегузарад. Солҳои 1248–1254 юриши ҳафтуми салибдорон шуда гузашт, ки ба он шоҳи Фаронса Людовики IX роҳбарӣ мекард. Людовик ба Миср хучум карда хост, ки таъсири Фаронсаро дар Африқои Шимолӣ мустақкам намояд. Лекин ӯ ба асирий афтода, бо пардохти маблағи зиёди пулӣ озод гардид.

Соли 1270 шоҳи Фаронса Людовик юриши ҳаштуми салибдоронро ҳам роҳбарӣ мекард. Дар ин дафъа хост, ки Тунисро гирифта, барои юришҳои ояндаи худ дар Африқо пойгоҳе ташкил кунад. Лекин дар ҳамин вақт дар Тунис вабои сахт сар шуда, боиси марги нисфи зиёди салибдорон ва Людовик гашт. Боқимондаи салибдорон ба душвории зиёд ба ватани худ баргаштанд. Ин лашкаркашиҳои охири салибдорон буд. Баъд аз ин ҳарчанд папаҳо ва баъзе шоҳҳо кӯшиш карданд, ки юришҳои нав ташкил кунанд, лекин дигар натавонистанд. Баъд аз ин мустамликаҳои салибдорон дар Шарқ бе ёрдам монда, пайи ҳам ба дасти туркҳо аз ҷумла, соли 1268–Антиоҳия, дар соли 1289–Триполи, соли 1291 охири бошишгоҳи салибдорон Акра гузаштанд. Ягона боқимондаи мустамликаи салибдорон ҷазираи Кипр буд, ки он ҳам дар асри XV ба давлати Венетсия ҳамроҳ карда шуд [5, с. 290].

Бад-ин васила, тамоми заминҳои дар Шарқ забткардаи худро феодалон аз даст дода, дигар нахостанд, ки лашкаркашиҳои нав ташкил кунанд. Дар охири асри XIII вазъияти сиёсӣ дар Аврупо дигар шуд. Давлатҳои миллии Аврупо байни худ муборизаи пуршиддатро сар карда, барои ритсарҳои онҳо дар ин ҷо машғулият пайдо шуд. Ғайр аз ин, дар баробари болоравии қувваҳои истехсолкунанда ва рушди муносибатҳои молиқӣ пулӣ, акнун ҷанговарҳо метавонистанд аз деҳқонони худ даромадҳои калон гиранд. Аммо дар Шарқи Наздик вазъият тамоман дигар шуд. Дар натиҷаи лашкаркашиҳои салибӣ хоҷагии он тамоман хароб гашт. Дар асри XIII инчунин дар натиҷаи ҳамлаҳои муғулҳо ба марзҳои паҳновари Осиё, хоҷагии Шарқи Наздик ба ҳолати ногувору ҳузнангез гирифтанд шуд, чунки ин тохтутозҳо ба алоқаҳои тичорати он ва Ҳиндустону Хитой зарбаи калон зад. Аз ин рӯ, Шарқ акнун барои феодалони Аврупо аҳамияти зиёд надошт. Аз ин сабаб феодалони Аврупо дигар ба Шарқ лашкар накашиданд. Аммо бо вучуди ин, аҳамияти юришҳои салибӣ барои рушди Аврупои Ғарбӣ кам набуд. Пеш аз ҳама онҳо барои дар баҳри Миёназамин ривочу раванқи тичорати Аврупо замина гаштанд. Савдои Шарқи Наздик аз дасти тоҷирони араб ва Византия ба ихтиёри садогарони шаҳрҳои Италия, Францияи Ҷанубӣ ва Испанияи Шарқӣ гузашт. Теъдоди молҳои аз Шарқ ба Аврупо воридшуда дар охири солҳои юришҳои салибӣ то 10-маротиба афзуд.

Хулоса, юришҳои салибӣ аврупоиҳоро ба техникаҳои хоҷагии деҳот ва саноати Шарқ шинос намуд. Аврупоиҳо аз Шарқ баъзе намудҳои истехсолоти матоъбофӣ ва омодагии нави мухталифи фулузотро омӯхтанд. Ба Аврупо тухми марҷумак, заъфарон, биринҷ, лиму, тарбуз, зардолу ва баъзе гиёҳу меваҳои ворид карданд. Ҷанговарон дар Шарқ тарзи иззату эҳтироми дарборӣ, шохмотбозӣ ва баъзе урфу одатҳои маданӣ ва ҳаётиро аз худ карданд. Аз дигар тараф, дар натиҷаи болоравии қувваҳои истехсолӣ дар асрҳои XI-XIII дар ҳуди Аврупои Ғарбӣ ҳама шаклҳои нави ҷамъиятӣ, сиёсӣ ва маданӣ ба вучуд омада, ба рушди онҳо юришҳои салибӣ танҳо таъсири иловагӣ бахшида метавонист; озодшавии деҳқонон аз вобастагии крепостной, таъсисёбии давлатҳои мутамарказ, инкишофи шаҳрҳо ба тараққиёти дохилии ҳуди Аврупо вобаста буд ва юришҳои салибӣ ин равандро тезониданд.

Адабиёт

1. Заборов М.А. *Крестовосцы на Востоке*. – М.: Наука, 1980. – 320 с.
2. Заборов М.А. *Папство и крестовые походы*. – М.: Издательство Академии наук СССР, 1960. – 262 с.
3. Карпов С.П. *История средних веков*. – М., 2003. – 432 с.
4. Куглер Б. *История крестовых походов*. – СПб., 1996. – 512 с.
5. Липкина Т.Г. *История средних веков*. – М., 1963. – 330 с.
6. Негматов Д.Н. *Таърихи асримиёнагии мамлакатҳои ҷаҳон*. – Душанбе, 2024. – 284 с.
7. Сказкина С.Д. *История средних веков*. – М., 1952. – 706 с.
8. Семёнов В.Ф. *История средних веков*. – М., 1975. – 591 с.
9. Успенский Ф.И. *История крестовых походов*. – СПб, 1901. – 167 с.
10. Ҷалилов А.Ҷ. *Таърихи асримиёнагии давлатҳои Аврупо*. – Душанбе, 2013. – 234 с.

ЮРИШҲОИ САЛИБӢ БА ШАРҚИ НАЗДИК

Мақола ба таҳлили Ҷангҳои салибӣ, яке аз рӯйдодҳои муҳимтарини Аврупои асримиёнагӣ бахшида шудааст. Муаллиф сабабҳо, ҳадафҳо ва оқибатҳои ин ҷангҳои диниро муфассал баррасӣ мекунад. Таъкид мешавад, ки дар паси оҳангҳои динӣ манфиатҳои иқтисодӣ ва сиёсии феодалони аврупоӣ ниҳон буданд. Таҳлили сабабҳои Ҷангҳои салибӣ имкон медиҳад, ки онҳо ҳамчун натиҷаи омезиши мураккаби омилҳои дохилӣ ва берунӣ, аз ҷумла шиддати иҷтимоӣ дар Аврупо, заифшавии Империяи Византия ва афзоиши нуфузи папаҳо дида шаванд. Дикқати маҳсул ба таҳлили оқибатҳои Ҷангҳои салибӣ ҳам барои Аврупо ва ҳам барои Шарқи Наздик дода мешавад. Муаллиф қайд мекунад, ки гарчанде ин ҷангҳо ба ҳадафҳои аввалини худ нарасида бошанд ҳам, онҳо ба рушди тамаддуни аврупоӣ таъсири назаррас расонида, тичоратро рушд бахшида, давлатҳои мутамарказро тақвият дода ва ба ташаккули хувиятҳои милли мусоидат карданд. Мақола ба маводи фаровони таърихӣ асос ёфта, ҳам барои мутахассисони соҳаи таърихи асримиёнагӣ ва ҳам барои доираи васеи хонандагон, ки ба ин давраи ҷолиб тавачҷӯхдоранд, муфид хоҳад буд.

Калидвожаҳо: ҷангҳои салибӣ, ритсарҳо, орденҳои руҳонӣ-ритсарӣ, тичорат, мубодилаи фарҳангӣ, калисои католикӣ, Византия.

КРЕСТОВЫЕ ПОХОДЫ НА БЛИЖНИЙ ВОСТОК

Статья посвящена анализу Крестовых походов, одного из наиболее значимых событий средневековой Европы. Автор подробно рассматривает причины, цели и последствия этих религиозных войн. Подчеркивается, что за религиозной риторикой скрывались экономические и политические интересы европейских феодалов. Анализ причин Крестовых походов позволяет увидеть их как результат сложного переплетения внутренних и внешних факторов, включая социальную напряженность в Европе, ослабление Византийской империи и рост влияния папства. Особое внимание уделяется анализу последствий Крестовых походов как для Европы, так и для Ближнего Востока. Автор отмечает, что хотя эти походы не достигли своих первоначальных целей, они оказали значительное влияние на развитие европейской цивилизации, стимулируя торговлю, укрепляя централизованные государства и способствуя формированию национальных идентичностей. Статья основана на обширном историографическом материале и будет полезна как для специалистов в области средневековой истории, так и для широкого круга читателей, интересующихся этим увлекательным периодом.

Ключевые слова: крестовые походы, рыцари, духовно-рыцарские ордена, торговля, культурный обмен, католическая церковь, Византия.

CRUSADES TO THE MIDDLE EAST

The article is devoted to the analysis of the Crusades, one of the most significant events of medieval Europe. The author examines in detail the causes, goals, and consequences of these religious wars. It is emphasized that behind the religious rhetoric were the economic and political interests of European feudal lords. An analysis of the causes of the Crusades allows us to see them as the result of a complex interplay of internal and external factors, including social tension in Europe, the weakening of the Byzantine Empire, and the growing influence of the papacy. Particular attention is paid to the analysis of the consequences of the Crusades for both Europe and the Middle East. The author notes that although these campaigns did not achieve their original goals, they had a significant impact on the development of European civilization, stimulating trade, strengthening centralized states, and contributing to the formation of national identities. The article is based on extensive historiographical material and will be useful for both specialists in medieval history and for a wide range of readers interested in this fascinating period.

Keywords: Crusades, knights, spiritual and knightly orders, trade, cultural exchange, Catholic Church, Byzantium.

Дар бораи муаллиф

*Негматов Давлатшо Нурулоевич
Номзади илмҳои таърих, дотсенти
кафедраи таърихи умумӣ ва муносибатҳои
байналхалқӣ
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121*

About the author

*Negmatov Davlatsho Nurulloevich
Candidate of historical science, Associate
Professor of the Department of General History
and International Relations
Tajik State Pedagogical University named
after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121*

Об авторе

*Негматов Давлатшо Нурулоевич
Кандидат исторические наук, доцент
кафедры всеобщей истории и
международных отношений
Таджикский государственный
педагогический университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан,
г. Душанбе, пр. Рудаки, 121*

НАҚШИ ЗАХИРАҲОИ ОБИЮ ЭНЕРГЕТИКИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ОСИЁИ МАРКАЗӢ

Алимардонзода З. Ф.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгори Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷиҳати мавқеи ҷойгиршавӣ дар маркази қитъаи Осие ҷойгир буда, аз рӯи захираҳои гидроэнергетикӣ дар ҷаҳон мавқеи ҳаштумро ишғол менамояд. Захираҳои обии Тоҷикистон 55,4 фоизи обҳои Осиеи Марказиро ташкил медиҳад. Барои муқоиса Қирғизистон - 26,4 фоиз, Ўзбекистон - 14,5 фоиз, Туркменистон - 4,3 фоиз захираи оби ин минтақаро дорад [1; 4]. Захираҳои нафту газ бошанд дар ҷумҳуриҳои Қазоқистон, Туркменистон ва Ўзбекистон ҷойгир шудаанд.

Дар баландкӯҳҳои Тоҷикистон захираҳои бузурги барфу пирияхҳо ҷойгир шудаанд. Миқдори пирияхҳо 8492 адад буда, масоҳати онҳо ба 8476 км² баробар аст. Захираи умумии пирияхҳо ба 845 км³ баробар аст, ки 13 маротиба аз миқдори яксолаи оби ҷоришавандаи дарёҳои Тоҷикистон зиёд мебошад. Аммо, тағйирёбӣ ва гармшавии иқлим дар ҷаҳон, аз ҷумла, дар Осиеи Марказӣ ба захираҳои обии минтақа таъсири манфии худро расонида, масоҳати пирияхҳо сол то сол кам шуда истодааст. Мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки дар сад соли охир масоҳати пирияхҳои Тоҷикистон 30 дар сад кам гаштааст.

Инчунин, дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон 947 адад дарёҳои хурду бузург қорӣ мегардад, ки дарозии умумии онҳо ба 29,5 км баробар аст. Аммо захираҳои оби дар ҷумҳури вобаста ба минтақаҳо нобаробар ҷойгир шудааст. Масалан: 62 фоиз дар ноҳияҳои чанубу ғарб, (дарёи Панҷу Вахш), 27 фоиз рӯдҳои Бадахшон, 11 фоиз ба дарёҳои ноҳияи шимол рост меояд. Дар мамлакат беш аз 1300 кӯлҳо, ки масоҳати умумии онҳо 705 км³ баробар аст вучуд дорад. Дар ин кӯлҳо 43,6 км³ захираи об мавҷуд аст ва аз ин 20 км³ оби ошомиданиро ташкил медиҳад. Илова бар ин, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон миқдори зиёди обҳои зеризаминӣ вучуд доранд, ки захираи умумии онҳо 6,9 км³/солро ташкил дода, захираи самаранок истифода бурдашаванда ба 2,5 км³/сол баробар аст ва аксари обҳои зеризаминӣ ошомиданӣ буда, талаботи санитарии гигиенӣ ва беҳдоштиро қонеъ мегардонад. Ҳамин тавр, Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои захираҳои бузургӣ обиву энергетикӣ буда, дар байни дигар ҷумҳуриҳои Осиеи Марказӣ мавқеи хоса дорад. Тоҷикистон аз даҳ як масоҳати Осиеи Марказиро ишғол намуда, ду се ҳиссаи захираҳои обии минтақа маҳз дар ҳамин ҷо ҷойгиранд. Аз рӯи ҳаҷми захираҳои гидроэнергетикӣ, Тоҷикистон дар байни кишварҳои ИДМ ҷои дуюмро ишғол мекунад.

Дар маҷмуъ, дар Осиеи Марказӣ захираҳои бузурги обию энергетикӣ, қонҳои бузурги маъданӣ, захираҳои зиёди меҳнатӣ ҷойгир шудааст, ки дурнамои рушди иқтисодиёт ва афзоиши талабот ба нерӯи барқро таъмин мекунад. Масалан, бузургтарин иқтидорҳои энергетикӣ дар Қазоқистон ҷойгир шудааст, ки ба он қариб 48 фоиз иқтидори ҳамаи иншоотҳои энергетикӣ рост меояд, мутаносибан дар Ўзбекистон – 30 фоиз, Тоҷикистон -11,6 фоиз, Қирғизистон - қариб 10 фоиз [4; 3].

Мувофиқи маълумоти Барномаи СММ оид ба иқтисодиёти Осиеи Марказӣ "СПЕКА", иқтидори гидротехникии барқароршавандаи ҷумҳуриҳои Осиеи Марказӣ, ки аз ҷиҳати экологӣ тоза мебошанд, дар як сол ба 460 млрд кВт/с баробар мебошад, ки аз он танҳо 10 фоизаш истифода мегардад. Захираҳои кашфшудаи нефт қариб 3 млрд тонна, ангишт (бе Туркменистон) - бештар аз 40 млрд тонна, газ - бештар аз 6590 миллиард м³-ро ташкил медиҳад. Дар минтақа зиёда аз 5%-и захираҳои гидроэнергетикӣ ва зиёда аз 20% захираҳои ангишти ҷаҳон ҷойгир шудааст [4; 3].

Маврид ба зикр аст, ки Тоҷикистон дар минтақа ва ҷаҳон яке аз давлатҳои пешрафтаи истеҳсолкунандаи «Энергияи сабз» мебошад. Шароити ҷуғрофию табиӣи Тоҷикистон имкон додааст, ки 96 – 98 фоизи нерӯи барқ аз манбаъҳои барқароршавандаи энергия, яъне асосан, бо истифода аз нерӯи об истеҳсол гардида, мамлакат аз рӯи фоизи истеҳсоли «Энергияи сабз» ба шашумин кишвари пешсафи сайёра табдил ёбад [8, с. 212].

Ҷумҳурии Тоҷикистон нақшаи рушди гидроэнергетикаро яке аз мақсадҳои асосии худ дар самти сиёсати давлатӣ қарор дода, манфиати кишварҳои ҳамсояи худро дар асоси созишнома ва уҳдадориҳои худ ба инобат гирифтааст. Чуноне ки Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон иброз доштаанд: «Тоҷикистон ҳеҷ гоҳ обанбору нерӯгоҳҳоро бар зарари ҳамсоягонаш намесозад, яъне ба хоҳири маҳдуд кардани чараёни об, баръакс манфиатҳои онҳоро дар ин раванд ба инобат мегирад» [2, с. 120].

Соҳаи энергетика, махсусан, гидроэнергетика яке аз соҳаҳои афзалиятноки сиёсати иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳсуб ёфта, рушду пешрафти он на танҳо барои Тоҷикистон, балки ба нафъи ҷумҳуриҳои минтақа низ мебошад. Энергетика дар замони муосир бахши умдаи иқтисодӣ дар аксар кишварҳои пешрафта аст. Дар ибтидои асри XXI ва рушди бемайлони равандҳои ҳамгириову ҷаҳонишавӣ, талабот ба соҳаи энергетика зиёд буда, бархе кишварҳои ҷаҳон онро чун обзори сиёсати хориҷии худ истифода мекунанд. Дурнамои рушди соҳаи энергетика дар Тоҷикистон равшан буда, айнаи ҳол иншооти зиёди хусусияти энергетикӣ дошта, сохта шуда истодаанд. Дар ин замина, бо назардошти иқтисодии энергетикӣ ба вижа энергетикаи обӣ, Тоҷикистон метавонад, ба яке аз кишварҳои бузурги содиркунандаи нерӯи барқ дар минтақа ва ҷаҳон табдил ёбад.

Ҳоло дар ҷаҳон аз ҳисоби нерӯгоҳҳои барқии обӣ 16 фоизи нерӯи барқии ҷаҳонӣ истеҳсол карда мешавад ва пешсафони он: Хитой, Парагвай, Норвегия, Бразилия, Канада, Зеландияи Нав, Австрия, Швейтсария, Венесуэла мебошанд. Аз рӯи захираҳои обӣ ва истеҳсоли нерӯи барқ нерӯгоҳҳои барқии обии Ҷумҳурии Тоҷикистон имконият дорад ба қатори ин давлатҳо шомил гардад.

Захираҳои умумии гидроэнергетикӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба 527 миллиард кВт/соат дар як сол баробар буда, дар ҷаҳон ҷойи ҳаштум, пас аз Хитой, Россия, ИМА, Бразилия, Заир, Ҳиндустон ва Канадаро ишғол мекунанд. Аз ҷиҳати захираи ҳоси гидроэнергетикӣ бошад (87,8 ҳазор кВт/с ба сари аҳоли) ҷойи дуюм ва аз ҷиҳати захираи ҳоси гидроэнергетикӣ ба масоҳат (км²) дар як сол (3,62 млн. кВт/с/сол) ҷойи аввалро дар ҷаҳон ишғол менамояд.

Қайд кардан ба маврид аст, ки роҳбарияти олии Иттиҳоди Шуравӣ ҳанӯз аз аввалҳои таъсисёбии он барои рушди соҳаи энергетика тавачҷуҳи хоса зоҳир менамуд. Дар заминаи сиёсати энергетикӣи Иттиҳоди Шуравӣ дар Тоҷикистон як қатор иншоотҳои бузурги гидроэнергетикӣ, аз ҷумла, НБО-и Варзоб-1, Варзоб-2, Варзоб-3, Хоруғ, Қайроқум, Шаршара, Асосӣ, Сарбанд, Норак, Бойғозӣ сохта ба истифода дода шуданд. Ин иншоотҳо на танҳо барои таъмин намудан бо нерӯи барқ ва обёрӣ кардани заминҳои дохили ҷумҳурӣ, балки барои тамоми минтақаи Осиёи Миёна бо нерӯи барқ, обёрикунонии заминҳои бекорҳобида, рушди саноат ва беҳтар намудани шароити иҷтимоии аҳоли аҳаммияти муҳими иқтисодӣ доштанд.

Хусусияти дигари иншоотҳои гидроэнергетикӣи Тоҷикистон аз он иборат аст, ки онҳо дар баробари истеҳсоли нерӯи барқ, барои обёрикунии заминҳои ҳам Тоҷикистон ва ҳам минтақаи Осиёи Марказӣ истифода мешаванд. Тадқиқотҳои комплекси захираҳои энергетикӣи Осиёи Миёна нишон медиҳад, ки Тоҷикистон назар ба дигар ҷумҳуриҳои ин минтақа дорои захираҳои бойи гидроэнергетикӣ мебошад ва истифодаи онҳо хеле арзон, манфиатовар ва аз ҷиҳати экологӣ тоза мебошанд. Нерӯи барқии истеҳсолшуда ва обҳое, ки дар обанборҳо захира мешаванд, ба васеъ намудани заминҳои обёришаванда, тараққиёти саноат, беҳтар намудани шароити иҷтимоии аҳолии кишварҳои ҳавзаи Амударё ёрӣ мерасонад. Ҳамин тавр, танҳо дар ҚШС Ўзбекистон масоҳати заминҳои обӣ дар ноҳияҳои

мувофиқ бештар аз 3 миллион гектарро ташкил намуда [7, с. 5], дар Тоҷикистон дар солҳои 1950-1960 майдони заминҳои кишт ҳамагӣ 3,053-3,070 ҳазор гектар [5, с. 51] ва дар соли 1983 бошад ба 809 ҳазор гектар расидааст [1, с. 127].

Ҳангоми омода намудани корҳои лоиҳаҳои захираҳои гидроэнергетикии Осиёи Марказӣ дар даврони Шӯравӣ, аз ҷумла, дар Тоҷикистон, махсусан лоиҳаҳои сохтмони НБО-и Норақ ва Роғун бо иштироки мутахассисони Россия ва Ўзбекистон тарҳрезӣ шуда, манфиатҳои давлатҳои поёноб ва мушкилоти экологии Осиёи Марказӣ ба назар гирифта шудааст.

Пас аз расидан ба истиқлоли давлатӣ, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон соҳаи сӯзишвории энергетикиро яке аз самтҳои стратегияи худ муайян намуда, бо давлатҳо ва созмонҳои гуногуни ҷаҳониву минтақавӣ ҳамкориҳоро роҳандозӣ намуд. Чуноне ки ба маълум аст дар даврони Шӯравӣ Тоҷикистон ва ҷумҳуриҳои Осиёи Марказӣ ба Системаи ягонаи энергетикӣ Осиёи Миёна пайваست буданд ва тамоми фаслҳои сол ба ҳам қувваи барқ табодул мекарданд. Пас аз солҳои 90-уми асри XX ҷумҳуриҳои Осиёи Марказӣ, ки акнун соҳибхитӣ гардида буданд, ба тарзу усули нав ҳамкориҳоро дар соҳаи энергетика роҳандозӣ намуданд.

Аммо Тоҷикистон бо назардошти мавҷудияти захираҳои бузурги обӣ ва иқтисоди гидроэнергетикии худ аҳамияти ҳамкорӣ бо кишварҳои ҳамсояро барои рушди истифодаи самараноки онҳо ба нафъи тамоми минтақа медонад. Дар Осиёи Марказӣ субот ва рушди иқтисодӣ комил ба мавҷудияти захираҳои об вобаста аст. Дар ин замина сиёсати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз замони соҳибистиқлолӣ ба пешбурди масъалаҳои об дар ҳама сатҳҳо нигаронида шудааст. Таъмини фаҳмиши умумии аҳамияти захираҳои об барои рушди устувор ва ҳамкориҳо бо ҷумҳуриҳои ҳамсоя дар ин самт, ҳамчун омили асосии ноил шудан ба ин ҳадаф, ҳамеша дар меҳвари сиёсати Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон қарор дорад.

Дар ин росто, Тоҷикистон аз рӯзҳои аввали соҳибистиқлол гардида ба хотири мусоидат ва таҳкими ҳамкориҳои минтақавӣ, алалхусус, дар соҳаи обу энергетика тамоми тадбирҳои лозимаро андешидааст.

Аз ҷумла, ҷумҳурии мо дар қатори дигар давлатҳои Осиёи Марказӣ аз соли 1992 Созишнома дар бораи ҳамкорӣ дар соҳаи идораи муштараки истифода ва ҳифзи захираҳои обҳои байнимарзиро имзо намуда, дар соли 1993 муассиси Бунёди байналмилалӣ наҷоти Арал гардид. Ҷумҳурии Тоҷикистон дар баробари дигар кишварҳои минтақа ҳамасола барои ниғадории низоми экологии минтақаи назди Арал ва худи баҳри Арал ҳаҷми иловагии обро ҷудо мекунад. Ҳамзамон, ба хотири таъмини аҳолии кишварҳои Осиёи Марказӣ бо оби тозаи ошомиданӣ Тоҷикистон бунёди Консорсиуми байналмилалӣ оид ба истифодаи оби тозаи ошомидани кӯли Сарез пешниҳод намудааст. Зимнан, вақте дар минтақа афзоиши камбудии захираҳои оби ошомиданӣ ба мушоҳида мерасад, лоиҳаи номбурда, бе чуну чаро, қобили таваҷҷуҳи хос аст. Соли 2000-2003 бо иштироки мутахассисон, олимон, роҳбарони вазоратҳои обу энергетикаи ҷумҳуриҳои Қазоқистон, Қирғизистон, Тоҷикистон ва Ўзбекистон стратегияи ҳамкориҳои минтақавӣ доир ба самаранок истифода бурдани захираҳои обию-энергетикӣ Осиёи Марказӣ (СПЕСА) коркард карда шуд. Мувофиқи ин ҳуҷҷат захираҳои нафту газ дар Осиёи Марказӣ ба 60 соли оянда басанда мебошад. Захираҳои гидроэнергетикӣ бошад, барқароршаванда буда, аз ҷиҳати экологӣ тоза ва безарар мебошад. Имрӯзҳо қувваи барқи дар Тоҷикистон истеҳсолшуда ба шабакаҳои барқии ҷумҳуриҳои Ўзбекистон, Қирғизистон ва ҷанубии Қазоқистон пайваст гардидааст. Аз гуфтаҳои боло ба хулоса омадан мумкин аст, ки ҷумҳуриҳои Ўзбекистон, Қазоқистон, Туркманистон ҳоҳ ноҳоҳ дар ояндаи наздик ба гидроэнергетикаи тоҷик таваҷҷуҳи хоса менамоянд ва ё сохтмони иншооти энергетикаи аловӣ ё атомиро роҳандозӣ намуда, низоми экологии Осиёи Марказиро зери хатар мегузоранд.

Чумхуриҳои поёноб Ўзбекистон, Туркменистон ва Қазоқистон асосан, обро дар соҳаҳои кишоварзӣ истифода мебаранд. Истифодабарии об дар соҳаи гидроэнергетика ба кам ва ё ба зиёдшавии оби дарё таъсири худро намерасонад. Бинобар ҳамин кишварҳои поёноб, аз ҷумла Ўзбекистон, Туркменистон ва Қазоқистонро зарур аст, ки дар сохтмони нерӯгоҳҳои барқӣ обии Тоҷикистон саҳмгузор бошанд. Чунки масоили бо об таъминкунии заминҳои қорам ва аҳолии бо оби ошомиданӣ сол аз сол мушкилотро ба бор оварда истодааст. Боз як мушкилоти дигар барои чумхуриҳои Ўзбекистон, Қазоқистон ва Туркменистон ин аз тарафи Ҳукумати Афғонистон сохтани канали Қӯштеппа дар дарёи Аму мебошад, ки айни ҳол 10 километри он сохта ба анҷом расонида шуда, қорҳои сохтмонӣ идома доранд.

Тибқи маълумоти омори истеъмоли миёнаи солонаи нерӯи барқ дар чумхуриҳои Осиёи Марказӣ 140 млрд кВт/с-ро ташкил медиҳад. Бузургтарин истеъмолкунанда Қазоқистон мебошад, ки 39 фоизи тамоми қувваи барқро дар минтақа истеъмоли мекунад. Ўзбекистон - мутаносибан-35 фоиз, Тоҷикистон – 11 фоиз, Туркменистон – 9 фоиз ва Қирғизистон – 6 фоиз.

Ёдовар мешавем, ки нерӯгоҳҳои обии барқии Чумхурии Тоҷикистон, асосан дар дарёи Вахш сохта шудааст, ки дар байни онҳо НОБ-и Роғун ва Норак чойгоҳи хосси худро доранд. Инчунин, дар дарёи Вахш шаш нерӯгоҳи дигар, ба монанди Бойғозӣ, Сангтӯда-1, Сангтӯда-2, Сарбанд, Шаршара ва Марказӣ бунёд гардидааст. Ҳукумати Тоҷикистон барои зиёд намудани иқтидорҳои энергетикӣ худ бо ҷалби сармояи хориҷӣ НБО “Сарбанд”-ро пурра таъмиру азнавсозӣ намуд ва иқтидори истеҳсолии он 30 МВт зиёд гардид. Ҳамзамон қорҳои таъмиру наवсозии НБО-ҳои “Норак” ва Қайроқум идома дорад.

Илова бар ин, як самти дигари муҳими соҳаи энергетика ин пайдо намудани бозори фурӯши барқ мебошад. Барои таъсис ва рушди бозори фурӯши барқ дар доираи ҳамкорӣҳои энергетикӣ бо Чумхурии Қирғизистон, лоиҳаи минтақавии Осиёи Марказӣ ва Осиёи Ҷанубӣ «КАСА-1000» тарҳрезӣ карда шудааст. Ин лоиҳа пас аз сохтани НБО-и Роғун ва таъмиру таҷдиди НБО-и Норак, Қайроқум, Сарбанд ва Бойғозӣ ба Чумхурии Тоҷикистон имкон медиҳад, ки қувваи барқи иловагиро ба давлатҳои ҳамсоя содирот намояд.

Дар ин солҳо Чумхурии Тоҷикистон дар доираи ҳамкорӣҳои энергетикӣ бо кишварҳои Осиёи Марказӣ як қатор созишномаҳо ба имзо расонида аст. Аз ҷумла, 21-уми майи соли 2014 байни ОАО “Барқи Тоҷик” ва Шабакҳои миллии энергетикӣ Қирғизистон шартномаҳои ҳамкорӣ барои хариду фурӯши нерӯи барқ ба имзо расонидаанд. Аз соли 2018 дар натиҷаи мулоқоту гуфтушунидҳои сатҳи олии Сарони чумхуриҳои Тоҷикистону Ўзбекистон ҳамкорӣҳои энергетикӣ тоҷику ўзбек аз сари нав барқарор гардид, ки ин барои тарафҳо манфиатовар буд. Баъди солҳои тулонии ҷудо будани низоми энергетикӣ Тоҷикистон аз Осиёи Марказӣ интиқоли нерӯи барқ байни ин ду чумхурии ҳамсоя аз нав оғоз ёфт.

Танҳо дар натиҷаи равобити дӯстона ва ҳамкорӣи судманд кишварҳои Осиёи Марказӣ метавонанд захираҳои оби энергетикӣ ба манфиати худ истифода намоянд. Бар ин асос метавон масъалаҳои ҳалталаби экологиро дар минтақа ҳал намуда, тараққиёти устувори иқтисодӣ, таъмини беҳатарии озӯқаворӣ, беҳтар гардонидани шароити маишӣ аҳолиро таъмин намуд. Чунки шумораи аҳолии дар Осиёи Марказӣ сол ба сол афзоиш ёфта истодааст. Масалан шумораи аҳолии Осиёи Марказӣ дар соли 2017 ба 70,8 миллион нафарро ташкил додааст [11]. Аз ин лиҳоз, масъалаи оби ошомиданӣ ва нерӯи барқ дар даҳсолаҳои наздик ба чойи аввал баромада, захираҳои бузурги гидроэнергетикӣ ва оби ошомиданӣ ояндаи дурахшони Тоҷикистонро дар арсаи ҷаҳонӣ таъмин менамояд.

Дар даврони соҳибистиқлолӣ бо саръи кӯшиши бевоситаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Чумхурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон баҳри расидан ба истиқлолияти энергетикӣ як қатор қорҳои назаррас анҷом дода шуданд. Аз ҷумла, ба истифода додани нерӯгоҳҳои барқии обии Помир-1, Сангтӯда-1, Сангтӯда-2, Маркази гармидиҳӣ барқии Душанбе – 2, агрегати 1-2-юми Роғун, зиёда аз 286 нерӯгоҳҳои

хӯрд, идомаи амалишавии лоиҳаи байнидавлатии хатти интиқоли барқи баландшиддати КАСА-1000, хатти интиқоли барқӣ 500 кВ Чануб-Шимол, 220 кВ Лолазор-Хатлон, Лолазор-Хатлон–Пули Хумрӣ, 500 кВ Роғун-Душанбе, 220 кВ Айнӣ-Рӯдакӣ, пурра аз худ намудани кони ангишти Зиддӣ, Назарайлоқ, баҳри сарфаи қувваи энергияи барқ дар шаҳри Душанбе ба истифода додани корхонаи лампаҳои каммасраф ва ғайраҳо [8, с. 219]. Ҳамзамон идомаи таҷдиду азнавсозӣ ва муччаҳазгардонӣ бо таҷҳизоту технологияҳои муосири силсиланерӯгоҳҳои барқии Варзоб, Норак, Қайроққум, Бойғозӣ ва ғайраҳо.

Дар ин раванд ба имзо расонидани созишномаҳои байнидавлатӣ, махсусан, бо ҷумҳуриҳои Осиёи Марказӣ ва Афғонистон дар соҳаи обу энергетика мавриди таваччуки бевоситаи роҳбарияти Тоҷикистон қарор дорад. Гуфтаҳои боло аз он шаҳодат медиҳанд, ки Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон дар роҳи расидан ба истиқлолияти энергетикӣ ва ба манбаи фуруши барқи аз ҷиҳати экологӣ тоза дар минтақаи Осиёи Марказӣ табдил додани Ҷумҳурии Тоҷикистон тамоми тадбирҳоро андешида ба он ноил гардида истодааст.

Дар ҳамин росто захираҳои обию энергетикӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон метавонад заминаи рушди устувор ва катализатори раванди ҳамгирӣ дар минтақаи Осиёи Марказӣ гардад. Шиори асосии сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи об маҳз ба ҳамин муносибат асос ёфтааст; “Об бояд василаи ҳамкорӣ бошад”.

Ҳамин тавр:

-истифодаи захираҳои оби дар минтақа бо суръати баланди афзоиш хос аст, ки ин аз омилҳои демографӣ, рушди саноат ва кишоварзӣ, махсусан обёрӣ иборат мебошад. Сарфи назар аз кам шудани захираҳои об ва обёрӣ дар минтақа, ҳар як кишвар дар стратегия ва барномаҳои миллии худ афзоиши минбаъдаи истифодаи захираҳои обро барои обёрӣ ва гидроэнергетика дар оянда пешбинӣ мекунад. Дар ин шароит сиёсати ҳамоҳангшудаи минтақавии об зарур аст, ки он бояд ба истифодаи мутавозини захираҳои обро ва беҳбуди вазъи экологии минтақа нигаронида шавад;

-тағйирёбии иқлим ба вазъи захираҳои оби дар Осиёи Марказӣ таъсири ҷиддӣ расонида, ба кишоварзӣ ва гидроэнергетика, ки ба ҷараёни дарёҳо вобастагӣ доранд таъсири манфӣ мерасонад. Дар робита ба ин, лоиҳаҳои сармоягузорӣ бояд бахши махсусро оид ба арзёбӣ ва таҳияи тадбирҳои мутобикшавӣ ба коҳиш ё рафъи хатарҳои тағйирёбии иқлим дар бар гиранд. Барои татбиқи чораҳои мутобикшавӣ ва кам кардани хатарҳо, зарур аст, ки корҳои илмӣ-тадқиқотӣ оид ба пешгӯӣ ва мониторинги тағйирёбии иқлим, бо назардошти онҳо, зиёд карда шаванд;

-дурнамои рушди иқтисодию иҷтимоии давлатҳои Осиёи Марказӣ асосан аз мавҷудияти захираҳои оби вобастагӣ доранд. Аз ин лиҳоз, ноил шудан ба консенсус оид ба масъалаҳои тақсимои байнидавлатии об дар ҳавзаҳои дарёҳои фаромарзӣ вазифаи асосӣ буда, иродаи сиёсӣ ва ҳалли ҳамаҷонибаро бо назардошти тағйироти иҷтимоию иқтисодӣ ва экологӣ, вазъи сиёсии кишварҳои ҳамсояи минтақаро тақозо мекунад;

-гармшавии иқлим дар саросари Осиёи Марказӣ мушоҳида мешавад ва арзёбии захираҳои оби минтақа барои оянда дар асоси сенарияҳои иқлимии баррасишуда зиёд шудани онҳоро дар назар надорад. Ин, пеш аз ҳама, ба дастрасии аҳоли ба оби босифати ошомиданӣ таъсир мерасонад. Тағйироти назаррас аз ҳисоби обшавии босуръати пиряхҳо ва кам шудани қабати барф, тезонидани раванди биёбоншавӣ, таназзул ва шӯршавии заминҳо, аз байн рафтани гуногунии биологӣ, зиёдшавии ҷангалзорҳо дар назар аст. Маҷмуи оқибатҳои манфии тағйирёбии иқлим рақобатро барои об байни кишварҳои минтақа афзоиш дода, ба амнияти сиёсӣ, озӯкаворӣ, энергетикӣ, санитарӣ, эпидемиологӣ ва экологии минтақа таъсири дарозмуддат ва назаррас мерасонад. Тағйирёбии иқлим, инчунин, метавонад ба экосистема, гуногунии биологӣ ва мавҷудоти зинда таҳдид кунад;

-мушкилоти экологӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодие, ки дар заминаи тағйирёбии иқлим ба миён меояд, пеш аз ҳама ба ҷунин соҳаҳои калони саноат - истифодабарандагон ва

истеъмолкунандагони об, монанди хочагии кишлок, иктисодиёт, гидроэнергетика, саноат, хочагии коммуналӣ таъсири манфӣ мерасонад;

-давлатҳои Осиеи Марказӣ дар татбиқи Ҳадафҳои Рушди Устувор дар тамоми ҷанбаҳои худ (экологӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ) саҳми бузург доранд. Ҳадафҳои рушди устувор дар ҳуҷҷатҳои стратегӣ, банақшагирии кишварҳои минтақа ва барномавии ҳукумат амалӣ гардида истодаанд. Тақвияти ҳамкориҳои мақомотҳои олии кишварҳои Осиеи Марказӣ ва созмонҳои байналмилалӣ дар робита ба вазифаҳо дар соҳаи идоракунии захираҳои об, обтаъминкунӣ ва беҳдошт самти муҳими таъмини амнияти оби кишварҳои минтақа мебошад;

-ҳалли муштараки мушкилоти экологӣ ва захиравии ҳавзаҳои дарёҳои фаромарзӣ, татбиқи лоиҳаҳои сармоягузори бисёрҷониба, рушди заминаи илмию техникӣ ва тайёр кардани мутахассисони касбӣ бояд омилҳои муҳими инкишофи устувор ва вусъати ҳамкориҳои интегратсионӣ гарданд. Мутобиқ намудани тартибу қоидаҳои қори нерӯгоҳҳои барқии обӣ бо обанборҳо, каналҳои магистралӣ ва стансияҳои қалони насосӣ, нақшаҳои сохтмони иншоотҳои навҳои гуногуни истифодабарии захираҳои оби дарёҳои фаромарзӣ ва муҳофизати онҳо, идоракунии захираҳои об, тадбирҳои яқояро талаб мекунад. Дар баробари ин, аз ҷониби давлатҳои истифодабарандагони об риояи принципҳои истифодаи оқилона ва одилонаи байналмилалӣ маҷроӣ обӣ ва осеб нарасонидан ба дигар давлатҳои ҳамсоя барои ҳамкорӣ дар ҳавзаҳои дарёҳои фаромарзӣ муҳим аст;

-муносибати мутақобилаи мақомоти идоракунии захираҳои об ва бахшҳои хочагидорӣ - истифодабарандагон ва истеъмолкунандагони об идоракунии комплекси захираҳои об (муносибати замин - об - энергетикӣ) муҳим мебошад. Ҳамкориҳои мутақобилаи ҳадамоти гидрометеорологии минтақа ҳам дар сатҳи маҳаллӣ, ҳам ҷумҳуриявӣ ва минтақавӣ муҳим аст. Бояд тазаққур дод, ки дар кишварҳои минтақа то ҳол системаи муттаҳидшудаи идоракунии захираҳои об бунёд карда шуда истодааст ва рушди ҳуқуқи он, ҳамохангсозӣ бо бисёр соҳаҳои ҳуқуқи марбут ба ҳифзи муҳити зист, иқтисодиёт ва молия, сохтмон, маориф, илм, муносибатҳои байналхалқӣ, амнияти миллӣ нигаронида шудааст;

-ҳадафи афзалиятноки стратегия ва сиёсати обӣ дар минтақа татбиқи ҷорабиниҳои миллӣ оид ба ҳифзи иқтисодии захираҳои оби дарёҳо, экология ва амнияти он мебошад. Барои татбиқи принципи ҳавзаи идоракунии захираҳои об мақоми ҳавзавӣ бояд дорои ваколатҳо ва вазифаҳои қофӣ, дорои инфрасохтори идоракунии захираҳои об (обанборҳо, дарёҳо, кӯлҳо, обҳои зеризаминӣ) ва базаи моддию техникӣ, қобилияти автоматикунони захираҳои об, ҷамъоварӣ ва нигоҳдории доимии маълумоти базаи иттилоотии ҳавза ва ғайра бошад. Таҳкими ҳамҷонибаи қудрати ҳавзавӣ (дар сатҳи миллӣ ва минтақавӣ) устувории идоракунии захираҳои обро дар саросари кишвар дастгирӣ мекунад.

Адабиёт

1. Абдуллоев, М., *Вазъи кунунӣ ва дурнамои рушди гидроэнергетикаи Тоҷикистон* / М. Абдуллоев, М.М. Абдуллоев // *Истифодаи оқилонаи захираҳои обию энергетикӣ. Маводи конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ-амалӣ (ДТТ, 13-уми июни соли 2015)*. – Душанбе, 2015.
2. *Дар талоши нур. Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон ва рушди гидроэнергетика. Нашри 2*. – Душанбе, 2017.
3. *Выступление Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона на Международной конференции высокого уровня по среднесрочному обзору хода реализации Международного десятилетия действий «Вода для жизни 2005-2015гг»*. (Душанбе, 8 июня 2010 г.) [Электронный ресурс]. - URL: <http://docplayer.ru/27855111-Ministerstvo-inostrannyh-del-respubliki-tadzhikistan.html> (дата обращения: 08-06-2010).
4. Койчүев, Т., Гусев К. *Электроэнергетики Осиеи Марказӣ: хусусиятҳо ва рушди он* / Т.Койчүев, К. Гусев // *Реформа № 4/2002*.

5. Нурмахматов, Д.Н. Гидроэнергетика Таджикистана: ресурсы и перспектива.// Гидроэнергетика Таджикистана: ресурсы и перспектива / Д.Н. Нурмахматов. - Душанбе, 2005.
6. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. // Ҷумҳурият, 22 декабри соли 2016.
7. Современное состояние и перспектива энергетики Таджикистана.-Душанбе.-2010.
8. Хусайнов, А.Қ. Дастовардҳои энергетикӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ва инъикоси он дар Паёмҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон / А.Қ. Хусайнов // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ С. Айни, Душанбе, 2023. №1 (102). С. 219.
9. Юнусов, Б.В. Электроэнергетика Таджикистана / Б.В. Юнусов. - Душанбе – 1975.
10. Энергетика и развития в Центральной Азии. Статистический обзор энергосектора в Казахстане, Кыргызстане, Таджикистане, Туркменистане и Узбекистане [Электронный ресурс]. – URL: www.asiapacificenergy.org.

НАҚШИ ЗАХИРАҶОИ ОБИЮ ЭНЕРГЕТИКИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ОСИЁИ МАРКАЗӢ

Дар мақола нақш ва мақоми захираҳои обию энергетикӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ва аҳамияти он барои кишварҳои Осӣи Марказӣ мавриди таҳлил ва баррасӣ қарор дода шудааст. Муаллиф қайд мекунад, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои захираҳои бойи обию энергетикӣ мебошад ва дар минтақа ва ҷаҳон ҷойгоҳи хоси худро дорад. Дар солҳои Истиқлоли давлатӣ Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон расидан ба истиқлоли энергетикӣ ба яке аз ҳадафҳои стратегии худ табдил додааст. Ҳамзамон, муаллиф қайд мекунад, ки бо назардошти мавҷудияти захираҳои бузурги обӣ ва иқтисодии гидроэнергетикӣ барои таъмини рушди устувори кишвар, Тоҷикистон аҳамияти ҳамкорӣ бо кишварҳои ҳамсояро барои рушди истифодаи самараноки онҳо ба нафъи тамоми минтақа меонад. Дар Осӣи Марказӣ субот ва рушд қомилан ба мавҷудияти захираҳои об ва ҳамкориҳои ба роҳ мондашудаи байнидавлатӣ вобаста аст. Дар ин замина сиёсати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз замони ба даст овардани Истиқлоли давлатӣ ба пешбурди масъалаҳои об дар ҳама сатҳҳо нигаронида шуда истодааст. Таъмини фаҳмиши умумии аҳамияти захираҳои об барои рушди устувор ва ҳамкориҳо бо ҷумҳуриҳои ҳамсоя дар ин самт, ҳамчун омилҳои асосии ноил шудан ба ин ҳадаф, ҳамеша дар меҳвари сиёсати Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қарор дошт.

Калидвожаҳо: Президент, энергетика, ҳамкорӣ, Осӣи Марказӣ, нерӯгоҳи барқи обӣ, дарёҳо, рушд, истиқлолияти энергетикӣ, хатҳои интиқоли барқ, барқ, НБО Роғун, НБО Норақ, Лоихаи КАСА-1000.

РОЛЬ ВОДНЫХ И ЭНЕРГЕТИЧЕСКИХ РЕСУРСОВ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН В ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

В статье анализируются и обсуждаются роль и состояние водно-энергетических ресурсов Республики Таджикистан и их значение для стран Центральной Азии. Автор отмечает, что Республика Таджикистан обладает богатыми водными и энергетическими ресурсами и имеет свое место в регионе и мире. В годы независимости Правительство Республики Таджикистан сделало энергетическую независимость одной из своих стратегических целей. При этом автор отмечает, что, принимая во внимание наличие крупных водных ресурсов и гидроэнергетического потенциала для обеспечения устойчивого развития страны, Таджикистан также осознает важность сотрудничества с соседними странами для их освоения и эффективного использования на благо весь регион. В Центральной Азии стабильность и развитие полностью зависят от наличия водных ресурсов и налаженного межгосударственного сотрудничества. В этом контексте с момента обретения независимости политика Республики Таджикистан была направлена на продвижение водных вопросов на всех уровнях. Обеспечение общего понимания важности водных ресурсов для устойчивого развития и сотрудничества с соседними республиками в этом направлении, как основного фактора достижения этой цели, всегда было в центре политики Президента Республики Таджикистан Уважаемый Эмомали Рахмон.

Ключевые слова: Президент, энергетика, сотрудничество, Центральная Азия, гидроэнергетика, реки, развитие, энергетическая независимость, линии электропередачи, электроэнергия, НПО Роғун, НПО Норақ, проект КАСА-1000.

THE ROLE OF WATER AND ENERGY RESOURCES OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN IN CENTRAL ASIA

The article analyzes and discusses the role and state of water and energy resources of the Republic of Tajikistan and their significance for the countries of Central Asia. The author notes that the Republic of Tajikistan has rich water and energy resources and has its place in the region and the world. During the years of independence, the Government of the Republic of Tajikistan made energy independence one of its strategic goals. At the same time, the author notes that, taking into account the presence of large water resources and hydropower potential to ensure the sustainable development of the country, Tajikistan also recognizes the importance of cooperation with neighboring countries for their development and effective use for the benefit of the entire region. In Central Asia, stability and development depend entirely on the availability of water resources and established interstate cooperation. In this context, since gaining independence, the policy of the Republic of Tajikistan has been aimed at promoting water issues at all levels. Ensuring a common understanding of the importance of water resources for sustainable development and cooperation with neighboring republics in this direction, as the main factor in achieving this goal, has always been at the center of the policy of the President of the Republic of Tajikistan respected Emomali Rahmon.

Keywords: President, energy, cooperation, Central Asia, hydropower, rivers, development, energy independence, power lines, electricity, NPO Rogun, NPO Norak, CASA-1000 project.

Дар бораи муалиф

Алимардонзода Зулайхо Файзали
Ассистенти кафедраи фалсафа ва
фарҳангиносии
Донишгоҳи давлатии омӯзгори Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
E-mail: zulayho@gmail.com

About the author

Alimardonzoda Zulaiho Fayzali
Assistant at the Department of Philosophy and
Cultural Studies
Tajik State Pedagogical University named
after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
E-mail: zulayho@gmail.com

Об авторе

Алимардонзода Зулайхо Файзали
Ассистент кафедры философии и
культурологии
Таджикский государственный
педагогический университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан,
г. Душанбе, пр. Рудаки, 121
E-mail: zulayho@gmail.com

ТАҶЛИЛИ ЧАШНИ ТИРГОН ДАР ОСОРИ МУҲАҚҚИҚОН

Зубайдуллозода С. Х.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Чашни Тиргон ба қатори Сада, Наврӯз ва Меҳргон яке аз чашнҳои қадимтарини гузаштагони мо, тоҷикон, яъне ориёӣҳо ба шумор меравад. Агар ба таърих назар андозем, маълум мегардад, ки миллати тоҷик дар тули таърих дар ҷаҳон фасли сол ҷаҳон чашни қадима доштанд, ки ҳар яки он хоси мавсими солу табиати зебои сарзамини Тоҷикистон мебошад.

Аз рӯи маълумоти сарчашмаҳои таърихи муайян кардан мумкин аст, ки ин ҷаҳон чашни миллӣ ба ягон дин ё мазҳаб манбус набуда, пайдоиш ва ҷавҳари ин чашнҳо хичеле, ки дар боло гуфта гузаштем, ба ҷаҳон фасли сол ё ин ки ба ҷаҳон унсур яъне об, оташ, замин ва ҳаво, ки дар фарҳанги ориёӣҳо муқадас доништа мешуд марбут мебошанд. Барои таҷлили ҳар яки ин чашнҳо мардум омодаги мегирифтанд, манзилҳои худро тоза намуда, дастархони идона орошта, ҳамдигаро табрик гуфта, базму тараб менамуданд.

Агар чашни Сада ба оташ мансуб бошад ва рамзи гузаштани сардиҳои зимистон, муждае аз наздик расидани баҳор, чашни Наврӯз оғози баҳор, зинда шудани замин, табиат ва шуруби деҳқон ба кишти баҳорӣ бошад, пас чашни Меҳргон чашни тирамоҳи буда, деҳқон заҳмати бо ранҷ кишт намудаашро ҷамъовари намуда, пешкаши мардум менамояд. Дар баробари ин чашни Тиргон чашни тобистона буда, ба 21 июн–21 июл рост омада, таъмини зироат бо об ва заминагузори барои ҳосили навбатист. Дар ин давра ғалла, меваву сабзавод ва дигар маҳсулотҳо мепазад. Деҳқонон ҷамъовари ғалла ва дигар зироатҳои худро оғоз намуда, кишти такрории худро идома медод, ки барои он об низ аҳамияти калон дошт, бо ниёиш аз эзидони худ талаб менамуданд, ки кишварро аз хушксолӣ нигоҳ дорад.

Қайд намудан ба маврид аст, ки оиди чашни Тиргон дар фарҳангномаҳо ва сарчашмаҳои таърихи маълумотҳои зиёде оварда шудааст, ки қисми зиёди он то замони мо омада расида, зеро омӯзиши олимони қарордоранд.

Яке аз бузургтарин донишманди олами илми Мовароуннаҳр ва Хуросон, ки дар асри X–XI ҳаёт ба сар бурда, дар соҳаҳои гуногуни илмҳои дақиқ, таърих, этнография ва адабиёт асарҳои гаронбаҳои пунарзиши зиёде навишта дар бисёр соҳаҳои илм аввалин раҳқушо буда, ба рушди илмҳои замони худ ҳиссаи басо арзанда гузоштааст Абӯрайҳони Берунӣ ба ҳисоб меравад. Имрӯз илми тоҷикро бидуни тадқиқотҳои бунёдӣ, китобу рисолаҳо ва андешаҳои пунарзиши Берунӣ наметавон тасаввур кард [7, с. 10].

Дар байни тадқиқотҳои илмӣ–таърихии донишмандони тоҷик оиди чашни Тиргон эҷодиёти Абӯрайҳони Берунӣ мавқеи калонро ишғол менамояд.

Абӯрайҳони Берунӣ ҳамчун муаррихи барҷаста таърих ва пайдоиши ин чашни муборакро омӯхта, ба анъанаи таъсири он ба фарҳанг ва маданияти мардум аҳамияти хоса зоҳир намуда, ба риштаи таҳқиқ кашидааст.

Нобиган асримиёнагӣ Абӯрайҳони Берунӣ дар осори мондагояш, ба хусус дар робита ба одоби русум ва чашну рӯзҳои маъруфи гузаштагон: чашни Сада, Наврӯз, Тиргон, Меҳргон маълумот овардааст. Аз ҷумла дар бораи яке аз чашнҳои миллии миллати тоҷик Тиргон ва таърихи пайдоиши он маълумоти ҷолиб ва қобили мулоҳизаро пешкаши хонанда намудааст.

Ситораи дурахшонтарини илми ҷаҳони Абӯрайҳони Берунӣ дар китоби худ «Осор–ул–боқия» дар яке аз фаслҳои «Дар бораи иду чашнҳои, ки дар моҳҳои порсиён аст», чунин қайд менамояд: «Рӯзи сиздахуми он рӯзи тир аст ва идест, ки «Тиргон» ном дорад, барои иттифоқи ду ном. Ва барои ин ид ду сабаб аст: Яке он аст, ки Афросиёб чун ба кишвари Эрон ғалаба карду Манучехрро дар Табаристон дар муҳосира гирифт. Манучехр аз Афросиёб

хошиш кард, ки аз кишвари Эрон ба андозаи партоби як тир дар худ ба ӯ бидихад. Ва яке аз фариштагон, ки номи ӯ Исфандормуз буд, ҳозир шуд ва Манучехрро амр кард, ки тиру камон бигирад ба андозае, ки ба созан- дай он нишон дод, чунон ки дар китоби «Авесто» зикр шуда ва Орашро, ки марде бадиёнат буд, ҳозир карданду гуфт, ки «ту бояд, ин тиру камонро бигирӣ ва партоб кунӣ». Ва Ораш барпо хосту бараҳна шуд ва гуфт: «Эй подшоҳ ва эй мардум, бадани маро бубинед, ки аз ҳар захмеву чароҳатею иллате солим, аст. Ва ман яқин дорам, ки чун бо ин камон ин тиро бияндозам, пора- пора хоҳам шуд ва худро талаф хоҳам намуд, вале ман худро фидои шумо кардам». Сипас бараҳна шуд ва ба қуввату нерӯе, ки худованд ба ӯ дода буд, камонро то баногуши худ кашид ва худ пора-пора шуд. Ва худованд бодро амр кард, ки тири ӯро аз кӯҳи Руён бар- дорад ва ба аксои Хуросон, ки миёни Фарғона ва Табаристон аст, партоб кунад. Ва ин тир дар мавқеи фурӯд омадан ба дарахти гирдуи баланде гирифт, ки дар чаҳон аз бузургӣ монанд надошт. Ва баъзе гуфтаанд: «Аз маҳали партоби тир то он чо, ки афтад, ҳазор фарсах буд». Ва Манучехру Афросиёб ба ҳамин миқдор замин бо ҳам сулҳ карданд. Ва ин қазия дар чунин рӯзе буд ва мардум онро ид гирифтанд» [1, с. 240].

Аз рӯи маълумотҳои овардаи Абӯрайҳон Берунӣ муайян кардан мумкин аст, ки чашни Тиргон дар баробари дигар унсурҳояш таранумгари ваҳдату дӯстӣ ва якдили буда, аз оғози муносибатҳои неки Манучехру Афросиёб дарак медиҳад.

Дар баробари Беруни дигар донишмандони тоҷик дар осорашон оид ба таърих ва ойнҳои чашни Тиргон маълумотҳои зиёде овардаанд, ки дар мақола оварда шудааст.

Яке аз донишмандони пурмахсул ва фалклоршиноси варзида Раҳимов Дилшод дар китоби худ «Нигоҳе ба чашнҳои миллӣ ва ойнҳои суннати тоҷикон» дар асоси омӯзиши сарчашмаҳо ва осори олимони қайд менамояд, ки тир номи эзади борон дар мифологияи Эрони бостон буда, дар Авесто дар шакли Тиштарйа, дар паҳлавӣ – Тиштар ва дар форсии навин бо номҳои Тиштар ва тир зикр шудааст. Вазифаи Тиштар об гирифтани аз дарёи Фарохкерт ва онро дар шакли борон резонидан ба заминҳои ахурай мебошад. Тиштра инчунин номи сулолаи он–Сириус ҳамреша аст [2, с. 58].

Дар яшти ҳаштуми Авесто («Тир–яшт») Тиштар ситораи сапеду дурахшон ва тавоно мебошад, ки сиришти обро дораду наҷодаш аз Апам Напат (эзади обҳо) аст. Тиштар ба колбадҳои марди чавони неруманд, аспӣ сафеди заррингӯш ва гови зарриншоҳ дармеояд ва бо деви хушксолию беборонӣ – Апаошо, ки мехост чаҳонро аз беой табоҳ созад, мубориза мебарад. Дар набарди аввал Апаоша ғолиб меояд ва пеши дарёи Фарохкертро мебандад, абрҳои бороноварро пора – пора мекунад, аммо дар набарди дуюм Тиштар неру гирифта, деви хушксолиро шикаст медиҳад. Аз он пас абрҳо пурбор шуда, боронҳои фаровон ба кӯҳу дашту даман меборанд ва табиат сарсабз гашта, ҳаёти осудаву хуррам оғоз мешавад [2, с. 58-59].

Сабаби дуюми оғози таҷлили чашни Тиргонро Абӯрайҳон Берунӣ дар асоси худ Осор–ул–боқия дар ҷои дигар чунин ба қалам додааст: ««Даҳуфазия», ки маънои он ҳифзи дунё ва ниғаҳбонии он аст ва фармонравой дар он ва деҳқанат, ки маънои он иморати дунё ва зироату қисмати он аст бо ҳам тавъаманд, ки имрони дунёву қивоми олам бад-онҳост ва фасоди олам бад онҳо ислоҳ мепазирад. Ва китобат дар пайравии он ва наздик бо ин ду мебошад. Аммо «даҳуфазия» аз Хушанг содир шуда ва деҳқанатро бародари ӯ Вигард расм намудааст. Ва номи ин рӯз Тир аст, ки Уторид бошад, ки ситораи нависандагон аст. Ва дар ин рӯз буд, ки Хушанг номи бародари худро бузург гардонид ва деҳқанатро ба ӯ дод. Ва деҳқанату китобат як чиз аст. Ва ин рӯзро аз роҳи ҷалолияту иъзом ид гардониданд. Ва дар ин рӯз Хушанг мардуми дунёро амр кард, ки либоси котибӣ бипушанд. Ва деҳқононро низ бар ҳамин кор амр кард. Ва аз ин рӯз мулуку деҳқонон мӯбадон ва ғайри эшон ин либосро пӯшиданд. Ва то рӯзгори Гуштосп аз роҳи ҷалолияти китобат ва афзалияти деҳқонон ин расм боки бувад [1, с. 240].

Дар натиҷаи таҳлили китоби «Осор–ул–боқия»-и Абӯрайҳони Берунӣ маълум мегардад, ки чашни Тиргон ба давраи сулолаи Пешдодиён ва шоҳаншоҳии Манучеҳру Афросиён мансуб аст. дар тӯли таърих мардум қаҳрамоноҳи ин ду шоҳро фаромуш карда наметавонан, ки ин ду тан тавонистанд бо роҳи созиш сулҳу амониро дар марзи худ барқарор намуданд. Аз ин ҷост, ки ин рӯз дар таърих ҳамчун чашни Тиргон боқи мондааст.

Фолклоршинос Раҳимов Дилшод як нуқтаи муҳими дигарро оиди чашни Тиргон чунин қайд менамояд. «Дар гузашта дар рӯзи Тиргон дар байни ақвоми ориёӣ маросими дигаре бо номи «Обрезгон» баргузор мешудааст. Дар замони шоҳигарии Пирӯзи сосонӣ Хусрави Анӯшервон дар Эрон ҳафт сол хушксолӣ рӯй дода, борон намеборид. Ин вазъро дида шоҳ Пирӯз фармон дод, ки дар оташкада барои даъвати борон ба ибодат партозанд. Ниҳоят баъди ҳафт сол дар рӯзи Тир борон борид. Ба хотири ин борони таърихӣ Пирӯзшоҳ амр намуд, ки ин рӯзро Обрезгон ном гузоранд ва онро ҳар сол чашн бигиранд [4, с. 12].

Он амалхоеро, ки мардум дар вақти муҳосираи Эрон аз ҷониби Афросиёб иҷро намудаанд ва он баъдан ҳамчун ойин дар чашни Тиргон боқи монд, ки мардум ҳар сол дар рӯзи Тиргон чашн мегирифтанд. Ин нуқтаи назаро Абӯрайҳон Берунӣ дар асари худ “Осор–ул–боқия” чунин, ба қалам додааст: Манучеҳру эронӣёро дар ин ҳисор кор сахту душвор шуда буд, ба қисме, ки дигар ба орд кардани гандуму пухтани нон намерасиданд, зеро тӯл мекашид. Ва гандуму меваҳои ғурро, ки ҳанӯз нарасида буд, мепухтанд. Ва бад-ин чихат пухтани меваю гандум дар ин рӯз расм шуда аст. Ва баъзе гуфтаанл, ки рӯзи партоб кардан» тир ин рӯз буда, ки рӯзи тир мебошад, ки тиргони кучак аст. Ва рӯзи чордахуми он, ки шаш рӯз аст, ки тиргони бузургтар бошад. Ва дар ин рӯз хабар оварданд, ки тир ба кучо афтадааст. Ва дар ин рӯз мардум олоти табҳу танурҳоро мешикананд, зеро дар ин рӯз буд, ки онҳо аз Афросёб раҳой ёфтанд. Ва ҳар як ба кори худ машғул шуданд [1, с. 240].

Аз рӯи омӯзиши осори Абӯрайҳон Берунӣ ва дигар навиштаҳои муҳақиқон роҷеъ ба зарфшиканӣ чунин нуқтаро қайд намудан мумкин аст, ки Ин амал як навъ пора-пора шудани тани Ораши камонгир аст, ки барои озоди ва соҳибистиклолии мардум тани худро пора-пора намуд. чун худ гуфта буд: «Эй подшоҳ ва эй мардум, бадани маро бубинед, ки аз ҳар захмеву чароҳатею иллоте солим, аст. Ва ман яқин дорам, ки чун бо ин камон ин тиро бияндозам, пора-пора хоҳам шуд ва худро талаф хоҳам намуд, вале ман худро фидои шумо кардам» [1, с. 239-240].

Дар ин чашн эронӣёни қадим даруну беруни хонаро об пошида, мерӯфтанд, либоси тоза мепӯшиданд. Сипас аз риштаи абрешимии ҳафтранг ресмоне ба шакли дастпона мебофтанд ва «Тиру бод» меномиданд. Баъди даҳ рӯз дар рӯзи Бод онро кушода ба бод медоданд. Дар ин рӯз мардумони эронӣ аз хонаҳои худ баромада, хурсандиҳо мекарданд, ба якдигар об мепошиданд. Ҳоло ҳам дар баъзе минтақаҳои эронинишин ин ойини бо каме тағйирот маъмул мебошад [2, с. 61].

Дар Мозандарон ҳоло ҳам расми «Сенздаҳшаби тирмоҳ» мушоҳида мешавад, ки идомаи чашни Тиргон аст. Мардум шони сенздаҳуми тирмоҳ пас аз шустушӯи хонаву дар ва обтанӣ суфраи идона мекушоанд. Дар он меваю шириниҳо ва хӯришҳои гуногун мегузоранд. Пас аз тановули хӯрданиҳо аҳли хонавода бо девони Ҳоча Ҳофиз фол мекушоанд. Бачаҳо гурӯҳ шуда, дар кӯчаҳо суруд таронахонӣ мекунанд ва ба дари хонаҳо рафта, ин чашнро табрик мекунанд. Аз хонаҳо ба онҳо меваю шириниҳо медиҳанд [6, с. 19].

Профессор Равшан Раҳмонӣ дар мақолаи худ бо номи «чашни Тиргон ва устураҳои он» оид ба яке аз оинҳои чашни Тиргон, ки оини «Дастбанди тир ва бод» ном дорад чунин нуқтаи ҷолиби таваҷҷӯхро қайд менамояд, ки ҳоло ҳам дар байни зардуштиёни Кирмон маълум аст. Мардуме, ки ба чашн ширкат доранд бандеро, ки аз ҳафт тор риштаи ҳафтранги мисли тиру камонро ба дасти худ мебанданд. Номи ин бандро дар ҳама ҷо «Тир ва бод» мегӯянд. Ин риштаи ҳафтранги дар банди даст бударо то 9-10 рӯз, то рӯзи бод, нигоҳ медоранд. Баъди гузаштани 10 рӯз, гӯё рӯзи бод мерасад. Дар рӯзи бод гурӯҳ-гурӯҳ, ё чанднафарӣ ба баландие, ки маъмулан дар он ҷо вазиши бод аст баромада он бандро аз банди

дастони худ кушода ба бод, ба ҳаво сар медиҳанд. Дар ин амал ду боварӣ нухуфта аст: яке ҳар орзуе, ки дар дил доранд аз яздон таманно онро доранд, ки амалӣ шавад; дигаре он аст. Ки бо ёрии эзиди бод аз ҳаво гузаштани тири Орашро ба ёд меоранд [5, с. 23].

Раҳимов Дилшод фолклоршинос бар он нуқтаи назар аст, ки дар байни тоҷикон дар иртибот бо об, боронталабию қатъи боду борон ва жола бовару эътиқод ва расму ойинҳои қадимӣ кам нестанд. Маросимҳои ашағлон, сусхотун, чиллахотун дар манотиқи мухталифи Тоҷикистон то ба солҳои наздик барои даъвати борон иҷро мешуданд [2, с. 62].

Истиқлолияти давлати имконият дод, ки дар асоси омӯзиши сарчашмаҳои таърихи ҷашнҳои қадимаи миллӣ эҳё гардида, ҷаҳони шудаанд. Ёдовар шудан ба маврид аст, ки дар ин давра нақш ва мавқеи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ–Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон хеле болост. Пешвои миллат аз рӯзиҳои аввали ба арсаи сиёсат омаданаш ба омӯзиши таърихи халқи тоҷик таваҷҷуҳ зоҳир намуда, дар асарҳои мондагояш аҳли илму адабро ба омӯзиши таърих даъват намуда, тавонист дар як мудати кутоҳ як қатор ёдгориҳои таърихи ва ҷашнҳои миллиро дар арсаи ҷаҳон эҳё ва ҷаҳони намуд, ки ин худ қаҳрамонист. Пешвои миллат соли 2019 дар Симпозиуми байналмилалӣ илмӣ «Пажӯҳиш дар фарҳанги бостон: аз дирӯз то имрӯз» ишорат бар он намуданд, ки ҷашнҳои бостонӣ, аз ҷумла «Тиргон (ҷашни қадимаи фасли тобистон)... дар марҳалаи таърихи навин нигоҳи тоза мебоҳад» [5, с. 3].

Ҳамин тариқ, дар идомаи талошҳои Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар эҳёи ҷашни Тиргон муҳаққиқонро зарур аст, ки пажӯҳишҳои илмӣ худро дар омӯзиши ҷашни Тиргон зиёд намоянд.

Адабиёт

1. Абӯрайҳон, Б. Осор–ул–боқия. / Б. Абӯрайҳон. – Душанбе: Ирфон, 1990.– 432 с.
2. Раҳимов, Д. Нигоҳе ба ҷашнҳои миллӣ ва ойинҳои суннати тоҷикон / Д. Раҳимов. – Душанбе: Истеъдод, 2011. – 96 с.
3. Раҳимов, Д. Ҷашни Тиргон ва устураҳои он. / Д. Раҳимов // Дин ва ҷомеа. – № 7 – июл – 2020. – С.18 – 23.
4. Раҳимов, Д. Тиргон-ҷашни тобистонаи ниёгон. / Д. Раҳимов // Адабиёт ва санъат. – 2014. – 24 июл. – №30 (1741).– С.12.
5. Раҳимов, Д. Тиргон-ҷашни умеду бовар. / Д. Раҳимов // Адабиёт ва санъат. – 2020. – 23 июл. – № 30 (2053). – С.3.
6. Султонов, С. Эҳёи ҷашни Тиргон дар Тоҷикистон. / С. Султонов // Сафо – № 6 – 2020. – С. 19.
7. Ҳоҷӣ, Ҳ. Нобигии илм дар машиқзамин. / Ҳ. Ҳоҷӣ // Сафо. – № 4. – 2022. – С. 10.

ТАҶЛИЛИ ҶАШНИ ТИРГОН ДАР ОСОРИ МУҲАҚҚИҚОН

Дар мақолаи мазкур оид ба ҷашни Сада дар асоси осори Абурайҳон Берунӣ суҳан меравад. Муаллиф қайд менамояд, ки аз рӯи маълумоти сарчашмаҳои таърихӣ муайян кардан мумкин аст, ки ин ҷаҳор ҷашни миллӣ ба ягон дин ё мазҳаб мансуб набуда, пайдоиш ва ҷавҳари ин ҷашнҳо ба ҷаҳор фасли сол ё ин ки ба ҷаҳор унсур яъне об, оташ, замин ва ҳаво, ки дар фарҳанги ориёӣ муқаддас доништа мешуд, марбут мебошад. Барои таҷлили ҳар яки ин ҷашнҳо мардум омодагӣ мегирифтанд, манзилҳои худро тоза намуда, дастархони идона ораста, ҳамдигарро табрик гуфта, базму тараб менамуданд. Агар ҷашни Наврӯз оғози баҳор, зинда шудани замин, табиат ва шуруи деҳқон ба кишти баҳорӣ бошад, пас ҷашни Тиргон ҷашни тобистона буда, ба 21 июн–21 июл рост омада, таъмини зироат бо об ва заминагузори барои ҳосили навбатист. Дар ин давра ғалла, меваву сабзавод ва дигар маҳсулотҳо мепазад. Деҳқонон ҷамъоварии ғалла ва дигар зироатҳои худро оғоз намуда, кишти такрорӣ худро идома медиҳад, ки барои он об низ аҳамияти калон дошт, бо ниёиш аз эзидони худ талаб менамуданд, ки кишварро аз хушсолӣ нигоҳ дорад.

Калидвожаҳо: ҷашни Тиргон, Абурайҳони Берунӣ, Наврӯз, Сада, Меҳгон, таърих, фарҳанг, ориёӣ.

ПРАЗДНИК ТИРГАН В ИССЛЕДОВАНИЯХ УЧЕНЫХ

Данная статья посвящена исследованию древнеиранского праздника Тирган на основе трудов Абу Райхана Беруни. Автор отмечает, что, согласно историческим источникам, четыре главных древнеиранских праздника, включая Навруз и Тирган, не были связаны с конкретными религиями или сектами. Их корни уходят в древние верования и ритуалы, связанные с циклами природы и четырьмя стихиями: водой, огнем, землей и воздухом. Для празднования каждого из этих праздников люди тщательно готовились: украшали дома, накрывали праздничные столы, обменивались поздравлениями и устраивали танцы. Если Навруз символизировал начало весны и возрождение природы, то Тирган был связан с летом, изобилием и благодарностью за урожай. Отмечавшийся в период с 21 июня по 21 июля, этот праздник был посвящен богине воды Анахите, которая почиталась как покровительница плодородия и дождя. Крестьяне приносили ей жертвы и молились о богатом урожае и защите от засухи.

Ключевые слова: праздник Тирган, Абу Райхан Беруни, Навруз, древнеиранская культура, арийцы.

CELEBRATION OF TIRGAN IN THE WORKS OF RESEARCHERS

This article tells about the celebration of the “Sada” holiday in the works of Aburaykhan Beruni. The author points out that historical sources show that these four national holidays are not associated with any religion or sect, the origin and content of these holidays are associated with the four seasons or the four elements, i.e. water, fire, earth and Air, which was considered sacred in the Aryan culture, are connected. People prepared for each of these holidays, cleaned their houses, decorated the festive table, congratulated each other and danced. If Navruz is the beginning of spring, the revival of the land, nature and the beginning of the spring planting of the farmer, then the holiday of Tirgon is a summer holiday, falling on June 21-July 21, and it is about providing crops with water and laying the foundation for the next harvest. During this period, grain, fruits, vegetables and other products ripen. The peasants began to collect grain and other crops, continued their replanting, for which water was also very important, they prayed to their lord to save the country from drought.

Keywords: Tirgon holiday, Tajik science, scientists, Aburaikhan Beruni, Navruz, Sada, Mehgon, history, culture, Aryans.

Дар бораи муаллиф

*Зубайдуллозода Саидҷон Хайрулло
Ассисенти кафедраи таърихи халқи тоҷик
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121*

Об авторе

*Зубайдуллозода Саидҷон Хайрулло
Ассистент кафедры истории таджикского
народа
Таджикский государственный
педагогический университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан,
г. Душанбе, пр. Рудаки, 121*

About the authors

*Zubaidullozoda Saidgon Khayrullo
Assistant in the department of history of the
Tajik nation
Tajik State Pedagogical University named
after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121*

ҲАЁТИ ЧАМЪИЯТӢ-СИЁСӢ ВА ИҚТИСОДИИ ШАҲРИ БОСТОНИИ КӢЛОБ ДАР 10 СОЛИ АВВАЛИ ИСТИҚЛОЛИЯТ

Акрамова С. И.

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ

Таҳқиқи таърихи начандон дури Тоҷикистони соҳибистиклол нишон медиҳад, ки баъди 9 сентябри соли 1991 дар таърихи ватанамон саҳифаҳои нав оғоз мегардад. Аз рӯзи ба истиклолият соҳиб гардидани кишвари азизамон ҳанӯз се-чор моҳ нагузашта буд, ки халқи тоҷик ба кашмакашиҳои сиёсӣ ва ниҳоят ба ҷанги шаҳрвандӣ кашида мешавад. Ин ҳодисаҳои ғоҷибор раванди муқаррарии инкишофи Ҷумҳурии Тоҷикистонро ҳамчун давлати соҳибистиклол дар марҳалаи нав ҳалалдор кард. Хатари дар ғаҳворааш нобуд гардидани истиклолияти кишварамон пеш меомад. Нерӯҳои ба ҳам муҳолиф ба ҷони якдигар теғ кашиданд ва ҳазорҳо манзилу биноҳои маъмурӣ, корхонаю иншоотҳо, ҳавлию макони сукунати аҳоли дар минтақаҳои даргир харобу валангор карда шуданд. Ба Тоҷикистони азизи мо хатари ҳамчун давлат аз байн рафтани таҳдид мекард [1, с. 133].

Дар ҳамон вазъияти пуразоб ва пурмочаро 16 ноябри соли 1992, Иҷлосияи XVI Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шаҳри бостонии Хучанд барпо гардид, ки роҳи минбаъдаи ҷумҳурии моро муайян намуда, дар дили мардум нури умед афрӯхт [7, с. 12]. Дар он Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба ҳайси раиси Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон интихоб гардид. Зимни баромади нахустини худ изҳор намуда буд, ки барои орому обод гардонидани ҷумҳурии азизамон тамоми қувваю дониши худро дарег нахоҳад гузошт ва саъю талош ба он мекунад, ки охири гурезаи тоҷикро ба ватан баргардонад. Таърих собит сохт, ки Эмомалӣ Раҳмон ҳамчун сиёсатмадори бузург барои иҷрои қавли худ дар назди халқ ва давлати хеш кори басо бузургеро ба анҷом расонид [15, с. 3]. Эмомалӣ Раҳмон дар рӯзҳои мушкили ҷанги шаҳрвандӣ, вақто ки собиқ вилояти Кӯлоб дар муҳосираи иқтисодӣ афтада буд, дар моҳи октябри соли 1992 ба вазифаи раиси Комитроияи Шурои депутатҳои халқии вилояти Кӯлоб интихоб шуда буд [4, с. 121]. Ӯ дар дар он рӯзҳои душвор, дар хорию зорӣ, ҳамеша ҳамроҳи халқи Кӯлоб буд ва дар роҳи ҳақиқату адолат ва ҳимояи ҳукумати конститутсионӣ дар якҷоягӣ бо мардуми Кӯлоб мубориза мебард. Ҳамин буд, ки ӯро дар Иҷлосияи XVI Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон вакилони минтақаи Кӯлоб ба вазифаи Раиси Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод намуданд ва ин аз ҷониби аксари вакилони дигар минтақаҳои Тоҷикистон дастгирӣ ёфт.

Мавриди зикр аст, ки пош хӯрдани давлати абаркудрати Иттиҳоди Шӯравӣ ва ибтидои замони соҳибистиклолӣ давраи нисбатан душвори ҳаёти ҷамъиятӣ-сиёсӣ ба шумор мерафт, ки бевосита таъсири нугувори худро ба соҳаи муҳими истеҳсоли, аз ҷумла саноати шаҳр ва минтақаи Кӯлоб расонида буд. Дар он рӯзҳои ғоҷибор корхонаҳои истеҳсолии амалкунандаи шаҳри Кӯлоб ба мисли: Заводи хишт, Заводи нон, Заводи пахта, ҚММ «Мармариён», Комбинати гӯшт, Комбинати шир, ҚДДМ «АМР и КО, ҚДММ «Садранг», Фабрикаи пойафзол, Матбаа, Кор.Чамъ. Нобиноён, ҚММ «Бепарастон», Заводи таҷҳизоти технологӣ, Корхонаи муштараки «Силк», К-ти ресандагии «Текстайл», ХПТ «Ҳоча Сартез», Корхонаи давлатии қолинҳо, ҚММ «Зарҳам», Комбинати Хонасозӣ, Комбинати Хонасозӣ, ҚММ «Фирӯз», ҚММ «Иқлим», ҚММ «Рамз», ҚММ «Бунёди роҳ», ҚММ «Оби наврӯша», ҚВД «Зари Кӯлоб» ва сектори хусусӣ аз давраи ба даст овардани истиклолияти сиёсӣ ва давраи ҷанги шаҳрвандӣ, новобаста аз мушкилотҳои шароитҳои истеҳсоли номуназзам фаъолият доштанд. Қисме аз анҳо, аз фаъолияти истеҳсоли пурра бозмонданд [8, с. 31]. Нишондиҳандаҳои нисбатан баланди истеҳсолии маҳсулот дар корхонаҳои саноатии шаҳр ба

соли 1992 рост меомад. Аз чумла, мутобиқи нишондиҳандаҳои истеҳсолии соҳаи саноат дар соли 1992, корхонаҳои амалкунандаи шаҳр ба мисли: Заводи хишт дар ҳаҷми 273319 ҳазор сомонӣ, Заводи нон дар ҳаҷми 675831 ҳазор сомонӣ, Заводи пахта дар ҳаҷми 288333 ҳазор сомонӣ, Комбинати гӯшт дар ҳаҷми 440725 ҳазор сомонӣ, Комбинати шир дар ҳаҷми 882050 ҳазор сомонӣ, ҚДДМ «АМР и КО, ки ба истеҳсоли орд машғул буд, дар ҳаҷми 580345 ҳазор сомонӣ ва инчунин дигар корхонаҳои истеҳсолии шаҳр ба мисли: ҚММ «Мармариён», ҚДММ «Садранг», Фабрикаи пойафзол, Матбаа, Кор.Чамъ. Нобиноён, Заводи таҷҳизоти технологӣ ва дигар корхонаҳои хурди дигар дар ҳаҷми муайяни пулӣ маҷмуи маҳсулот истеҳсол менамуданд [3, с. 34].

Воқеаҳои харобиовари давраи ҷанги шаҳрвандӣ танҳо баъди як сол, яъне соли 1993 ба инкишоф ва рушди истеҳсоли маҷмуи маҳсулоти саноатии шаҳр таъсири ногувори худро расонид. Ҳамин боис гардид, ки маҷмуи маҳсулоти истеҳсолӣ дар соли 1993 дар корхонаҳои болозикри шаҳр: Заводи хишт дар ҳаҷми 255542 ҳазор сомонӣ, Заводи нон дар ҳаҷми 134675 ҳазор сомонӣ, Заводи пахта дар ҳаҷми 21661 ҳазор сомонӣ, Комбинати гӯшт дар ҳаҷми 372183 ҳазор сомонӣ, Комбинати шир дар ҳаҷми 367143 ҳазор сомонӣ, ҚДДМ «АМР и КО дар ҳаҷми 689693 ҳазор сомонӣ қарор мегирад. Дар давраи солҳои 1992-1997 вазъияти нуговор дар ҳама корхонаҳои истеҳсолӣ ба вучуд меояд, ки дар натиҷаи он қариб ҳамаи корхонаҳои шаҳр аз фаъолияти муназзам бозмонданд ва ҳатто қисми бештари онҳо минбаъд фаъолияти истеҳсолӣ надоштанд.

Мавриди зикр аст, ки дар замони шӯравӣ тадбирҳои нисбатан мушаххас дар мавриди рушду инкишофи минтақаи ҷануби Тоҷикистон, аз чумла вилоятҳои Кӯлобу Қурғонтеппа вобаста ба асосҳои аппарати бюрократии ҳамон замон андешида намешуд. Агарчи дар солҳои охири давраи солҳои 80 – ӯми асри XX, баъзе аз нишондодҳои барномавии рушди ин минтақа ҳамчун лоиҳаҳои барномавӣ таҳрези гардида бошанд ҳам, вобаста ба асосҳои пош хӯрдани Иттиҳоди шӯравӣ ин барномаҳо иҷро нагардиданд. Бинобар ҳамин дараҷаи инкишофи иқтисодии минтақа ва ҳамзамон сатҳи зиндагии аҳолии он аз дигар минтақаҳои кишварамон кафо мемонд. Аз ҷониби дигар, аз минтақаҳои ҷануби кишвар сар задани ҷанги шаҳрвандӣ, боиси харобу валангор гардидани корхонаҳои давлатӣ ва хонаҳои истиқоматии мардуми минтақаи Қурғонтеппа ва дар ин замина боз ҳам вазнин гардидани аҳволи аҳолии ин минтақа мегардад.

Ҳукумати нави конститусионии Тоҷикистон бо сарвари Эмомалӣ Раҳмон бо дарки амиқи масъала ва бо мақсади рушду инкишофи минтақа дар он рӯзҳои ниҳоят вазнин ва фоҷиабор нахустин тадбирҳои инкишофи иқтисодии минтақаи ҷануби Тоҷикистон вилояти Хатлонро меандешад. Вилояти Хатлон ҳамчун як гӯшаи Тоҷикистон моҳи январи соли 1993 аз ҳисоби собиқ вилоятҳои Қурғонтеппа ва Кӯлоби замони шӯравӣ таъсис меёбад. Дар ин маврид қарори ҳукумат моҳи январи соли 1993, «Дар бораи чораҳои яқуминдараҷаи барқароркунии хоҷагии халқи вилояти Хатлон» қабул гардид, ки аз чумлаи тадбирҳои аввалини рушди иқтисодии кишварамон дар давраи душвори оғози ҷанги шаҳрвандӣ ба шумор мерафт.

Барқарор намудани харобиҳои вилояти Хатлон – вазифаи аввалиндараҷаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шумор мерафт ва ҳамеша таҳти назорати Эмомалӣ Раҳмон қарор дошт. Рафти корҳои барқароркунӣ дар Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон санҷида мешуд, ҷӣ дар ҷаласаҳои ҳукуматӣ ва ҷӣ дар ҷаласаҳои сайёри ҳукумат. Қарори мазкур пешбинӣ мекард, ки дар давраҳои наздик қори доимии аппарати давлатӣ ва ҳамчунин алоқаи байни яқдигарии ноҳияҳои ин минтақаро ба роҳ монад. Танҳо дар соли 1993 бо ин мақсад 31 миллиард сӯм (ба ҳисоби маблағи пули замони шӯравӣ, ки дар он давра қурби баладро соҳиб набуд), сарф шуда буд [9].

Дар доираи тадбирҳои рушди минтақаи Кӯлоб, ки аз нишондодҳои қарори Ҳукумати Тоҷикистон «Дар бораи чораҳои яқуминдараҷаи барқароркунии хоҷагии халқи вилояти

Хатлон» бармеомад, ин пеш аз ҳама ба истифода додани иншоотҳои нотайёр, аз қабилӣ сохтмони роҳи оҳани Қурғонтеппа-Кӯлоб, ба истифода додани кони тиллоӣ Шугнов, сохтмони майдони ҳавоии шаҳри Кӯлоб, роҳи автомобили Кӯлоб- Қалъаи Хумб, маркази газгирии шаҳри Кӯлоб, ва сохтмони фабрикаҳои дузандагӣ ва кешбофӣ дар шаҳри Кӯлоб ба шумор мерафтанд. Ба истифода додани ин иншоотҳо масъалаи ба ҷои кор таъмин намудани сокинони шаҳр ва минтақаи Кӯлобро дар он рӯзҳои фоҷиабор, то андозае ҳаллу фасл мекард. Мутобиқ ба ҳисоби оморӣ дар шаҳри Кӯлоб соли 1993, 26 ҳазор нафар бекорон буданд [11].

Бо қарори Шӯрои Вазирони Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз 28-феврали соли 1991, тахти рақами 265, ташкили корхонаи муштараки Тоҷикистон ва Амрико, бо номи «Сано» оид ба парвариш ва коркарди пахта, либосдӯзӣ, аз ҷумла сохтмони 3 фабрикаи мазкур дар шаҳри Кӯлоб дар назар дошта шуда буд. Шӯрои Вазирони Тоҷикистон бо қарори худ, аз 1 июли соли 1993, бо мақсади тезонидани афзоиши ҳаҷми истеҳсоли молҳои талаби халқ ва вазъи ҷамъиятию сиёсии ба миён омадаи минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлон фаъолияти ин корхонаҳоро, ки ба ҳолати кор таъсири манфӣ расонид ба корпоратсияи истеҳсолӣ табдил медиҳад [10]. Дар доираи Созишномаи байни корхонаҳои муштараки Тоҷикистон ва Амрико «Сано», Вазорати сохтмони Ҷумҳурии Тоҷикистон, Консерни «Барқи тоҷик» ба сохтмони 2 фабрикаи дӯзандагӣ ва 1 фабрикаи трикотаҷӣ истеҳсолоти бофандагӣ, ресандагӣ, рангрёзӣ, фабрикаи заргарӣ, корхонаи истеҳсоли тоmat дар шаҳри Кӯлоб оғоз намуданд [3, с. 121]. Вале, мутаасифона, бо сабабҳои вайрон гардидани шартномаи ин корхонаҳои муштарак, сохтмони ин иншоотҳои банақшагирифта суст чараён мегирифт. Ҳукумати Тоҷикистон бо назардошти имконияҳои дохилӣ ва ҷалб намудани сармояи хориҷӣ, дар рӯзҳои ҷанги шаҳрвандӣ кӯшиш мекард ба ин кор вусъат бахшад.

Дигар тадбири муҳими бозсозии иқтисодӣ дар давраи аввали соҳибистиклолии кишвар дар минтақаи Кӯлоб, чун дигар қисматҳои Тоҷикистон, ин ғайридавлатӣ гардонидани муассиса ва корхонаҳои зараровар, муассисаҳои хизмати маишӣ, савдо, хӯрокворӣ, вусъати шаклҳои дигари моликият, мисли корхонаҳои саҳомӣ, иҷоравӣ, хусусӣ, таҳкими сохтори давлатии иқтисодӣ ба ҳисоб мерафт. Эмомалӣ Раҳмон зимни сафарҳои хизматиаш ба шаҳри Кӯлоб, ба хотири вусъат бахшидан ба сохтмони корхонаҳо ва пешбурди ҳаёти иқтисодии минтақаи Кӯлоб, вохӯриҳо бо меҳнатқашон ва масъулини соҳаҳо доир мекард. Ҷаласаҳои сайёри Ҳукумати Тоҷикистонро дар шаҳри Кӯлоб таъсис меод, ки ин дар маҷмуъ боиси вусъати тоза гирифтани қори созандагӣ ва бунёдкорӣ дар шаҳри Кӯлоб мегардид. Мардуми шаҳри Кӯлоб ҳеҷ гоҳ қавлу вафои Эмомалӣ Раҳмонро зимни мулоқоташ бо интихобкунандагон дар давраи интихоботи президентии соли 1994 фаромӯш нахоҳад кард, ки баъди бори аввал ба мансаби президенти кишвар интихоб гардиданаш, дар рӯзи дууми он 7 ноябри соли 1994, мувофиқ ба ваъдааш, меҳмони сокинони шаҳри Кӯлоб мегардад [6].

Натиҷаи ҳамин тадбирҳо ва кӯшишҳои пайгириҳои андешидаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва меҳнати шуҷоатмандонаи меҳнатқашони кишварамон буд, ки роҳи оҳани Қурғонтеппа – Кӯлоб, сохтмони ин шоҳроҳи ҳаётан муҳим барои минтақаи Кӯлоби вилояти Хатлонро дар рӯзҳои ҷашни истиқболи 1100 солагии давлати Сомониён, дар рӯзи 7 сентябри соли 1999 ба истифода дода шуд. Нахустин поезд аз шаҳри Қурғонтеппа ба шаҳри Кӯлоб омад. Дар он Эмомалӣ Раҳмон ва ҳамсафарони ӯ аз ҳукумати кишвар ва меҳмонони хориҷӣ ҳузур доштанд. Бахшида ба ин саннаи пуршукӯҳ дар вокзали роҳи оҳани шаҳри Кӯлоб ҷамъомади пуршукӯҳи меҳнатқашони шаҳри Кӯлоби бостонӣ доир гардид, ки дар онро Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон кушода ҳамаи меҳмонон ва сокинони Кӯлобшаҳрро муборакбод намуд. Мардуми шариф ва меҳнатқарини шаҳри Кӯлоб ин воқеаи фаромӯшнашавандаро дер боз дар хотир доранд ва ин зафарро аз қадами неку мубораки сарвари давлатамон Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон медонанд. Ин роҳ

дар рисолати хеш минбаъд роҳи ҳайёт барои минтақаи Кӯлоб, роҳи сулҳу ваҳдат ва ба ҳам омадани тамоми мардумони кишварамон гардид. Бунёди ин роҳ дар он рӯзҳо аҳамияти бузурги таърихӣ дошт, зеро ба истифода додани ин роҳ метавонист барои ҳалли мушкилотҳои иқтисодии ин минтақа мусоидат намояд.

Тадбири ниҳоят муҳими дигар барои зиндагии меҳнаткашони шаҳри Кӯлоб дар 10 соли аввали соҳибистиклолӣ бо мақсади ташкили кори пурсамари корхонаҳои саноатии минтақаи Кӯлоб, ин ба истифода додани нуқтаи таъминкунии гази табиӣ ба шумор мерафт [5, с. 530]. Бо сайёу талошҳои пайвастаи Пешвои миллат ин иншоот 15 ноябри соли 1998 ба истифода дода шуд. Эмомалӣ Раҳмон дар маросими ботантана кушодани нуқтаи газтаъминкунӣ ширкат варзид ва оташи гази табиӣро ӯ кушод [13]. Агарчи минбаъд истифода аз ин нуқтаи таъминкунии гази табиӣ вобаста ба корношоям гардидани чоҳҳои он душвор гардид, вале дар он рӯзҳо ба истифода додани ин иншоот то андозае барои беҳдошт ва ҳалли мушкилоти мардуми Кӯлобшаҳр мусоидат намуд.

Тадбири дигари Ҳукумат, ки аз ташаббуси Президенти кишвар, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бармеомад ин бунёд ва дар истифодаи мардуми ин минтақа қарор гирифтани роҳи автомобили Кӯлоб – Дарвоз (Қалъаи Хумб) дар масофаи 168 км махсуб меёфт [14], ки 30 январи соли 1999 ба истифода дода шуд. Аввалин борҳои маводи хӯроқа ва хочагиро аз маркази ҷумҳурӣ ба воситаи ҳамин роҳ ба Вилояти Кӯҳистони Бадахшон оварда расониданд. Дар маросими ба истифода қарор гирифтани ин шоҳроҳ Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо ҳайати меҳмонон (сармоягузoron) иштирок дошт ва суханронӣ намуд. Аҳамияти бузурги ин роҳ пеш аз ҳама аз он иборат буд, ки вай метавонист минтақаи Кӯлобро бо Вилояти Худмухтори Бадахшони Кӯҳӣ пайваस्त намояд ва бо ҳамин роҳи доимии маркази ҷумҳуриро дар қисматҳои ҷанубии кишвар то ба Помир ва аз он ҷо ба давлати Чин пайваस्त намояд.

Ниҳоят тадбири дигари алоқаманд ба масъалаи рушди шаҳр ва минтақаи Кӯлоб дар зарфи 10 соли истиқлолият ин вусъати сохтмон ва дар истифодаи васеъ қарор гирифтани Фурӯдгоҳи байналхалқии шаҳри Кӯлоб ба шумор мерафт. Ин иншоот дар натиҷаи дастгириҳои пайвастаи Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва меҳнати шуҷоатмандонаи меҳнаткашони шаҳри Кӯлоб 17 сентябри соли 1998 ба истифода дода шуд. Барои мардуми Кӯлобшаҳр ва сокинони кишвар ба истифода додани ин иншооти ҳайётан муҳим хеле аҳамияти калон дошт. Бояд эътироф кард, ки то имрӯз ин фурудгоҳ метавонад дар мавридҳои алоҳида фурудгоҳи марказии кишвар шаҳри Душанберо иваз намояд [12].

Ҳамин тариқ, метавон хулоса кард, ки новобаста аз нобосомониҳои давраи душвори ҷанги шаҳрвандии солҳои 1992-1997 ва мушкилотҳои ҳаёти иҷтимоӣ-иқтисодии кишвар, дар заминаи ташаббус ва ибтикоротҳои Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, дастгириҳои пайвастаи Ҳукумати Тоҷикистон ва меҳнати софдилонани ин мардуми ватанпарвар шаҳри бостонии Кӯлоб дар зарфи 10 соли истиқлолият пайваста дар роҳи рушд ва таракқӣ қарор дошт.

Адабиёт

1. Абдуллоев, К. Дар ин дунё. Китоби 6. Иҷлосияи сарнавиштос / К. Абдуллоев. – Ҳуҷанд, 2002.
2. Достиев А. Ба давлати бузург- шахсияти бузург роҳбарӣ мекунад // «Ҷумҳурият», 6 августи соли 1994.
3. Корхонаҳои истеҳсоли дар шаҳри Кӯлоб. 1992 – 2000 // Бойгонии давлатии вилояти Хатлон дар шаҳри Кӯлоб: - Ҷ. 2. – Д. 4. – В. 34.
4. Корхонаҳои истеҳсоли дар шаҳри Кӯлоб. 1992 – 2000 // Бойгонии давлатии вилояти Хатлон дар шаҳри Кӯлоб: - Ҷ. 2. - Д. 7. В.- 121.
5. Кӯлоб: Энциклопедия. Сарредаксияи илмӣ Энциклопедияи Миллии Тоҷик. Бо тасвирҳо. Сармуҳаррир. А. Карбонов. - Душанбе, 2006.

6. Қавлу вафои Э.Ш. Раҳмонов // Рӯзномаи «Чумҳурият», аз 12 ноябри соли 1994.
7. Назаров, П.С Иҷлосияи XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Дастури илмӣ-таълимӣ / П.С. Назаров (П.С. Назарзода), Г.П. Назарова. – Душанбе, 2016.
8. Омори солони вилояти Хатлон дар 22 – соли истиқлолият. Сарраёсати агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Хатлон. 2013.
9. Рӯзномаи «Чумҳурият», аз 11- сентябри соли 1993.
10. Рӯзномаи «Чумҳурият», 1 июли соли 1993.
11. Рӯзномаи «Чумҳурият», 8 апрели соли 1994.
12. Рӯзномаи «Чумҳурият», 9 сентябри соли 1998.
13. Рӯзномаи «Чумҳурият», 17 ноябри соли 1998.
14. Роҳ ҳақиқати инсонхост // «Чумҳурият», 23 ноябри соли 1996.
15. Эмомалӣ Раҳмон Ваҳдат, сулҳ ва бунёдкорӣ мароми мост / Мурратиб Саидмурод Фаттоев / Раҳмон Эмомалӣ. - Душанбе, 2000. – 160 с.

ҲАЁТИ ҶАМЪИЯТӢ-СИЁСӢ ВА ИҚТИСОДИИ ШАҲРИ БОСТОНИИ КҶЛОБ ДАР 10 СОЛИ АВВАЛИ ИСТИҚЛОЛИЯТ

Муаллиф дар ин мақола нишон медиҳад, ки шаҳри бостонии Кӯлоб ба сифати як гӯшаи ватани азимон баъди соҳибистиклол гардидани Тоҷикистон новобаста аз нобосомониҳои давраи душвори ҷанги шаҳрвандии солҳои 1992-1997 ва мушкилотҳои ҳаёти иҷтимоӣ-иқтисодии кишвар дар заминаи ташаббус ва ибтикороти Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, инчунин дастгириҳои пайвастаи Ҳукумати Тоҷикистон ва меҳнати софдилони ин мардуми ватанпарвар дар даҳ соли аввали соҳибистиклолӣ рушд ва инкишоф меёбад. Қабули қарори Ҳукумати Тоҷикистон (январии соли 1993) «Дар бораи чораҳои яқиндараҷаи барқароркунии хоҷагии халқи вилояти Хатлон», аз ҷумлаи тадбирҳои аввалини рушди иқтисодии шаҳр ва минтақаи Кӯлоб низ маҳсуб меёфт, ки дар заминаи он минбаъд бунёди як қатор сохтмонҳои азими истеҳсоли ба мисли: роҳи оҳани Қургонтеппа – Кӯлоб, ба истифода додани нуқтаи таъминкунии гази табиӣ, бунёди роҳи автомобили Кӯлоб – Дарвоз (Қалаи Хумб) дар масофаи 168 км, дар сатҳи байналмилалӣ омодаи хизмат намудани фурудгоҳи шаҳри Кӯлоб ва дигар корҳои созандагӣ маҳз дар даҳсолаи аввали давраи соҳибистиклолӣ анҷом мегиранд.

Калидвожаҳо: Кӯлоби бостонӣ, истиқлолият, ҳаводис, ҷанги шаҳрвандӣ, мушкилот, ҳаёти ҷамъиятӣ-сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷлосияи XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Эмомалӣ Раҳмон, дурнамо, рушд, тараққиёт, бунёдкорӣ, 10 соли истиқлолият.

СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКАЯ И ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ЖИЗНЬ ДРЕВНЕГО ГОРОДА КУЛЯБ В ПЕРВЫЕ 10 ЛЕТ НЕЗАВИСИМОСТИ

В данной статье автор показывает, что древний город Куляб, как уголок великой родины, после обретения Таджикистаном независимости, несмотря на неурядицы тяжелого периода гражданской войны 1992-1997 годов и проблем социально-экономической жизни страны, по инициативе Лидера нации, Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона, а также последовательной поддержки Правительства Таджикистана и добросовестного труда этого патриотически настроенного народа развивалось и процветало в первые десять лет независимости. Принятие Постановления Правительства Таджикистана (январь 1993 г.) «О первоочередных мерах по восстановлению народного хозяйства Хатлонской области» явилось одним из первых мероприятий по экономическому развитию города и Кулябского региона, на основе которого дальнейшее строительство железной дороги Курган-Тюбе-Куляб, ввод в эксплуатацию пункта газоснабжения, строительство автомобильной дороги Куляб-Дарваз (Калай-Хумб) на расстоянии 168 км, приведение аэропорта Куляб в соответствии с международными стандартами обслуживания и другие строительные работы были осуществлены в первом десятилетии XX века.

Ключевые слова: древний Куляб, независимость, события, гражданская война, проблемы, общественно-политическая жизнь, экономическая, XVI сессия Верховного Совета Республики Таджикистан, Эмомали Раҳмон, перспектива, развитие, прогресс, 10 лет независимости.

SOCIO-POLITICAL AND ECONOMIC LIFE OF THE ANCIENT CITY OF KULYAB IN THE FIRST 10 YEARS OF INDEPENDENCE

In this article, the author shows that the ancient city of Kulyab, as a corner of a great homeland, after Tajikistan gained independence, despite the turmoil of the difficult period of the civil war of 1992-1997 and the problems of the socio-economic life of the country, on the initiative of the Leader of the Nation, President of the Republic of Tajikistan, dear Emomali Rahmon, as well as the consistent support of the Government of Tajikistan and the conscientious work of this patriotic people developed and flourished in the first ten years of independence. The adoption of the Decree of the Government of Tajikistan (January 1993) "On priority measures to restore the national economy of the Khatlon region" was one of the first measures for the economic development of the city and the Kulyab region, on the basis of which the further construction of the Kurgan-Tyube-Kulyab railway, the commissioning of a gas supply point, the construction of the Kulyab-Darvaz highway (Kalai Humb) at a distance of 168 km, bringing Kulyab Airport in accordance with international service standards and other construction work were carried out in the first decade of the twentieth century.

Keywords: ancient Kulyab, independence, events, civil war, problems, socio-political life, economic, XVI session of the Supreme Council of the Republic of Tajikistan, Emomali Rahmon, perspective, development, progress, 10 years of independence.

Дар бораи муаллиф

*Акрамова Саодат Исломхоневна
Ассистенти кафедраи таърих ва
методикаи таълими таърих
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи
Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ
735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Кӯлоб,
к.С.Сафаров, 16
Тел.: (+992) 989 04 90 58*

About the author

*Akramova Saodat Islomkhonovna
Assistant of the Department of History and
Methods of Teaching History
Kulyab State University named after
Abuabdullah Rudaki
735360, Republic of Tajikistan, Kulyab,
S.Safarov, street 16*

Об авторе

*Акрамова Саодат Исломхоневна
Ассистент кафедры истории и методики
преподавания истории
Кулябский государственный университет
имени Абуабдулло Рудаки
735360, Республика Таджикистан, г.Куляб,
ул. С.Сафарова, 16*

ТАРМИМ ВА ТАҲКИМИ ОСОРИ ФИЛИЗИЙ ДАР ОСОРХОНАИ МИЛЛӢ

Нисои Қ.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгори Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айнӣ*

Яке аз самтҳои муҳими фаъолияти Осорхонаи миллӣ таҳқиқи омӯзиши мавзёҳои қадимаи кишвар ба ҳисоб рафта, натиҷаи ин таҳқиқот барои ғанӣ гардонидани коллексияҳои фонди осорхона мусоидат мекунад.

Дар ҳудуди имрӯзаи Тоҷикистон мавзёҳои қадимаи таърихӣ вучуд дорад, ки онҳо ба таври комил мавриди таҳқиқи бостоншиносон қарор нагирифтаанд. Яке аз чунин мавзёҳои қадимаи таърихӣ шаҳраки Сайёд мебошад, ки он марбут ба замони давлатдории Кушонӣ аст. Воқеан, дар даврони мавҷудияти Кушонӣ миллати тоҷик ташаккул ёфта, маҳз ҳамин империя давоми се аср пуштибони Роҳи бузурги Абрешим буд. Маҳз ҳамин империя ориёихоро дар ҳудуди аз Хутан то Ҳиндустони шимолӣ бо ҳам муттаҳид намуд. Аз ин рӯ, омӯзиши ёдгориҳои замони Кушонӣ амали хеле муҳим ва саривақтӣ мебошад. Зеро бозёфтҳои ин мавзё аҳамияти муҳими илмӣ ва таърихӣ дошта, барои равшан намудани саҳифаҳои нави таърихи миллати тоҷик нақши муасир доранд.

Вобаста ба ин, муҳаққиқони шуъбаи бостоншиносӣ ва сиккашиносии Осорхонаи миллии Тоҷикистон шуруъ аз соли 2021 кӯшишҳои бостоншиносиро дар мавзеи Сайёди ноҳияи Абдурахмони Ҷомии вилояти Хатлон бо роҳбарии доктори илмҳои таърих Довудӣ Д. [1; 2], академики Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон Юсуфшо Я., доктори имҳои таърих Ибодуллозода А. [3], мудирони шуъбаи бостоншиносӣ ва сиккашиносӣ Сафолов К. ва кормандон Каримдодов М., Азизов У. ва бостоншинос аз Донишгоҳи миллии Тоҷикистон Шойнбеков Ф. ба анҷом расониданд.

Дар натиҷаи ин ҳафриёт аз ҷониби мутахассисон осори зиёди таърихӣ, аз ҷумла 2 адад ангуштарин, 1 адад овеза, 4 адад сиккаҳои темурий, 2 адад гушвора, 1 адад сағаки миёнбанд, 1 адад ашёи қошукчамонанд ва 63 адад сиккаҳои мисӣ, ки ба замони давлатдории Кушонӣ мансуб мебошанд, дарёфт карданд. Ин бозёфтҳо роҷеъ ба ҳаёти сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоии бошандагони шаҳраки Сайёди замони қушонӣ маълумоти муҳим медиҳад.

Пас аз анҷоми корҳои бостоншиносӣ дар шаҳраки Сайёд ашёҳои филизии кашф гардида, барои тармим ва мустаҳкам намудан ба озмоишгоҳи тармими филизии шуъбаи тармим ва консервасияи Осорхонаи миллӣ пешниҳод гардиданд. Ҳангоми тармим дар озмоишгоҳ маълум гардид, ки ашёҳои бозёфтшуда, ҳарчанд аз асроҳои IV – I пеш аз милод боқӣ монда бошад ҳам, вале онҳо дар ҳолати хуб қарор доранд ва ҳолати зангзпнӣ, ғашҳои атмосферӣ дар ҳар кадоми онҳо ҳархела ба назар мерасид.

Тибқи дастурамали соҳавӣ тармимгарон аввалан аз расм гирифтани ашёҳо оғоз намуда, ҳолати филиз ва зангзании онҳоро дар равиши корҳои тармимгарӣ ҷобачо ва мустаҳкам намуданд. Бояд гуфт, ки раванди тармим ва таҳкими ашёҳо дар озмоишгоҳ кори сахл набуда, вақт ва истифодаи дурусти маҳлулҳои кимиёвиро талаб менамояд.

Масалан, барои поккории 74 адад ашёҳои филизии ёфташуда, маҳлули 10 фоизаи Трилион Б дар оби муқаттар омода карда шуда, ашёҳо ба муҳлати чор соат дар он нигоҳ дошта шуда, тавассути бормашина поккорӣ карда мешавад. Ашёҳои зикршуда то он даме, ки занги болои онҳо пурра пок нашавад, маҳлули кимиёвӣ дар онҳо нигоҳ дошта мешавад. Пас аз пурра тоза шудани ашёҳо, онҳоро ба печи муфилӣ дар ҳарорати то 60С хушконида, ба муддати 48 соат назорат карда мешавад, то ин ки ягон чизе аз маводҳои истифодашуда боқӣ намонад. Сипас, бозёфтҳо ба маҳлули 8 фоизаи Паралоид Б-72 дар толуол пардаи муҳофизатӣ пӯшонидани мустаҳкам карда мешавад. Ин қисми тармимгарӣ, ки виқоя ном дорад,

метавонад боз солҳои дароз нигораҳоро аз нобудшавӣ нигоҳ дорад. Дар охир, баъди тоза ва мустаҳкам намудани, онҳо боз дубора аксбардорӣ карда мешаванд (ниг.: расмҳои 1 ва 2).

Тавсифи мухтасари ашёҳои поккорӣ ва тармимшудаи ёдгории Сайёдро чунин шахр додан мумкин аст:

1. Ангуштарин. Шакли ба худ хос дошта, аз ҳалқа ва нигинҷой иборат мебошад. Қисмати болои ҳалқа, дар ҷойе, ки бо нигинҷой пайваст мешавад, ғафстар буда, нигинҷой росткунҷа ва чуқурча барои нигин дорад. Вазн 7,0. Дарозӣ – 3,5 см, паҳноии қисми болояш 0,4 см х 1,7 см мебошад.

Пеш аз поккорӣ

Баъд аз поккорӣ

2. Гӯшвор. Дар қисматҳои болоӣ ва марказӣ сӯроҳии 0,5 см- дида мешавад ва қисми поёни гӯшвор ба аломати солиб монанд буда, вазн 1,67, дарози 0,4 – 1,5 см, паҳноӣ – 0,6 см мебошад.

Пеш аз поккорӣ

Баъд аз поккорӣ

3. Асбоби номуайян: Дар қисми болои сӯроҳӣ ва дар қисмати поёни шикастагӣ гумшуда намоён буда, вазн 1,6 г ва диаметри – 1 см мебошад.

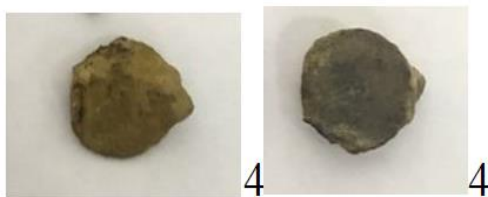

Пеш аз поккорӣ

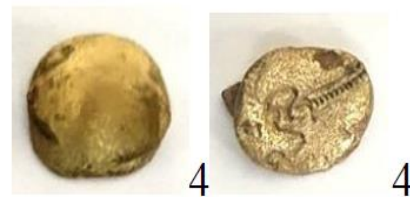

Баъд аз поккорӣ

4. Ангуштарин бо тасвири номаълум бозёфт гардидааст, ки вазн 2,5 г., диаметри – 1,7 см, баландӣ – 1,5 см мебошад.

Пеш аз поккорӣ

Баъд аз поккорӣ

5. Овеза, даврашакл буда, гирди он нуктаҳо ва аз ду тарафи он гӯшакҳои якхела дида мешавад. Аз пушти овеза чор поя аст, ки ҳаряки онҳо ба худ сурухӣ хос дорад. вазн 8,1 г., диаметр – 0,7 см x 0,8 см, баландӣ – 1,8 см мебошад.

5
Пеш аз поккорӣ

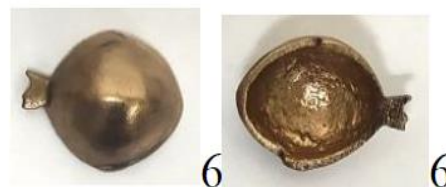

5
Баъд аз поккорӣ

6. Асбоби номаълум. Ашӯи ба монанди қошук доирашакл буда, дарунаш 6 мм ҷои ҳолӣ дорад ва қисми болояш то баландии 2 мм мебошад. Вазн 4,1 г. диаметр – 1,5 x 1,8 см, паҳноӣ 0,2 см мебошад.

6
Пеш аз поккорӣ

6
Баъд аз поккорӣ

7. Сагаки миёнбанд. Ашӯи бозёфтгардида гирд буда, дар он ҷои пайвастишавӣ дида мешавад. Дандонакаш борик дар мачмуъ аз се сурух иборат аст. Вазн 3,9 г. дарозӣ – 2 см ва диаметри қисми боло 0,2 см мебошад.

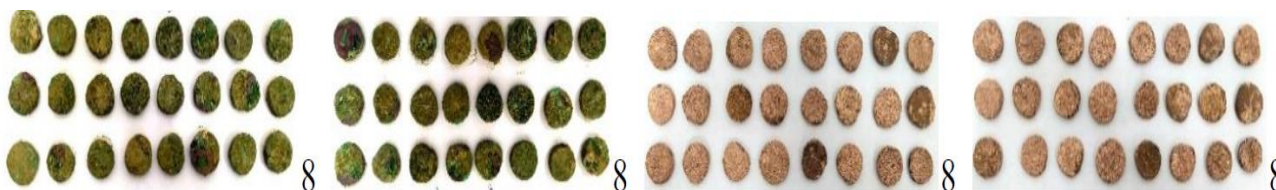
7
Пас аз поккорӣ

7
Баъд аз поккорӣ

Ашӯҳои ёфташуда баёнгарии он мебошанд, ки бонувон дар даврони пеш бо ангуштарин, гушвор ва овезаҳо худро зиннат меоданд.

8. Сиккаҳои қушонӣ. Сиккаҳои мисӣ бозёфтшуда бо тасвири шохони қушонӣ Вима Такту, Вима Кадфиз ва Канишка зарб задашуда, пайдо гардидаанд, ки ин баёнгарии рушди тичорат дар ин замон мебошад.

9. Сиккаҳои мисии текурӣ.

Пеш аз поккорӣ

Баъд аз поккорӣ

10. Вима Катфиз. Асри I мелодӣ

Пеш аз поккорӣ

Баъд аз поккорӣ

11. Канишка. Асри II мелодӣ

Баъд аз поккорӣ

Пеш аз поккорӣ

12. Сотер Мегас (Такту) Асри I мелодӣ

Бағд аз поккорӣ

Пеш аз поккорӣ

Ҳамин тариқ, бозёфтҳои таърихӣ тибқи муқаррароти соҳаи тармимгарӣ поккорӣ ва барқарор карда шуданд. Осори мазкур барои исбот намудани таърихи қадим, фарҳанги пурғановат ва саҳми ниёғони мо дар тамаддуни минтақа ва ҷаҳон, инчунин дар баланд бардоштани руҳияи ватандӯстиву ватанпарастӣ, худогоҳиву ҳештаншиносии мардум, хусусан наврасону ҷавонон, эҳёи арзишҳои миллӣ ва ҳифзу тарғиби ёдгориҳои таърихиву фарҳангӣ нақши муассир дорад.

Адабиёт

1. Довудӣ, Д., Шарифзода, А. Шаҳраки кушонии Сайёд 2 /Д. Довудӣ, А. Шарифзода. – Душанбе: ЭР-граф, 2019. – 220 с.
2. Довудӣ, Д., Шарифзода, А. Шаҳраки кушонии Сайёд / Д. Довудӣ., А. Шарифзода. – Душанбе: ЭР-граф, 2017. – 112 с.
3. Ибодуллозода, А.И., Шоинбеков, Ф.Н., Каримдодов, М.З, Сафолов, К.М., Азизов, У.М. Шаҳраки кушонии Сайёд / А.И. Ибодуллозода., Ф.Н. Шоинбеков ва диг. – Душанбе: ЭР-граф, 2022. – 120 с.
4. Койбагарова, Т.Ж. Консервация и реставрация археологических и этнографических музейных предметов (Реставрация металлов) // Т.Ж. Койбагарова, А.М. Майрыкова, А.С. Майлыбаева, 2015.
5. Костров, П.И. Техника живописи и консервация росписей древнего Пенджикента / П. И. Костров // Живопись древнего Пенджикента//. – М., 1954. - 248 с.
6. Никитин, М. К. Химия в реставрации / М.К. Никитин., Е.П. Мельникова. – Л.: Химия, 1990. – 304 с.
7. Смирнова, О. И. Каталог монет с городища Пенджикент / О. И. Смирнова. - М., 1963. – 201 с.
8. Шарифзода, А. К. Новый монетный двор Саманидов / А. К. Шарифзода // Сообщения Национального музея Таджикистана. - Душанбе, №2. - 2017. - С. 167-172.

ТАРМИМ ВА ТАҲКИМИ ОСОРИ ФИЛИЗӢ ДАР ОСОРХОНАИ МИЛЛӢ

Ин мақола ба баррасии бозёфтҳои бостоншиносие, ки дар ҷараёни ҳафриёт дар мавзеи шаҳри бостонии Сайёд, ки ба давраи давлатдории Кушонӣ тааллуқ дорад, кашф шудааст, бахшида шудааст. Соли 2021 як гурӯҳи муҳаққиқони Осорхонаи миллии Тоҷикистон дар минтақаи Сайёди вилояти Хатлон ҳафриёти бостоншиносӣ анҷом доданд. Дар натиҷа осори зиёде, аз ҷумла 63 тангаи мисии давраи Кушонӣ, инчунин маснуоти заргарӣ ва ашёи гуногуни рӯзгор кашф карда шуд. Ҳама ашёи металли ёфтшуда дар лабораторияи Осорхонаи миллии барқарор карда шуданд. Раванди барқарорсозӣ бо истифода аз маҳлуҳои химиявӣ аз зангзанӣ тоза кардани ашё, мустаҳкам кардани металл ва бо пайвастиҳои муҳофизатӣ пушидани он иборат буд. Дар мақола тавсифи муфассали рафти барқарорсозӣ, инчунин тавсифи муҳтасари объектҳои тозашуда ва барқароршуда дар мавзеи Сайёд оварда шудааст. Натиҷаҳои ба даст овардашуда барои омӯختани ҳаёти сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоии халқи Сайёд дар замони давлатдории Кушонӣ, инчунин барои азнавсозии таърихи халқи тоҷик аҳамияти бузурги илмию таърихӣ доранд.

Калидвожаҳо: осорхонаи миллии, кӯшишҳои бостоншиносӣ, омӯзиш, тармим ва таҳким, ашёҳои филизӣ, кушонӣ, ёдгорӣ, маҳлули кимиёвӣ.

РЕСТАВРАЦИЯ И КОНСЕРВАЦИЯ ЭКСПОНАТОВ ИЗ МЕТАЛЛА В НАЦИОНАЛЬНОМ МУЗЕЕ

Данная статья посвящена исследованию археологических находок, обнаруженных в ходе раскопок на территории древнего города Сайяд, относящегося к периоду Кушанской империи. В 2021 году группа исследователей из Национального музея Таджикистана провела археологические раскопки в районе Сайяд, в Хатлонской области. В результате были обнаружены многочисленные артефакты, в том числе 63 медные монеты кушанского периода, а также различные ювелирные изделия и предметы быта. Все найденные металлические предметы были подвергнуты реставрации в лаборатории Национального музея. Процесс реставрации включал в себя очистку предметов от коррозии с использованием химических растворов, укрепление металла и покрытие защитным составом. В данной работе представлено подробное описание процесса реставрации, а также краткое описание очищенных и отреставрированных предметов, найденных на памятнике Сайяд. Полученные результаты имеют важное научное и историческое значение для изучения политической, экономической и социальной жизни населения Сайяда в эпоху Кушанской империи, а также для восстановления истории таджикского народа.

Ключевые слова: национальный музей, археологические раскопки, изучение, реставрация и консервация, металлические предметы, захоронение, памятник, химический раствор.

RESTORATION AND CONSERVATION OF METALLIC ARTEMISIN THE NATIONAL MUSEUM

This article focuses on the study of archaeological finds discovered during excavations in the ancient city of Sayyod, which dates back to the Kushan Empire period. In 2021, a group of researchers from the National Museum of Tajikistan conducted archaeological excavations in the Sayyod area, in the Khatlon region. As a result, numerous artifacts were discovered, including 63 copper coins from the Kushan period, as well as various jewelry and household items. All the metal objects found were restored in the laboratory of the National Museum. The restoration process included cleaning the objects from corrosion using chemical solutions, strengthening the metal, and applying a protective coating. This work provides a detailed description of the restoration process, as well as a brief description of the cleaned and restored objects found at the Sayyod site. The results obtained are of important scientific and historical significance for studying the political, economic, and social life of the population of Sayyod during the Kushan Empire, as well as for reconstructing the history of the Tajik people.

Keywords: national museum, archaeological excavations, study, restoration and conservation, metal objects, kushon, monument, chemical solution.

Дар бораи муаллиф

Нисои Қуваталӣ

Унвонҷӯи Донишгоҳи давлатии омӯзгори

Тоҷикистон ба номи С. Айни,

сармутахассиси шӯъбаи тармим ва

консервацияи Осорхонаи миллии

Тоҷикистон

734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,

х. Рӯдакӣ, 121

E-mail: niso.safarova@list.ru

About the author

Nisoï Quvatali

Applicant of the Tajik State Pedagogical

University named after S. Aini, Chief specialist

of the restoration and conservation department

of the National Museum of Tajikistan

734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,

Rudaki Ave., 121

E-mail: niso.safarova@list.ru

Об авторе

Нисои Қуватали

Соискатель Таджикского государственного

педагогического университета им. С. Айни,

главный специалист отдела реставрации и

консервации Национального музея

Таджикистана

734003, Республика Таджикистан,

г. Душанбе, пр. Рудаки, 121

E-mail: niso.safarova@list.ru

ҚОИДАҲОИ ТАҲИЯИ МАҚОЛАҲО

Идораи маҷаллаи «Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ» мақолаҳои илмиро дар доираи самтҳои дар мавзӯи нашрия мавҷудбуда барои ҷоп қабул мекунад. Муаллифон ҳангоми таҳия ва пешниҳоди мақолаҳо бояд ба нуқтаҳои зерин тавачҷуҳ дошта бошанд:

1. Мақолаҳо ба идораи маҷалла дар шакли электронӣ ва ҷопӣ пешниҳод карда мешаванд.
2. Мақола дар вироишгари матни WinWord (формати A4) бо ҳуруфи Times New Roman ҷоп шуда, бояд ҳошияҳои саҳифаҳо 2 см, ҳаҷми ҳарфҳо 14 ва фосилаи байни сатрҳо 1,0 бошад.
3. Ҳаҷми матлуби мақола якҷо бо аннотатсия ва рӯйхати адабиёт аз 10 то 16 саҳифа мебошад.
4. Дар аввали мақола индекси ТДУ (УДК) дар тарафи чапи саҳифа гузошта мешавад.
5. Маълумот дар бораи муаллиф(он), номи мақола, матни аннотатсия ва калидвожаҳо бо 3 забон – тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ оварда мешаванд.
6. Насаб, ном ва номи падар (пурра), унвон, дараҷаи илмӣ, вазифа, ҷои кор ва суроғаи он, почтаи электронӣ ва шумораи телефони муаллиф(он) дар сатрҳои алоҳида зерин ҳам навишта мешаванд.
7. Аннотатсия бояд 100 - 200 вожаҳо фаро гирифта, дар он хулосаи муҳтавои мақола ва натиҷаҳои таҳқиқот дарҷ гардад. Истифодаи ибораҳои умумӣ ва ҷузъиёти беаҳамияти мавзӯ зарурат надорад.
8. Калидвожаҳо аз ҳамдигар бо аломати вергул ҷудо карда шуда, бояд фарогири 5-10 калима ва ибораҳои зарурии мавзӯ бошанд.
9. Дар матни мақола овардани истинод ба манбаи истифодашуда ҳатмӣ мебошад. Истинод ба манбаъ пас аз матни иқтибосшуда бо нишон додани рақами тартибии манбаи иқтибос ва саҳифаи мавриди назари он дар дохили қавсайни ҷоркунҷа оварда мешавад, масалан: [5, с. 24].
10. Рӯйхати адабиёт пас аз матни мақола ба тартиби алифбо дар шакли феҳристи библиографӣ оварда мешавад. Феҳристи библиографӣ мутобиқи талаботи ГОСТ таҳия карда шуда, дар он нахуст номгӯи адабиёти кириллӣ ва сипас адабиёти хориҷӣ меояд.
11. Дар рӯйхати адабиёт ҳангоми овардани монография, луғатнома, автореферат ва дигар намуди китобҳо овардани ҷой (шаҳр, нашриёт) ва соли нашр, шумораи умумии саҳифаҳо ва барои мақола, фишурда, боб ё фасли китоб ва монанди ин қайд намудани саҳифаҳои онҳо ҳатмист.
12. Рӯйхати адабиёт бояд на кам аз 10 манбаи илмӣ-таҳқиқотӣ, аз ҷумла на кам аз 30% таҳқиқоти илмӣ дар дохили кишвар ба нашр расидаро фаро гирад. Номгӯи адабиёти мансуб ба муаллиф набояд беш аз 25%-и рӯйхати адабиётро ташкил диҳад.
13. Тавсия дода мешавад, ки аз таҳқиқотҳои доир ба мавзӯи мақола қаблан дар нашрияҳои илмӣ тақризшаванда, хусусан дар маҷаллаи «Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ» нашргардида истифода бурда шавад. Инчунин ба нашри мақолаҳое, ки дар онҳо ба таҳқиқотҳои анҷомёфтаи солҳои охир ва манбаъҳои муътамад истинод сурат гирифтааст, бартарӣ дода мешавад.
14. Маҷалла мақолаҳои илмиро, ки дорои зиёда аз ду ҳаммуаллиф мебошанд (ба истиснои таҳқиқотҳои таҷрибавӣ), нашр намекунад.
15. Мақолаҳои аспирантон, унвонҷӯён ва докторантон аз рӯи ихтисос (PhD) бо тавсияи роҳбари илмӣ ва мақолаҳои магистрантон дар ҳаммуаллифӣ бо номзади илм ё доктори илм қабул карда мешаванд.
16. Мақолаҳое, ки қаблан дар дигар нашрияҳо ба нашр расидаанд ё барои ҷоп супорида шудаанд, қабул карда намешаванд. Ҳаёти таҳририя ҳуқуқ дорад, ки мақолаи илмиро ихтисор ва ё ислоҳ намояд.
17. Матни маводи пешниҳодшаванда нусхаи ниҳой маҳсуб шуда, бояд таҳриршуда ва беғалат бошад. Масъулияти бозғимодии аснод, рақамҳо ва муҳтавои мақолат бар дӯши муаллиф(он) мебошад.
18. Дар ҳолати риоя нашудани талаботҳои дар боло зикршуда идораи маҷалла ҳақ дорад, ки чунин мақолаҳоро баррасӣ намояд.

ПРАВИЛА ОФОРМЛЕНИЯ СТАТЕЙ

Редакция журнала «Вестник Педагогического университета» принимает к печати научные статьи по тематике, соответствующей профилю журнала. При подготовке и представлении статей авторы должны обратить внимание на следующее:

1. Статьи предоставляются в редакцию журнала в электронном и печатном виде.
2. Статья должна быть напечатана в текстовом редакторе WinWord (формат А4) шрифтом Times New Roman, с полями 2 см, кеглем 14 и межстрочным интервалом 1,0.
3. Оптимальный объем статьи вместе с аннотацией и списком литературы составляет от 10 до 16 страниц.
4. В начале статьи слева на странице размещается индекс УДК.
5. Информация об авторе(ах), название статьи, текст аннотации и ключевые слова приводятся на 3 языках - таджикском, русском и английском.
6. Фамилия, имя и отчество (полностью), ученое звание, ученая степень, должность, место работы и его адрес, электронная почта и номер телефона автора(ов) пишутся на отдельных строках.
7. Аннотация должна содержать 100-200 слов, в ней должны быть изложены краткое содержание статьи и результаты исследования. Использование общих фраз и несущественных деталей темы нецелесообразно.
8. Ключевые слова, отделенные друг от друга запятой, должны содержать 5-10 слов и основных фраз темы.
9. В тексте статьи обязательно должны быть ссылки на использованные источники. Ссылка на источник дается после цитируемого текста с указанием порядкового номера источника и страницы в квадратных скобках, например: [5, с. 24].
10. Список литературы приводится после текста статьи в алфавитном порядке в виде библиографического списка. Библиографический список оформляется в соответствии с требованиями ГОСТа, в нем сначала дается литература на кириллице, затем - на латинице.
11. В списке литературы, при описании монографии, словаря, автореферата и других видов книг, необходимо указать место (город, издательство) и год издания, общее количество страниц, а для статьи, тезисов, глав или раздела книги и т.п. - их страницы.
12. Список литературы должен содержать не менее 10 научно-исследовательских источников, из них не менее 30% - научных работ, опубликованных в стране. Библиография автора не должна составлять более 25% списка литературы статьи.
13. Рекомендуются использовать исследования по теме статьи, ранее опубликованные в рецензируемых научных журналах, особенно в журнале «Вестник Педагогического университета». Приоритет отдается статьям, в которых ссылаются на исследования последних лет и авторитетные источники.
14. Журнал не публикует научные статьи, имеющие более двух соавторов (за исключением экспериментальных исследований).
15. Статьи аспирантов, соискателей и докторантов PhD принимаются к публикации по рекомендации научного руководителя, а статьи магистрантов - в соавторстве с кандидатом наук или доктором наук.
16. Статьи, ранее опубликованные в других изданиях или переданные в печать, не принимаются. Редакционная коллегия имеет право сокращать или редактировать научную статью.
17. Текст представленного материала является окончательной версией, должен быть вычитанным и без ошибок. Ответственность за достоверность фактов, цифр и содержания статей несет автор(ы).
18. В случае несоблюдения вышеуказанных требований редакция журнала имеет право не рецензировать такие статьи.

**ВЕСТНИК
ПЕДАГОГИЧЕСКОГО УНИВЕРСИТЕТА**

2024, № 5-6 (112-113)

**Издательский центр
Таджикского государственного педагогического
университета им. С. Айни**
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 121
Сайт журнала: www.vestnik.tgpu.tj
E-mail: vestnik.tgpu@gmail.com
Тел.: (+992 37) 224-36-91

Формат 60x80/8. Бумага офсетная.
Печать офсетная. Тираж 100 экз. П.л.30.
Подписано в печать 30.12.2024 г. Заказ № 257
Отпечатано в типографии ТГПУ им. С. Айни